

Algemeene kerkelijke geschiedenis der Christenen. (Vervolgd door A. ...

Ijsbrand van Hamelsveld, Annaeus Ijpeij

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

DOOR

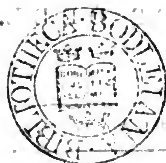
IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

EERSTE DEEL.

MET PLAATEN.

*

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCXCIX.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

VOORREDEN.

Dewijl genoegzaam alles, wat anders, in eene Voorreden, aan den Lezer pleegt gezegd te worden, wijdloopiger in de Inleiding behandeld is, zou misſchien alle Voorbericht, als overtollig, kunnen worden aangemerkt; daar zijn echter drie zaken, omtrent welken ik, met weinige, aan den Lezer opheldering verſchuldigd ben.

Vooreërst: Niemand zie deze mijne onderneming, om eene Algemeene Kerkelijke Geſchiedenis der Christenen te beſchrijven, als overtollig aan, na den arbeid van MOSHEIM, *in onze taal, met de aanmerkingen van* MACLAINE, *uitgegeven. Hoe verre ik ook van die verwaande laatdunkendheid verwijderd ben, dat ik mij zelven met dezen waarlijk grooten Man zou willen gelijk ſtellen, vertrouw ik echter, dat een opmerkzaam Lezer, behalven eene geheel andere wijze van voordragt, die zijnen leeslust zal gaande houden, hier nog verſcheiden bijzonderheden zal ontmoeten, welke laater beöefeningen van*

 dit

dit belangrijk onderwerp ontdekt, en aan de hand gegeven hebben.

Ten tweeden: Wanneer men, daar toe gelegenheid hebbende, de breedvoerige Kerkelijke Geschiedenis van J. M. SCHRÖCK *met dit mijn werk vergelijkt, zal men, bijzonder in de Inleiding, de breedvoerigheid uitgezonderd, zoo vele overeenstemming ontdekken, dat men bijna zou genegen zijn, om te gelooven, mijn geschrift zij slechts eene verkorting van des geleerden Mans arbeid. Ik zou mogen gelooven, eenige aanspraak op de erkentenis van het Nederlandsch publiek te hebben, al had ik niet meer gedaan, dan een goed uittrekzel uit dat doorwrocht werk te leveren, ondertusschen had ik reeds voor* 1787, *toen ik de Kerkelijke Geschiedenissen met mijne Toehoorers op de Utrechtsche Hoogeschool behandelde, de hoofdschetze van deze Inleiding en van deze geheele Kerkelijke Geschiedenis, op dezelfde wijze, ontworpen, als ik ze nu in druk uitgeve, wanneer mij het werk van den Heer* SCHRÖCK *nog niet bekend, noch onder de oogen gekomen was. En, bij nader vergelijking, zal men dra ontwaar worden, dat ik mijnen eigen weg bewandel, en zonder den arbeid van dezen en andere nieuwe Kerkgeschiedschrijvers gering te achten, zoo veel mogelijk, uit de bronnen zelve geput hebbe.*

Eindelijk, moet ik, in de derde plaats, eene beden-

denking wegnemen, over de wijdloopigheid van deze mijne onderneming. MOSHEIM *heeft, in het eerste Deel zijner Kerkgeschiedenis, een tijdsverloop van drie eeuwen vervat; in dit mijn Eerste Deel, breng ik mijn geschiedverhaal niet verder dan tot het einde der eerste eeuw, hoe uitgestrekt zal dit werk dan worden, daar dat van* MOSHEIM *reeds in X Deelen begrepen is? Opdat niet iemand zich hier door late afschrikken, verzoek ik het volgende op te merken. Ik oordeelde, eenigzins, breedvoeriger te moeten zijn, in het verhaal van de Geschiedenis van* JESUS CHRISTUS, *den grooten Stichter der Christelijke Kerk, en van zijne Apostelen, als waar door wij ons van het Christendom zuivere en echte denkbeelden kunnen maken, en te beter in staat zijn, de afwijkingen en veränderingen, in volgende tijden in het Christendom gebracht, na te gaan, het welk van zeer veel dienst moet zijn, in het beöordeelen, wat eigenlijk Christendom is; welke juiste kennis zo volstrekt nodig is, om de verdeeldheden der Christenen onderling te verminderen, en de aanvallen van het Ongeloof, die hunne sterkte meestäl ontleenen uit de verwarring van het Christendom met de bijzaaken, die niet tot deszelfs wezen behooren, alle kracht te benemen. In de beschrijving der Geschiedenis van de volgende eeuwen zal ik korter kunnen wezen, zoo dat ik denke, het*

 gant-

gantsche werk in tien of ten hoogsten twaalf Deelen te zullen voltooijen.

De uitgave van dit eerste Deel geschiedt laater, dan men zich had voorgesteld, waar van de reden in de omstandigheden des tijds te zoeken is; voortaan zal men zich bevlijtigen, twee Deelen in een Jaar te leveren.

Ik zoude mij voorts aan ondankbaarheid schijnen schuldig te maken, indien ik van mijne Landgenooten niet verwachtte, dat zij dezen mijnen arbeid, met dezelfde verschoonende genegenheid, zullen ontvangen, welke mijne schriften tot hier toe van hun genoten hebben! Van mijne zijde zal ik allen ijver aanwenden, om klaar, naar waarheid, en onpartijdig, te schrijven, opdat elk en een iegelijk, zonder aanstoot, leze, en erkenne, dat Waarheid mijn hoogstel doel zij.

INHOUD

VAN HET

EERSTE DEEL.

INLEIDING . . . Bladz. I—LXXXVI.

EERSTE BOEK.

Bevattende het eerste tijdperk; van de geboorte van JESUS CHRISTUS, tot den dood van JOÄNNES, den laatsten der Apostelen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Toestand der Joodsche en Heidensche wereld, ten tijde der geboorte van JESUS CHRISTUS. Bladz. 1.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis van JESUS CHRISTUS. — Zijne geboorte en ambteloos leven. . . 51.

DERDE HOOFDSTUK.

Prediking van JOÄNNES den Dooper. JESUS wordt van hem gedoopt, en aanvaardt zijn leeräarambt. . . . . 81.

VIERDE HOOFDSTUK.

JESUS leere en wonderen. . . . . 102.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Gevolgen van JESUS leere en verrichtingen, geduurende zijn leven. . . . . 114.

ZES-

ZESDE HOOFDSTUK.

JESUS Dood, Opstanding en Hemelvaart. . 128.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geloofwaardigheid van JESUS Geschiedenis. 136.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der aanhangers en belijders van JESUS, van zijne Hemelvaart, tot den dood van den Joodschen Koning *Herodes Agrippa*. . 145.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis van de voortplanting van het Christendom, bijzonder door den Apostel *Paulus*, tot deszelfs eerste gevangenis te *Rome*. . 180.

TIENDE HOOFDSTUK.

Berichten nopens de verrichtingen en lotgevallen der overige Apostelen. . . . . 222.

ELFDE HOOFDSTUK.

Vervolg der geschiedenis, van de gevangenis van den Apostel *Paulus* te Rome, tot den dood van den Apostel *Joännes*. . . . 241.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Beschouwing van den inwendigen staat der Christen Kerk, geduurende het eerste Tijdperk. . 292.

INLEIDING.

Daar ik onderneme, eene *Algemeene Kerkelijke Geschiedenis der Christenen*, na zoo vele andere uitmuntende Schrijvers, te boek te stellen, zal ik voor alle dingen aan mijne Landgenoten, voor welken ik dezen arbeid bijzonder schikken zal, moeten verklaren: Inhoud dezer algemeene Inleiding.

I. Wat zij door *Algemeene Kerkelijke Geschiedenis der Christenen* te verstaan, en wat zij dus, in dit Werk, van mij te wachten hebben.

II. Vervolgends zal ik hun de nuttigheid van eene zoodanige geschiedenis voorstellen.

III. In de derde plaats, de verëischten ontvouwen, die tot eene goede Kerkelijke Geschiedenis der Christenen behooren.

IV. In de vierde plaats zal ik verslag doen van de bronnen en hulpmiddelen, welke wij hebben, en gebruiken kunnen, tot de rechte kennis van deze geschiedenis.

V. Eindelijk, zal ik mijnen Lezeren berichten moeten van de orde en schikking, welke ik, in het verhalen van deze geschiedenissen, mij zelve voorgesteld heb te volgen, als ook van de wijze, op welke ik daaromtrent zal verkeeren.

Zie daar de onderwerpen, welke den Inhoud dezer INLEIDING zullen uitmaken.

Wat wij door de Kerk verstaan.

I. Ik noem dit Werk, eene *Algemeene Kerkelijke Geschiedenis der Christenen.* — Men noemt, in den stijl der Christen Schrijvers, de menschen, die zich te samen vereenigen, tot eenen gemeenschappelijken eeredienst van God, doorgaands *de Kerk* (*) — Dus is dan eene *Kerkelijke Geschiedenis*, eene beschrijving en verhaal van de onderscheidene lotgevallen, het zij voor- of nadeelige, welke de menschen, met betrekking tot den Godsdienst, hebben ondergaan, van alles, wat zij in het werk gesteld, of geleden hebben, opzichtelijk de belangen van den Godsdienst.

Onderscheid der Kerkelijke van de Burgerlijke of Wereld-Geschiedenis.

Hier door onderscheidt zich de *Kerkelijke* Geschiedenis van de *Burgerlijke*, of Wereld-Geschiedenis, welke ons een verslag geeft van de werkzaamheden en lotgevallen der menschen, voor zoo ver zij in Burgermaatschappijën vereenigd zijn, als ook van de *Letterkundige* Geschiedenis, en de Geschiedenis der *Wijsbegeerte*, welke zich bepaalt tot het geen de menschen hebben verricht, ter uitbreiding van hunne kundigheden, en ter beöefening van Wijsbegeerte en Geleerdheid. Vol-

(*) Dit woord *Kerk* is oorspronglijk hetzelfde met het Griekſche Woord κυριακον (*kijriakon*) *het geen aan den Heere toebehoort*, of aan God gewijd is; het wordt ook gebruikt van die gebouwen, in welke de menschen samenkomen, om aan de Godheid hunnen gezamenlijken eeredienst optedragen: op dezelfde wijze is ons Woord *Dom*, voor eene hoofdkerk, of hoofdgebouw, aan den Godsdienst gewijd, hetzelfde met het Latijnsche *Dominicum* (*Templum.*) Zie de *Biblioth. Brem. Cl.* II. *pag.* 232. *Cl.* III. *pag.* 516.

Volgends het gebruik des woords *Kerk*, wordt hetzelve nader bepaald, tot die menſchen, welke zich vereenigen tot den Godsdienst, aan den éénen waaren God te bewijzen, in tegenſtelling van zulken, die, of door *Ongeloof* en *onverſchilligheid*, den Godsdienst gering achten, of door *Bijgeloof*, hunnen eeredienst aan andere voorwerpen, dan aan den waaren God, bewijzen en toebrengen. Dit onderſcheid tusſchen de menſchen is, volgends de oude gedenkſtukken des Bijbels, zoo oud, als het beſtaan van het menschdom zelve. Reeds vroeg, na de Schepping van den eerſten mensch, vervielen deszelfs nakomelingen uit KAÏN, tot eene Ongodsdienſtigheid, welke een zoo hooggaand en algemeen verderf van zeden na zich ſleepte, dat een zondvloed nodig was, om het hemeltergend kwaad uit te delgen. Na den vloed, verviel het Menschdom tot het ander uiterſte van *Bijgeloof*, en den dienst van *Afgoden*, waar van wij, in den Torenbouw van BABEL, reeds een voorbeeld hebben, en welk *Bijgeloof*, na de verſtrooijing van het menschdom, de kennis van den éénen waaren God geheel verdrongen zou hebben, indien niet de Voorzienigheid den Aardsvader ABRAHAM hadt afgezonderd, om door hem, en onder zijne nakomelingen, de kennis en dienst van den éénen waaren God te bewaren en te onderhouden. ———

Dit onderſcheid in het oog houdende, onderſcheidt zich de *Kerkelijke Geſchiedenis* van de Geſchiedenis of beſchrijving van *alle* Godsdienſten en Godsdienſtige plegtigheden en inrichtingen, die men, onder de menſchen, oudtijds of hedendaagsch, heeft ingevoerd

De Kerkgeſchiedenis onderſcheiden van die van alle Godsdienſten.

voerd en waargenomen. (*) De *Kerkgeschiedenis*, naamlijk, bepaalt zich *alleenlijk* tot die menschen, welke den éénen waaren God belijden en dienen, hun geloof, godsdienst, en zeden richtende, niet alleen naar de voorschriften der menschlijke Rede, maar bijzonder naar den inhoud der Openbaringen, door God, van tijd tot tijd, aan het Menschdom, tot onderwijs geschonken, en in die verzameling van Boeken vervat, welke de Jooden en Christenen als *Godlijk* eerbiedigen.

Verdeeld in de Kerkgeschiedenis des O. en des N. T.

Van ABRAHAM af, bijzonder zedert MOSES, de Wetgever des *Hebreeuwschen* Volks, door Godlijk gezag, den Staat en Godsdienst van dat volk regelde, bleef deze dienst van den eenigen waaren God bepaald tot de nakomelingen van den gemelden Aardsvader, uit zijnen Kleinzoon JAKOB of ISRAËL. Dit Volk alleen mogt zich beroemen op eene Godlijke Openbaring, die aan hetzelve den éénen waaren God bekend maakte; alle de overige volken der wereld, in onze Heilige Boeken *Heidenen* genoemd, misten dit onschatbaar voorrecht, tot dat JESUS CHRISTUS in de wereld verscheen, en den Godsdienst zijnen volkomen luister schonk, wanneer de scheidsmuur tusschen het Joodsche volk en de Heidenen gesloopt, en

(*) Men heeft vele en voortreflijke werken, waar in dit algemeen onderwerp meer breedvoerig of beknopter wordt behandeld. Bij onze Nederlanders zijn de werken van MOBACH en HURD bekend. In een kort bestek vindt men veel bijëengebracht in ALEX. ROS, *'s Werelds Godsdiensten.*

en de kennis van den eenigen waaren God aan alle volken zonder onderſcheid bekend gemaakt werdt — wordende zij, die deze leere aannemen, naar JESUS CHRISTUS, *Christenen* geheten — Op deze wijze verdeelt zich de *Kerkgeſchiedenis* in twee Hoofddeelen, van welke het eerſte de Geſchiedenis van den waaren Godsdienst, voor CHRISTUS, of onder het *Oude Testament*, het andere de Geſchiedenis der Christen-Kerk, onder het *Nieuwe Testament*, (*) in zich bevat.

De Kerk-Geſchiedenis des Ouden Testaments beſchrijft ons de lotgevallen van den waaren Godsdienst, bewaard bij de nakomelingen van SETH, tot aan den Zondvloed, en, vervolgends in het nageſlacht van ABRAHAM, tot op CHRISTUS. — Deze is geheel vermengd met de *Burgerlijke* Geſchiedenis van deze lieden, omdat de Aardsvaders onäfhanglijke hoofden van hunne huisgezinnen, en dus Stamvorſten, waren, gelijk de *Emirs* der *Arabieren* nog heden zijn, als ook, omdat bij het *Israëlitisch* Volk eene *Godsregering*, volgens MOSES Wetten en Staatsregeling, plaats hadt, waar door de belangen van den Staat en de Kerk nooit bij dat Volk van één geſcheiden konden worden. — Deze geſchiedenis moet, grootendeels, uit de Bijbelboeken des O. T. worden opgemaakt, De Kerk Geſchiedenis des O. T.

(*) Men weet dat deze benaming *Oud* en *Nieuw Testament* in gebruik is, om het onderſcheid van Gods handelwijze en beſtuur met zijne *Kerk*, voor en na CHRISTUS, te kennen te geven; dit verdient aangemerkt te worden, opdat niemand aanleiding neme tot zouteloos ſpotten.

maakt, alzoo ons andere berichten uit de oudste tijden ontbreken, zoo ver naamlijk deze Boeken strekken — Doch, van NEHEMIA en de laatste Profeeten des Joodschen Volks tot op CHRISTUS, moeten andere bescheiden onze leidslieden zijn, welke wij dan ook voornaamlijk hebben, in het *eerste Boek der Makkabeën*, het welk wij onder de zogenoemde *Apokrijfe* Boeken lezen, en in den Joodschen Geschiedschrijver JOSEFUS. (*)

De Kerkgeschiedenis des N. T. of der Christenen.

De *Kerkgeschiedenis* des N. T. is eene Kerkgeschiedenis der *Christenen:* deze verhaalt ons den toestand en lotgevallen van den geöpenbaarden Godsdienst onder de *Christenen*, en haren aanvang nemende van JESUS geboorte, strekt zij zich uit tot aan onze tijden, bevattende een Tijdperk van achttien Eeuwen. Een ruim Veld zeker! Te meer, omdat de Kerk nu niet meer tot één volk behoort, maar, onder alle volken, genoegzaam door de geheele wereld is uitgebreid. Het is waar, volgends de oorspronglijke inrichting en bedoeling van JESUS, zou deze Kerkgeschiedenis niets meer te doen schijnen te hebben, met de *Burgerlijke* Geschiedenis, alzoo zijn Koningrijk niet van deze wereld, maar het Rijk van God, het Rijk des He-

(*) Van dezen Geschiedschrijver is eene nieuwe Nederduitsche Vertaling bezorgd door den Eerw. MARTINET. HUMFREY PRIDEAUX heeft de Geschiedenis van het tusschentijdvak tusschen NEHEMIA en CHRISTUS opzetlijk behandeld, in zijn werk: *Het O. en N. Testament aanëengeschakeld of Geschiedenis der Jooden.* In het Latijn hebben wij de Kerkgeschiedenissen van BUDDEUS en VENEMA enz

Hemels, het Rijk der Waarheid en der Deugd is. Gelijk dan ook de Christen Godsdienst is aangenomen onder volken, die geheel verschillende Regeringsvormen, burgerlijke inrichtingen, zeden en wetten, hebben. — Doch, toen het Christendom zich verspreidde, wekte het dra de aandacht der Burger-Regeringen; ook is het niet heel lang bij zijne zuivere en oorspronglijke inrichting gebleven, en de wederzijdsche invloed van den Kerk op den Staat, gelijk van den Staat op de Kerk, is spoedig, en vervolgends door alle Eeuwen, zoo groot geweest, dat de Kerkelijke Geschiedschrijver niet voorbijkan, om ook de Burgerlijke Geschiedenis aan te roeren, zoo dat deze beiden hier hand aan hand dienen te gaan. — Nog meer, de menschlijke geest, steeds werkzaam, heeft zich uitgeput, om de eenvouwige leeringen van JESUS en zijne Apostelen meer en meer te ontwikkelen, en zich leerstelzels te vormen; het welk tot twisten, en verdeeldheden, aanleiding gaf, welke spoedig scheuringen voortbrachten, en, door het bijkomen van meer andere oorzaken, onderscheiden gezindheden en aanhangen onder de Christenen daarstelden; sommigen van welken, vroeger of later, weder te niet zijn gegaan, terwijl anderen, nog tot in onze tijden, het Christendom verdeeld houden — Al heel vroeg mengde zich de dwaling onder de waarheid, en zij, welke men van de dwaling, met recht of onrecht, beschuldigde, werden met den hatelijken naam van *Ketter* gebrandmerkt, en van die Christenen, welke zich *Rechtzinnigen* (*Orthodoxen*) noemden, uit hunne gemeenschap geweerd.

Is algemeen of bijzonder

Hier uit heldert zich van zelve het onderſcheid op tusſchen eene *algemeene* of eene *bijzondere* Kerkgeſchiedenis der *Christenen*. De eerſte ſtrekt zich uit tot alles, wat de Christen-Kerk betreft, terwijl de laatstgenoemde zich alleenlijk tot eenig bijzonder gedeelte bepaalt. – Het zij iemand onderneemt de bijzondere geſchiedenis te beſchrijven van eenig tijdperk. Zoo heeft MOSHEIM, in afzonderlijke werken, de Kerkgeſchiedenis der eerſte Eeuw na CHRISTUS, en den ſtaat en lotgevallen van het Christendom voor Keizer KONSTANTYN *den Grooten*, beſchreven; dus VAN EINEM, en YPEY de Kerkgeſchiedenis van de XVIII Eeuw. — Het zij, dat de Kerkgeſchiedenis van één bijzonder volk, dat is, de lotgevallen van het Christendom onder het zelve, afzonderlijk behandeld wordt, gelijk de bovengenoemde MOSHEIM die der *Tartaarſche* volken afzonderlijk heeft behandeld, en men dus ook de Kerkelijke Geſchiedenis van ons Vaderland afzonderlijk zou kunnen behandelen. — Het zij, dat de Geſchiedenis der Ketteren, of ook van eenigen aanhang of gezindte, de ſtof oplevert aan den Geſchiedſchrijver, zoo als wij van VOSSIUS hebben eene geſchiedenis der *Pelagianen* enz. — De Geſchiedenis der *Reformatie* of Kerkhervorming in *Europa* heeft ook aan vele wel beſneden pennen afzonderlijk werk verſchaft — Ook zijn de Geſchiedenisſen der Leeräaren van de Kerk, en der *Martelaren* of bloedgetuigen, die, bij de vervolgingen, ter dood zijn gebracht, en hunne belijdenis met hun bloed bevestigd hebben, afzonderlijk van velen te boek geſlagen. — Eindelijk hebben ſommigen de lotgevallen van de leere,

te, en het ſamenſtel der leere, naargeſpoord, gelijk PRIESTLEY, in zijne *Historie van het verderf des Christendoms*, en onlangs YPEY, in zijne *Letterkundige Geſchiedenis der Sijstematiſche Godgeleerdheid.* KING heeft de geſchiedenis van de geloofsbelijdenis, die men gemeenlijk het *Sijmbolum* of de leuze der Apostelen noemt, opzetlijk in geſchrift vervat; wij hebben ook Geſchiedenisſen van bijzondere *Conciliën* of Kerkvergaderingen, gelijk van dat van *Nicea* — Doch, ons beſtek verbiedt ons allen op te tellen.

Wat de Algemeene Kerkelijke Geſchiedenis in zich vervat.

De *Algemeene Kerkgeſchiedenis der Christenen*, gelijk wij reeds begonnen te zeggen, vat dit alles hoofdzaaklijk ſamen, en ſchetst ons een tafereel van alles, wat de Christenen en het Christendom betreft, de ſtichting, opkomst, en voortgang van dezen zoo weldadigen Godsdienst, de hinderpalen, met welken dezelve heeft moeten kampen, de vervolgingen, die zij heeft geduld; zij bevat eene beſchrijving van de Leere der Kerk, en wat tot derzelver ontwikkeling is verricht en ondernomen; de verſchillende gevoelens en meningen, die van tijd tot tijd zich hebben voorgedaan, en de twisten en ſcheuringen, die zij hebben te wege gebracht — Zij beſchrijft verders de uitmuntendſte Leeräars en doorluchtigſte Mannen, die zich bij de Kerk verdienſtelijk hebben gemaakt, in derzelver karakter en verrichtingen; en eindelijk vergeet zij ook niet de betrekking te melden, in welke de Kerk van tijd tot tijd geſtaan heeft, met de Burgerlijke en Wereldlijke Regeringen enz. Dit alles, en wat meer hier toe behoort, zal de Lezer in dit Werk, het welk ik daaröm *Algemeene Kerkelijke*

Geschiedenis der Christenen noem, kunnen verwachten.

Voortreflijkheid der Kerkelijke Geschiedenis.

II. In de tweede plaats, zal het niet onvoegzaam zijn, indien ik, in deze *Inleiding*, voor dat ik ter zake zelve kome, de voortreflijkheid, nuttigheid, en belangrijkheid der beöefening van de Kerkgeschiedenissen, eenigzins breeder, aanwijze.

De *Kerkelijke Geschiedenis* heeft, voor alle dingen, met alle waare en echte Geschiedenis gemeen, dat zij, gelijk CICERO zich uitdrukt, (*) „ eene getuige „ der tijden, het licht der waarheid, het leven des „ geheugens, de leidsvrouw des levens, en de bo„ dinne der oudheid is." Redenen, waaröm de Geschiedkunde, de kennis van de lotgevallen van het menschdom, ten allen tijde, met recht, voor allerbelangrijkst is gehouden, waardig, dat vernuften, die boven het gemeen wilden uitmunten, zich daar mede bezig hielden. — Maar, de Kerkelijke Geschiedenis heeft nog bovendien hare bijzondere *belangrijkheid*, omdat zij den *Godsdienst* voornaamlijk tot haar voorwerp heeft. Het is waar, daar is 'er niet weinigen, die geringe gedachten van haar voeden, en haar op eenen lagen prijs stellen. Indien men aan dezen geloof zal geven, is de Kerkgeschiedenis enkel een tooneel van de menschlijke zwakheid en boosheid, waar op menschenlist en priesterbedrog de hoofdrollen spelen, die vervuld zijn met twisten en schelden, en eindigen in krijg, bloed, en moord. Maar, dezen hebben niet behoorlijk onderscheiden. De

(*) *De Orat.* II. 9.

De Godsdienst, de weldadige Godsdienst, die enkel goed ſtichtede onder de menſchen, en, waar hij in zijne edele eenvouwigheid betracht wordt, zachtmoedigheid en liefde, tevens met waare wijsheid, en volmaking van verſtand en hart, tot zijn gevolg hadt, deze Godsdienst kon de ſchuld niet hebben aan deze rampzalige gebeurenisſen. De menschlijke driften en hartstochten, de menschlijke begeerten, onverſtand, en boosheid, in het belangrijkſte onderwerp, den Godsdienst, allerſterkst werkende, deze zijn de waare bronnen van alle de onheilen, die zij, den Godsdienst ten voorwendzel gebruikende, onder het menschdom hebben aangericht.

De Kerkelijke Geſchiedenis leert ons dit gewigtig *onderſcheid* opmerken. Zij vertoont ons, hoe de Godsdienst der Christenen zuiver en weldadig in zijne beginzelen en bedoeling, in de daad, niet alleen zich zelven altijd gelijk is gebleven, maar, hoe hij, ſchoon geſtadig moetende worſtelen, zoo met openbaare vijänden als valſche vrienden, hoe dikwijls ook bijna geheel onderdrukt of misvormd, nogthans tot den tegenwoordigen tijd zich heeft gehandhaafd. Deze geſchiedenis vertoont ons den kamp der deugd met de ondeugd, waarbij de eerſte ſtaande blijft niet alleen, maar van tijd tot tijd hare krachten hernieuwt, en voortgangen maakt tot meer volmaaktheid van hare verëerers en betrachters. „Met één woord: (*) deze Geſchiedenis is de Geſchiedenis van eene hoo-„ger,

(*) SCHROECKH *Christliche Kirchengeſchichte* I. *Th.* S. 53, 54.

„ ger, meer dan menſchelijke magt, welke de Wereld „ door goedheid bedwongen, zacht geregeerd, en „ zoo lang men haar alleen liet handelen, gelukkig „ gemaakt heeft; doch welker aanzien, naar der men„ ſchen verſchillende vatbaarheden en neigingen, de „ verbazendſte, en dikwijls zeer treurige veränderin„ gen geſticht heeft."

Is het belangrijk, in de wonderen der natuurlijke Wereld, de voetſtappen des algoeden en alwijzen Scheppers na te gaan en te bewonderen, en zou het ook niet belangrijk wezen, de blijken van diezelfde Godlijke wijsheid en goedheid op te zamelen, welke zich geöpenbaard hebben, in het vestigen, bewaren, en uitbreiden van den Godsdienst, tot heil van het Menschdom, en verheerlijking van het Opperwezen, zoo als de Kerkelijke Geſchiedenis ons dezelve ontvouwt en ten toon ſpreidt?

Nuttigheid der Kerkgeſchiedenis in het gemeen.

Gelijk de beöefening der Kerkelijke Geſchiedenis dus belangrijk en voortreflijk is, zoo heeft zij ook hare uitgebreide *nuttigheid*. — Hier leert hij, die het menschlijk hart wil beſtudeeren, hoe arglistig het zelve is, maar tevens, hoe gemaklijk te misleiden en te vervoeren! Elk, wie hij zij, kan, uit de beöefening dezer Geſchiedenisſen de nuttigſte en heilzaamſte lesſen van wijsheid en voorzichtigheid voor zich opzamelen. De onmatige ijver en ligtvaardigheid, met derzelver nadeelige gevolgen, waar van wij hier zoo vele voorbeelden ontmoeten, zal ons behoedzaamheid leeren, en de misſlagen, tot welke zelfs mannen van uitſtekende verdienſten en bekwaamheden vervallen zijn, zullen ons toonen, wat wij te vermijden, waar voor

wij

wij *ons* te wachten hebben. Wij zullen leeren, waartoe driften, verkeerde ijver, huichelächtige geveinsdheid, de menschen hebben kunnen brengen. Doch, aan den anderen kant, zullen deugdzame voorbeelden en heilzaam te werk gestelde maatregels ons ten wegwijzers dienen, en tot voorlichting strekken kunnen, op het pad, het welk wij te bewandelen hebben. —— Menigmalen verwonderen wij ons over de buitensporigheden van den menschlijken geest, in het aankleven en voorstaan van gevoelens omtrent den Godsdienst, welke met het gezond menschenverstand en den duidelijksten zin der Heilige Schrift, op geenerleië wijze veräffend kunnen worden. — Wij ontzetten ons over deze of gene gebeurenisfen, die den Gods*dienst schijnen* te dreigen; maar, onze verwondering en vreeze bedaart, wanneer wij uit de Kerkelijke Geschiedenisfen leeren, dat 'er, ook in dit opzicht, niets nieuws is onder de zon, en dat de algoede Voorzienigheid, in de meest gevaarlijke en zorglijke omstandigheden, voor de belangen van den Godsdienst gewaakt, en dien weder tot zijnen luister opgevoerd heeft. —

Eindelijk, in de Kerkelijke Geschiedenis vinden wij den oorsprong en aanleidende oorzaken tot den tegenwoordigen toestand van de Christelijke Kerk. — De ééne omwenteling heeft hier telkens met de andere, gedurende achttien Eeuwen, zeker verband; alles maakt hier een geheel uit, zelfs schoon het verhaal der gebeurenisfen uit het ééne werelddeel in het ander overgaat. Wien het te doen is, om uit de Geschiedenis niet alleen geleerd, maar ook wijs, te wor-

worden, voor dien is het een heerlijk gezicht, wanneer hij, in de bijzondere tijdvakken, op de ontwikkelingen van den menschlijken geest mag letten, hoe deze zich, met betrekking tot zijne gewigtigste belangen, door de krachtigste pogingen en — misslagen tevens — gevormd heeft. Nergens kan men de vorderingen van den menschlijken geest, met alle agteruitgaan en afdwalingen, zoo duidelijk aanwijzen, als hier; nergens beter de onderscheiden kleuren nagaan, welke hij van de luchtstreek, van den bijzonderen toestand, onder welken hij zich ontwikkelen moest, en andere uitwendige omstandigheden, heeft aangenomen. Waar hebben de verschillende schakeringen en vermengingen van dwaling en ondeugd, de menigvuldige proeven van den beurtelingschen invloed van verstand en hart, zich ooit duidelijker vertoond, dan in de Geschiedenis der Christelijke Kerk? De overvloed van bescheiden laat hier toe, dat men alles, zelfs in het allerbijzonderst, kan naarsporen, en juist hier uit ontstaat het zekerst onderwijs.

Nuttigheid dezer Geschiedenis voor den Christen.

Wanneer wij in bijzonderheden willen komen, zullen wij ons zelven, zonder vele moeite, kunnen overtuigen, dat geene Geschiedenis voor allerleië soorten van Menschen, beide ten aanzien van verstand en hart, zoo vele nuttigheden oplevert, als even de Kerkgeschiedenis der Christenen.

Voor den Christen dient zij, om hem meer en meer van de waarheid van zijnen Godsdienst te overtuigen en te verzekeren. Uit haar leert hij, dat, het geen het ongeloof en de spotzucht geern zou doen gelooven, zijn Godsdienst geen Menschenbedrog noch Papen-

penlist zij; dat, gelijk deszelfs oorsprong van den Hemel, dus ook zijne voortplanting door waare Hemelsche wonderen bevorderd, en zijn behoud onder alle de aanvallen van het Ongeloof, en de ondermijningen van Bijgeloof en Dweepzucht, aan het vermogen der onzichtbare hand, die alles bestuurt, te danken is.

Hoe rijst zijn eerbied voor den Godsdienst, zijne Godzaligheid, wanneer hij deze handelwijze eener goede en wijze Voorzienigheid in de lotgevallen der Kerk opmerkt. — De verbazende omwentelingen der *Kerk*, die zoo dikmaal uit kleine beginzelen, en naar het oogschijn nietige oorzaken, herkomstig waren, leeren den Christen, met nut en voordeel gedenken aan die *geduchte*, maar tevens opbeurende, waarheid: *de Heere regeert!* Dan vertoont zich de Kerk, de belijders van den Godsdienst, aan ons, in de Apostolische Eeuw, eenvouwig en onbevlekt; dan schuilt zij, als in de kloven der steenrotzen; dan weder is zij, als eene stad, op eenen berg gelegen; dan met de kroon van het Martelaarschap versierd; dan grooter in uiterlijk vermogen, hoe wel geringer in deugden. En altijd en overäl, *spooren der Godlijke Voorzienigheid!* PAULUS heeft reeds geschreven: (EFEZ. III. 10.) „dat „nu de veelvuldige wijsheid van God aan de overheden en gezaghebbers in het Hemelsch [Koning„rijk,] door middel van de [thans gestichte] gemeen„te, bekend was geworden enz."

Door de kennis der Kerkelijke Geschiedenis kent de Christen het gewigtig onderscheid tusschen waare Godsvrucht en Bijgeloof of Dweperij, terwijl hij, te ge-

gelijker tijd, uit haar wapens ontleent tegen het *Ongeloof* van onze later tijden. — Uit haar kan hij beöordeelen, of en in welke bijzonderheden de toestand van het Christendom, in onze tijden, in wezenlijke volmaking, toe- of afgenomen heeft. — Bij haar leert de Christen zijne *rechten*, wanneer hij in den oudsten Kerktoestand ziet, hoe de Leeräars en opzieners den Godsdienst, met eenen zuiveren ijver, door leeren en onderwijzen, hebben voortgeplant, hoe zij door vermaningen, bestraffingen, en eigen voorbeeld, de ondeugd tegengegaan, tot de deugd opgewekt, maar geene heerschappij of geweld over het geweten zich aangematigd hebben. — Hier, den oorsprong en waare gesteldheid van de onderscheiden gezindheden onder de Christenen naarspoorende, leert hij de waare verdraagzaamheid oefenen, en dien zagtmoedigen geest zich eigen maken, welken JESUS, in zijn geheele gedrag, zoo volheerlijk openbaarde, en die het waare sieraad van den Christen is. Hij leert, door de ondervinding der eeuwen, welke nadeelen, verbittering, onrusten gesticht zijn, door harde behandeling van zulken, die dwaalden, terwijl hij tevens, door het nagaan der dwalingen, te meer in de waarheid bevestigd wordt. — Eindelijk, in de Kerkelijke Geschiedenissen, ontdekt de Christen den oorsprong van de gewoonten en plegtigheden, welke onder de Christenen in gebruik zijn, waar door hij ook in staat gesteld wordt, om te beöordeelen, welken prijs hij op elke derzelven stellen moete.

Bijzonder voor de Protestanten.

Protestantsche Christenen, in het bijzonder, kunnen de Kerkgeschiedenis niet ontbeeren. Geduurig her-

herhalen de Roomschgezinden, dat de *Protestanten* eene nieuwe gezindte zijn, onöphoudelijk vernieuwen zij de vraag: waar was uwe Kerk voor LUTHER en KALVYN? De Kerkelijke Geschiedenis toont de ongegrondheid dezer beschuldiging, en de ongerijmdheid dezer vraag. Is deze eene nieuwe gezindte, die de ingeslopen dwalingen verbetert, en de leere van den Godsdienst wil hervormd hebben, naar de zuivere voorschriften van den Bijbel, welken de Christenen als het boek van Godlijk Onderwijs, en als de Openbaring van Gods wil, eerbiedigen? Is deze eene nieuwe gezindte, die later van elders ingevoerde misbruiken en overtollige bijvoegzelen wegneemt, en alles, zoo veel *mogelijk*, *tot de oorspronglijke* eenvouwigheid terug tracht te brengen? — Al vroeg hebben, integendeel, de Hervormers uit de Kerkelijke Geschiedenis aangewezen en betoogd, dat veelëer in de Roomsche Kerk nieuwe leergevoelens, plegtigheden, inrichting van bestuur enz., zijn ingevoerd in later Eeuwen, waarvan men in staat is, de bronnen aantewijzen, als ook, dat vele dingen bij hun wel de oude namen behouden, maar een geheel nieuw wezen verkregen hebben. Zouden de *Protestanten* niet met voordeel de Kerk-Geschiedenis beöefenen, waar in zij, door het voorbeeld van die schatbare mannen, welke de Hervorming tot stand hebben gebragt, worden vermaand en opgewekt, om de waarheid boven alles te schatten, en hun verstand, hart en geweten, van menschlijke overheersching vrij te bewaren?

Ondertusschen zullen misschien velen, het geen tot *hier* toe van de nuttigheid der Kerk-Geschiedenis gezegd De Kerk-Geschiedenis is

B

nuttig voor den Geleerden.

zegd is, wel erkennen, maar te gelijk zich bevreemden, wanneer men eenen ſtap verder doet, en beweert, dat deze geſchiedenis ook voor den Geleerden, voor hem, die de wetenſchappen beöefent, ten hoogſten nuttig, ja noodzaaklijk zij. En niets is echter waarächtiger. Immers, niet alleen, dat een waar geleerde niet wel kan onderſteld worden, zonder kennis van Wijsgeerte en Geſchiedkunde in 't gemeen, maar bijzonder mag hij niet onkundig zijn van den Godsdienst, deze toch is van te groot aanbelang, dan dat een geleerde 'er ſlechts oppervlakkig van zou denken of ſpreken. Als geleerde moet hij immers met grond en bewijs te werk gaan. Het is waar, in onze tegenwoordige tijden heerscht ongelukkig eene andere denkwijze, dan bij de ouden plaats hadt, bij welken van elken geleerde in welk vak van wetenſchappen ook, eene meer dan oppervlakkige kennis in de Geſchiedenis, Wijsbegeerte, en Godsdienst gevorderd werdt. Thans gebeurt het veeläl, dat geleerden zeer weinig werk maken van de leere van den Godsdienst; deze, of zoo als men ze noemt, de Godgeleerdheid, wordt als een afzonderlijk vak van geleerdheid beſchouwd, het welk enkel voor Leeräars van den Godsdienst moet overgelaten worden. Men verbeeldt zich al ligt, dat men met de twisten en verſchillen der Godgeleerden niets te doen heeft; men merkt daar in veel menschlijks op, en beſluit daar uit niet zelden al te overhaast ten nadeele van den Godsdienst zelven. Tegen zoodanig overhaast, en voor velen zoo ongelukkig, beſluit zal de Kerk-Geſchiedenis den geleerden bewaren, wanneer zij hem zal doen opmerken de eerſte grondvesting en

uit-

uitbreiding der Kerk, door zulke middelen, welke geleerden zoo wel als ongeleerden overtuigd hebben, uit hoofde van de bewijzen, waar op de Godsdienst steunde, en de voordeelen, die hij zijnen belijderen daadlijk aanbracht, toen hij zich in zijn edel en eenvouwig wezen openbaarde; maar tevens zal deze Geschiedenis hem leeren, hoe het leergebouw en samenstel der leere zich allengs gevormd heeft, en in vele opzichten heeft moeten vormen, waar door hij tevens in staat gesteld zal worden, om met vaardigheid over het wezenlijke of min wezenlijke van den Godsdienst, en het gewigtige of min gewigtige der Godgeleerde verschillen, te oordeelen.

Voor de Burgerlijke Geschiedenis.

De geleerde, die de *Burgerlijke*, of, gelijk men gemeenlijk spreekt, de *Wereldlijke* Geschiedenis wil beöefenen, kan daar mede niet te recht geraken, zonder de Kerkelijke Geschiedenis der Christenen. Reeds voor de tijden van KONSTANTYN *den Grooten*, was het Genootschap van Christenen, in de Wereld, en het Roomsche Rijk, zoo aanzienlijk en talrijk, dat deszelfs toestand met dien van het Rijk in betrekking kwam, maar bijzonder verëenigden zich beider inrichting en lotgevallen op het naauwst, nadat deze Vorst den Godsdienst der Christenen omhelsde, en openlijk beleedt. Zedert dien tijd schikte zich het bestuur der Kerk, in zeer vele opzichten, naar de wijze van bestuur in het Keizerrijk, en dit wederöm ontleende veel van de inrichtingen der Christenen, en de wederzijdsche invloed van Kerk en Staat was zo groot, dat de Geschiedkenner de geschiedenis des éénen zonder die der andere niet kan beöefenen. Deze wederzijd-

ſche invloed heeft tot aan onze tijden toe ſtand gehouden, hebbende, door de Kerkhervorming, wel eene andere richting verkregen, maar zijnde geenszins daar door weggenomen.

Voor de Geſchiedenis der Geleerdheid.

De Wetenſchappen hebben insgelijks, zedert de uitbreiding van het Christendom, ſteeds in de naauwſte betrekking met hetzelve geſtaan. Zij rezen of daalden met den bloei of verval van den Christen-Godsdienst. Wanneer deze, in zijn eenvouwig ſchoon, zuiver onder de menſchen werkte, bewandelde de vrijë en edele geest de velden der waarheid, en maakte de grootſte voortgangen in allerleië ſoort van wetenſchappen. Maar werdt de Godsdienst bedorven en misvormd door bijgeloof, dan heerschte valſche ſmaak; ligtgelovigheid en onkunde namen de overhand, en de wetenſchappen kwijnden. Deze ebbe en vloed der geleerdheid, met derzelver oorzaken, te willen naarſporen, zonder kennis der Kerkelijke Geſchiedenis, zal daaröm een vruchteloze arbeid wezen. Waare en echte Godsdienst biedt altijd aan de Wetenſchappen de behulpzame hand, gelijk hij van de waare geleerdheid luister ontvangt.

Voorden Rechtsgeleerden.

De Rechtsgeleerde, die zich *Meester der beide Rechten* beroemt te zijn, kan de kennis der Kerkelijke Geſchiedenis volſtrekt niet ontbeeren. Hij heeft dezelve nodig, tot verſtand van vele Burgerlijke Wetten, welke in het Romeinſche Wetboek voorkomen, en waar van hij noch de aanleiding, noch den waaren zin of bedoeling, zonder behulp der Kerk-Geſchiedenis, kan verſtaan, die hem de tijdsömſtandigheden en geſteldheid van zaken, ten tijde, toen zoodanige wet gegeven werdt, alleen aanwijzen kan. — En hoe kan het

Ka-

Kanonieke of *Kerkelijke* recht, bijzonder het *Pauslijke*, zonder het licht der Kerk-Geschiedenis, gekend of beöordeeld worden?

Voor den Staatsman.

Men zal zeggen, dat Staat en Kerk van elkanderen gescheiden behooren te wezen, en dat zij, volgends onze Staatsregeling, in de daad, van één gescheiden zijn. Het zij zoo, desniettegenstaande, blijft dit waarheid, dat de Godsdienst voor den Staat ten hoogsten belangrijk is. Zonder hier de vraag te willen beslissen, of eene Burgermaatschappij zonder Godsdienst bestaan kan, beweer ik rondelijk, en ik twijfel niet aan de toestemming van alle menschenkenners, dat eene deugdzame en gelukkige Burgermaatschappij zonder Godsdienst nooit, dan in de verbeelding, bestaan *kan*; gevolglijk behoort elk Staatsman te weten, hoe, door den Godsdienst, waarheid en deugd in eene Maatschappij best worde aangekweekt, ten algemeene nut en heil des lands. — Maar elk Staatsman heeft ook de kennis der Kerkelijke Geschiedenis nodig, ten einde uit de voorbeelden te weten, hoe het indringen van heerschzuchtige geestelijken te stuiten, en die verwarringen, welke, door verkeerde voorbarigheid of partijzucht van onbezonnen ijveraars, kunnen gesticht worden, voor te komen of te doen bedaren.

Voor den Godgeleerden.

Hoe nuttig de kennis der Kerkelijke Geschiedenis, in alle de bovengemelde opzichten, ook zij, voor den Godgeleerden en de Leeräars der Kerk is zij boven alles niet alleen nuttig, maar volstrekt noodzaaklijk. De Godgeleerde, geene kunde hebbende van de Kerkelijke Geschiedenis, verdient bestraft te worden.

Deze toch heeft invloed op zijn geheel beroep, en leert hem, wat en hoe veel van elken Leeräar der Kerk gevorderd wordt; zij leert hem den aanleg, de behoefte, en de verschillende lotgevallen van het leerstelzel, of het geleerde samenstel der lere, het welk men doorgaands de Godgeleerdheid noemt. Geen deel der Godgeleerdheid, of het ontleent nuttigheid van de Kerkelijke Geschiedenis.

De waare en oorspronglijke bronnen van de Christelijke Godgeleerdheid, de Heilige Boeken, zijn in bewaring van de Kerk, en de Kerk-Geschiedenis alleen kan ons de Geschiedenis van den *Kanon*, of de lijst der Heilige Schrift, leeren. De *uitlegkunde* vordert kennis van de Kerkelijke Geschiedenis, als uit welke men de leerwijze, in het uitleggen der Heilige Boeken, van eeuw tot eeuw gevolgd, kan nagaan, den oorsprong van vele bijzondere uitleggingen van deze en gene plaatzen des Bijbels opsporen, en de misslagen in de uitlegkunde opmerken, ten einde dezelve te vermijden, en den regten middelweg te bewandelen. — Wil men het Nieuwe Testament, en vooräl de Brieven der Apostelen, behoorlijk verklaren, men dient, uit de Kerk-Geschiedenis te weten, welke de toestand der Kerk ware, ten tijde der Apostelen, en van die gemeenten in het bijzonder, aan welke deze Brieven geschreven zijn — (*) De Kerk-Geschiedenis kan alleen bericht ge-

(*) Hier kan ik den Lezer, in 't bijzonder, aanprijzen een Werk, onder dezen Titel, vertaald uitgegeven: *Ontwerp eener volledige Geschiedenis van de Godsdienst-gevoelens der eerste Christen-eeuw, als een grondslag ter ver-*

geven van de zeden, gewoonten, en plegtigheden der eerste Christen-Kerk, waartoe de kennis der Christelijke Oudheden vooräl nodig is — Eindelijk onze Heilige Boeken bevatten voorzeggingen of profeetiën, deze kunnen, zonder den bijstand der Kerk-Geschiedenis, niet verstaan, noch met de vervulling vergeleken worden.

De *stellige*, zoo wel, als de *wederleggende*, Godgeleerdheid, de *Christelijke Zedekunde*, met één woord alles, wat tot de kundigheden van eenen rechtschapen Godgeleerden behoort, heeft de Kerk-Geschiedenissen en derzelver voorlichting nodig. — Wanneer nieuwe gevöelens opkomen, nieuwe twisten over de leere ontstaan, zal de Kerk-Geschiedenis niet zelden de bron aanwijzen, waar uit deze uitvinders van nieuwigheden hebben geschept, en tevens den toetsteen aanbieden, waar aan men derzelver belangrijkheid kan beproeven. Met één woord, wie den naam van *Godgeleerden* met recht zal voeren, kan geen vreemdeling wezen in de geschiedenissen der Christelijke Kerk.

De Kerkelijke Geschiedenis is aangenaam en vermaaklijk.

Meer zou ik kunnen zeggen, van de nuttigheid der Kerkelijke Geschiedenis der Christenen, indien ik niet vreesde, in eene klare zaak, te wijdlopig te worden; ik zal hier slechts nog kortelijk bijvoegen, dat derzelver beöefening bij uitstek vermaaklijk en aangenaam is. Zij is niet droog en vermoejend door tijdrekenkundige zwarigheden. Zij heeft ja wel duisterheden, en vel van

verklaring der Apostolische Brieven, te *Leijden* bij A. en J. HONKOOP 1784.

van hare geschiedverhalen hebben tot twisten en verschillen aanleiding gegeven. Doch, de meesten dezer verschillen betreffen niet zoo zeer de gebeurenissen, die verhaald worden, als gebeurenissen, maar lopen meest over derzelver oorzaken, beweegredenen, en oogmerken, en ontspringen doorgaands uit partijzucht of vooringenomenheid, zoodat zij, door den onpartijdigen onderzoeker, zonder veel moeite, kunnen worden opgehelderd. — Hoe vermaaklijk is het, van den Stichter van het Christendom af, de Kerk in alle hare lotgevallen te verzellen! Wij maken kennis, en worden gemeenzaam, met de grootste mannen, welke den Godsdienst hebben ten dienste gestaan. Hoe vermaaklijk, den Godsdienst te beschouwen, zoo als hij, onder de verbazendste omwentelingen, zelfs in de meest verbasterde tijden, zich gehandhaafd en onöphoudelijk zijne weldadige werking achtervolgd heeft. — Doch, het is tijd, dat ik tot het derde gedeelte dezer *Inleiding* overga.

De vereischten in eene goede Kerklijke Geschiedenis.

III. In dit derde gedeelte, had ik beloofd, kort te zullen aanwijzen, wat 'er tot eene goede *Kerkelijke Geschiedenis der Christenen* gevorderd worde, indien zij voor den Lezer aan haar oogmerk voldoen zal.

Zij moet waarheid behelzen.

In alle goede geschiedverhalen wordt, met recht, en voor alles, waarheid geëischt, vrij van alle partijdigheid, welke, door liefde of haat jegens de handelende personen gezwenkt wordende, de gebeurenissen in een te gunstig of te ongunstig licht plaatst, en dezelve niet zoodanig verhaalt, als de zaken zich hebben toegedragen, maar zoo als zij meest met de genegenheid van den schrijver strooken. Het is, in dedaad, een

een moeilijke arbeid, de *waarheid* zuiver en onvervalscht in de Kerk-Geschiedenissen optesporen. Immers, dewijl reeds vroeg, (ja men heeft 'er voorbeelden van zelfs bij het leven der Apostelen (*),) velen onder de Christenen ondernamen, ten einde hunne gevoelens en meningen aanzien en gezag bij te zetten, valsche geschriften, brieven enz. onder den naam van achtingswaardige mannen te verdichten, of ook derzelver echte geschriften, door inlasschingen of uitlatingen, te verminken, wordt 'er een oordeelkundig verstand in den Kerk-Geschiedschrijver verëischt, om, het geen echt is, van het onëchte, behoorlijk te onderscheiden, ten einde niet misleid te worden. — Niemand moet echter deze onbillijke en voor het Christendom wezenlijk nadeelige handelwijze aan den Christen-Godsdienst toeschrijven. De Jooden, blijkens zelfs de zoogenoemde *Apocrijfe* Boeken, hadden reeds deze gewoonte, en de Heidensche Wijsgeeren maakten 'er insgelijks gebruik van. De ééne en andere hebben dezelve in het Christendom overgebracht, en ook daar ingevoerd, hoe zeer hetzelve zoodanige steunzels geenszins behoefde.

De Kerkelijke Geschiedschrijvers, van de eersten af, zijn doorgaands ingenomen met hunne gevoelens en met hunne partij, en dus zijn hunne berichten niet altijd te vertrouwen, maar moeten onderzocht en getoetst worden — Bijzonder heeft deze partijschap zich laten zien, na de Kerkhervorming. Wanneer de Protestanten, door het beöefenen der Kerk-Geschiedenis hun-

nę

(*) 2. *Thessal.* II. 2.

ne partijën, de Roomschgezinden, van de gevoeligfte zijde aantasteden, hebben deze, zich daar tegen pogende te verdedigen, insgelijks deze Gefchiedenisfen te hulp genomen, maar zich door partijzucht dikwijls van de waarheid laten aftrekken, hoewel men ook de Proteftantfche Kerk-Gefchiedfchrijvers niet in alles, van deze befchuldiging van partijfchap, kan vrij plijten — Bij dit alles, het welk het voor den beöefenaar dezer Gefchiedenisfen moeilijk maakt, de waarheid te ontdekken, komt nog dit, dat deze Gefchiedenis, als de Kerk en den Godsdienst betreffende, zekere huivering verfpreidt, waar door het vrijë oordeel over de gebeurenisfen niet zelden belemmerd wordt. ——

De Gefchiedfchrijver zelve, die onderneemt, deze Gefchiedenisfen te boek te ftellen, kan zich moeilijk, ook zelfs met het beste hart, van eenige partijdige genegenheid wachten. Hij is toch, een belijder van den Christen Godsdienst zijnde, deze of gene gezindte der Christenen meer dan andere toegedaan, en hoe ligt kunnen zijne genegenheden voor dezelve invloed hebben, op zijne verhalen van gebeurenisfen, en hem ter zijde afleiden.

Evenwel, het is niet onmogelijk, met alle deze moeilijkheden, de waarheid in de Kerk-Gefchiedenisfen op het fpoor te volgen, en haar te achterhalen. Men heeft toch echte gedenkftukken, handelingen van Kerkvergaderingen, fchriften van Kerkléeräaren enz. uit welke men dikwijls de waarheid, hoe zeer anders, door partijzucht, bedekt en omhuld, in het licht kan brengen, maar, de Gefchiedfchrijver, zal hij dit groote einde bereiken, moet, bij een oordeelkundig ver-

ftand,

ſtand, en ſtandvastige naarſtigheid, en vlijt, die zich door den moeilijken arbeid niet laat afſchrikken, een oprecht en eerlijk hart bezitten, om zich van alle vooringenomenheid te ontſlaan, en zonder gunst of haat, alleen dat geen te ſchrijven, het geen den toets der waarheid heeft kunnen doorſtaan; terwijl hij het zich tevens niet moet ſchamen, wanneer hem hier of daar duisterheid en onzekerheid voorkomt, zulks rondelijk te erkennen, veel liever, dan dat hij, op eenen beſlisſenden toon, ſtoute uitſpraken waagt, zonder behoorlijke bewijzen te kunnen aanvoeren.

Eene goede keuze doen.

Wanneer men de uitgeſtrektheid van het veld overweegt, het welk de Kerkelijke Geſchiedſchrijver beärbeidt, en de menigte van zaken, die hem in den loop van *zijne* verhalen voorkomen, bezeft men geredelijk, dat het hier heel veel aankomt op eene goede keuze, welke gevallen, uit eene zoo talrijke menigte, behooren uitgekipt en aangevoerd te worden, en welke, zonder eenig verlies voor den Lezer, kunnen worden ter zijde gezet. Zulke gevallen, die belangrijk zijn, die in verband ſtaan met het geheel der Geſchiedenis, die gewigtige gevolgen hebben voortgebracht, die in ſtaat zijn, ons een recht begrip van den ſtaat van het Christendom te ſchenken, deze behoort de Kerkelijke Geſchiedſchrijver uittekiezen, in eene geſchikte orde en verband te plaatzen, en tot één geheel ſamen te verbinden, opdat hij den Lezer, aan den éénen kant, door de gebeurenisſen, zonder aanëenſchakeling, te verhalen, of aan den anderen kant, door het melden van allerhande beuzelingen en kleinigheden, niet verveele.

Zal

En pragmatisch zijn.

Zal dit plaats hebben, dan moet de Kerkelijke Geschiedenis ook *pragmatisch* behandeld worden. Dit woord is, ten opzichte der Geschiedenis, thans aan de orde van den dag. En nogthans wordt van geen woord meer misbruik gemaakt, dan juist van dit woord — Eene Geschiedenis zal dan *pragmatisch* (*) beschreven zijn, wanneer het verhaal zoodanig wordt ingericht, dat de geschiedenis ons tot leering kan verstrekken, en onderwijs geven, hoe wij ons in voorkomende gelegenheden te gedragen hebben. Dit oogmerk kan bereikt worden, wanneer de gebeurenissen niet enkel naar de tijdörde verhaald, en als op zichzelve staande ter neder gesteld worden, maar, wanneer de Geschiedschrijver tevens de roersels der daaden, de drijfveeren, die werkzaam waren, om de gebeurenissen voorttebrengen, met één woord, derzelver oorzaken, nagaat, en voor het oog zijner Lezeren openlegt — Niet min zal de Geschiedschrijver de *gevolgen* van de handelingen en gebeurenissen opmerken, als ook het onderling verband van dezelve, waarbij hij den wederzijdschen invloed der Burgerlijke en Kerkelijke gebeurenissen niet uit het oog zal moeten verliezen. Dit alles in het licht stellende, zal de Geschiedenis leerzaam en bruikbaar worden, ook voor

(*) Men weet, dat POLYBIUS, die vermaarde Grieksche Geschiedschrijver, in dezen zin dit woord eerst gebruikt, en zijne Geschiedverhalen op die leerzame wijze heeft ingericht: en wie kent niet TACITUS, welke hem daar in is nagevolgd? uit welke beide Schrijvers de voortreflijkste lessen van goede Staatkunde kunnen worden opgezameld.

voor ons in onze tijden; wij zullen in ſtaat geſteld worden, om niet alleen juist over de oude gebeurenisſen te oordeelen, maar ook eene vergelijking te kunnen maken, tusſchen het geen, in voorige Eeuwen, gebeurd is, en het geen wij, in onze tijden, zien gebeuren. Bij welke vergelijking, wij ontdekken zullen, dat, hoe zeer ook verſchillende de gedaante der zaken ſchijnen moge, de menſchen zich ſteeds gelijk en dezelfde blijven. Het Bijgeloof, het welk, in voorgaande Eeuwen, den Godsdienst misvormde, hadt zijne bron in dezelfde hartstochten, in dezelfde neiging tot ondeugd, in dezelve afkeerigheid van die godzaligheid en deugd, welke de Godsdienst vordert, als het hedendaagſche Ongeloof. De menſchen kunnen niet beſluiten, zich naar de hemelſche voorſchriften van den Godsdienst te gedragen, of zich aan deszelfs beſtuur te onderwerpen, zij gevoelen tevens de kracht en godlijkheid van den Godsdienst, daaröm hebben zij, ten einde hun geweten gerust te ſtellen, zoo vele bijgelovigheden verzonnen, die voor hunne driften en zinlijkheid te gelijk den teugel vierden; en uit dat zelfde beginzel, om de kracht van den Godsdienst te ontduiken, en naar hunne onderſcheiden begeerlijkheden te leven, vatten zij, tegenövergeſteld, het Ongeloof aan, om alle de uitſpraken van het geweten, zo mogelijk, te verdoven. Dus ook hier, gelijk doorgaands, de uiterſten elkander raken.

In het naarſporen echter der oorzaken en beweegredenen van gebeurenisſen, wordt alle behoedzaamheid vereischt. Gelijk men, aan den éénen kant, niet veilig kan vertrouwen, op het geen openlijk wordt voorge-

geven, dewijl in de gebeurenisſen der Kerk niet min list en ſtreeken in het werk geſteld zijn, dan in het Burgerlijke en Staatkundige, zoo zal men evenwel, aan den anderen kant, zich niet mogen toegeven aan gisſingen, die dikwijls geen' grond hebben dan in onze eigene verbeelding, en welke niet zelden even daaröm nog des te min doel treffen, omdat, in de Kerkelijke Geſchiedenisſen, niet weinige gevallen voorkomen, in welke ongeziene middelen, geheel geringe gevallen, groote en merkwaardige gevolgen hebben gehad, terwijl grote en ijverige pogingen en aanwending van krachten teleurgeſteld en verijdeld zijn geworden, tot een ſprekend blijkbewijs, dat hier, in vele opzichten, Gods vinger moet opgemerkt worden.

Waartoe de kennis der karakters van perſonen,

Zal de Kerkelijke Geſchiedenis recht nuttig en leerzaam, zal zij recht *pragmatisch* zijn, dan zal zij ons met de voornaamſte handelende perſonen in alle eeuwen nader bekend moeten maken, en ons derzelver inborst en aart, wijze van denken en handelen, met één woord, hun geheel karakter, moeten ontvouwen — Ook hier toe behoort eene groote omzichtigheid en onpartijdige waarheidsliefde. De meeste groote mannen, wier namen in de Kerkgeſchiedenis voorkomen, hebben hunne vrienden en hunne vijänden, welke in hunnen lof en berisping, veeläl, even buitenſporig zijn. De onpartijdige Geſchiedſchrijver zal, daaröm, de handelingen dezer mannen en hunne verrichtingen, naauwkeurig gadeſlaan en vergelijken, hunne ſchriften, die voorhanden zijn, opmerkzaam overwegen, en hunne deugden, die door hunne vijänden, of hunne ondeugden, die door hunne vrienden erkend worden,

den, optekenen, en dus een tafereel vormen, het welk, door eene behoorlijke mengeling van licht en schaduw, aan het oorspronglijk gelijken zal.

Gelijk de bijzondere menschen, zoo hebben ook de bijzondere eeuwen, maar ook de verschillende volken, hun eigenäartig karakter. De smaak en neiging der menschen wisselt af, in verschillende tijdvakken, door onderscheiden stemmingen en geschiktheden, in staat, om indrukzels te ontvangen en gebeurenissen voortte brengen, die in andere tijdsomstandigheden zonder gevolg zouden gebleven zijn. — Maar niet min hebben de onderscheiden geäartheden der volken, onder verschillende hemelstreken, eenen onderscheidenen invloed op de gebeurenissen, en lotgevallen, van den Godsdienst en de Kerk gehad. — Dit alles moet de Kerkelijke Geschiedenis naauwkeurig en behoedzaam gadeslaan, indien zij, met vrucht en naar waarheid, van de gebeurenissen rekenschap geven, en derzelver verband aanwijzen zal.

En van onderscheiden eeuwen en volken, behulpzaam kunnen wezen.

IV. Wie de Kerkelijke Geschiedenis, met voordeel, en op de rechte wijze, beöefenen wil, zal zeker eenige kennis dienen te hebben van de bronnen, uit welke dezelve kan en moet worden afgeleid. Men geeft deze benaming van *Bronnen* aan die Schrijvers en Gedenkstukken, welke als getuigen van de gebeurenissen, die verhaald worden, kunnen worden bijgebracht. Het gaat in de Geschiedenissen niet, als in de Wijsbegeerte, waar wij, zonder lezen, door eigen overdenkingen, vorderingen kunnen maken, maar in de Geschiedenissen komen gebeurde zaken voor, die wij, alleen door beproefde getuigen, weten en bevestigen kun-

IV. Bronnen der Kerkelijke Geschiedenis.

nen: Het is een verderf en omverwerping van alle Geschiedenis, wanneer men, gelijk evenwel niet zeldzaam in onze eeuw geschied is, zich nederzet, en dan voor de vuist weg geschiedenissen schrijft, zoo als men zelve goedvindt. Het is zelfs, in de tegenwoordige Eeuw, daar de menigte boeken ook over de Kerkelijke Geschiedenis zoo aanzienlijk is, reeds een wezenlijk voordeel, wanneer men weet, waar men over eenige gebeurenis iet wijdlopiger kan vinden, en op welken Schrijver men vertrouwen kan. Wij moeten de Schrijvers en Schriften, die wij tot getuigen kunnen aanhalen, onderscheiden in zulken, die eigenlijke *Bronnen* zijn, en zulken, die deze oorspronglijke bronnen hebben gebruikt, en daar uit eene Kerkelijke Geschiedenis hebben opgesteld, het zij dan breedvoeriger, het zij in korte begrippen.

Oorspronglijke, de Heilige Schrift des N. T.

Onder de bronnen van de eerste soort behoort, in de allereerste plaats, met betrekking tot den eersten oorsprong, en alleröudste gebeurenissen der Christen-Kerk, de Heilige Schrift des Nieuwen Testaments zelve. In de vier *Euängeliën*, en de *Handelingen der Apostelen*, door LUCAS beschreven, hebben wij het onfeilbaar geloofwaardig bericht van den grondlegger der Christen-Kerk, JESUS CHRISTUS, als ook van de eerste grondlegging en uitbreiding dezer Kerk onder Jooden en Heidenen, alhoewel deze berichten niet verder gaan, dan tot de eerste gevangenis van PAULUS te *Rome*, omtrent het jaar 58 na CHRISTUS geboorte — Deze bron is zuiver, en het geen daar uit rechtmatig wordt afgeleid, is onbetwistbare waarheid — De Brieven van PAULUS, en die der andere Apostelen, geven ons vele be-

bescheiden aan de hand, om den staat der eerste Christen-*Kerk* te kennen — Ja, men mag hier zelfs de voorzeggingen, bijzonder, die in de Openbaring van JOÃNNES voorkomen, niet verwaarlozen.

Behalven de Heilige Schrift, moeten ook, met betrekking tot de gebeurenissen in de eerste Eeuw der Christen-Kerk, geraadpleegd worden, Schrijvers, die geene Christenen waren, Joodsche en Heidensche, welke de achtbaarheid der Heilige Schrift, door hunne getuigenissen, bevestigen. Onder de Joodsche, komen hier bijzonder in aanmerking JOSEFUS en FILO. De eerste FLAVIUS JOSEFUS, een man van priesterlijken afkomst, en van moeders zijde met het edel geslacht der *Makkabeesche* Vorsten vermaagdschapt, gelijk hij ons in zijn *Leven* zelve verhaalt, heeft, ten tijde van den Romeinschen Keizer VESPASIAAN, en zijnen Zoon TITUS, XX Boeken der *Joodsche Oudheid* en VII van den *Joodschen Oorlog* met de Romeinen, in welken oorlog hij zelve, als veldheer, bewind van zaken gehad heeft, zijnde bevelhebber van *Galileë*, en in de Stad *Jotapata* door de Romeinen krijgsgevangen gemaakt, geschreven, die voor ons in de Kerkelijke Geschiedenissen van het uiterst aanbelang zijn. Hij heeft wel vele en groote gebreken, die onder anderen door THOMAS ITTIGIUS zijn aangewezen, in eene voorreden voor de uitgave van JOSEFUS, maar nogthans is hij, over het geheel, een zeer voortreflijk en geloofwaardig schrijver. De laatste uitgave zijner werken is door SIG. HAVERKAMP bezorgd, in twee Deelen in *Folio*. Men heeft van dezelve ook eene vrij goede Nederlandsche Vertaling van MARTINET, uitgegeven bij J. AL-

Joodsche Schrijvers: JOSEFUS.

LART. Voornaamlijk is gedenkwaardig het getuigenis, het welk JOSEFUS van CHRISTUS gegeven heeft, waar over zoo veel getwist is geworden. Doch hier van op zijne plaats.

Filo de Jood.

FILO, de *Jood* bijgenaamd, van *Alexandrië* in *Egijpte*, insgelijks uit het priesterlijk geslacht, heeft verscheiden Werken, meest Wijsgeerige, geschreven, als mede *allegorische* of leenspreukige verklaringen van verscheiden geschiedenissen van het Oude Testament, welke echter veelal ongegronde, om niet te zeggen, ongerijmde, bespiegelingen behelzen, doch, welke dienen kunnen, om ons nopens deze wijze van schriftverklaring, die naderhand ook onder de Christenen, bijzonder door ORIGENES, die insgelijks in *Egijpte* t'huis hoorde, in zwang geraakt zijn, opheldering te geven. Wanneer deze leenspreukige verklaringen van FILO vergeleken worden met de *Tijpische* uitleggingen van PAULUS, in den Brief aan de *Hebreën*, laten zij ons het groot onderscheid opmerken, tusschen de herssenschimmige vruchten van een weelderig brein, en de waarde van gezond verstand. Twee stukken zijn 'er in de Werken van FILO, welke tot de Geschiedenis, en derzelver opheldering, behoren, beiden beöordeeld door FABRICIUS (*), het één genoemd, tegen FLAKKUS, Landvoogd van *Egypte*, het ander behelst een verhaal van zijn gezantschap aan den Keizer KAJUS. De beste uitgave zijner Werken is in *Engeland* bezorgd door TH. MANGEY.

Heidensche.

Ook kunnen Heidensche Schrijvers licht verspreiden over

(*) *Biblioth. Gr. Libi.* IV. C. 4.

over de zaken der eerste Christenheid. Hier toe behooren SUETONIUS, TACITUS, DIO KASSIUS, die gewag maken, bij voorbeeld, van de vervolgingen der Christenen onder Keizer NERO, en van derzelver onschuld getuigen. Zelfs die Heidensche Schrijvers, welke tegen het Christendom geschreven hebben, bewijzen ons hier gewigtige diensten. Dus ook de Geschiedschrijvers der volgende Keizers, AURELIUS VICTOR, EUTROPIUS, de zoogenoemde *Scriptores Historiae Augustae.* Tot een voorbeeld: De bestrijders der verborgenheden, bijzonder der Heilige Drieëenheid, willen, dat dit Leerstuk, in de eerste Eeuwen, bij de Christenen niet bekend is geweest. Evenwel is 'er in LUCIANUS Werken een Stuk, *Philopatris* genoemd, en daar in eene plaats, uit welke blijkt, dat de eerste Christenen, in de daad, dit leerstuk beleden hebben, dewijl deze Schrijver met hetzelve den spot drijft, zeggende, dat de Christenen geloven, dat *één drie is, en drie één.* Het zij zoo, dat deze samenspraak, *Philopatris* genoemd, geen echt geschrift van LUCIANUS is, maar zij is nogthans, ten minsten, uit de derde eeuw na CHRISTUS geboorte. — Bij PLINIUS den jongeren hebben wij, in zijnen 97 Brief van het X Boek, aan Keizer TRAJAAN geschreven, een heerlijk getuigenis van de onschuld der eerste Christenen, en eene beschrijving van hunne Godsdienstplegtigheden — Dus heeft ook AMMIANUS MARCELLINUS verscheiden bijzonderheden, waar uit wij, omtrent het karakter van den Keizer JULIÄAN, gemeenlijk den *Afvalligen* bijgenaamd, licht ontvangen kunnen. NATH. LARDNER heeft, met grooten vlijt, deze getuigenissen van Heidensche Schrij-

veren, in zijne werken, bijëenverzameld, en opzetlijk overwogen. ——

De Kerkvaders, en hunne Schriften.

Vooräl behooren tot de Bronnen der Kerkelijke Geschiedenisſen de zoogenoemde *Kerkvaders*, *Patres Eccleſiaſtici.* Aan de Leeräars werdt, van ouds, bij de *Hebreën*, maar ook bij andere volken, de eernaam van *Vader* gegeven, en van hier is bijzonder deze eernaam toegeëigend aan de Christen Kerkleeräaren en Schrijveren der vier eerſte eeuwen — Deze Kerkleeräars zijn, over het geheel, voortreflijke mannen geweest, maar moeten naar hunnen tijd en omſtandigheden beöordeeld worden. Men moet hunne ſchriften met omzichtigheid lezen, maar evenwel niet veráchten, gelijk ſommigen doen, die misſchien nooit de ſchriften van éénen Kerkvader gezien of gelezen hebben. Men kan deze Kerkvaders en derzelver ſchriften zeer goed leeren kennen uit de werken van LUDOVICUS ELIAS DU PIN, eenen Leeräar van de *Sorbonne* te *Parijs*, die verſcheiden Deelen over deze Vaders en de Kerkelijke Schrijvers heeft uitgegeven, en ſchoon Roomschgezind, zoo eerlijk is te werk gegaan, dat hij den haat der *Jeſuiten* zich daar door op den hals heeft geladen, zoodat hij van zijne waardigheid afgezet, en zijn werk verboden is geworden, het welk hij nogthans, onder eenen anderen titel, naderhand vervolgd heeft. In onzen tijd heeft CHRISTIAAN FREDERICH RÖSSLER in 1776 begonnen uittegeven eene *Bibliotheek der Kerkvaderen in overzettingen en uittrekzels, uit hunne voornaamſte bijzonder dogmatiſche ſchriften, te gelijk, met den oorſpronglijken Tekst der voornaamſte plaatzen, en nodige aanmerkingen*, van welk Werk men ook

eene

eene *Nederlandſche* Vertaling ondernomen, doch niet vervolgd heeft.

In het gebruiken van de Schriften dezer Kerkvaders moet men behoedzaam wezen. Hunne echte en de onëchte, aan hun ondergeſchoven, ſchriften moeten wel onderſcheiden worden, ook behoort men op de uitgaven van hunne werken te letten. Te weten, vele opſtellen van later tijd zijn, om daar gezag aan bij te zetten, aan dezen of genen ouden Kerkvader toegeſchreven, en het is dikwijls moeilijk, om het valſche van het waare te onderſcheiden. SPANHEIM heeft, in eene verhandeling, geplaatst voor zijne in 't Latijn geſchreven Kerkelijke Geſchiedenis 17 regels opgegeven, die men hier in het oog diende te houden. Deze *kunnen* echter gemaklijk tot de vier volgende gebracht worden. *Voor eerst*, moeten de Handſchriften door hun, die daar toegang toe hebben, naauwkeurig worden nagezien, of dezelve ook kenmerken van verſcheidenheid opleveren. *Ten tweeden*, moet gelet worden op den inhoud der werken, of 'er ook in die ſtukken, aan welker echtheid men twijfelt, leerſtellingen of andere bijzonderheden voorkomen, die niet voor den tijd voegen, in welken zoodanig ſchrijver leefde, of waar van hij, elders in zijne ongetwijfeld echte werken, het tegendeel geſchreven heeft. *Ten derden*, moet de ſtijl worden beöordeeld, of die dezelfde is met den ſtijl, dien de ſchrijver gewoon is te gebruiken; aan den ſtijl toch kan men, doorgaands, den ſchrijver kennen, gelijk den mensch aan zijne gelaadstrekken. *Ten vierden*, behoort men optemerken, of ook andere Kerkvaders die ſchriften, aan wel-

ken men twijfelde, als echte werken van den genen, wiens naam zij voeren, hebben aangehaald. Op dezen laatften regel kan men echter niet geheel zeker af. Het ftilzwijgen bewijst zeldzaam iet, en bij het aanhalen zijn nog omftandigheden in acht te nemen, welke ons kunnen verzekeren, dat ook deze Kerkvaders niet misfchien misleid zijn geweest.

Maar, *ten tweeden;* zedert de *Proteftanten*, met de Kerkhervorming, zich van de *Roomfche* Kerk hebben afgefcheiden, hebben de Roomschgezinden deze Schriften der Kerkvaderen zeer begonnen te mishandelen. Te weten, opdat zij hunne Leerbegrippen of Kerkgebruiken uit de Kerkvaders zouden kunnen bewijzen, hebben zij derzelver Tekst, op meer dan ééne wijze, bedorven en verminkt — Daaröm zijn veeläl die uitgaven van Schriften der Kerkvaders de beste, welke, voor het voltrekken der Hervorming, in 't licht zijn gekomen. De Engelfchen houden die uitgaven voor eene fieraad van hunne Bibliotheken. Na de Hervorming zijn de beste en zuiverfte uitgaven der Kerkvaders veeläl die van ROB. STEFANUS (*). Het zijn insgelijks goede uitgaven der Kerkvaders, die uitgekomen zijn te *Heideïberg* bij COMMELIN, als ook te *Bazel* bij OPORINUS, en bij FROBENIUS, voor wien ERASMUS, als *Corrector*, gewoon was de proeven

(*) Deze STEFANUS wordt door BEZA genoemd, *ὁ παν-των ϛεφανος τυπογραφων ϛεφανος. De kroon van alle Boekdrukkers.* Hij was gewoon, zegt men, de laatfte proeven der werken, bij hem gedrukt, voor het venfter te hangen, en eene premie te beloven aan den genen, die hem eene

ven na te zien. De *Benedictiner* Munniken van de *Congregatio S. Mauri* hebben eene kostbare uitgave van deze zogenaamde *Patres*, met schone en geleerde aantekeningen, in later tijd geleverd. Wij zullen nader, in het bijzonder, van deze Kerkvaders, en derzelver schriften, gelegenheid hebben te spreken, wanneer wij, in ons verhaal zelve, de geschiedenis van hunnen leeftijd behandelen.

Tot de oorspronglijke Bronnen der Kerkelijke Geschiedenis behoren bijzonder ook echte *documenten* en gedenkstukken, waartoe men rekenen moet de handelingen, verrichtingen, en *Canons* of regels der Conciliën of Kerkvergaderingen, van welke wij verzamelingen hebben, in welke ook Brieven der Pausfen, met derzelver levensbeschrijvingen, en vele andere gewigtige ooirkonden, welke de inwendige inrichting der Kerk betreffen, voorkomen. De Jesuiet LABBE heeft eene zoodanige verzameling in 18 Folianten uitgegeven te *Parijs* 1674. Deze is door COLETI herzien en vermeerderd, te *Venetië* 1728 in 25 Folianten. De laatste verzameling is van MANSI te *Venetië*, welke nog, zoo ik meene, vervolgd wordt. — De verzameling van HARDUIN *Parijs* 1712, 12 *voll. in fol.* is zeer verdacht, uit hoofde van de ontrouw van den Uitgever, die alles vervalschte en verwrikte. Verzamelingen van Conciliën.

Bij

eene drukfout aanwees. Zijn broeder HENRICUS heeft, in dit opzicht, ook allen vlijt aangewend. Daar is een bijzonder boekjen van ALMELOVEEN in 8°, *de* STEPHANIS, waar eene lijst voorkomt van alle werken, die bij deze Drukkers gedrukt zijn.

Liturgiën Bij deze verzamelingen der *Conciliën* of Kerkvergaderingen kunnen, insgelijks, als belangrijke Bronnen gevoegd worden, de *Liturgiën* of regelingen van den uitwendigen eeredienst, bij de Christenen, zoo in het gemeen, als bij bijzondere gemeenten. Dus hebben wij van RENAUDOT eene *collectio liturgiarum Orientalium. Paris.* 1716, 4. en van JOS. AL. ASSEMANNI een *Codex Liturgicus Ecclesiae universae Rom.* 1749. 4. 13 *Tom.*

Diplomatische ftukken. Nog kan men hiertoe brengen *Diplomatifche* ftukken, gift- en gunstbrieven van Vorften, ten behoeve der Kerken, en fchikkingen door dezelven gemaakt, omtrent den eeredienst of het beftuur en voordeel der Kerk, bijzonder in de Middel-eeuwen — Doch van dit alles zullen wij, in ons gefchiedverhaal, ter behoorlijker plaatze, breder verflag moeten doen.

Penningen. Behalven de Boeken, worden ook de oude *Penningen* als Bronnen aangemerkt, in de Kerkelijke Gefchiedenis — Men weet, dat EZECH. SPANHEIM, in zijn voortreflijk werk, *de usu et praeftantia numismatum* II Deelen in 4to, het nut der Penningkunde, in alle vakken van geleerdheid, heeft aangetoond. Maar dus heeft de Penningkunde ook hare nuttigheid in de Kerkgefchiedenis — Sommigen hebben gemeend, dat zij opheldering kon geven omtrent de vraag, nopens den tijd van JESUS geboorte; men heeft nog penningen, geflagen ten tijde van VESPASIANUS, betreklijk tot den ondergang van *Jerufalem* — De Gefchiedenis van het zoogenaamd *Blikfemend Legioen*, en den regen, door de gebeden der Christenen verworven, van welke gebeurenis nader op hare plaats, hebben fommi-

migen uit penningen van den Keizer ANTONINUS willen bewijzen. Evenwel ook hier moet voorzichtigheid gebruikt worden. PEIRESCIUS, een Fransch Raadsheer, heeft, in eenen Brief aan den Jeſuiet LA CHAISE, Biechtvader van LODEWYK XIV, beweerd, uit de Penningkunde, dat de *Misſe* reeds in de IV eeuw zou bekend geweest zijn. Ten dien einde, beroept hij zich op eenen penning van Keizer KONSTANTYN *den Grooten*, op welks keerzijde een vierkant outer gezien wordt, en op hetzelve een rond bolletjen, het welk hij wilde, dat eene *hostie*, of mis-ouwel, was. Maar de geleerde SPON heeft duidelijk aangetoond, dat dit bolletjen eenen wereldkloot aanduidt, die daar op het outer geplaatst is, om God voor de herſtelling der openbare rust te danken. De penning is geſlagen, toen KONSTANTYN LICINIUS, den laatſten vijand en vervolger der Christenen, overwonnen hadt.

Met de opſchriften is het op dezelfde wijze gelegen. Uit het verkeerd verſtaan van een opſchrift of inſcriptie is de overlevering ontſtaan, dat SIMON de Toveraar te *Rome* als een God geëerd zou geweest zijn, zoo als wij, in het vervolg, zien zullen. Bij MABILLON (*) lezen wij, dat te *Rome* nog te zien was een Beeld van den Apostel PETRUS, ſtaande op een gouden of verguld voetſtuk, met een opſchrift, waar in PETRUS zelve ſprekende wordt ingevoerd, dus in het Grieksch luidende: *Τον θεον λογον θεασθε χρυσῳ την θεογλυπτον πετραν, εν ῃ βεβαιως ου κλονουμαι: Gij ziet God, het Woord, den Rotſteen met gouden*

Opſchriften.

(*) *Analect. Vett. pag.* 364.

den graveerzelen, *op welken ſtaande*, *zal ik niet geſchud worden.* Dit Standbeeld moet in eene eeuw zijn opgericht, wanneer onder de Christenen, volgends SUIDAS, dit ſpreekwoord plaats hadt: *op den Rotsſteen ſtaande*, *hebt goeden moed!* Dit opſchrift toont, dat men toen de uitlegging van de plaats MATTH. XVI. 18. welke, door den *Rotsſteen*, daar gemeld, PETRUS verſtaat, nog niet algemeen hadt aangenomen, maar, dat de Christenen van dien tijd, door denzelven, CHRISTUS verſtonden, en dus hun vertrouwen niet op PETRUS, maar op JESUS, ſtelden.

Andere Gedenkſtukken.

Tot deze klasſe behoren ook andere oude gedenkſtukken. Dus heeft de Kardinaal NORISIUS uit het *Cenotaphium Piſanum* het geboortejaar van JESUS opgeſpoord. De *Canon Paſchalis Hippolijti* in het jaar 1551 bij *Verona* ontdekt, en door BIANCHI te *Rome* beſchreven 1703. is van zeer groot aanbelang — Ik ga voorbij het Standbeeld te *Paneas*, verbeeldende, gelijk men, doch verkeerdelijk, meende, de vrouw, die door JESUS van eenen bloedvloed genezen is, MATTH. IX. en het beeld van CHRISTUS, tegen haar over ſtaande, welk Standbeeld EUSEBIUS verhaalt, gezien te hebben (*).

Zelfs oude ingelegde vloeren van *Moſaïk* werk, (*opera muſiva et pavimenta tesſellata*), zijn hier in aanmerking gekomen. Bij voorbeeld, de Roomschgezinden, gelijk men weet, geven aan den Apostel PETRUS

(*) *Hist. Eccles. Libr.* VII. *Cap.* 18. Over dit Standbeeld heeft HASEUS in *Sijlloge Diſert.* twee Verhandelingen geſchreven.

TRUS de eerste plaats, als den Prins der Apostelen, maar op oude schilderbeelden, in zulke vloeren, wordt PAULUS afgebeeld gevonden, aan de rechtehand van PETRUS, waar uit men dan opmaakt, dat niet alle Christenen aan PETRUS de eerste plaatze in den rang der Apostelen hebben toegekend. Men heeft, gelijk bekend is, een bijzonder werk van JOH. CHIAMPINI *descriptio operum Musivorum 2 voll. in folio. Rom.* 1693. —

Doch, laat ons overgaan tot die Schrijvers, welke soortgelijke Bronnen gebruikt, en opzetlijk, Kerkgeschiedenisfen, en wel van het Nieuwe Testament, beschreven hebben (*) Sommigen van dezen, gelijktijdig zijnde met de gebeurenisfen, die zij beschrijven, of ook *brokken* bewaard hebbende van werken, die voor ons verloren zijn gegaan, worden tevens ook als Bronnen aangemerkt, uit welke wij de kennis der gebeurenisfen kunnen afleiden. Deze schrijvers zijn *ouder* of *latere*. *Oude* noem ik zulken, die, vóór de Kerkhervorming, latere, die, na dezelve, de pen gevoerd hebben, om de geschiedenisfen der Christen-Kerk te beschrijven. De ouden zijn, wederöm, of *Griekfche* of *Latijnfche* — Ondertusschen, is het te bejammeren, dat wij, behalven de IV *Euängelisten* en *de Handelingen der Apostelen* van LUKAS, uit de drie eerste eeuwen geenen schrijver hebben, die, opzetlijk, en met

Schrijvers, die de Bronnen gebruikt hebben, en wel Oude, Griekfche.

(*) Men kan van deze Schrijvers de lijst min of meer volledig vinden in CASP. SAGITTARII *Introductio in Hist. Eccles.* en in WALCH *Tom.* III. *Biblioth. Theol. Select.* enz.

met oordeel, een ontwerp gemaakt heeft van eene geregelde Kerk-geschiedenis. De genige HEGESIPPUS, een schrijver van de tweede eeuw, zou hier uitzondering verdienen, maar, wij hebben van hem niets meer overig, dan weinige brokstukken, welke EUSEBIUS ons bewaard heeft. Over het geheel hebben wij weinige belangrijke schriften dier eerste eeuwen. De omstandigheden, in welke de Christenen zich bevonden, lieten hun niet toe, zich op het schrijven toeteleggen; en het geen nog door Christenen geschreven, en als gedenkstukken door hun bewaard werdt, is, in de vervolgingen door de Heidenen, verloren geraakt, waar in zelfs de gewijde schriften niet dan met moeite gered zijn geworden — De brokstukken van die schriften uit de eerste eeuwen van het Christendom, welke tot ons onderwerp behoren, heeft FABRICIUS (*) bijéénverzameld.

EUSEBIUS. De eerste Kerkelijke Geschiedschrijver, dien wij nog bezitten, en welke tevens tot de Bronnen moet gerekend worden, is EUSEBIUS, die, in de IV Eeuw na CHRISTUS geboorte, ondernomen heeft, eene Geschiedenis der Christen-Kerk in het *Grieksch* te boek te stellen, beginnende met de geboorte van JESUS: dit werk heeft hij in X Boeken voltooid, en zijne geschiedenis gebracht tot het jaar 324, in het welk de Christen-Kerk tot rust gekomen is, door den dood van LICINIUS, haren laatsten openbaren vervolger. — Hij wordt gemeenlijk genoemd EUSEBIUS PAMFILI, ter eere van zijne vriend, den martelaar PAMFILUS, wiens

(*) *Bibl. Gr. Libr.* V. *Cap.* 4.

wiens boekerij hij ook gebruikte. Hij bloeide in de IV Eeuw, zijnde gestorven in het jaar 340, meer dan 70 jaren oud. Hij was Bisschop van *Cæsarea* in *Palaestina*, en zeer gezien bij Keizer KONSTANTYN *den Grooten*, van wien hij den vrijën toegang verwierf tot de Staatspapieren en Archiven, welke hij, tot het samenstellen van zijne Geschiedenis, wilde raadplegen. Men heeft hem beschuldigd, dat hij het leerstelzel der *Ariänen* zou toegedaan geweest zijn, waar omtrent anderen hem echter hebben vrijgesproken (*). CLERICUS heeft, in het bijzonder, deze beschuldiging aangedrongen, maar CAVE heeft ze met even veel nadruk afgeweerd; ook heeft VENEMA (†) hem daar van ontschuldigd. Zoo veel blijkt, hij was een vriend van ARIUS, en heeft zich, in dit geschil, zeer gematigd gedragen, schijnende huiverig te wezen, om zijn gevoelen over een zoo afgetrokken verschil vast te stellen en te bepalen. Wij zullen nader gelegenheid krijgen, om hier van meer te zeggen. Trouwens, hoe het zij, hij ware dan *Rechtzinnig* of *Ariaänsch*, dit heeft geenen invloed op zijne Kerk-geschiedenis, waar het op zijne geloofwaardigheid aankomt, en deze kan men hem, over het geheel, niet ontzeggen. Wij mogen ons zelfs geluk wenschen, dat dit werk onze tijden bereikt heeft, alzoo wij, zonder het zelve, omtrent de oudste geschiedenis der Kerk geheel in 't duister en onzeker zouden omtasten. Hij heeft, met veel vlijt, en getrouw-

(*) Men zie de bewijzen voor en tegen bij VALESIUS in zijne *Voorreden op de Geschiedenis van* EUSEBIUS.

(†) *Tom.* IV. *Hist. Eccles. pag.* 3.

trouwheid, van de bescheiden en ooirkonden, die hij gevonden heeft, en van de schrijvers, die hem waren voorgegaan, gebruik gemaakt, en geheele plaatzen uit dezelve in zijn werk ingelascht. Daar blijven wel gapingen, in den samenhang des verhaals, over, doch hij verdient echter onzen dank, voor het geen hij geleverd heeft. Het is zoo, zonder toetzing kan men alle zijne berichten niet aannemen, hij heeft zijne gebreken, en overäl heeft hij niet hetzelfde scherpzinnig oordeel gebruikt, evenwel onderscheidt hij dikwijls het min zekere, van het geen hij als ontwijfelbaar zeker verhaalt, door een, *men zegt*; *men verhaalt* enz. — EUSEBIUS heeft nog, behalven deze Kerk-Geschiedenis en andere werken, van welken ik op hunne plaats zal moeten spreken, vier Boeken *over het leven van Keizer* KONSTANTYN *den Grooten* geschreven; doch deze behelzen meer eene, dikwerf al te vleijende, lofreden op dezen eersten magtigen begunstiger van het Christendom, dan wel eene geregelde en naauwkeurige geschiedenis, hoewel men 'er echter het één en ander ter opheldering van de Kerk-geschiedenis uit ontlenen kan.

RUFINUS, een Ouderling, te *Aquileja*, tegen het einde der vierde eeuw, heeft de Kerk-Geschiedenis van EUSEBIUS in het Latijn vertaald, doch met uitlatingen en bijvoegzelen, dus heeft hij het geheele X Boek onvertaald gelaten.

Wij hebben meer dan ééne uitgave van dit geschiedkundig werk van EUSEBIUS. De beste is die van HENR. VALESIUS in drie Deelen in *folio*, met voortreflijke aantekeningen *Parijs* 1651. Waar van eene

ge-

gebrekige nadruk in *Duitschland* is uitgekomen. De jongste uitgave, waar bij ook nog een en ander bijvoegzel gekomen is, is van READING *London* 1720 *fol.* waar bij nog een nadruk te *Turin* gekomen is. In 't jaar 1749 heeft de geleerde Remonstrantsche Professor VAN DER MEERSCH eene Nederduitsche vertaling van EUSEBIUS Kerk-Geschiedenis bezorgd, te *Amsterdam*, met aantekeningen, twee Deelen in *quarto*.

De Geschiedenis van EUSEBIUS is vervolgd, door SOCRATES, eenen *Scholasticus*, te *Konstantinopolen*, die in de V eeuw geleefd heeft. *Scholastici* werden toen genoemd lieden, die, op de markt, voor het gericht, rechtzaken beplijtden, welke wij *Advokaten* zouden noemen. De Geschiedenis van SOCRATES bevat in zeven Boeken een tijdverloop van 134 jaren, van het begin van KONSTANTYN *den Grooten*, of het jaar 306 tot 439, en is dus een vervolg op EUSEBIUS. EPIFANIUS heeft ze in het Latijn vertaald. Zij is te gelijk met EUSEBIUS ook door VALESIUS of DE VALOIS uitgegeven. SOCRATES is een naarstig, voorzichtig, en oordeelkundig Schrijver, die vele echte gedenkstukken in zijn geschiedverhaal geplaatst, en ook de tijden naauwkeurig aangetekend heeft. PHOTIUS handelt van hem in zijne *Bibliotheek Cod.* 28. Het is waar, hij heeft sommige gewaande wonderwerken al te ligtgelovig aangenomen, maar daartegen moet men zijne billijkheid jegens die genen prijzen, welke als *Ketters* of dwalenden van de groote Kerk gescheiden waren. Deze zijne billijkheid, bijzonder jegens de *Novatiänen* heeft tot de beschuldiging aanleiding gegeven, dat hij een *Novatiään* was, welke beschul-

di-

SOCRATES

diging VALESIUS daar mede wederlegd heeft, dat SOCRATES zelve de *Novatiänen Ketters* genoemd heeft. ——

SOZOMENUS. In dezelfde uitgave van EUSEBIUS komt ook voor HERMIAS SOZOMENUS, insgelijks een Rechtsgeleerde, uit *Palaestina*, uit een Dorp bij *Gaza*, *Bethelia* genoemd, die ten zelfden tijde met SOCRATES geleefd heeft. Deze heeft in IX Boeken de Geschiedenis van EUSEBIUS, voor een honderd jaren vervolgd, van het jaar 323 tot 423. Hij wint het van SOCRATES in stijl, die veel sierlijker is, maar hij is veel minder in oordeel. Zeer zelden heeft hij iet van belang, het welk deze niet reeds vermeldt. Niettegenstaande hij vele sprookjens en vertelzeltjens verhaalt, wordt hij echter van den Roomschen stoel niet hooggeächt, volgends Paus GREGORIUS den Grooten. (*Libr.* VII. *Ep.* 34.)

THEODORETUS. Weinige jaren na deze beiden, schreef ook THEODORETUS eene Kerkelijke Geschiedenis in V Boeken van het jaar 322 tot 429. Hij was een vermaard Kerkvader, Bisschop van *Cyrus* of *Cyropolis* in *Syrië*, door de Joden gesticht, en ter gedachtenis van CYRUS dus genoemd. Hij overleedt in het jaar 457. meer dan 70 jaren oud. IOÄCHIM CAMERARIUS heeft zijne Kerk-Geschiedenis in 't jaar 1556 in het Latijn vertaald — Zij staat ook, in 't Grieksch, in de uitgave van EUSEBIUS door VALESIUS. Hij was een zeer geleerd man, en zijn stijl is een zeer goede geschiedkundige stijl. Hij heeft zich, bijzonder, door zijne gematigdheid, hoewel hij anders vrij driftig van aart was, met zijne Kerk-Geschiedenis roem verworven.

ven, maar dezen roem zeer bezwalkt, door eenige andere werken, voornamelijk, door eene *Levensbeschrijving der Heiligen*, als waar in niet meer de scherpzinnige leeräar zichtbaar is, maar enkel een munnik, die fabelen of beuzelächtige kleinigheden, met verrukking, verhaalt. Wij hebben ook nog van hem V Boeken, *de hæreticorum fabulis*, welke ook in de Kerkelijke Geschiedenis van dienst kunnen zijn. De Jesuiet JAC. SIRMOND heeft alle zijne werken uitgegeven te *Parys* 1642. in 4 Deelen in *folio*, waar bij naderhand JOH. GERNERIUS het vijfde deel, het welk 'er toebehoort, gevoegd heeft.

Wij moeten hier ook niet voorbijgaan PHILOSTORGIUS, een' *Kappadociër*, welke nog vroeger, dan de zoo even genoemden, XII Boeken der Kerk-Geschiedenis geschreven heeft, van het begin der verschillen met de *Ariänen*, of omtrent het jaar 300, tot den dood van Keizer HONORIUS in 't jaar 425. Wij hebben deze XII Boeken niet meer, alzoo de haat der *Rechtzinnigen* dezelve, gelijk meer schriften van zoogenoemde *Ketters*, onderdrukt en vernietigd heeft. Te weten, PHILOSTORGIUS was een *Ariäan*, van dat soort, die men *Eunomiänen* noemde. Wij hebben dus enkel uittrekzels uit deze Boeken, welke PHOTIUS in de IX eeuw daaruit gemaakt, en voor ons bewaard heeft. Zij zijn door JAC. GOTHOFREDUS afzonderlijk uitgegeven te *Geneve* 1643 in *quarto*, met eene geleerde Voorreden. Ook staan zij in de meergemelde uitgave van VALESIUS. Zoo veel zien wij uit dezelven, dat PHILOSTORGIUS een vrij geleerd man was, uit wien men veel leeren kan, omdat hij, niet recht-

PHILOSTORGIUS.

zinnig zijnde, verscheiden dingen heeft aangetekend, die men bij de Rechtzinnigen te vergeefs zoekt. Trouwens, gelijk ik reeds hier voor heb aangemerkt, het komt bij eenen Kerkelijken Geschiedschrijver niet zoo zeer op zijne rechtzinnigheid, als wel op zijne onpartijdige liefde tot de waarheid, aan. Nu is het wel zoo, dat PHILOSTORGIUS, met alle zijne Geleerdheid, partijdig zal geschreven hebben voor zijne gezindte, maar de anders eerwaardige PHOTIUS maakt het toch te erg, wanneer hij zegt, dat deze Geschiedenis meer eene lofreden der Ketters zij, en dat zij bijna alle verhalen der Rechtzinnigen tegenspreekt, en beschimpt, vooräl kunnen wij niet goedkeuren, dat PHOTIUS hem, in zijne uittrekzels, een' Godlozen, een Leugenaar, een Vijänd van God, en met een valsch vernuft, zijnen naam veränderende, KAKOSTORGIUS, noemt. —

THEODORUS LECTOR.

Nog in de zesde eeuw zetteden de *Grieken* de beöefening der Kerkelijke Geschiedenis, met vlijt, voort — THEODORUS LECTOR, of Voorlezer in de Hoofdkerk te *Konstantinopolen*, verzamelde in de VI eeuw eene Kerk-Geschiedenis, uit SOCRATES, SOZOMENUS, en THEODORETUS, onder den titel van *drieledige Historie*, in twee Boeken, die nog onuitgegeven gevonden worden in de Bibliotheek van *St. Markus* te *Venetië*. Doch, behalven dezen, heeft hij nog twee Boeken geschreven, waar in hij de Geschiedenis van SOCRATES vervolgt, tot aan zijnen tijd toe, welke verloren geraakt, en alleen in een wijdlopig uittrekzel overig zijn, gemaakt door NICEFORUS CALLISTUS, een' schrijver van later tijd

tijd: deze uittrekzels zijn insgelijks door VALESIUS uitgegeven. Deze Geschiedenis van THEODORUS LECTOR begint van het jaar, waarmede SOCRATES eindigt, en loopt tot het jaar 518. Het verlies derzelve is te meer te beklagen, omdat de schrijver veel merkwaardigs met groote naauwkeurigheid bijëenverzameld hadt.

Eindelijk, schreef EVAGRIUS *Scholasticus* of Rechtsgeleerde te *Antiöchiën*, omtrent het einde der VI eeuw, eene Kerkelijke Geschiedenis in VI. Boeken, tot een vervolg op SOCRATES en THEODORETUS, beginnende met de dwalingen van NESTORIUS en het Sijnode van *Efeze*, of het jaar 431, en eindigende met het jaar 594. Deze geschiedenis van EVAGRIUS is eerst in 't Grieksch uitgegeven te *Parys* 1554 in *folio*, en ook door VALESIUS achter zijne uitgave van EUSEBIUS geplaatst. EVAGRIUS wordt als volkomen rechtzinnig in het geloof geroemd, hij heeft veel gelezen en bijéénverzameld, maar was al te ligtgelovig, waaröm men vele gewaande wonderwerken en andere zaken, die twijfelächtig zijn, in zijne geschiedenis ontmoet. EVAGRIUS

Dus hebben de *Grieken*, gelijk hunne voorvaders in de burgerlijke of wereldlijke geschiedenis, ook in de Kerkelijke Geschiedenis der Christenen, het ijs gebroken, en de eerste voorbeelden gegeven. Hunne arbeidzaamheid wekte spoedig den naarijver der Latijnen, of der Westersche Kerk, op, maar deze bereikte den roem, noch evenäarde de verdiensten, der *Grieken* niet. Wij moeten van de voornaamsten der Latijnsche Schrijveren in dit vak echter ook met één woord melding doen. Latijnsche.

RUFINUS. De eerste, die hier iet ondernomen heeft, was RUFINUS, een *Italiäan*, ouderling te *Aquileja*, een kundig en arbeidzaam man, die voornaamlijk vermaardheid heeft verkregen, door zijne verschillen, met HIËRONYMUS. Hij overleedt in het jaar 410. Behalven zijne Latijnsche overzetting van EUSEBIUS Kerk-geschiedenis, waar van wij gesproken hebben, heeft hij 'er nog twee Boeken van zijn eigen opstel bijgevoegd, welke het X en XI van EUSEBIUS, of het I en II van RUFINUS, genoemd worden. Deze beginnen met het begin van ARIUS, en lopen tot den dood van Keizer THEODOSIUS den Grooten. RUFINUS is, in deze geschiedenis, al te ligtgelovig, en begaat groote fouten tegen de tijdrekening, als ook andere, en schijnt dit werk met al te groote overhaasting opgesteld te hebben.

HIËRONYMUS. De groote en vermaarde tegenpartij van RUFINUS, de Kerkvader HIËRONYMUS, heeft wel geene Kerkelijke Geschiedenis opzetlijk geschreven, maar nogthans aan dezelve veel dienst gedaan, door het vertalen, vermeerderen, en vervolgen, van het tijdrekenkundig werk van EUSEBIUS, bekend onder den naam van *Chronicon* en *Canon Chronicus*, maar ook veel ondienst door het verhalen en aanprijzen van menige fabelen, welke te meer opgang maakten, hoe grooter anders het aanzien van dezen geleerden en waardigen Kerkvader was.

SULPICIUS SEVERUS. Om dien zelfden tijd heeft ook geschreven SULPICIUS SEVERUS. Deze was van geboorte een *Galliër*, en wel uit *Aquitanië* of het voormalig *Guienne*, van een edel geslacht, Ouderling en Munnik, een tijdgenoot en vriend van HIËRONYMUS, PAULINUS, en MARTINUS, bij ons bekend, onder den naam van den Hei-

Heiligen MAARTEN. Hij leefde omtrent het Jaar 400. Hij heeft onder den titel van *Heilige* of *gewijde geschiedenis*, in twee Boeken, een beknopt verhaal geschreven van de Bijbelgeschiedenis, en die vervolgt van het begin der wereld af, tot het jaar 400 der Christelijke jaartelling, zijn stijl is duidelijk, en vrij zuiver Latijn, waaröm men hem den Christelijken SALLUSTIUS genoemd heeft. Hij heeft veel goeds in dit werk, evenwel niet zonder gebreken, door zijne te groote ligtgelovigheid — Deze ligtgelovigheid heeft hij bijzonder ten toon gespreid, in zijne levensbeschrijving van den Heiligen MARTINUS, wiens leerling en bewonderaar hij was, en van wien hij vele mirakelen of wonderwerken verhaalt, die naar het fabelächtige zwemen, en meestäl beuzelächtig zijn. Men heeft goede uitgaven van zijn werk, onder anderen van GEORG. HORNIUS, met aantekeningen van verscheiden Geleerden, en eene van JOANNES CLERICUS of LE CLERC. De nieuwste uitgave is van HIëRONYMUS DE PRATO een' Geestelijken te *Verona*, in het jaar 1741 enz. — Dit werk is ook in het Hollandsch vertaald door PETRUS RABUS, en met aantekeningen in het licht gegeven in quarto te *Rotterdam* 1702. PELAGIUS begon, in zijnen tijd, zijne gevoelens te ontdekken en voort te planten, en men houdt dezen SULPICIUS ook van dezelve verdacht, evenwel is hij naderhand onder de *Heiligen* geplaatst, maar Paus URBANUS de VIIIste heeft hem weder op de lijst der *Heiligen* uitgeschrapt. —

In dezelfde vijfde eeuw leefde PAULUS OROSIUS, een Spanjaard, ouderling te *Tarragona*, een vriend OROSIUS.

van AUGUSTINUS en HIËRONYMUS, welke hij, den éénen in *Afrika*, den anderen in *Palaestina*, bezocht heeft. Thuiswaards gekeerd, schreef hij, op aanraden van AUGUSTINUS, VII Boeken van geschiedenissen, welke bijzonder tegen de Heidenen zijn ingericht. Te weten, het Romeinsche Rijk hadt, ten dezen tijde, vele rampen en onheilen te bezuuren, van de invallen der Barbaarsche Volken, en anderen; hier van gaven de Heidenen de schuld aan den Christen-Godsdienst, voorwendende, dat de Goden vertoornd waren, omdat hun dienst alöm door het Christendom verdrongen werdt. Dus schreef OROSIUS zijne geschiedenissen, om aan te toonen, dat in de wereld, door alle eeuwen heen, rampen, ellenden, en jammer het menschdom getroffen hebben. Doch hij hadt daaröm juist zijne geschiedenis niet met de schepping der wereld behoeven te beginnen, ook heeft hij, onder sommige goede dingen veel, dat verkeerd is, en misslagen bevat; ook mengt hij vele fabelen tusschen zijne verhalen in, en de Kerkelijke Geschiedenis in het bijzonder kan weinig voordeel van hem trekken. In het voorbijgaan, verdient aangemerkt te worden, dat zijn werk in de Handschriften, gelijk ook bij oude schrijvers, die het zelve aanhalen, den titel voert: *Ormesta*, of *Hormesta mundi*. Over dezen titel zijn geheele verhandelingen geschreven, die men bij FABRITIUS *in Biblioth. med. et infim. aet.* gemeld vindt. De Geleerde EKHART meent, dat *ormesta* een *Gothisch* woord is van *arman*, medelijden hebben, waar van *armst*, ellende, bij ons nog *arm*, *armste*: HASAEUS dacht, dat het woord samengesteld is uit *or* bij verkorting voor *orbis* en *mesta* voor *moesta*, (*de bedroef-*

droefde wereld), doch dan zou het *ormestus* moeten wezen. SIGEB. HAVERKAMP, die OROSIUS heeft uitgegeven te Leyden 1738 in *quarto*, gelooft, dat de Handschriften bedorven zijn, en dat men moet lezen *miseria mundi*. De eenvouwige waarheid der zaak is, dat *ormesta* eigenlijk twee woorden zijn, *or*, met een punct of stip 'er achter, en *mesta* voor *moesta*, *or.* met een punct, is *Orosius*. Dus is de titel voluit; *Orosii moesta mundi*, of *Orosius*, *werelds katijvigheden*.

Deze waren de gebrekige pogingen der Westersche of Latijnsche Kerk omtrent de Kerkelijke Geschiedenis, en bij dezen bepaalde zich haar vlijt. Men was, in de zesde eeuw, in de Latijnsche Kerk zoo weinig in staat, om eene Kerk-geschiedenis te schrijven, of de Grieksche Schrijvers derzelve te lezen, dat de vermaarde staatsman, naderhand munnik, CASSIODORUS, de drie Schrijvers SOCRATES, SOZOMENUS en THEODORETUS, volgends eene overzetting, welke hij door eenen Rechtsgeleerden, EPIFANIUS, liet vervaardigen, in een kort uittrekzel samenvatte, het welk langen tijd tot een handboek voor de Kerkelijke geschiedenis dienen moest.

Andere Schrijvers tot aan de Kerkhervorming.

Van de vijfde eeuw af tot aan de zestiende, of den tijd der Kerkhervorming, ontbreekt het genoegzaam geheel aan Geschiedschrijvers in de Kerkelijke Geschiedenis, welke kundig en onpartijdig genoeg waren, om een behoorlijk geschiedverhaal der gebeurenissen, het Christendom betreffende, te boek te stellen. Waare geleerdheid werdt verwaarloosd, Bijgeloof nam de overhand, en het gezag en aanzien der geestlijkheid, en der munniken steeg ten top. Men was daar op bedacht,

dacht, om dit gezag meer en meer te vestigen, ten welken einde *Levensbeſchrijvingen* van Martelaren en Heiligen, verhalen van wonderwerken, veelal onder den naam van *Legenden* ter lezing aangeprezen, de plaats van goede geſchiedverhalen vervingen, en de wereld als eene woeste zee overſtroomden, zoodat een aantal van over de honderd ſtukken in *folio*, behalven een goed getal in *quarto* en in *octavo*, zouden kunnen worden opgeteld, die alle ſtrekken, om ſtoffe opteleveren ter verklaring van den *Kalender* of *Almanach*, maar die aanëenhangen van wonderlijke gezichten, droomen, genezingen, en wat niet al? Men moet dit alles doorzwelgen, om, hier en daar, iet te vinden, dat bruikbaar zou zijn. Men heeft wel ook vele *Jaarboek-* of *Chronijkſchrijvers*, doch dezen beginnen gemeenlijk met de ſchepping der wereld, ſchrijven elkanderen getrouwlijk uit, en zijn, op zijn best, alleenlijk te vertrouwen, in het geen hun vaderland en leeftijd betreft, en dan geven zij ons nog niet meer, dan een droog verhaal van gevallen, zonder ons iet, ter ontvouwing van derzelver oorzaken of bedoelingen, te melden. De Griekſche Schrijvers, die in het zoogenaamde *Corpus Bijzantinum* te ſamen zijn uitgegeven, en de Geſchiedenis van het Keizerrijk van *Konſtantinopolen*, geduurende een lang tijdverloop, van de VII tot aan de XV eeuw, beſchreven hebben, verdienen nog de meeste achting, en helderen de Kerkgeſchiedenis van de Oosterſche Landen, veelal, vrij wel op. —

EUTYCHIUS van

In de X eeuw ſchreef EUTYCHIUS Patriärch van *Alexandrië*, Bisſchop der *Melchiten*, zijne *Alexandrijn-*

arijnſche Jaarboeken, in de Arabiſche taal, beginnende met de ſchepping der wereld, en eindigende met het jaar 940, in welk jaar hij ook overleden is. Dit werk is door POCOCK uitgegeven, en in het Latijn vertaald. Hij heeft in deze Jaarboeken vele berichten, die men elders vergeefs zou zoeken, maar geene genoegzame kunde of oordeel, om echte en geloofwaardige van onëchte en ongeloofwaardige ſtukken te onderſcheiden, zoodat men hem met behoedzaamheid gebruiken moet. Alexandrië.

Omdat ik boven van NICEFORUS KALLISTUS gemeld heb, moet ik hier, met één woord, van hem gewagen, hoe zeer hij, in de daad, een ſchrijver is, die, waar hij op zich zelven ſtaat, geen het minſte geloof verdient, en vol is van de ongerijmdſte Fabelen: doch, hij heeft veel uit de oude ſchrijvers, die voor ons verloren gegaan zijn, overgenomen en bewaard, om welke uittrekzels en brokken hij voor ons belangrijk is. Hij was een Zoon van XANTOFILUS, en leefde in de XIV eeuw, zijnde Munnik in het Klooster van *St. Sofia*, (*Asceteriun S. Sophiae*) te *Konſtantinopolen*. Hij zegt, in het begin van zijn werk, dat hij zijne geſchiedenis heeft verzameld uit de voortreflijke Boekerij van het gemelde Klooster, voornaamlijk uit de ſchriften van EUSEBIUS, SOCRATES en anderen, van de geboorte van JESUS CHRISTUS tot het jaar 911 in XXIII Boeken, waar van 'er echter niet meer dan XVIII overig zijn, welke tot den dood van den Keizer PHOCAS in het jaar 610 lopen. Van dit werk was ſlechts één enkel handſchrift overig, het welk aan MATTHIAS CORVINUS, Koning NICEFORUS KALLISTUS.

van *Hongaryën* hadt toebehoord, en het welk uit de Boekerij te *Buda* of *Offen*, bij de verövering dier Stad, door een' Turksch Soldaat geroofd, en eindelijk, door vele omwegen, in de Boekerij te *Wenen* gekomen is, gelijk P. LAMBECIUS verhaalt in zijne *Hist. Biblioth. Vindobon.* Naar dit handſchrift zijn alle drukken gericht. De beste uitgave van dit werk is te *Parys* 2 deelen in *folio* 1630.

Pogingen tot nieuwe beöefening der Kerkelijke Geſchiedenis.

Na zoo vele eeuwen verwaarloosd te zijn, begon, bij de herleving der wetenſchappen in de XV eeuw, de ijver te herleven, om de Geſchiedenisſen der Kerk nateſporen. LAURENTIUS VALLA, een Kanunnik te *Florence*, ondernam, in deze eeuw, verſcheiden overleveringen, welke tot hier toe voor goede munt waren aangenomen, ter toetze te brengen. Onder anderen durfde hij beſtaan, het verhaal te onderzoeken, dat Keizer KONSTANTYN de Groote aan den Bisſchop van *Rome*, SYLVESTER, *Rome* benevens een aanzienlijk gedeelte van *Italië*, geſchonken hadt, ten eigendom aan den Stoel van PETRUS, waar op de Bisſchoppen van *Rome* hun wereldlijk gezag grondeden, en hetzelve in een bijzonder geſchrift (*de falſo credita et ementita donatione Conſtantini M.*) tegen te ſpreken en van bedrog te overtuigen. Nog ſprak hij eene andere algemeen aangenomen overlevering openlijk tegen, dat naamlijk de Geloofsbelijdenis, die men *de Geloofsleuze der Apostelen* noemt, door de Apostelen zelve zou opgeſteld zijn — Niemand zal zich verwonderen, dat de *Inquiſitie*, welke, ten dezen tijde, hare volle dwingelandij oefende, den geleerden man moeite veröorzaakte, omdat hij ook

in de Kerk-geschiedenis iet anders durfde leeren, dan de Kerk, tot behoef der geestelijken, wilde, dat geleerd zou worden. Zij dreigde hem met den brandstapel, dien hij gewis zou hebben moeten beklimmen, indien niet ALFONSUS, Koning van *Arragon*, hem onder zijne bescherming genomen hadt; thans kwam hij met eene geesseling vrij.

Door zulke middelen van geweld, schrikte men de geleerden af, om de Kerk-geschiedenissen te beöefenen, daar in de waarheid op te spooren, of die gevonden hebbende, openbaar te maken. Doch, met de Kerkhervorming in de XVI eeuw, wanneer de vrijheid van geweten hare rechten begon te hernemen, ging in de Kerk-geschiedenis een nieuw licht op. De Hervormers hadden reden, om dezelve met alle oplettendheid te beöefenen, alzoo zij uit de geschiedenis konden aantonen, hoe de Griekfche Heerschappij der Roomsche Bisschoppen, en het gezag der geestelijken zich, van tijd tot tijd, door list en bedrog, onderfteund door bijgeloof en geweld, gevestigd hadt, en het verval van het Christendom, langs verscheiden trappen, tot die hoogte geklommen was, dat zij het voor eenen pligt rekenden, eene Hervorming, in alle deze opzichten, te ondernemen en door te zetten. Dewijl ook de Roomsche Geestelijkheid aan de *Protestanten*, bij herhaling, tegenwierp, dat zij nieuwigheid-zoekers waren, was het dezer zaak, niet alleen te bewijzen, dat hun Leerstelzel met dat der eerste Christenen overëenstemde, en dus niets nieuws behelsde, maar ook aan te toonen, hoe de geestelijkheid, van tijd tot tijd, nieuwigheden

Derzelver herstel met de Kerkhervorming.

den in het Christendom hadt ingevoerd, welke wel nooit zonder tegenſpraak gebleven, maar ſteeds door menschlijk gezag en geweld, gehandhaafd waren; tot het één en ander riepen dan de Hervormers de hulp in der Kerkelijke Geſchiedenis, het welk aanleiding gaf, dat dezelve, meer opzetlijk en met grooten ijver, begon behandeld te worden.

De Centuriatores Magdeburgenſes.

De eer, van in de *Kerkelijke Geſchiedenis*, het eerst het ijs gebroken, en eene nieuwe baan geöpend te hebben, komt, ongetwijfeld aan den *Lutherſchen* Godgeleerden, MATTHIAS FLACIUS, toe, gemeenlijk *Illijricus* bijgenoemd, omdat hij, in 't jaar 1520 te *Alberia* in *Illijricum* geboren was. Deze man, een ſtreng ijveräar voor het geloof der *Lutherſche* Kerk, die ſteeds zijn werk maakte, om tegen alle dwalingen, in en buiten deze Kerk, ten ſtrijd te trekken, verzamelde, ten einde aan de wereld te toonen, dat de Hervormers geene nieuwigheden hadden voortgebracht, alle de bezwaren en klagten, welke deugdzame mannen en allerleië ſoort van ſchrijvers, over het verderf van het Christendom, zinds eeuwen, hadden aangeheven, bij één, en gaf die in zijnen *Catalogus testium veritatis*, of *lijst van getuigen der waarheid*, in het licht. Maar voornaamenlijk, ondernam hij een gewigtig werk voor de Kerkelijke Geſchiedenis, toen hij, *Wittenberg* in het jaar 1547 verlaten hebbende, omdat de Godgeleerden aldaar met zijne ſtrenge begrippen van rechtzinnigheid minder ſtrookten, zich te *Maagdenburg* onthieldt. Te weten, hier ontwierp hij, in het jaar 1558, het plan, om eene algemeene Kerkelijke Geſchiedenis te ſchrijven, uit welke de nieuwig-

wigheid der *Roomsche* bijzondere leerstukken, plegtigheden, en kerkbestuur, van zelve zouden blijken. Hij vereenigde zich, ten dien einde, met eenige geleerde vrienden, onder welke BASILIUS FABER zich bevondt, die zich, onder anderen, door zijn Latijnsch Woordenboek, onder den Titel, *Fabri thesaurus*, of FABERS *Woordenschat*, bekend, zoo verdienstelijk gemaakt heeft. Dit gezelschap geleerde lieden, ondersteund door den bijstand van sommige Duitsche Vorsten, en in de kosten te gemoet gekomen, door inzamelingen, die in de Kerken ten dien einde geschiedden, stelde zelve allen vlijt te werk, en gebruikte bovendien de hulp van verscheiden jonge lieden, om de oude Kerkvaders te doorlezen, daaruit uittrekzels, tot de geschiedenis behorende, te maken, en alles op zijne rechte plaats te brengen. Dus werdt het gewigtig werk toegereed, het welk, onder den naam van *Centuriae* of *Centuriatores Magdeburgenses* vermaard is, voerende dezen naam, omdat het de geschiedenis, van eeuw tot eeuw (*Centuriae*), beschrijft, en het eerst te *Maagdenburg* ondernomen is, alwaar de vier eerste deelen zijn opgesteld, zijnde de volgende te *Iena*, *Weimar* enz. voltooid. Dit werk zag in het jaar 1559 tot 1574 te *Basel*, ter Drukkerij van OPORINUS, in 't Latijn, in dertien Banden in *folio*, het licht, bevattende elke Band of Deel de geschiedenis van ééne eeuw. FLACIUS zelve werkte aan hetzelve mede, tot aan geschiedenis der XII eeuw. De XIV tot de XVI eeuw waren wel reeds door JOAN WIGAND, éénen der medeärbeideren tot dit werk, voltooid, maar zijn nooit in druk uitgegeven. Deze eerste Druk bij OPORINUS is voor de beste gehouden,

want,

want, in de tweede, van het jaar 1624, zijn niet alleen de voorredenen weggelaten, maar ook is dezelve, door uitlatingen en bijvoegzelen, zeer verminkt. In deze eeuw heeft men, in 1757 te *Neurenberg* een nieuwe druk van dit werk in 4to ondernomen, en met aanmerkingen vermeerderd; doch, ik weet niet, of dezelve reeds volëindigd is.

Hoe zeer men den vlijt en verdienften van FLACIUS, en zijne medeärbeideren, in dit werk, moet bewonderen, en den dienst, dien zij daarmede, bijzonder aan de *Protestantfche* Kerk, bewezen hebben, verpligt is, hoog te fchatten, is hun werk echter niet zonder berisping. Men heeft de orde, in hetzelve gehouden, en de fchikking der verhalen, met recht, min voegzaam geöordeeld; en, het geen het voornaamfte is, het is fteeds, met de bedoeling, en in den ftijl van eene wederlegging der Roomfchen, gefchreven, het welk, ongetwijfeld, veel invloed moest hebben, niet alleen op de gantfche wijze van voordragt, maar zelfs op die zuivere onpartijdigheid, welke het hoofdkenmerk van den Gefchiedfchrijver moet uitmaken — Met dit alles, behoort men echter de omftandigheden van dien tijd, de omflagtigheid der onderneming, en voornaamlijk, dat deze Geleerde mannen, zonder voorgangers in dezen, eenen ongebaanden weg betreden hebben, mede in rekening te brengen, en het werk zal, bij alle onbevooröordeelden, zijnen rechtmatig verkregen roem ftaande houden.

De Jaarboeken van BARONIUS.

De wond, welke het bovengemelde werk aan het *Roomfche* Leergebouw toebracht, was voor hetzelve zoo gevoelig, dat verfcheiden pogingen ter hand gefla-

gen

gen werden, om dezelve te heelen, en het licht, welk dit werk over de Geſchiedenis der Christen-Kerk verſpreid hadt, ware het mogelijk, te verdoven. FILIPPUS NERI, die naderhand door Paus GREGORIUS XV onder het getal der Heiligen geplaatst is, richtede de zoogenaamde *Congregatio Oratorii* op, met oogmerk, opdat de Kerkelijke Geſchiedenis in dezelve zou beöefend worden. Hier voedde hij CAESAR BARONIUS op tot eenen kampvechter voor het Roomſche Geloof. Deze, zich bijna 30 jaren in de Kerkelijke Geſchiedenis geöefend, en vervolgends lesſen in dezelve gehouden hebbende, begon toen zijne *Annales Eccleſiaſtici*, of *Kerkelijke Jaarboeken*, te ſchrijven, waar van het eerſte Deel in het jaar 1588 te *Rome* werdt uitgegeven, en vervolgends jaarlijks, tot dat XII Deelen het licht zagen, die de Geſchiedenis van XII eeuwen behelzen, en met het jaar 1198 eindigen. Dit werk is, vervolgends, meermalen herdrukt. De beste druk wordt geächt die van *Mentz* van het jaar 1601 te zijn, welke door den ſchrijver zelven nagezien en goedgekeurd is. De laatſte uitgave, door MANSI te *Lucca* 1738 in 18 folio banden, heeft ook het vervolg van RAINALDI, en de beoordeling van PAGI op dit werk van BARONIUS, behalven aanmerkingen van GEORGI en MANSI, in éénen Band, met een zeer gemaklijk Register of Bladwijzer van alles.

Men moet, in dit werk, den ongemeenen ijver van BARONIUS bewonderen, in het bijëenverzamelen van alles, wat tot doorlopende en volledige Jaarboeken der Kerkelijke Geſchiedenis der eerſte XII eeuwen behoort. Men vindt 'er eenen ſchat van geleerdheid in. De rijke

ke voorraad van Handschriften uit de Pauslijke Bibliötheek van het Vatikaan, en de Boekerijën van verscheiden Kardinalen, welke alle voor den schrijver openstonden, leverde hem de stoffe, welke hij tot zijn oogmerk gebruikte, en in orde bracht; met al het welk hij zich bij zijn Kerkgenootschap zoo verdienstelijk maakte, dat hem de Kardinaalshoed werdt opgedraagen. ——

Ondertusschen heeft BARONIUS alle de verdiensten van dit zijn werk besmet, door zijne partijdigheid, met welke hij hetzelve heeft opgesteld. Zijn heerschend doelwit straalt in hetzelve allerwegen door, om, naamlijk, het gezag van den Stoel van *Rome* te handhaven, en des Pausen magt, boven de wereldlijke vorsten en overheden, te verheffen. Hij beweert, dat de geestelijke heerschappij van den Paus door CHRISTUS zelven gesticht, en dat de Apostel PETRUS de eerste Opperbisschop geweest is, van wien deze magt, door eene onäfgebrokene opvolging, op de Pausen is overgegaan, wier voorrechten, volgends hem, zoo oud zullen zijn, als de Christelijke Kerk zelve. Verslaafd aan deze zijne aangenomen onderstelling, en geheel afhangelijk van den wenk der Pausen, heeft hij niet alleen allerhande fabelen en vertelzelen in zijn werk opgenomen, maar ook vele onëchte en valsche stukken voor echte en waare uitgegeven en gebruikt. Overäl en bij alle gelegenheden, tast hij de rechten der Vorsten aan, en verdedigt die van den Paus; door dezen ijver echter, haalde hij zich het ongenoegen van magtige Vorsten op den hals, bijzonder berokkende het XI Deel van zijn werk den Kardinaal vele moeilijkheden.

Hij

Hij had, in dat Deel, zijn best gedaan, om te bewijzen, dat het Eiland *Sicilië*, rechtens, aan den Paus behoorde. PHILIP II. Koning van *Spanje*, die thans Koning van *Sicilië* was, nam dit zeer hoog op, en verbood het uitgeven en verkopen van dit deel, in alle zijne Rijken en Staaten, veröordelende de Boekverkopers, die het durfden uitventen, tot de Galeijën; ook belette deze Vorst, dat BARONIUS niet tot Paus werd verkoren, maar bewerkte, dat PAULUS V. op den Stoel werd geplaatst.

Voords moet men, omtrent dit werk van BARONIUS, aanmerken, dat de fchrijver geene kunde genoeg had, in de *Griekfche* Taal, om de fchriften der *Griekfche* Kerkvaderen en Schrijvers behoorlijk te verftaan; ook ontbeerde hij de vereischte kundigheden in de *Aardrijkskunde*, en voornaamlijk in de *Tijdrekenkunde*. Dit laatfte is, in 't bijzonder, aangetoond, door ANTONI PAGI, zelven eenen Roomschgezinden, die eene *Critica in Annales Baronii*, in IV Banden in folio, gefchreven heeft, in welke hij, zonder zich in de eigenlijke Gefchiedenis in te laten, 's mans misflagen in de Tijdrekenkunde aangewezen en verbeterd heeft.

Dewijl deze jaarboeken van BARONIUS dus opzetlijk ingericht waren, om de *Protestantfche* Kerk te beftrijden, en voornaamlijk, om de *Centuriae Magdeburgenfes*, fchoon hij die flechts zelden aanhaalt, te wederleggen, en het nadeel te verhelpen, het welk zij den *Roomfchen* Stoel veröorzaakt hadden, gelijk BARONIUS ook dit werk, in zijnen ijver, de *Centuriën van den Satan* noemt, welke uit de poorten der hel zijn voortge-

gekomen, om de Kerk te beschadigen, behoeft men zich niet te verwonderen, dat meer dan één Protestantsche Geleerde het tot zijne bezigheid gemaakt heeft, om den Kardinaal te wederleggen. De eerste, en één der voornaamsten, was de vermaarde CASAUBONUS, die echter niet verder is gekomen, dan tot het 34ste jaar van het eerste Deel van BARONIUS, wanneer de Fransche Koning LODEWYK XIII hem verbood, met zijn schrijven voort te varen! Toen hij, in *Engeland*, op bevel van Koning JAKOB I., het werk wilde hervatten, overleed hij, in hetzelfde jaar, waar in hij het eerste Stuk van zijne *Exercitationes adversus Baronium* uitgaf — SAM. BASNAGE, Fransch Predikant in *Nederland*, ondernam, vervolgends, eene wederlegging van BARONIUS, in zijne *Annales Politico-Ecclesiastici*, in drie Folio-banden; met deze wederlegging bracht hij het tot het jaar 645. in welke de bijgevoegde Verhandelingen, die de Christelijke oudheden ophelderen, zeer vele oplettendheid verdienen.

De groote roem, welken BARONIUS, met zijn werk, bijzonder bij de Roomschgezinden, behaalde, wekte meer dan éénen hunner geleerden op, om hetzelve te vervolgen, ook geschiedde zulks, op bijzonder bevel van den Paus. Op zoodanig bevel vervolgde dus de Kardinaal ODOVICH RAYNALDI, met gelijken ijver, maar ook met gelijke partijdigheid, als BARONIUS, deszelfs Jaarboeken tot het jaar 1565. Na hem kwam JACOB VAN LADARCHIO, welke in 3 Deelen zijn vervolg voortgezet heeft van 1566 — 1572, maar noch met BARONIUS, noch met RAYNALDI, in oordeel en scherpzinnigheid kan vergeleken worden, hoewel hij,

in

in partijdigheid, ten voordele van den Roomſchen Stoel, niet minder is, dan deze, jà hen misſchien zelfs overtreft.

Uit eigene beweging, en begeerte, om der Roomſche Kerk ten dienſte te zijn, hebben twee andere ſchrijvers, insgelijks, de pen opgevat, doch niet, met gelijke bekwaamheid en krachten. HENRIK VAN SPONDE, of SPONDANUS, die van de *Protestantſche* Kerk tot de *Roomſche* was overgegaan, en Bisſchop te *Pamiers* geworden is, heeft, in twee Deelen, het werk van BARONIUS vervolgd, van het jaar 1198 tot 1640. In dit vervolg, het welk veel korter behandeld is, dan het werk van BARONIUS, ontdekt de ſchrijver niet min partijdigheid en ingenomenheid, met de voorrechten van den Paus, ſchoon hij met meer omzichtigheid te werk gaat, en men het hem duidelijk kan aanzien, dat hij een Protestant geweest is. Deze zelfde ſchrijver heeft ook een *kort Uittrekzel* uit het groote werk van BARONIUS vervaardigd, het welk, met veel goedkeuring, ontvangen is.

ABRAHAM BZOVIUS, een Pool, uit de orde der *Dominicanen*, heeft de Jaarboeken van BARONIUS insgelijks, vervolgd, in 8 Deelen, tot het jaar 1572, doch, zijn vervolg wordt, en ten opzichte van waarheid, en van volledigheid, ver beneden dat van RAYNALDI geſchat. Hij overtreft zelfs BARONIUS in laage vleijerij van den Stoel van *Rome*, en is een onverdraaglijk lofredenaar van zijne orde, onuitputbaar in fabelen, hoonend en lasterend; en hoe weinig ook BARONIUS, en zijne volgers, de eere en waardigheid der Vorsten ontzien, wanneer dezelve met de hoogheid der *Room-*

sche Pausſen niet overëen kan gebracht worden, gaat deze BZOVIUS alle paalen zoo zeer te buiten, dat 'er zelfs, op bevel van het Hertoglijk *Beijersche* Hof, eene verdediging van Keizer LODEWYK VAN BEYEREN tegen hem geſchreven is geworden.

Andere Kerk-Geſchiedſchrijvers, in de Roomſche Kerk

Zedert dien tijd hebben zeer vele geleerde mannen onder de Roomſchen zich, met ijver, op de oeſening der Kerkelijke Geſchiedenisſen toegelegd. Het zou geheel buiten ons beſtek zijn, die allen op te noemen; of wijdlopiger over hunnen arbeid te ſpreken. Ik zal mij, daaröm, vergenoegen, met alleen de voornaamſte aan te roeren, welke eene algemeene Kerkelijke Geſchiedenis geleverd hebben. Onder dezen bekleedt, met recht, de eerſte plaats NATALIS ALEXANDER, een Franschman van de orde der *Dominicanen.* Deze heeft eene Kerkelijke Geſchiedenis des Ouden en Nieuwen Testaments, in 't Latijn, geſchreven, die, zedert het einde der voorgaande eeuw, meermalen, en laatst te *Lucca* 1734 in 8 Folio-banden uitgegeven is. Het is jammer, dat deze geleerde Schrijver eenen zoo bekrompen ſcholastieken Kloosterſtijl volgt, waar door hij, ten dezen aanzien, naauwlijks den naam van Geſchiedſchrijver ſchijnt te verdienen. Zijn werk is, voor het overige, met vlijt en geleerdheid, en, het geen voor eenen Monnik iet vreemds is, met vrijmoedigheid en onpartijdigheid opgeſteld, waar door hij zich ook het ongenoegen van Paus INNOCENTIUS den XI op den hals haalde, welke, op ſtraffe van den Ban, verbood, zijne Kerkelijke Geſchiedenis te lezen. De Schrijver, hier door afgeſchrikt, legde, bij het einde der XVI eeuw, de pen neder, en ſtaakte zijn werk. Evenwel

wel heeft, in onzen tijd, Paus BENEDICTUS XIII, die ook tot de orde der Dominicanen behoorde, hem uit de lijst der verboden ſchrijvers weder uitgeſchrapt.

SEBASTIAAN LE NAIN DE TILLEMONT, een Fransch Edelman en Geestelijke, heeft aan de Kerkgeſchiedenis eenen ongemeenen dienst bewezen, door zijne *Memoires pour ſervir à l'Histoire eccleſiaſtique des ſix premiers ſiècles*, *Parys* 1693. 16 Deelen in *quarto*. In dit werk heeft hij, na eenen veertigjarigen arbeid, alle plaatzen bijëenverzameld, van oude en ſomtijds ook van belangrijke nieuwe ſchrijvers, die de Kerkelijke Geſchiedenis der Christenen, tot het jaar 513 toe, verhalen of ophelderen. Men roemt 's mans trouw, onpartijdigheid, en ſcherpzinnig oordeel; zijn werk *is*, *in* de daad, eene algemeene Boekzaal voor die eerſte eeuwen, waar in men alle ſtukken en oirkonden der geſchiedenis aantreft, en dus in ſtaat geſteld wordt, om daar van, naar goedvinden, gebruik te maken. —

De abt CLAUDE FLEURY, Biechtvader des Konings van *Frankrijk*, ſchreef, in 't Fransch, eene Kerkgeſchiedenis, welke tot het jaar 1414 loopt, en die door P. FABER of FEVRE vervolgd is geworden. Dit werk verſcheen te *Parys* in 't jaar 1691, en volgende jaaren, in 't licht, in 20 Deelen in *quarto*; en zedert het jaar 1773 te *Nismes* in *gr. octavo*. Men prijst dit werk, wegens den ſtijl, en onpartijdige vrijmoedigheid.

De jongſte Kerkelijke Geſchiedſchrijvers, bij de Roomſchen, zijn de Kardinaal JOSEF AUGUSTYN ORSI, deze heeft in XVI Deelen de vijf eerſte eeuwen der Christenkerk

beschreven, zijn werk wordt door BETCHETTI vervolgd; en SACCARELLI, van wiens geschiedenis 5 Deelen in *quarto* uitgegeven zijn, die echter niet verder gaan, dan tot het jaar 360.

Hervormden. Onder de Hervormden, welke de Kerkelijke Geschiedenissen hebben behandeld, munten, in bijzondere stukken, groote mannen uit: De naamen van DU PLESSIS-MORNAY, DU MOULIN, DALLEUS, JS. CASAUBONUS, BLONDEL, SALMASIUS, CAVE, VOSSIUS, SCULTETUS en meer anderen zijn bekend, in dit vak van Geleerdheid.

De eerste, welke door eene algemeene Kerkgeschiedenis roem verworven heeft, was de *Zurichsche* Godgeleerde, JOÄN HENRIK HOTTINGER. Deze heeft eene Kerkgeschiedenis des Nieuwen Testaments uitgegeven, in het Latijn, in 9 Deelen in octavo, *Zurich* 1635. lopende tot het einde der zestiende eeuw; de geschiedenis van welke eeuw alleen vijf Deelen uitmaakt. Ook heeft HOTTINGERS *Kerkelijke Geschiedenis* dit bijzonder, dat zij de lotgevallen der Jooden door alle de eeuwen van het Nieuwe Testament wijdlopiger en beter verhaalt, dan anders in deze soort van werken pleegt te geschieden.

FREDERIK SPANHEIM heeft HOTTINGER, ten aanzien van uitgestrektheid, volledigheid, en ongemeene naauwkeurigheid, in zijne Kerkgeschiedenis ver overtroffen, zoo als die, in 't Latijn, geschreven, gevonden wordt, in het eerste Deel van zijne werken, te *Leyden* 1711. Dit werk bevat de geschiedenis van XV eeuwen, tot het begin der Kerkhervorming. Evenwel, wie hem met vrucht wil gebruiken, zal reeds in dit vak eenige kundigheden bezitten moeten.

Van

Van SAMUËL BASNAGE, en zijne wederlegging van BARONIUS Jaarboeken, hebben wij reeds gesproken. JAKOB BASNAGE heeft eene Kerkgeschiedenis in het Fransch in twee Deelen in Folio, uitgegeven in het jaar 1699. In de daad, is deze enkel eene geschiedenis van het Kerkbestuur, van de voornaamste verschillen tusschen de Hervormden en Roomschen, en andere onderwerpen tegen den Bisschop BOSSUET. Nog hebben wij in 't *Fransch* eene Kerk-Geschiedenis van J. LE SUEUR.

In onze tijden, zijn in het jaar 1778 en vervolgends zeven Deelen in 4to in 't Latijn uitgekomen, van eene Kerkelijke Geschiedenis des Ouden en Nieuwen Testaments, door HERM. VENEMA, tot aan de beginzelen der Kerkhervorming, een zeer oordeelkundig werk en van groote verdiensten.

Na het gewigtig werk, de *Centuriatores Magdeburgenses*, waar wij boven van gesproken hebben, schenen de *Luthersche* of *Euängelische* Geleerden zich, ruim eene eeuw lang, daarmede te vrede te houden. KORTHOLT, SCHMIDT, RECHENBERG, leverden wel Kerkelijke Geschiedenissen, of korte begrippen van dezelve, doch deze hadden weinig te beduiden. TH. ITTIG te *Leipzig* ondernam, kort voor zijnen dood, de Kerkelijke Geschiedenis van ééne eeuw tevens, te beschrijven, en uit te geven, onder den Titel: *Selecta Capita Historiae Ecclesiasticae*, maar voltooide enkel de twee eerste eeuwen. Eindelijk, werden de *Luthersche* Godgeleerden opgewekt, om, met nieuwen lust, dit veld te beärbeiden, door de aanvallen van CHRISTIAAN THOMASIUS, die niet alleen het samen- Luthersche

ſtel, maar bijzonder de Kerk-geſchiedenis, aantastede, en alles overhoop wierp. Zijn vriend GOTTFRIED ARNOLD, hoe zeer met hem, in alle andere opzichten, van aart en inzichten verſchillende, een zwaarmoedig en tot dweeperij overhellend man, werd door hem aangeſpoord, om zijnen ijver, die tegen het zedenbederf in de Kerk en onder de Geestelijken ontſtoken was, volkomen den teugel te vieren, en uit de Kerkelijke Geſchiedenisſen te toonen, hoe veel onheilen de Geestelijkheid, in alle eeuwen, had aangericht. Met dit oogmerk dan ſchreef de goede ARNOLD zijne *Kerk- en Ketterhistorie*, van het begin des Nieuwen Testaments tot op het jaar 1688, in twee folio-banden, welke ook in het Nederduitsch vertaald, en met nog een bijvoegzel van een derde deel, vermeerderd zijn. In dit werk, het welk de oudere Kerk-geſchiedenis der Christenen zeer kort, maar de nieuwe, van de Kerkhervorming af, breder behandelt, heeft ARNOLD alles bijëenverzameld, wat ter verſchoning, verdediging, en zelfs tot lof van zulken, die Ketters genoemd werden, ſcheen te kunnen ſtrekken, terwijl hij, in tegendeel allen, die, als leeräars en opzieners der Kerk, zich door hunne werkzaamheden eenen naam hadden verworven, laakt, en alle hunne daaden en verrichtingen veröordeelt, als waren zij onkundige weetnieten, ſchijnheilige huichelaars, of heerschzuchtige volksbedriegers. Het is geen wonder, dat ARNOLD zich, door zodanig werk, eene menigte tegenſchrijvers, bijzonder in zijn eigen Kerkgenootſchap, het welk hij wel het hevigst hadt aangetast, op den hals haalde. Ook is hij, ongetwijfeld, te ver gegaan, en heeft zich,

door

door zijne verbeeldingskracht, laten wegflepen, tot partijdige voorftelling der geschiedenis, niet zelden, ten koste der waarheid — ARNOLD zelve heeft, voor zijnen dood, nog erkend, dat zijn te verre gaande ijver hem vele misflagen had doen begaan, en tot uiterften gebracht had ——

Nadat de eerfte hevigheid, die men tegen ARNOLD had opgevat, door den tijd, begon te verkoelen, heeft men, echter, in dat zelfde buitenfporige werk veel gevonden, dat waar en goed was, en geleerd, den middenweg, ook in dezen, te bewandelen, om zoo min de Ketters en dwalenden in alles te veröordeelen, als de Rechtzinnigen, zonder bepaling, te prijzen. Een aantal geleerde mannen onder de *Lutheranen* legde zich, met onpartijdigheid, op de beöefening der Kerkelijke Gefchiedenis toe; CYPRIAN, BUDDEUS, FABRICIUS, HEUMAN, en meer anderen, maar bijzonder CHRISTIAAN EBERHARD WEISMAN, maakten zich verdienftelijk. Deze laatfte gaf zijne *Introductio in Memorabilia Ecclefiaftica Historiae Sacrae Novi Testamenti* uit, welke te *Halle* 1745 in twee quarto deelen herdrukt zijn geworden, en in welke hij de waarheid zich onpartijdig ter gidze voorftelde, waaröm hij ook ARNOLDS *Kerk- en Ketter-gefchiedenis*, billijkst en befcheidenst, beöordeeld en behandeld heeft.

Dewijl ik van allen, die onder de Lutheranen de Kerk-gefchiedenis in bijzonderheden of algemeen behandeld hebben, hier niet kan gewagen, moet ik echter twee fchrijvers niet voorbijgaan, die, in vele opzichten, aan anderen de loef hebben afgewonnen, en van welken de één bij ons bijzonder bekend is ge-

worden, doordien verscheiden van zijne geleerde werken in onze Nederlandsche taal zijn overgebracht; de ander thans, met bijzonderen vlijt, nog voortduurend, aan de Geschiedenis der Christenen arbeidt.

Joän LAURENS MOSHEIM is de eerste dezer schrijveren, welke ik hier bedoel. Deze, een man van uitgebreide geleerdheid, en scherpzinnig verstand en oordeel, heeft, gelijk in het voorgaande reeds gezegd is, verscheiden bijzondere verhandelingen en werken, betreffende de Kerkgebeurenissen, in het licht gegeven, maar bijzonder komt hier in aanmerking zijn uittrekzel der Kerkelijke Geschiedenissen, in twee deelen. Dit uittrekzel heeft deze geleerde man, kort voor zijn' dood, met zoo vele verbeteringen en vermeerderingen, in 't Latijn, onder den titel: *Institutionum Historiae Ecclesiasticae Antiquae et Recentioris Libri quatuor*, in één Deel in quarto, uitgegeven, dat het, in de daad, een nieuw werk uitmaakt. Dit werk is in het Nederduitsch, in X Deelen, benevens nog een Deel Bladwijzers, uitgegeven 1771 en volgende jaaren, onder den Titel: *Oude en hedendaagsche Kerkelijke Geschiedenissen, van de geboorte van* CHRISTUS, *tot den aanvang der tegenwoordige eeuwe, door den hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latijn vertaald, en vermeerderd met de Bijvoegzels, Aantekeningen, en Tijdrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* A. MACLAINE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage.* Groot en boven mijnen lof zijn de verdiensten van dit werk. Geleerdheid, gezond verstand, scherp en bondig oordeel,

deel, en diepe menſchenkennis, gepaard met eenen vloeijenden en behaaglijken ſtijl, dingen in hetzelve, met onpartijdigheid en zuivere waarheidsliefde, om den prijs. SPITTLER beſchrijft den grooten man, naar waarheid, met deze korte woorden: „Indien MOS-„HEIM, een man vol van ſmaak, de vrijmoedigheid „van SEMLER, en de behoedzaamheid van WALCH, „met zijn zorgvuldig beöefenen der bronnen, verbon-„den had, zou eene goede Kerkelijke geſchiedenis „niet meer enkel een vroome wensch zijn, en „SCHROECKH zou niet eerst den weg van Kerkelijken „Geſchiedſchrijver behoeven te banen."

Deze JOHANN MATTHIÄS SCHROECKH, Hoogleeräar te *Wittenberg*, is de ander der door mij bedoelde ſchrijvers. Deze geleerde man heeft, onder den Titel, *Christliche Kirchengeſchichte* in het jaar 1768 een begin gemaakt van de uitgave eenes uitvoerigen werks, het welk de algemeene Geſchiedenis der Christen Kerk bevat, en waar van reeds 25 Deelen in groot octavo het licht zien. Dit werk prijst zich aan, door de naauwkeurige en oordeelkundige wijze van behandeling, geſchikte orde van voordragt, en pragmatisch gebruik, alleen zou de wijdlopigheid der uitvoering den Lezer eenigzins tegenſtaan en verveelen.

Eindelijk, moeten wij nog eenige Korte Begrippen der Kerkelijke Geſchiedenisſen, uit de groote menigte, die voorhanden zijn, aanſtippen. Onder dezelven verdient het *Compendium Gothanum* in aanmerking te komen, het welk, op bevel van ERNESTUS PIUS, of *den vroomen*, Hertog van *Saxen-Gotha*, door VEIT LODEWYK, Vrijheer van SECKENDORF, en JOHAN HEN-

Korte begrippen.

HENRIK BOEKLER in het jaar 1660 is opgesteld, en veel goeds bevat, zoo dat, niet alleen eerstbeginnenden, maar ook zulken, die reeds werk gemaakt hebben van de Kerk-geschiedenis, 'er nut uit trekken kunnen. Het beschrijft tevens de Kerk-geschiedenis van het Oude Testament, en is, door ERNST SALOMO CYPRIAN en WALCH, tot het jaar 1757, vervolgd geworden. ———

In het Latijn heeft JO. ALPH. TURRETTIN een uitmuntend wel geschreven *Compendium*, of kort begrip der Kerkelijke Geschiedenissen, in het licht gegeven.

In het Nederduitsch is 'er een kort begrip van HORNIUS, door LEYDEKKER vervolgd, voor handen, het welk wel met weinig oordeel en orde geschreven is, maar dit bijzondere heeft, dat de geschiedenissen van de Engelsche Kerk 'er, in vele opzichten, zeer goed in behandeld zijn, ja daar omtrent ontmoet men 'er zaken in, die men vergeefs elders zoeken zal.

Nog hebben wij een kort begrip van PAUL ERNST JABLONSKI *Institutiones Historiae Christianae antiquioris et recentioris*, welk FORMEY, ten grootsten deele, in het *Fransch*, heeft gevolgd, en dat ons ook in het Nederduitsch, met vele bijvoegzelen vermeerderd, is medegedeeld, door J. DE LA FONTAINE, waar van de tweede uitgave geschied is in twee deelen, vier stukken, te Utrecht 1778.

Doch, het is tijd, om dit bericht van schriften en boeken, betreffende de Kerkelijke Geschiedenis, welk, misschien, aan sommige Lezers reeds breedvoerig genoeg zal voorkomen, te besluiten, opdat deze *Inleiding* niet al te uitgebreid worde. Men ziet uit het-

zel-

zelve genoeg, hoe veel 'er reeds in dit vak gedaan is, en waar men zijnen weetlust ten dezen opzichte rijklijk zal kunnen voldoen.

V. Ik zal nu, ten laatsten, nog een kort verslag doen, van de orde en schikking, volgends welke ik mijn verhaal van de Kerkelijke Geschiedenis der Christenen zal inrichten. — Schikking en verdeeling van dit werk.

De Kerkelijke Geschiedenis der Christenen te beschrijven, is een werk van groote uitgestrektheid. Het Christendom heeft reeds achttien eeuwen in de wereld bestaan, en het heeft zich uitgebreid tot alle deelen der wereld, onder alle volken. Het heeft, geduurende de zoo vele eeuwen, en bij zoo menige onderscheiden volken, zeer vele en zeer verschillende lotgevallen ondergaan, en men kan het uit zoo verscheiden oogpunten beschouwen, dat de geschiedschrijver zich, door den overvloed der stoffen, verlegen bevindt, hoe hij alles, op eene voegzame en geleidelijke wijze, zijnen Lezeren zal voordragen, zoo dat hij tevens voor hun geheugen, en voor hun verstand en oordeel, zorge, opdat zij de gebeurenissen en merkwaardigheden, en derzelver verband, oorsprong en gevolgen, behoorlijk zich eigen kunnen maken.

Doorgaands hebben die schrijvers, welke, zedert de Kerkhervorming, de Kerkelijke Geschiedenissen hebben te boek gesteld, op het voorbeeld van de opstellers der *Centuriae Magdeburgenses*, hunne verhalen, van eeuw tot eeuw, vervolgd en voortgezet. Deze schikking brengt, zeker, dit voordeel aan, dat het geheugen de gewigtigste merkwaardigheden en gebeurenissen gemaklijker samenvat, en zich herinnert; doch daar-

daartegen, gebeurt het, niet zelden, dat men, deze schikking volgende, den samenhang der gebeurenisfen, op het onvoorzienst, moet afbreken, het welk voor het juist beöordeelen derzelve hinderlijk is.

De veränderingen, welke de gedaante der wereld in het burgerlijke, geduurende het verloop der eeuwen, ondergaan heeft, welke, uit hoofde van den invloed van den Burgerstaat op de Kerk, en van deze op den Burgerstaat, ook gewigtige veränderingen in den toestand der Kerk te wege brachten, geven eene andere schikking aan den Geschiedschrijver aan de hand, in welke hij de Tijdperken dezer hoofdveränderingen opmerkt, en die tot rustpunten voor zich en zijne Leezeren verkiest.

Verdeling der Kerkgeschiedenis in IV Tijdperken door MOSHEIM

Deze gewigtige Tijdperken, in welke zekere hoofdgebeurenisfen den toestand der Wereld en der Kerk merklijk deeden veranderen, kunnen, uit hoofde van de menigte dezer gebeurenisfen, op verscheiden wijze, bepaald en vastgesteld worden. MOSHEIM heeft vier zoodanige Tijdperken tot rustpunten voor zijne Lezers verkozen, zoodat het eerste Tijdperk in zich bevat de geschiedenis der Christen-Kerk van derzelver stichting door CHRISTUS en zijne Apostelen, tot de regering van Keizer KONSTANTYN, gemeenlijk den *Grooten* bijgenaamd, geduurende drie eeuwen, in welke het Christendom, afgezonderd van den Staat, op zich zelven bestond, en de Christen Godsdienst, door zijne eigene kracht, tegen vervolgingen en onderdrukkingen, zich gehandhaafd en uitgebreid heeft. Het tweede Tijdperk loopt van KONSTANTYN *den Grooten*, tot aan de herstelling van het Westersch Keizerrijk, onder

KA-

KAREL *den Grooten*, omtrent vijf eeuwen; geduurende welke het Christendom, nu met den Staat verbonden, tot zijne instandhouding en uitbreiding, ook den wereldlijken arm kon gebruiken, en meer dan te veel gebruikt heeft, het welk daar toe strekte, dat het Christendom zich meer en meer vormde naar den aart der Burger-maatschappij, en dat de zucht voor uitwendigen praal en aanzien, zoo wel ten opzichte der leere, als der gebruiken en zeden, de edele eenvouwigheid van den Godsdienst verdrong. Het derde Tijdperk van KAREL *den Grooten*, tot op de *Kerkhervorming* in het begin der XVI eeuw, en dus omtrent zeven eeuwen bevattende, kan met recht, het *yzeren* Tijdperk genoemd worden. Geduurende hetzelve werdt het Christendom, als 't ware, eene Mogendheid, waar in eene regeering van Geestelijken, onder de Opperhoofdigheid der Roomsche Pausen, plaats had, die alles naar hunnen zin en goedvinden beslisten, zoo ten aanzien der leere als der zeden, wel onder hevige, maar steeds vruchteloze, tegenkantingen der Vorsten, die voor den invloed der geestelijken onderdoen, en derzelver overmagt erkennen moesten. Dit ging zoo ver, dat men, het woord *Kerk* gebruikende, niet meer aan de maatschappij der Christenen dacht, maar daar door de *Geestelijkheid*, als de Kerk vertegenwoordigende, verstond. Het vierde *Tijdperk* loopt, van de Kerkhervorming tot op onze tijden, nu drie eeuwen, in het zelve hernamen de Christenen hunne rechten, dat is, hunne vrijheid, om den Godsdienst zelve te onderzoeken, te beöordeelen, en te oefenen; het welk, aan den staat van zaken, in het Christendom, eene nieuwe gedaante van zaken gegeven heeft.

Hoe

Nadere verdeling in VI Tijdperken.

Hoe zeer ook deze Tijdperken zich, door hare bijzondere kenmerken, onderſcheiden, zal men echter, mijns bedunkens, het eigen beloop der zaken nader op den voet volgen, en het geheugen, te beter, te hulp komen, wanneer men het eerſte Tijdperk in twee onderſcheidt, en het tijdverloop tusſchen het Tweede en Vierde insgelijks in twee verdeelt, op deze wijze:

Eerſte Tijdperk.

Het eerſte Tijdperk behelst de geſchiedenis van het Christendom, geduurende den leeftijd der Apostelen van CHRISTUS, of de geſchiedenis der eerſte eeuw. Geduurende deze eeuw, was God, meer onmiddelijk, werkzaam, om dezen heilzamen Godsdienst aan de menſchen te doen bekend worden. Deze Godsdienst, in zijn eenvouwig onderwijs, zonder menſchelijken invloed, voorgedragen, en door wonderen onderſteund, breidde zich, niettegenſtaande de kracht der tegenſtrijdige vooröordeelen, onbegrijpelijk ſchielijk uit, en verſpreidde eenen weldadigen invloed, onder Jooden en Heidenen, die aan de waarheid geloof wilden geven, en waarlijk naar dezelve begeerig waren, terwijl elke opkomende menschlijke verbastering, in leer of leven, door de achtbaarheid der Apostelen beteugeld werd.

Tweede Tijdperk.

Het tweede Tijdperk ſtrekt zich uit tot aan de regering van KONSTANTYN *den Grooten*, geduurende de twee eeuwen, in welke de Christenen, hoe zeer op zich zelven ſtaande, en onder aanhoudende vervolgingen, echter ook naar menschlijke hulpmiddelen omzagen, en van de wijsgeerte, en menschlijke kundigheden, gebruik maakten, om den Godsdienst, zoo ten aanzien der leere als der beöefening, te ſchikken

en

en aan te prijzen, en tegen *Jooden* en *Heidenen* te verdedigen; waar uit die menigvuldige gevoelens, bijzonder omtrent den perfoon van JESUS, hunnen oorfprong namen, welke zoo vele twisten hebben veroorzaakt, die de edele eenvouwigheid van den Godsdienst bevlekten, en bezoedelden.

De opkomst van MOHAMED, in de VII eeuw, en de Godsdienst, door hem gefticht en met de wapenen uitgebreid, als mede de groote fcheuring tusfchen de Oosterfche en Westerfche Kerken, die, genoegzaam op denzelfden tijd, haren aanvang nam, zijn zulke merkwaardige gebeurenisfen, welke tot zoo groote veränderingen in de Wereldfche en Kerkelijke zaken aanleiding hebben gegeven, dat ik het derde Tijdperk, zijnen aanvang nemende met KONSTANTYN den Grooten, met die gebeurenisfen zou bepalen, welk derde Tijdperk, op deze wijze, drie eeuwen in zich bevat. Geduurende dit Tijdperk, was het Christendom ten naauwften met den Staat verbonden, zijnde de Godsdienst van den Staat, en wordende door den Staat befchermd. Waar van de gevolgen waren, dat het zich geheel naar den vorm des Staats fchikte, niet alleen, wat het beftuur der Kerk betrof, maar ook met betrekking tot de onderlinge verfchillen, welke geduurige onrusten verwekten, en op Kerkelijke Vergaderingen, onder den invloed der Keizers en Vorsten, beflist, en deze uitfpraken met den wereldlijken arm gehandhaafd werden. Zelfs werd de wereldlijke invloed en magt niet zelden gebruikt, tot de voortplanting van het geloof, en de uitbreiding der Kerk; ter-

Derde Tijdperk.

terwijl de zuivere leer en ſchoone Godsdienst der Christenen meer en meer in ſpitsvinnigheden en bijgeloof verbasterde.

Vierde Tijdperk. Van de komst van MOHAMED ſtrek ik het vierde Tijdperk uit, tot aan den tijd der kruisvaarten of oorlogen, om het heilige land weder van de overheerſching der ongelovigen te verlosſen, en dus van de VII tot de XI eeuw. Deze kruistogten, trouwens, hebben weder eene geheel nieuwe gedaante van zaken voortgebracht, en zijn rijk geweest in gewigtige gevolgen. Geduurende dit vierde Tijdperk, ſcheidde zich het Oostersch en Westersch Christendom meer en meer. De Keizers van het Oosten, de handen vol hebbende, om zich tegen de *Saraceenen* te verdedigen, verloren hunnen invloed in het Westen. De zwakke regeringen der Westerſche Vorsten, en de verwarringen, welke in den Staat veeläl plaats hadden, gaven aan den Bisſchop van *Rome* gelegenheid, om zich te verheffen, en de geestelijkheid vermeerderde haar gezag, en regelde de zaken en belangen van den Kerk, veeläl ten nadeele van den waaren Godsdienst der Christenen.

Vijfde Tijdperk. Onder het vijfde Tijdperk, van den tijd der Kruisvaarten of de XI eeuw, tot de Hervorming, in de XVI eeuw, gloort de volle middag der Pauslijke hoogheid en magt. Het verderf in leere en zeden ſtijgt ten top, en Bijgeloof zit op den troon.

Zesde Tijdperk. Het zesde Tijdperk, van de XVI eeuw af tot op onze tijden, opent, door de gelukkige pogingen der Hervormers, eene deure tot herſtel van het Christendom,

dom, daar de ijver tot, en vrijheid van, onderzoek van den Godsdienst, het waare middel, om het Christendom te hervormen, aangeprezen wordt, en, niettegenstaande den hevigsten tegenstand, gestadig veld heeft gewonnen. Gebrek aan liefde, deze vrijheid van onderzoek vaak misbruikt, deze ijver meer tegen de namen der gebreken, dan tegen de gebreken zelve, gewend, hebben echter de heuglijke gevolgen, die men van dezen gelukkigen omkeer van zaken zich had kunnen beloven, te veel gestremd; terwijl de gebeurenissen van onzen tegenwoordigen tijd de aandacht van elken vriend van den Godsdienst opwekken, en vervullen, met de verwachting der dingen, die gebeuren zullen, waarmede, misschien, een nieuw Tijdperk voor het Christendom eenen aanvang zal nemen. —

Doch, alhoewel nu deze afdeeling der Kerkelijke Geschiedenissen voegzame rustpunten verschaft, bij welke de Lezer en onderzoeker dezer Geschiedenissen zich verpozen, en het geheel overzien kan, echter blijft, wegens de menigvuldigheid en verscheidenheid der voorvallen, deze moeilijkheid voor den schrijver dezer Geschiedenissen over, hoe hij dezelve in de beste orde schikken, en onder zekere hoofdstukken brengen zal.

Verdeeling der onderwerpen in elk dezer Tijdperken.

Zonder mij in te laten, in de verdelingen en orde, welke anderen verkozen hebben te volgen, onder welke die van MOSHEIM, zeker, zich ten sterksten aanprijst, komt mij de volgende verre weg de natuurlijkste voor, en tevens meest dienstig, om de Gebeurenis-

nissen, in derzelver oorsprong en gevolgen, met de meeste vrucht, naar te sporen.

Niet lang na den dood van JESUS, scheidden zijne aanhangers, die in hem geloofden, zich af van de gemeenschap met de Joodsche Kerk, en vormden zich tot een bijzonder Godsdienstgenootschap, het welk zich alöm in de wereld uitgebreid en gevestigd heeft. De geschiedschrijver van dit genootschap, of de Kerk-Geschiedschrijver, zal dan, nadat hij den stichter en het hoofd van hetzelve, dien alle Christenen eerbiedigen, JESUS, in zijnen persoon, verrichtingen, leere, bedoelingen, en lotgevallen, bekend gemaakt heeft, alle de bijzonderheden, betreffende dit Genootschap, moeten opmerken, en beschrijven. Hier toe behoren de *uitwendige* lotgevallen, welke dit Godsdienstig Genootschap, in de wereld, gehad heeft, *voorspoedige* in deszelfs stichting, uitbreiding en voortgang, *tegenspoedige*, in de vervolgingen, die het heeft moeten dulden en doorstaan. Vervolgends het Genootschap zelve beschrijvende, voor zoo ver het een Godsdienstig Genootschap, en dus deszelfs geschiedenis met die van den Christelijken Godsdienst dezelve is; zal hem voor alle dingen voorkomen de *leere* en gevoelens, welke dit Genootschap beleden heeft, waar bij in aanmerking genomen worden de *leeräars*, die, door hunne schriften, die leere hebben opgehelderd en verklaard, de *veränderingen* en bijvoegzels, van tijd tot tijd in deze leere gebracht, de *twisten* over dezelve gevoerd, en de middelen, om die te beslissen, voornaamlijk door *Syno-*

noden en *Conciliën*, of Kerkvergaderingen: de *ſcheuringen*, uit die twisten ontſtaan, waar bij de geſchiedenis der *Ketters* en *Ketterijën* in aanmerking komt. Vervolgends moeten de *gebruiken* en *plegtigheden*, met welke de Christenen hunnen uitwendigen Godsdienst geöefend, en de veränderingen, die deze hebben ondergaan, beſchreven worden. Eindelijk, zal de Geſchiedſchrijver dienen te letten, op de wijze van *beſtuur*, waar door de algemeene belangen van dit Genootſchap bezorgd, de *orde* en *tucht* in hetzelve gehandhaafd, en de band van vereeniging onderhouden werdt. Waar na alles kan beſloten worden, met een overzicht der *zeden* en gedrag van de leden des Genootſchaps, min of meer overëenkomſtig deszelfs waare geſteldheid en bedoeling, of den toeſtand van den *Godsdienst*, in de onderſcheidene Tijdperken.

Zoodanige beſchouwing zal den Geſchiedſchrijver tot eenen leiddraad kunnen verſtrekken, opdat hij niets, wat van belang is, voorbijga; evenwel zal hij tevens niet mogen verzuimen, onderſcheid te maken tusſchen het geen algemeen tot dit Godsdienſtig Genootſchap behoort, en tusſchen het geen daar in meer plaatzelijk en perſoonlijk is, dewijl dit Godsdienſtig Genootſchap der Christenen zich in zoo onderſcheiden gewesten gevestigd, en, uit zoo onderſcheiden ſoorten van menſchen, van verſchillenden landäart, oorſprong en levenswijze, beſtaan heeft.

Ik zal, in mijn Geſchiedverhaal, waar toe ik nu overga, de opgegeven onderwerpen, en orde, meest-

äl in het oog houden, zonder mij echter daar aan slaafsch te verbinden, maar de vrijheid behoudende, om, waar de duidelijkheid des verhaals, en het nut des Lezers zulks mogten vereïsschen, daar van af te gaan, en enkel het beloop der Gebeurenissen te volgen.

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

EERSTE BOEK.

BEVATTENDE HET EERSTE TYDPERK; VAN DE GEBOORTE VAN JESUS CHRISTUS, TOT DEN DOOD VAN JOÄNNES, DEN LAATSTEN DER APOSTELEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Toestand der Joodsche en Heidensche Wereld, ten tijde der geboorte van Jesus Christus.

I BOEK I Hoofdst.

Algemeen voorstel. Nieuwe orde van zaken, door JESUS CHRISTUS aangebracht.

Omtrent 4,000 jaren waren, zedert de Schepping der Wereld, verlopen, wanneer, in het *Joodsche* land, of *Palaestina*, een klein Landschap in *Asië*, onder het Joodsche Volk, het welk, door zijnen Godsdienst, wetten, en zeden, geheel afgezonderd was, van alle andere volken, en bij dezen, meestäl, onbekend gebleven, of met minächting beschouwd was, door de prediking van JESUS CHRISTUS, naar wien de *Christenen* genoemd zijn, eenen, naar het uitwendig voorkomen, onäanzienlijken man, schoon uit den alöuden Stam van DAVID, den beroemdsten der *Israëlitische* Koningen, doch welke reeds lang

I BOEK I Hoofdst.

tot den geringsten ambtelozen staat vervallen was, gesproten, eene veränderde orde van zaken gesticht, en een licht ontstoken werdt, het welk alle wereld-deelen, met zijne straalen, bescheenen heeft, en nog heden, na achttien eeuwen, het menschdom verlicht.

Volgends de beloften en schikkingen, voormaals aangekondigd en gemaakt.

Volgends de Geschiedverhalen en berichten, in de Heilige Boeken der Jooden, had God, reeds van eersten af, zoodra het menschdom, door de zonde, wanörde in het zedenrijk hadt aangericht, beloften gedaan van eene herstelling des menschdoms, en betering dezer wanörde. Door zijn wonderbaar en wijs bestuur waren zoodanige schikkingen getroffen, en het beleid der zaken dezer wereld zoodanig ingericht, dat alles voorbereid werdt, tot die groote uitkomst, welke JESUS CHRISTUS, als verlosser der wereld, zou daarstellen.

Wijs en goed gaat de stap der Voorzienigheid langzaam staatlijk voort, om haar oogmerk te bereiken. En, wanneer hetzelve voltooid is, beschouwt elk redelijk en opmerkzaam wezen, met aanbidding, hoe alle bijzondere gebeurenissen, even gelijk alle de straalen van eenen cirkel tot haar middelpunt, tot het bedoelde einde der Godheid samenlopen, en één geheel uitmaken, welk geheel de volmaaktheid van het godlijk ontwerp openbaart. Wij zullen dit erkennen moeteen, wanneer wij den toestand der wereld, ten tijde van JESUS geboorte, beschouwen.

Staat des Joodschen Volks, ten tijde van JESUS

En hier verdient, vooreerst, onze overweging de staat en toestand des *Joodschen* volks, ten tijde, toen JESUS geboren werd, zoo ten aanzien van deszelfs Burgerlijke, als Godsdienstige, omstandigheden. Wat het eerste betreft: De *Jooden* hadden, door de hel-

heldendaden der zoonen van den Priester MATTATHIAS, bijzonder van JUDAS, den *Makkabeër*, of *ſtrijdhamer*, genoemd, zich van de overheerſching der *Syro-Macedoniſche* Koningen, in vrijheid herſteld, omtrent 160 jaren voor CHRISTUS geboorte, en weder Koningen, uit hun eigen volk, en het geſlacht van MATTATHIAS, verkozen. Doch, door den twist tusſchen de beiden broederen HYRKANUS en ARISTOBULUS, over het bezit van den troon, hadden de *Romeinen* invloed gekregen op hunne zaken, dewijl de Romeinſche Veldheer POMPEJUS *de Groote*, de beide broeders voor zijnen rechtbank gedaagd hebbende, de uitſpraak, ten voordeele van HYRKANUS, deedt, en ARISTOBULUS, die zich niet wilde onderwerpen, in boejen liet ſlaan, zich, vervolgends, na eenen hardnekkigen wederſtand, van *Jeruſalem* meester makende, waar na hij HYRKANUS wel in zijne waardigheid herſtelde, maar nogthans een goed gedeelte van het *Joodſche* land van zijn rijk affcheurde, en eene ſchatting aan de hoofdſtad oplegde. (*)

I BOEK I Hoofdſt.

geboorte; burgerlijke.

ANTIPATER, gunſteling van HYRKANUS, volgends JOSEFUS, een *Idumeër* of *Edomiter*, doch die, volgends den Hebreeuwſchen JOSEFUS, of *Ben-Gorion* (†), in

(*) Evenwel heeft POMPEJUS het Joodſche land niet tot eene Romeinſche *Provintie* of wingewest gemaakt, gelijk AMMIANUS MARCELLINUS *Libr.* XV. en anderen na hem verhalen. Ook ſpreekt CICERO niet naauwkeurig, als hij (*orat. pro Flacco*) zegt, dat *Judea*, door POMPEJUS overwonnen, *elocatam ac ſervam fuisſe factam.*

(†) IV *Boek* 17 *Hoofdſt bladz.* 815.

I BOEK I Hoofdst.

in naam van ALEXANDER, Koning der *Jooden*, den vader van HYRKANUS, landvoogd van *Idumeë* geweest, en met eene aanzienlijke vrouw, uit den ouden koninglijken ſtam der *Idumeërs* of *Edomiten*, getrouwd was, wist, door zijne list en ſtreeken bij JULIUS CAESAR niet alleen voor de Jooden verſcheiden gunstbewijzen, maar bijzonder voor zich zelven de waardigheid van *Procurator* of Beſtuurer van het Joodſche land, te verkrijgen, terwijl de zwakke HYRKANUS zich met het Hoogepriesterſchap moest vergenoegen, onder den titel van *Ethnarcha* of Vorst des volks. Dezen ANTIPATER door eenen vermogenden Jood MALICHUS, met vergif omgebracht zijnde, ſmeedde ANTIGONUS, Zoon van ARISTOBULUS, een ontwerp, om zijnen Oom HYRKANUS den voet te ligten, en zich zelven, met hulp der *Parthen*, op den troon te zetten. Het ontwerp gelukte hem in zoo verre, dat de *Parthen* zich meester maakten van *Jeruſalem*, en den ongelukkigen HYRKANUS de ooren afſneden, om hem, voor altijd, tot de bediening van het Priesterſchap, onbekwaam te maken. FASAËL, ZOON van ANTIPATER, gevangen geraakt zijnde, beroofde, in de gevangenis, zich zelven van het leven, maar zijn tweede zoon HERODES ontkwam het gevaar met de vlucht, en zich naa *Rome* begeven hebbende, werd hij daar, door ANTONIUS en OCTAVIUS, naderhand AUGUSTUS, tot Koning der *Jooden* verklaard. Echter verliepen 'er nog twee jaaren, voor dat HERODES, door de *Romeinen* onderſteund, de *Parthen* verdreven, *Jeruſalem* met geweld veröverd, en zich op den *Joodſchen* troon gevestigd had.

On-

Karakter van HERODES.

Onder de Regering van dezen HERODES is JESUS geboren. Wanneer wij zijn karakter, uit het geen de geschiedenis van hem verhaalt, opmaken, was hij een Vorst van groote bekwaamheden en werkzaamheid, in alles, wat hij ondernam en verrichtte, luister en pracht ten toon spreidende, en grootsch in zijne ondernemingen, in welke het geluk hem steeds gewoon was te verzellen; geen wonder, dat hij in de geschiedenis den bijnaam van den *Grooten* voert, in den zelfden zin, als dezelve aan meer Vorsten gegeven is, niet zoo zeer om loflijke, als wel in het oogvallende, hoedanigheden. Het geheele Joodsche land was, in zijne gantsche uitgestrektheid, aan hem onderworpen, en het ontzag voor zijne moed en magt, door de gunst der Romeinen onderschraagd, hield de nabuurige volken in teugel. Evenwel gelijk hij, met alle zijne schitterende hoedanigheden, de waare deugd miste, zoo genoot hij ook, geduurende zijne gantsche regeering, geen waar geluk. De hoofdtrek in zijn karakter was heerschzucht; aan deze zijne drift, om te heerschen, offerde hij volstrekt alles op, recht, eer, deugd, en de rust zijns levens. List, veinzerij, en bedrog, waren dikwijls de middelen, waar van hij zich bediende, om in zijne oogmerken te slagen. Ook maakte zijne heerschzucht hem achterdochtig, en wreedäartig, aan den éénen, en tevens laag en kruipend, aan den anderen kant. Hij had de Prinses MARIAMNE, kleindochter van HYRKANUS, getrouwd, om de rechten van het *Hasmoneïsch* of *Makkabeïsch* huis met zijne belangen te vereënigen, en nogthans was hij, omtrent dit huis,

I BOEK I Hoofdst.

huis, waar voor de *Jooden* de uiterste achting en liefde hadden, zoo argwanende, dat hij, aan zijne achterdocht en de opstokingen van zijne zuster SALOME gehoor gevende, den ouden HYRKANUS, deszelfs kleinzoon ARISTOBULUS, ja zijne eigene Gemalin MARIANNE, als ook hare moeder ALEXANDRA, en zijne twee zoonen bij haar verwekt, den éénen na den anderen, ter dood bracht. Nog op zijn doodbed, gaf hij het wreed bevel, om eene menigte voorname *Jooden*, die hij, op vermoeden van jegens hem ongezind te wezen, gevangen had genomen, na zijn overlijden om te brengen.

Wegens deze en meer andere wreedheden, als ook omdat hij, het zij een *Edomiet* van oorsprong, of alleen uit eene *Edomitische* moeder geboren, echter den Joodschen Godsdienst belijdende, zoo vele blijken gaf van zijne geringächting van den zelven, en van zijne overhellende genegenheid tot de plegtigheden der Heidenen, was deze dwingeland, bij het gros des Joodschen volks, zeer in den haat; om des volks genegenheid te winnen, ondernam hij den Tempel te *Jerusalem* tot den grond aftebreken, en volgends een zoo prachtig en grootsch ontwerp weder op te bouwen, dat dit gebouw in luister alle dergelijke in het gantsche Oosten zou overtreffen; hij volbracht dit werk, in zoo verre, dat men in het vernieuwd gebouw den Godsdienst weder uitöefende, schoon het ontwerp zoo uitgestrekt was, dat men, ten tijde, toen CHRISTUS in den Tempel verkeerde, reeds 46 jaren aan de volkomen voltoojing had geärbeid, en nog kon niet gezegd worden, dat het werk volkomen zijn beslag had, (JOÄNN. II. 20.)

Die

Die zelfde heerschzucht, welke HERODES tot wreedheid deed overslaan, jegens allen, die hem argwaan gaven, deed hem, tot kruipens toe, laagheden begaan, jegens de *Romeinen*, en hen, die de magt bij dit volk in handen hadden. Beurtelings vleijdde hij ANTONIUS en OCTAVIUS, en dezen laatsten zag hij, na dat hij de oppermagt alleen verkregen had, op het vlijtigst naar de oogen. Zoodanig was het karakter van dezen Vorst, het welk volmaakt overëenstemt, met het geen wij van hem in de schriften der Euängelisten lezen, en het welk aan de geloofwaardigheid van derzelver verhalen ongemeene kracht bijzet.

Burgerlijke toestand der Jooden na den dood van HERODES.

Hadden de *Jooden*, bezield met hooge gedachten van hunne vrijheid en onäfhanglijkheid, de heerschappij van HERODES node gedragen, de veränderingen, na zijnen dood voorgevallen, moesten hen ongelijk misnoegder en onvergenoegder maken. ARCHELAUS, zoon van HERODES, nam, terstond na zijns vaders overlijden, volgends deszelfs uitersten wil, den titel van Koning (*) aan, evenwel onder afwachting van de goedkeuring en bevestiging van den Romeinschen Keizer AUGUSTUS, welke echter goedvond, eene andere schikking over het rijk van HERODES te maken, hetzelve onder zijne drie zoonen verdeelende, en aan ARCHELAUS alleen het eigenlijk genoemde *Judea* latende, onder den titel van *Etnarch*, (of volks-regeerer). ARCHELAUS maakte zich spoedig, door zijne wreedheden en knevelarijën, bij de Jooden nog meer ge-

(*) Om deze reden wordt hij ook MATTH. II. 22. *Koning* genoemd.

I BOEK I Hoofdst.

gehaat, dan zijn vader HERODES geweest was, zoo dat zij hunne beschuldigingen tegen hem bij AUGUSTUS inbrachten, welke hem daaröp afzette, en naa *Vienne* in *Frankrijk* bande, *Judea* tot eene Provintie van het Romeinsche rijk maakte, en aan de Stadhouders van *Sijrië* onderwierp, welke dit landschap door *Procuratores* of *Vicepraesides* bestuurden, welke, schoon het volk zijne wetten, Godsdienst en zeden, bleef behouden, de schattingen deeden inzamelen, en in den naam van den Keizer recht oefenden. Veertien zoodanige Landvoogden hebben het Joodsche land bestuurd, tot aan den ondergang van den Joodschen Burgerstaat, alleen ontvingen de Jooden, tusschen beiden, van de Romeinsche Keizers KAJUS en KLAUDIUS, HERODES AGRIPPA tot Koning, die een Kleinzoon was van HERODES den Grooten, en zoon van ARISTOBULUS, welken HERODES geteeld had bij MARIAMNE, zoo dat deze AGRIPPA, van moeders zijde, uit het bloed der *Makkabeesche* Vorsten gesproten was. Het is deze, wiens dood LUKAS (Handel. XIII.) verhaalt. Dus hadden de *Jooden*, de regering van HERODES geslacht niet kunnende dulden, zich onbedachtzaam aan de *Romeinen* onderworpen, meenende van twee kwaaden het minste te kiezen, doch weldra viel hun deze overheersching der *Romeinen* onverdraaglijk. De landvoogden, die zij van tijd tot tijd ontvingen, waren veeläl lieden van een slecht karakter, die hen, door allerhande knevelarijën, plaagden, waar toe de Tollenaars hun, met ijver, de hand booden, welke daaröm ook zoodanig in den algemeenen volkshaat waren, dat een Tollenaar en Zon-

Zondaar, als de veräachtlijkste namen, naast malkanderen geplaatst werden. In de Hoofdstad *Jerusalem* lag eene Romeinsche bezetting, en de Romeinsche Soldaten waren bij en om den Tempel. Zoodanig was, ten dezen tijde, de Burgerlijke toestand van een volk, het welk jokerig was naar de vrijheid, en zich zoo geern wilde beroemen, *vrij te zijn, en nooit iemand gediend te hebben* JOÄNN. VIII. 34.

I BOEK I Hoofdst.

Toestand der Jooden met betrekking tot den Godsdienst.

Was het met den Burgerlijken toestand der Jooden dus treurig gesteld, niet beter stond het met hunnen Godsdienst en zeden. Het is waar, de Godsdienst, door MOSES, den grooten Wetgever van dit volk, ingevoerd, was bij hen steeds in achting. De leere van den eenigen waaren God, den Schepper en Bestuurer van het Heel-al, werd bij dit volk openlijk beleden, en zij waren het eenigste volk, op den aardbodem, welk deze leere zuiver bewaard had, zijnde zij, ten dezen tijde, aan dezelve zelfs getrouwer gehecht, dan immer te voren; hun afkeer van den Heidenschen afgodsdienst was zoo sterk, als ooit, waartoe de vervolgingen, die zij, onder ANTIÖCHUS EPIFANES, hadden moeten ondergaan, veel schijnen toegebracht te hebben. Men had, het gantsche land door, *Synagogen*, of vergaderplaatzen, in welke de Wet van MOSES en de schriften der Profeten vlijtig gelezen werden; ook was, voor hunne overheden en leden van den Raad, het onderzoek der wet noodzaaklijk, omdat, naar dezelve, het recht moest worden uitgesproken, volgends den aart der Joodsche Wetgeving, waarbij de Kerk- en Burgerstaat op het naauwst verëenigd waren. De uitwendige gedaante

van

I BOEK I Hoofdst.

van den openbaren Godsdienst was nog steeds ingericht naar de voorschriften van MOSES, en werd, in den Tempel te *Jerusalem*, met alle pracht en uitwendige stiptheid, waargenomen.

Ondertusschen, wanneer men op het wezenlijke ziet, had, ten opzichte van den Godsdienst en zeden, een algemeen verval en verderf plaats. De Hoogenpriesters, hoofden van den Godsdienst, waren meestal heerschzuchtige en trotsche overheerschers, die de één den anderen verdrongen, en op eene onwettige wijze, door omkopingen, van de Romeinen hunne waardigheden verkregen, en door schreeuwende onrechtvaardigheden handhaafden. De mindere Priesters, zoo wel als het volk, waren, over het geheel genomen, overgegeven aan slechte zeden. Eene menigte vooröordeelen en bijgelovigheden hadden de gemoederen der Jooden vervuld. Zij hielden zich zelven, voor de eenigste gunstelingen des Hemels, omdat zij tweeduizend jaren lang het uitverkozen volk, en afstammelingen van ABRAHAM, den vriend van God, waren, hier uit ontstond eene verächting jegens andere volken, die zij zelfs van de zaligheid uitsloten. Het wezen van den Godsdienst werd gesteld, in de uitwendige waarneming van deszelfs plegtigheden, waar in men zijne gerechtigheid voor God zocht, en zich verbeeldde, den Hemel te zullen behagen. Men had veel op met de overleveringen der Vaderen, welke men als eene mondeling overgeleverde wet bij de beschreven wetten van MOSES voegde, uit welke naderhand de *Talmud* zijnen oorsprong genomen heeft, en welke het wezen van al-

aiſen waaren Godsdienst onder eene menigte van beuzeläehtige bepalingen en verdraaide uitleggingen verdrukten. Men had van de *Chaldeën*, *Babyloniërs*, en andere Oosterſche Volken, allerhande toverkunsten en bijgelovige gevoelens van onzichtbare magtige wezens overgenomen; men wendde voor, door het gebruik van den onuitſprekelijken naam van God, groote en wonderbare dingen te kunnen uitvoeren, waarvan wij, zelfs bij JOSEFUS, voorbeelden ontmoeten.

Gezindheden onder de Jooden.

Het geen wij, in de laatſte plaats, gezegd hebben, van de bijvoegzelen en uitleggingen der wetten van MOSES, en van de bijgelovigheden, werd echter door velen onder de *Jooden* betwist. Te weten, hunne gevoelens over den Godsdienst waren, op eene merklijke wijze, verdeeld; en deze verdeeldheid had onderſcheiden ſecten of gezindheden voortgebracht, welke, reeds onder de laatſte Koningen van het *Hasmoneïsch* of *Makkabeïsch* huis, tot vele verwarringen en oproeren aanleiding hadden gegeven, naarmate deze Vorsten de ééne dezer gezindten boven de anderen, min of meer, begunſtigden, alhoewel zij, door de magt van HERODES den Grooten, en het ontzag voor de *Romeinen*, in teugel gehouden, zich genoodzaakt zagen, elkanderen te verdragen. De Geſchiedſchrijvers gewagen van verſcheiden ſoortgelijke gezindten of aanhangen; doch, omtrent welke wij moeten aanmerken, dat verſcheiden van dezelve benamingen zijn, niet van Godsdienſtige, maar van Burgerlijke partijſchappen, onder het Joodſche volk van deze tijden; hier toe moet men rekenen de *Herodianen*, welke in het Nieuwe Testament, de *Gauloniten*,

I BOEK I Hoofdst.

ten, en andere, die bij JOSEFUS voorkomen. De *Schriftgeleerden*, welke zoo dikwijls in het Niuwe Testament genoemd worden, waren geene bijzondere gezindte, maar lieden, die hun werk maakten van het affchrijven en beftudeeren der wet. De verfchillende gevoelens omtrent den Godsdienst bepaalden zich, voornaamlijk, tot twee hoofdpartijën, de *Farizeën* en *Sadduceën*, welke, alhoewel zij beiden den Godsdienst van MOSES beleden, echter zeer verre van malkanderen verfchilden.

Farizeën.

JOSEFUS heeft deze aanhangen afgeleid van den invloed der *Griekfche* Wijsbegeerte, onder de Jooden, wij kunnen hem infchikken, dat hij, op deze wijze, van de verfchillende gevoelens derzelven aan zijne lezers een denkbeeld heeft pogen te geven, maar de zaak zelve is niet naauwkeurig. De *Joodfche* geleerdheid was geheel onderfcheiden van die der *Griekfche* wijsgeeren, en bepaalde zich meestäl tot het beftudeeren van hunne wet, waar bij zij zich tevens aan fpitsvinnige vragen en onderzoekingen overgaven, en dan veel op hunne wijsheid boogden, die, in de daad, meest dwaasheid was: daarënboven is de oorfprong dezer Secten reeds ouder, dan JOSEFUS die fchijnt te maken. Ten tijde van de vervolging onder ANTIÖCHUS EPIFANES, waren de *Jooden* reeds verdeeld, in *Hafideën*, of Godvruchtigen, die alles veil hadden, voor het behoud van den Godsdienst, en *Godlozen*, welke neigden, om de gunst van den Heidenfchen vorst te bejagen. Wanneer, onder de *Makkabeën*, de Joodfche zaken herfteld werden, wilden fommigen, als ijveräars voor de wet, boven anderen uit-

uitmunten, en zonderden zich van anderen, als heiliger, af, van waar zij den naam *Farizeën* kregen; hebbende, tot hun onderscheiden kenmerk, hunne gestrenge waarneming van alle de uiterlijke plegtigheden der wet, zelfs in de geringste kleinigheden, en hunne hoogächting voor de voorvaderlijke overleveringen.

I BOEK I Hoofdst.

Sadduceen.

De *Sadduceën* worden gemeenlijk gezegd, hunnen naam te hebben van ZADOK, eenen leerling van ANTIGONUS SOCHAEUS, welke geleerd zou hebben, dat men God, met eene zuivere liefde, moest dienen, en niet met uitzicht op eenige beloning, waar uit zijn leerling ZADOK aanleiding zou genomen hebben, om eenen toekomenden Staat van beloning en straffe te ontkennen. Doch, dit bericht heeft geene genoegzame zekerheid; veel waarschijnlijker is het, dat zij dus genoemd zijn, naar een Hebreeuwsch woord, het welk *rechtvaardigen*, *deugdzamen*, betekent, omdat zij aandrongen, dat de beöefening der *deugd* van meer aanbelang moest gehouden worden, dan alle uitwendige Godsdienstplegtigheden. De verschilstukken, tusschen hen en de *Farizeën*, betroffen, vooreërst, den zin der wet: De *Farizeën* gaven aan de wet eenen dubbelen zin, eenen letterlijken en geestelijken, terwijl de *Sadduceën* zich enkel aan de letter wilden houden. Het tweede stuk van verschil betrof de vraag, of men, behalven de geschreven wet, ook nog de overleveringen moest erkennen? Welke de *Farizeën*, zo al niet boven de wet verhieven, ten minsten, met dezelve gelijk stelden; terwijl de *Sadduceën* derzelver gezag weigerden

I BOEK I Hoofdst.

den te erkennen — In beide deze ſtukken waren, wat de hoofdzaak aanbelangt, de *Sadduceën* nader bij de waarheid, dan de *Farizeën*. Men meent, dat de *Karaïten* of *Kareën*, welke, als eene bijzondere gezindte, in de ſchriften der Joodſche meesters, gemeld worden, tot dit beste gedeelte der *Sadduceën* te rekenen zijn. Maar, het volgende gaat verder: De *Farizeën* hielden vast aan het leerſtuk, van een leven na dit leven, en de onſterflijkheid der ziel, en hadden veel op met geesten, goede en kwaade. Maar, de *Sadduceën* ontkenden de onſterflijkheid der ziel, en bepaalden des menſchen beſtaan alleen tot dit leven, ook loochenden zij het beſtaan van Geesten en Engelen; en hielden de opſtanding der dooden voor ongerijmd.

Noch de ééne, noch de andere partij, intusſchen, behartigde het waare wezen van den Godsdienst, en deszelfs verhevene pligten van Godzaligheid en deugd. De *Farizeën* waren grootendeels ſnoode huichelaars, welke, onder het mom van Godsvrucht en naauwgezetheid jegens de wet, de grootſte ondeugden uitöefenden, en het ſnoodſte hart in den boezem omdroegen. De *Sadduceën*, voorwendende de deugd hoog te achten, en over het geheel beſchaafder van zeden, wat de burgerlijke verkeering betreft, ontrukten, door hunne leere, dat het menschlijk beſtaan alleen binnen de grenzen van dit leven beperkt was, aan de deugd haar voornaamſte ſteunzel, en keerden de gronden van allen Godsdienst om, en hoe zouden zij dan waarlijk deugdzaam hebben kunnen zijn?

Van deze partijën hadden, gelijk natuurlijk was, de *Sadduceën* hunnen meesten aanhang bij het Hof

en

en de Grooten, maar de *Farizeën* bij het gros des volks, het welk zich, doorgaands, te ligt met den uiterlijken ſchijn laat paajen. De Priesterſtand, de raadsvergaderingen, en rechtbanken, waren uit lieden van beiderlei aanhang ſamengeſteld.

De Esſeën.

Behalven deze beide Hoofdgezindheden, zijn ons nog, uit de ſchriften van JOSEFUS en FILO den *Jood*, de *Esſeën* bekend. Deze waren echter in geen groot aantal, en hadden, gelijk de beide eerstgemelden, geenen invloed op den heerſchenden Godsdienst, noch op de ſtaatsgeſteldheid. Zij bevonden zich meest in *Egypte*, en onthielden zich, grootendeels, in de Woestijnen tot aan de Roode Zee toe. Zij zonderden zich geheel van de menschlijke ſamenleving af; ſommigen van hun leidden een werkeloos ſtreng leven, alleen gewijd aan Godvruchtige overdenkingen en beſpiegelingen, zich van alle ligchaamsgenoegens en vermaken onthoudende; anderen echter, ſchoon hunne levenswijze ſtreng en hard was, waren meer werkzaam, trouwden, en bebouwden het land. Sommige Kerkvaders hebben zich verbeeld, dat deze *Esſeën* Christenen geweest zijn, doch, zonder grond, zij waren, eigenlijk, dweepers, hoewel men hen als voorlopers van de Munniken en Kluizenaars kan aanmerken. Men meent, dat de *Therapeuten*, van welke FILO insgelijks ſpreekt, tot de *Esſeën* hebben behoord, en het *beſpiegelende* ſoort derzelven hebben uitgemaakt. MOSHEIM (*) echter twijfelt, of zij niet een bijzondere aanhang geweest zijn, het welk zeer wel mogelijk is, alzoo in het

(*) *Kerkel. Geſch.* I *Deel Bladz.* 60.

I BOEK I Hoofdst.

het gemeen, de heete Oosterfche luchtftreek, bijzonder in *Egypte*, op meer dan ééne wijze, de hersfenen en verbeeldingskracht verhit, en zwartgallige krankzinnige dweepers maakt.

Bericht van de Samaritanen.

Behalven de *Jooden*, woonde 'er, ten dezen tijde, in *Palaestina*, nog een ander volk, de *Samaritanen*, welke insgelijks den Godsdienst van MOSES beleden. Dit volk was oorfpronglijk uit de volkplanting, welke de Koningen van *Asfyrië*, na het verwoesten van het rijk van *Israël*, of der X Stammen te *Samariä*, in dat land overbrachten 2 KON. XVII. gemengd met de in dat land overgebleven Israëlieten uit de X Stammen. Zij waren eerst Afgodendienaars, maar namen fpoedig ook de wet van MOSES aan, voegende den dienst van den waaren God bij dien der afgoden; naderhand echter, eenen Tempel op den Berg *Garizim* bij *Sichem* gebouwd hebbende, lieten zij den dienst der afgoden varen, en dienden alleen den waaren God, volgends de voorfchriften van MOSES wet, welke zij alleen als eene Godlijke Openbaring erkenden, zonder de overige heilige boeken der Jooden aan te nemen — Tusfchen hen en de Jooden heerschte de grootfte haat en vijandfchap, meer dan tusfchen de Jooden en Heidenen, gelijk gemeenlijk het geval is, van twee gezindheden, die, in de hoofdzaak, dezelfde beginzelen belijden, maar in de bijzonderheden of gevolgen, uit die beginzelen afgeleid, verfchillen, dewijl de werkkracht der menschlijke driften zich te heviger gewoon is te vertonen, hoe nader zij, anders, tot één fchijnen te komen. Deze beide volken wilden volftrekt geene gemeenfchap met malkande-

deren houden, maar toonden, integendeel, bij alle gelegenheden, met de grootste verbittering tegen malkanderen, bezield te wezen. De *Samaritanen* schijnen voor het overige omtrent den Godsdienst weinige opgeklaarde denkbeelden gehad te hebben: Zij aanbaden, het geen zij niet *wisten*, of recht kenden. JOÄNN. IV. 22. Ook vindt men, in de daad, dat *zij*, in het stuk van den Godsdienst, zeer ligtvaardig waren. Zij waren, gelijk wij zeiden, oorspronglijk, afgodendienaars, maar paarden spoedig, met de afgoderij, ook den dienst van den waaren God; wanneer de zaken van Staat en Godsdienst voor de Jooden eene gunstige gedaante hadden, wilden zij voor *Israëlieten*, afstammelingen van den Aardsvader JAKOB, gehouden wezen, maar werd de Joodsche Kerk- of Burgerstaat door dezen of genen magtigen Vorst gedreigd, dan hadden zij niets met de Jooden gemeen, en erkenden hunnen oorsprong uit Heidensche volken. Die zelfde losheid, uit onkunde oorspronglijk, ontdekken wij ook, in het geen ons van hun in het Nieuwe Testament voorkomt, zij lieten zich door de kunstenarijën van SIMON den Toveraar ligtelijk begoochelen, om iet Godlijks in hem te erkennen, maar even spoedig waren zij ook gereed, om de leere van het Christendom aan te nemen, zoo dat wij reeds vroeg eene gemeente van Christenen in *Samarië* ontmoeten. —

I BOEK I Hoofdst.

Staat der Geleerdheid onder de Joden.

Doch, laat ons tot de *Jooden* wederkeren: van den Staat der geleerdheid en wetenschappen onder dit volk valt weinig te zeggen, zij hadden wel, in deze tijden, onder hun volk eenige geleerde mannen, ge-

lijk JOSEFUS de Geschiedschrijver, en FILO van *Alexandrië* daar van voorbeelden zijn; zij hadden hunne schoolen, bijzonder zijn de schoolen van HILLEL en SCHAMMAI, beide Farizeën, door hunne verschillen vermaard. Alle de leden van den grooten Raad, of het *Sanhedrin*, moesten geleerden zijn, en zelfs, indien wij de Joodsche Fabelen zouden willen gelooven, moesten zij zeventig talen verstaan, want, zoo vele onderscheiden volken zouden 'er, volgends eene oude overlevering, op den aardbodem zijn. Hunne Leeräars en geleerden lieten zich ook op hunne wetenschap veel voorstaan, zij voerden den titel van *Rabbi*, en werden van het volk in groote eere gehouden. Doch, met dit alles, was 'er op den Staat der Joodsche geleerdheid weinig te roemen. De verschilpunten, tusschen de schoolen van HILLEL en SCHAMMAI betwist, kunnen, door derzelver spitsvinnigheid en beuzelächtigheden, ons daar van genoeg overtuigen, en deze werden nog dikwijls, onder de leerlingen van deze meesters, ondersteund door het volk, met vuisslagen, in plaats van redenen, en bewijzen, beslist. De Joodsche Wijsgeerte en Natuurkunde mogt dien naam niet voeren. Eene zekere duistere en verborgen wetenschap, die zij de *Kabbala* noemden, verscheiden leeringen over geesten, en geheime krachten der natuur, en het een en ander, het welk zij, zedert de tijden van ALEXANDER den Grooten, van de Grieken overnamen, maakte hunne Wijsgeerte uit, welke echter altijd door hun, naar hunne Godsdienstige beginzelen, geschoeid en vervormd werd.

Zeden des Volks

Zoodanig was de toestand des Joodschen volks, ten

I BOEK I Hoofdst.

ten dezen tijde. Geen wonder, dat, onder zulke gesteldheid, de zeden geheel verbasterd en bedorven waren. Weelde en dartelheid bij de rijken, gemelijkheid, ongenoegen, en gemor bij de geringen, elk oogenblik tot opstand en muiterij gereed en uitberstende, wrevel, onderdrukking, en geweld, vervulden het land aan alle kanten, en elk haakte, op zijne wijze en naar zijne inzichten, naar herstelling en verbetering. De Profeten, welke in de Sijnagogen openlijk gelezen werden, versterkten dit verlangen te meer, door de beloften, die zij in zich bevatteden, van eenen zegen voor het Joodsche volk niet alleen, maar voor het geheele menschdom, aan te brengen, door den MESSIÄS, eenen nakomeling van DAVID, welken niet alleen de *Jooden*, maar ook de *Samaritanen*, verwachteden; en verscheiden kenmerken en bepalingen van tijd en omstandigheden, hoe zeer raadzelächtig, gaven aanleiding, om te vermoeden, dat derzelver vervulling met rassche schreden naderde. Niet alleen de weinige waare Godvruchtigen en deugdzamen, die zelfs in de meest bedorven tijden nog hier en daar in stilte leefden, verwachteden de vertroosting van *Israël*, maar over het geheel hoopte het volk op eene gelukkige verändering van zaken. ——

Algemeene verwachting van den MESSIAS.

Alles was dus, door het bestuur der Voorzienigheid, bij de Jooden, voorbereid, dat de verkondiging van den beteren Godsdienst ingang zou kunnen vinden, dewijl alles naar verbetering haakte; maar de opgevatte vooröordeelen, en de verkleefdheid aan het aardsche en zinlijke, werkten hier tegen in, dee-

I BOEK I Hoofdst.

den de opgevatte hoop bij het gros des volks in rook verdwijnen, en maakten voor hun de kracht van den Godsdienst vruchteloos, ja berokkenden zelfs den ondergang van hunnen Burgerstaat. Men had het denkbeeld van den MESSIÄS, welken de oude Profeeten, ook als eenen Leeräar, verlosser, en zedelijken verbeteräar van het menschdom, hadden voorgesteld, enkel bepaald, tot dat van eenen grooten Koning, en de *Jooden*, misleid door hun vooröordeel van de voorrechten van hun volk, verwachteden dus in den MESSIÄS eenen zegerijken vorst uit hun midden, die hen tot den hoogsten top van geluk verheffen zou, van welk geluk de Heidenen alleen in zoo ver deelgenoten zouden worden, als zij de Joodsche heerschappij zouden moeten eerbiedigen. Dit denkbeeld gaf de aanleiding aan dat, ten dezen tijde, vrij algemeen gerucht, dat uit het Oosten een groot Vorst zou voortkomen, waar van men, zelfs bij SUETONIUS en TACITUS, gewag vindt, en het welk, vervolgends, op VESPASIANUS werd toegepast, terwijl hetzelfde misverstand der oude voorzeggingen, volgends JOSEPHUS, aan het gros der Jooden moed inboezemde, om den laatsten voor hun zoo doodelijken oorlog met de Romeinen te ondernemen. Terwijl deze vooröordeelen dus aanleiding gaven aan oproermakers en volksbedriegers, om zich voor den MESSIÄS uit te geven; dienden zij tevens, tot een voorwendzel, om JESUS, wanneer hij, als een Leeräar van het menschdom, te voorschijn trad, om een rijk van waarheid en deugd te stichten, te verwerpen, en zich met geweld tegen de Godlijke uitzichten aan te kanten.

Daar-

I BOEK I Hoofdst.

Jooden-genooten.

Daartegen echter had de Godlijke Voorzienigheid weder aan eenen anderen kant eenen weg bereid voor den Godsdienst, dien JESUS bekend maakte. — De Jooden waren, uit hunne Ballingschap in *Babel*, alleen voor een gedeelte, na hun vaderland terug gekeerd. Zeer velen waren in de oostelijke landschappen terug gebleven. Na den dood van ALEXANDER den Grooten, waren duizenden van hun na *Egypte* verhuisd, alwaar zij vele voorrechten genoten, en zelfs in de Stad *Heliöpolis* hunnen eigen Tempel hadden. De *Egyptische* Koning PTOLEMEUS FILADELFUS had, ruim 200 jaren voor CHRISTUS, de vijf Boeken van MOSES, ten dienste van de openbare Boekerij te *Alexandrië*, in het Grieksch laten vertalen, en van tijd tot tijd, waren alle de gewijde Boeken der Jooden in die taal overgebracht. Terwijl de Jooden onder de *Syrische* overheersching waren, begaven zich velen na *Syrië*, *Klein-Asië*, en verder in het Romeinsche gebied, ja te *Rome* zelve bevond zich een aanzienlijk aantal Jooden. Deze buiten hun vaderland verstrooide Jooden gebruikten de Grieksche taal, niet alleen in 't gemeene leven, maar ook bij hunne Godsdienstige plegtigheden, en werden *Hellenisten* of Grieksprekenden, genoemd, in onderscheiding van die, welke, in hun vaderland gebleven, zich *Hebreën* noemden, en zich zelven ook hooger schatteden, dan de gemelde *Hellenisten*. Ondertusschen kregen deze laatsten meer kennis aan de Geleerdheid der Heidensche volken, terwijl zij tevens aan dezen den Godsdienst van MOSES meer bekend en ook smaaklijk maakten — Hier door, en door den ijver der

I BOEK I Hoofdst.

der Jooden gingen overäl vele Heidenen, het aanstootlijke en ergerlijke der Afgodische Fabelen en Bijgelovige plegtigheden moede, tot het omhelzen en belijden van den Joodschen Godsdienst over, welke, door Doop en Besnijdenis in de Joodsche Kerk werden ingelijfd, behalven nog veel meer anderen, die, zonder zich geheel met de Jooden te verëenigen, de Afgoderij vaarwel zeiden, en den waaren God, den Schepper en Bestuurer van alles, aanbaden en dienden, waar door zij, bij de Jooden, het recht kregen, om, in den Tempel te *Jerusalem*, in het zoogenoemd Voorhof der Heidenen, hun gebed te verrichten — Zij waren, onder den algemeenen naam van *Joodengenooten*, bekend, en hun getal was vrij aanzienlijk. Onder hen waren vele waarlijk godvrezende en deugdzame menschen, bij welke de Euängelische Godsdienst van JESUS eenen gereeden ingang kon vinden. Niet, gelijk de oorspronglijke Jooden, verkleefd aan de voorvaderlijke inzettingen, noch aan de uitwendige plegtigheden der wet, waren zij bereid, om de waarheid hulde te doen, en de leere van CHRISTUS te omhelzen.

Op deze wijze was de *Joodsche* Godsdienst meer bekend geworden onder de Heidenen, ook had dit volk, hoe min anders geächt, zich, van tijd tot tijd, de gunst van vreemde Mogendheden, en groote voorrechten in onderscheiden Staaten, en bijzonder bij de Romeinen, verkregen, en de eerbied voor dat Godlijk wezen, het welk zij verëerden, was meer en meer toegenomen, zoodat ook vele vreemde volken en vorsten voor zich, in den Tempel te *Je-*

Jerufalem, offeren lieten: al het welk veel kon toebrengen, om, wanneer JESUS in de wereld verfcheen, hem en zijnen Godsdienst, ook onder Heidenen, opgang te doen maken.

I BOEK I Hoofdst.

Staat der Heidenfche Wereld in het Burgerlijke.

Dusdaniger wijze, was, door de Voorzienigheid, de weg onder de Jooden gebaand, en alles gefchikt tot een bekwaam Tijdperk voor de openbaring van JESUS CHRISTUS. Eene dergelijke richting tot hetzelfde einde worden wij ontwaar, wanneer wij de gefteldheid van zaken in de overige wereld, ten dezen tijde, befchouwen.

De Romeinen.

De wereld, zoo ver zij toen bekend en meest befchaafd was, ftond onder het gebied der *Romeinen*, het welk zich van de Kusten van *Spanje* en *Portugal*, het uiterfte westen van *Europa*, tot aan den *Eufraat*, fomtijds tot aan den *Tigris*, in *Afië*, uitftrekte, en tevens de Noorder-kusten van *Afrika*, benevens *Egypte*, aan zich onderworpen zag. Het Romeinfche volk, het welk zoo vele eeuwen zijne vrijheid had bewaard, begon thans, door zijne eigene grootheid gedrukt, onder de oppermagt van eenen Alleenheerfcher te bukken. Herhaalde burger-oorlogen hadden, eindelijk, den teugel des bewinds in de handen van eenen Opperheer gebracht; CAESAR, naar wiens naam de Opper-Vorsten van het *Romeinfche* Rijk *Caefars* of *Keizers* genoemd zijn, had het eerst zich de oppermagt aangematigd. Thans was AUGUSTUS beheerfcher van deze zoo wijduitgeftrekte Mogendheid. Deze Vorst had, na dat de gruwelen voorbij waren, welke de ftrijd tusfchen de vrijheid en flavernij had voortgebracht, door een zacht

I BOEK I Hoofdst.

zacht en gematigd gebruik van zijne magt, de inwendige rust in de zoo menigvuldige Gewesten van het Romeinsche Rijk gevestigd, en door verscheiden wijze en nuttige inrichtingen, de gedachtenis der onrechtvaardigheden en wreedheden, door hem te voren bedreven, om tot die hoogte van gezag te kunnen stijgen, als 't ware, uitgewischt; en het volk, het welk buitendien niet meer geschikt was, om vrijheid te kunnen genieten, aan de nieuwe overheersching gewend; terwijl hij, in vele opzichten, de schijnbare schaduw van vrijheid, en de oude benamingen der Regering en Staats-ambten liet blijven, had hij het Krijgsvolk, de schatkist, en als Opperpriester ook den Godsdienst, en dus over het geheel, de kracht van het gebied, in zijne handen. Met hetzelfde Staatkundig beleid, had hij het bestuur over de landschappen en wingewesten van het Romeinsche gebied tusschen zich zelven en den Raad te *Rome* verdeeld. De binnenlandsche en vreedzame gewesten, waar men geene bewegingen noch oorlogen te duchten had, en in welken dus geene of slechts geringe krijgsmagt nodig was, werden van wege den Raad, op welken AUGUSTUS nogthans eenen overwegenden invloed had, bestuurd door landvoogden, onder den titel van *Proconsuls*, gelijk dus SERGIUS PAULUS, HAND. XIII. 7. voorkomt, als *Proconsul* van het Eiland *Cyprus*; maar die gewesten, welke meer op de grenzen des rijks lagen, en krijgsbenden nodig hadden, ontvingen hunne Landvoogden, onder den titel van *Praetoren* of *Propraetoren*, die ook *legati* genoemd werden, onmidlijk van AUGUSTUS zelven, zoodanig was

was CYRENIUS over *Syrië* LUC. II. 16. en deze hadden weder onderlandvoogden onder zich, in de bijzondere gedeelten van hunne Landvoogdij, gelijk de Landvoogden van het Joodsche land onder den Landvoogd van *Syrië* stonden. Ondertusschen waren 'er ook nog volken, welke wel van de Romeinen afhanglijk waren, maar nog, door hunne eigene Koningen, naar hunne eigene wetten, geregeerd werden. Zoo was de Staat des Joodschen lands, onder de regeering van HERODES *den Grooten*, gelijk wij gezien hebben. De Regering der *Romeinen* over alle deze landen en gewesten was, over het geheel genomen, vrij zacht, alzoo zij bij hunnen Godsdienst, wetten, en zeden, bewaard bleven, alleen was 'er, door de gierigheid en knevelarijën der *Romeinsche* landvoogden, menigmalen stof tot billijke klagten, over het algemeen echter werd de Romeinsche regering, ten dezen tijde, nog even zeer bemind als ontzien, waar door alle deze zoo veelvuldige landen en werelddeelen maar één geheel uitmaakten.

De Kerkvader ORIGENES heeft, in zijn werk tegen CELSUS (II *Boek*) hier in reeds de wijsheid der Godlijke beschikking opgemerkt, dat, door deze uitgestrektheid van het Romeinsche gebied, eene gemeenschap gevestigd was tusschen genoegzaam alle de volken van de toen bekende, ten minsten van de meer beschaafde, wereld; onder welken, als 't ware, het onderscheid van taalen was weggenomen, alzoo overäl de Latijnsche en Grieksche taal bekend en in gebruik was. Dit alles maakte voor de Apostelen of gezanten van JESUS den arbeid gemaklijk, zij kon-

I BOEK I Hoofdst.

konden, ongehinderd, van volk tot volk reizen, en hunne leere aan allen prediken. Zelfs kan men het, als voordeelig voor den Christen-Godsdienst, beschouwen, dat het Romeinsche Rijk, ten dezen tijde, door éénen Oppergebieder beheerscht werd. Dezelve moest, natuurlijk, veel tegenstand ontmoeten, bij de Priesters, die aan het Bijgeloof der Afgoderij en van het Veelgodendom hun aanzien en bestaan te danken, en zoo veel invloed op het volk hadden, wij zien ook, dat, even door de ophitzing dezer Priesteren, en anderen, welke belang hadden, bij den voorgaanden bijgeloovigen eeredienst, op vele plaatzen, vervolgingen tegen de Christenen werden verwekt; terwijl de Christenen tegen zoodanige mishandelingen veeltijds beschutting vonden bij den Oppervorst, en, zelfs toen eindelijk een Oppervorst den Christen-Godsdienst omhelsde, werd deze Godsdienst des te schielijker algemeen en duurzaam in het gantsche Romeinsche gebied gevestigd.

Doordien het Romeinsche Rijk zoo verre uitgestrekt was, was 'er, in die geheele uitgebreidheid, vrede en rust, welke insgelijks voor de eerste verkondigers van het Christendom deszelfs uitbreiding gemaklijk maakte en begunstigde. AUGUSTUS heeft, geduurende zijne lange regering, den Tempel van JANUS, welke, ten tijde van openbaren oorlog, openstond, te *Rome* tweemaal gesloten, eerst in het jaar na de stichting van *Rome* 725, en voor de tweede maal, in het jaar 730, na den oorlog met de *Cantabriërs* in *Spanje* ten einde gebracht te hebben. OROSIUS verhaalt ook, dat deze Tempel, ten tijde

van

van JESUS geboorte, ten derden male, gesloten zou geweest zijn, en anderen hebben dit overgenomen; *dit* bericht echter is niet naar waarheid: Immers, ten dezen tijde, waren 'er bewegingen in *Armenië*, tegen de *Parthen* (*), aan den *Donau* tegen de *Scythen* enz. (†) nogthans, gelijk wij zeiden, deze bewegingen stoorden de inwendige vrede niet, in het Romeinsche Rijk en deszelfs wingewesten.

I BOEK I Hoofdst.

Andere volken.

Hoe ver ook het Romeinsche Rijk zich onder AUGUSTUS uitstrekte, echter woonden 'er ten Oosten en Noorden nog andere volken, die van de *Romeinen* onäfhanglijk waren; doch, van welken wij geene genoegzame berichten hebben, om van hunnen toestand naauwkeurig verslag te doen. Deze volken waren *allen*, het één meer, het ander min, onbeschaafd van zeden en levenswijze, alleen de *Chinezen* bezaten wetenschappen en kunsten, doch van hun wist de toenmalige wereld weinig of niets. De *Parthen*, welke in *Asië*, ten Oosten van den *Eufraat* en *Tigris*, een magtig Rijk gesticht hadden, en, van die zijde, de geduchte nabuuren der Romeinen waren, stonden onder eene eenhoofdige en oppermagtige regering. De Noordsche volken, integendeel, de *Scythen* en *Germanen*, handhaafden hunne vrijheid, onder het bestuur van Opperhoofden, welke slechts een bepaald gezag bezaten, en de Romeinsche Volkplantingen strekten zig niet verder uit, dan tot aan den *Rhyn* en *Donau*; de *Batavieren*, toenmalige bewooners van

(*) VELLEJUS PATERCULUS *L.* II. *C.* 100.
(†) DIO CASSIUS in *Excerpt. Vales.*

I BOEK I Hoofdst.

Staat van den Godsdienst.

van ons Vaderland, waren meer bondgenoten en vrienden, dan onderdanen van de Romeinen.

Alle deze volken, van welke wij flechts eenige kennis dragen, hadden Godsdienst, geen één was zonder denzelven, en elk geloofde, den besten Godsdienst te bezitten. Allen echter, behalven de *Jooden*, waren in eenen treurigen ftaat van Bijgeloof en Afgoderij vervallen, zoodat de natuurlijke Godsdienst, welken God door het licht der rede en des gewetens in het hart der menfchen heeft ingedrukt, geheel en al onkenbaar was geworden, en men naar waarheid van het gantfche menschdom zeggen kon, dat zij zonder God en zonder hoop waren, in de wereld. Het Bijgeloof, het welk de toenmalige wereld verblind had, was wel in foort menigvuldig, maar echter, in de hoofdzaak, daar in overëenftemmende, dat het eene menigte van Goden en Godheden verëerde, en fchoon men al eenen Opperften God fcheen te erkennen, was deze kennis niet alleen zeer duister en onduidelijk, maar ook met onëdele en lage denkbeelden van zijne eigenfchappen en verrichtingen vermengd en bedorven. Bij fommigen was dit afgodisch Bijgeloof, uit eene verkeerde befchouwing van de natuur, ontftaan. De hemelfche ligchamen, zon, maan, en ftarren, hadden, door hunnen luister, en invloed, de aandacht en eerbied tot zich getrokken; welhaast, hield men de geheele Natuur voor bezield, en verbeeldde zich verhevene wezens, die over de bijzondere deelen en voortbrengzelen der Natuur heerschten; nergens ging deze dwaasheid zoo ver, als in *Egypte*, alwaar verfcheiden dierenfoorten vergood

good, en als Godlijk vereërd werden, dus ook planten en kruiden, waaröm de Dichter JUVENALIS met de vermeende heiligheid dezer volken ſpot, bij welken de Goden in de tuinen geteeld en gekweekt worden. Bij anderen, was de oorſprong van het Bijgeloof uit de geſchiedenis ontleend, en hunne voornaamſte Goden waren voordezen beroemde menſchen geweest, ſtichters van volken, groote vorsten en helden, welke men, met alle hunne menſchelijke gebreken en ondeugden, vergood had. Dit ſoort van Bijgeloof was het eerst bij de *Feniciërs* ontſtaan, van welke het tot de *Grieken*, en verders tot de *Romeinen*, was overgegaan, en werd, onder elk volk, door de Dichters, Priesters, en het gemeen, elk op zijne wijze, met nieuwe bijvoegzelen en verdichtzelen opgeſierd. Hier kwam bij, dat het geen de alöude wijzen, in eene zinlijke taal, aangaande Godsdienſtige, natuur- en zedekundige onderwerpen, hadden voorgedragen, door het Bijgeloof naar de letter opgevat en geduid werd, zoodat men, eindelijk, de geheele natuur niet alleen, maar ook de deugden en ondeugden, de kunſten en wetenſchappen, tot perſonen gemaakt, en als Godheden aangebeden heeft. Eindelijk, vereërde men zelfs nog levende menſchen, als godlijk, dus had de Keizer AUGUSTUS, buiten *Italië*, vele Tempels, in welke men hem een' eeredienst toebracht.

I BOEK I Hoofdſt.

De bijgelovige dienst van alle deze Goden en Godinnen, want men kende aan deze Godheden de onderſcheiden geſlachten toe, ſteunde op het gezag der overlevering, en op hetgeen de Priesters en Dichters

I BOEK I Hoofdst.

daar van verhaalden. Dit gezag werd onderſteund, door verdichte wonderwerken, tot dewelke de onkunde alle vreemde natuurverſchijnzelen gewoon was te rekenen, en door *Orakelen* of Godſpraken, welke gezegd werden, geheimen te openbaren en toekomende dingen te voorzeggen. Doch, welker valschheid genoegzaam blijken moest, uit de dubbelzinnig- en duisterheid van het voorſtel, terwijl zij ook niet zelden gelogenſtraft werden, door tegengeſtelde uitkomſten. De verſtandigſten onder de Heidenen zelve vermoedden niet alleen, maar kwamen 'er openlijk voor uit, dat onder dezelve Priesterlist en bedrog ſchuilde. Deze Godſpraken verſtomden van tijd tot tijd, na dat de leere van JESUS zich in de wereld meer begon te verbreiden: een natuurlijk gevolg van de verlichting, welke deze leere aanbracht, waar door zelfs de verborgenſte kunstgrepen van een volk-misleidend Priesterdom ontdekt werden.

De plegtigheden en Godsdienſtige gebruiken, met welke deze menigvuldige Godheden werden verëerd, verzoend, bevredigd, gedankt enz., waren naar de denkbeelden, die men van dezelve maakte, en naar de meer of minder woestheid van de zeden der volken, onderſcheiden. De waare Godsdienst, met welken men alleen aan de Godheid behagen kan, de dienst van het hart, gepaard met de beöefening der deugd, werd geheel verwaarloosd, en al de kracht der Godsdienſtigheid in louter uitwendigheden geſteld. Men wijdde aan de Goden Tempels, altaren, beelden, offeränden; men had heilige gebruiken, perſonen en tijden. Van de *Perſen* of *Parthen*, als ook

van

van de oude *Germaansche* volken, leest men echter, dat zij de Godheid niet in Tempels wilden besloten hebben, doch, deze laatsten hadden hunne heilige bosschen, ook hadden zij hunne Afgodsbeelden. Velen van de plegtigheden van den Afgodsdienst waren belagchlijk, andere wreed. De vlugt der vogelen, de ingewanden der offerbeesten, het al of niet gulzig eten der heilige hoenderen, werden met alle naauwkeurigheid geraadpleegd, en voor voorzeggende gehouden; veeltijds waren ook deze plegtigheden wreed en onmenschlijk. Ten tijde, toen JESUS geboren werd, waren, bij vele volken, menschen-offers, ter verzoening van de Goden, nog in zwang. Het zou onbegrijpelijk voorkomen, hoe de wereld, zelfs de beschaafde *Grieken* en *Romeinen*, zoo lang zulke beuzelächtigheden en wreedheden hebben kunnen aanhouden, indien wij niet de magt van het Bijgeloof kenden, het welk het gros der wereld, ten dien tijde, beheerschte, en zedert eeuwen, de diepste wortelen in het hart des volks geschoten had.

Niettegenstaande elk volk zijne bijzondere Godheden, en onder dezelve zijne bescherm-goden, had, en zij, in getal, benaming, en dienst van hunne Goden, van malkanderen verschilden, moet het ons echter niet bevreemden, dat zij van geene oorlogen om den Godsdienst wisten. Zij kwamen toch allen, in dit hoofdpunt, overëen, dat de Goden, welker aantal zij niet recht kenden, zekere, aan elk hunner eigene, verrichtingen hadden, en plaatslijk waren, dat dus de onderscheiden volken hunne beschermgoden hadden, houdende slechts elk volk zijnen be-

I BOEK I Hoofdst.

schermgod of Goden voor de meestvermogende, zonder daaröm die van andere volken min te achten. Hieröm was het, dat zij, eenig volk of stad beöorlogende, deszelfs beschermgoden, door zekere bezweringen, poogden te bewegen, om tot hunne zijde over te gaan, en hun volk te verlaten. Hieröm namen ook de volken de Goden en Godsdienstplegtigheden van anderen over, men was zoo Godsdienstig, dat men geene Godheid hare eere wilde onttrekken. Hieröm richteden de *Atheniënzen* eenen Altaar op voor den *onbekenden God*, en de Romeinen hadden hun *Pantheon*, eenen Tempel voor alle Goden: op deze wijze werden alle Goden geëerd, zonder dat de achting en eerbied voor den Godsdienst, en de Goden van den Staat, benadeeld werd. Op deze wijze is de zoogenaamde verdraagzaamheid der Heidensche volken gemaklijk te begrijpen. De Romeinen stonden dus toe, dat, behoudens den Godsdienst van den Staat, elk, naar zijn goedvinden, Goden naar zijn welgevallen, en op die wijze, als hij goedvond, in zijn huis diende, gelijk zij aan de door hun overwonnen volken derzelver Godsdienst lieten behouden. Maar, wanneer zij meenden, of hun bleek, dat eenige Godsdienst of plegtigheid den Godsdienst van den Staat ondermijnde, hield deze verdraagzaamheid op, en zoodanige Godsdienst of plegtigheid werd terstond door de wetten verboden. In *Egypte* gebeurde het niet zelden, dat 'er oproeren en gevechten ontstonden, over Godsdienstige voorwerpen, niet, omdat men aan een' ander zijnen Godsdienst eigenlijk wilde betwisten of opdringen,

maar,

maar, omdat fommigen de beesten aten, welke van anderen als Goden gediend werden, het welk dezen niet te dulden ftond. ANTIÖCHUS EPIFANES, echter, gaf, door zijne wreede behandeling der *Jooden*, welke hij dwingen wilde, den vaderlijken Godsdienst te verlaten, en den Godsdienst der Heidenen aan te nemen, een voorbeeld van eigenlijk gezegde vervolging om den Godsdienst. Hij wilde, in zijne Staaten, eene eenparigheid van denkwijze omtrent den Godsdienst hebben, dat is, eene verëering van alle Goden, bijzonder der *Romeinfche*, welk volk hij naar de oogen zag; met dit beginzel was de Joodfche Godsdienst onbeftaanbaar, welke alleen den eenigen God tot zijn voorwerp had, en alle andere voor Nietgoden verklaarde. De verdraagzaamheid der Heidenfche volken omtrent den Godsdienst is dus niet toe te fchrijven, aan zuivere en redelijke beweeggronden, en kon alles verdragen, behalven waarheid en verlichting.

I BOEK I Hoofdft.

Mijsteriën of geheimen.

Behalven den openbaren eeredienst en Godsdienstplegtigheden, hadden de meeste volken, vooräl de *Grieken* en *Romeinen*, geheime inftellingen en plegtigheden, die zij *Mijsteriën*, verborgenheden, geheimen, noemden, tot welke geene anderen dan *Ingewijden* werden toegelaten, die, zonder hun leven aan een onvermijdelijk doodsgevaar bloot te ftellen, niets van dezelven mogten openbaren. Deze geheimhouding is oorzaak, dat men over deze *Mijsteriën* zoo verschillend gedacht en geöordeeld heeft. WARBURTON, in zijn werk, over de *Godlijke zending van* MOSES, heeft breedvoerig over dezelve gehandeld,

I BOEK I Hoofdst.

deld, beweerende, dat men, in deze geheime samenkomsten, sommige waarächtige leerstellingen van den natuurlijken Godsdienst zou geleerd en bewaard hebben, die men aan het onkundig en bijgelovig volk niet durfde betrouwen, bij voorbeeld, dat 'er maar één eenig God is, dat 'er een leven plaats heeft na dit leven enz. LELAND, integendeel, in zijn werk, waar in hij de *noodzaaklijkheid eener Openbaring* bewijst, heeft tegen WARBURTON staande gehouden, dat deze verborgenheden en geheime vergaderingen, veeläl, met de goede zeden en eerbaarheid streden. Wij kunnen niet op ons nemen, dit geschil te beslissen, schoon dit overblijft, dat de gevolgen van deze verborgenheden, tot uitbreiding van beter kennis omtrent den Godsdienst, en van oefening der deugd, zich niet zichtbaar hebben geöpenbaard, maar het, integendeel, van verscheiden derzelve blijkbaar is, dat de ingebrachte beschuldigingen van ongodsdienstigheid en zedeloosheid meer dan te veel gegrond zijn.

Zedelijke Staat der Heidensche Wereld.

Hoe het zij, dit is zeker, de Godsdienst der Heidensche volken, hoe vol ook van Godsdienstig Bijgeloof, was, uit zijnen eigen aart, ongeschikt, om de menschen waarlijk deugdzaam te maken. Integendeel, daar hij ingericht was, naar de buitensporigheden eener door Bijgeloof verhitte verbeeldingskracht, naar de zinlijkheid, hartstochten en driften der menschen, diende hij, veelëer, om alle lasteren en ondeugden te bevorderen, en de menschen daar toe aan te zetten. Onwaardige en laage denkbeelden van de Goden, onzekerheid nopens de onsterflijkheid der ziel, en het leven na dit leven, bepaalden der menschen wensch

en

en geluk alleen tot dit leven, terwijl de zwakheden en ondeugden hunner Goden hen tot navolging opspoorden of tot ontschuldiging strekten. Velen dezer Goden werden zelfs, in hunne Tempelen, door ontuchtigheden, gediend. De Priesters, en dienaars ven den Godsdienst, legden zich toe, om het volk, door hunne bedriegerijën en loze streeken, in zijne bijgeloviglieid te houden, en schaamden zich niet, zich zelven alle ongebondenheden te veröorloven: op verbetering van het hart had een Godsdienst, die alleenlijk in uitwendige plegtigheden bestond, geenen invloed. Geen wonder, dat de zedelijke toestand der wereld allerjammerlijkst was: PAULUS heeft (ROM. I.) ons daar van een treffend tafereel opgehangen, een tafereel, naar waarheid, gelijk wij uit Heidensche gelijktijdige schrijvers zelve weten. Het is waar, dat, in alle eeuwen, ondeugden onder de menschen hebben in zwang gegaan, maar hier is het groote onderscheid: de Godsdienst, in plaats van de ondeugden te hinderen, begunstigde dezelve. Hoererij, en alle soorten van onkuischheid, werden niet ééns voor zonden gehouden. Wreede schouwspelen, barbaarschheid omtrent vijänden en slaven, en soortgelijke woestheden konden heel wel met dezen Godsdienst bestaan en overëengebracht worden. Al had ook het Christendom aan de wereld geenen anderen dienst bewezen, dan dat het in dezelve, onder het gros der menschen, beter en verhevener begrippen van God ingevoerd, de zeden verzacht en menschelijker gemaakt, eene soort van gelijkheid onder alle menschen gevestigd, en de waare beschaafdheid

I BOEK I Hoofdst.

en de gewaarwordingen van reine deugd geöpenbaard heeft, zouden wij dit alleen reeds niet met genoegzame dankbaarheid erkennen kunnen.

Staat der Wijsgeerte.

Het is zoo, van eeuw tot eeuw, deeden zich schrandere lieden, onder de Heidensche volken, voor, welke voor zich zelven inzagen, hoe zeer het menschdom verbasterd ware, en die geern het juk des Bijgeloofs hadden afgeworpen; de Wijsgeerte werd al vroeg geöefend, maar alle pogingen waren vruchteloos, en hadden geenen invloed op het volk in het gemeen. Vele wijzen, schoon zij, bijzonder bij de *Grieken* en *Romeinen*, openlijk en stout genoeg met de grondstellingen van den Volksgodsdienst den spot dreven, en de verhalen van de Goden enz. als fabelen beschouwden, wachteden zich nogthans zorgvuldig, om tot betere verlichting van het gemeen te arbeiden, integendeel drongen zij sterk, op de handhaving van den gewonen Godsdienst, en deszelfs plegtigheden; uit een verkeerd begrip en toepassing van die onloochenbare waarheid, dat de Godsdienst de voornaamste, zo niet de eenigste, band der Burgermaatschappij is. Indien ook al sommigen ondernamen, het volk, in dit opzicht, te verlichten, werden zij voor *Ongodisten* uitgemaakt; anderen, die op de deugd aandrongen, gelijk SOCRATES, met valsche beschuldigingen beticht, en ter dood gebracht; terwijl nog anderen, zich toegevende aan hunne bespiegelingen, terwijl zij zich verbeeldden, wijs te zijn, verdwaasd werden: zoodat CICERO zelve bekende, dat niets zoo ongerijmd kan worden uitgedacht, het welk niet de één of ander Wijsgeer beweerd zal

heb-

hebben; het welk ook ſtoffe gaf, tot geduurige verſchillen en twisten onder de Wijsgeeren, die niet zelden in haairkloverijën beſtonden. Men moet, derhalven, daar in het Godlijke van het Christendom weder eerbiedigen, het welk het Heidensch Bijgeloof, dat, hoe zinneloos ook in zich zelve, alle pogingen der Rede had te leur geſteld, te niet gedaan, en zelfs het volk, omtrent God en Godlijke zaken, tot duidelijker en rechtmatige denkbeelden gebracht heeft. ——

I BOEK I Hoofdſt.

Oosterſche Wijsgeerte.

De Wijsgeerte, ten tijde van JESUS, verdeelde zich, gelijk men gemeenlijk gelooft, in twee-hoofdſoorten: de eerſte en oudſte zal geweest zijn, de *Oosterſche* Wijsgeerte, uit welker bron de *Gnostieken* geſchept zullen hebben, die vervolgends zoo vele verwarringen onder de Christenen hebben aangericht. Omtrent deze Wijsgeerte van het Oosten, word hevig getwist, of zij wel ooit hebbe plaats gehad, ten minſten, of zij de *Gnostieken* wel is voorgegaan? Volgends hun, welke meenen, dat 'er in de daad eene Oosterſche Wijsgeerte beſtaan hebbe, zal dezelve zich voornaamlijk hebben bevlijtigd, om den oorſprong van het kwaad in de wereld te verklaren, en derzelver ſamenſtel zal, ongevaar, hier op uitkomen, dat 'er twee hoofdbeginzelen van alles zijn, geest en ſtoffe, welke laatſte zij voor eeuwig hielden, en als de bron van het kwaad aanmerkten. Deze beide beginzels noemden zij *licht* en *duisternis*. Uit het licht, of het goede beginzel, den hoogſten God, zullen, door uitvloejing, andere wezens zijn voortgekomen, die *Aeonen*, of eeu-

I BOEK I Hoofdst.

eeuwen, genoemd zijn, één van welken, van flechter aart, uit de ftoffe deze wereld gevormd zal hebben, en derzelver beheerfcher zij. Uit zoodanige onderftellingen verklaarden zij de geduurige mengeling van goed en kwaad, die wij in deze wereld opmerken. Door dezen Wereldfchepper of Wereldbeftuurer, zouden onze zielen in het ligchaam, als in eenen kerker, zijn ingekluisterd, waar uit de Opperfte God dezelve echter wille verlosfen, en, wij zouden, door het ligchaam te kwellen, daar toe het onze kunnen toebrengen, gelijk deze lieden gezegd worden, op verfcheiden wijzen gedaan te hebben, en zelfs in de Oosterfche Landen nog te doen, fommigen door ijslijke kastijdingen van het ligchaam, vasten enz., maar anderen, door zich over te geven, aan alle ongebondenheden enz. Ondertusfchen, hoewel dit zeker is, dat men reeds, in de oude fchriften der Joodfche Profeeten, fpooren vindt, van een in het Oosten, bijzonder onder de *Perfen*, bekend gevoelen, van twee hoofdbeginzelen, *licht* en *duisternis*, of een goed en kwaad, waar uit men de moeilijke vraag, over den oorfprong van het kwaad, poogde op te helderen, gelijk dan ook de dwalingen der *Gnostieken* uit die zelfde bron zijn voortgevloeid, echter, kan men, met geene voldoende bewijzen, aantonen, dat een zoodanig famenhangend leerftelzel, reeds zoo vroeg, en ten tijde van JESUS, openlijk zou geleerd zijn. De oude Oosterfche Wijzen waren niet gewoon, uit grondftellingen, bewijzen, en gevolgtrekkingen, te redenkavelen, zij bedienden zich van fpreuken, van zinbeelden, en leenfpraak, en droegen hunne

ne leere veelál in gelijkenisfen, en verhalen of fabelen, voor, deze vervolgends, eigenlijk genomen en opgevat, of wel opzetlijk voor het volk duister gemaakt, hebben zoo vele wandrogtelijke en dweepächtige voorftellen van God en den Godsdienst voortgebracht, welke alleen in hersfenen, door de buitenfporig verhitte verbeeldingskracht ontfteld, plaats konden vinden, en die naderhand door de onderfcheiden aanhangen der *Gnostieken* in de daad aangenomen en geloofd zijn, bijzonder in *Egypte*, zoo vruchtbaar in het voortbrengen van Dweepers en Geestdrijvers. Dit, en dat de Oosterlingen gemeenlijk veel ophadden met den invloed der geesten op de menfchen, en de geheime krachten der Natuur, tooverij en andere foortgelijke verborgen oorzaken van de veränderingen en gebeurenisfen in de wereld, het welk alles den waaren Godsdienst verduisterde, en in dweeperij veränderde, is zeker genoeg, maar voords ontbreken ons de behoorlijke berichten, om, nopens de zoogenoemde Oosterfche Wijsgeerte, iet met zekerheid vast te ftellen.

I BOEK I Hoofdft.

Het ander foort van Wijsgeerte, het welk meer vermaard, en ons beter bekend is, is de *Griekfche* Wijsgeerte, welke ook bij de *Romeinen* door de geleerden beöefend is geworden. Deze Wijsgeeren kwamen allen daar in overëen, dat de Volksgodsdienst louter bijgeloof, en den redelijken mensch onwaardig zij, waaröm zij dien of geheel verwierpen, of uit de natuur- of gefchiedkunde zochten op te helderen. Maar, wanneer zij het wezen, de eigenfchappen en den wil van God, den oorfprong der wereld en des mensch-

Griekfche Wijsgeerte.

I BOEK I Hoofdſt.

menschdoms, den toeſtand der ziel na den dood, zouden verklaren, of de waare kennis en het geluk zouden bepalen, verſchilden zij onder malkanderen, en konden niet tot zekerheid komen. Onder hen waren 'er, die God met de natuur verwarden, of de Voorzienigheid miskenden, en dus, in de daad, allen Godsdienst wegnamen; of, die op zulke wijze van God redenkavelden, dat men naauwlijks kon ontwaren, welke hunne waare gedachten geweest zijn.

Epikuristen.

Ten tijde van de geboorte van JESUS, wilden zeer velen onder de *Romeinen* en *Grieken* voor navolgers en aanhangers van EPIKURUS gehouden worden. Zijne leerſtellingen ſtreelden den ſmaak der grooten, en rijken; zijne leere over God en de wereld was gevaarlijker, dan eenige andere, ſchoon wij erkennen moeten, dat zijne zedeleer miskend en verdraaid was geworden. Zijne gedachten over God en de wereld beſtonden hoofdzaaklijk hier in: De Goden zijn 'er, maar, zij zijn zalig in eene ſtille rust, werkeloosheid, en vermaak, dat nergens door geſtoord of gehinderd wordt, en hier naar moeten wij menſchen ook trachten, het vermaak moet ons hoogſte goed zijn. Alhoewel nu EPIKURUS aan het verheven vermaak dacht, het welk deugd en een rein geweten aanbrengen, verhinderde dit niet, dat velen van zijne navolgers weldra het zinlijk vermaak, en het genot van alle lusten, najaagden, zoodat deze gezindheid doorgaands eenen kwaaden naam had, en de ſcheldnaam, *zwijnen van* EPIKURUS *kudde*, omtrent hen gemeen was. Even min was het leerſtel-

ſtelzel van EPIKURUS, nopens den oorſprong der wereld, voordeelig voor de waare deugd. Volgends hem, was de wereld, bij toeval, ontſtaan uit de *Atomen*, of ondeelbare ſtofdeeltjens, die, eeuwig onder malkander zweevende, eindelijk zich hebben ſaamgehecht, en deze wereld uitgemaakt, waar door het geloof aan eene Voorzienigheid, en een wijs en goed beſtuur dezer wereld, insgelijks, geheel moest wegvallen.

Twijfelaars.

Vele anderen waren *Twijfelaars* — Twijfelaars, in den ſtrikſten zin, hoedanige de *Pijrrhonisten* of *Sceptici* waren, die geene waarheid noch zekerheid, in eenig opzicht, erkenden, hadden wel geenen grooten opgang gemaakt, maar de *Academici*, dus genoemd naar zeker leerſchool buiten *Atheene*, welk zijnen naam had naar een landgoed van zekeren ACADEMUS of HECADEMUS, door dezen ten algemeenen gebruik geſchonken, in welk ſchool PLATO lesſen plagt te geven, maakten het *twijfelen* aan alles tot hun onderſcheidend karakter. Schoon toeſtemmende, dat 'er waarheid beſtond, dreven zij, dat dezelve voor de menſchen onnagaanbaar en verborgen was, dat men zich, derhalven, met waarſchijnlijkheid moest vergenoegen, dewijl het toch onmogelijk zij, tot zekerheid te geraken. Uit dezen grond namen zij wel de bewijzen, voor en tegen het beſtaan van God, de onſterflijkheid der ziel, en andere grondleeringen van den Godsdienst, in overweging, maar hielden zich te vrede, met aan te wijzen, wat zij in deze bewijzen oordeelden te ontbreken, en beſlisten, bij ſlot, niets ter wereld over dezel-

I BOEK I Hoofdst.

zelven. Uit de schriften van CICERO, welke, kort voor JESUS geboorte, zoodanige Wijsgeerte volgde, kunnen wij derzelver aart en gesteldheid best opmaken. Deze twijfelzucht moest zeker den mensch verzwakken en weifelächtig maken, in de betrachting van zijne pligten, bijzonder in het betrachten van zijne Godsdienstige pligten, niet min dan in het geen hij, ten opzichte van zijn waar en duurzaam geluk, te hoopen of te vrezen hadt.

Stoïcijnen.

Andere gezindheden echter scheenen gunstiger te zijn voor den Godsdienst. Wanneer men, in de Boeken der *Stoïsche* Wijsgeeren, hunne verhevene uitspraken over God, de deugd enz. leest, wordt men met eerbiedige verwondering aangedaan. Hun deugdzame man, die zijn hoogste goed in de deugd stelt, is geheel vrij van alle hartstochten en zwakheden, geene smart, geene droefheid, geene vreugde, noch geluk, kan hem van zijne vastigheid bewegen, hij blijft gerust, zelfs bij de instorting der geheele wereld. Maar, wanneer wij doordenken, vinden wij het onnatuurlijke en bedrieglijke van deze zedenleer. Waar is de mensch zonder hartstochten en gemoedsäandoeningen? Hoe zal men den mensch tot het beminnen der deugd, om zich zelve, opsporen, indien men alle beloningen der deugd wegneemt? Op dezelfde wijze is het gelegen, met hunne leere omtrent God en de onsterflijkheid der ziel. Hoe voortreflijk zij ook van God spreken, deze was bij hun niet anders, dan de wereldgeest, die, door de gantsche stoffe, bij wijze van een allerligtst vuur verbreid, dezelve beweegt en bezielt, zoodat deze wereld-

reld-geest en de ſtoffe het Al uitmaakt, zijnde aan een ſtreng en onverbidlijk noodlot onderworpen. Waaromtrent men, te vergeefs, eene verzachting gezocht heeft, in ſommige uitdrukkingen, bij voorbeeld, van SENECA, (*) waar hij zegt, dat de Schepper en Regeerer van alles het noodlot wel *geſchreven* heeft, maar dat *volgt*, dat hij, ééns *bevolen* hebbende, altijd *gehoorzaamt*. Immers, daar, in de daad, bij de *Stoïcijnen* alles natuur is, zoo moet alles noodlottig wezen, dewijl 'er geene andere wijsheid noch voorzichtigheid is, dan in de bezielde natuur, en dus is alles natuurlijk. Met deze leere verbonden zij ook de ſtelling, dat de zielen wel eene lange duurzaamheid hebben, maar ten laatſten aan haar noodlot van ſterflijkheid onderworpen zijn, waar uit nu ligtelijk het beſluit is optemaken, dat, hoe zeer velen dit leerſtelzel hebben bewonderd, het 'er echter zeer ver af is, dat het, ter bewerking van waare Godzaligheid, waare deugd, en waar geluk voor de menſchen, geſchikt zou wezen.

I BOEK I Hoofdſt.

Platonisten.

Onder alle de gezindheden der Griekſche Wijsgeerte, had die van PLATO, zekerlijk, het beste voorkomen. SOKRATES, zijn leermeester, had aan PLATO verheven denkbeelden ingeboezemd, en deze zoo goed gebruik gemaakt, van de lesſen van dezen wijzen, dat hij gemeenlijk *de Godlijke* PLATO, ja van CICERO zelfs, *de God der Wijsgeeren*, genoemd wordt. Hij ſpreekt van God, als van een geestelijk wezen, dat eeuwig, wijs, almagtig, het Heeläl beſtuurt,

(*) *De Providentia Cap.* V.

I BOEK I Hoofdst. ſtuurt, voor de menſchen zorgt, en de oorzaak van alle goed is, van wien deze wereld gevormd is. Hij geloofde, dat de zielen der menſchen onſterflijk zijn, en beloningen of ſtraffen na dit leven te wachten hebben. Zijne zedenleere behelsde veel goeds, aangaande de deugden en ondeugden, en de pligten der menſchen. Doch met deze grondleerſtukken, die ook zijn leermeester SOKRATES had voorgedragen, vergenoegde PLATO zich zelven niet, maar verder met zijne overnatuurkundige beſpiegelingen willende doordringen, verviel hij tot vele dwalingen, en niet zelden tot dweepächtige gevoelens. Het is, om die reden, als ook wegens zijnen gezwollen en duisteren ſchrijfſtijl, in welken hij veeltijds zijne waare gevoelens ſchijnt te verbergen, moeilijk, om te bepalen, welk het eigenlijke ſamenſtel van dezen Wijsgeer geweest zij. In zijne leere van God bracht hij, in zekeren opzichte, drie Godlijke perſonen van gelijke waarde en magt, alzoo hij het Godlijk verſtand, de Godlijke rede of wijsheid, *logos*, of *idea* door hem genoemd, en welke hij voor het oorſpronglijk beeld van alle dingen houdt, benevens den algemeenen wereldgeest, of kracht, die alle dingen bezielt en bewerkt, tot één zelfſtandig wezen maakt. Deze Drieëenheid van PLATO, indien ik het dus moge noemen, hoe zeer wezenlijk onderſcheiden van de leere der Christenen, heeft echter, door de gelijke klanken der benamingen, dewijl de Bijbel ook eenen *logos* van God kent, niet alleen aan het Christendom, bij verſcheiden Heidenen, ingang verſchaft, maar ook, van den anderen kant, de

de *Platonische* Wijsgeerte zoo geliefd gemaakt bij de Christenen, dat vele Kerkvaders hun best gedaan hebben, om de leerstellingen van dezen Wijsgeer met de Christelijke leere te verëenigen, waar door de eenvouwigheid van deze laatste, gelijk ons, in het vervolg, blijken zal, zeer veel verduisterd en bezwalkt is geworden. Verders had PLATO zeer veel op, met de leere der geesten, of mindere Goden, die men *Demons* noemde, welke, onder het bevel van den hoogsten God, ook deel hadden in de regering der wereld. Hij verbeeldde zich de stoffe, als even eeuwig met God, en tevens als de noodzaaklijke bron van kwaad en verderf, trouwens, ook de besten en schranderſten der Heidensche Wijsgeeren konden zich geen denkbeeld vormen, van eene schepping aller dingen uit niet. Omtrent de zielen der menschen was hij insgelijks duister, en schijnt dezelve gehouden te hebben voor een deeltjen of uitvloeizel van het Godlijk wezen, *divinae particula aurae*, ook maakte hij onderscheid tusschen dezelven, het welk insgelijks op zijne zedekunde invloed had, waarin hij de pligten onderscheidde, tot welke meer verhevene geesten verbonden waren, van zulke, met welke laager zielen volstaan konden. Hoe hooge achting men, ten tijde van JESUS, onder de Grieken en Romeinen ook deze Wijsgeerte toedroeg, nogthans waren de oude en echte *Platonisten* reeds voor lang uitgestorven. —

I BOEK I Hoofdst.

Peripatetischen, of Aristotelischen.

ARISTOTELES, een man van scherpzinnig vernuft, en leerling van PLATO, had eene nieuwe gezindte gesticht, die men de *Peripatetische* noemde, omdat de-

I BOEK I Hoofdst.

deze Wijsgeer zijne leerlingen, *wandelende*, gewoon was te onderwijzen. — Deze gezindte telde, ten dezen tijde, flechts weinige aanhangers, maar, wanneer men, in vervolg van tijd, de kwaade gevolgen der *Platonifche* Wijsgeerte in de Christen Kerk ontwaar werd, floeg men tot een ander uiterfte over, en de Christen Leeraars namen met eene wonderbare geestdrift het leerftelzel van ARISTOTELES over, gelijk wij, in het verhaal der gefchiedenis, zien zullen. Ondertusfchen is het famenftel van ARISTOTELES voor de eerfte gronden van den Godsdienst en deugd veel gevaarlijker dan dat van PLATO. ARISTOTELES had wel zeer voortreflijk over de pligten der menfchen gefchreven, maar omtrent den Godsdienst dwaalde hij geheel buiten het fpoor. God is, volgends hem, een eeuwig wezen, maar onbeweeglijk in zich zelven, dat is, zalig in de bloote befchouwing, welk wezen de eeuwige ftoffe in beweging gebracht heeft, als de eerfte beweger in een werktuig, zonder zelve bewogen te worden. Dus kende ARISROTELES niets van eene wijze en goede Voorzienigheid, hij moest de Schepping der Wereld uit niet loochenen, en zijne gevoelens nopens de voortduuring der menschlijke ziel zoo duister worden, dat men 'er niet anders uit kan afleiden, dan dat hij derzelver onfterflijkheid niet erkend heeft.

Eclectifche Wijsgeerte.

Alle deze gezindheden van Wijsgeeren waren geduurig met malkanderen in twist, men ftreed om de overwinning, meer dan om de waarheid. Men begrijpt dus ligtelijk, hoe weinig zij konden toebrengen tot verlichting van den ongeleerden hoop der men-

menfchen, terwijl zij, te gelijker tijd, door hare hoofddwalingen, twijfelingen, en onzekerheden, genoeg openbaarden, hoe weinig de menschlijke Rede, op zich zelve, in zaken van het hoogfte aanbelang, die tot den Godsdienst en deugd, en tot onze uitzichten in den toekomenden ftaat na dit leven, betrekking hebben, genoegzaam zij, waar door de dierbaarheid en noodzaaklijkheid eener nadere en onmidlijke Godlijke Openbaring, naar welke zelfs de besten van deze Wijsgeeren begeerig verlangd hebben, aan ieder een kenbaar moet blijken. Eenigen tijd na JESUS geboorte, begonnen fchrandere mannen te begrijpen, dat men niet langer ééne bijzondere gezindte moest aankleven, maar, dat men de waarheid, waar men die ontmoette, aangrijpen en kiezen moest, hier van daan werden zij *Eclectifche* genoemd. Deze Wijsgeeren ontftonden eerst in *Egypte*, en maakten, te *Alexandrië* inzonderheid, grooten opgang; ook zelfs onder de Christenen. Men kan, zekerlijk, het voornemen en de bedoeling van deze Wijsgeeren, voor zoo ver het hun om waarheid te doen was, niet afkeuren, ook konden de Christenen, in de Wijsgeerte, van geene der Heidenfche famenftellen, zonder eene zoodanige keuze, voor zich gebruik maken. Maar, deze zelfde *Eclectifche* Wijsgeerte, die men ook de nieuwe *Platonifche* noemde, omdat zij zeer veel van PLATO overnam en behield, heeft, vervolgends, het Christendom groot nadeel toegebracht. De Wijsgeeren, die deze gezindte volgden, befchouwden het Christendom insgelijks als eene Wijsgeerige gezindte, en behandelden het als

I BOEK I Hoofdst.

zoodanig. Daaröm wilden zij hetzelve overëenbrengen met deze en gene leerstukken der Heidensche reedsgemelde Wijsgeeren, waar door het Christendom zijne oorspronglijke zuiverheid moest verliezen. Ja, wij zullen, onder dit soort van lieden, zulken ontmoeten, die wij, als tweeslachtige wezens, kunnen aanmerken, half Heidenen, half Christenen, over welken men even daaröm getwist heeft, of men hen al of niet voor Christenen moet houden. Ondertusschen verzekerde deze soort van Wijsgeerte de Heidenen niet van het bezit der waarheid, trouwens zij konden het niet vermijden, daar, waar alle Wijsgeeren gedwaald hadden, ook met hun te dwaalen.

Staat der Geleerdheid.

Verkeerde de wereld zoo in het duister, met betrekking tot de Godlijke wetenschappen, dat zelfs zulke groote en wijze mannen, als wij onder de Wijsgeeren ontmoeten, in het onzekere omtasteden, en het spoor bijster waren; van den kant der beschaafdheid en geleerdheid echter was deze zelfde wereld zoo verlicht, dat men den leeftijd van AUGUSTUS, de gouden eeuw der fraaje letteren en vernuften, genoemd heeft. De Grieken waren reeds zedert lang vermaard, door hunne beschaafde zeden en hunne beöefening van wetenschappen en kunsten. Voornaamlijk, bloeiden te *Atheenen*, welke Stad aan MINERVA, de Godin der wetenschappen, gewijd was, mannen, welke de jeugd in de welsprekendheid en alles, wat tot het vormen van den smaak en het verstand behoort, onderwezen. Na het overwinnen van *Griekenland* hadden de *Romeinen* de *Grieksche* geleerdheid beginnen hoog te schatten, en waren, in en na

die

die tijden van CICERO, daar in, de mededingers der Grieken geworden; de aanzienlijkste Romeinsche jongelingen oefenden zich in de Grieksche taal, en verkeerden eenigen tijd, om hunne letter-oefeningen voort te zetten, in Griekenland en te *Atheenen*. De vrijheid van denken en schrijven, welke toenmaals heerschte, verhoogde de krachten van den menschlijken geest, welke, zich van allen dwang losmakende, werken voortbracht, die de eeuwen verduuren. De Wijsgeerte, hoe ontoereikende hare pogingen ook waren in de Godlijke wetenschappen, scherpte het verstand, vermeerderde en verhoogde het oordeelvermogen. De fijne smaak en hooge trap van beschaafdheid, aan het Hof van AUGUSTUS plaats hebbende, was nooit noch immer zoo algemeen geweest, als in deze eeuw. AUGUSTUS, en zijn vriend MECENAS, begunstigden allen, die in smaak en begaafdheden uitmunteden, en schonken hun rust, en beloningen; geen wonder, dat de Dichtkunde, hier door tot rijpheid gebracht, die gedenkstukken heeft opgeleverd, welke wij, zoo dikwijls wij HORATIUS, VIRGILIUS, OVIDIUS, en andere Dichters, lezen, nog bewonderen. De welsprekendheid schitterde, in den Burgerstaat, maar bezielde ook tevens alle onderwerpen, over welke in schriften en boeken gehandeld werd. Bijzonder werd de geschiedkunde, misschien de nuttigste aller menschlijke wetenschappen te noemen, ten dezen tijde beöefend op eene wijze, die te gelijk vermaaklijk en leerzaam was. Rijk door de schatten der Grieksche geleerdheid, welke de Romeinen zich met het bemagtigen van *Griekenland* hadden

I BOEK I Hoofdſt.

den toegeëigend, nog rijker door den naarijver, die hen de *Grieken* evenäaren, en niet zelden te boven deed ſtreven, waren zij het beſchaafdſte, vernuftigſte en geleerdſte volk, het welk ook door wijze wetten beſtuurd werd. De volmaaktheid, welke de vormende of beeldende kunsten bereikt hadden, maakte, in die zelfde eeuw, dit volk voor de uitdrukking en het gevoel van het waare en ſchoone bijzonder vatbaar.

Onder zulk een volk, in zoo verlichte eeuw, die naar waarheid, uit behoefte, verlangde, maar aan den anderen kant niets min dan ligtgelovig, onbeſchaafd, of onwetend was, trad het Christendom te voorſchijn, en werd ſpoedig alöm aangenomen. Het Christendom ſloop niet in de wereld, onder begunſtiging van barbaarschheid en onkunde, neen! het verſcheen op den vollen dag van eene verlichte eeuw. Het ſchroomde geen onderzoek van den wijzen, die naar waarheid zocht; het vreesde geene beſpotting, hoe bitter en gevoelig ook aangebracht; het bood zich aan, om onderzocht te worden; het werd onderzocht, en het zegevierde over alle beproevingen.

Dus was de wereld geſteld, toen JESUS in dezelve verſcheen, zijn onderwijs, zijne hulp, behoevende, opgewekt om eene hooger Godlijke openbaring van waarheid en heil te verlangen en te verwachten, en reeds zedert eeuwen voorbereid, om die dankbaar te ontvangen. Dezen tijd had God te voren bepaald en aangekondigd door de Profeeten, deze tijd was, in alle de eeuwen der oudheid, de geſchiktſte, om de verſchijning van den Zaligmaker

te

te genieten. Hij kwam, maar, — zoo verkeerd is de aart der menfchen! — die genen miskenden hem het hardnekkigst, welk daar hunn' grootften roem in ftelden, dat hij, de MESSIÄS, uit hun volk zou geboren worden. I BOEK I Hoofdft.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Gefchiedenis van Jefus Christus. — *Zijne geboorte, en ambteloos leven.*

In zoodanigen toeftand der wereld, als wij in het voorgaande *Hoofdftuk* befchreven hebben, is JESUS CHRISTUS geboren, en in de wereld verfchenen, naar wien de *Christenen* den naam dragen, en dien zij, met recht, als den Zoon van God, den grooten Leeräar, maar ook Verlosfer des menschdoms, eerbiedigen. Zijne gefchiedenis is derhalven allerbelangrijkst, en verdient, met alle naauwkeurigheid, behandeld te worden. In dezelve moeten wij wel onderfcheiden, het geen onloochenbare zekerheid van waarheid heeft, van het geen, indien al niet fabelächtige, ten minften zeer onzekere, bijvoegzelen zijn. De ontwijfelbaar waare gefchiedenis van dezen grooten Perfoon, hebben wij, alleenlijk, in de vier *Euängeliën*, welke de Christenen als Godlijke Boeken aanmerken, en van welke ons, in 't vervolg, gelegenheid zal voorkomen, nader en opzetlijk, te fpreken, waar bij, ten aanzien van ophelderende bijzonderheden, de overige Boeken des Nieuwen Testaments gevoegd moeten worden.

I BOEK II Hoofdft. na C. G. Jaar 1.

Geboorte van J. C.

I BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Het jaar dezer geboorte onzeker.

Zoo ontwijfelbaar zeker het is, dat JESUS, onder de regeering van den Romeinschen Keizer AUGUSTUS, in het Joodsche land, geboren, en onder deszelfs opvolger, den Keizer TIBERIUS, gestorven is, het welk nooit een bestrijder van het Christendom bestaan heeft te loochenen, zoo onzeker is het eigenlijke jaar en de dag van zijne geboorte; waar omtrent de *Euängelisten* ons niets anders hebben opgetekend, dan dat JESUS geboren is, nog bij het leven van HERODES den *Grooten*, onder de regering van den Keizer AUGUSTUS, (MATTH. II. LUK. II.), en dat JOÄNNES de dooper gezegd wordt, begonnen te hebben, in het openbaar te doopen, in het XV jaar van den Keizer TIBERIUS, (LUK. III. 1.) en dat JESUS, van hem gedoopt is, *omtrent* dertig jaaren oud zijnde, (LUK. III. 23.)

Men behoeft zich ondertusschen daar over niet zeer te verwonderen, dat het juiste jaar en dag van JESUS geboorte niet is opgetekend; de gewijde Geschiedschrijvers schreven hunne berichten van JESUS, zoo zeer niet, met eene bedoeling, om zich aan eene tijdrekenkundige orde te verbinden, zij hielden deze tijdsbepalingen voor te weinig beduidende, om zich daar mede op te houden, zoodat zij niets meer daar van aantekenden, dan tot hun oogmerk volstrekt dienstig was. Hierbij komt, dat de Christenen van het geboortejaar van JESUS eerst vijfhonderd jaaren naderhand in hunne jaartelling hebben beginnen gebruik te maken, wij ontmoeten deze jaartelling in openbare geschriften zelfs niet voor de

VIIIste

VIIIste eeuw (*) en zij werd eerst algemeen in de XIV eeuw, onder Paus EUGENIUS IV. Deze jaartelling, volgends welke wij thans 1799 na de geboorte van CHRISTUS schrijven, is eerst in de VI eeuw door eenen DIONYSIUS, den *Kleinen* bijgenaamd, welken men, gemeenlijk, voor eenen abt te *Rome* houdt, berekend en vastgesteld, of liever van de Grieken tot de Latijnen overgebracht. Volgends deze gewoone jaartelling zal JESUS geboren zijn in het 44ste jaar der regering van Keizer AUGUSTUS, in het jaar 754 na de bouwing der Stad *Rome*, doch, toen was HERODES reeds overleden, wiens dood door JOSEFUS gesteld wordt in het jaar 41 van Augustus, 750 na de bouwing van Rome, een duidelijk bewijs, dat deze onze gewoone jaartelling eene misvatting heeft van drie, zo niet vier, jaren. De Christen-Schrijvers, in de IV eerste eeuwen, IRENEUS, TERTULLIANUS, CLEMENS *van Alexandrië*, EUSEBIUS, en anderen, zich voornaamlijk grondende op LUK. III. hebben het 41 jaar van AUGUSTUS en het 750 na de bouwing van Rome gehouden voor het geboortejaar van CHRISTUS, en zoo veel mij toeschijnt, heeft dit jaar het meeste recht van aanspraak op deze eere; zoodat wij, dienvolgends, bij onze gewoone tijdrekening nog vier jaren zouden moeten voegen, en 1803 in plaats van 1799 dienden te schrijven. (†)

Wan-

(*) S. VAN TIL *de anno, mense, et die natali Christi pag.* 2.

(†) Men zie de Verhandelingen van den gel. SCHUT-

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Wanneer wij het jaar van JESUS geboorte willen bepalen, naar de Schepping der wereld, ontmoeten wij dezelfde onzekerheid. FABRICIUS (*) heeft de verschillende gevoelens der geleerden desäangaande bijëenverzameld, waar uit blijkt, dat de meesten zich bepalen, omtrent het jaar 4000 of daarömtrent, waar toe men ook gebracht heeft zekere overlevering onder de *Jooden* bekend, onder den naam van overlevering van het huis van ELIä, dat de wereld 2000 jaren gestaan heeft voor de wet, en 2000 onder de wet, en dat zij 2000 jaren na de wet staan zal, welke overlevering gewis haren grond gevonden heeft, in de Schepping der wereld, in zes dagen, wordende elken dag voor duizend jaren genomen, waar toe ook AUGUSTINUS (†) neigt. Hoe dit zij, de zekerste Tijdrekening des Ouden Testaments leidt ons, om de geboorte van CHRISTUS omtrent 4000 jaren na de Schepping der wereld te stellen. Het eerste Tijdperk des O. T. bevat 1656 jaren, van de schepping der wereld tot den zondvloed. Het tweede Tijdperk loopt van den zondvloed tot de geboorte van ABRAHAM, zijnde 352 jaaren, dat is, tot het jaar 2009. Het derde Tijdperk heeft de 430 jaren, welke, zedert de roeping van ABRAHAM uit zijn vaderland, verlopen zijn, tot den uittogt der Israëliten uit Egypte EXOD. XII. 40. welke, gevoegd bij de

70

TE in zijne *Heilige Jaarboeken*, welke in III *Deelen* in *8vo* 1779 enz., zijn uitgekomen.

(*) *Bibliogr. antiq. Cap.* VII. §. 9. *p. m.* 256 *sqq.*

(†) *De Civit. Dei Libr. et Cap. ult.*

70 jaren van ABRAHAMS ouderdom, toen hij deze roeping ontving, een getal van 500 jaren maken, zoodat dit Tijdperk eindigt met het jaar 2509. Het vierde Tijdperk word I KON. VI. 1. bepaald op 480 jaren, tot den Tempelbouw door SALOMO, en gaat dus tot het jaar 2989. Van den Tempelbouw tot deszelfs verbranding door de *Chaldeën* zijn, volgends EZECH. IV. 5. 430 jaren, dus strekt zich het vijfde Tijdperk uit, van het jaar 2989 tot 3419. Eindelijk heeft men het zesde Tijdperk van omtrent 600 jaren, van het verbranden des Tempels, tot de geboorte van JESUS, gedurende welken ook de 70 weeken DAN. IX. gemeld, of 490 jaren lopen, welke men het waarschijnlijkst beginnen moet met het twintigste jaar van den Persischen Koning ARTAXERXES *Langhand*. Dus blijkt met genoegzame zekerheid, dat JESUS omtrent 4000 jaren na de schepping der wereld geboren is.

De geboortedag van JESUS onzeker.

Even onzeker zijn wij, omtrent de eigenlijke *maand* en *dag*, op welken JESUS geboren is. Zedert de IVde eeuw viert de Westersche Kerk, op den 25 *December*, de gedachtenis van deze geboorte; in die zelfde eeuw, had de Oostersche Kerk het geboortefeest van JESUS beginnen te vieren op den 6 *Januarij*, maar spoedig volgde zij het voorbeeld der Westersche Christenen, en verkoos insgelijks daar toe den 25 December. Voor deze IVde eeuw vinden wij geene blijken, dat de dag van JESUS geboorte, als een jaarlijks feest, door de Christenen gevierd is geworden. Niets is, ondertusschen, blijkbarer, dan dat JESUS geboortedag niet is geweest de 25 *December*. In deze wintermaand, duldt het

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

het jaargetijde niet, dat herders in het open veld bij nacht hunne kudden bewaken, ook kan men niet denken, dat eene beschrijving, waardoor zoo velen genoodzaakt waren, aanmerkelijke reizen te ondernemen, in den winter zou bevolen zijn, en deze beide gevallen hadden nogthans plaats, ten tijde van JESUS geboorte. Vergeefs heeft men, in de verschijning, aan den Priester ZACHARIä gebeurd, een steunzel gezocht voor deze bepaling van JESUS geboortedag. Men heeft ZACHARIä tot Hoogenpriester gemaakt, en zijnen dienst op den grooten verzoendag, den X van de maand *Tisri*, dat is, September, in het Heilige der Heiligen, laten verrichten, zoodat JOäNNES in die maand zal ontvangen zijn, gelijk JESUS 6 maanden daarna, volgends welke rekening deszelfs geboortedag in de maand *December* vallen zou. Doch, ZACHARIä was geen Hoogepriester, zijne ambtsverrichting bestond alleen, in het aansteken van reukwerk op den gouden reukaltaar, in het Heilige, of voorste Heiligdom, en de dag, op welken hij de verschijning van den Engel had, was dus geen groote verzoendag in de maand September. Ook hebben verscheiden Geleerden geloofd, de waare aanleiding gevonden te hebben, tot het vieren van den 25 December, als JESUS geboortedag. Op dezen dag, op welken de zon des winters begint weder te keeren en te klimmen, vierden de Heidenen *natalem solis invicti*, „ het geboortefeest van de onverwinlijke zon," welke alsdan op nieuw schijnt geboren te worden. Nu hebben wij meer voorbeelden, dat de Christenen, ten einde de Heide-

denen te ligter te winnen, vele van hunne plegtigheden en gebruiken, overgenomen, en min of meer naar hunne denkwijze als Christenen, geschoeid hebben. Op deze wijze kunnen zij dit feest overgenomen, en hervormd hebben, in een geboortefeest van Hem, die, als de zon der gerechtigheid, de wereld zoo heuglijk verlicht heeft.

KLEMENS *van Alexandrië* (*), één der geleerdste Kerkvaderen, spreekt van twee verhalen, volgends welke de Zaligmaker, of op den 20 April, of op den 20 Meij, zou geboren zijn; en zelve schijnt hij, tot het laatste over te hellen, 'er bijvoegende, dat de aanhangers van BASILIDES de gewoonte hadden, om op dezen dag de verjaring van JESUS doop te vieren — Ik zal mij niet ophouden, met de gevoelens van laater geleerden, die naar den geboortedag van JESUS onderzoek hebben gedaan, alleen aanmerkende, dat 'er geene maand in het jaar is, of zij is hier in aanmerking gekomen. (†) De geleerde SCHUTTE bepaalt den tijd van JESUS geboorte tusschen den 17 en 18 November, en dus slechts ééne week voor den dood van HERODES, welke den 25 November daar aan volgende zal overleden zijn; en men kan niet ontkennen, dat hij dit onderwerp, met ongemeene naauwkeurigheid en bewijs van oordeelkunde, behandeld heeft; waaröm ik den Lezer, die hier toe begerig mogt zijn, tot 's mans *Heilige Jaarboeken* verzende. Thans is het voor ons genoeg, dat wij, in

(*) *Stromat. Libr.* I.

(†) FABRIC. *Bibl. antiq. p. m.* 480.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

in het algemeen, weten, dat JESUS, gelijk ons reeds in het voorgaande *Hoofdstuk* gebleken is, op eenen tijd in de wereld is gekomen, welke voor de oogmerken zijner komst en godlijke zending volkomen geschikt was, op dien tijd, welke ook alle de kenmerken heeft, die, eeuwen te voren, in de schriften des Ouden Testaments, zoo duidelijk waren bepaald, dat 'er, bij derzelver vergelijking met de tijdsömstandigheden van JESUS geboorte, geen twijfel kan overblijven. Het Joodsche volk was thans reeds afhanglijk van eene vreemde Mogendheid, en hun Staat helde naar zijnen ondergang; de 70 jaarweken van DANIËL, hoe men die ook moge verklaren, liepen ten einde. DAVIDS geslacht, waaruit de MESSIÄS geboren moest worden, was tot eenen geringen staat vernederd, en leefde onbekend en onöpgemerkt; het Joodsche volk, over het geheel genomen, was zedelijk en godsdienstig bedorven; zedert verscheiden eeuwen was geen Profeet onder de Jooden opgestaan, en toch was hun de grootste van alle Profeeten beloofd. De MESSIÄS moest dan nu of nooit verschijnen. Bij deze volkomene overtuiging, die wij uit den tijd van JESUS geboorte in 't gemeen hebben van zijne Godlijke zending, zal het voor ons van geen belang zijn, offchoon wij omtrent den dag dezer geboorte in onzekerheid blijven.

JESUS afkomst uit DAVID.

Het geslacht, waar uit JESUS afstamde, en, als de beloofde MESSIÄS, volgends de Profeeten, moest afstammen, was het stamhuis van DAVID. Zijne moeder, MARIÄ, was eene erfdochter uit dit koninglijk huis, gelijk JOSEF, met wien zij ondertrouwd was, uit

uit eenen anderen tak van het zelfde huis gesproten, nevens haar, de naaste aanspraak op de rechten van dit huis kon maken, zoodat, door het huwelijk van deze beide personen, beider erfrecht werd veréénigd, en dus overgebracht op JESUS, den zoon van MARIÄ. Dat JESUS uit den stam van JUDA en het huis van DAVID geboren is, is *openbaar*, (HEBR. VII. 14.) en blijkt ons uit de geslachtrekeningen, welke MATTHEUS (*Hoofdst.* I.) en LUKAS (*Hoofdst.* III.) ons medegedeeld hebben, de eerste van JOSEF, deze, LUKAS naamlijk, van MARIÄ. Deze geslachtlijsten waren, in dit Koninglijk stamhuis, tot hiertoe, zorgvuldig bewaard gebleven, en derzelver echtheid werd niet in twijfel getrokken, maar bij de beschrijving (LUK. II.) openlijk erkend. EUSEBIUS verhaalt wel, in zijne *Kerk-Geschiedenis* (*), uit JULIUS AFRICANUS, dat HERODES, door afgunst aangespoord, omdat hij zijne afkomst uit eenig edel Joodsch geslacht niet kon bewijzen, alle de geslachtlijsten der Jooden zal hebben laaten opzoeken en verbranden, maar dit verhaal verdient des te minder geloof, omdat JOSEFUS niet alleen van deze onderneming van HERODES zwijgt, maar ook, in zijne eigene *Levensbeschrijving*, zijn geslacht uit de openbare geslachttafelen mededeelt.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Dit koninglijk stamhuis van DAVID was, ten dezen tijde, geheel tot den geringen ambtelozen burgerstaat vervallen, en deszelfs weinige afstammelingen leefden in stilte, in *Galileë*, het afgelegenste gedeel-

(*) *Libr.* I. *Cap.* 7

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

deelte des Joodschen lands ten noorden, in het kleine Stedeken *Nazareth*, welks inwoners, zelfs boven de overige *Galileërs*, bij de *Jooden* veráchtlijk waren, en eenen kwaaden naam hadden, zoodat het, als een spreekwoord, was aangenomen: kan 'er uit *Nazareth* iet goeds zijn? Tot deze vernedering was dit huis, het welk, van DAVID, den grootsten der Joodsche Koningen, af, tot aan de Babijlonische Ballingschap toe, bij eene onäfgebrokene opvolging van vader op zoon, zoo vele Koningen aan het Joodsche volk had uitgeleverd, het welk, zelfs in die ballingschap, zijnen ouden luister eenigermate staande had gehouden, gelijk ZOROBABEL of ZERUBABEL, een prins uit dit huis, zich aan het hoofd der ballingen bevond, die na hun vaderland terug keerden, gebracht, doórdien de Jooden na hunne wederkering afhanglijk bleven van vreemde vorsten, die wel aan den Priesterstand het inwendig bestuur des volks naar zijne wetten overlieten, maar hunne belangen door hunne Stadhouders lieten waarnemen: de rampen, door de Jooden geleden, onder de overheersching der Egijptische en Sijro-Macedonische Koningen, voornaamlijk onder ANTIÖCHUS EPIFANES, hadden de afstammelingen van dit huis, hoogstwaarschijnlijk, de wijk doen nemen naar een afgelegen gedeelte des lands, en, wanneer nu, door de dapperheid der *Makkabeesche* Broederen, de vrijheid der Jooden in den Godsdienst en Burgerstaat hersteld was, leverde het stamhuis van DAVID geene mannen uit, die zich openlijk voordeeden, veelëer bleef het voor dit huis geraden, zijne schuilplaats niet te verlaten, toen de

de vorsten, uit het *Makkabeïsch* geslacht, spoedig de heerschappij en titel van Koningen aannamen, en zich daarömtrent vrij jaloersch en naarijverig betoonden; eindelijk was zelfs alle menschlijk uitzicht op herstel voor dit huis, onder de dwingelandsche regering van HERODES, geheel verloren.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Onderscheidend kenmerk der geschiedenis van JESUS.

De geschiedenis van JESUS heeft, over het algemeen, dit bijzonder kenmerkende, dat alles, wat zijne uitwendige omstandigheden betreft, ontbloot is van die grootheid en luister, met welke de menschen ingenomen zijn, en welke de Jooden ook, in hunnen MESSIÄS, verwachteden, maar daartegen, heeft de Godheid gezorgd, dat deze doorluchtige persoon, van het eerst tot het laatst, gekenmerkt is geworden, door zoodanige voorvallen en zaken, welke voor het geloof van hun, die hem aangenomen en erkend hebben, genoegzame en overtuigende gronden opleveren, en tevens het ongeloof onveräntwoordelijk maken. Dit had reeds plaats bij zijne geboorte, en het geen dezelve vooräfging, verzelde, en onmidlijk op dezelve volgde.

Geboorte van JESUS en van zijn voorloper JOÄNNES voorzegd.

Hier toe behoort, dat, gelijk de geboorte van JOÄNNES, die zijn voorloper zou wezen, door eenen Engel, aan deszelfs vader, den Godvruchtigen Priester ZACHARIÄ, in den Tempel, te voren werd aangekondigd, ook zes maanden daarna, die zelfde Hemelbode aan MARIA, de verloofde bruid van JOSEF, verscheen, en haar ontdekte, dat zij de moeder zou wezen van den Verlosser der wereld, belastende haar dit kind, het welk ook *de Zoon der Allerhoogsten* zou genoemd worden, den naam JESUS (*Verlosser*,

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Zaligmaker, *Heiland*,) te geven, en ter bevestiging van haar geloof, aan haar ontdekkende, dat hare nicht ELISABETH, de huisvrouw van den Priester ZACHARIÄ, reeds in de zesde maand harer zwangerheid was. De stille maagd, deze verschijning en ontdekking zelfs voor haren bruidegom verzwijgende, ondernam, uit *Nazareth*, waar zij haar verblijf had, in het Noorder gedeelte van *Palaestina*, hare nicht een bezoek te geven, die in het Zuiderdeel van dat land in *Hebron*, of in *Juta* of *Juda*, dicht bij *Hebron*, woonde. Bij hare aankomst, waren deze beide uitmuntende personen, door eene godlijke aandrift geroerd, ELISABETH zich verwonderende, dat hare zwangerschap, die zij zorgvuldig verborgen had gehouden, aan hare nicht, bekend was, begroette die tevens als de aanstaande moeder van den Zaligmaker, en MARIÄ verhief in eenen Lofzang, welke den geest der oude Profeten ademt, den lof van God. Vervolgends bleef zij omtrent drie maanden in het huis van den Priester ZACHARIÄ, alwaar hare eere en goede naam veilig was, doch, als nu de tijd van ELISABETHS bevalling naderde, keerde zij weder na *Nazareth*. (*)

Hier ontmoette zij haren bruidegom, wien hare zwangerheid niet verborgen kon blijven. Doch, ook deze, wanneer hij, een deugdzaam jongeling, door verschillende gemoedsbewegingen deswegens geslingerd werd, had eene Godlijke openbaring in een' droom, waarbij hem ontdekt werd, dat de wonderzoon,

(*) LUK. I.

zoon, waar van MARIÄ zwanger ging, uit den H. Geest ontvangen, en de verlosser van zijn volk was, wien hij den naam JESUS om die reden geven moest. Hier door gerustgesteld, voltrok hij zijn huwelijk met MARIÄ, hoewel zich van hare bijwoning, als echte man, onthoudende. (*)

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Geboorte van JOANNES den Doper.

Bij de geboorte van JOANNES werd, op nieuw, de aandacht opgewekt, op de bedoeling der Godheid. De Maagschap wilde, bij de besnijdenis van het kind, op den achtsten dag, bij welke gelegenheid de Jooden gewoon waren, hunnen kinderen namen te geven, het kind, naar deszelfs vader, ZACHARIÄ noemen, maar de moeder drong aan, dat zijn naam JOANNES zou wezen. Men wenkte den vader, die, zedert de verschijning van den Engel, tot kastijding van zijn ongeloof, stom, en misschien ook doof gebleven was, om zijne mening over den naam des kinds te verstaan, en naauwlijks had hij op een schrijfbordjen geschreven: JOANNES *zal zijn naam zijn*, of hij kreeg het gebruik der spraak en des gehoors weder, tot verbazing van allen, aan welke in dien oord des lands dit geval bekend werd. Alles juist geschikt, om opmerking te baren, wat toch van dit kind ééns worden zou? Tevens gaf een Lofzang van den Priester ZACHARIÄ, even als die van MARIÄ, geheel in den geest en smaak der oude Profeeten, een bewijs van eene hooger Godlijke aandrift, die zich, in dezen merkwaardigen tijd, werkzaam betoonde. (†) MA-

(*) MATTH. I.

(†) LUK. I. 59 volgg.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Befchrijving, door AUGUSTUS geboden, geeft aanleiding, dat JESUS te Bethlehem geboren wordt.

MARIÄ, ondertusfchen, in hare zwangerfchap vorderende, bleef met JOSEF te *Nazareth* wonen, en had, naar het fchijnt, geene andere gedachten, dan dat zij, aldaar bevallen, en haar kind ter wereld zoude brengen. Echter was *Bethlehem*, in *Juda*, niet verre van *Jerufalem* gelegen, van ouds DAVIDS *Stad* geheten, omdat het ftamhuis van dezen vorst daar oorfpronglijk t'huis hoorde, en hij zelve daar geboren was, door de Voorzienigheid beftemd, tot de geboorteplaats van JESUS. En van deze bijzonderheid hong zeer veel af, alzoo de Joodfche Geleerden eenparig gevoelden, dat deze Stad, door de oude voorzeggingen, tot deze eere uitdruklijk benoemd was, (MICH. V. 1.) en zij derhalven, indien JESUS waarlijk te *Nazareth* geboren was, dit, met recht, als eene reden van hun ongeloof zouden aangevoerd hebben. Maar, wat gebeurt? Juist om dezen tijd, geeft de Romeinfche Keizer AUGUSTUS een bevel tot eene algemeene befchrijving van 's lands ingezetenen (*) welke befchrijving, op de *Joodfche* wij-

(*) Nopens deze befchrijving, LUC. II. gemeld, worden twee hoofdvragen gedaan. Vooreërst vraagt men: of men hier, door *de geheele wereld*, het geheele Romeinfche Rijk, dan alleen het Joodfche land, te verftaan hebbe? Onze geleerde Landgenoten, welke over dit onderwerp het laatfte gefchreven hebben, verfchillen in het beäntwoorden van deze vraag: De Hoogleeräar KLUIT, heeft, in meer dan één gefchrift, beweerd, dat men alleen aan eene befchrijving der ingezetenen van het Joodfche land, en zelfs bijzonder, van het eigenlijk zooge-noemd

wijze, en naar hunne wetten, werd werkstellig gemaakt, zoodat elk zich moest vervoegen naar die plaats,

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

noemd *Judeë* te denken hebbe. Dus gevoelt ook de Hoogleeräar VENEMA. De Hoogleeräar J. D. VAN HOVEN denkt liever, dat het bevel van AUGUSTUS zich te gelijk tot *Syrië*, en de nabijgelegen landen, zal hebben uitgestrekt. Doch, de naauwkeurige SCHUTTE maakt veel werks, in zijne *Heilige Jaarboeken*, om te betogen, dat hier bedoeld zij eene algemeene *Census* of beschrijving, door het geheele Romeinsche gebied; hoe het zij, het is zeker, dat 'er ten dezen tijde eene beschrijving in *Judeë* heeft plaats gehad, waarbij, volgends JOSEFUS *J. Oudh.* XVII. 2. 4. *p.* 830. de gantsche Joodsche Natie is opöntboden, om den eed te doen, dat ze aan den Keizer, en de zaken van den Koning HERODES, getrouw zouden zijn. De tweede vraag nopens deze beschrijving, is: Hoe LUKAS kan schrijven LUKAS. II. 2, ten minsten zoo als men de woorden gemeenlijk vertaalt: *Deze eerste beschrijving geschiedde, als* CYRENIUS *over Syrië Stadhouder was*, daar deze CYRENIUS, of PUBL. SULPICIUS QUIRINUS niet ten dezen tijde, maar 10 jaren daarna, Stadhouder van *Syrië* zijnde, eene beschrijving niet alleen van personen, maar van goedschatting, in *Judeä* bestuurd heeft? Na alles, wat ik over dit onderwerp heb kunnen lezen, is het mij voorgekomen, dat de woorden van den Text eene kleine oordeelkundige verbetering behoeven, welke ook VENEMA opgeeft, *Hist. Eccles. N. T. Tom. I. pag.* 16. en volgends welke ik de woorden in mijne Bijbel-vertaling overgezet heb: „ Deze eerste „ beschrijving geschiedde *voor* die, toen CYRENIUS (of „ KYRENIUS) Landvoogd van *Syrië* was."

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

plaats, waar zijn geslacht eigenlijk t'huis hoorde, op deze wijze vonden JOSEF en MARIÄ, als beide erfnakomelingen van DAVIDS stamhuis, zich verpligt, om naa *Bethlehem*, van waar hun stamhuis oorspronglijk was, te reizen, en zich te laten opschrijven. Uit JER. XLI. 17. kan men opmaken, dat 'er bij *Bethlehem* eene *Karavanseera*, of herberg voor vreemdelingen, gelijk men die in het Oosten vindt, gesticht was, door CHIMHAM, waarschijnlijk, den zoon van BARSILLAÏ, DAVIDS weldoener en vriend. 2 SAM. XIX. 38, 39. In deze namen de beide Godvruchtige personen hunnen intrek, met andere vreemdelingen, die thans, om beschreven te worden, zich insgelijks naa *Bethlehem* begeven hadden, en terwijl zij hier waren, beviel MARIÄ van haren eerstgeboren zoon LUK. II., dien zij, omdat deze openbare herberg thans zoo vol was van vreemdelingen, aan het gewoel ontweken, in de stal, waar anders de beesten plagten geplaatst te worden, ter wereld bracht, en hem opgebakerd hebbende, in eene *Kribbe* nederlegde. Deze eenvouwige opvatting verkieze ik boven andere min of meer gedrongen en onwaarschijnlijke opvattingen, nopens de *Kribbe*, in welke JESUS, bij zijne geboorte, gelegd is geworden; waartoe onder andere eene overlevering behoort, dat JESUS, in eene spelonk in eene rots, in welke eene schaapskooi geweest zal zijn, geboren zou wezen.

JESUS geboorte aan de

Voor de menschen was dus, bij de geboorte van JESUS, wederöm niets prachtigs, niets schitterends, nie-

niemand ontdekte, in dit Wonderkind, iet wonderlijks. Maar, te gelijker tijd, werd deze geboorte, met eenen hemelſchen luister, gevierd, en, niet in de Hoofdſtad *Jeruſalem*, of aan het Hof van HERODES, het welk, met het geheel beloop der in ſtilheid, maar grootsch en Godlijk, voortwerkende Voorzienigheid, ongepast zou geweest zijn, maar aan eenige Herders, welke, in de nabuurſchap van *Bethlehem*, de nachtwacht over hunne kudden hielden, aangekondigd, door eenen Engel, die hun verſcheen, terwijl eene Godlijke heerlijkheid hen omſtraalde. Deze Engel bracht aan deze goede lieden de blijmare, dat, dezen zelfden nacht, de MESSIÄS geboren was in DAVIDS Stad, en dat zij hem, in luiërs opgebakerd, vinden zouden, in de Kribbe liggende. Eene menigte Hemellingen voegden zich tevens bij dezen Engel, God lovende over deze gebeurenis en het heil des menschdoms wegens dezelve roemende. De Herders begaven zich na *Bethlehem*, of na de openbare *Karavanſeera*, en daar in de Kribbe het pasgeboren kind gevonden hebbende, verhaalden zij alles, wat zij gezien en gehoord hadden, aan MARIÄ en JOSEF, en de omſtanders, die daar tegenwoordig waren, keerende vervolgends, vrolijk en God dankende, tot hunne kudden weder. Allen, die het bericht der Herders gehoord hadden, verwonderden zich, MARIÄ gaf bijzonder opmerkzaam acht op alles; maar zelfs de besten en meestverlichten konden het uitwendig geringe voorkomen niet overëenbrengen met het Godlijke, het welk zij te gelijk vernamen. Doch, voor

I BOEK II Hoofdſt. na C.G. Jaar 1.

***Herders* bekend gemaakt.**

E 5 het

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

het oogmerk der Voorzienigheid was dit thans genoeg, tot eene voorbereiding voor de volle ontwikkeling van alles, bij het vervolg. (*)

Door de Oosterſche Magi aan het Hof van HERODES.

Niet lang daar na (†) echter werd de geboorte van

(*) LUK. II.

(†) Men kan de tijd- orde der gebeurenisſen, bij JESUS geboorte voorgevallen, niet met volkomen zekerheid bepalen; wij weten alleen, dat JESUS acht dagen na zijne geboorte, volgends de wet van MOSES, beſneden, en op den 41ſten dag, in den Tempel te *Jeruſalem*, aan God, insgelijks volgends de wet, is voorgeſteld. Maar, wanneer de komst der Wijzen uit het Oosten, het ſamenroepen van de Joodſche Geleerden, de vlucht van JESUS na *Egypte*, en de *Bethlehemitiſche* Kindermoord MATTH. II. verhaald, gebeurd zijn, voor of na de beſnijdenis en voorſtelling van JESUS in den Tempel, is niet te zeggen. De meergemelde SCHUTTE heeft ook dit onderwerp, met alle naauwkeurigheid, behandeld in zijne Heilige Jaarboeken, en alle deze gebeurenisſen geplaatst tusſchen den 18 November, volgends hem den dag van JESUS geboorte, en den 28 December, op welken JESUS in den Tempel aan God is voorgeſteld. Anderen meenen, dat deze tusſchentijd te kort is, om zoo vele gevallen te kunnen bevatten; en willen daaröm liever, dat de komst der Oosterſche Wijzen, JESUS vlucht na *Egypte*, de moord te *Bethlehem* enz., moet verſchoven worden, tot na de voorſtelling van JESUS in den Tempel op den 41ſten dag van zijne geboorte. Zie VENEMA *Hist. Eccl. Tom.* I. *pag.* 25. Evenwel moet men erkennen, dat de ſchrandere SCHUTTE zijn tijdſchikking, in dezen, zeer ſchijnbaar heeft voorgedragen.

van den MESSIÄS, ook aan den Koning HERODES, aan den *Joodſchen* Raad, en geheel de hoofdſtad *Jeruſalem*, bekend, wederöm op die wijze, welke genoegzaam was, om alle opmerking op te wekken, en het waarheidlievend geloof het Godlijke in dezen te doen erkennen, doch tevens zoodanig, dat geene verhindering aan het groote plan werd aangebracht, dat de Verloſſer der wereld, niet in wereldlijk aanzien, maar in de nedrige geſtalte van eenen *dienaar*, het heil der menſchen werken, en niet een aardsch Koningrijk van deze wereld ſtichten, maar het hemelsch Godsrijk van waarheid, deugd, en zaligheid, grondvesten zoude.

Eenige Oosterſche Wijzen, *Magi* genoemd, (*) het zij uit *Perſië*, het zij, gelijk anderen willen, uit *Arabië*, kwamen te *Jeruſalem*, en vraagden, in deze hoofdſtad, openlijk, waar zij den pas geboren Koning der Jooden vinden konden, ten einde hem hunne hulde aan te bieden? Zij hadden, zeiden zij, in hun land *zijne* Star waargenomen. De Starrenvoorzegkunde was, in het Oosten, van ouds, eene geliefkoosde wetenſchap. Het opkomen van eene nieuwe Star hield men voor de aankondiging der geboorte van eenen grooten man of vorst. Zij ſpraken van dezen pas geboren Koning, op dien toon, dat elks aandacht op den MESSIÄS vallen moest, dien men algemeen, als aanſtaande, te gemoet zag. Het ge-

(*) Naderhand heeft de overlevering deze *Magi* tot Koningen gemaakt, en hun getal, ja zelfs hunne namen opgegeven; CASPAR, MELCHIOR en BALTHAZAR.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

gerucht van hunne komst en van het oogmerk hunner reize kwam spoedig den achterdochtigen HERODES ter oore. Deze, van de verwachtingen en het verlangen van het Joodsche volk, en van deszelfs ongezindheid jegens zijne regering en huis, niet onkundig, liet zich aan deze zaak gelegen zijn; en den grooten Raad, het *Sanhedrin*, bij één hebbende doen komen, stelde hij aan deze vergadering de vraag voor: welke de geboorteplaats van den MESSIÄS zou moeten zijn, wanneer hij ééns in de wereld verscheen? De *Joodsche* geleerden bepaalden hem, uit de voorzegging van den Profeet MICHA, de Stad *Bethlehem*, waar ook DAVID geboren was. Dus moest de MESSIÄS, van wiens persoon zij zoo hooge denkbeelden hadden, in de nabijheid der hoofdstad geboren worden, en volgends dit bericht van vreemde Starrenloopkundigen moest hij nu onlangs daadlijk geboren zijn, en zij wisten echter van deze belangrijke gebeurenis niets! Welke opsporing tot onderzoek van dit raadzelächtige? HERODES, beducht voot zijn gezag, beraamde terstond een ontwerp vol list en wreedheid, ten einde, door het uit den wegruimen van dit nieuw geboren Kind, alle bewegingen, uit de verwachting van eenen MESSIÄS voor hem te duchten, in ééns te doen ophouden. Hij gaf den Wijzen kennis van het antwoord des grooten Raads, en verzocht hen, zich na *Bethlehem* te begeven, het zoo merkwaardig Kind op te sporen, en het gevonden hebbende, hem zulks te doen weten, dan wilde hij ook komen, en den MESSIÄS, de hoop der Natie, in eigen persoon verëeren. De Wijzen zich na

na *Bethlehem* begevende, werden onder weg het luchtverschijnzel weder ontwaar, het welk hen hunne reize had doen ondernemen, en dit verschijnzel wees hun de plaats aan, waar JESUS zich met zijne moeder en pleegvader bevond. Nu bewezen de Wijzen het Kind de eere der aanbidding, die de Oosterlingen aan hunne vorsten gewoon waren te bewijzen, en gaven aan hetzelve goud, wierook en mijrrhe ten geschenk, gelijk men in het Oosten gewoon is, bij grooten zijne opwachting te maken, met geschenken. Vervolgends, door eene Godlijke aanspraak, in den droom, vermaand zijnde, keerden zij, zonder aan HERODES iet te berichten, langs eenen anderen weg, na hun Vaderland te rug, terwijl JOSEF, te gelijker tijd, door eenen Engel, bevel ontving, om met het Kind JESUS en zijne moeder na *Egypte* te vluchten, ten einde de woede van HERODES te ontgaan.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Deze dwingeland, zich te leur gesteld ziende, door de Wijzen, en altijd achterdochtig, omtrent zijne heerschappij, thans te meer, daar hij, wie weet, welke samenspanningen zal vermoed hebben, liet, ten einde zeker te gaan, met eene ongehoorde wreedheid alle de jonggeboren kinderen te *Bethlehem* en in deszelfs rechtsgebied, beneden de twee jaren, ter dood brengen, niet twijfelende, of in dezen algemeenen moord zou ook dat kind begrepen zijn, waar in hij eenen mededinger naar den troon voor zich of zijn huis vreesde. (*)

Kindermoord te Bethlehem.

Niet

(*) MATTH. II. Omtrent dezen moord verdient aangemerkt te worden, dat het getal der onnozele te *Bethle-*

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Dood van HERODES.

Niet lang na deze laatste daad van wreedheid, stierf de dwingeland, waar op JOSEF in *Egypte* weder in eene openbaring bevel ontving, om met het kind JESUS en deszelfs moeder naa *Palaestina* te rug te keeren, gelijk hij deed, maar horende, dat ARCHELAUS zijnen vader HERODES, als Koning van *Judeë*, was opgevolgd, (*) was hij bevreesd, om derwaards te trekken. Door een nader droomgezicht onderricht, begaf hij zich na *Nazareth* in *Galileä*, welk landschap HERODES ANTIPAS van Keizer AUGUS-

lehem vermoorde kinderen, wier gedachtenis, als van *martelaaren*, in laater tijden gevierd is geworden, zonder reden in sommige kerkelijke dienstboeken (*Liturgiën*) op eenige duizenden begroot wordt, terwijl men veilig kan berekenen, dat, in de kleine Stad *Bethlehem*, niet veel meer dan 20 of 30 kinderen beneden de twee jaren kunnen geweest zijn. Het is dus zoo zeer niet te bevreemden, dat JOSEFUS, die zoo vele wreedheden van HERODES verhaald heeft, van deze Kindermoord zwijgt. Die geschiedschrijver verhaalt ons toch, het welk onze aandacht verdient, dat, in de laatste dagen van HERODES, de *Farizeën* voorzegd hadden, dat het Koningrijk aan het huis van HERODES zou ontnomen worden, en dat een *Koning* zou regeren, die *alles* zou vermogen, en die zelfs aan den gesnedenen, BAGOAS, de kracht zou schenken, om kinderen te teelen: hij voegt 'er bij, dat HERODES, om deze oorzaak, in woede ontstoken, bevel gegeven hebbe, om BAGOAS en velen van de *Farizeën*, enz., om te brengen. *Joodsch. Oudh.* XVII. 2. 4.

(*) Zie boven *Bladz.* 7.

GUSTUS, onder den naam van *viervorst*, vervolgends ontving, en daar regeerde.

Ondertusschen was de zoon van MARIÄ, het zij dan voor of na de komst der Oostersche Wijzen, op den achtsten dag na zijne geboorte, besneden, volgends de wet van MOSES, welke hij ten stiptsten vervullen zou, en tevens als de groote zoon van ABRAHAM, die alle de beloften, aan dien Aardsvader gedaan, daadlijk in vervulling zou brengen. Bij zijne besnijdenis ontving hij den naam van JESUS, volgends het geen een Engel, reeds vóór zijne geboorte, bevolen had; bij dezen Hebreeuwschen naam, die eenen *Verlosser*, *Behouder*, *Zaligmaker* betekent, voegde men naderhand den *Griekschen* naam CHRISTUS, welke een vertaling is van het Hebreeuwsche MESSIÄS, *de Gezalfde*.

JESUS besneden, en in den Tempel aan God voorgesteld.

Volgends het voorschrift van MOSES wet, werd hij ook op den 41sten dag na zijne geboorte voorgesteld in den Tempel te *Jerusalem*, en het gewoone reinigings-offer voor de Kraamvrouw geöfferd. Bij deze gelegenheid, werd weder een wenk gegeven, wie en hoedanig dit kind ware. Een Godvruchtige grijsäart, met name SIMEÖN, had eene Godlijke openbaring ontvangen, dat hij niet zou sterven, voor dat hij den MESSIÄS, de hoop der vaderen, in het vleesch zou aanschouwd hebben, deze man bevond zich thans in den Tempel, werwaards hij zich door eene bijzondere geestdrift begeven had: Dit kind ziende, erkent hij het voor den MESSIÄS, en het, vol vreugde, op zijne armen nemende, heft hij eenen lofzang aan, vol edele denkbeelden!

Nu

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

Nu wil hij met blijdschap sterven, nu hij Gods heil gezien heeft, welk heil zich dus ook tot een leven na dit leven uitstrekte. Nu voorziet hij de verlichting der Heidenen, zoo wel als de heerlijkheid van *Israëls* volk, door dit kind daar te stellen! Tevens voorspelt hij aan de ouders van het kind, hoe velen in dit kind hun heil, maar ook velen hun ongeluk, zouden vinden, die hem eens tegenspreken en zich aan hem ergeren zouden; zijne uitwendige lotgevallen zouden eens zoodanig wezen, dat zij de moeder, als een zwaard, het hart zouden doorbooren. (*)

Nog was daar in den Tempel eene vroome weduwe van 84 jaaren, ANNA genoemd, die bekend was, als eene Profeetesse, ook deze erkende in dit kind den MESSIÄS, en sprak 'er van tegen allen, die, als oprechte Godgezinden, de beloofde verlossing thans in *Jerusalem* verwachteden. (†)

JESUS te Nazareth in stilte opgevoed.

Op deze wijze werd de geboorte van den Heiland der wereld genoeg bekend, opdat het ongeloof, in vervolg van tijd, geene ontschuldiging zoude hebben, evenwel niet meer dan met de oogmerken strookte, waartoe de komst van dezen Godlijken persoon dienen moest. Zelfs, werd de geheugenis van alle deze voorvallen, na eenige jaaren, zoo verdoofd, dat JESUS tijdgenoten, toen hij zijn openbaar leeräar-ambt aanvaardde, in 't gemeen, onbewust schijnen, dat hij te *Bethlehem* geboren was, en hem voor

(*) LUK. II. 22 volgg.

(†) LUK. II. 36—38.

eenen *Nazarethaan* hielden: JESUS *van Nazareth* was zijne gewoone benaming, die hem van zijne vijänden tot befchimping gegeven werdt, gelijk zijne vrienden zelve, nog lang daarna, van de ongelovigen, al fpottende, *Nazarenen* en *Galileërs* geheeten werden. Ondertusfchen kan men gemaklijk reden geven, waaröm deze voorvallen bij het gros des volks in vergetelheid geraakt waren; de meeste perfonen, welke in dezelve betrokken waren, hoog bejaard zijnde, zijn, geduurende de 30 jaaren, welke verlopen zijn, voor dat JESUS openlijk te voorfchijn trad, overleden; zelfs van JOSEF, den pleegvader van JESUS, wordt niet meer dan éénmaal naderhand gewaagd, zoodat ook deze, in dien tusfchentijd, zal geftorven zijn. MARIä's karakter was ftille nederige godsvrucht, zij *bewaarde*, al het geen gebeurd was, *in haar hart*, zegt de gefchiedenis, en liet aan de Voorzienigheid, ftilzwijgende, de ontwikkeling van alles over. Hier bij kwam de moord der kinderen te *Bethlehem*, de vlucht van JESUS na *Egypte*, de dood van HERODES, de verwarringen in het land, onder ARCHELAUS, zijn' zoon en opvolger, als ook bij gelegenheid der befchrijving onder CYRENIUS, en benevens dit alles, het ftil verblijf van JESUS te *Nazareth*.

I BOEK II Hoofdft. na C. G. Jaar 1.

Zonder iet wonderdadigs of fchitterends te verrichten.

In dit afgelegen en geringe ftedeken, naamlijk, werd JESUS, in het huis zijner ouderen, opgevoed, zonder dat hij, geduurende zijne kindsheid en jongelings-jaaren, iet openbaarde of verrichtte, het geen hem van andere kinderen en jongelingen onderfcheidde, dan alleen zijn buitengemeen toenemen in wijsheid, en kennis

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1.

nis van de oude schriften, en zijn zedig en deugdzaam gedrag, gehoorzaam jegens zijn ouderen, en liefstalig jegens allen, zoodat hij, gelijk bij God, dus ook bij de menschen, algemeen gunst en genegenheid bezat. (*) Dit is alles, wat de zekere en geloofwaardige geschiedenis van JESUS kindsheid verhaalt.

Alleen in zijn 12de jaar eene blijk gevende van zijne wijsheid.

Alleen tekent ons LUKAS (II. 40—50.), als eene blijk, hoe zeer dit uitmuntend kind, op eene bijzondere wijze, in sterkte van geest, en wijsheid, door de genade en gunst van God, toenam, een geval aan, het geen in het 12de jaar van JESUS ouderdom gebeurde. Zijne ouders, die, volgends de wet, gewoon waren, jaarlijks na *Jerusalem* te reizen, om het Paaschfeest te vieren, namen hem, toen hij twaalf jaaren, en dus dien ouderdom, bereikt had, in welken hij ook deze wet kon vervullen, met zich na de Hoofdstad. De Feestdagen afgelopen zijnde, togen zij, met de Karavane van feestelingen uit hun gewest, weder na huis; maar JESUS bleef, zonder hun weten, in *Jerusalem*. Dat hij zich van hun afgezonderd had, had hen niet bekommerd: Hij was bij alle menschen aangenaam, en had reeds zoo vele blijken van bedaarde voorzichtigheid gegeven, dat zij geene de minste vreeze hadden, maar meenden, hij zou bij het reisgezelschap wezen. Doch, als men eene dagreize had afgelegd, zocht men hem, bij de vrienden en bekenden, vergeefsch; en nu werden zijne ouders ongerust, zoodat zij den volgenden dag na *Jerusalem* terugkeerden. Op den derden dag von-

(*) LUK. II. 51, 52.

vonden zij hem in één der Tempelvertrekken zitten onder de leeräaren, wier lesſen hij aanhoorde, niet alleen, maar welken hij ook vragen voorſtelde, die, wegens derzelver wijsheid en juistheid, de verwondering van allen over het verſtand van dit kind verwekten. Dat JESUS, bij deze gelegenheid, tot *Rabbi* of leeräar, zou verheven zijn, is eene geheel onwaarſchijnlijke gisſing van ſommigen, welke ook in de geſchiedenis geenen grond heeft. Het bleef bij de verwondering, en zelfs JESUS ouders kenden hun kind nog te weinig. Hoe zeer opgetogen, dat zij hunnen zoon onder de leeräaren des volks, met eere, vonden zitten, bragt nogthans zijne moeder hem de zorg en kommer onder het oog, welke hij aan zijnen vader en haar, door zijn achterblijven, veröorzaakt had, en wanneer JESUS hier op, met de bedaardſte tegenwoordigheid van geest, antwoordde, dat zij immers hadden behooren te bedenken, dat het hem voegde in zijns vaders huis en zaken te verkeeren, begrepen zij de waare bedoeling en zin dezer woorden niet.

I BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 12.

Van dezen tijd af lezen wij, geduurende 18 jaaren, niets van JESUS, en geen wonder, JESUS openbaarde zich nog niet, als den Heiland der wereld, en leefde, zonder iet wonderbaars te vertonen; wat zoude dan de waare geſchiedenis te berichten hebben? Deze wilde hem enkel kenbaar maken, als den grooten Leeräar en den eenigen Verlosſer der wereld. In het algemeen, hebben wij grond, om te denken, dat hij, behalven dat hij zich geöefend heeft, in de kennis van den Godsdienst, en het verſtand der oude

Waarſchijnlijk heeft JESUS zijne overige jongelingsjaaren het handwerk zijns vaders geöefend.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 12.

de Heilige Schriften, zijnen vader, in deszelfs handwerk, heeft ten dienst gestaan, en dat hij, waarschijnlijk, na deszelfs dood, daarmede zich en zijne moeder heeft onderhouden; zijn vader JOSEF was een Timmerman, zoo wordt JESUS ook door zijne tijdgenoten MARK. VI. 3. een *Timmerman* genoemd. En hier mede stemt ook de algemeene overlevering en de berichten der oude Kerkvaderen overeën. (*) En, dit kan geenszins tot oneer of verächting van JESUS of het Christendom strekken, dewijl het niet alleen bekend is, dat de Joodsche Rabbijnen, of geleerden, gewoon waren, eenig handwerk aan te leeren, en, als een middel van bestaan, te oefenen. Maar ook op deze wijze wordt de uitvlucht afgesneden, die men, in het vervolg, met eenigen schijn zou hebben kunnen maken, als of men den grond van JESUS ongemeene wijsheid, als openbaar leeräar, in de wijze, waaröp hij was opgevoed, te zoeken had. Daar nu integendeel de verwondering werd opgewekt, hoe hij, die slechts een Timmerman was, eene zoo uitstekende wijsheid verkregen mogt hebben?

In

(*) JUSTINUS de Martelaar, in zijn gesprek met den Jood TRYPHON, schrijft, dat JESUS allerleië gereedschap met en bij zijn' vader gemaakt heeft, als jukken, ploegen enz., dat hij door dezelve, als door zinnebeelden, heeft willen leeren de dingen, die de rechtvaardigheid betreffen, en een werkzaam leven aanprijzen. Hetzelfde melden ook BASILIUS M. CHRYSOSTOMUS en anderen; en het vindt algemeene toestemming, gelijk bij BARONIUS, dus ook bij de *Centuriatores Magdeburg.* enz.

In laater tijd heeft men zich met dit algemeene niet vergenoegd, men heeft willen weten, wat JESUS tot zijn 30ste jaar verricht heeft; de liefde tot het wonderbare, verkeerde begrippen van Godsvrucht, en partijschap, vereënigden zich, om allerhande laffe niet slechts, maar JESUS onwaardige en onbetaamlijke, fabelen te verdichten. Deze vindt men bijzonder, in zekere zoogenoemde *Euangeliën van* JESUS *kindsheid*, hoedanig één aan den Apostel THOMAS is toegeschreven, doch door eenen bedrieger opgesteld, die zijne wraakzucht den teugel wilde vieren, en daaröm het kind JESUS afschildert, als de minste veröngelijkingen met den dood straffende. Uit dit zelfde zouteloze stuk heeft MOHAMED, in zijnen *Koran*, verscheiden bijzonderheden overgenomen. (*)

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 12.

Fabelen, aangaande JESUS kindsheid.

Geduurende deze jaaren van JESUS ambteloos en huislijk leven, gebeurden groote veränderingen, in den toestand van het Joodsche land. In het tiende jaar van JESUS ouderdom, werd ARCHELAUS, zoon en opvolger van HERODES den Grooten, in het eigenlijk *Judeä*, op de beschuldigingen der Jooden, door Keizer AUGUSTUS afgezet, en naa *Viënne* in *Frankryk* gebannen, wordende het landschap *Judeä* voorts tot den staat van een *Romeinsch* wingewest gebracht, en door Romeinsche landvoogden bestuurd. QUIRINUS of CYRENIUS hield weder eene beschrijving, doch

ARCHELAUS gebannen. Judeä wordt een wingewest der Romeinen. AUGUSTUS sterft, en wordt door TIBERIUS opgevolgd.

(*) Men kan van deze fabelen en verdichte stukken meer naricht vinden bij FABRICIUS *Coll. Apocr. N. T. Tom.* I.

I BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 12.

doch die van de eerſte, bij JESUS geboorte, daar in verſchilde, dat bij deze eene ſchatting van goederen bij de beſchrijving der perſonen gevoegd werd, bij welke gelegenheid de *Gaulonieten*, dus naar zekeren JUDAS, den *Gauloniter* of *Galileër*, genoemd, ontſtaan zijn, als ook de zoogenoemde *Zeloten* of *Yveraars*, welke, onder den ſchijn van vrijheid en vaderlandsliefde, allerleië wanörden pleegden, en de ſchatting aan de Romeinen weigerden, zoo dat het Joodſche land met oproer, roof en moord vervuld werdt. (*) Het landſchap *Galileë*, waartoe *Nazareth* behoorde, deelde echter in deze verwarringen niet, maar bleef ſtil en vreedzaam, onder het beſtuur van ARCHELAUS broeder, den viervorst HERODES ANTIPAS. In het 17 jaar van JESUS ouderdom ſtierf de Keizer AUGUSTUS, hebbende 56 jaren geregeerd, 44 jaaren alleen, na den ſlag bij *Actium*. Hij werd opgevolgd door TIBERIUS zijnen ſtiefzoon, die, ruim twee en twintig jaaren, het Romeinſche Rijk, door zijnen wreeden en argwaanenden aart, meer als een dwingeland, dan als een vorst, beheerscht heeft.

(*) HANDEL. V.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Prediking van JOÄNNES *den Dooper.* JESUS *wordt van hem gedoopt, en aanvaart zijn Leeräar-ambt.*

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Joännes de Dooper begint te Prediken en te Doopen.

In het XVde jaar van den bovengemelden TIBERIUS, als, in het eigenlijk gezegd *Judeë*, PONTIUS PILATUS Romeinsch landvoogd was, en de zoon van HERODES den Grooten, HERODES ANTIPAS, over *Galileë*, en zijn broeder FILIPPUS over *Itureë* en het landfchap *Trachonitis*, beöosten den *Jordaan*, onder den titel van *Viervorsten*, regeerden, terwijl ANNAS en KAJAFAS het Hoogenpriesterfchap te *Jerufalem* bekleedden, het welk tusfchen hen, naarmate van de gunst of ongunst der Romeinfche landvoogden, geduurig verwisfelde, ontving JOÄNNES, de zoon van den Priester ZACHARIÄ, die tot hier toe ftil geleefd had, eene Godlijke roeping, in gevolge van welke hij, openlijk, als leeräar en godgezant, te voorfchijn trad; en wel in de *Woestyn van Juda*, die groote en wijduitgeftrekte vlakte, welke zich langs den *Jordaan* en de Doode zee uitftrekt, en in welke van ouds vele fteden en vlekken waren. Als één der oude Profeeten, onderfcheidde hij zich, door eene ftrenge en afgezonderde levenswijze, zijne kleding beftond in een grof gewaad of mantel, uit Kemelshaair bereid, dien hij met eenen lederen

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

gordel om zijne lendenen vast maakte; zijn voedzel was, gemeenlijk, zoo als de landstreek, in welke hij verkeerde, van zelve aanbood, springhanen en wilde honig, welke op zekere struiken of heesters gevonden wordt.

De hoofd-inhoud van het geen JOÄNNES in den naam der Godheid predikte, was, dat het waare Godsrijk eenen aanvang stond te nemen, dat de MESSIÄS, naar wien men verlangend uitzag, reeds was geboren, en zich eerlang zou openbaren, en dat een ieder verpligt zij, zich voortebereiden door eene waare bekeering en levensbetering, indien men aan de voorrechten en het heil, door den MESSIÄS aan te brengen, deel wilde hebben, terwijl hij de strengste oordeelen en den naderenden ondergang des volks aankondigde, indien men geene boete deed, en aan zijne verkondiging geen geloof gaf. Bij zijne prediking voegde hij een zinbeeldig teken, hij doopte allen, die zijne verkondiging geloof gaven, en verbetering des levens beloofde, met water, door welken doop zij zich verbonden, om, als gezuiverden en nieuwgeborenen, voortäan deugdzaam te leven.

De verschijning en prediking van eenen Profeet, eenen man van naauwgezette Godsvrucht en strenge zeden, wekte de aandacht des volks op. Men herïnnerde zich, wat 'er, in het laatst der regering van HERODES den Grooten, was voorgevallen, het gerucht van de geboorte van den MESSIÄS, en het ter dood brengen van vele *Farizeën*, die deszelfs komst aan den dwingeland, als aanstaande, hadden durven voor-

voorſpellen. (*) Van alle oorden vloeide het volk na den Boetprediker toe, uit geheel *Judeë*, maar voornaamlijk de bewooners der landſtreeken langs den *Jordaan*, en zelfs velen uit *Jeruſalem*. Op het hooren van het geen JOÄNNES predikte, kwamen velen op de gedachten, of hij ook zelve wel de MESSIÄS ware? Anderen, uit de oude overlevering onderſtellende, dat de Profeet ELIÄ de voorloper van den MESSIÄS zou wezen, hielden hem voor dezen grooten hervormer; wederöm anderen waanden, dat JEREMIÄ, of eenig ander Profeet, in hem herleefde.

I BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 30.

De toeloop, dien JOÄNNES kreeg, trok zelfs leeräars van den Godsdienst, en hoofden van den Staat en Kerk, tot hem; zij waren begeerig te weten, wat 'er ware van eenen perſoon, die zich, zonder eenig gezag van menſchen, tot eenen volksleeräar had opgeworpen. Zoodra JOÄNNES hen zag, onderſcheidde hij hen, onder zijne hoorers, en hen ernſtig beſtraft hebbende, vermaande hij hen, nadruklijk, om voortäan zoodanig een gedrag te houden, het welk van eene oprechte bekeering getuigde.

Eindelijk, beſloot zelfs de groote Raad der Jooden, of het *Sanhedrin*, nader op deze zaak te letten, ten welken einde zij eenigen uit hun midden aan den *Dooper*, die zich thans te *Bethabara* over den *Jordaan* onthield, afzonden, om hem plegtig af te vragen, of hij de MESSIÄS, of ELIÄS, of één der

(*) Zie boven Bladz. 27.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

der oude Profeeten ware? en toen hij, der waarheid hulde doende, en zich geene waardigheid toeschrijvende, die hij niet bezat, ontkennend antwoord gaf, vraagden deze afgezondenen, hoedanig persoon hij dan was? opdat zij aan hunne zenders berichten konden. Nu kwam JOÄNNES 'er voor uit, dat hij die voorloper was van den MESSIÄS, van wien de Profeeten gesproken hadden, die voor dezen Koning van het Godsrijk den weg moest bereiden: waar op zij hem vraagden: op wiens gezag hij dan doopte? Op welke vraag hij alleen ten antwoord gaf, dat hij slechts met water doopte, maar dat de MESSIÄS reeds, schoon nog onbekend, onder hun verkeerde.

JOÄNNES deugd en ijver gaf hem gezag bij het volk, schoon hij geene wonderen verrichtede, welke hij niet nodig had, tot staving van zijne prediking, omdat hij den MESSIÄS vervolgends in JESUS met den vinger kon aanwijzen, die zijne waardigheid door Godlijke wonderen zou bevestigen; maar de Joodsche geestelijkheid, zijn eenvouwig voorkomen en prediking niet kunnende vereffenen, met hunne trotsche verbeeldingen, en zich ook aan zijnen doop ergerende, dien hij aan Jooden oefende, daar de Jooden anders gewoon waren, soortgelijke plegtigheid te verrichten, omtrent Heidenen, die hunnen Godsdienst aannamen, hield hem, of wilde ten minsten schijnen, hem te houden voor eenen dweeper en geestdrijver, op wien men geene acht behoorde te slaan. (*)

JESUS door JOÄNNES gedoopt.

Eenigen tijd, nadat JOÄNNES zijn ambt aanvaard had,

(*) MATTH. XI. 18.

had, (hoe kort of lang, bepalen de Euangelisten niet uitdruklijk,) kwam ook JESUS van *Nazareth*, die nu omtrent, of ruim, 30 jaren oud was, (*) tot hem, en begeerde van hem gedoopt te worden. JOÄNNES, schoon hem nog niet voor den MESSIÄS kennende, omdat JESUS nog door geen bijzonder teken aan hem door God, als de MESSIÄS, was bekend gemaakt, en aangewezen (†), kende hem, echter, genoeg, ten aanzien van zijne uitmuntende en vlekkeloze godzaligheid en deugd, om hem te verklaren, dat de doop, die een teken van zuivering was, niet voor hem, den deugdzamen, voegde, en om hem dus denzelven te weigeren, betuigende, veeleer nodig te hebben, van JESUS gedoopt te worden. Maar JESUS, aan alle vereischten willende voldoen, en door zijn voorbeeld het gezag van JOÄNNES prediking en doop willende bekrachtigen, hield aan, dat hij zoude gedoopt worden. De doop volbracht en JESUS uit het water opgeklommende zijnde, scheurde, als 't ware, de hemel, door een vuur- of bliksemstraal; onder het beeld van eene duive, daalde de Heilige Geest neder, en men hoorde de Godlijke stem van den hemelschen Vader, als een donderslag, welke, met verstaanbare klanken, JESUS *voor den geliefden Zoon van God* verklaarde. (§) Dus werd JESUS van God zelven, als de MESSIÄS, bekend gemaakt, en

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

(*) LUK. III. 23.
(†) JOÄNN. I. 31-34.
(§) MATTH. III. 13-17. MARK. I. 9-10. LUK. *III*. 21-23.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

en JOÄNNES kon, vervolgends, met zekerheid, hem, als den Verlosser der wereld, aanwijzen.

Verzocht in de Woestijn.

Terstond na deze gebeurenis, begaf JESUS zich, door eene hooger drift van den Geest, welken hij nu ontvangen had, in afgezonderde eenzaamheid naa de *Woestijn*, om zich, door vasten, bidden, en overdenkingen, te bereiden tot het werk, waartoe hij thans was ingehuldigd. Hier werd hij ook op de proeve gesteld, of hij zich door ijdele eerzucht zou laten vervoeren, om aan een wereldlijk rijk te denken; of hij de gaven van wonderwerken te doen ooit tot ijdelen praal en vertoning misbruiken; en of hij ooit in zijn vertrouwen op God, en in deszelfs dienst en verëering, feilen zou? JESUS betoonde zijne standvastigheid, en behaalde de overwinning op den Verzoeker, waar op Engelen hem kwamen dienen (*). In dit alles hield de Godlijke Voorzienigheid wederöm haren gewonen gang. Uitwendige luister moest aan JESUS niet vernomen worden, maar zoo veel meer hemelsche heerlijkheid moest het geloof in hem kunnen opmerken.

Wordt van JOÄNNES als de MESSIÄS aangewezen.

Thans volkomen toegerust, begaf JESUS zich weder naa *Galileë*, ter plaatze, alwaar JOÄNNES nog voortging met leeren en doopen; zoodra deze hem zag aankomen, wees hij zijne hoorers op hem, en, daar hij tot nog toe in algemeene bewoordingen gesproken had, dat de MESSIÄS na hem komen zou, getuigde hij thans van JESUS, met den vinger op hem

(*) MATTH. IV. 1 - 11. MARK. I. 12, 13. LUK. IV. 1 - 13.

hem wijzende: „ Zie daar het Godslam, welk de „ zonde der wereld draagt! Deze is het, van wien „ ik zeide: Na mij komt iemand, welke voor mij „ zijn bestaan had, want hij is eer dan ik." Toen JOÄNNES den volgenden dag aan twee van zijne leerlingen, eenen zekeren ANDREÄS, en, gelijk waarschijnlijk is, JOÄNNES den Euängelist, welke ons deze bijzonderheid verhaalt, op nieuw JESUS, als het tegenbeeldig Gods-lam, aanwees, vervoegden deze beiden zich bij JESUS, en erkenden hem voortäan voor hunnen leeräar. Hun voorbeeld werd dra gevolgd, door SIMON, broeder van ANDREÄS, wien JESUS den naam van PETRUS gaf, FILIPPUS, en NATHANAËL, niet alleen op grond van JOÄNNES getuigenis, maar ook, omdat JESUS hun duidelijke blijken gaf, van zijne meer dan menschlijke wetenschap, waar door zelfs hunne geheime overdenkingen voor hem niet verborgen waren. (*)

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

JESUS, van deze zijne eerste volgelingen verzeld, zijne reize na *Galileë* voortzettende, werd met hun drie dagen daarna te *Kana*, een klein stadjen van dat Gewest, op eene bruiloft genodigd, welke een huwelijksfeest was, van iemand uit de maagschap van JESUS, gelijk wij mogen opmaken, omdat zijne moeder MARIÄ op dit feest insgelijks tegenwoordig was. Op dit zelfde feest verrichtede JESUS zijn eerste wonder, voorziende in de verlegenheid van den bruidegom en gastheer, door water in wijn te veränderen: Dit wonder mag men, met recht, een famielie-

JESUS eerste wonderwerk.

(*) JOÄNN. I. 29-52.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

lie-wonder heeten, het welk strekken moest, om aan zijne namaagschap te ontdekken, wie hij ware, en om het geloof zijner eerste volgelingen tevens te versterken. (*)

Hij aanvaart zijn leeräarambt te Jerusalem.

Kort daarna begaf JESUS zich na *Jerusalem*, op een Paaschfeest, om in de hoofdplaats van den Godsdienst der Jooden zijn ambt, als de van God gezonden leeräar en profeet, te aanvaarden. Dit deed hij, werklijk, in den Tempel, niet met eene uiterlijke praalvertoning, maar met eene verrichting, die aan zijn persoon en ambt voegde, en welke hij, met dien ernst en waardigheid volbracht, dat hij aan allen eerbied inboezemde. Zedert een' geruimen tijd had men den Tempel van God tot eene plaats van kopen en verkopen van vee en gevogelte, van handel en wisselen van geld, met één woord, tot eene openbare *beurs*, gemaakt. Met al het gezag en den ijver van eenen Profeet, belaste JESUS deze veehandelaars en wisselaars, den Tempel te ruimen; ja hij noodzaakte hen daartoe, door hun vee, met een geessel van touw of koord, van daar te drijven, en de tafels der wisselaren om te werpen. Dit alles verzelde hij, met die nadruklijke bestraffing, met welke hij tevens te kennen gaf, wie hij was, en met welk gezag hij dit deed: „Neemt deze dingen van hier," zeide hij, „en maakt het huis van *mijnen Vader* „tot geen huis van Koopmanschap." Elk stond verbaasd over deze koene onderneming; waardoor de Priesterschap zelve beschaamd werd gemaakt, die derge-

(*) JOÄNN. II. 1-12

gelijke misbruiken en ongeregeldheden geduld had. Deze trokken zich het geval ook aan, en, dewijl zij de daad als daad niet konden misprijzen, namen zij het kwalijk, dat JESUS dezelve, zonder hunne voorkennis, had ondernomen, en vraagden hem: „ Welk „ teken, hij, als eene Godlijke volmagt, toonen kon, om dit te doen?" JESUS beäntwoordde deze vraag, overëenkomstig zijne waardigheid; de daad zelve was reeds een teken van zijn gezag als Profeet, en had geene verdediging van node; hij vergenoegde zich derhalven, met hen op het grootste van alle zijne wonderen te wijzen, dat eenmaal gebeuren zou; te weten, als zij hem eens ter dood zouden brengen, zou hij, na drie dagen, weder levend verrijzen. Dit stelde hij op eene verbloemde wijze voor, die zij letterlijk opvatteden, zonder hem verdere uitlegging zijner woorden te vragen, maar hem met veräehting behandelende. (*)

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

JESUS leert en doet wonderen. Zijn gesprek met NIKODEMUS.

Van eersten af, bleek dus reeds, hoe de Joodsche Priesters en aanzienlijken JESUS zouden ontvangen; ondertusschen maakte JESUS, door zijne leere, en inzonderheid, door vele wonderen, welke hij in *Jerusalem* verrichtte, zoo grooten opgang, dat vele inwoners der hoofdstad hem geloof gaven; zelfs werd een lid van den hoogen Raad, NIKODEMUS, begeerig, om nader opheldering van JESUS te bekomen, waaröm hij zich, doch heimlijk en bij nacht, om bespotting of veräehting zijner medeleden te ontgaan, tot JESUS begaf, welke hem het oogmerk

(*) JOÄNN. II. 12-22.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

merk zijner komst, en den inhoud van zijne leere zoo duidelijk en overtuigend ontvouwde, dat NIKODEMUS hem zedert, doch nog steeds in het geheim, genegen bleef, tot hij zich, bij zijnen dood, meer openlijk als zijn' vriend ontdekte. (*)

Laatste getuigenis van JOÄNNES den Dooper aangaande JESUS.

Met dit alles vertrouwde JESUS zich niet in *Jerusalem*, alzoo hij de gesteldheid des volks en deszelfs hoofden kende, schoon hij nog eenigen tijd in de nabuurschap dier Stad, en in het eigenlijk *Judeë*, bleef vertoeven, alwaar hij leerde, en door zijne leerlingen de genen liet dopen, die zijne leere aannamen (†). Alzoo JOÄNNES, ten zelfden tijde, voortging met leeren en doopen, zochten de *Joodsche* geleerden, tusschen de leerlingen van deze beide leeräars, en vervolgends tusschen deze leeräars zelven, afgunst en tweedracht te ontsteken, en dus den voortgang ven deze geheele zaak te stuiten. Dit listig ontwerp gelukte hun bij de leerlingen van JOÄNNES, welke hunnen meester daar over onderhielden, dat de persoon, dien hij gedoopt, en van wien hij getuigd had, nu zelve predikte en doopte, en grooten toeloop verkreeg. Maar JOÄNNES deed, door zijne oprechte waarheidsliefde, de Jooden hun doel missen. Hij herinnerde zijne leerlingen, dat hij immers zich zelven nooit hooger uitgegeven had, dan als den voorloper en wegbereider voor den MESSIÄS, die thans gekomen was, en die opgang moest maken, terwijl zijn dienstwerk ten einde liep. Hij vermaan-

(*) JOÄNN. III.
(†) JOÄNN. II. 23-25.

maande hen, om JESUS, als eenen leeräar uit den hemel, aan te merken, niet alleen van God gezonden, maar ook als den Zoon van God, in wien men geloven moet, zal men eeuwig gelukkig leven. (*)

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Niet lang, nadat JOÄNNES dit laatste getuigenis van JESUS had afgelegd, werd hij, door HERODES ANTIPAS, Viervorst van *Galileë*, in de gevangenis geworpen, omdat hij, als een boetgezant, den vorst, die HERODIÄS, de vrouw van zijnen broeder FILIPPUS, nog bij deszelfs leven, tot zijne gemaalin genomen had, wegens dit bloedschandig huwelijk, bestrafte. JOÄNNES bleef een' geruimen tijd gevangen, alzoo HERODES, uit eerbied voor dezen deugdzamen man, en uit schroom voor het volk, het welk hem algemeen voor eenen Profeet hield, hem niet ter dood durfde brengen, en aan de wraak van zijne gemaalin opöfferen. Maar deze, haren wrok behoudende, nam, ten laatsten, eene gelegenheid waar, op HERODES geboortefeest, wanneer hare dochter SALOME, door haar uitmuntend dansfen, den Koning behaagd hebbende, van hem eene belofte kreeg, dat hij haar zou schenken, al wat zij begeerde, waar op zij, door hare moeder opgestookt, het hoofd van den Dooper eischte, het welk haar ook gebracht werd. Dit was het einde van dezen man, wien JESUS den *Grootsten* van alle Profeeten, ja van allen, die ooit uit menschen geboren waren, genoemd heeft; omdat hij, naamlijk, den MESSIÄS, als tegenwoordig, aanwees, en dus de vervulling der Godspraken, als daar

JOÄNNES gevangen, en ter dood gebracht.

(*) JOÄNN. III. 22 - 36.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

daar zijnde, verkondigde. De Joodsche Geschiedschrijver JOSEFUS (*) beschrijft hem, als een goed en deugdzaam man, die de Jooden tot godzaligheid en rechtvaardigheid vermaande en aanspoorde; wien al het volk zoo hoog achtede, dat men algemeen geloofde, dat eene nederlage, welke HERODES ANTIPAS, eenigen tijd daarna, ontving van den *Arabischen* Koning ARETAS, als eene Godlijke straffe moest aangezien worden over de dood van dezen deugdzamen man. (†)

JOÄNNES leerlingen.

Het lijk van den Boetprediker werd door zijne leerlingen begraven, welke zich vervolgends bij JESUS vervoegden, en hem van den dood van hunnen meester

(*) *J. Oudh.* XVIII. 5. 2.

(†) Sommigen hebben de echtheid van dit getuigenis van JOSEFUS, nopens JOÄNNES, in twijfel getrokken, anderen hebben voorgewend, dat hetzelve strijdig was met het verhaal der Euängelisten; doch, bij nader onderzoek, blijkt, dat het verhaal van JOSEFUS, wel van dat der Euängelisten onderscheiden, maar nogthans niet met hetzelve strijdig is. JOSEFUS geeft eene andere reden op, waaröm HERODES JOÄNNES zou ter dood gebracht hebben, te weten, omdat hij voor oproer beducht was, dewijl het volk JOÄNNES zoo eerbiedigde, dat het gereed was, om, op 's mans wenk, alles te ondernemen. De vorst kan dit hebben voorgewend, en in het openbaar laten uitstroojen, te meer, omdat hij, in de daad, volgends de Euängelisten, het volk vreesde, het welk zijne hoogächting voor JOÄNNES, ook na deszelfs dood, bleef behouden, zoodat de Joodsche geestelijken niet durfden bewee-

ter bericht gaven. (*) Men zou verwacht hebben, dat alle de leerlingen en aanhangers van JOÄNNES zich, van nu af, aan JESUS zouden gehouden hebben, van wien hun leeräar zoo heerlijk getuigenis gegeven had, doch, ook bij deze lieden heerschte eene te groote gehechtheid aan het zinlijke, en eene verbeelding van de heerlijkheid van den MESSIÄS, met welke de nederigheid van JESUS, hoe achtbaar ook in zich zelve, niet ſtrookte. Wij hebben hier voor (*Bladz.* 90) reeds

ren, dat zijn doopen niet van den hemel, dat is, op uitdruklijk bevel van God, geſchied was. JOSEFUS meldt de plaats, waar JOÄNNES gevangen gehouden en gedood is, het Kasteel *Machaerus* op de Arabiſche Grenzen; de Euängelisten noemen, in hun verhaal, geene plaats. Hoe kan hier eene ſtrijdigheid wezen? Het verſchil, het welk in de berichten van JOSEFUS en de Euängelisten gevonden wordt, ſtaat ons voords borg voor de echtheid van JOSEFUS getuigenis. Trouwens, indien hetzelve, gelijk men wil doen geloven, naderhand door een' Christen in JOSEFUS ſchriften was ingelascht, zou men het meer met de Euängelisten hebben doen overëenſtemmen. Daar is ook niets in het verhaal van JOSEFUS, het welk hij niet zou hebben kunnen ſchrijven, en deze plaats uit zijne *Oudheden* is, door ORIGENES in zijne wederlegging van CELSUS, door EUSEBIUS, en andere Kerkſchrijvers, aangehaald, zonder de minſte huiverigheid omtrent derzelver echtheid te laten blijken. Vergel. mijn *Bijbel verded.* IV *Deel Bladz.* 166 volgg. VENEMA *Hist. Eccl.* V. T. *Tom.* I. *pag.* 551.

(*) MATTH. XIV. 12.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

reeds gezien, hoe zij, door al te groote achting voor hunnen meester, naarijverig waren wegens den opgang, dien JESUS maakte. Geduurende JOÄNNES gevangenis, was bij hun de vraag reeds betwist, of JESUS die persoon was, die komen zou, dan of men nog een' ander te wachten had? En, ten einde hen te overtuigen, zond JOÄNNES twee van zijne leerlingen aan JESUS, welke door dezen leeräar op zijne wonderdaden gewezen werden, met bijgevoegde uitspraak, dat hij gelukkig te noemen zij, die zich aan hem niet zou ergeren of stooten (*). Velen echter van JOÄNNES leerlingen bleven desniettegenstaande omtrent JESUS ongelovig, en kenden, of erkenden hem niet voor den MESSIÄS. Men vind hier van voorbeelden in de *Handelingen der Apostelen* (†). Zelfs zijn zij, onder den naam van *Galileërs*, *Sabeërs*, en *Mendaïten*, of leerlingen van JOÄNNES, tot in onze tijden, in een aanzienlijk aantal overgebleven, hebbende de grootste hoogächting voor JOÄNNES, dien zij zelfs boven JESUS stellen, en oordeelende, dat de MESSIÄS, dien zij evenwel erkennen, reeds door JOÄNNES gedoopt te zijn, zich nog niet geöpenbaard heeft. Voords hebben zij, in hunne geschriften, zoo veel men heeft kunnen opspooren, wel veel goeds van de zedenleer van JOÄNNES behouden, maar hunne gevoelens van God, dien zij den Heer des lichts enz. noemen, zijn zeer duister en verward daar in voor-

(*) MATTH. XI. 2-6. Verg. mijn' *Bijbel verd.* VII Deel Bladz. 218.

(†) HAND. XVIII. 24-25. XIX. 1-4. enz.

voorgedragen. Hunne befchrijvingen van JOÄNNES, dien zij het *licht* noemen, zullen, gelijk fommigen denken, aanleiding gegeven hebben aan den Euängelist JOÄNNES, tot het maken van zijne aanmerkingen, omtrent JOÄNNES en JESUS, die ons, in de Inleiding van zijn Euängelie, voorkomen. (*)

I BOEK III Hoofdft. na C. G. Jaar 30.

JESUS vervolgt zijne prediking.

Doch, laat ons, na dezen uitftap, tot JESUS wederkeeren. Op de tijding, dat JOÄNNES gevangen was genomen, verliet JESUS *Judeë*, en keerde na *Galileë* te rug, om dus de *Farizeën* en Schriftgeleerden, die reeds toen op zijn verderf uitwaren, te ontgaan. Zijnen weg nemende door het landfchap *Samarië*, gelegen tusfchen *Judeë* en *Galileë*, liet hij zich in een gefprek in met eene *Samaritaanfche* vrouw uit de ftad *Sichar*, aan welke hij, gelijk vervolgends aan hare ftadgenoten, niet zonder vrucht, zijne leere voordroeg, en zichzelven als den MESSIÄS openbaarde, het welk hij, tot hier toe, onder de Jooden niet regelrecht gedaan had (†) — In *Galileë* gekomen, zette hij zijn leeren en prediken, met onvermoeiden ijver, voort, in de Sijnagogen en Godsdienftige vergaderplaatzen der Jooden, in bijzondere huizen, en in het open veld, op eenen of anderen berg, of aan het ftrand der *Galileefche* zee, of meir van

(*) Men vindt verfcheiden merkwaardige berichten, en uittrekzels uit de fchriften van deze *Galileërs*, in M. NORBERG's Brieven, geplaatst in het VI. Deel van J. J. BJÖRNSTÄHLS Reizen. Vergelijk N. BARKEY in *Biblioth. Hag. Cl.* III. *fasc.* III.

(†) JOÄNN. IV.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

van *Tiberiäs*, van tijd tot tijd groote en verbazende wonderwerken verrichtende, met welke hij zijne leere en Godlijke zending bekrachtigde, waar door eene groote menigte volks van alle kanten samenvloeide, en zijn gerucht zich alöm verspreidde. Op de hooge Feesten begaf hij zich na *Jerusalem*, alwaar hij, insgelijks, zijne leere verkondigde, en wonderwerken verrichtede —

JESUS zendt LXX leerlingen uit, om zijne leere te verbreiden.

Ten einde zijne leere te eer en verder door het Joodsche land te verbreiden, koos JESUS LXX van zijne leerlingen uit, die hij, bij paaren, uitzond, met last, om de komst van het Godsrijk, of het rijk van den MESSIÄS, bekend te maken, waar toe hij hun de gave van wonderwerken schonk. (*) De *Euängelisten* hebben ons de namen dezer LXX leerlingen niet genoemd, ook zijn zij in de oudste schriften der Christenen niet bewaard. EUSEBIUS erkent, dat men niet nader weet, wie zij geweest zijn (†), hoewel hij 'er eenigen noemt, die, naar het algemeen gevoelen, onder hun behoord zullen hebben, als BARNABAS, SOSTHENES, KEFAS, MATTHIAS, en JAKOBUS. In laater tijden heeft men lijsten van allen opgesteld, maar met de duidelijkste blijken van verdichting. Met dit alles kan men hen echter, vrij waarschijnlijk, houden voor die genen, welke naderhand onder den naam van *Euängelisten* voorkomen, en van welken sommigen met name genoemd worden, in de *Handelingen der Apostelen*.

Te

(*) LUK. X. 1-24.
(†) *Hist. Eccles.* I. 12.

I BOEK III Hoofdſt. na C.G. Jaar 30.

Ook verkiest hij XII Apostelen.

Te voren echter had JESUS XII anderen van zijne navolgeren uitgekozen, die hij *Apostelen* of *Gezanten* noemde, eene benaming, welke bij de Jooden niet onbekend was, bij welken elke *Sijnagoge* een' Apostel der gemeente had, zijnde een' der oudſten, welke de gemeente in het gebed voorging; dus had ook de hooge Raad zijne *Apostelen* of gezanten, welke in gewigtige gelegenheden gebruikt werden. Het twaalftal dezer zendelingen ziet duidelijk, op het twaalftal van ſtammen, in welken het Joodſche volk verdeeld was. Gelijk het getal der LXX zendelingen, waar van hier voor geſproken is, waarſchijnlijk doelde, niet zoo zeer op de LXX leden van den Joodſchen Raad, als wel op de LXX Oudſten des Israëlitiſchen volks, welke aan MOSES werden toegevoegd. Sommigen van deze XII mannen waren onder de eerſte navolgers van JESUS, gelijk wij reeds van vijf gezien hebben, die, op JOÄNNES getuigenis, JESUS voor den MESSIÄS hadden erkend; anderen riep hij, van tijd tot tijd, met het magtwoord: *volg mij!* het welk genoegzaam was, om hen hun beroep te doen verlaten, ten einde hem gehoorzaam te verzellen. Behalven de vijf reedsgemelden, ANDREAS en JOÄNNES, ZEBEDEUS zoon, beide viſchers uit *Bethſaïda*, SIMON, door JESUS PETRUS bijgenaamd broeder van ANDREÄS, FILIPPUS, en NATHANAËL, of BARTHOLOMEUS, (*Zoon van* THOLMAI,) waren de zeven overigen, JAKOBUS, *Major*, of de oudſte, broeder van JOÄNNES, MATTHEUS, een tolbediende, THOMAS, DIDYMUS of de tweeling bijgenaamd, JAKOBUS *Minor*, of de jonge, zoon van ALFEUS, een bloed-

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

verwant van JESUS, SIMON van *Kana*, JUDAS, broeder van den jongen JAKOBUS, anders ook *Lebbeus* of *Thaddeus*, en JUDAS *Iskarioth*, misschien naar zeker plaatsjen *Kerioth*, dus genoemd. Alle deze twaalf waren *Galileërs*, en van PETRUS weten wij zeker, dat hij getrouwd was.

Ongeleerde lieden, uit den middenstand.

Alle deze Apostelen waren ongeletterde lieden, uit den middenstand, gelijk men het noemt, niet geheel arm, maar ook ver van rijk en aanzienlijk te zijn. Twee hoedanigheden, die hunne geloofwaardigheid boven alle kwaad vermoeden verheffen. Van bedrog kan men hun niet verdenken, daartoe bezaten zij geene genoegzame kundigheden, en aan den anderen kant, waren zij niet onnozel of ligtgelovig genoeg, om gemaklijk misleid te worden. Ook waren stille gezeten burgers, die van hun beroep een middelmatig bestaan hadden, geene geschikte personen, om zich tot volksverleiders en bedriegers op te werpen, noch met verlating van alles eenen leeräar te volgen, indien zij niet volkomen, en op goede gronden, van de Godlijkheid zijner leere overtuigd waren geweest. Waar bij nog komt, dat zij vol waren van Joodsche vooroordeelen, welke niet, dan door de overtuiging der waarheid in de redenen en wonderen van JESUS, en door eenen hooger Geest, konden worden weggenomen; doch waar door zij des te meer geloof verdienen in hunne verhalen, omdat zij alle hunne eigene misslagen, met eene voorbeeldeloze oprechtheid, zelve hebben opgetekend. —

Lieden van onderschei-

Uit de Euängelie-berichten blijkt ons, dat deze lieden, gelijk alle menschen, van onderscheiden gemoeds-

moeds-aart en inborst waren, en onderscheiden begaafdheden bezaten, PETRUS was, bij voorbeeld, van een driftig gemoedsgestel enz. hij wordt ook, op de lijsten der Apostelen, in de Euängeliën, altijd het eerst, gelijk JUDAS *Iskarioth* het laatst, geplaatst, terwijl de orde der overigen, in deze lijsten, telkens verwisselt, ook verwaardigde JESUS drie van hun, PETRUS, JAKOBUS den oudsten, en JOÄNNES, met zijnen bijzonder vertrouwlijken omgang en gemeenzaamheid, hij nam hen alleen met zich, om getuigen te zijn van zijne wonderbare verheerlijking op eenen berg, en van zijn gesprek met MOSES en ELIäs, maar ook van zijne diepste vernedering en uiterste worsteling en strijd in den hof *Gethsemane* enz. Voor JOÄNNES had hij boven allen eene bijzondere genegenheid van vriendschap. Met dit alles vinden wij echter geene de minste aanleiding, om te denken, dat onder hen, ten aanzien van hun ambt, waardigheid, of gezag, eenig onderscheid zou hebben plaats gehad, integendeel bestrafte JESUS hen meermalen op het ernstigst, wanneer zij blijken gaven, dat zij onderling over een meerder aauzien naarijverig waren, hun verklarende, dat zij, in hunne zending, en alles wat daar toe behoorde, volkomen gelijk stonden.

den aart en gaven, maar in waardigheid allen gelijk.

Het oogmerk, waar toe JESUS deze XII Apostelen verkoos, was, opdat zij zijne getuigen zouden wezen, en de wereld, niet alleen de Jooden, maar ook de Heidenen, zouden onderrichten, aangaande zijne leere, verrichtingen, lotgevallen, en derzelver bedoelingen, ten einde dus het rijk van God alöm uit

Ambt en voorrechten der Apostelen.

I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

te breiden. JESUS zelve heeft niets geschreven, noch van zijne leere, noch van zijne geschiedenis, maar, de Apostelen zouden het één en ander, niet alleen mondeling, maar ook schriftelijk, verkondigen. Men heeft gevraagd: waaröm JESUS zelve niets geschreven heeft, daar hij toch', bij zijne opvoeding, lezen en schrijven geleerd had, van welk één en ander wij blijken vinden in de Euängeliën, (*) terwijl men, in dit geval, zekerer zou geweest zijn nopens de eigenlijke leere van JESUS? Doch, behalven dat zijn onvermoeide arbeid, en gestadige reizen, geduurende den korten tijd van zijne openbare verrichtingen, hem geen' tijd overlieten, om zijne leere in geschrift te stellen, wat zou het ongeloof gezegd hebben, indien hij zelve een verhaal van zijne wonderen en verrichtingen had nagelaten, die toch met zijne leere en prediking een zoo onäfscheidbaar verband hebben? Zou het zijn getuigenis niet hebben verworpen, onder voorwendzel, dat niemand in zijne eigene zaak getuigen kan? Maar nu hebben geloofwaardige en onwraakbare getuigen alles in geschrift gesteld, met zoo veel blijks van waarheid, dat men aan hunne verhalen, met recht, geen geloof kan weigeren, en dewijl deze verhalen JESUS zelven sprekende en handelende voorstellen, is 'er geen schijn van vermoeden, dat zijne leere ons niet zuiver en in het waare licht door hen zou medegedeeld zijn, en wij zijn hier omtrent zoo veel zekerer, dewijl dikwijls deze schrijvers zelve erkennen, dat zij zijne be-

(*) LUK. IV. 16. 17. JOÄNN. VIII. 6.

bewoordingen in het eerst niet verstonden, en eerst naderhand derzelver rechten zin begrepen hebben. I BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Ten einde hen in staat te stellen, om aan het oogmerk hunner zending te voldoen, hield JESUS hen altijd bij zich, ééne enkele keer, voor eenen korten tijd, uitgezonderd, toen hij hen, tot eene proeve, hoe zij hun werk zouden verrichten, door het Joodsche land zond, om te leeren: zij waren bij hem, niet alleen als getuigen van zijn openbaar leven, en stille eenzaamheid, maar hij ontvouwde hun ook de betekenis en bedoeling van zijne gelijkenissen en raadzelächtige voorstellen, schonk hun de gaven van wonderwerken, als ook de magt, om de zonden aan de menschen te vergeven, of die vergeving te ontzeggen, het welk hij de *magt der sleutelen* noemde, en beloofde hun, na zijn verscheiden van deze wereld, den onfeilbaren Geest der waarheid van den Vader te zullen zenden, om hen in alle waarheid te leiden, de vervulling van welke belofte wij op hare plaats zullen ontmoeten.

Het is hier niet nodig, alle de bijzondere voorvallen van JESUS openbaar leven, en alle de wonderen, door hem verricht, onderscheidenlijk te gedenken, welke door de Euängelisten verhaald, en in hunne schriften door alle Christenen daaglijks gelezen worden. Alleen zullen mijne lezers, hier, van mij een kort verslag verwachten van den inhoud van JESUS leere, van de wijze, op welke JESUS leerde, en van de gronden, met welke zijne leere door hem gestaafd werd, waar toe bijzonder zijne wonderwerken behoren. Dit zal den inhoud van het volgende *Hoofdstuk* uitmaken.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

Jesus *leere en wonderen.*

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Korte schets van JESUS leere.

Eene korte schets van JESUS leere zal des te noodzaaklijker zijn, dewijl op dezen grondslag het gantsche gebouw des Christendoms gevestigd is, niet alleen, maar ook, omdat wij door derzelver kennis te beter in staat gesteld worden, om over de verschillen, welke de Christenen, in volgende tijden, onderling, over deze leere gevoerd hebben, voor ons zelven te oordeelen.

De Hoofd-inhoud van JESUS leere was: dat het Koningrijk van God, het rijk van waarheid, deugd, genade, en zaligheid, thans gekomen was, dat de menschen, die de voorrechten der waare onderdaanen van dit Rijk genieten zullen, zich behoren te bekeeren, en zich, als door eene hemelsche geboorte een nieuw leven deelächtig, te gedragen, in allen hunnen handel en wandel. Dat hij de CHRISTUS, dat is de MESSIÄS, of gezalfde Koning in het hemelsch rijk, ware, wien men, volgends de Profeeten, als den Verlosser en Zaligmaker gehoorzamen moest. Dit was het middenpunt van zijne leere, die hij breeder uitbreidde en verklaarde,

Ten opzichte van God: Dezen stelde hij voor, als den eenigen, in alle de eigenschappen van het hoogstvolmaakt Wezen, den Schepper en Bestuu-

ſtuurer van alles, niet alleen in de natuurlijke, maar ook in de zedelijke wereld, den richter der redelijke ſchepzelen, den beloner van het goede, en den ſtraffer van het kwaade.

In het bijzonder, ſprak hij van God, als hemelſchen Vader, niet alleen in betrekking tot de menſchen, zijne verëerers, en aanbidders, maar in eene krachtiger betekenis, met betrekking tot den *eigen Zoon van God*, dien hij, tot heil en behoud der menſchen, gezonden had; ook ſprak hij van den Heiligen Geest, als den Geest, die van den Vader uitgaat, den onmidlijken leeräar en trooster, welken hij beloofde, te zullen zenden, als hij tot den Vader wedergekeerd zou zijn. Breeder verklaarde hij deze leere van den eenigen waaren God niet, dan nodig was, om denzelven aan de menſchen te prediken, als den Vader, die de wereld, het menschdom, zonder onderſcheid van Jooden of Heidenen, zoo lief heeft gehad, dat hij zijnen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in hem gelooft, niet rampzalig zij, maar het eeuwig leven hebbe.

Dit toch is het voorname hoofdpunt der leere van JESUS, vergeving der zonden, en zaligheid voor een' iegelijk, die gelooft in den naam van Gods Zoon, en die met berouw en verbetering tot God terug keert. Dus ontdekte hij aan het zedelijk bedorven en zondig menschdom, den weg van zaligheid en bevrediging met God, hier in was de Godsdienst, dien hij leerde, boven den Joodſchen verheven, hij werd een algemeene Godsdienst voor alle volken, en niet alleen voor de Jooden. Van

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Van zich zelven leerde JESUS, dat hij die Zoon van God was, één met den Vader, tevens de *Zoon des menschen*, een waar mensch, met toespeling op die benaming, zoo als zij in de oude Voorzeggingen voorkomt, van den Hemelschen Vader gezonden, de Koning van het Godsrijk, die het zelve thans op aarde oprichtte, en die eens het gantsche menschdom oordeelen zal, een Koning, die tevens de groote Leeräar, en de Priesterlijke voorbidder is voor menschen, bij den troon van God. Met één woord, JESUS openbaarde zich zelven als den grootsten van alle *Profeeten*, die ooit aan de Jooden gezonden waren, als zijnde de Zoon van God, van den hemel, die alleen den Vader kent, en dien aan de menschen kan openbaren.

Van het oogmerk zijner komst op aarde, leerde hij, dat hij niet gekomen was, om gediend te worden, maar om te dienen, en zijn leven tot een rantzoen of losprijs te geven voor velen, om dus verdwaalde menschen te recht te brengen, en voor hen zichzelven op te offeren, gelijk een getrouw herder voor zijne schapen het leven stelt. Hij eischte geloof in hem, het doen van zijne zedelijke bevelen, en een navolgen van zijn voorbeeld. Hij drong daar op aan, dat men, door hem, tot den Hemelschen Vader gaan, dien, in zijnen naam, aanbidden en veréeren moest, alzoo men zonder hem niets goeds doen, noch aan God behaaglijk kan zijn. Daartegen beloofde hij, geene aardsche voorrechten, of tijdelijke zegeningen, maar hij bepaalde onze hoop op geestelijke en eeuwige goederen, verhoring van onze ge-

gebeden, en zielsvrede hier, en eeuwige zaligheid na dit leven. Verders ftelde hij de gewigtige waarheden van de onfterflijkheid der ziel, en het leven na dit leven, waar aan ook het ligchaam, door opftanding uit de dood, eenmaal plaats zal hebben, zoo klaar en overredend voor, dat men naar waarheid zeggen kan, dat hij de onverderflijkheid en onfterflijkheid aan het licht heeft gebracht door zijn Euängelie.

Hij fchreef verders eenen geestelijken eeredienst voor, jegens den eenigen waaren God, die, een Geest zijnde, in geest en waarheid gediend moet worden. De door hem aangeprezen eeredienst jegens God beftaat in de betrachting van de zuiverfte en oprechtfte liefde jegens God boven alles, en jegens de naasten, dat is, jegens alle onze medemenfchen, als jegens ons zelven — zoodat zijn geheele Godsdienst beöefenend is, niet alleen gefchikt, om het verftand te verlichten, maar voornaamlijk, om het hart te verbeteren, den mensch te heiligen, en in deugd en godzaligheid naar volmaaktheid te doen ftreven. Zijne zedenleere was zuiver en volkomen, niet te ftreng, door het onmogelijke van den mensch te eifchen, maar ook niet te toegevend noch te week. Derzelver geheele bedoeling is, om de menfchen, wijzer, beter, en gelukkig te maken. Zijne zedenleer is van die natuur, dat, indien de menfchen dezelve opvolgden, niet alleen het geluk van elk in 't bijzonder voor zich, maar ook van de geheele Maatfchappij, gevestigd en beftendig zou wezen. Jegens God predikte hij eerbied, zonder flaaffche vrees, liefde, en volkomen vertrouwen op zijne voorzienigheid;

heid; jegens onze medemenschen goedwilligheid, zachtmoedigheid, liefdadigheid, en welke deugden meer zijn. Hij drong aan op de vervulling van de pligten jegens de overheid, zelfs eene Heidensche. Het huwelijk, van welks oorspronglijke instelling Jooden en Heidenen beiden waren afgeweken, herstelde hij in deszelfs zuiverheid en heiligheid, door de veelwijverij en ligtzinnige echtscheidingen te verbieden. Met één woord, geen ééne betrekking, waar in wij ons, op deze wereld, kunnen bevinden, werd door hem voorbijgegaan, maar alle de pligten van elke derzelven op het volmaaktst voorgedragen.

Jegens ons zelven leerde hij eene bestendige liefde tot waarheid, eene aanhoudende waakzaamheid voor de belangen van onze ziel, maar ook voor den welstand van ons ligchaam, matigheid, kuischheid, geduld en lijdzaamheid, vergenoegdheid, arbeidzaamheid, standvastigheid, en alle andere pligten, welke onzen levensweg, hoe vol doornen en distelen, voor ons aangenaam en ligt kunnen maken.

En niet alleen leerde en vermaande hij de menschen tot deze pligten, maar hij wees hun ook de hulpmiddelen aan, die hen tot de deugd bevorderlijk kunnen en zullen wezen: Het geloof in God, als Vader, en in hem, JESUS, als Verlosser, het gebed in zijnen naam, waar van hij zelfs een volmaakt voorschrift gaf, het zien op zijn voorbeeld, het vertrouwen op God enz.; en tevens beloofde hij zijnen krachtigen bijstand, waarmede hij hun, die in hem geloven, altijd nabij wil zijn, benevens de invloeden van den Geest van God.

Eindelijk leerde hij, dat God niet gediend wordt met

met uiterlijke plegtigheden, daaröm heeft hij ook geene Godsdienstige plegtigheden ingesteld, of verördend, behalven twee, zeer eenvouwig en te gelijk rijk in geestelijke betekenis en bedoeling, zoo duidelijk, dat elk dezelve kan bevatten. Zij zijn de *Doop* en het *Avondmaal* of *Nachtmaal des Heeren*, gelijk een Apostel het genoemd heeft. Het doopen met water zou de plegtigheid der inwijding zijn voor hun, die zijne leere aannamen, en beleden in hem te geloven, welke gedoopten nu zouden aangemerkt worden, als gezuiverden, en, als 't ware, als nieuwgeboren of wedergeboren menschen, welke zich plegtig verbindende tot het geloof in, en den dienst van, God, zoo als JESUS dien geleerd heeft, nu ook deel hebben aan alle de voorrechten der onderdanen van het Godsrijk — De betekenis dezer plegtigheid kon des te minder duister zijn, omdat niet alleen de *Jooden*, op dergelijke wijze, de Heidenen doopten, die tot hunnen Godsdienst overgingen, gelijk ook JOÄNNES daaröm *de Dooper* genoemd, hen, die zich tot bekering en deugd verbonden, gedoopt had, zoo als wij gezien hebben, maar ook de Heidensche volken zelve hadden dergelijke doopingen, waschingen en zuiveringen, in veelvuldig gebruik.

De tweede plegtigheid, welke JESUS, op den laatsten avond of nacht van zijn leven, instelde, daaröm het avond- of nachtmaal genoemd, is niet min eenvouwig. JESUS, met zijne Apostelen, het Pascha gegeten hebbende, nam brood, het welk hij, na 'er den zegen over gesproken te hebben, brak, en aan zijne Apostelen gaf, met verklaring, dat dit brood was

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

zijn ligchaam, het welk voor hun gebroken werd, bevelende hun, dit te nemen, en te eten, ter gedachtenis van hem en zijnen dood; vervolgends nam hij den beker, dien hij, insgelijks, gezegend hebbende, aan hun rond gaf, zeggende: deze wijn te zijn zijn bloed, het welk voor velen vergoten zou worden, tot vergeving der zonden, met bevel, om allen daar uit te drinken. Op eene zoo eenvouwige wijze, zouden de Christenen de gedachtenis van JESUS dood vieren, in hun geloof en liefde versterkt worden, en gemeenschap oefenen met hunnen Verlosser en met malkanderen. ——

Zoo edel, zoo eenvouwig, zoo eerwaardig is de leere van JESUS, door hem verkondigd; eene leere, die zich van zelve aanprijst, en die, hoe zeer, in volgende tijden, door velen verdorven, en naar menschlijke verdichtzelen verbasterd, van anderen miskend, ja zelfs van sommigen gelasterd, hare zalige kracht nooit verliezen, en nooit te niet gaan kan. ——

Leerwijze van JESUS.

De wijze, op welke JESUS, als de groote leeräar van het menschdom, deze zijne leere voordroeg, was even verheven, en tevens eenvouwig, als zijne leere zelve. Zijn voordragt was niet zoodanig, als bij de Jooden, de *Farizeën* en Schriftgeleerden, en bij de Heidenen, de Wijsgeeren, gewoon waren te leeren, niet bestaande in een kunstig en aanëengeschakeld betoog, vol spitsvinnigheid en vertoon van geleerdheid. Neen, zijn voordragt was duidelijk, en achtbaar, hij sprak en leerde, als magthebbende, en met gezag, zoodat elk, die hem hoorde, zich getroffen voelde, en

en zelfs gerechtsdienaars, gezonden, om hem te vatten, hunnen last niet konden uitvoeren, maar getuigen moesten, dat nooit iemand dus gesproken had! Zijne uitlegging en verklaring der oude heilige schriften was onwederspreeklijk, en zijne wederlegging van de overleveringen der *Farizeën*, en hunne bijvoegzelen bij de wet van God, overtuigend. Onvermoeid hield hij aan, met leeren en onderwijzen, alle gelegenheden daar toe waarnemende. Van alles, wat de natuur of de zaken van het gemeene leven aan de hand gaven, ontleende hij zijne beelden, om zijne leere aan zijne hoorers begrijpelijk en verstaanbaar te maken; dikwijls nogthans bediende hij zich van raadzelächtige gelijkenissen of verhalen, om hunne oplettendheid op te wekken, hun oordeel te scherpen, en het tot navrage en onderzoek aan te spooren; met wijsheid en goedheid schikte hij zich, naar de onderscheidene vatbaarheid en gesteldheid zijner leerlingen en hoorers; door zijne antwoorden op voorgestelde vragen, of bedenkingen, gaf hij blijken van zijne kennis van het menschlijk hart; den leergierigen vrager voldoende door nadere verklaring zijner gezegden, maar den onöprechten en eigenwijzen bestraffende en beschamende, en de listige en boosäartige vragen en tegenwerpingen van zijne vijänden schrander ten toon stellende en ernstig wederleggende.

JESUS bewijzen, voor zijne leere.

Indien eene leer, die zoo vele verborgenheden openbaarde, die eene geheele verloochening aan zichzelven, en een volkomen geloof aan JESUS, benevens eene zuivere en oprechte deugd, welke naar volmaaktheid streefde, van de menschen vorderde, op-

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

gang zou maken, moest dezelve gewigtige bewijzen en gronden voor zich hebben, en de leeraar, die deze leere predikte en deze eifchen deed, moest veel voor zich hebben, waar door hij de harten der menfchen winnen, en aan zijne leere duurzaamheid geven kon. En welke waren dan de bewijzen voor JESUS leere? Welke waren de gronden voor dat eerbiedwekkend gezag, waar mede hij die leere verkondigde? Deze waren: De inhoud en gefteldheid dezer leere zelve; ieder, die genegenheid heeft tot waarheid en deugd, vindt voor deze leere een getuigen der waarheid, in zijn eigen geweten. Daar op beriep zich JESUS uitdruklijk: „Indien iemand den wil van mijnen Vader wil doen, „ die zal van deze mijne leere bekennen, dat zij „ uit God is." Het geen deze leere bevat van de zonde, van gerechtigheid, en van het oordeel, ftemt met elks ervaring overëen, die eenige acht op zichzelven flaat. Het geen JESUS leerde, van de genade en liefde van God, van de vergeving der zonde enz. moet welkom zijn, bij ieder, die naar gerechtigheid hongert en dorst. Zijne zedenleere fchildert de deugd zoo volkomen, dat zij zich, door hare eigene beminlijkheid en luister, moet aanprijzen.

De leere en het gedrag van JESUS zelve.

Ten opzichte van de verborgenheden, welke JESUS in het licht bracht, bijzonder aangaande de wezenlijke waardigheid van zijn perfoon, beriep JESUS, ten bewijze van derzelver waarheid en echtheid, zich op zijn geheele gedrag, op zijne leere, en op zijne daaden. Hij, Godszoon, de MESSIAS, predikte dit van zichzelven niet, met eene ijdele verwaandheid en zelfsverheffing, maar gedroeg zich omtrent dit gewigtig punt,

punt, met de uiterste wijsheid en behoedzaamheid, overëenkomstig het plan der Godheid, het welk wij, in zijne geheele geschiedenis, opmerken. Zijne leere, en zijne verrichtingen, waren beide zoodanig, dat het aan iederéén blijken moest, dat deze leer van den hemel was, dat zij de leere van den Zoon van God was, gezonden van zijnen Vader, gelijk ook zijne verrichtingen van zijne waardigheid getuigden, dewijl JESUS in alles de eere van God, en nooit zijne eigene eere, bedoelde, en dewijl men van den MESSIÄS nooit grooter wonderdaaden verwachten kon. Voords diende het geheele karakter van JESUS, het welk hij altijd volkomen staande hield, tot bevestiging van zijne leere. Men kon hem niet houden voor eenen dweeper of geestdrijver, want zijne levenswijze was niet zonderling, gelijk, bij voorbeeld, die van JOÄNNES den *dooper*, wien men daaröm, hoewel tegen recht, als een dweeper of bezetene had zoeken zwart te maken: JESUS verkeerde onder de menschen, woonde maaltijden en bruiloften bij, en de laster had, met dit alles, geenen schijn, wanneer men hem voor een' vraat en wijnzuiper, een' vriend van tollenaren en zondaren, schold. Even min, was hij een schijnheilig bedrieger, hij handelde altijd openhartig en redelijk, en was gereed, om rekenschap te geven, ja hij vorderde zelfs, dat men zijne leere onderzoeken en toetzen zoude; het geen hij leerde, beöefende hij zelve, zijne deugd was zuiver en onberispelijk, en hij bleef altijd zachtmoedig en nederig, zoodat hij zijne vijänden kon uitdagen: wie van u overtuigt mij van zonde? En de hevigste haat der geestelijk-

 heid

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

heid van het Joodsche volk kon, met alle hare boosäartige pogingen, geen zweem van eenigen misslag of wanbedrijf opsporen, zoodat zijn Rechter genoodzaakt was, na het scherpst onderzoek, te belijden: Ik vind geene schuld in dezen mensch.

De schriften des O. T.

Verders beriep JESUS zich, op de schriften van MOSES en de Profeeten, welke bij de Jooden als Godlijke schriften geëerbiedigd werden. Alles, wat in deze schriften, nopens den MESSIÄS, den Leeräar en Verlosser der menschen, en den Koning van het Godsrijk, voorzegd was, werd, in alle bijzonderheden, in hem vervuld — „Onderzoekt de schriften," vermaande hij, „ in welken gij meent, het eeuwig leeven te hebben: Die zijn het, die van mij getuigen!"

Zijne wonderen.

Eindelijk, bewees JESUS zijne Godlijke zending, en waardigheid, door zijne wonderwerken, die hij verrichtte. Nooit had één der oude Profeeten zoo vele, noch zoo groote, wonderen, noch op die wijze, verricht. Hij sprak: ik wil, word genezen, en de genezing volgde; hij bestrafte wind en zee, en de wind en zee was hem gehoorzaam. Hij zelve verklaarde zich des aangaande: „ De Zoon kan niets van zich zelven, en zonder den Vader, doen, maar alleen, het geen hij den Vader ziet doen. Doch, het geen deze doet, zulks doet de Zoon desgelijks." Ook waren alle zijne wonderen van eene weldaadige natuur, hij ging het land door, goeddoende. Mij zijn, onder de zoo menigvuldige wonderen van JESUS, niet meer dan twee wonderen bekend, omtrent welke sommigen, doch zonder grond, hebben

wil-

willen twijfelen, of zij ook van eene weldaadige natuur waren. I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

Zoodanige wonderen, in het openbaar verricht, en sommigen van welke gerichtelijk, door eene daartegen vooringenomen overigheid, onderzocht zijnde, proefhoudend bevonden werden, zijn de overtuigende bewijzen van JESUS waardigheid, en van de Godlijkheid zijner leere. Het is waar, dat de ongelovige *Jooden* op een wonderteken aandrongen, het welk, als ik het dus noemen zal, een volkswonder zou wezen, in dien zin, gelijk de wetgeving op *Sinaï*, of eenig ander wonderwerk van MOSES, het welk tot het geheele volk betrekking had, maar, behalven, dat deze hun eisch reeds op zich zelven onbillijk, en al te duidlijk gegrond was, op hunne verkeerde denkbeelden nopens den MESSIÄS, wees JESUS hen op het grootste van alle wonderen, zijne opstanding na drie dagen uit den dood, omdat een wonder, gelijk zij begeerden, strijdig zou geweest zijn met de Godlijke oogmerken, volgends welke JESUS wonderen niet moesten dienen, om het volk aanleiding te geven, om JESUS als een wereldlijk Koning te verheffen, waaröm ook JESUS somtijds verbood, het een of ander wonder, het welk hij verricht had, algemeen ruchtbaar te maken, gelijk hij ook het volk zoo dikwijls ontweek, als het hem *Koning* wilde maken.

Zijne voorzeggingen.

Eindelijk bewees JESUS, dat hij een Profeet, ja de grootste aller Profeeten, ware, door zijne voorzeggingen van het toekomende: Hij voorzeide dus zijnen dood, met alle deszelfs bijzonderheden, door het verraad van éénen zijner Apostelen, maar ook te-

I BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 30.

tevens zijne opſtanding op den derden dag. Merkwaardig is zijne voorzegging, nopens den ondergang van het Joodſche gemeenebest, welke ook dertig jaren daarna gevolgd is, niettegenſtaande de Joodſche geestelijkheid dit juist tot één der voorwendzelen gebruikte, om tot zijnen dood te beſluiten, dat zij, door denzelven, dien ondergang door de Romeinen wilden voorkomen. Doch, het geen bijzonder opmerking verdient, is, dat JESUS, ten zelfden tijde, als hij zijnen dood voorzeide, met dezelfde verzekering tevens voorzeide, dat die geestelijke Godsdienst, welken hij verkondigde, niettegenſtaande alle tegenkanting, onder Jooden en Heidenen, door de geheele wereld zou uitgebreid worden, met affchaffing van den plegtigen Tempeldienst onder de eerſten, en van den bijgelovigen Afgodsdienst onder de laatſten.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Gevolgen van Jeſus *leere en verrichtingen, geduurende zijn leven.*

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

JESUS predikt

Drie of vier jaren (*) volhardde JESUS, met die leere te verkondigen, en door wonderwerken te beves-

(*) De Euängelisten hebben hunne verhalen nopens JESUS niet onderſcheidenlijk, door de opgave van achtervolgende Tijdsbepalingen, gekenmerkt, ook hebben de oudſte Christenen dezelve niet onderſcheiden voor de na-

vestigen, van welke wij, in het voorgaande Hoofdſtuk, de korte ſchetze, naar waarheid, en genoegzaam komelingſchap opgemerkt. De éénе en anderen vergenoegden zich met de hoofdzaak, gelijk wij boven (*Bladz.* 52) reeds aangemerkt hebben. Van hier het verſchil over den tijd, hoe lang JESUS, in het openbaar, gepredikt hebbe. Waaromtrent wij reeds, bij de kerkelijke ſchrijvers der eerſte eeuwen na CHRISTUS, uitëenlopende gevoelens vinden. IRENEUS, een ſchrijver van de tweede eeuw, is in dit ſtuk zeer buitenſporig, volgends hem, zal JESUS 16 en meer jaren in zijn openbaar leeräarambt verkeerd hebben. Dezelfde ſchrijver bericht ons, dat anderen, bijzonder de *Gnostiken*, ſlechts *één* jaar aan de openbare prediking van JESUS toeſchrijven, waar in verſcheiden oude Kerkleeräars, onder anderen CLEMENS *van Alexandrië*, met hun overëenkomen. EUSEBIUS en EPIPHANIUS ſtellen daar voor *twee* jaaren. ORIGENES is zich zelven, in dit ſtuk, niet gelijk, IGNATIUS eindelijk, en ſommige anderen, bepalen dezen tijd op drie jaren, of drie jaren en eenige maanden. Onder de hedendaagſchen zijn ſommigen voor *één* jaar, gelijk MANN en PRIESTLEY; anderen voor drie of vier, ſommigen zelfs voor omtrent vijf jaren. Zoo veel is zeker, dat men, uit de Euängelisten, kan opmaken, dat 'er ten minſten vier, zo niet vijf, Paaschfeesten hebben plaats gehad, geduurende den loop van JESUS prediking, zoodat hij, op het vierde Paaschfeest, indien niet op het vijfde, gekruist is geworden. Men leze hier over SCHUTTE *Euang. Jaarb.* I. *Deel Bladz.* 291. volg. welke meent, dat het Paaschfeest, waar op JESUS gekruist is, voor het vijfde na zijnen doop moet gerekend worden.

I BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 30-33.

drie of vier jaren lang.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

zaam met JESUS eigen woorden, uit de *Euängelisten*, hebben opgegeven. Meest onthield hij zich in *Galileë*, en de noordelijke deelen van het Joodsche land, op de Feestdagen echter begaf hij zich, doorgaands na *Jerusalem*, alwaar hij, in de hoofdstad des lands, in den Tempel, zijne leere en verrichtingen voortzettede.

JESUS leert enkel onder de Jooden.

Hoe zeer de leere van JESUS algemeen alle menschen betrof, en het heil van het menschdom, in het gemeen, bedoelde, echter bepaalde JESUS zich, geduurende zijn leven, alleenlijk tot de *Jooden*, aan welke de beloften, in voorgaande tijden geschied, in de eerste plaats, behoorden. Wij vinden niet meer dan één of twee voorbeelden van wonderwerken, door JESUS aan Heidenen verricht, bij welke hij zich ook achterlijk hield, hoewel, gelijk de uitkomst toonde, enkel met oogmerk, opdat blijken zoude, dat, dewijl bij Heidenen grooter geloof gevonden werd dan bij Jooden, men het niet aan de meerder zedelijke waardigheid der Jooden moest toeschrijven, dat de verkondiging van het Godsrijk het eerst aan hun geschiedde. Insgelijks hebben wij gezien, dat hij, eene enkele keer, ook aan *Samaritanen* zijne leere heeft verkondigd, als tot een voorspel van die algemeene verkondiging zijner leere, welke, na zijnen dood, plaats zou hebben.

Opgang van JESUS leere onder de Jooden, en tegen-

Alhoewel JESUS geene uitwendige vertoning had, welke hem aanzien bij de menschen kon geven, en hij volstrekt geenen steun in iet vond, het welk de menschen gewoon zijn, hoog te schatten en te bewonderen, echter kon de klaarblijklijkheid zijner leere,

re, de verhevene en tevens eenvouwig overredende wijze, op welke hij dezelve voordroeg, benevens de wonderen, die hij verrichtede, alles gestaafd door zijn uitmuntend karakter en zuivere deugd, niet nalaten, eenen grooten opgang te maken in het Joodsche land, voornaamlijk bij zoodanige gesteldheid der omstandigheden, als wij, hier voor, beschreven hebben. Velen werden, door zijne leere en wonderen, overreed, om hem geloof te geven, en steeds was hij van eene menigte volks verzeld, begeerig, om zijne leere te hooren, en zijne wonderen te zien. Velen ondertusschen volgden hem, uit verkeerde inzichten, om den broode, en met verwachting van een aardsch Joodsch rijk, het welk zij onderstelden, dat hij zou oprichten, waar toe men algemeen genegen was, hem de behulpzame hand te bieden, en waarömtrent men zijn ongenoegen toonde, wanneer hij deze denkbeelden en pogingen tegenging. De Joodsche geestelijkheid en aanzienlijken, hoe zeer zijne wonderwerken niet kunnende loochenen, noch zijne leere wederleggen, ergerden zich nogthans aan hem, omdat hij aan de denkbeelden niet beäntwoordde, welke zij van den MESSIÄS gevormd hadden, omdat hij, schoon den Godsdienst, zoo als die, naar de wet van MOSES, in den Tempel werd uitgeoefend, zorgvuldig waarnemende, nogthans niet alleen hunne uitleggingen en bijvoegzelen, openlijk, afkeurde en tegensprak, maar ook, omdat hij, over het geheel, te kennen gaf, dat hij op eenen enkel uitwendigen eeredienst geenen prijs stelde: Door al het welk, hunne tijdelijke belangen, aanzien, en gezag in

I BOEK
V Hoofdst.
na C. G. Jaar 30-33.

stand tegen dezelve.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30 33.

in de waagschaal werd gesteld, terwijl JESUS, tevens, verre van hen te vleijen, hunne heerschzucht, geveinsdheid, en andere ondeugden, bij alle gepaste gelegenheden, ontdekte en ernstigst bestrafte, reden genoeg, waaröm zij 'er steeds op uit waren, om hem in zijne woorden te verstrikken, of bij het volk zijn gezag te benemen, en zelfs gehaat te maken, door zijn karakter en gedrag te lasteren, of zijne wonderwerken, als gevolgen van zijn verdrag of verstandhouding met eenen boozen geest, in verdenking te brengen.

Onderzoek, of de leere van JESUS, reeds bij zijn leven, opgang gemaakt heeft bij de Heidenen. Brieven van en aan ABGARUS.

Niettegenstaande JESUS niet buiten de grenzen van het *Joodsche* land gepredikt heeft, behoeft het ons echter niet te verwonderen, dat het gerucht van den wonderdoenden leeräar, in wien velen, als in den MESSIÄS, geloofden, zich tevens door de aangrenzende landen verspreid hebbe. Trouwens, wij ontmoeten daar van de blijken bij de Euängelisten (*). In het bijzonder verhaalt men eene merkwaardige geschiedenis, die hier toe betreklijk, en van velen voor echt en geloofwaardig aangenomen is. Zeker Koning van de stad *Edessa*, gelegen over den *Eufraat* in *Mesopotamië* (†), ten dien tijde levende, ABGARUS, of gelijk anderen den naam lezen, AGBARUS, was door eene zwaare ziekte aangetast; van de wonder-

(*) MATTH. IV. 24. JOÄNN. XII. 21.

(†) Van deze Stad *Edessa*, hoofdstad van het landschap *Osroëne*, thans gemeenlijk *Orfa* of *Urfa* geheten, en die men voor het oude *Erech* (*Gen.* 1-10.) houdt; zie men mijne *Aardrijksk. des Bijbels* VI *deel Bladz.* 99.

derbare genezingen van JESUS CHRISTUS gehoord hebbende, zal deze vorst aan den Profeet eenen brief van den volgenden inhoud geschreven hebben: I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

„ ABGARUS, Koning van *Edessa*, wenscht den „ grooten behouder JESUS CHRISTUS, die, in de „ landstreek van *Jerusalem*, verschenen is, heil!"

„ De werken en genezingen, die gij, zonder art- „ zenijën en kruiden, verricht hebt, zijn mij ter ooren „ gekomen, als ook, dat gij de zwaarste en gevaar- „ lijkste krankheden kunt genezen. Daar uit oor- „ deel ik, of dat gij God zijt, die uit den hemel „ tot ons is nedergedaald, of Gods Zoon. Der- „ halven, wil ik u, met dit mijn schrijven, gebeden „ hebben, dat gij de moeite neemt, van tot mij te „ komen, om mij van de ziekte, aan welke ik lij- „ de, te genezen. Trouwens, ik heb ook verno- „ men, dat de Jooden u trachten te dooden. Ik „ heb eene kleine maar deftige stad, die ons beiden „ genoeg kan zijn, om aldaar in vrede en rust te „ leven."

Hier op zou de Zaligmaker schriftelijk geäntwoord hebben, als volgt:

„ Zalig zijt gij, ABGARUS, dat gij, zonder mij „ gezien te hebben, in mij gelooft: want, van mij „ is geschreven, dat de genen, die mij gezien heb- „ ben, in mij niet geloven, opdat de genen, die mij „ niet gezien hebben, in mij geloven, en leven. „ Wat aangaat uw verzoek, om tot u te komen: „ Ik moet noodzaaklijk alles, waartoe ik gezonden „ ben, hier volbrengen, en na de vervulling daar „ van, weder opgenomen worden tot hem, die mij

„ ge-

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

„ gezonden heeft. Nadat ik zal opgenomen zijn, „ zal ik iemand mijner leerlingen tot u zenden, om „ uwe ziel te genezen, en u en den uwen het le- „ ven te schenken."

EUSEBIUS, die deze gebeurenis het eerst verhaalt (*), verzekert ons, dat hij deze brieven in het Grieksch vertaald heeft uit het oorspronglijk *Sijrisch*, zoo als hij ze gevonden had in de *Archiven* der stad *Edessa* zelve, in welke de gebeurenis geplaatst werd in het jaar 340 der *Edesseensche* Tijdrekening, die dezelfde is met de Jaartelling der *Seleuciden*, welk jaar overëenstemt met het XVde jaar der regering van Keizer TIBERIUS, in het welk JESUS zijne openbare prediking begon te aanvaarden. Vervolgends voegt EUSEBIUS, uit dezelfde Archiven, hier een omstandig verhaal bij, hoe, na JESUS hemelvaart, de Apostel JUDAS, die ook THOMAS heette, door eene Godlijke aandrift, THADDEUS, éénen der LXX leerlingen van JESUS, na *Edessa* gezonden hebbe, om in die stad het Euängelie te prediken, welke bij zekeren TOBIÄS *Tobiäszoon* zijn' intrek genomen hebbende, vele wonderwerken in die stad verrichtede. Dit aan den Koning bericht zijnde, ontbood deze den leeräar, van wien hij verstond, dat dezelve thans gekomen was, om de belofte van JESUS te vervullen, terwijl de Koning aan THADDEUS verzekerde, dat hij zoo oprecht in JESUS geloofde, dat hij den Jooden, die hem gekruist hadden, den oorlog deswegens zou hebben aangedaan, indien hij de Romeinen niet ontzien had.

Hier

(*) *Hist. Eccles.* I. 13.

Hier op genas THADDEUS den Koning, door oplegging der handen, van zijne kwaal, deed nog vele wonderwerken, en predikte het Euängelie met een gelukkig gevolg.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

Naderhand is dit verhaal met nog meer bijzonderheden vermeerderd. Dus schrijft EVAGRIUS (*), twee eeuwen na EUSEBIUS, dat JESUS, te gelijk met zijnen brief, ook zijne afbeelding, en wel, niet door eenig mensch, maar door Godlijk vermogen, ontworpen, aan ABGARUS gezonden zal hebben, van welke afbeelding, de overlevering verder meldt, dat zij eenigen tijd daarna te *Konstantinopolen*, en eindelijk naa *Italië* gekomen is, alwaar *Rome* en *Genua* elkänder het bezit dezer beeldenis betwisten.

PROKOPIUS, anders een geloofwaardig schrijver, maakt (†) van dezelfde geschiedenis insgelijks gewag, en zegt, dat de ingezetenen van *Edessa* hunne stad voor onwinbaar hielden, uit hoofde eener belofte, welke bij die gelegenheid van JESUS zou geschied zijn.

De onëchtheid dezer brieven aangetoond.

Wat moeten wij van deze geheele geschiedenis denken? Roomsche schrijvers, zelfs een VALOIS, een TILLEMONT, en anderen, welke gewoon zijn de oude Kerkschrijvers zeer hoog te achten, niet alleen, maar ook Protestanten, CAVE, GRABE enz. houden dezelve voor waar. Ondertusschen hebben wij alle reden, om het verhaal voor een verdichtzel te verklaren; waarömtrent niemand zwarigheid zal maken met ons

(*) *Hist. Eccl.* IV. 27.

(†) *De Bello Pers.* II. 12.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

ons in te ſtemmen, voor zoo veel het bijvoegzel van JESUS afbeelding, en van de onwinbaarheid der ſtad *Edeſſa*, betreft, maar zelfs kan het verhaal van EUSEBIUS den toets niet doorſtaan. De Euängelisten, en de Handelingen der Apostelen, zwijgen niet alleen van deze zoo merkwaardige gebeurenis, maar ook maakt geen één Christenſchrijver vóór EUSEBIUS, geduurende drie eeuwen, daar van het minſte gewag. De brieven zoo van ABGARUS als van CHRISTUS hebben inwendige kenmerken van verdichting. Hoe, zouden de Christenen, indien JESUS waarlijk dezen brief geſchreven had, denzelven niet, van eerſten af, als een Godlijk geſchrift erkend en gelezen hebben? En, letten wij op den inhoud dezer brieven; die van den Koning bevat eene ongerijmdheid en onbeſtaanbaarheid, welke men in den vorst niet onderſtellen kan. Hij beſluit, uit de wonderen van JESUS, voorbarig genoeg, dat deze *God*, of *Gods Zoon* is, dit volgt toch niet, de Profeeten hebben toch immers wonderwerken verricht: Vervolgends wil de Koning met dezen *God*, of *Gods Zoon*, zijne ſtad of rijk deelen, als zijnde voor hun beiden tot een gerust leven genoegzaam. Hoe ſtrookt dit? Het antwoord van JESUS is duidelijk ſaamgeſteld, uit ſommige ſpreuken van den Bijbel, en zelfs uit zulken, die JESUS eerst na zijne opſtanding uit de dooden geſproken heeft. En, waaröm ſtelt JESUS, in dien brief, 's Konings genezing uit tot na zijnen dood? Was dit zijne gewoonte, dat hij de genen uitſtelde en wachten liet, welken hij hulp wilde bewijzen? Ook geeft JESUS aan den vorst geen onderwijs, nopens zijne twijfeling,

king, of hij JESUS als God, of Gods *Zoon*, moest erkennen enz. De tijdsbepaling der geschiedenis toont ook derzelver onwaarheid aan, dewijl, gelijk wij zeiden, het jaar, waar in dezelve gebeurd zou zijn, het jaar is, waar in JESUS eerst begon te prediken. Eindelijk, de bijzonderheden van het verhaal bij EUSEBIUS strijden zoodanig met den inhoud dezer brieven, dat de ééne de anderen omverstooten. Volgends dit verhaal toch, komt THADDEUS te *Edessa*, doet daar wonderen, welke aan den Koning bericht worden, en dus komt hij, langs eenen omweg, bij den vorst, daar men, volgends den brief van JESUS, zou verwacht hebben, dat hij regelrecht aan den Koning zou gezonden zijn geworden. Verders, wij kennen geenen Apostel JUDAS, die ook THOMAS genoemd zou zijn, terwijl integendeel de Apostel JUDAS THADDEUS wordt bijgenaamd. Alle deze redenen moeten ons overtuigen, dat deze geheele geschiedenis ongegrond, en een bloot verdichtzel is.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

Maar, wat zal men dan maken van de geloofwaardigheid en goede trouw van EUSEBIUS, die deze brieven en het geheele verhaal getuigt, gevonden te hebben, in de *Archiven* van *Edessa*, in het oorspronglijk *Syrisch*, waar uit hij beiden vertaald mededeelt? Op deze vraag antwoorde ik, dat men de goede trouw van EUSEBIUS niet behoeft te verdenken, maar van ligtgelovigheid kunnen wij hem, in dit geval, niet vrijplijten. Men behoeft niet te twijfelen, dat men aan dezen geschiedschrijver, welke van Keizer KONSTANTYN verlof had, om alle staats- en andere openbare papieren, tot het opstellen zijner

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

Kerkgeschiedenis, te mogen gebruiken, deze brieven en dit verhaal zal hebben ter hand gesteld, als te vinden in de Archiven van *Edessa*. Maar, deze stukken zelve waren verdicht, waarschijnlijk, om de gemeente te *Edessa* een grooter aanzien te geven, en het ontbrak EUSEBIUS alleenlijk aan een oordeel des onderscheids, om deze verdichting te ontdekken. Wij vinden meer voorbeelden van dergelijke ligtgelovigheid bij de oude Kerkschrijvers, dus liet zich JUSTINUS de *Martelaar* vertellen, dat zekere oude overblijfzels van gebouwen de cellen of kamertjens waren, in welke de LXX overzetters het Oude Testament in het Grieksch vertaald hadden, en nu schreef de goede Kerkvader, ter goeder trouwe, dat hij de kamertjens gezien had, welke voor de LXX overzetters hadden gediend (*). Ja, EUSEBIUS zelve heeft ons nog een soortgelijk voorbeeld in zich zelven gegeven, wanneer hij ons verhaalt (†), dat hij in de stad *Paneäs*, of *Caesarea Filippi* het Standbeeld gezien heb-

(*) Men behoeft, om deze ligtgelovigheid, op deze oude Kerkelijke Schrijvers, niet te laag neder te zien, het heugt mij, in de *Commentarii de rebus Cardinalis* QUIRINI, welke, in deze eeuw, door ons land gereisd heeft, *pag.* 72. *Ed. Brix.* of *pag.* 68 *edit. Lips.* gelezen te hebben, hoe deze prelaat ter goeder trouw verhaalt, dat het beeld van ERASMUS te *Rotterdam*, als de klok slaat, een blad omkeert van het boek, het welk het in de hand houdt. Wij weten, in welken zin, men aan de kinderen vertelt, dat dit beeld een blad omkeert, wanneer het de klok *hoort* slaan.

(†) *Hist. Eccles.* VII. 18.

hebbe, het welk de vrouw, door JESUS van eenen twaalfjarigen vloed genezen (*), welke uit deze ſtad geboortig zal geweest zijn, van metaal had laten oprichten, ter gedachtenis van deze weldadige genezing, verbeeldende JESUS zelven, die aan eene voor hem nederknielende en met gevouwen handen den zoom van zijn kleed aanrakende, vrouw de hand toereikt. Maar, wie zal zich laten overreden, dat eene arme *Joodſche* vrouw, welke alle hare bezittingen aan de geneesheeren beſteed had, tot hare genezing, gelijk MARKUS uitdruklijk meldt, een metalen Standbeeld zal hebben laten oprichten, daar nogthans de Jooden, in 't gemeen, omtrent beelden ongunſtig dachten? Zelfs ſpreekt EUSEBIUS, niettegenſtaande hij zegt, dit beeld gezien te hebben, zeer twijfelächtig van het oogmerk van deszelfs oprichting, ſchoon hij, te gelijk, ſchrijft, dat de nieuwbekeerden uit de Heidenen al vroeg de gewoonte hadden, om de beelden van JESUS, en de voornaamſte Apostelen, PETRUS en PAULUS, ter gedachtenis te hebben, gelijk men gewoon was, de beeldenisſen van groote mannen en weldoeners te bewaren. Hoe het zij, het is zeer waarſchijnlijk, dat het beeld, het welk EUSEBIUS gezien heeft, het beeld was van den eenen of anderen Heidenſchen Wijsgeer, bij voorbeeld, van APOLLONIUS, of van eenen of anderen Keizer, bij voorbeeld, TITUS VESPASIANUS, en BERENICE, dochter van Koning AGRIPPA,

(*) MATTH. IX. 20-22. MARK. V. 25-34. LUK. VIII. 43-48.

I BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 30-33.

PA, dewijl men, in de overlevering, aan de gemelde vrouw ook dezen naam BERENICE geeft, of liever, dat de stad *Paneäs* in de gedaante eener vrouw wordt afgebeeld, aan de voeten van den Keizer HADRIANUS, van wien deze stad eenige weldaad zal ontvangen hebben, gelijk BEAUSOBRE het eerste, en HASAEUS, met vele waarschijnlijkheid, het laatste gegist heeft. (*)

Het waare oogmerk van JESUS leere en verrichtingen.

Na dit alles besluiten wij: JESUS heeft, bij zijn leven, zich met zijn leere en prediking bij de Jooden bepaald, zijne Apostelen en Leerlingen zouden deze zijne leere, na zijnen dood, aan de Heidenen mededeelen. Deze aanmerking leidt ons, om nog, met één woord, van het oogmerk van JESUS leere en verrichtingen te spreken. JESUS leere was, in den grond, ten opzichte der Joodsche Kerk, geene nieuwe leere, zij behelsde de volmaking en vervulling van alles, wat van ouds in de leere, plegtigheden, en voorzeggingen dier Kerk vervat was. Hij was toch niet gekomen, om de wet te niet te doen, maar te vervullen. Deze leere was alleen in zoo verre nieuw, dat zij de oude waarheden in kracht daarstelde, duidelijk, klaar en algemeen toepaslijk op het menschdom, zonder onderscheid van volken, maakte, de voorzeggingen vervulde, met één woord, den Godsdienst, in deszelfs hemelschen en geestelijken aart openbaarde. JESUS heeft zich ook, zoo lang hij leefde, niet van de Jood-

(*) Men zie meer van dit Standbeeld in mijne *Aardrijksk. des Bijbels* IV *Deel Bladz.* 439. en VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* IV. *pag.* 75.

Joodſche Kerk afgezonderd, geene bijzondere maatſchappij of genootſchap van aanhangers gevormd, veel min dezelve naar de wijze van wereldlijke genootſchappen of maatſchappijën ingericht, of aan eenig opperhoofd onderworpen. Zijn doel was openlijk, waarheid en verlichting onder de menſchen te verſpreiden, en allen tot Godzaligheid en deugd te brengen en te vereenigen. Tot dit verheven doel, en niet tot het vormen van een menschlijk uitwendig genootſchap, ſtrekten ook de plegtigheden van Doop en Avondmaal, door hem ingeſteld. Ondertusſchen had dit alles, uit den eigen aart, eene ſtrekking, indien de Jooden dit heil, het welk hun gepredikt werd, niet hadden miskend, en indien de Heidenen het geloof in JESUS omhelsden, dat het geen in den Joodſchen Godsdienst de afzondering der volken begunſtigde, en het geen in denzelven enkel uitwendig of voorbeeldig was, van zelve een einde moest nemen, en dat het Bijgeloof en Veelgodendom der Heidenſche volken, als onbeſtaanbaar met het licht der waarheid, tot niet moest vervallen. Doch, dit alles zou zich met den tijd, en door den voortgang van zijne leere, als van zelve ontwikkelen; het Geestelijk Godsrijk, het welk JESUS grondvestede, zou in zijn geestelijk en hemelsch wezen altijd blijven, en van tijd tot tijd, meer algemeen uitgebreid worden.

I BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 30-33.

ZESDE HOOFDSTUK.

Jesus *dood*, *Opstanding en Hemelvaart*.

I BOEK VI Hoofdst. na C.G. Jaar 33.

Overgang tot het verhaal van JESUS Dood, Opstanding en Hemelvaart.

JESUS, aan zijne bestemming, voor zoo ver de verlichting van het menschdom betrof, volgends het Godlijk ontwerp, voldaan hebbende, moest nu, zich zelven voor het menschdom ook opöfferen, den dood ondergaan, op den derden dag in het leven herrijzen, en tot zijnen Hemelschen Vader wederkeeren, alles, gelijk hij zelve te voren te kennen gegeven, en zelfs aan de Jooden, van eersten af, tot een teken en bewijs van zijnen Godlijken oorsprong, gesteld had. In het verhaal van deze gebeurenissen, zullen wij weder den zelfden weg der Voorzienigheid kunnen opmerken, volgends welken het Godsrijk niet bestaat in menschlijken luister, maar in hemelsche kracht en heerlijkheid.

Kort voor het Paaschfeest, invallende in het 33ste jaar der gewone jaartelling, welke de Christenen volgen, had JESUS zijnen vriend LAZARUS, te *Bethanië*, uit de dood opgewekt. Onmidlijk na dit doorluchtig wonderwerk, het welk niet in twijfel kon getrokken worden, deed hij eene soort van plegtige intrede in *Jerusalem*, onder de toejuiching der menigte, als de groote Profeet, of MESSIÄS, op eene wijze, welke hem volkomen voegde, en zijns waardig was. Bij deze gelegenheid zuiverde hij andermaal, met het gezag van eenen Gods-Profeet, den

den, reeds bij het begin van zijne openbare verrichtingen, door hem gezuiverden, maar terstond weder ontheiligden Tempel, en besloot dus zijne ambtswaarneming, op dezelfde wijze, als hij die aanvaard had.

I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

JESUS gevangen.

De Joodsche Raad en geestelijkheid, de zaak eene zoo ernstige wending ziende nemen, stelde thans, op voorstel van den Hoogenpriester KAJAFAS, dat het beter ware, dat één mensch voor het volk stierf, dan dat het gantsche volk verloren ging, vast, om, zoodra het Paaschfeest, waar op men, wegens den toevloed der vreemdelingen, voor oproer beducht was, voorbij zou wezen, JESUS te vangen en ter dood te brengen. Maar JESUS bereidde zich, intusschen, tot eenen vrijwilligen dood, met de verhevenste bedaardheid van geest, en de liefderijkste zorgvuldigheid voor zijne leerlingen en vrienden. Hij waarschuwde dezen, dat zijn dood, op dit zelfde aanstaande Paaschfeest, zou gebeuren, hij wees hun den verrader aan, die hem zou overleveren, en onderhield hen, met leerzame en bemoedigende redenen, die van zijne tederste liefde jegens hen getuigden. Alles, wat JESUS voorzegd had, gebeurde ook. JUDAS ISKARIÖTH, één zijner leerlingen, door gierigheid gedreven, en door eene bestraffing, welke hij, dezer dagen, van JESUS ontvangen had, tot wraak opgespoord, zich bij den Joodschen Raad vervoegd hebbende, kwam met hun overëen, om, voor eene somme gelds, zijnen meester, zonder opschudding onder het volk te veröorzaken, in hunne handen te leveren; verzeld van eenen troep gerechtsdienaars, onder welken zich ook verscheiden Joodsche geestelijken mengden, ge-

I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

leidde hij die naar eene plaats, buiten Jerusalem, waar JESUS zich des nachts onthield, en waar hij thans den bangsten zielestrijd, onder het gevoel van het geduchte van zijn lijden en sterven voor de menschen, met een herhaald ernstig doch te gelijk onderwerpelijk gebed tot zijnen Vader, naauwlijks had doorgestaan. Een kusch was het teken, door den verrader gegeven, waar op de bende toeschoot, en JESUS gevangen nam, doch niet, dan na dat deze blijken gegeven had, dat hij zich vrijwillig overgaf, dewijl hij, in het eerst, door een enkel woord, de bende zoo vertzaagde, dat zij terug deinsde, en in verwarring ter aarde stortte, en vervolgends den ontijdigen ijver van PETRUS, die het zwaard trok, om zijn' meester te beschermen, bestrafte, en de wonde, door hem aan eenen dienstknecht van den Hoogenpriester toegebracht, wonderdadig heelde, tevens voor zijne vrienden, de Apostelen, een vrij geleide bezorgende, die hem ook allen verlieten, behalven PETRUS, welke hem van verre volgde.

Voor den Joodschen Raad te recht gesteld.

De Joodsche Raad, bevond zich, den uitslag afwachtende, in het paleis van den Hoogenpriester, alwaar JESUS terstond in verhoor genomen werd, waarin hij, van alle menschen verlaten, en zelfs door PETRUS verloochend, welke verloochening hij ook te voren voorzegd had, zich zoo waardiglijk en standvastig gedroeg, dat de Raad, te vergeefs, alle pogingen inspande, om eenige schijnbare beschuldiging tegen hem op te sporen, tot dat men zijne rondborstige belijdenis, welke hij, op de bezwering van den Hoogenpriester, voor den Raad aflegde, dat hij

de

de MESSIÄS, de Zoon van den levenden God, was, als eene Godslastering uitleggende, hem, op dien grond, ter dood veröordeelde.

I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

In den vroegen morgenstond kwam de Raad weder bij één, om het gevelde vonnis te bekrachtigen, en vervolgends JESUS aan den Romeinschen landvoogd over te leveren, opdat die hetzelve bevestigen en ten uitvoer zou doen stellen, dewijl de Jooden het recht van leven en dood verloren hadden, zedert hun land eene Provincie van het Romeinsche Rijk geworden was. Voor dezen Raad verscheen de verrader JUDAS, vol wanhopend berouw verklarende, dat hij onschuldig bloed verraden had, en den loon van zijn verraad voor hunne voeten werpende, waar na hij zich zelven het leven ging benemen.

En ter dood veröordeeld.

PONTIUS PILATUS was thans, van wegen den Keizer TIBERIUS, landvoogd van *Judeë*, een man, van wien de geleerde Jood FILO van *Alexandrië* schrijft: „ Zijne gantsche bediening was een geduurig toneel van het recht te verkopen, van roof, „ geweldenarij, en alle godloze stukken; van het pijnigen, en ombrengen van onschuldigen, zonder „ hen te recht te stellen, of te vonnissen, en van „ allerleië woeste wreedheid!" En evenwel ziet men dezen man van zoodanig karakter in de uiterste verlegenheid, hoe met JESUS te handelen. Hij is, niettegenstaande de hevige beschuldigingen van den Joodsche Raad, dra volkomen overtuigd van de zuivere onschuld van JESUS, en beschouwt, in dezen beschuldigden, in deszelfs achtbaar zwijgen, zoo wel als in zijn gepast en deftig spreken, ja in zijn ge-

JESUS door PILATUS en HERODES onschuldig verklaard, dochechter ter dood overgegeven en gekruist.

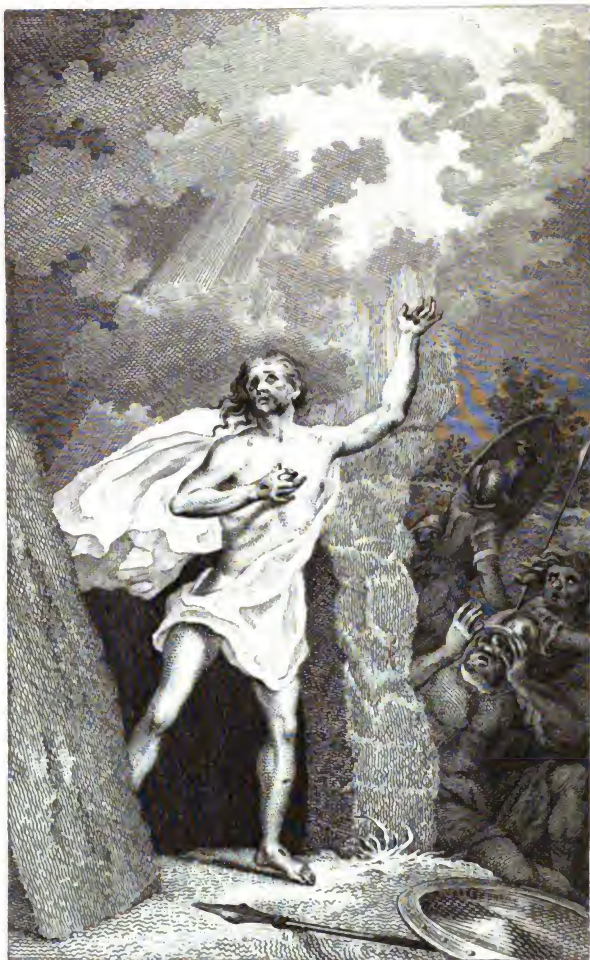
I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

heele voorkomen, zoo veel waardigheids, dat hij alle pogingen in het werk ſtelde, om JESUS te behouden, na vruchteloos beproefd te hebben, zich van dit netelig rechtsgeding te ontſlaan, door JESUS, als een Galileër, na den Viervorst HERODES te verzenden, welke zich, thans, bij gelegenheid van het Feest, in *Jeruſalem* bevond. Vrees voor oproer, en dat men hem bij den Keizer zou beklagen, perste hem, na eene openlijke betuiging van in dezen gedwongen te handelen, de bevestiging van het door de Jooden geſtreken doodvonnis over JESUS af, het welk terſtond voltrokken werd. JESUS werd gekruist, en onderging de doodſtraffe, die bij de *Romeinen* de ſchandelijkſte was, maar hij had dit zelve, reeds lang te voren, voorzegd.

JESUS dood.

JESUS leed deze ſtraffe, en onderging den dood, op die wijze, welke geſchikt was, om de opmerkzaamheid van allen op te wekken. Aan den éénen kant gevoelde hij, daar hij voor het menschdom ſtierf, alle de bitterheden des doods, gelijk uit zijne hartbrekende klagt blijken kon: „ Mijn God! „ Mijn God! waaröm hebt gij mij verlaten?" Maar aan den anderen kant was hij, in zijn lijden en ſterven, dezelfde deugdzame, verheven, Godlijke perſoon, die hij zich, bij zijn leven, betoond had. Hij bad voor zijne beulen, hij beloofde aan éénen der misdadigers, die met hem gekruist waren, nog dien dag, het genot van zaligheid in zijn Koningrijk, hij bewees zijne liefderijke zorge omtrent zijne moeder, welke hij aan zijnen vriend JOÄNNES aanbeval, en nu alles volbracht hebbende, beval hij, met vertrouwen, zijnen geest aan zijnen hemelſchen Vader.

De

Op den derden dag na zijnen dood _ verliet JESUS, weder levende, het graf, terwijl de aarde beefde.

Bladz. 133.

I BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 33.

De gantſche Natuur ſcheen met den dood van JESUS bewogen. Eene geweldige aardbeving, voorgegaan door eene ſchrikbarende duisternis (*), deed bergen en rotzen ſplijten, en uit de graven, in dezelven uitgehouwen, gingen, na JESUS opſtanding, eenige verſtorven Heiligen, levend uit, welke aan velen te *Jeruſalem* verſcheenen zijn. Ook ſcheurde het voorhangzel, het welk, in den Tempel, het heilige van het allerheiligſte afzonderde. Geen wonder, dat alle aanſchouwers verbaasd ſtonden, en de Heidenſche hoofdman uitriep: „Waarlijk! deze man was een Zoon van God!"

Wonderen, bij denzelven, voorgevallen.

Op denzelfden dag, werd JESUS, door de zorg van NIKODEMUS en JOSEF *van Arimatheä*, nog voor den avond, met welken de Sabbath een' aanvang nam, onder uitdruklijke toelating van PILATUS, begraven, terwijl de Joodſche overigheid van denzelfden ſtadhouder eene wacht ſoldaten verkreeg, die zij bij het graf, welks mond met een' grooten ſteen geſloten was, plaatſten, en den ſteen bovendien verzegelden, ten einde, gelijk zij voorwendden, voor te komen, dewijl JESUS voorzegd had, dat hij na drie dagen zou verrijzen, dat zijne aanhangers het lijk wegnemen en verbergen, en dan voorgeven zouden, dat hij waarlijk weder levend geworden was.

Begravenis van JESUS.

Deze voorzorg was ijdel. Op den derden dag na zijnen dood, des zondags, verliet JESUS, weder levende, het graf, terwijl de aarde beefde, en een En-

JESUS opſtanding.

(*) Ik mag hier niet voorbijgaan, aan te tekenen, dat EUSEBIUS, en andere ſchrijvers, een bericht aanhalen van FLEGON den *Tralliäan*, een vrijgelaten ſlaaf van Keizer

I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

Engel, nedergedaald uit den Hemel, den steen van het graf wegwentelde, op wiens verschijning de Romeinsche wacht van het graf vluchtte, en aan de Joodsche overigheid bericht bracht, wat 'er was voorgevallen.

En hemelvaart.

Eenige vrouwen, vriendinnen van JESUS, wilden hem, na zijne dood, de laatste eere bewijzen, en waren, in den vroegen morgen, zonder dat zij iet van eene *Romeinsche* wacht wisten, na het graf gegaan, om zijn lijk te balsemen. Bij het graf gekomen, vonden zij hetzelve open en ledig, maar zagen vervolgends Engelen, welke haar van de opstanding van JESUS kennis gaven; vervolgends verscheen de verrezen JESUS eerst aan MARIÄ MAGDALENA, toen aan de andere vrouwen, en daarna, nog dien zelfden dag, eerst aan dezen en genen van zijne leerlingen afzonderlijk, en ten laatsten aan allen des avonds, THOMAS uitgezonderd. Opmerklijk is het, dat deze leerlingen van JESUS zoo ongelovig waren, niettegenstaande JESUS voorheen dooden voor hunne oogen opgewekt, en hun zijne opstanding zoo dikwijls beloofd had, dat zij niet eer zich verzekerd hielden, van zijne opstanding, voor dat zij hem zelven gezien, betast, met hem gesproken, en gegeten hadden, zoodat wij te-min reden hebben, om hun getuigenis te ver-

HADRIÄAN, in de IIde eeuw, doch wiens werk verloren is gemaakt: „dat onder Keizer TIBERIUS, *ten tijde der* „ *volle maan*, eene volkomene zonnezwijm zij voorge- „ vallen" enz. Men zie hier over SCHUTTE *Heil. Jaarb.* I *Deel Bladz.* 250 volgg.

verdenken. Geduurende veertig dagen vertoonde zich JESUS aan hun, eenmaal zelfs aan meer dan vijfhonderd van zijne vrienden te gelijk, hun nader de geheimen van het Godsrijk verklarende, en hun den Godlijken Geest belovende, die hen in ſtaat zou ſtellen, om dat rijk, op den grondſlag, door hem gelegd, verder in de wereld te verbreiden. Waarna hij, van den Olijfberg, buiten *Jeruſalem*, voor het oog zijner leerlingen, hen gezegend hebbende, na den hemel, tot zijnen Vader, wederkeerde.

I BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 33.

Wij maken, omtrent den dood van JESUS, en deszelfs gevolgen, dezelfde aanmerking, welke wij reeds *Bladz.* 61. omtrent zijne geſchiedenis, in het gemeen gemaakt hebben: Bij zijne diepſte vernedering, openbaren zich voor het geloof de blijken van zijne Godlijkheid, terwijl, zelfs bij zijne verheerlijking, door zijne opſtanding en hemelvaart, van dezelve volſtrekt niet meer, openlijk en algemeen, vernomen werd, dan genoegzaam was, om het ongeloof onveräntwoordelijk te ſtellen; ten einde de hemelſche en geestelijke natuur van zijnen Godsdienst, in deszelfs zuiverheid, bewaard zoude blijven. Uit deze aanmerking moet men de bedenking beöordeelen, welke, als eene tegenwerping tegen de waarheid van JESUS opſtanding, wordt ingebracht, dat JESUS zich, na zijne opſtanding, alleen aan zijne vrienden, maar niet aan de *Jooden*, of aan PILATUS, vertoond heeft, en dat hij alleen voor de oogen zijner vrienden ten hemel is gevaren. Trouwens, indien JESUS zijne heerlijkheid en zegepraal luisterrijk, voor het oog van al het volk, had geöpenbaard, zulks zou niet over-

Beſluit van JESUS geſchiedenis.

een-

I BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

ëenkomstig geweest zijn met de inzichten der Godheid, welke zich, in het geheele beloop zijner geschiedenis, openbaren. Om dezelfde reden, waaröm HERODES van de geboorte van JESUS bericht ontving, door de komst der Oosterfche *Magi*, en niet anders, om die zelfde reden ontvingen de Joodfche overheden enkel kennis van JESUS opstanding, door de Romeinfche wacht. Het geloof echter ontving, in het één en ander geval, hemelfche en ontwijfelbare verzekeringen, terwijl aan het ongeloof alle verönt-fchuldiging ontnomen was; daar HERODES, door zijne wreedheid jegens de kinderen te *Bethlehem*, en thans de *Joodfche* Raad, door het omkopen der wacht, om eene onbestaanbare onwaarheid te verfpreiden, dat JESUS leerlingen zijn lijk hadden gestolen, ten duidelijkften hebben geöpenbaard, dat hun ongeloof voor geene overtuiging vatbaar was.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geloofwaardigheid van Jesus *Gefchiedenis.*

I BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

De waare bronnen

Wij hebben de Gefchiedenis van JESUS voorgedragen, zoo als dezelve gevonden wordt, in de vier *Euängeliën*, van MATTHEUS, MARKUS, LUKAS, en JOÄNNES. Wij zullen van dezelven, op zijne plaats, breeder fpreken. Hier merken wij alleen aan, dat deze fchriften alle kenmerken van echtheid en geloofwaardigheid in zich bevatten, welke eene gezon-

zonde oordeelkunde in eenig boek of geschrift met recht eischen kan. Zij zijn, van de eerste eeuw van het Christendom af, eenparig erkend voor de schriften van die schrijvers, wier naam zij voeren; men heeft ze, in de eerste eeuw reeds, ten gebruike der Christenen, bij welke het Grieksch niet gemeenzaam was, vertaald in het *Sijrisch*, in de Oostersche, en in het Latijn, in de Westersche landen. In schriften, verders, die men, van eersten af, als Godlijk, beschouwde, en als den grond van den Godsdienst aanmerkte, kan men niet anders verwachten, of men zal alle zorgvuldigheid hebben gebruikt, om dezelve zuiver te bezitten. Ook heeft men geene bewijzen kunnen bijbrengen van eenige schijnbare vervalsching, welke deze vier Geschiedschrijvers zouden ondergaan hebben. Alles, wat zij schrijven, stemt in, met hunnen leeftijd, en met de omstandigheden, onder welke zij geschreven hebben.

van JESUS geschiedenis zijn de vier Euangeliën.

De echtheid dezer Geschiedverhalen erkend zijnde, kan men aan de geloofwaardigheid der schrijvers niet twijfelen, allen geven zij de duidelijkste bewijzen, dat zij noch bedriegers noch dweepers waren, hunne wijze van verhalen is eenvouwig, zij melden hunne eigene misslagen ongeveinsd en oprecht; zij komen in het hoofdzaakelijke zoo overeëen, dat 'er geene tegenstrijdigheid tusschen hen plaats heeft, en verschillen echter genoeg in bijzaken, om te doen opmerken, dat zij niet met malkanderen hebben saamgespannen.

Deze schriften zijn echt en geloofwaardig.

De verhalen dezer vier schrijvers, twee van welken, als Apostelen, JESUS gestadig verzeld hebben,

ter-

I BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

terwijl de twee anderen met zijne Apostelen eene lange en gemeenzame verkering gehad hebben, en derzelver reisgenoten geweest zijn, worden in alle de overige boeken des Nieuwen Testaments, duidelijk, onderfteld, en even daar door bekrachtigd.

Oorzaken, waaröm wij bij de gelijktijtige fchrijvers zoo weinig van JESUS verrichtingen lezen.

Schoon wij, uit LUKAS weten, dat reeds vroeg, het welk men ook, volgends den aart der zaken, kon verwachten, velen, het geen zij van de verrichtingen van JESUS wisten, of gehoord hadden, in gefchrift hebben gefteld, echter hebben wij, behalven de vier bekende Euängeliefchrijvers, niets overig, het welk wij voor echt erkennen kunnen. Ook vinden wij, bij andere, dan Christen-fchrijvers, van dien tijd, flechts zeer weinig van JESUS aangetekend, waar over wij ons niet behoeven te verwonderen, dewijl de fchrijvers van dien tijd geen acht op de Christenen geflagen hebben, die zij nog onder de Jooden begrepen, en naderhand, toen het Christendom meer opgang maakte, hetzelve naar de vooröordeelen van hunnen Godsdienst befchouwd en beöordeeld hebben; of wel, daadelijk tot hen zijn overgegaan, en het Christendom aangenomen hebben.

Schoon zij de hoofdzaak bevestigen.

Dit is genoeg: Dat JESUS, ten tijde van Keizer TIBERIUS, onder den ftadhouder PONTIUS PILATUS, geleefd heeft, en gekruist is geworden, is, in het gemeen, van Jooden, en Heidenen, erkend. Dat hij wonderen verricht heeft, hebben de eerfte beftrijders van het Christendom, onder Jooden en Heidenen, niet geloochend, fchoon zij dezelve of verkleinden, of 'er natuurlijke redenen van poogden te geven, of ze aan den invloed van zekere geheime kundigheden toe-

toeſchreven. De Engelſche Godgeleerde NATHANAËL LARDNER heeft, opzetlijk, zijn werk gemaakt, om de geloofwaardigheid der Euängelie-Geſchiedenis te betoogen, als ook, om alle die plaatzen uit Joodſche en Heidenſche ſchrijvers te verzamelen, welke bijzonderheden behelzen, door welke deze geſchiedenis kan bevestigd worden. Omtrent dit onderwerp behoort men met alle omzichtigheid te werk te gaan, alzoo de Christenſchrijvers, na de Euängelisten en Apostelen, niet zelden te ligtgelovig alles aangrepen, wat zij dachten, dat tot ſtaving van de goede zaak van het Christendom dienen kon. Wij hebben daar van, in het geen van ABGARUS verhaald wordt, reeds een voorbeeld gevonden.

I BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 33.

Twee belangrijke getuigenisſen, waar op de Kerkvaders zich bijzonder beroepen, het één van den Richter PILATUS zelven, het ander van den Joodſchen Geſchiedſchrijver JOSEFUS, mogen wij hier ter plaatze niet voorbijgaan.

Onderzoek nopens het bericht van PILATUS.

Reeds in de tweede eeuw na CHRISTUS geboorte, beriep JUSTINUS de *Martelaar* zich, in zijn eerſte verantwoordingſchrift voor de Christenen, op de berichten, welke PILATUS, aangaande JESUS, aan den Keizer TIBERIUS gezonden zal hebben, uit welke de Keizers van zijnen tijd zien konden, dat alles waarheid was, het geen hij, JUSTINUS, van de geſchiedenis en dood van JESUS voordroeg. In die zelfde eeuw, beriep zich insgelijks TERTULLIANUS, in zijne verantwoording voor de Christenen, op deze berichten van PILATUS, 'er bijvoegende, dat deze berichten van den ſtadhouder dien invloed hadden

K op

I BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

op den Keizer TIBERIUS, dat deze aan den Raad te *Rome* een voorstel deed, om JESUS onder het getal der Goden te plaatzen, doch, het welk door den Raad werd geweigerd, omdat hij zelve deze eere niet had willen aannemen. (*) Desniettemin, zegt hij, bleef TIBERIUS den Christenen welgezind, en dreigde de zulken te willen straffen, welke de Christenen zouden willen beschuldigen. EUSEBIUS heeft, in zijne *Kerkgeschiedenis* (†), de woorden van TERTULLIANUS aangevoerd, na verhaald te hebben, dat PILATUS niet alleen den dood, maar ook de opstanding van JESUS bericht hebbe, als ook, dat velen in hem geloofden. Men mag hier wel niet twijfelen, of PILATUS zal aan den Keizer een *Proces verbaal* hebben overgezonden, van het rechtsgeding en den dood van JESUS; zulks was de pligt der Romeinsche landvoogden, en de zaak was voor PILATUS gewigtig genoeg. Ondertusschen blijkt het ons duidelijk, dat de eerste Christenen dit bericht van PILATUS zelve niet gelezen hebben, dewijl zij het anders wel zouden hebben bijgebracht en overgenomen. Die brieven, welke nog onder den naam van PILATUS voor handen zijn, geven, door hunnen stijl en inhoud beide,

(*) In dezen zin heeft OROSIUS reeds de woorden van TERTULLIANUS genomen, en men schijnt, in de daad, bij TERTULLIANUS te moeten lezen: *Senatus, quia in se non probaverat*, in plaats van: *quia ipse non probaverat*. Alhoewel EUSEBIUS de gewoone lezing volgt, en ze in eenen anderen zin verklaart.

(†) *Libr.* II. *Cap.* 2.

de, blijken genoeg, dat zij, in laater tijd, verdicht zijn. In het begin der vierde eeuw eerst, hebben de Heidenen, vermoeid, omdat de Christenen zich gedurig op de Handelingen van PILATUS beriepen, zekere zoodanige Handelingen, of berichten van PILATUS, in het licht gebracht, die ten nadeele van JESUS ſtrekten, maar derzelver valschheid werd terſtond, zelfs reeds uit de dagtekening, openbaar. (*) Doch, wat aanbelangt, het geen TERTULLIANUS 'er bijvoegt, van het voorſtel, door TIBERIUS aan den Romeinſchen Raad gedaan, daarömtrent blijft vele reden van twijfeling over. Is het te denken, dat PILATUS zich in den lof van JESUS zoo zeer zou hebben uitgelaten, dat TIBERIUS, welke, men weet, dat van de Goden en Godsdienst geen werk maakte, een voorſtel gedaan zou hebben, om JESUS onder de Goden te plaatzen, eenen Joodſchen man, daar evenwel TIBERIUS voor de Jooden geene achting had? Hoe kan men geloven, dat TIBERIUS zich omtrent de Christenen gunſtig verklaard zou hebben, die, echter ten zijnen tijde, zich nog niet van de Jooden hadden afgezonderd? Men voegt hier nog bij, dat de Romeinſche Raad het voorſtel van TIBERIUS niet zou hebben durven van de hand te wijzen, indien deze vorst hetzelve waarlijk gedaan had, doch, daar op kan men uitzonderen, dat de Raad zijne weigering met den glimp van vleijerij bekleedde, omdat, naamelijk, TIBERIUS deze eere voor zich zelven geweigerd had. Wij behoeven echter

I BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 33.

TER-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 2. en IX. 5.

I BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

TERTULLIANUS niet te verdenken, als of hij deze bijzonderheid verdicht had. Te weten, wanneer de Christenen zich beriepen op de berichten van PILATUS aan TIBERIUS, en de Heidenen daar op zwegen, hebben de eersten ligtelijk kunnen besluiten, dat deze berichten verëerend waren voor JESUS; dit besluit werd, gelijk het gaat, allengs als waarheid voortgeplant, met bijvoegzelen vermeerderd, en dus door TERTULLIANUS, en op deszelfs gezag, door EUSEBIUS overgenomen. (*)

En het getuigenis van JOSEFUS.

Het ander getuigenis nopens JESUS, waar van wij spreken moeten, is dat van JOSEFUS, den Joodschen Geschiedschrijver, (†) het welk van dezen inhoud is. „In dezen tijd leefde ook JESUS, een wijs man, „ indien men hem een' man mag noemen; want hij „ verrichtte geheel vreemde en wonderbare werken, „ en was een leeräar van menschen, welke geneigd „ zijn, de waarheid aan te nemen, zoodat niet al- „ leen vele Jooden, maar ook Grieken, hem aan- „ hingen. Deze was de CHRISTUS; en niettegen- „ staande PILATUS hem, op de beschuldiging der „ aanzienlijksten onder ons, tot den kruisdood ge- „ doemd had; evenwel hielden zij, die hem eens „ liefgekregen hadden, niet op, hem hoog te ach- „ ten; trouwens, hij vertoonde zich weder aan hun

„ ten

(*) Men zie, over deze *acta* of berichten van PILATUS, VENEMA *Tom.* III. *Hist. Eccl. pag.* 548-549. LILIENTHAL *Oord. Bijbelverkl.* XVI. *Deel. Bladz.* 119. enz. SCHUTTE *Heil. Jaarb.* III. *Deel. Bladz.* 14. volg.

(†) *J. Oudh.* XVIII. 3-3.

„ ten derden dage, het welk, benevens duizend an- I BOEK
„ dere wonderbare dingen, de Godlijke Profeeten VII
„ van hem getuigd hadden. En nog, tot op den dag Hoofdst.
„ van heden, heeft het genootschap van hun, die den na C. G.
„ naam van Christenen voeren, niet opgehouden te Jaar 33.
„ zijn." Over dit getuigenis van JOSEFUS zijn de gedachten der geleerden zeer verschillende. Sommigen willen aan deszelfs echtheid geheel niet twijfelen, anderen achten deze geheele plaats voor ingeschoven, en door eenen of anderen Christen in de werken van JOSEFUS ingelascht, eindelijk is 'er een derde gevoelen, het welk den middenweg houdt, en meent, dat ja wel JOSEFUS, te dezer plaats, iet van JESUS zal gezegd hebben, maar dat men, door invullingen en veränderingen, den zin zijner gezegden verwrongen zal hebben. Het is zeer moeielijk, hier omtrent eene beslissende uitspraak te doen. Aan den *éénen* kant, schijnen de bewoordingen in de aangehaalde plaats niet te voegen in den mond van JOSEFUS, eenen Jood. Zal die openlijk belijden, dat JESUS de CHRISTUS, de MESSIÄS, is, dat de Profeeten van hem voorzegd hebben? enz. Aan den anderen kant, zou JOSEFUS dan geheel van JESUS gezwegen hebben, daar hij van JOÄNNES *den Dooper* spreekt, en ook den dood van den Apostel JAKOBUS verhaalt, dien hij den broeder van JESUS, *gezegd* CHRISTUS, noemt? Het is waar, alle de nog overige Handschriften van JOSEFUS hebben deze plaats, maar daartegen, leest men dezelve niet, in de gelijkluidende plaats van dezen schrijver, in zijn boek over den *Joodschen* oorlog,

I BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

EUSEBIUS heeft, in twee van zijne werken (*), deze plaats aangehaald, gelijk ook HIERONYMUS (†), maar daartegen maakt geen één ouder Christenschrijver, van dezelve gewag, zelfs ORIGENES niet, in zijn eerste boek tegen CELSUS, alwaar hij echter de getuigenissen van JOSEFUS nopens JOÄNNES *den Dooper* en JAKOBUS gewaagt. Veiligst schijnt men te besluiten, wanneer men gelooft, dat 'er in deze plaats van JOSEFUS bijvoegzels zijn ingebracht, waar uit echter niet volgt, dat zij geheel verdicht zou wezen, schoon wij niet kunnen bepalen, wat eigenlijk en oorspronglijk van JOSEFUS, en wat van eene laater hand ingelascht zij. Genoeg is het, dat de Geschiedenis van JESUS van soortgelijke getuigenissen volstrekt niet afhangt. Al had JOSEFUS geheel gezwegen van JESUS, door dit stilzwijgen zou deze Geschiedenis niets in geloofwaardigheid verliezen, dewijl men reden voor zulk stilzwijgen zou kunnen ontdekken, onder anderen in de verlegenheid, waar in JOSEFUS zich kon bevinden, wat hij van JESUS zou of moest schrijven; gelijk aan de andere zijde, de waarheid van het Christendom bij deze plaats niet veel kan winnen, indien toch JOSEFUS dit had kunnen schrijven, zonder een Christen te worden. (§) ACHT-

(*) *Demonstrat. Euang.* III. 7. en *Hist. Eccles.* I. 11.

(†) *De Script. Eccl. C.* 13.

(§) Men zie behalven VENEMA *Tom.* III. *Hist. Eccles. pag.* 105. LILIENTHAL *Oordeelk. Bijbelverkl.* XVI. *Deel Bladz.* 67. volgg. mijnen *Bijb. Verd.* VI. *Deel Bladz.* 169. volgg.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der aanhangers en belijders van Jesus, *van zijne Hemelvaart, tot den dood van den Joodschen Koning* Herodes Agrippa!

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

Verkiezing van MATTHIAS tot Apostel.

Van de Gebeurenissen van JESUS leerlingen, na de Hemelvaart van hunnen grooten Meester, en hunne verrichtingen, kunnen wij ons, alleenlijk, met volkomene zekerheid, verlaten, op het geen LUKAS, de Euängelist, ons daar van verhaalt, in zijn tweede boek, *de Handelingen der Apostelen* genoemd, vergeleken met het geen de brieven der Apostelen, die wij onder de boeken van het Nieuwe Testament bezitten, ons aan de hand geven. Andere verhalen van de lotgevallen der Apostelen zijn, of fabelächtig, of ten minsten onzeker, en aan twijfelingen onderhevig; omdat ons gelijktijdige Christen-Geschiedschrijvers ontbreken, en men, in de volgende eeuwen, al spoedig, aan de zucht voor het wonderbare te veel toegaf. Laat ons de zekere Geschiedenis volgen.

Nadat JESUS ten Hemel gevaren was, bleven zijne vrienden te *Jerusalem*, alwaar zij in ééne der Tempelzalen, naar de gewoonte van godvruchtige lieden, daaglijks bijéénkwamen, den Heiligen Geest, dien hun leeräar hun beloofd had, van hem afwachten-

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

tende. In ééne van deze vergaderingen, in welke een getal van omtrent 120 perfonen bij één was, werdt, op voorftel van PETRUS, befloten, het twaalftal der Apostelen weder aan te vullen, door de verkiezing van eenen uit hun midden, in de plaats van den verrader JUDAS. Met eenparige ftemmen, koos men twee perfonen uit, JOSEF BARSABAS, JUSTUS bijgenaamd, en MATTHIÄS; van welke de laatfte, na een plegtig gebed tot God, bij het lot verkozen, en eenparig bij de elf Apostelen gevoegd werdt. (*)

Nederdaling van den H. Geest.

Tien dagen na JESUS Hemelvaart, op het Pinkfterfeest, bevonden zich alle de vrienden van JESUS, reeds in den vroegen morgen, in de Tempelzaal, waar zij gewoon waren, bij een te komen. Onverwachts, hoort men, van den Hemel, een gedruis, als van eenen geweldig gedreven wind, welke het gantfche gebouw vervullende, zich naar het vertrek der Apostelen en vrienden van JESUS ftrekte, alwaar uitfchietende Vuurvlammen zich op hen verdeelden, en, in de gedaante van vuurige tongen, op hen zetten, waar van het uitwerkzel was eene wonderbare geestverrukking, in welke zij allen, vervuld met den H. Geest, in vreemde talen, den lof van God vermeldden. Het volk, of de feestvierende menigte, welke zich thans in de voorhoven van den Tempel bevond, meest Jooden uit vreemde landen, en

(*) HANDEL. I. 12-26. — MOSHEIM *opheld. tot de Kerk-Gefch. I. Deel Bladz.* 54. gelooft, dat MATTHIÄS, bij ftemming, tot Apostel verkozen is, en niet bij het lot. Zijne gisfing heeft geen genoegzaam bewijs voor zich.

en Joodengenooten, ſtond verbaasd op dit wonder- verſchijnzel, en liep te hoop naa de kamer der *Galileërs*, waar heen de richting van het wonderverſchijnſel ſtrekte. De eerst-inkomenden, in dit vertrek binnen gegaan, zagen en hoorden dit wonder met ontzetting, terwijl anderen, misſchien van de achterſten, en waarſchijnlijk *Jeruſalemmers*, die geene vreemde talen verſtonden, tot heilloos ſpotten overſloegen, en deze vreemde uitwerkzels aan dronkenſchap, ontſtaan uit het onmatig gebruik van den offerwijn, toeſchreven: welke lastering, ter oore der Apostelen gekomen zijnde, rezen zij allen op, en plaatſten zich, met PETRUS aan het hoofd, zoodanig, dat zij nu van de geheele menigte konden gezien en gehoord worden, en nu hield PETRUS eene zoo nadruklijke en gepaste redenvoering, ter wederlegging en beſchaming van den laster, en ter verklaring van dit wonderbaar verſchijnzel, dat niet min dan 3,000 perſonen, daar door getroffen en overtuigd, zich bij de vrienden van JESUS voegden, en vervolgends, door den doop, als zijne belijders, aangenomen en ingewijd werden. (*)

I BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 33.

Dus

(*) HANDEL. II. — De gronden, op welke mijne voorſtelling dezer geheurenis, uit LUKAS, rust, zal de lezer breeder uitgehaald vinden in mijnen *Bijbel Verd.* VI. *Deel Bladz.* 88. en volg. Ik heb aldaar *Bladz.* 92. ook, met anderen, aangemerkt, dat zeer waarſchijnlijk dit het zelfde wondergeval is, waar van, doch verwardelijk, TACITUS *Hist. Lib.* V. *Cap.* 13. en JOSEFUS *de Bello* VI. 5. 3. *pag.* 389. gewagen. Te weten, onder de voorte-

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

Dus vervulde JESUS zijne beloften, aan zijne Apostelen gedaan, voor welke dit alles van het hoogste aanbelang was. De Godlijke Geest rustte hen thans toe, tot het werk van hunne zending, en vervulde hen, met kennis en wijsheid, met moed, standvastigheid, ijver, bedaardheid, zoodat zij hunne Euängelieverkondiging, met nadruk, aanvaardden, en met kracht doorzetteden, zonder iemand of iet te ontzien. De gaven der talen kon hun, in het vervolg, bij gelegenheden, van groot nut zijn, als zij ééns, onder volken, bij welke zij, noch met de Grieksche, noch met de Hebreeuwsche taal, zoo als zij toen onder de Jooden gesproken werd, te recht zouden komen, het Euängelie zouden moeten verkondigen.

Onderzoek, over den aart van de gave der talen.

Ondertusschen, moeten wij ons van deze gave der talen, welke thans aan de Apostelen geschonken werd, een recht denkbeeld maken. Men moet deze gave vergelijken met de andere buitengewoone gaven van den Heiligen Geest, welke de Apostelen ontvingen, en welke ook andere Christenen, in dien tijd, deelächtig werden. Deze gaven konden niet, naar willekeur, uitgeöefend worden van de genen, die dezelve ontvangen hadden, zij waren wondergaven, welke zij, alleen in geestdrift, en als het voor de

kenen van *Jerusalems* verwoesting, zou ook dit geweest zijn, dat de Priesters des nachts, of 's morgens vroeg, op zeker Pinksterfeest, in den Tempel, eerst eene *beweging en gedruis*, maar daar na ook eene *stem*, als van eene groote schare, vernomen hebben, zeggende: *Laat ons van hier vertrekken!*

de belangen van het Christendom nodig was, uitöefenden. Op deze wijze kan men ook de verfcheiden gevoelens der uitleggeren over deze gave der talen verëenigen, bij voorbeeld, dat van SALMASIUS, welke dezelve, in de Apostelen, alleen tot dezen Pinkfterdag bepaalde, van ERNESTI, dat dezelve niet nodig waren tot, en dus ook niet bedoeld hebben, de uitbreiding van het Euängelie onder vreemde volken, waar toe de Griekfche taal genoeg volftaan kon. enz. Deze onze opvatting ftemt ook overëen met het geen wij van de gave der talen lezen, I KOR. XII. en XIV. enz. ——

Andere buitengewone gaven van den H. Geest.

Uit deze beide Hoofdftukken van gemelden brief van PAULUS aan de gemeente te *Korinthe*, zien wij tevens, welke en hoedanige buitengewone gaven de Heilige Geest aan de Apostelen, en vervolgends door deze, aan de eerfte Christenen heeft medegedeeld. PAULUS zegt I KOR. XII. 8. „Aan den éénen wordt „ door dien Geest gefchonken ervarenheid in de lee„ re der Godlijke wijsheid, aan eenen anderen uit„ gebreide kundigheden — aan een' ander weder ge„ loof (dat is, een bijzonder en krachtdadig ver„ trouwen op God,) aan een' ander de gave van „ genezingen, aan een' anderen werkingen van won„ derkrachten ; aan een' ander Godlijke ingeving; „ aan een' ander vermogen, om de Geesten [en in„ gevingen] te beöordeelen en te onderfcheiden ; „ aan een' ander onderfcheiden foorten van talen; „ en weder aan een' ander de gave van uitlegging en „ vertolking." Men moet de uitleggers raadplegen, over den aart en het onderfcheid dezer gaven, hier

is

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

is het ons genoeg, op te merken, dat deze gaven allen geöefend werden, en zich openbaarden, wanneer de Heilige Geest de Apostelen en Christenen met eene bijzondere geestdrift vervulde en bezielde, bij gelegenheden, waar dezelve ſtrekken konden tot verſterking en bemoediging van reeds gelovende, of tot overtuiging van ongelovige, menſchen.

Een kreupele genezen door PETRUS en JOÄNNES, en derzelver verhoor voor den Raad.

Op dien zelfden dag, gelijk waarſchijnlijk is (*) wanneer, bij de morgen-godsdienstöefening, in den Tempel, de Heilige Geest was uitgeſtort over de Apostelen, begaven zich de beide Apostelen PETRUS en JOÄNNES, ten tijde van het avond-gebed, namiddag om drie uuren, weder na den Tempel, wanneer zij eenen man, die van de geboorte af kreupel geweest was, op eene wonderdadige wijze, herſtelden, welk wonderwerk op het volk, het welk zich in den Tempel bevond, naar het ſchijnt, thans meest *Jeruſalemmers*, die het avond-gebed plagten bij te wonen, dien indruk maakte, dat zij opene ooren leenden aan de redenen, met welke PETRUS hun JESUS, als den MESSIÄS, predikte, en, ten getale van wel 5,000, aan die prediking geloof gaven.

Deze toeloop des volks wekte de aandacht der Priesteren, bijzonder van de *Sadduceeſche* gezindte, omdat de Apostelen in JESUS de opſtanding der doo-

(*) Men zie den *Bijbel Verd.* VI *Deel Bladz.* 108. Anderen ſtellen dit geval laater, en SCHUTTE verſchuift het zelfs tot het volgende jaar. Zie *Heil. Jaarb.* III *Deel. Bladz.* 22. *volgg.*

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

dooden verkondigden. Men nam dan de beide Apostelen in hechtenis, en bracht hen, den volgenden morgen, voor den Raad, alwaar PETRUS, met dezelfde vrijmoedigheid, als daags te voren in den Tempel, ſprak, JESUS, als den MESSIÄS, en eenigen Zaligmaker der menſchen, voordragende. De Raad was verlegen. Het wonder was openbaar, de genezen man zelve was tegenwoordig, en het gebeurde, in den morgen des vorigen dags, kon hun ook niet onbekend wezen. Ja, de kracht van zeggen zelve, die de Apostelen, ſchoon ongeleerde lieden, betoonden, deed hen verbaasd en verwonderd ſtaan. Zij durfden, derhalven, ook uit vreeze voor het volk, niet meer doen, dan dat zij den Apostelen ten ſcherpſten verboden, verder in den naam van JESUS te leeren en te redenen: maar de Apostelen verklaarden rondborſtig, dat zij, daar toe een uitdruklijk bevel van God hebbende, zich verpligt vonden, om met deze verkondiging voort te gaan, het aan het eigen oordeel des Raads overlatende, of men Gode niet meer dan den menſchen gehoorzamen moest? De Raad, hier tegen niets wetende in te brengen, ontſloeg hen, met herhaling van hun verbod en bedreiging. (*)

Eerſte gemeente te Jeruſalem.

Dus hadden de Apostelen van JESUS eenen aanvang gemaakt van hun ambt, en eene gemeente te *Jeruſalem* geſticht. Deze gemeente beſtond uit inwoners van *Jeruſalem*, en uit vreemdelingen, geboren Jooden en Joodengenoten; in dezelve vertoonde zich de waare Geest van JESUS en zijnen Godsdienst.

De

(*) HAND. III. en IV.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

De eerste belijders van JESUS hadden, zegt LUKAS (*), één hart en ééne ziel, zijnde volmaakt eensgezind. Volhardende in de leere der Apostelen aangaande JESUS, oefenden zij onderling de liefderijkste gemeenschap, en vereenigden zich tot gemeenschappelijke gebeden; liefdemaaltijden, tot welke ook het gedachtenismaal van JESUS lijden en dood behoorde, bevestigden deze naauwe vereeniging der gemoederen. Dus waren zij, daaglijks, bij malkanderen, in hunne bijzondere huizen, maar ook in den Tempel, ten blijke, dat zij geheel niet dachten, om zich van de Joodsche Kerk af te zonderen. Gulhartige weltevredenheid en oprechte eenvouwigheid van het hart maakte hen eerwaardig tevens en beminlijk bij hunne medeburgeren; maar vooräl wekten zij aller hoogächting en genegenheid, door de daaden van menschlievendheid en goedwilligheid, welke zij uitöefenden, jegens armen en onvermogenden, tot wier onderhoud de meervermogenden gewillig hunne bezittingen besteedden, verkopende zelfs hunne vaste goederen, en het geld aan de Apostelen brengende, om daar van de noodlijdenden te onderhouden, of die zelve aan behoeftigen uitdeelende, zoodat men, naar waarheid, van hun kon getuigen, dat zij alles onderling gemeen, en voor elkanderen ten dienst hadden (†). On-

(*) HAND. IV. 32.

(†) HAND. II. 44. vergel. IV. 32. Het zou een verkeerd denkbeeld zijn, indien men het bericht van LUKAS wilde verstaan, van eene zoodanige gemeenschap van goederen, waar bij alle bijzonder eigendom werd te niet

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

Ondertusschen kan men uit deze bijzonderheid dit gevolg afleiden, dat deze eerste gemeente te *Jerusalem*, niet enkel uit eenige geringe arme en behoeftige lieden bestaan hebbe; gelijk sommigen, alhoewel door onderscheiden beginzelen gedreven, gedacht hebben. Neen, zij bestond uit lieden van allerleiën, meest echter van den burgerstand. (*)

Bestond niet enkel uit arme lieden.

Door hare Godsvrucht en deugd verwierf de gemeente van JESUS belijderen te *Jerusalem* zich eene algemeene achting, en nam van dag tot dag toe in getal van leden, die, en door de overtuiging der waarheid, en door de kracht van het voorbeeld, en door de wonderen, welke de Apostelen, van tijd tot tijd, verrichtten, overgehaald werden, om zich bij haar te voegen. Deze waren de gelukkige uitwerkingen van den Godsdienst, wanneer dezelve zuiver en eenvouwig door zijne belijders betracht werd. Spoedig nogthans slopen 'er menschen in, wier bedoelingen niet oprecht waren. Een voorbeeld hier van was zekere ANANIÄS, welke een stuk lands, het welk hem toekwam, verkocht hebbende, den koopprijs aan de Apostelen bracht, doch daar van, met medeweten van zijne huisvrouw SAPFIRA, een gedeelte terug gehouden had. Wanneer men dit geval uit het rechte oogpunt beschouwt, had hier eene snoodheid van huiche-

Geduchte straf over ANANIÄS en SAPFIRA.

gedaan. Neen, elk bleef meester van zijne bezittingen, en oefende zijne milddaadigheid vrijwillig en ongedwongen uit. Zie *Bijb. Verd.* III. *Deel. Bladz.* 192, 193.

(*) Men vergelijke MOSHEIM *Nod. Opheld. der Kerk-Gesch.* I *Deel. Bladz.* 109.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 33.

chelaarij, geveinsdheid, en heb- of eerzucht plaats. PETRUS ontdekte het boos opzet van leugen en bedrog, en, op zijne bestraffing, stortte ANANIÄS, en na hem, zijne huisvrouw SAPFIRA, plotsling neder, en God verklaarde, door het strafwonder, openlijk, dat de Godsdienst van zijnen Zoon geene geveinsdheid duiden kan. (*)

Deze gebeurenis staafde tevens het gezag der Apostelen, waar door de gemeente, daaglijks, aanwies in getal van belijders, te meer, daar de weldadige wonderen, door de Apostelen verricht, zoo algemeen erkend werden, dat men, niet alleen uit *Jerusalem*, maar zelfs van de omgelegen steden en vlekken, de zieken aanbracht, en die op straat, op bedden en matrassen, nederlegde, opdat, als PETRUS voorbijkwam, zijne schaduw hen slechts mogt beschaduwen; gelijk zij dan ook allen genezen werden. (†)

De Apostelen in hechtenis genomen, en wonderdadig verlost.

Twee jaaren omtrent, gingen de Apostelen, ongehinderd, op deze wijze, voort, de leere van hunnen meester te verbreiden, maar, in het jaar 35, een' opstand, onder de *Samaritanen*, door eenen THEUDAS, die zich voor iet groots uitgaf, verwekt, en door PILATUS, ten strengsten, niet zonder wreedheid gestraft zijnde (§), werd deze landvoogd, daar over, door de *Samaritanen*, en over dergelijke wreedheden ook door de *Jooden* bij VITELLIUS,

(*) Men vergelijke mijnen *Bijb. Verd.* IV. *Deel. Bladz.* 131 volg.

(†) HAND. V. 12-16.

(§) HAND. V. 36.

LIUS, Romeinschen stadhouder in *Syrië*, aangeklaagd, waar door zijne achting en gezag zoodanig afnam, gelijk hij ook kort daarna na *Rome* werdt opgezonden, dat KAJAFAS, de Hoogenpriester, en de Joodsche Raad, het thans waagden, de Apostelen in hechtenis te nemen, om hen te recht te stellen, en den voortgang der nieuwe leere in ééns te stuiten. Doch, wat gebeurt? De Apostelen worden, des nachts, door eenen Engel, uit de gevangenis verlost, en ontvangen bevel, om hunne prediking, den volgenden dag, in den Tempel, te vervolgen, gelijk zij, op de Godlijke bescherming vertrouwende, deeden. De Raad, door dit geval bedremmeld, liet wel de Apostelen voor zich brengen, maar durfde, hoe zeer, door derzelver vrijmoedige redenen, verbitterd, hun niet aan het leven komen; men besloot, op het voorstel van GAMALIËL, deze zaak op haar beloop te laten, en vergenoegde zich, de Apostelen te doen geesselen, en het verbod te herhalen, dat zij in den naam van JESUS niet meer leeren zouden. (*)

De Apostelen lieten zich, hier door, niet afschrikken. Integendeel, zij gingen, met wakkerheid en vol moeds, voort met leeren, zoo in den Tempel, als in bijzondere huizen.

Twist over het uitdeelen der aalmoessen. Verkie-

De gemeente van JESUS belijders te *Jerusalem* bestond, zoo als uit het bovenverhaalde blijkbaar is, uit tweederlei, of, zo men wel, uit driederlei soort van *Jooden*, die het geloof in JESUS hadden aan-

(*) HAND. V

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

zing van zeven Diakonen.

aangenomen, te weten, uit ingezetenen van *Jerusalem*, en het Joodsche land, die men *Hebreën* noemde, omdat zij de Hebreeuwsche taal spraken, uit vreemde *Jooden*, *Hellenisten* of *Griekſche* genaamd, omdat zij, in vreemde landen, bijzonder door alle de gewesten van het Romeinsche Rijk verspreid, de *Griekſche* taal gebruikten, en eindelijk, uit *Joodengenoten*, dat is, oorspronglijke *Heidenen*, die tot den Joodschen Godsdienst bekeerd, en uit denzelven verders tot den Godsdienst van JESUS overgegaan waren. Deze allen waren, gelijk wij gezien hebben, onderling op het naauwst in liefde verëenigd, ook hadden zij eene gemeene kas, ter verzorging van hunne behoeftigen, van weduwen en noodlijdenden. Doch, als nu de gemeente vermenigvuldigde, begonnen de *Hellenisten*, of vreemdelingen, onder dezelve te vermoeden, dat de *Hebreeuwſche* leden zich nog het oude voorrecht boven hen aanmatigden, het welk de Hebreeuwsche Jooden zich boven de Hellenisten gewoon waren toe te schrijven, en verbeeldden zich, dat hunne weduwen bij de anderen wel eens achter moesten staan, en bij de bedeelingen voorbijgegaan werden. Spoedig echter werden alle kwaade gevolgen, die uit zoodanige vermoedens en klagten dreigden te ontspringen, door de wijsheid der Apostelen voorgekomen. Op hun voorstel, werden 'er door de geheele gemeente zeven mannen, van onbesproken deugd en kunde in de leere van JESUS, die ook de gaven van den Heiligen Geest deelächtig waren, verkozen, om als bedienaars (*Diakonen*) de algemeene kas te bestuuren, de zorg

voor

voor de behoeftigen op zich te nemen, en de bedeeling der aalmoessen te regelen. De verkozenen waren, STEFANUS, FILIPPUS, PROCHORUS, NIKANOR, TIMON, PARMENAS, en NIKOLAUS. Waarschijnlijk, waren de drie eerste *Hebreën*, en de volgende drie *Hellenisten*, NIKOLAUS was een Joodengenoot van *Alexandrië*. Door deze verstandige en onpartijdige schikking, werd de eensgezindheid onder de gemeente volkomen bevestigd. (*)

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

Op deze wijze verkreeg het gezelschap van JESUS aanhangeren, allengs, eene meer maatschappelijke of genoodschappelijke gedaante, en dewijl de verkozen *Diakonen* de Apostelen, in het prediken en leeren, ijverig ondersteunden, breidde het geloof zich sterk uit, zoodat zelfs een aantal Priesters tot het geloof in JESUS overkwamen. (†)

STEFANUS, eerste bloedgetuigen.

Boven allen muntede de *Diakon* STEFANUS uit in werkzaamheid, door leere en wonderen, ter uitbreiding van het Euängelie. Op zekeren tijd, over den Godsdienst in redentwist geraakt met eenige Jooden, die hunne bijzondere Sijnagogen in *Jerusalem* hadden, beschuldigden dezen, toen zij de kracht zijner redenen niet konden wederstaan, hem van lastering tegen de wet en Godsdienst van Moses, en tegen den Tempel. Voor den Raad gesleept, hield STEFANUS, in wien de Raad, met verbazing, het voorkomen, als van een' Engel, opmerkte, eene nadruklijke redenvoering, in welke hij, uit de geschie-

(*) HAND. VI. 1-6.
(†) HAND. VI. 7.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

schiedenis des Joodschen volks, bewees, hoe hetzelve, alschoon uitwendig veel werks schijnende te maken van den Godsdienst, echter, in de daad, zich vijändig tegen het wezen van den Godsdienst, ongehoorzaam aan MOSES en zijne wetten, en haatlijk jegens alle voorstanders van den Godsdienst, gedragen had, waar na hij, dit alles op den Raad toepasfende, hun verweet, dat zij, volmaaktelijk, door het haaten en lasteren van JESUS en zijne leere, het voorbeeld hunner voorvaderen volgden, en den Heiligen Geest wederstonden. Op deze toepasfing bersstede hun het hart van spijt en woede, welke ten top steeg, toen STEFANUS hun eene hemelsche openbaring, welke hij, tot zijne bemoediging, op dien eigen stond, ontving, in welke hij, in den geöpenden Hemel, JESUS zag staan aan de rechte hand van God, bekend maakte. Zonder verdere rechtspleging, viel men, in woede, op den deugdzamen man aan, en sleepte hem buiten de stad, alwaar men hem, die te midden van deze omstandigheden, zijne bedaardheid behield, en in zijne laatste oogenblikken nog, naar het voorbeeld van zijnen meester, voor zijne moordenaren bad, ter dood steenigde; waarna zijn ligchaam, door eenige Godvruchtige lieden, ter aarde besteld werd. (*)

Verdere vervolging tegen de Christenen.

Dus was STEFANUS de eerste *martelaar*, of bloedgetuigen, gelijk men, met dezen naam, die oorspronglijk *Grieksch* is, naderhand, die genen benoemd en verëerd heeft, welke hunne belijdenis, door

(*) HAND. VI. en VII.

door het ondergaan van vervolgingen en den dood, standvastig hebben blijven betuigen en bekrachtigen. De woede der ongelovige *Jooden* was, met de dood van STEFANUS, niet voldaan. Men vervolgde ook de overige leden der gemeente, alleen lezen wij niet, dat men de Apostelen thans beledigd hebbe, misschien uit ontzag voor hun wondervermogen, waar door het volk voor hun zoo grooten eerbied hadt, dat men hen vreesde te mishandelen.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

Van alle de vervolgers betoonde zeker jongeling SAULUS, naderhand PAULUS, den grootsten ijver. Deze was een Hebreeuwsche Jood, uit *Tarsus*, eene stad in *Cilicië*, opgevoed in alle de geleerdheid der *Hebreën*; hebbende te *Jerusalem* de lessen genoten van den vermaarden *Farizeeschen* leeräar GAMALIËL, men meent ook, uit sommige plaatzen zijner schriften, te mogen opmaken, dat hij in de Grieksche geleerdheid niet geheel onërvaren is geweest, welke in zijne geboortestad *Tarsus* zeer in bloei was. Hoe het zij, hij was, naar de wet en derzelver verklaring door de Joodsche meesters, een gemoedlijk en godsdienstig jongeling, vol vuur en ijver, welke hem, daar hij de aanhangers van JESUS beschouwde, als afvalligen of minächters van den Mosaïschen Godsdienst, zoo ver vervoerde, dat hij niet alleen bij den moord van STEFANUS, met genoegen, tegenwoordig was, wanneer hij de klederen der getuigen, die den eersten steen op dezen bloedgetuigen wierpen, bewaarde, maar ook vervolgends, gesterkt met last en volmagt van wegens den Raad, in de huizen der belijders van JESUS indrong, en hen, zoo vrouwen als man-

Aangebonden door SAULUS, naderhand PAULUS,

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

nen, in de gevangenis sleepte. Of 'er van dezen ook eenigen ter dood zijn gebracht, wordt ons niet gemeld. ——

Uitbreiding van JESUS leer buiten Jerusalem.

Ondertusschen had deze vervolging geene andere uitwerking, dan welke de vervolging der waarheid, doorgaands, pleegt te hebben; de waarheid wordt daar door meer bekend en uitgebreid. Zoo gebeurde het ook nu. JESUS aanhangers, door deze vervolging, allerwegen zich verstroojende, verkondigden, waar zij kwamen, de leere van het Euängelie. Uit de zekere berichten van LUKAS kunnen wij echter niet opmaken, dat de aanhangers van JESUS, bij deze gelegenheid, verre buiten de grenzen des Joodschen lands gekomen zijn; en het geen naderhand is voorgewend, dat MARIÄ MAGDALENA, MARTHA, LAZARUS, JOSEF *van Arimatheä*, en meer anderen, reeds ten dezen tijde, in *Gallië*, of *Frankryk*, gekomen, en de leere van JESUS gepredikt, ja dat JOSEF zulks zelfs in *Brittanië* zou gedaan hebben, luidt al te fabelächtig, en is, met reden, voor lang, als een verdichtzel, verworpen.

FILIPPUS predikt te Samariä.

De vervolging schijnt bijzonder gericht te zijn geweest, tegen het gezelschap der *Diakonen*, die in de gemeente te *Jerusalem* waren aangesteld, tot het welk STEFANUS behoorde. Ten minsten FILIPPUS, insgelijks één van deze *Diakonen*, begaf zich, om de vervolging te ontgaan, in het gebied der *Samaritanen*, onder welken hij de leere van JESUS verkondigde, en met wonderwerken staafde, waar door vele *Samaritanen* tot het geloof werden overgebracht.

JESUS zelve had reeds onder dit volk de eerste

za-

zaden zijner leere, niet zonder vrucht, gestrooid, doch, daar bij was het tot hier toe gebleven, zelfs had JESUS zijne Apostelen, toen hij hen, nog bij zijn leven, uitzond, om te prediken, uitdruklijk verboden, eenig vlek der Samaritanen, zoo min als der Heidenen, te bezoeken. Volgends het Godlijk ontwerp toch, moest zijne leere eerst aan de Jooden verkondigd worden, van hun zou dezelve zich tot andere volken uitbreiden. En, in de daad, indien de Jooden het Christendom hadden aangenomen en recht gekend, zij zouden, zelve gelukkig, ook andere volken dit geluk deelächtig gemaakt hebben. Thans moest hun ongeloof de aanleiding geven, dat het Euängelie eerst onder de *Samaritanen*, vervolgends ook onder de Heidenen, verkondigd werd. (*)

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

SIMON de Toveraar.

In de stad van *Samariä*, bevond zich thans zeker *Samaritaan*, SIMON, de *Magus* (†) of Tooveraar bijgenaamd, een snood volksbedrieger, die zich op zijne ervarenheid in de *Magie* of Toverkunde, met welke kunst men in het Oosten van ouds zoo veel ophad, en die in eene gemeenzame verkering met de geesten, en het vermogen, om wonderbare zaken door derzelver hulp uit te richten, bestaan zal hebben,

(*) ROM. XI. 11, 12.

(†) Hij is misschien dezelfde bedrieger, die 18 jaaren daarna, DRUSILLA, dochter van AGRIPPA den I, van haren man AZIZUS, Koning der *Emesers* aftroonde, en bewoog, om aan den Stadhouder FELIX te trouwen. JOSEFUS *J. Oudh.* XX. 7. 2. *pag.* 979.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

ben, en welke reeds vroeg, in *Egypte*, tot eene soort van wetenschap gemaakt was, beroemde. Deze SIMON zich voor een' buitengewoon persoon uitgevende, zoodat men hem de *groote kracht van God* noemde, had eenen grooten aanhang onder het volk. Maar de kracht der leere, en de wonderen, door FILIPPUS verricht, gingen zijne begoochelingen zoo ver te boven, dat het volk, in groot getal, hem verliet, en de leere van FILIPPUS aannam, ja de bedrieger zelve erkende de meerderheid van FILIPPUS boven zich, en liet zich zelfs door hem doopen. —

Op de tijding van den voorspoedigen uitslag van FILIPPUS prediking onder de *Samaritanen*, zonden de Apostelen, uit hun midden, PETRUS en JOÄNNES derwaards, welke, door hun gebed en onder oplegging der handen, de buitengewone gaven van den Heiligen Geest, voor deze nieuwe gemeente verwierven. Dit was een voorrecht, alleen aan de Apostelen eigen, dat de wondervermogens, welke zij zelve bezaten, op hun gebed, aan die genen werden medegedeeld, welke oprecht het Euängelie van JESUS aannamen, en in hem geloofden. De bovengemelde SIMON stond thans nog meer verbaasd, doch, zich verbeeldende, dat deze uitwerkzels waren toe te schrijven aan den hooger graad van verlichting dezer Apostelen in de geheime wetenschap der *Magie*, bood hij hun eene aanzienlijke somme gelds aan, indien zij hem deze kundigheden en magt ook wilden schenken. Wegens deze laage en onwaardige denkbeelden, en wegens zijn valsch hart, alleen bedacht,

om

om het volk te bedriegen, bestrafte PETRUS hem zoo nadruklijk, dat hij, met schrik getroffen, de Apostelen smeekte, om, door hunne voorbidding, de Godlijke straffen van hem af te wenden. (*)

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

In de geschiedenis des Bijbels lezen wij niets meer van dezen SIMON; in het vervolg, echter, zal hij ons weder voorkomen. Dit alleen moest hier nog aangetekend worden: Men heeft, in laater tijden, naar hem, den naam *Simonie* gebruikt, wanneer iemand zich Kerkelijke ambten en bedieningen, door geld of kuiperijën, verkreeg, of dezelve, op zoodanige wijze, aan anderen bezorgde. Van welke benaming de oorzaak, ongetwijfeld, daar in zal te zoeken zijn, omdat men zich verbeeldde, dat zij, welke tot Kerkelijke ambten werden ingewijd, bij die inwijding, de genadegaven van den Heiligen Geest ontvingen. Ondertusschen ziet elk ligt, dat het dezen SIMON niet te doen was, om eenige Kerkelijke waardigheid, hij wilde alleen de geheime kundigheden van de Apostelen koopen, welke hij waande, dat zij bezaten, om daar door wonderen te verrichten. ——

Een Ethiopiër, staatsbediende van de Koningin KANDACE door FILIPPUS gedoopt.

Nadat de beide Apostelen, PETRUS en JOÄNNES, na *Jerusalem* waren wedergekeerd, hebbende op hunne terugreize, in alle *Samaritaansche* plaatzen en dorpen, het Euängelie verkondigd, ontving FILIPPUS, door een' Engel van God, bevel, om zich op den landweg tusschen *Jerusalem* en *Gaza* te begeven. Hier ontmoette hij eenen *Ethiopiër*, een' staatsbe-

(*) HAND. VIII. 4-24.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

bedienden van de *Ethiöpische* Koningin KANDACE, welke, te *Jerusalem* zijnen Godsdienst verricht hebbende, naa huis keerde. Deze las, op zijn' rijtuig, de plaats van JESAIA (*), welke het lijden van den MESSIÄS voorzegt. FILIPPUS sprak hem aan, verklaarde hem, op zijn verzoek, deze voorzegging, en maakte hem, met zoo veel overtuiging en nadruk, de leere van JESUS bekend, dat de hoveling geloofde, en zich terstond, als een belijder van JESUS, liet doopen. Waarna FILIPPUS, door den Geest van God weggenomen, en te *Asdod*, in het *Filistijnsche*, overgebracht werd, alwaar hij, gelijk ook langs de geheele zeekust, in alle plaatzen, tot *Caesarea* toe, voortging, het Euängelie te verkondigen.

Deze staatsbediende der *Ethiöpische* Koningin, op zoo bijzondere wijze, tot het geloof gebracht, zal, bij zijne terugkomst, niet nagelaten hebben, van deze zaak te spreken, en JESUS, als den Verlosser der menschen, gelijk hij hem nu kende en beleed, ook aan anderen bekend te maken, het welk ook IRENEUS, (†) en EUSEBIUS, (§) van hem verhalen. Doch, als de laatstgemelde dezen man den *eersten Heiden* noemt, die het Christengeloof heeft aangenomen, kan men hem zulks, niet zonder bepaling, toestaan. Hij was wel een Heiden van geboorte, maar, dewijl hij te *Jerusalem* den Godsdienst waarnam, en de schriften van JESAIA las, kan men niet an-

(*) JES. LIII.
(†) *Adv. hæres. Libr.* III. *Cap.* 12.
(§) *Hist. Eccles.* II. 1.

anders besluiten, of hij is een Joodengenoot geweest, die den Joodschen Godsdienst aangenomen had, en beleed. ——

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

Bekering van SAULUS of PAULUS.

De vervolging tegen de belijders van JESUS hield, ondertusschen, te *Jerusalem* nog aan; zij dreigde zelfs meer en grooter onheilen. SAULUS, wien wij gezien hebben, dat, bij dezelve, den grootsten ijver betoonde, niet kunnende dulden, dat de leere van JESUS ook buiten *Jerusalem*, ja zelfs tot *Damascus*, de hoofdstad van *Syrië* toe, zich ongestoord uitbreidde, liet zich van den Hoogen Raad eene schriftelijke volmagt geven, aan de Joodsche Sijnagogen te *Damaskus* (*), ten einde de belijders van JESUS, welke hij daar mogt aantreffen, zoo mannen als vrouwen, gevangen na *Jerusalem* te voeren. Doch, op zijne reize derwaards, werd deze vervolger, onder weg, op eene wonderbare wijze, door eene verschijning van JESUS zelven, in zijnen loop gestuit, en niet alleen herschapen in eenen be-

(*) De Romeinsche Stadhouder van *Syrië*, VITELLIUS, die in dit jaar 35 in *Syrië* kwam, was den Jooden zeer gunstig, waar uit men verklaren kan, dat de Joodsche Raad eene zoodanige onderneming te *Damaskus* durfde wagen; ten zij men met anderen wilde denken, dat de *Arabische* Koning ARETAS, een Jood en vriend der Jooden, toen reeds meester van *Damascus* geweest zij. Volgends JUSTINUS *M. Dial. cum Trijph. p.* 51, 53, 109. enz. zonden de Jooden allerwegen boden en brieven, om de buitenlandsche Jooden tegen de Christenen op te hitzen.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 35.

belijder van JESUS, maar hem werd, onmidlijk door JESUS zelven, de last opgedragen, om, als Apostel, tot de twaalf overige Apostelen toegevoegd, het Euängelie, en wel voornaamlijk onder de Heidenen, te verkondigen. De bekeering van SAULUS, naderhand PAULUS genoemd, de oorzaak van welke naamsverwisseling niet genoegzaam zeker blijkt, is, naar de meeste waarschijnlijkheid, gebeurd in het 35 jaar na CHRISTUS geboorte, in het 21ste jaar van TIBERIUS. Door dezelve is de waarheid van het Christendom ongemeen bevestigd, en de bestrijders van dezen Godsdienst vinden 'er zich mede verlegen, en in de engte gebracht. PAULUS heeft zelve meermalen, in zijne geschriften en brieven, 'er van gesproken, en ze, in alle hare bijzonderheden, in zijn verhoor voor den Joodschen Koning AGRIPPA, en den Romeinschen stadhouder, in eene volle vergadering der aanzienlijkste personen, onbewimpeld, voorgedragen. Hij kan, onmogelijk, in dit geval bedrogen zijn geweest; zulk iet van hem te vermoeden, verbiedt zijn gantsche karakter; even min kan hij hetzelve verzonnen hebben, om anderen te bedriegen. Of zou een wijs en standvastig man, in aanzien bij de overigheid en Priesterschap, eensklaps, overgaan tot eene partij, welke hij tot hier toe veracht en gehaat had, en bij welke hij niet dan gevaren en rampen te wachten kon hebben? (*)

Het gevolg van deze bekering van PAULUS was, dat

(*) Men vergelijke den *Bijb. Verd.* IV. *Deel Bladz.* 134. en de schrijvers, daar aangehaald.

dat hij, in *Damaskus*, door ANANIAS, eenen belijder van JESUS, gedoopt zijnde, in die ſtad, waar hij gekomen was, om JESUS aanhangeren te vervolgen, nu zelve JESUS aan de Jooden aldaar predikte, als den Zoon van God en den MESSIÄS (*). Drie jaren lang onthield hij zich te *Damaskus*, en in het nabuurig *Arabië* (†), voordat hij na *Jeruſalem* wederkeerde, gelijk wij zoo aanſtonds nader zien zullen.

I BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 35.

Doodvan Keizer TIBERIUS. PILATUS afgezet en gebannen.

Ondertusſchen werd de landvoogd PILATUS in het jaar 36 door VITELLIUS na *Rome* opgezonden, om zich, wegens de beſchuldigingen, tegen hem door de Jooden ingebracht, te verdedigen, welke Keizer echter reeds overleden was, eer PILATUS daar aankwam, in het voorjaar van het jaar 35, wordende door KAJUS KALIGULA opgevolgd, welke 3 jaren, 10 maanden, en 8 dagen, geregeerd heeft. Deze zal, indien de berichten geloof verdienen, PILATUS na *Vienne* in *Frankryk* gebannen hebben, alwaar hij, zegt men, doch het geen insgelijks onzeker is, de handen aan zichzelven geſlagen zal hebben.

HERODES AGRIPPA I. wordt Koning. HERODES ANTIPAS afgezet en gebannen.

Terſtond in het begin van zijne regeering, ontſloeg KAJUS KALIGULA den kleinzoon van HERODES *den Grooten*, HERODES AGRIPPA, uit de gevangenis, waar in TIBERIUS hem geworpen had, en verklaarde hem tot Koning, ſchenkende hem het viervorſtendom van zijnen Oom FILIPPUS. Zijn andere Oom, HERODES ANTIPAS, hem den

(*) HAND. IX. 20-22.
(†) GAL. I. 17-18.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 36-39.

den Koninglijken titel benijdende, begaf zich hier op, op aanstoken van zijne gemaalin, de bekende HERODIAS na *Rome*, om insgelijks den Koninglijken titel te bekomen, maar AGRIPPA zond hem onmiddelijk zekeren FORTUNATUS achter na, met brieven van beschuldigingen tegen hem, welke bij den Keizer zoo veel ingang vonden, dat hij HERODES ANTIPAS na *Lions* in ballingschap zond, in welke de trotsche HERODIAS hem verzelde, wordende zijn viervorstendom van *Galileä* door den Keizer aan AGRIPPA geschonken.

Rampen der Jooden onder Keizer KAJUS.

Onder de regering van dezen Keizer KAJUS KALIGULA, welke vorst niet zelden zulke ongerijmdheden bedreef, dat men dezelve aan vlagen van krankzinnigheid toeschreef, hadden de Jooden meer dan ééne onäangename bejegening te verduuren —— KAJUS matigde zich Godlijke eere aan, en wilde voor eenen God gehouden, en, als zoodanig, aangebeden worden. Hij gaf zelfs bevel, om zijn beeld, als van eene Godheid, in den Tempel te *Jerusalem* te plaatzen. Gelukkig voor de Jooden, dat PETRONIUS, thans landvoogd van *Syrië*, op het smeeken der Jooden, zoo lang, met het uitvoeren van dit bevel, draalde, tot hetzelve door den Keizer, op aanhouden van Koning AGRIPPA, werd herroepen. Evenwel vernieuwde hij dit bevel weder, en zou het toen ten uitvoer hebben gebracht, indien hij niet door eene samenzweering ware omgebracht geworden ——

FILO de Jood in

Nog zwaarer waren de verdrukkingen, welke de Jooden te *Alexandrië*, onder den laadvoogd van

Egyp-

Egypte, FLACCUS AVILLIUS, dulden moesten. Hun werd het burgerrecht ontnomen, en zij van hunne bezittingen beroofd, velen zelfs werden gepijnigd, en ter dood gebracht, waaröm zij, in het jaar 40, eenige afgevaardigden aan den Keizer zonden, om hunne bezwaren in te brengen, en recht te vorderen. Onder deze afgezondenen was ook FILO, *de Jood* bijgenaamd, (*) Deze afgevaardigden werden door den dwaazen Keizer met ſpot en beſchimping behandeld, en konden niets van hem verwerven, tot hij hun hun afſcheid gaf, met deze of dergelijke woorden: „Deze menſchen komen mij niet zoo kwaad, „ als wel ongelukkig en onverſtandig, voor, alzoo „ zij niet geloven willen, dat ik aan de Godlijke „ natuur deelhebbe."

I BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 36-39.

gezantſchap gezonden aan dezen Keizer.

Deze wederwaardigheden, welke den Jooden bejegenden, werkten, gepaard met de bekeering van PAULUS

Vrede der gemeente te Jeruſalem: won-

(*) Wij hebben van dezen geleerden Jood reeds geſproken *Inleid. Bladz.* XXXIV. Hier zal ik 'er alleen bijvoegen, dat men bij PHOTIUS (*Biblioth. Cod.* 105.) een bericht vindt, dat FILO voor een' tijd een Christen zou geweest zijn, naderhand echter weder afgevallen tot het Joodendom, als ook dat EUSEBIUS verhaalt, (*Hist. Eccl.* II. 17.) dat hij met PETRUS te Rome vriendſchappelijke verkering zal gehad hebben. Doch, deze berichten ſtrijden met de tijdrekening, alzoo PETRUS niet zoo vroeg te *Rome* geweest is, en zij ſchijnen alleen daar uit haren oorſprong genomen te hebben, dat de oude Kerkvaders de *Therapeuten* in *Egypte* voor Christenen hebben gehouden. Zie boven *Bladz.* 15.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 36 - 39.

deren door PETRUS verricht.

LUS, mede, dat de vervolging tegen de belijders van JESUS, na het jaar 35, niet werd voortgezet, zoodat zij, geduurende de jaaren 36 tot 44, rust en vrede genoten; welken tijd PETRUS, onder anderen, zich te nutte maakte, om geheel het Joodsche land door te reizen, ten einde de gemeenten alöm te bevestigen, en te versterken in hun geloof, en de Euängelieleere te verkondigen. Op deze reize genas hij, onder andere wonderen, die hij verrichtte, zekeren AENEÄS, die acht jaaren geraakt en lam geweest was, en te *Joppe*, wekte hij eene Godvruchtige weduwe uit de dooden op. (*)

Bekeering van KORNELIUS.

Tot nog toe waren geene anderen, dan *Jooden*, en zulke Joodengenoten, die door besnijdenis in de Joodsche Kerk waren ingelijfd, tot het geloof in JESUS gebracht, doch aan zulke Heidenen, welke wel den Afgodsdienst hadden verlaten, en den eenigen waaren God verëerden, maar zich niet lieten besnijden, was het Euängelie nog niet verkondigd. Met zoodanige *Joodengenooten der Poorte*, gelijk men hen noemde, hielden de *Jooden* geene gemeenzame verkeering. Allengs moest zich het plan der Godheid ontwikkelen, en de Godsdienst van JESUS, volgends zijne bestemming, ook onder de Heidenen uitgebreid worden. De eerste stap daar toe was de bekeering van zoodanige Joodengenooten der Poorte, die, als 't ware, tusschen de Jooden en Heidenen in stonden, tot het geloof in JESUS. Zekere KORNELIUS, een Romeinsch bevelhebber, welke thans te *Caesarea* in be-

(*) HANDEL. IX. 31 - 43.

bezetting lag, en zoodanig een Joodengenoot, en tevens een oprecht godvreezend man was, ontving van een' Engel, die hem verscheen, bevel, om PETRUS van *Joppe* te ontbieden, welke hem nader omtrent den Godsdienst verlichten zou. Ten zelfden tijde, als de afgevaardigden van KORNELIUS te *Joppe* kwamen, had deze Apostel, in eene Geestverrukking, een hemelsch gezicht, waar bij hem allerhande soorten van dieren werden vertoond, en hem gelast, om die, zonder onderscheid, tot spijze te gebruiken, en als hij zich, tot drie malen toe, op de wet beriep, die hem verbood, iet *Onreins* te eeten, vermaande hem eene hemelsche stem, dat hij niet onheilig zou achten, het geen God gereinigd had — Terwijl hij nog bij zich zelven overdacht, wat dit gezicht beduiden mogt, klopten de afgevaardigden van KORNELIUS aan de huisdeur, en PETRUS, door eene inspraak van den Geest van God opgewekt, en tevens nu het oogmerk van het hemelsch gezicht begrijpende, begaf zich met hun na *Caesarea*, alwaar hij aan den hopman KORNELIUS, en zijne vrienden, de leere van JESUS ontvouwde, erkennende, dat hij nu klaarlijk inzag, dat God geen aannemer des persoons zij, noch eenig volk, met uitsluiting van alle anderen, begunstige, maar integendeel, dat onder alle volken een ieder, die hem vreest, en gerechtigheid en deugd beöefent, hem aangenaam is. Terwijl PETRUS nog sprak, ontvingen KORNELIUS en zijne vrienden den Heiligen Geest, en spraken, in Geestverrukking, met vreemde talen, op welke blijk van Godlijke werking PETRUS geene zwarigheid

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 36-39.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 40.

maakte, om hen, als gelovigen, door den doop, in den Godsdienst van JESUS te laten inwijden. Toen PETRUS te *Jerusalem* wederkeerde, namen sommigen hem, in het eerst wel, kwalijk, dat hij onbesnedenen had laten doopen, doch hij, hun alle de bijzonderheden van het voorgevallene verklaard hebbende, verheerlijkte men eenparig God, die, op deze wijze, ook aan de Heidenen begonnen had, zijne genade te openbaren. (*) Deze belangrijke gebeurenis moet, volgends de waarschijnlijkste berekening, omtrent het 40ste jaar na CHRISTUS geboorte, zijn voorgevallen.

SAULUS te Jerusalem aan de Apostelen voorgesteld, ontvangt daar van JESUS zijne roeping, als Apostel der Heidenen.

Voor dat PETRUS de nu verhaalde reize van *Jerusalem* ondernam, was SAULUS genoodzaakt geweest, *Damascus* te verlaten, dewijl de Jooden hem aldaar lagen legden, zijnde zij daar toe aangemoedigd, doordien ARETAS, een *Arabisch* vorst, die een ijveräar was voor den Joodschen Godsdienst, thans de magt te *Damascus* in handen had. Deszelfs stadhouder de stad bezet hebbende, opdat SAULUS niet zou ontkomen, werd deze door de belijders van JESUS, bij nacht, in eene mande over de stadsmuur nedergelaten (†), begevende zich na *Jerusalem*, drie jaaren na zijne bekeering, en dus in het jaar 39, alwaar hij, door BARNABAS aan de Apostelen voorgesteld zijnde, zich slechts veertien dagen heeft opgehouden, hebbende, geduurende zijn verblijf aldaar, alleen met de Apostelen PETRUS en JAKOBUS eeni-

(*) HAND. IX-XI.

(†) 2 KOR. X. 32.

eenige nadere verkeering gehad. De haat van eenige *Hellenistische* of Griekschsprekende Jooden, die hem naar het leven stonden, en een uitdruklijk bevel van JESUS, welke hem, in den Tempel zijn gebed doende, in eene Geestverrukking, verscheen; en hem den last opdroeg; om aan de Heidensche volken, in andere gewesten, het Euängelie te verkondigen, deeden hem Jerusalem verlaten, en zich, vooreërst, na zijne geboortestad *Tarsus* in *Cilicië* begeven. (*)

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 40.

PAULUS zelve heeft, in zijnen brief aan de *Galaten* (†), uit deze bijzonderheden, betoogd, dat hij zijne zending, als Apostel der Heidenen, niet van menschen, maar van God en JESUS zelven, had, en in de daad, het is van belang, dit op te merken, dat hij, drie jaaren lang na zijne bekeering, te *Damaskus* en in het aangrenzend *Arabië*, het Euängelie verkondigd heeft, voor dat hij te *Jerusalem* is gekomen, alwaar hij toen slechts veertien dagen vertoefde, en dus niet verdacht kan wezen, van met de Apostelen saamgespannen, of met hun een overleg en ontwerp gesmeed te hebben, waar van hij de uitvoering op zich zou hebben genomen.

Doch, keren wij terug, om de gevolgen te beschouwen, welke de vervolging tegen de gemeente te *Jerusalem* zedert den dood van STEFANUS gehad heeft. Door de verstrooijing van de leden dezer gemeen-

De belijders van JESUS, het eerst, te *Antiöchië* Christenen genoemd.

(*) HAND. IX. 20-30. vergel. HAND. XXII. 17-21. en 2 KOR. XII. 1-4.

(†) GAL. I. 18, 19.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 40.

meente, was het Euängelie, zedert het jaar 35, voortgeplant, zelfs buiten de grenzen van het Joodsche land, door geheel *Fenicië*, op het Eiland *Cyprus*, en in *Syrië*, en voornaamlijk, in de hoofdstad van dat land, *Antiöchië*, aan de rivier *Orontes*. Echter had zich deze voortplanting van het *Euängelie* alleen tot *Jooden* en besneden Joodengenooten bepaald. Doch, eenige belijders van JESUS, welke oorsprongklijk waren uit *Cyprus* en *Cyrene*, eene stad en landschap, op de zeekust van *Afrika*, ten westen van *Egypte*, omtrent het jaar 40, te *Antiöchië* gekomen, wendden zich bijzonder tot de *Hellenistische* of *Grieksch*-sprekende Jooden, met zoo gelukkig gevolg, dat zich te *Antiöchië* spoedig eene zeer aanzienlijke gemeente vestigde. Op het bericht van dezen voorspoed, werd BARNABAS, een aanzienlijk lid der gemeente van *Jerusalem*, zijnde een *Leviet*, en van afkomst, een *Cypriër* (*), door de Apostelen naa *Antiöchië* gezonden, welke de nieuwe gemeente aldaar in het geloof versterkte, en door zijn onderwijs verder een aanzienlijk getal menschen tot het geloof in JESUS overhaalde. Vervolgends, oordeelende, dat hem SAULUS in deze groote gemeente van bijzonderen dienst zou kunnen zijn, deed hij een' uitstap na *Tarsus*, om SAULUS op te zoeken, en met zich na *Antiöchië* te nemen, alwaar zij beiden, met de gemeente, in openbare bijëenkomsten, te onderwijzen, een geheel jaar doorbrachten. En nu werden

(*) HAND. IV. 36.

den de belijders van JESUS, hier te *Antiöchië*, het eerst *Christenen* genoemd. (*) Tot hier toe waren zij, door hunne vijänden, *Nazareërs*, of *Nazarethanen*, en *Galileërs*, genoemd, omdat JESUS te *Nazareth* opgevoed, en zijne eerste leerlingen uit *Galileë* waren. De aanhangers van JESUS noemden malkanderen, *broeders*, *heiligen*, *gelovigen*, *leerlingen* enz. Thans werden zij, voor het eerst, *Christenen* genoemd, naar CHRISTUS, zonder dat de geschiedenis echter, in 't bijzonder, meldt, door wien hun deze naam gegeven is, doch, dit verdient opmerking, dat wij, nergens in het N. T., dezen naam door de *Christenen* zelven van zich gebruikt vinden, zij schijnen dus van de ongelovigen met dezen naam genoemd te wezen, zoo zegt de Koning AGRIPPA (HAND. XXVI. 28.) „Gij beweegt mij bijna, een *Christen* te „ worden." En PETRUS schrijft, (1 PETR. IV. 16.) „ Indien iemand lijdt, als een Christen enz." In vervolg van tijd, is deze naam in algemeen gebruik gekomen, te meer, dewijl de Christenen 'er eene eere in begonnen te stellen, dat zij den naam voerden van hem, dien zij als den CHRISTUS, den *gezalfden* Koning van het Godsrijk, verëerden.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 40.

Om dezen tijd kwamen eenige *Profeeten*, die de gave der Voorzegging hadden, van *Jeruzalem*, onder welke zekere AGABUS; als deze door eene bijzondere aandrift des Heiligen Geestes voorzeide, dat 'er een duure tijd en hongersnood op handen was, welke ook omtrent vier jaaren daarna plaats gehad heeft,

AGABUS voorzegt een hongersnood. PAULUS en BARNABAS na Jeruzalem

(*) HAND. XI. 26.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 40.

gezonden, met onderstand voor de gemeente aldaar.

KLAUDIUS volgt KAJUS op, als Romeinsch Keizer. Jaar 41.

AGRIPPA laat JAKOBUS den Apostel onthoofden, en PETRUS gevangen zetten, die wonderbaar verlost wordt. Jaar 44.

heeft, onder den Keizer KLAUDIUS, gelijk wij, uit de geschiedschrijvers van dien tijd, weten, was de gemeente te *Antiöchië*, welke stad rijk en vermogend was, terstond bedacht, om liefdegaven te verzamelen voor de gemeente te *Jerusalem*, welke zij als hare moederkerk aanmerkte; met deze liefdegaven werden PAULUS en BARNABAS na *Jerusalem* gezonden.

De gemelde Keizer KLAUDIUS was de opvolger van den Keizer KAJUS KALIGULA, die, in het jaar 41, door eene samenzweering, van het leven beroofd was. Deze begunstigde, niet minder dan zijn voorzaat KAJUS, den meergemelden HERODES AGRIPPA I, en gaf hem, bij de landschappen, die hij reeds bezat, nog *Judeë* en *Samarië*, ook schonk hij, door het geheele Romeinsche gebied, groote voorrechten aan de Jooden.

AGRIPPA kwam, in het begin van het jaar 44, van *Rome* te *Jerusalem* aan, kort voor Paaschen. Deze vorst, de gunst der *Jooden* zoekende te winnen, wier haat tegen de Christenen steeds voortduurde, schoon zij, door de omstandigheden der tijden, belet waren, denzelven, daadlijk, uit te oefenen, begon, terstond na zijne overkomst, door eene nieuwe vervolging, de rust der Christenen te stooren. Begrijpende, dat hij, in zijn oogmerk, het best zou slagen, indien hij de hoofden en aanzienlijksten aantastede, liet hij, vooreërst, den Apostel JAKOBUS vatten, en met het zwaard ter dood brengen. Deze JAKOBUS is die, welken men gemeenlijk den *Ouderen* noemt, de broeder van den Apostel JOÄNNES, Zoon van ZEBEDEUS, met zijnen broeder en met PETRUS, toegelaten tot de naauwste gemeenzame verkering

met

met JESUS, boven alle de overige Apostelen. Dus was de één dezer broederen de eerste der Apostelen, die, en wel als martelaar, of bloedgetuigen, gestorven is, terwijl zijn broeder JOÄNNES de langstlevende van alle de Apostelen geweest is. Uit het geheele beloop der Geschiedenis, is het derhalven blijkbaar, dat deze Apostel *Jerusalem* nooit verlaten heeft, om in verre landen het Euängelie te verkondigen, waar uit men besluiten mag, wat 'er zij, van het geen men, zedert de negende eeuw, in *Spanje* verhaald, en geloofd heeft, dat hij naamlijk in dat land het Euängelie zou verkondigd hebben; ook weet men, uit PAULUS brief aan de gemeente te *Rome*, dat toen de leere van JESUS in *Spanje* nog niet bekend was. Met recht, erkende daaröm RODERICH XIMENES, Aardsbisschop van *Toledo*, op de *Lateraansche* Kerkvergadering in het jaar 1215, dat hem geen bewijs voor dit voorgeven bekend was, zelfs heeft de Kardinaal BARONIUS (*) dit verhaal voor twijfelächtig gehouden. In de daad, het zelve strijdt met de waare geschiedenis, en rust enkel op het getuigenis van eenige bijgelovige geestelijken en ligtgelovig gemeen van de negende eeuw, wanneer men voorgegeven heeft, dat men het ligchaam van dezen Apostel, te *Compostella* in *Gallicië*, zou gevonden hebben, het welk ontallijke wonderen verrichtede, en waarheen, van dien tijd af, menigvuldige bedevaarten ondernomen zijn, welke deze stad eere en rijkdommen hebben bezorgd. Men heeft ook vergeefs deze uitvlucht gemaakt, dat het lijk van

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 44.

(*) *Ann. Eccl. ad. ann.* 816. *n.* 49.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 44.

van dezen Apostel, eerst na zijnen marteldood, te scheep na *Gallicië* zou zijn overgebracht, alwaar het, wegens de vervolgingen, lang verborgen gelegen hebbe, tot het door een buitengewoon licht ontdekt zal zijn. Men weet, hoe dergelijke verdichtzelen hunnen oorsprong veeläl verschuldigd waren, aan de zucht van Christelijke gemeenten naar de eere, van door Apostelen gesticht te zijn, waar bij, in laater tijden, gelijk in het tegenwoordig geval, het tijdelijk voordeel, voor de geestelijkheid van zoodanige Kerken, voornaamlijk van veel gewigt was. De bijzonderheid, welke EUSEBIUS (*) verhaalt, dat naamlijk, de soldaat, welke den Apostel voor het gericht geleidde, of, gelijk anderen het verstaan, zijn beschuldiger, die hem had aangebracht, door de standvastigheid van JAKOBUS bewogen, een Christen geworden, en van JAKOBUS vergiffenis en den vredekus ontvangen hebbende, met hem gedood zou zijn, heeft wel geene ongerijmdheid of strijdigheid, maar verdient echter weinig geloof. Indien iet zoodanigs bij deze gelegenheid ware gebeurd, zou toch LUKAS, naar alle waarschijnlijkheid, niet nagelaten hebben, hetzelve aan te tekenen.

AGRIPPA ziende, dat de Jooden genoegen namen, in het geen hij tegen de Apostelen begonnen had, nam vervolgends den Apostel PETRUS gevangen, ten einde dien, na het Paaschfeest, insgelijks, ter dood te brengen. Maar, op het sterk en ernstig gebed der Christenen, werd PETRUS, door eenen Engel

(*) *Hist. Eccles.* II. 9.

gel wonderbaarlijk verlost, en begaf zich na *Caesareä.* —— I BOEK VIII Hoofdst.

Hier bij bepaalde zich de woede dezer vervolging. na C. G. Jaar 44.
De vervolger werd, nog dat zelfde jaar, door den dood, overvallen, bij welke JOSEFUS, niet min dan LUKAS, eene buitengewone tusfchenkomst der Godlijke Voorzienigheid erkent. AGRIPPA, bij gelegenheid van een feest, in het openbaar, gehoor verleenende, aan de afgevaardigden van *Tyrus* en *Sidon*, hield, koninglijk uitgedoscht zijnde, eene redenvoering, welke van het volk, met eene laage vleijerij, werd toegejuicht, als hoorde men de ftem van eenen God. Doch, op het oogenblik, als hij zich dezen lof liet welgevallen, floeg hem een Engel van God, met eene walglijke kwaal, waar bij de wormen hem levende verteerden, en waar aan hij ftierf. Dus eenvouwig luidt het verhaal bij LUKAS (*). JOSEFUS (†), die hier mede in de hoofdzaak overëenftemt, voegt 'er nog eenige bijzonderheden bij. De Koning zag, op hetzelfde oogenblik, als hij de ftem der vleijerij hoorde, een' nachtuil, op een touw boven zijn hoofd zitten, welken hij voor een' *bode* of *Engel van onheil* hield, en voelde, op dien eigen ftond, eene fmartlijke pijn in de ingewanden, door welke vijf dagen achter één afgemarteld zijnde, ftierf hij, in het 54fte jaar van zijnen ouderdom, het 7de zijner regering, te rekenen van het jaar zijner eerfte verheffing door Keizer KAJUS.

Dood van Koning AGRIPPA.

AGRIP-

(*) HAND. XII.

(†) *J. Oudh.* XIX. 8. 2.

I BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 44.

AGRIPPA I. liet eenen zoon na van denzelfden naam, doch Keizer KLAUDIUS vergunde aan dezen de opvolging niet in zijns vaders Koningrijk, onder voorwendzel van zijne jongheid, maar, in de daad, omdat zijne hovelingen op de landvoogdij vlaschten, en maakte *Judeë*, op nieuw, tot eene Romeinsche Provintie, wordende KUSPIUS FADUS als landvoogd derwaards gezonden, onder wiens bestuur de hongersnood is voorgevallen, welken AGABUS voorspeld had.

Judeë weder eene Romeinsche provintie.

De vervolging houdt op.

Door den dood des vervolgers, en de verändering in de staatsgesteldheid des lands, had de gemeente te *Jerusalem* weder rust van de vervolging, ook keerde PETRUS wederöm derwaards, gelijk wij hem, in 't vervolg, daar ontmoeten zullen, en de leere van JESUS werd meer en meer uitgebreid.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis van de voortplanting van het Christendom, bijzonder door den Apostel Paulus, *tot deszelfs eerste gevangenis te* Rome.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 44.

Zending van PAU-

Omtrent dezen tijd, keerden PAULUS, en BARNABAS, hunnen last te *Jerusalem* volbracht hebbende, na *Antiöchië* te rug, verzeld van JOÄNNES, bijgenaamd MARKUS, als hunnen dienaar. De gemeente te *Antiöchië* was, thans, nevens die te *Jerusalem*, in grooten bloei, hebbende verscheiden voorna-

name leeräars, gelijk die te *Jerusalem* de Apostelen. Op zekeren dag, als deze leeräars hunnen Godsdienst met de gemeente verrichtten, gebood de Heilige Geest, waarschijnlijk door éénen der leden van deze vergadering, dat men BARNABAS en PAULUS zou afzenden, om het Euängelie voort te planten. Na een plegtig vasten, en bidden, werden dan deze twee waardige mannen, met oplegging der handen, en onder uitbondige zegenwenschen, afgezonden: dit gebeurde in het jaar 45. Zij begaven zich eerst na het eiland *Cyprus*, het vaderland van BARNABAS, het welk zij doorreisden tot *Pafos* toe, in alle steden, waar de Jooden Sijnagogen hadden, het Euängelie verkondigende. Te *Pafos* had de *Romeinsche* landvoogd van het Eiland, thans de Proconsul SERGIUS PAULUS, zijn verblijf. Deze ontbood de beide Euängelieverkondigers bij zich, om hunne leere van hun te hooren. Hij had tot hier toe veel werks gemaakt van zekeren Jood BARJESUS, ELYMAS, of de Tooveraar, of *Magus*, bijgenaamd, naar zijne ervarenheid in geheime kunsten en verborgen wetenschappen, een' bedrieger, gelijk SIMON in *Samarië* was. Als deze den Apostelen tegensprak, en den Proconsul van het geloof in JESUS afschrikte, bestrafte PAULUS hem, en kondigde hem, door eene Godlijke aandrift, aan, dat hij op stond blind zou worden, gelijk ook gebeurde. Het welk dien indruk op den landvoogd maakte, dat hij de Euängelieleer omhelsde, en het geloof in JESUS beleed. Dewijl SAULUS, na dezen, door LUKAS, niet meer SAULUS, maar PAULUS genoemd wordt,

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 45.

LUS en BARNABAS, tot voortplanting van het Euängelie.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 45.

wordt, is het zeer waarschhijnlijk, dat hij zijnen naam dus, naar den naam van dezen landvoogd, heeft gebogen, te liever, omdat de naam PAULUS meer geschikt was voor de Heidenen, onder welken hij voortäan het Euängelie verkondigde.

Joännes Markus, hun dienaar, keert te rug na Jerusalem.

Van *Pafos* stak PAULUS met zijn gezelschap over na het vaste land van *Klein-Asië*, alwaar JOÄNNES MARKUS, hun dienaar, hen te *Perge*, eene stad van *Pamfijlië*, verliet, en na *Jerusalem* keerde, niet zonder misnoegen van PAULUS, gelijk wij, in het vervolg, zien zullen.

Het Euängelie aan de Heidenen verkondigd.

Tot hier vervoegden deze Euängelieverkondigers zich het eerst en naast aan de Jooden, doch te *Antiöchië*, in het landschap *Pisidië*, gekomen, maakte hunne prediking zoo grooten opgang, dat bijna de geheele stad in de Joodsche Sijnagoge te samen kwam, om hen te hooren, welke toeloop ook der Heidenen den trotschen Jooden zoodanig tegen de borst stiet, dat zij de Apostelen niet alleen wederspraken, maar zelfs tot schelden en lasteren oversloegen. Waar op de beide Apostelen, vrijmoedig en rondborstig, die merkwaardige verklaring deeden, dat, dewijl de Jooden, door hun ongeloof, toonden, zich zelven het eeuwig leven onwaardig te oordeelen, zij zich van nu af tot de Heidenen zouden wenden, aan welke de oude Profeeten deze genade reeds voorzegd hadden. Deze verklaring ontvingen de Heidenen met blijdschap, zoodat velen, uit deze stad en de omliggende oorden, het geloof aannamen. Maar, de Jooden, eenige vroome en aanzienlijke vrouwen opgemaakt hebbende, wisten eene vervolging tegen PAULUS en

BAR-

BARNABAS te verwekken, en hen met geweld uit de ſtad te verdrijven. (*)

Zich naa *Ikonië* begeven hebbende, onthielden zij zich aldaar een' geruimen tijd, makende vele Jooden en Heidenen tot belijders van het Christendom, tot dat de ongelovige Jooden het gemeen tegen hen gaande maakten, om welks woede te ontwijken, de Apostelen zich na *Lystren* en *Derbe*, ſteden van *Lycaönië*, begaven. In de eerstgemelde ſtad, een kreupel mensch wonderdaadig genezen hebbende, konden zij, ter naauwernood, de bijgelovige meenigte beletten, om aan hun te offeren, dewijl deze Heidenen in de verbeelding waren gekomen, dat hunne Goden, JUPITER, dus noemden zij BARNABAS, en MERKURIUS, voor wien zij PAULUS aanzagen, omdat die het woord deed, in menschlijke gedaante, hen waren komen bezoeken. Doch, dat zelfde gemeen liet zich, vervolgends, door zendelingen der Jooden uit *Ikonië* en *Piſidisch Antiöchië*, zoodanig opſtoken, dat zij PAULUS, in eenen oploop, mishandelden, en ſteenigden, en voor dood de ſtad uit ſleepten. Maar, als zij, die de leere van JESUS in die ſtad hadden aangenomen, kwamen toelopen, om hem te beweenen, ſtond deze Apostel op, als of hij geen letzel ontvangen had, en ging met hun de ſtad weder in, alwaar hij echter ſlechts korten tijd vertoefde, begevende zich met BARNABAS na *Derbe*, eene nabuurige ſtad, alwaar zij, met eenen goeden uitſlag, hunne prediking hervatteden.

Hier

(*) HAND. XIII.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 45.

Hier bepaalden zij hunne tegenswoordige reize, en keerden, langs den zelfden weg, dien zij gekomen waren, te rug, de gemeenten, die zij, uit *Jooden* en Heidenen, maar voornaamlijk Heidenen, gesticht hadden, en die bloot stonden voor allerhande mishandelingen, versterkende, en tot standvastigheid vermanende, dewijl toch de belijdenis van het Christendom met vele wederwaardigheden en vervolgingen gepaard moest gaan: eene wijze van voorstelling, die hen van dezen Godsdienst zou hebben moeten afschrikken, indien zij niet vastelijk van deszelfs Godlijkheid overtuigd waren geweest.

Oudsten in deze gemeenten aangesteld.

Onder deze omstandigheden, daar de bekeerde Jooden, verëenigd met bekeerde Heidenen, onmogelijk langer in de gemeenschap der ongelovige Jooden konden blijven, welke hen, in alle opzichten, vijändelijk behandelden, bracht de aart der zake het mede, dat zij tot gemeénten of genootschappen gevormd werden, ten einde, door gemeenschappelijke Godsdienstöefening, aanhoudend onderwijs, en onderlinge beraadslaging, malkanderen te vertroosten, en tegen de ondernemingen der ongelovigen te beveiligen. Met dit oogmerk, stelden PAULUS en BARNABAS, bij alle deze gemeenten, zekere opzieners aan, onder den naam van *Oudsten*, of *Ouderlingen*, welke zij, onder een plegtig bidden en vasten, in hun ambt inhuldigden. (*) Wij zullen, in het vervolg, gelegenheid vinden, om breder van zoodanige Oudsten, of Ouderlingen, als door de Apostelen zijn aangesteld, en van derzelver ambt, te spreken. Om-

(*) Men leze HAND. XIII en XIV.

Omtrent het jaar 48, na *Antiöchië* in *Syrië*, van waar zij afgezonden waren, te rug gekomen, deeden PAULUS en BARNABAS aan de gemeente aldaar verslag van den voorspoedigen uitslag hunner zending, het welk, met blijdschap en dankzegging tot God, werd aangehoord en goedgekeurd.

Terugkomst van PAULUS en BARNABAS te Antiöchië.

Tot dus ver had zich, onder de Christenen, geen verschil van gevoelens geöpenbaard; maar thans gaf de bekeering van onbesneden Heidenen aanleiding tot een verschil, het welk deze eensgezindheid der gemoederen niet weinig ontrustte, en langen tijd de bron van veel kwaad onder de Christenen geweest is. Eenige bekeerde Jooden, uit *Judeë* te *Antiöchië* gekomen, en daar vele Christenbroeders vindende, die onbesneden waren, ergerden zich daar over, en beweerden, dat de Christenen, die uit de Heidenen waren overgekomen, door de besnijdenis, in de gemeenschap der *Israelitische* Kerk moesten worden ingelijfd, alzoo niemand kon zalig worden, dan die besneden was, volgends de wet van MOSES. Vergeefs verzetten PAULUS en BARNABAS zich hier tegen, de gemelde ijveräars kregen aanhang, en 'er ontstond veel twist en verwarring, in de gemeente te *Antiöchië*, niet zonder vreeze van eene geheele scheuring. Sommigen van deze lieden maakten de gemelde zwarigheid, alleen door eene dwaling van hun verstand, en te sterke gehechtheid aan de voorvaderlijke zeden, maar bij anderen, waren booze drijfveeren in het spel, gelijk wij, uit de brieven van PAULUS, bijzonder den brief aan de *Galaten*, weten, schijnheiligheid naamlijk en eerzucht, afgunst je-

Twist over de besnijdenis der bekeerde Heidenen.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 48.

jegens den voorſpoed en invloed van PAULUS en zijnen vriend BARNABAS, maar tevens ook vreeze voor de gevolgen, welke deze *vrijheid* van het Christendom bij de ongelovige Jooden zou kunnen hebben, door hen tot vervolging van de Christenen aan te ſpooren.

Toen de twist, voornaamlijk aangevuurd door ſommigen, die tot de gezindte der *Farizeën* behoord hadden, hooger en hooger liep, beſloot de gemeente van *Antiöchie* PAULUS en BARNABAS, welke de beſnijdenis voor de Heidenen niet nodig keurden, verzeld van eenige anderen, waarſchijnlijk lieden van het tegengeſteld gevoelen, na *Jeruſalem* te zenden, om het gevoelen der Apostelen en oudſten der gemeente aldaar over deze twistvraag in te nemen, en daar over derzelver oordeel te verſtaan.

PAULUS, die nu in geen 14 jaren te *Jeruſalem* geweest was, ondernam deze reize te gewilliger, omdat hij, deswegens, ook eene Godlijke Openbaring ontvangen had, zijnde hij, tevens, zoo wel verzekerd van de gegrondheid, van het geen hij beweerde, dat hij ook zekeren TITUS, denzelfden, aan wien hij naderhand den brief geſchreven heeft, dien wij in de verzameling der ſchriften van het N. T. lezen, uit Heidenſche ouders geboren, maar die het Christengeloof had aangenomen, met zich nam, zonder dat deze beſneden was. (*) Ook gaven deze afgevaardigden, op hunne reize door *Fenicië* en *Samarië*, overäl aan de Christenen bericht van de-

ze

(*) GAL. II. 1-4.

ze bekering der Heidenen, het welk door hen, met blijdschap, ontvangen werd.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

Kerkvergadering te Jerusalem.

Te *Jerusalem* aangekomen, werden zij van de gemeente aldaar vriendelijk ontvangen, en, opening gegeven hebbende van het oogmerk hunner zending, kwamen de Apostelen, benevens de Oudsten, en de leden der gemeente bij een, om, in eene opzetlijk daar toe aangelegde vergadering, dit belangrijk voorstel in overweging te nemen.

Het verdient, dat wij alle de bijzonderheden van deze vergadering naauwkeurig opmerken, omdat sommigen dezelve de eerste Kerkvergadering der Christenen genoemd hebben; welke benaming nogthans anderen niet willen gebruiken, naardien men, door Kerkvergaderingen, (of *Conciliën*), in den Kerkelijken stijl, zoodanige vergaderingen verstaat, in welke leden of afgevaardigden van meer gemeenten te samen komen, om over de belangen der Kerk te handelen, leerstukken te bepalen, en daar over uitspraak te doen. Deze woordenstrijd, op zich zelve van geen aanbelang, is echter gewigtig, wegens de gevolgen, welke men, naderhand, daar uit heeft afgeleid, wanneer men, over het gezag der Kerkvergaderingen, heeft beginnen te twisten.

De verschilvraag, over welke de tegenwoordige vergadering bijëenkwam, was niet gering te achten: Zij betrof de vrijheid van het Christendom, met betrekking tot de Joodsche gebruiken en Kerkplegtigheden. Veel kon, over en weder, over dezelve gezegd worden, te meer, daar JESUS des aangaande niets, uitdruklijk, had geleerd. De

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

De vergadering zelve bestond uit de Apostelen en de Oudsten der gemeente te *Jerusalem*, doch behalven dezen waren 'er ook leden van de gemeente tegenwoordig, zoo velen zulks goedvonden, gelijk wij uit HAND. XV. 22. besluiten moeten. Men zou, misschien, hebben verwacht, dat de Apostelen de onfeilbaarheid in het leeren, welke hun voorrecht was, te hulp genomen, en dus op ééns de vraag beslist zouden hebben. Doch, dit duldde de aart van dien Godsdienst niet, welken zij predikten, welke, hoe zeer met Godlijk gezag bekleed, echter den weg van overtuiging inslaat, en onderzoek aanprijst. Men sprak dus, met alle vrijheid van gevoelen, van weêrskanten, over het gewigtig onderwerp, eindelijk deed PETRUS opmerken, hoe hij, op eene Godlijke roeping, het eerst aan Heidenen, die onbesneden waren, het Euängelie verkondigd, en dezelve, door den doop, had laten inwijden, hebbende God zelven, door hun den Heiligen Geest te schenken, getoond, geen onderscheid te maken tusschen Jooden en Heidenen, na hunne harten door het geloof gereinigd te hebben. En waaröm zou men verder gaan dan God, of meer vorderen, dan God gevorderd had, door, den belijderen van het geloof, het Juk der Kerkplegtigheden, op nieuw, op den hals te leggen, daar de genade van den Heere JESUS het eenige middel van zaligheid voor Jooden en Heidenen beide was?

Dit voorstel van PETRUS trof de vergadering, het werd ontegenzeglijk gestaafd, door de wonderwerken, welke de prediking van PAULUS en BARNABAS onder

der de Heidenen verzeld en voorspoedig gemaakt hadden, en alle de leden waren overtuigd, dat de bekeerden uit de Heidenen, volgends het blijkbaar oogmerk van God, niet moesten verpligt worden, tot het waarnemen der Joodsche Kerkplegtigheden.

Van deze overtuiging der vergadering, bediende zich thans de Apostel, JAKOBUS, de *kleine* bijgenaamd, om het besluit op te maken, en hetzelve in voorslag te brengen. Hij merkte uit de schriften der Profeeten aan, dat de bekeering der Heidenen, daar in, voorzegd was, in eenen volstrekten zin, zonder dat 'er van hunne verpligting tot het waarnemen der Joodsche Kerkplegtigheden werd gewaagd, en besloot, dienvolgends, dat men den bekeerden Heidenen deswegens geene verdere moeilijkheid moest aandoen; maar aan den anderen kant oordeelde hij, dat de nieuwbekeerden uit de Heidenen, uit aanmerking, van den eerbied der Jooden voor de wet van MOSES, aan welke zij zoo lang gewoon waren, die inschiklijkheid dienden te gebruiken, dat zij zich onthielden van alles, wat de nadere gemeenschaps-oefening tusschen de Jooden en Heidenen zou kunnen belemmeren, bij voorbeeld, gemeenschap met de afgoden, hoererij, en het eten van het verstikte en van bloed; voorwaarden, waar toe de Jooden ook gewoon waren, de zoogenoemde *Joodengenooten der Poorte* te verpligten.

De vergadering vond dit voorstel van JAKOBUS eenparig goed, en PAULUS, de grootste voorstander van de Christelijke vrijheid zelve, berustte te eer hier in, omdat hij de kwaade gevolgen van dezen

 twist

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

twist voorzag, van welken ingeslopen valsche broeders, die zich listig bij de Christenen vervoegd hadden, zich bedienen zouden, ten einde de Christenen geheel van hunne vrijheid te ontzetten, en weder tot slavernij te brengen, daaröm week hij, voor een' tijd, en gaf aan de omstandigheden wijs en voorzichtig toe. (*)

Op deze wijze dan, werd het besluit opgemaakt, en schriftelijk aan de gemeente te *Antiöchië*, en aan de overige gemeenten in *Syrië* en *Cilicië* bericht, in eenen brief, om welken over te brengen, en deszelfs inhoud, volgends het oogmerk der vergadering, ook mondeling te verklaren en aan te dringen, benevens PAULUS en BARNABAS, nog twee kundige en ijverige lieden, JUDAS BARSABAS en SILAS of SYLVANUS, verkozen werden. Deze brief behelsde, niet een bevel of voorschrift, maar het goeddunken der vergadering, gegrond op redenen, uit den aart van JESUS Godsdienst, en uit de schriften der Profeeten, ontleend, ook overëenkomstig het geen de Heilige Geest reeds niet duister had geöpenbaard, in het geval van KORNELIUS en de zijnen, en in zoo vele wonderwerken, welke de prediking van PAULUS en BARNABAS verzeld hadden (†), zonder dat de onfeilbaarheid der Apostelen hier in aanmerking kwam.

Op deze wijze, was deze vergadering, welken naam

(*) GAL. II. 4, 5.

(†) Dit is duidelijk de bedoeling der woorden, „Het „heeft den H. Geest goedgedacht. HAND. XV. 28."

naam men ook aan dezelve verkiest te geven, een waardig voorbeeld voor alle Kerkvergaderingen van volgende tijden, indien men slechts hetzelve had nagevolgd. Ook bleek de eensgezindheid en overéénstemming der Apostelen uit het genomen besluit ten vollen. Niemand had iet bij de leere van PAULUS te voegen, integendeel JAKOBUS, PETRUS, en JOÄNNES, hem de hand ten teken van gemeenschap toereikende, lieten aan hem en BARNABAS de bediening van het Euängelie onder de Heidenen gerust over, alleen verzoekende, dat zij hunne armen indachtig zouden wezen. (*)

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

Met dit besluit, en den brief der Apostelen en der gemeente te *Jerusalem*, keerden PAULUS en BARNABAS, benevens de afgevaardigden der vergadering, na *Antiöchië*, alwaar men den uitslag dezer zaak, met genoegen en blijdschap, vernam.

PAULUS bestraft PETRUS.

Dus was, door dit wijs en voorzichtig gedrag, de twist, voor het tegenwoordige, beteugeld. Ondertusschen blijkt ons, uit de volgende gebeurenissen, dat dezelve niet voor altijd weggenomen en gedempt was. Niet zelden gebeurde het, dat de bekeerden uit de Heidenen de vrijheid van het Christendom te ver uitstrekten, en aanleiding gaven tot ergernissen, gelijk wij, uit de brieven van PAULUS aan de gemeente te *Korinthe*, weten, terwijl, van den anderen kant, vele Christenen uit de Jooden voor de onderhouding der *Mosaïsche* wet zoo sterk ijverden, dat zij derzelver onderhouding noodzaaklijk stelden,

(*) GAL. II. 6-10.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

den, tot des menschen rechtvaardiging voor God, gelijk wij uit den brief van denzelfden Apostel aan de *Galaten* verstaan. PETRUS zelve gaf daar toe niet weinig aanleiding, door zijn onvoorzichtig gedrag te *Antiöchië*, alwaar hij, kort hier na, gekomen is, terwijl PAULUS zich nog daar bevond. In het eerst hier gemeenschappelijk met de Christenen uit de Heidenen verkeerd, en met hun gemeenzaam gegeten en gedronken hebbende, onttrok PETRUS zich aan deze gemeenzaamheid, nadat zekere afgezondenen van den Apostel JAKOBUS daar gekomen waren, zich achterlijk houdende, uit vrees voor de Christenen, die besneden waren. Zijn voorbeeld had zoo veel invloed, dat de overige Christenen uit de *Jooden*, ja BARNABAS zelve, hem navolgden; weshalven PAULUS zich genoodzaakt zag, PETRUS, deswegens, ten overstaan van allen, aan te spreken, en hem van zijnen misslag in dezen te overtuigen. Wij zien uit dit voorbeeld, het welk PAULUS zoo oprecht in zijnen brief aan de *Galaten* (*) verhaalt, dat de Apostelen, onderling, volkomen gelijk stonden. Men ontdekt 'er hunne eerlijkheid in, dat zij malkanderen eenen misslag ernstig onder het oog brengen, en eindelijk, dat zij, hoe zeer onfeilbaar in de leere, nogthans menschen waren, blootgesteld voor misstappen. Doch, hier van, spreken wij, in het vervolg, nader.

Reizen van PAULUS tot

Na deze gebeurenis zwijgt de zekere geschiedenis der Apostelen, die wij in LUKAS tweede boek vinden,

(*) GAL. II. 11-21.

den, geheel van de verrichtingen en lotgevallen des overige Apostelen, en LUKAS bepaalt zich enkel tot PAULUS, en deszelfs reizen, ter voortplanting van het Euängelie onder de Heidenen, waar van de reden eenvouwig deze is, dewijl hij zelve, voor een groot gedeelte, dien Apostel op deze zijne reizen verzeld heeft.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

voortplanting van het Euängelie.

Nog in het zelfde jaar 49 na C. G. ondernam PAULUS deze gewigtige reizen, doch, thans niet in gezelschap met BARNABAS, met wien hij verschil gekregen had, niet over de leere van het Christendom, maar of zij JOÄNNES MARKUS weder, als hunnen dienaar, zouden medenemen, het welk PAULUS niet wilde, omdat deze hen, op hunne eerste reize, verlaten had. (*) Elk dezer Euängeliepredikers nam, derhalven, eenen bijzonderen weg. BARNABAS, van MARKUS verzeld, begaf zich weder eerst na zijn vaderland *Cyprus*, maar PAULUS, hebbende SILAS, dien sommigen voor den zelfden met LUKAS houden (†), zeker een' der beide afgevaardigden van de gemeente van *Jerusalem*, tot reisgenoot verkozen, nam de reize door *Syrië* en *Cilicië*, om de Christenen in deze landen, die, bij zijne eerste reize, het geloof omhelsd hadden, in het geloof te versterken. Te *Lystren* gekomen, nam hij van daar TIMOTHEUS, zijnen leerling, ook met zich tot reisgenoot. Dezen, die van eene Joodsche moeder en Heidenschen vader geboren was, liet PAULUS besnijden, ten

(*) Zie boven *Bladz.* 182

(†) Vergel. SCHUTTZ *Heil. Jaarb.* III *Deel Bladz.* 76.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

ten einde de Jooden geene ergernis tegen hem zouden opvatten, als hij eenen onbesneden jongeling tot zijnen reisgenoot en medehelper had, zijnde het geval hier geheel anders dan met TITUS, van wien wij boven (*Bladz.* 186) gesproken hebben.

Het Euängelie door PAULUS in Europa gebracht.

De landen doorgereisd hebbende, in welke hij te voren reeds gepredikt had, zette de Apostel thans zijne reize verder voort, door *Frygië* en *Galatië*, overäl vele bekeerlingen makende, en gemeenten stichtende. In het eigenlijk zoogenoemd landschap *Asië*, en vervolgends in *Bithynië*, zijnen arbeid willende vervolgen, werd hij door den Heiligen Geest, wiens invloed en bestuur hij volgde, verhinderd, en te *Troas*, op het uiterste van *Asië*, waar de overvaart op *Europa* gemaklijk was, gekomen zijnde, ontdekte zich de voorname reden, waaröm God niet gewild had, dat PAULUS, voor ditmaal, verder in *Asië* zou voortreizen. *Europa* moest ook, door het licht der waarheid, bestraald worden. In een nachtgezicht, werd PAULUS aängemaand, om na *Macedonië* over te komen, gelijk hij ook derwaards overstak, hebbende thans ook, zekerlijk, LUKAS in zijn gezelschap, gelijk wij, uit dien schrijver zelven, weten. ———

Wondergebeurenissen te Filippi.

Te *Filippi*, eene Romeinsche volkplanting, ééne der hoofdsteden van *Macedonië*, predikte PAULUS, met een goed gevolg, de leer van het Euängelie, onder anderen werd eene aanzienlijke vrouw, LYDIÄ, eene Heidin, die in purper handel dreef, uit de stad *Thyatira*, tot het Christendom bekeerd. Doch eene slavin, die eene waarzegster en buikspreekster was,

waar-

waar door hare heeren en meesters groot voordeel van haar hadden, PAULUS en zijn gezelschap op straat naroepende, dat zij dienaars waren van den allerhoogsten God, die den weg der zaligheid boodschapten, dreef PAULUS, die zoodanig getuigenis niet nodig had, den waarzeggenden geest, in den naam van JESUS, van haar uit; waar van het gevolg was, dat hare heeren PAULUS en SILAS bij de overheid beschuldigden, dat zij de stad in rep en roer brachten, door nieuwe en onder de Romeinen niet te dulden zeden te verkondigen. De overheid liet hen, onverhoord, geesselen en in de gevangenis werpen. Doch des nachts sprongen alle de deuren der gevangenis, door eene geweldige aardbeving, open, terwijl te gelijk de boejen van de beide onschuldige gevangenen afvielen. Dit wonder maakte op den stokwaarder of cipier dien indruk, dat hij met zijn huisgezin zich door PAULUS en SILAS liet onderwijzen en doopen. Des morgens zond ook de overheid bevel, om hen op vrijë voeten te stellen. Doch, dewijl deze stad *Filippi* de eerste in *Europa* was, en tevens de eerste, waar eene Romeinsche overheid zich tegen de verkondigers van het Euängelie verzet had, oordeelde PAULUS, zijne waardigheid te moeten handhaven, opdat het niet zou schijnen, als of 'er eenige wettige reden van schuld voor deze behandeling geweest ware. Zich, derhalven, op zijn Romeinsch burgerrecht, gelijk hij een geboren Romeinsch burger was, beroepende, eischte hij, dat de overheid zelve, op eene voldoende wijze, hen met eere ontslaan zoude, gelijk geschiedde, waar na

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

zij verder na *Thessalonica*, de hoofdstad van geheel *Macedonië*, thans *Salonichi* genoemd, reisden.

Oproer te Thessalonica.

Hier weder het Euängelie met goeden voorspoed predikende, verwekten de ongelovige Jooden, door het opruiden van het graauw, een' oploop. Men sleepte zekeren JASON, bij wien PAULUS en SILAS gehuisvest waren, voor de stads overheid, met de beschuldiging, dat de Christenen, in plaats van den Keizer, JESUS als Koning verkondigden. Bij onderzoek bleek de ongerijmdheid dezer lastering, en JASON werd ontslagen. Evenwel oordeelden PAULUS en die het raadzaam, de stad te verlaten, en zich na *Bereën* te begeven.

Te *Bereën* vonden zij de *Jooden* veel edeler gezind, dan te *Thessalonica*, alzoo zij hun werk maakten, om de leere van PAULUS, met de schriften van MOSES en de oude Profeeten, te vergelijken, of zij daar mede overëenkwamen, waar van het gevolg was, dat velen van hun, als ook vele Heidenen, met overtuiging van hun gemoed, deze leere aannamen. ———

Maar, de *Jooden* van *Thessalonica* kwamen ook herwaards, om het gemeen ook hier op te stoken. Dewijl nu hunne woede voornaamlijk tegen PAULUS gericht was, waarschijnlijk, omdat zij hem, welëer een' ijveräar voor de wet, zijnen afval, gelijk zij het noemden, niet vergeven konden, als ook, omdat hij, volgends zijn karakter, het Euängelie met den meesten nadruk verkondigde, besloten de Christenen te *Bereën* den Apostel, in het geheim, na *Athenen* te geleiden, terwijl zijne reisgenoten nog eene poos te *Bereën* bleven.

Athe-

Athenen, hoe zeer ook verbasterd, was nog ſteeds de zetel der Griekſche geleerdheid en wijsgeerte, der kunsten en wetenſchappen, vernuft, goeden ſmaak en beſchaafde zeden, maar tevens zeer afgodisch, en als de verzamelplaats der Goden van alle volken. Hier vond PAULUS eene waardige plaats, waar de kracht en eenvouwigheid van dien Godsdienst, welken hij verkondigde, over de menschlijke wijsheid, kon zegevieren. Volgends zijne gewoonte, leerde hij hier wederöm eerst de *Jooden* in hunne Sijnagoge, maar ook ſprak hij op de openbare marktplaats met de genen, die zich daar bevonden, van de waarheden van den Godsdienst, bijzonder van JESUS, en van de *opſtanding* der dooden. Onder zijne toehorers waren ook Wijsgeeren van de gezindte der *Epicuristen* en *Stoïcijnen*, welke met hem over deze onderwerpen in redentwist raakten, terwijl anderen hem, al ſpottende, voor een' windmaker, en verkondiger van nieuwe Godheden, uitmaakten.

I BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 49.

PAULUS verdedigt de Christenleere te *Athenen* voor den *Areöpagus*.

Het hoofdkarakter der *Atheniënzen* was nieuwsgierigheid naar alles, wat vreemd en nieuw was. Men bracht, derhalven, PAULUS voor den Raad der *Areöpagiten*, die op den heuvel aan MARS geheiligd, *Areöpagus*, zijne zittingen hield, en tot wier kennisneming ook de zaken van den Godsdienst behoorden, hebbende dezen Raad eene wet, die de doodſtraf ſtelde tegen iemand, welke, eigendunklijk, nieuwe Goden invoerde. Voor dezen Raad was SOKRATES te recht geſteld, en ter dood veröordeeld, toen hij zijnen landgenoten zuiverer denkbeelden van Godsdienst en zedekunde leerde. Voor dezen

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

zen Raad nu verdedigde zich PAULUS, op eene wijze, welke volkomen waardig was, aan den Geest, die hem bestuurde. Zonder de waarheid te verdonkeren of te verwrikken, wist hij dezelve zoo innemend en overredend voor te dragen, dat, schoon men hem niet toeliet, zijnè redenen te voleinden, men hem echter vrijsprak, niet alleen, maar zelfs nam een lid van den Raad, DIONYSIUS genaamd, de leere van JESUS aan, van welken DIONYSIUS den *Areöpagiet*, men, naderhand, vele fabelen verdicht, en aan wien men één en ander geschrift toegekend heeft, waar van wij, in het vervolg, spreken zullen, hier alleen aanmerkende, dat hij, volgends de oude overlevering bij EUSEBIUS (*), de eerste *Bisschop* te *Athene* zal geweest zijn, het welk men aan kan nemen, mids dit woord *Bisschop*, in dien zin, verstaande, welken het, ten dezen tijde, had.

PAULUS komt te *Korinthe*.

Van *Athenen* reisde PAULUS na *Korinthe*, eene stad, niet min dan *Athenen*, vermaard door beschaafdheid van zeden en geleerdheid, doch alwaar een sterke koophandel weelde en dartelheid had ingevoerd. In deze stad hield PAULUS zich een jaar en zes maanden op, hebbende daar toe eene geschikte gelegenheid, alzoo hij hier zekeren AQUILAS, eenen Godvruchtigen *Jood* uit *Pontus*, met zijne huisvrouw PRISCILLA, ontmoette, bij welke lieden hij dezen tijd vertoefde, zich het onderhoud verschaffende, met het weven van tenten, of misschien tapijten, het welk het handwerk van deze lieden, als ook van PAULUS, was,

(*) *Hist. Eccles.* III. 4.

was, gelijk alle *Joodsche* Geleerden gewoon waren, eenig handwerk te drijven.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

De gemelde AQUILAS was van *Rome* te *Korinthe* gekomen, omdat Keizer KLAUDIUS alle *Jooden* uit *Rome* verdreven had, het welk OROSIUS (*) zegt, gebeurd te zijn, in het negende regeringsjaar van dezen Keizer, volgends JOSEFUS. In dit laatste nu dwaalt OROSIUS wel, dewijl JOSEFUS van dit geval niet spreekt, doch, daar uit volgt niet, dat deze schrijver niet de rechte tijdsbepaling zou hebben opgegeven. SUETONIUS (†) schrijft, in het gemeen, dat „ KLAUDIUS de Jooden, die door aanstoking van „ CHRESTUS, geduurig oproeren veröorzaakten, uit „ *Rome* verdreven heeft." Velen hebben gemeend, dat SUETONIUS, door dezen CHRESTUS, CHRISTUS heeft verstaan, en vervolgends uit zijne woorden afgeleid, dat KLAUDIUS eene vervolging tegen de *Christenen* zou hebben aangericht, daar toe aangezet zijnde, door de geduurige opschuddingen, welke de ongelovige Jooden, uit haat tegen de Christenen, veröorzaakten, welke men, valschlijk, op rekening der Christenen zal gezet hebben; ook merken zij aan, dat de Grieken en Romeinen meermalen den naam CHRISTUS en *Christenen* in CHRESTUS en *Chrestenen*, als hun meer gewoon, veränderd hebben. Met anderen echter geloof ik liever, dat men door CHRESTUS, in deze plaats van SUETONIUS, niet CHRISTUS

Keizer KLAUDIUS verdrijft de Jooden uit *Rome*.

(*) *Hist.* VII. 6. *pag.* 469.

(†) *Claud. C.* 25. *Judaeos, impulsore* CHRESTO, *assidue tumultuantes, Roma expulit.*

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 49.

TUS te verstaan, noch aan eene vervolging, bepaaldelijk tegen de *Christenen*, als zoodanig, aangericht, te denken hebbe. TACITUS, een tijdgenoot en vriend van SUETONIUS, noemt, waar hij van JESUS spreekt, denzelven duidelijk CHRISTUS, niet CHRESTUS, en SUETONIUS zelve gebruikt, in het leven van NERO, insgelijks de benaming van *Christenen*, niet *Chrestenen*. Ook spreekt LUKAS (*) niet van een verdrijven der *Christenen* uit *Rome*, maar der Jooden, alhoewel de Christenen mede die stad verlaten moesten, omdat zij, door de Romeinen, voor *Jooden* werden gehouden, en nog niet als een afzonderlijk genootschap bekend waren.

GALLIO landvoogd van *Achaje* weigert zich met de Jooden en Christenen te bemoeijen.

PAULUS reisgenoten SILAS en TIMOTHEUS zich, met gunstige berichten van de gemeenten in *Macedonië*, weder bij PAULUS vervoegd hebbende, het welk in het jaar 50 kan gesteld worden, voelde de Apostel zoo veel te meer aandrang van den Geest, om aan de *Jooden* te betuigen, dat JESUS de MESSIÄS zij. Doch, schoon velen, en onder dezen KRISPUS, de opperste van de Joodsche Sijnagoge zelve, het geloof in JESUS aannamen, echter bleef het gros der Jooden PAULUS hardnekkig wederstaan, zoodat hij zich genoodzaakt zag, onder eene plegtige betuiging, zich van hun tot de Heidenen te wenden, en in het huis van zekeren JUSTUS, het welk naast de Joodsche Sijnagoge stond, eene afzonderlijk leerschool oprichtte; tevens werd de Apostel bemoedigd, door een gezicht, waar in JESUS hem

(*) HAND. XVIII. 2.

hem vermaande, onbeſchroomd en zonder vreeze voort te varen, gelijk PAULUS deed, met dat gevolg, dat te *Korinthe* eene aanzienlijke gemeente gevestigd werd. Maar, als nu GALLIO, wien men, gemeenlijk, voor eenen broeder van den Wijsgeer SENECA houdt (*), ſchoon zulks twijfelächtig is, dewijl geen der oude ſchrijveren den broeder van SENECA *Proconſul* noemt, als, zeg ik, GALLIO landvoogd van *Achaje* was, onder den titel van *Proconſul*, verwekten de ongelovige Jooden te *Korinthe* eenen opſtand, en ſleepten PAULUS voor den Rechterſtoel van den landvoogd, hem beſchuldigende, dat hij de menſchen God, op eene wijze, leerde dienen, welke tegen hunne wet ſtreed. GALLIO weigerde zich, eenigzins, met hunne Godsdienst-verſchillen in te laten, waar op zij blootgeſteld werden aan de beſchimping der *Grieken*, welke zelfs SOSTHENES, wien de Jooden, gelijk men zou mogen gisſen, in de plaats van KRISPUS, tot opperſten der Sijnagoge, verkozen hadden, wakker afklopten, zonder dat GALLIO zich met deze zaak verder bemoeide.

I BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 50.

In het begin van het jaar 51 vertrok PAULUS, verzeld van AQUILAS en PRISCILLA van *Korinthe*, en deed, op deze reize, de ſtad *Efeze* aan, alwaar hij, hoe zeer daar toe verzocht zijnde, echter niet vertoefde, alzoo hij, vóór het aanſtaande Paaschfeest, te *Jeruſalem* wilde zijn, welke ſtad hij bezocht, en het feest gevierd hebbende, kwam hij we-

PAULUS komt te *Efeze*.

(*) Vergel. SCHUTTE *Heil. Jaarb.* III *Deel Bladz.* 81.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 51.

weder te *Antiöchië* in *Syrië*, van waar hij zijne reize aanvaard had, te rug.

Derde reize van PAULUS in *Asië*.

Hier eenigen tijd vertoefd hebbende, aanvaardde de Apostel, nog in het zelfde jaar, zijne derde reize na *Asië*, om de gemeenten aldaar, welke door verscheiden bedenklijke verschillen en de woelingen van valsche leeräaren, met betrekking tot de vrijheid der Christenen, en andere stukken, ontrust werden, te bezoeken, en in het geloof, het welk hij onder hen gepredikt had, te bevestigen. De bovenste, of noordelijke, landschappen van *Klein-Asië* doorreisd hebbende, kwam de Apostel, voor de tweede keer, te *Efeze*. ——

Bericht van APOLLOS.

Inmiddels was zekere APOLLOS, een geleerde Jood, uit *Alexändrië* in *Egypte*, te *Efeze* aangekomen. Deze had, tot hier toe, alleen kennis van den doop en leere van JOÄNNES den *Dooper*, (*) maar te *Efeze*, door AQUILAS en PRISCILLA onderwezen zijnde, dat JESUS de MESSIÄS was, dien JOÄNNES had aangekondigd, reisde hij na *Achaje*, en leerde te *Korinthe*, met veel kracht van overtuiging, dewijl hij een welsprekend man was, dat JESUS de MESSIÄS is. (†) Ondertusschen had zijne komst en prediking aldaar noodlottig kunnen zijn voor de *Korinthische* gemeente, welke zich spoedig in partijschappen verdeelde, die zich, naar de namen van de vermaarde leeräaren, KEFAS of PETRUS, APOLLOS,

(*) Vergelijk, het geen boven *Bladz.* 92. volgg. van de leerlingen van JOÄNNES gezegd is.

(†) HAND. XVIII. 23-28. vergel. 1 KOR. III. 6. enz.

LOS, en PAULUS, onderscheidden, het welk vele verwarringen veröörzaakte, die PAULUS aanspoorden, om eenen herderlijken brief aan de gemeente te *Korinthe* te schrijven, gelijk hij reeds meer zoodanige brieven aan andere gemeenten geschreven had, ten einde hen tot eensgezindheid en liefde te vermanen, en hun de leere en pligten des geloofs in te scherpen. ——

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 51.

Bij zijne komst te *Efeze*, vond PAULUS aldaar nog tien of twaalf lieden, welke, even als APOLLOS, leerlingen van JOÄNNES waren; aan deze verklaarde hij de geschiedenis van JESUS, en hen in JESUS naam gedoopt hebbende, deelde hij hun de gaven van den Heiligen Geest mede.

Drie maanden lang verkondigde PAULUS hier te *Efeze* het Euängelie in de Sijnagogen der Jooden, doch, als het gros der Jooden niet alleen in hun ongeloof volhardde, maar zelfs, gelijk elders, tot schelden en lasteren oversloeg, zonderde PAULUS zich, ook hier, van hun af, en de leerplaats van zekeren TYRANNUS gehuurd hebbende, onderwees hij de Euängelieleer twee jaaren lang openlijk in dezelve, zoodat zijn geheele verblijf te *Efeze*, saamgenomen, drie jaaren uitmaakte (*). Het onderwijs van den Apostel ging gepaard met verbazende wonderen, zoo zelfs, dat men des Apostels zweet- en gordeldoeken tot de kranken bracht, wanneer, volgends LUKAS, de ziekten van hun weeken, en de booze geesten van hun uitvoeren.

Wonderen, door PAULUS te *Efeze* verricht.

Wij

(*) HAND. XIX. 8 en 10. vergel. HAND. XX. 31.

I. BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 51.

Aanmerking over deze wonderen.

Wij kunnen niet nalaten, in het voorbijgaan, hier eene aanmerking te plaatzen over deze wonderen, door PAULUS te *Efeze* verricht. Uit het gene wij, tot hier toe, van de Apostelen van JESUS verhaald hebben, zien wij, dat zij, ter ſtaving van hunne prediking, wonderwerken verricht hebben, doch niet telkens, niet overäl. Te weten, zij oefenden dit wondervermogen, niet naar willekeur, maar alleen, door aandrift van den Heiligen Geest, en met die wijsheid, welke ook JESUS zelve betoond had, naar mate de omſtandigheden al of niet wonderwerken vorderden. Waar de menſchen, meer verlicht en beſchaafd, door overtuiging der waarheid te winnen waren, doch waar dan ook, te gelijk, wonderwerken, wegens hun ongeloof aan buitengewone gebeurenisſen, dikwijls vruchteloos bleven, daar werden dezelven niet verkwist. Te *Efeze* had men veel op, met bovennatuurlijke dingen, hier konden waare wonderwerken de ijdelheid der bijgelovigheden beſchamen, en de menſchen daar van afbrengen, en PAULUS deed ook, in de daad, in deze ſtad zeer vele en groote wonderen.

Eenige Jooden, die zich hier voor geestenbezweerers uitgaven, ondernamen, deze wonderen van PAULUS voor ſoortgelijke bezweeringen aanziende, den naam van JESUS, tot hun oogmerk, te gebruiken, doch de booze geest, welken zij dus bezworen, liet zich daar door niet bedwingen, maar mishandelde hen zoodanig, dat zij de vlucht moesten nemen. Velen werden, op deze wijze, tot het Christendom overgehaald, en te *Efeze* eene aanzienlijke gemeente ge-

gesticht. Zulken, die te voren aan bijgelovigheden der toverkunsten waren overgegeven, en boeken, over de geheime wetenschappen handelende, bezaten, brachten dezelve hervoort, en verbrandden ze, openlijk, in groote menigte.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 51.

Oproer tegen PAULUS te *Efeze*.

PAULUS, ruim twee jaaren te *Efeze* hebbende doorgebracht, was nu voornemens, nog eene reize na *Macedonië* en *Achaje* te doen, wanneer hij te *Efeze* in een oogschijnlijk levensgevaar raakte. *Efeze* was vermaard, door den Tempel van *Diäna*, welke voor één der wereldwonderen gehouden werd, zekere zilversmid, DEMETRIUS genaamd, maakte vele afbeeldzels van dezen Tempel in het klein, waar van hij groote winsten had. Door de uitbreiding van het Christendom, verloor het bijgeloof zijne waarde, en de afbeeldzels van DIÄNA's Tempel werden niet zoo veel meer verkocht. Hij hield dit zijnen medekunstenaren voor, 'er, als 't ware, zijne bekommering bijvoegende, dat de veréering en dienst der Godin zelve in verval zou komen. Met dezen dus samenspannende, verwekte hij een' oploop onder het gemeen, het welk de geheele stad in verwarring bracht; men sleepte twee van PAULUS reisgenoten GAÏUS en ARISTARCHUS, die *Macedoniërs* waren, met geweld, na de openbare schouwplaats, werwaards PAULUS zich insgelijks wilde begeven, om, gelijk waarschijnlijk is, door zijne redenen het volk tot bedaren te brengen, maar de Christenen, en zelfs de Heidensche opzieners van den schouwburg, hielden hem te rug. De Jooden, het zij PAULUS willende bezwaren, of wel voor de gevolgen van de-

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 54.

zen oploop ook voor zich vrezende, deeden eenen ALEXANDER, waarschijnlijk denzelfden, over wiens tegenstand tegen het Euängelie PAULUS, in zijne brieven aan TIMOTHEUS (*), zich beklaagt, optreden, om het volk aan te spreken, het welk hem weigerde gehoor te geven, en door zijn geschreeuw hem belette te spreken. Eindelijk vond de stadsschrijver middel, om het gemeen te bedaren, hun onder anderen onder het oog brengende, dat PAULUS en zijne vrienden immers hunne Goden niet gelasterd hadden, waar uit men ziet, met welke bedaarde voorzichtigheid zich deze, in hun prediken, gedroegen. Zonder, met verkeerden ijver, het Heidensch Bijgeloof aan te tasten, vergenoegden zij zich, die waarheden stellig te leeren, door welke het Bijgeloof van zelve vervallen moest.

PAULUS verdere reize door *Macedonië* in *Griekenland.*

Nadat het oproer gestild was, ging PAULUS van *Efeze* op reize na *Macedonië*, en *Griekenland*, tevens voornemens zijnde, om in die landen eene inzameling van penningen, ten behoeve van de Christenen te *Jerusalem*, te doen, en die derwaards over te brengen, waar na hij besloten had, de stad *Rome*, de toenmalige hoofdstad der wereld, te bezoeken, alwaar wel reeds eene gemeente van Christenen verzameld, maar nog geen Apostel geweest was, om aan dezelve, ter bevestiging van hun geloof, de buitengewone gaven des Heiligen Geestes mede te deelen. Hij schreef ook, op deze reize door *Griekenland*, zijnen brief aan de gemeente te *Rome*, waar

(*) 1. TIMOTH. I. 20. 2. TIMOTH. IV. 14.

waar in hij aan dezelve, tevens, van dit zijn voornemen kennis gaf.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

Te weten, de Jooden, en dus ook de Christenen, waren thans weder vrij na *Rome* gekeerd, dewijl hunne verbanning, met den dood van Keizer KLAUDIUS, een einde had genomen. Deze overleed in het jaar 54, wordende opgevolgd door NERO, welke, wegens zijne wreedheid, zoo berucht is geworden. ——

Keizer KLAUDIUS sterft, NERO volgt hem op.

Drie maanden bragt PAULUS, met zijne reize door *Griekenland*, door, waar na hij, in het jaar 55, van *Filippi* in *Macedonië* weder na *Asië* keerde. Te *Troäs* gekomen, alwaar hij eene week vertoefde, leerde hij de gemeente, op den eersten dag der week, dat is, op Zondag, (*) en vierde met haar het avondmaal, ter gedachtenis van JESUS dood. Hier gaf hij aan eenen jongeling, die uit het venster gevallen was, het leven weder — *Efeze* voor dit maal niet willende aandoen, ontbood hij de ouderlingen der gemeente aldaar, welke ook *Opzieners* of *Bisschoppen* genoemd worden (†), bij zich te *Milete*, van welke hij een teder en aandoenlijk afscheid nam, dewijl hij hun verzekerde, dat zij hem, in persoon, niet weder zouden zien. Op zijne verdere reize na *Jerusalem*, voorzeide hem meer dan één Profeet, en onder anderen AGABUS, dat hij te *Jerusalem* gevangen en aan de Heidenen overgeleverd zou worden, waaröm de Christenen hem zochten te

PAULUS terugreize na *Jerusalem*.

(*) HANDEL. XX. 7.
(†) HAND. XX. 28.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

te bewegen, om niet na *Jerusalem* te gaan, maar de Apostel, deze voorzeggingen eer als eene roeping aanziende, om zijne reize te vervorderen, verklaarde, bereid te zijn, om voor de goede zaak van JESUS niet alleen banden, maar zelfs de dood, te ondergaan; zijne reize derhalven voortzettende, kwam hij te *Jerusalem* aan, alwaar hij van de Christenen, met gulhartige blijdschap, verwelkomd werd.

Toestand der Jooden ten dezen tijde.

Laat ons, voordat wij, het geen PAULUS thans te *Jerusalem* bejegend is, te boek stellen, kortelijk zien, welke veränderingen 'er, geduurende de afwezendheid van den Apostel, in het Joodsche land waren voorgevallen, en, hoedanig de tegenwoordige toestand was van dit volk.

Wij hebben boven (*) gezien, dat Keizer KLAUDIUS, na den dood van Koning AGRIPPA den eersten, het Joodsche land weder tot eene Romeinsche Provintie gemaakt had, die bestuurd werd, door eenen Romeinschen landvoogd, KUSPIUS FADUS. Met moeite onderwierpen zich de Jooden op nieuw aan het gebied der Romeinsche landvoogden, en de wanörden, roverijën, en oproeren, welke den naderenden ondergang van hunnen Staat voorspelden, namen van dag tot dag toe. FADUS had reeds vele moeite, om die oproerigen onder de Jooden, welke, onder schijn van ijverige voorstanders der vrijheid te zijn, met moordpriemen onder hunne klederen gewapend, alles onveilig maakten, te beteugelen. Ook stond 'er, ten dezen tijde, een bedrieger op, dien JOSEFUS THEU-

(*) *Bladz.* 180.

THEUDAS noemt, doch waarschijnlijk in den naam een' misslag begaande, alzoo THEUDAS reeds eenige jaren vroeger een' opstand gemaakt had, welke echter weinig betekende (†). Deze bedrieger, welke zich thans voordeed, maakte de Jooden wijs, dat hij hen droogvoets door den Jordaan zou leiden, doch de landvoogd, eenig krijgsvolk uitgezonden hebbende, verstrooide den verzamelden hoop, en de bedrieger zelve werd onthoofd, en zijn hoofd na *Jerusalem* gebragt.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

De opvolger van FADUS was TIBERIUS ALEXANDER, een tot het Heidendom afgevallen Jood van het Priesterlijk geslacht. Geduurende zijn bestuur, overleed HERODES, Koning van *Calchis*, die het opzicht had gehad over de Tempelschatten te *Jerusalem*, en de magt, om Hoogenpriesters aan te stellen, welke voorrechten thans, door den Keizer, benevens het Koningrijk van dezen HERODES, aan AGRIPPA II. Zoon van AGRIPPA I. geschonken werden, welke daardoor een' grooten invloed op de Joodsche zaken bekwam.

Onder den volgenden landvoogd VENTIDIUS KUMANUS, die, in het jaar 48, het bestuur aanvaarde, bersteden de onlusten openlijker uit. Op een Paaschfeest had een Romeinsch soldaat, die aan de Tempelpoort de wacht had, de onbeschaamdheid, van zich, op eene onbetaamlijke wijze, te ontbloten. Deze ontheiliging van den Tempel ontstak de woede der Jooden, welke van den landvoogd, niet zonder bedrei-

KUMANUS landvoogd.

(†) Zie boven *Bladz.* 154.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

dreiging, wraak eischten; maar deze joeg hen, door zijn krijgsvolk, uit één, in welke verwarring eenige duizend Jooden het leven verloren. Bij eene andere gelegenheid, verscheurde een Romeinsch soldaat een afschrift van MOSES wet, waar op de Jooden zoo hevigen oploop verwekten, dat de landvoogd genoodzaakt was, den soldaat te doen onthoofden. Maar, als hij in het jaar 51 den *Jooden* recht weigerde tegen de *Samaritanen*, en de *Jooden* daaröm zich zelven, door vijändlijkheden tegen de *Samaritanen*, wreekten, waar door daaglijks buitensporigheden gepleegd werden, werd KUMANUS, in het jaar 53 opöntboden, en in ballingschap verzonden, hebbende ANTONIUS KLAUDIUS FELIX tot zijn' opvolger.

NERO volgt KLAUDIUS in het Keizerrijk op.

Het volgende jaar overleed Keizer KLAUDIUS, gelijk wij gezegd hebben, en zijn stiefzoon, NERO, beklom den troon van het Romeinsche Rijk, welke eerst, zoo lang hij den Wijsgeer SENECA tot raadgever had, goede hoop van zich deed opvatten, maar, weldra, door broeder- en moedermoord, door de uitgezochtste wreedheden, wellusten, snood en laag gedrag, meer dan 13 jaaren lang, *Rome* en het Rijk deed zuchten, tot dat eindelijk alles tegen hem opstond, en hij, uit wanhoop, de handen aan zich zelven sloeg.

Landvoogdij van FELIX.

De *Jooden* hadden echter, van de wreedheid en spoorloosheden van NERO, geene nadeelige ondervinding. Hij begunstigde veeleer den Koning AGRIPPA II, wien hij, behalven het geen deze vorst van den Keizer KLAUDIUS ontvangen had, nog een gedeelte van *Galileë* en *Pereë* schonk. Maar FELIX, de land-

landvoogd van *Judeë*, regeerde, gelijk TACITUS ons bericht, de *Jooden*, met de willekeurigheid van eenen oppervorst, en op de wijze van slaven. Het land krielde van rovers en moordenaars, als ook van valsche Profeeten, en zulke lieden gaven zich den naam van *zeloten*, *yveräars*, voor Godsdienst en vrijheid; terwijl FELIX, bij gelegenheid van alle zoodanige openbare onrusten, voedzel vond, voor zijne wreedheid en gierigheid. Onder de gemelde valsche Profeeten en bedriegers, was ook een *Egyptische* Jood, die, aan het hoofd van 4,000 moordenaren zijnde, vele menschen, door beloften van aanstaande verlossing en Godlijke wonderen, overhaalde, om hem te volgen. Maar, zijn' aanhang, door de *Romeinen*, uit één gejaagd zijnde, heeft men van hem zelven niets meer vernomen.

I BOEK. IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

Na twee jaaren, werd FELIX, door Keizer NERO opöntboden, en PORCIUS FESTUS, in zijne plaats, als landvoogd, gezonden, welke, geduurende zijn bestuur, de handen vol werks had, wegens de verwarring, moorden, en oproeren, die het land vervulden; de Priesters zelve, in partijën tegen malkanderen verdeeld, maakten van de moordenaren gebruik, en voerden een' soort van oorlog onder malkanderen, terwijl het geheele land door rovers onveilig gemaakt werd.

Van FESTUS.

Zoodanig was de staat van zaken, in het *Joodsche* land, toen PAULUS van zijne laatste reize te *Jerusalem* kwam, opdat wij den draad onzer geschiedenis weder opvatten. Daags na zijn aankomst, vervoegde PAULUS zich, bij den Apostel JAKOBUS, den

PAULUS te *Jerusalem* gevangen.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

den *Kleinen* genoemd, zijnde misschien de andere Apostelen thans reeds van *Jerusalem* vertrokken, aan dezen, en de oudsten of Ouderlingen der *Jerusalemsche* gemeente, verslag doende van zijne verrichtingen onder de Heidenen, verheerlijkten zij God deswegens, maar gaven hem tevens te verstaan, dat de laster hem nagaf, als of hij de wet van MOSES afgeschaft, en niet alleen de Heidenen, maar ook de *Jooden*, van het onderhouden der besnijdenis, en andere plegtigheden, ontslagen wilde hebben, waar over de *Joodsche Christenen* zich, uit verkleefdheid aan de wet, zeer ergerden. Zij stelden hem, daaröm, voor, ten einde alle nadeelige indrukken weg te nemen, dewijl 'er thans vier lieden bij hun waren, die eene gelofte op zich hadden genomen, dat hij zich met dezelve heiligen, en de kosten, ter voldoening der gelofte, voor hun dragen zou, dewijl dus zou blijken, dat hij de vaderlijke wetten en plegtigheden eerbiedigde. Schoon nu de verdenking tegen PAULUS geen' grond had, dewijl deze Apostel, hoe zeer ijverende voor de Christelijke vrijheid, echter zich altijd gewacht had, de Jooden te hinderen, in hunne Godsdienstige oefeningen, zijnde veel meer ten dezen opzichte, den Jooden een Jood, gelijk den Heidenen een Heiden, en allen alles, wat zoodanige bijzaken betrof; te weten, hij liet de afschaffing der *Mosaische* wetten, die hij, met recht, op den duur, onbestaanbaar rekende met den geest van het Christendom, even gelijk JESUS zelve gedaan had, aan den tijd over, alleen de Christenen, in alle zijne redenen en schriften, voorbereidende, om de vooröordeelen

len daar omtrent af te leggen; alschoon zeg ik, deze verdenking ongegrond was, evenwel schikte PAULUS zich gewillig, naar het voorstel van de opzieners der gemeente, opdat alle ergernissen verhoed werden.

Maar, als hij zich nu, ter vervulling van het geen hij op zich genomen had, in den Tempel bevond, verwekten eenige Jooden uit *Asië*, die thans te *Jerusalem* waren, zich verbeeldende, dat de Apostel éénen zijner reisgenoten, TROFIMUS van *Efeze*, die onbesneden was, en dien zij bij hem in de stad gezien hadden, met zich in den Tempel gebracht had, deswegens een oproer: onder een woedend geschreeuw, dat hij de man was, die allerwegen tegen den Joodschen Godsdienst en zeden predikte, en die zich nu zelfs aan Tempelschennis had schuldig gemaakt, door eenen Heiden in dit Heiligdom te brengen, vielen zij op PAULUS aan, dien men, gewis, in den oploop, zou hebben omgebracht, indien niet de Romeinsche bevelhebber KLAUDIUS LYSIÄS, welke de bezetting op het Kasteel *Antoniä*, bij den Tempel, gebood, ware toegeschoten, en PAULUS, hoewel niet zonder moeite, uit de handen der oproerelingen gered, en in bewaring genomen had.

Op zijn verzoek, liet deze bevelhebber, die PAULUS eerst aangezien had voor dien *Egyptenaar*, van wien wij hier voor gewaagd hebben, den Apostel toe, om het volk aan te spreken. Het volk luisterde, terwijl PAULUS hun een bericht gaf van zijne voorgaande levenswijze en ijver voor den Godsdienst, men hield zich stil, toen hij zijne bekeering tot het

Chris-

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

Christendom verhaalde, maar zoodra hij sprak, van zijne zending door JESUS, om den Heidenen de zaligheid te verkondigen, berstte de woede op nieuw los, men eischte zijnen dood, en het volk dreigde tot geweld over te slaan; de bevelhebber, de reden van dit geweld niet begrijpende, beval, PAULUS te geesselen, om hem dus tot bekentenis te brengen, wat hij mogt misdaan hebben. PAULUS beriep zich op zijn *Romeinsch* burgerrecht, en de hoofdman, dit eerbiedigende, besloot hem voor den Joodschen Hoogenraad te stellen, opdat die zijne zaak, gerechtelijk, onderzoeken mogt.

PAULUS voor den Joodschen Raad verhoord.

Doch, wanneer PAULUS hier voor den Raad zijne verantwoording begon, met de verklaring, dat hij, altijd, als een goed burger, met een goed geweten voor God, geleefd en gewandeld had, gebood de Hoogenpriester ANANIÄS, wien dit begin te stout voorkwam, hem op den mond te slaan. Over zulk een onwaardig gedrag was PAULUS, die, als *Romeinsch* burger, niet voor zijnen bevoegden richter stond, verontwaardigd. Vrij levendig dreef hij den Hoogenpriester toe: „God zal u slaan, gij gepleisterde wand! Gij huichelaar, die eene uitwendige vertoning maakt van Godsdienstigheid! Zit gij, om mij, naar de wet, te oordeelen, en beveelt gij, mij, tegen alle wet en reden, te slaan?" Doch, als de omstanders hem het ontzag herinnerden, het welk men aan den Hoogenpriester verschuldigd was, verschoonde hij zich, dat hij hem niet als Hoogenpriester gekend had, dewijl hij anders wel wist, dat de Godlijke wet verbood, de hoofden en be-

bestuurers des volks oneërbiedig te bejegenen. Te weten, PAULUS was lange jaaren, van *Jerusalem* afwezig geweest, en de zaken stonden zoo verward, dat telkens Hoogenpriesters afgezet, en anderen in derzelver plaats werden aangesteld.

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

PAULUS ziende, dat de geheele Raad partijdig tegen hem was, en wetende, dat zij uit *Farizeën* en *Sadduceën* bestond, verklaarde, dat hij een *Farizeër*, een zoon van een' *Farizeër*, was, en dat hij, ondertusschen, aangeklaagd werd, omdat hij de opstanding der dooden leeräarde; gelijk dit waarlijk zijne hoofdleere was, dat JESUS uit de dooden was opgestaan. Nu verdeelde zich de Raad, de *Farizeën* trokken de partij voor PAULUS, en vonden geene misdaad in hem. De tweedragt rees zelfs hier door, in den Raad, zoo hoog, dat de Romeinsche bevelhebber PAULUS, door de soldaten, weder naa de hoofwacht deed geleiden.

Des nachts werd PAULUS bemoedigd, door JESUS zelven, die aan hem verscheen, en hem gerust stelde, dewijl de Apostel van hem ook te *Rome* getuigen moest, gelijk hij te *Jerusalem* gedaan had.

Intusschen was de verbittering tegen PAULUS zoo groot, dat omtrent veertig *Jooden* eene samenzwering maakten, om hem het leven te benemen. De bevelhebber LYSIÄS, hier van kennis bekomen hebbende, zond PAULUS, onder een goed geleide ruiters na *Caesareä*, alwaar de landvoogd FELIX zijn verblijf had, belastende tevens zijne beschuldigers, hunne aanklagte bij den landvoogd in te brengen, opdat die dezelve beöordeelde.

Na

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

Paulus voor den land-voogd felix be-schul-digd.

Na eenige dagen verscheenen deze beschuldigers, bestaande uit eenige leden van den *Joodschen* Raad, met den Hoogenpriester ANANIÄS, verzeld van eenen advocaat of voorspraak, TERTULLUS. De beschuldiging, welke zij inbrachten, bestond hoofzaaklijk hier in, dat PAULUS, als één der voornaamste hoofden van de partij der *Nazarenen*, (zoo noemde men de *Christenen*, uit veràchting,) door het geheele Romeinsche Rijk, onder de Jooden oproer gesticht, en nu ook den Tempel te *Jerusalem* ontheiligd had. PAULUS verdedigde zich deftig en manlijk, wederleggende deze beschuldiging, met zoo veel nadruks, dat zijne beschuldigers beschaamd stonden. FELIX, de Jooden te vriend willende houden, verschoof het verder rechtsgeding, tot de overste LYSIÄS, in persoon, hem nader opheldering zou gegeven hebben, en hield PAULUS, inmiddels, in vrijë bewaring, zoodat ook zijne bloedverwanten en vrienden hem vrij mogten bezoeken.

FELIX was getrouwd met DRUSILLA, eene *Joodin*, dochter van den Joodschen Koning AGRIPPA den Isten, die haren man, den Koning van *Emesa* of *Emessa*, en zelfs haren Godsdienst, door de kunstenarijën van eenen SIMON, verlaten had, om met FELIX te trouwen (*). Eens liet FELIX den gevangen PAULUS voor zich en zijne huisvrouw komen, ten einde iet nader van hem, aangaande zijne leere, te vernemen, maar, als de Apostel, bij deze gelegenheid, met ernst, sprak van de deugd van recht-

vaar-

(*) Vergelijk boven *Bladz.* 161.

vaardigheid en kuifche matigheid, en van het toekomend algemeen oordeel over der menfchen daaden, vond FELIX zich zoo getroffen, dat hij zijn gefprek afbrak, en den Apostel tot nader gelegenheid heen zond. Ook fprak hij hem, van tijd tot tijd, doch alleen op hoop, dat PAULUS hem geld aan zou bieden voor zijn ontflag, het welk echter niet gebeurde.

I BOEK IX Hoofdft. na C. G. Jaar 55.

Als de tijd van FELIX ftadhouderfchap verlopen was, vertrok hij na *Rome*, latende PAULUS in hechtenis blijven, en deszelfs zaak ter beflisfing voor zijn' opvolger overlatende.

Naauwlijks was PORCIUS FESTUS, de nieuwe landvoogd, in zijne landvoogdij aangekomen, of de Jooden fpraken hem over PAULUS aan, begeerende, dat deze na *Jerufalem* overgebracht, en daar te recht gefteld zou worden, hebbende geen ander oogmerk, dan den eedverwanten gelegenheid te geven, hem onder weg te vermoorden. FESTUS weigerde, naar hun voorftel te horen, maar bracht PAULUS te *Caefareä* in het verhoor, alwaar PAULUS andermaal zijne zaak met die overtuiging bepleitede, dat de befchuldigers niets wisten te antwoorden. Evenwel deed FESTUS thans aan PAULUS het voorftel, of hij te *Jerufalem* de uitfpraak van zijn geding wilde ontvangen, maar de Apostel, bewust van de moorddadige voornemens der Jooden, weigerde zulks, en het lang dralen moede, waar door hij ook verhinderd werd, in zijn gewigtig werk, de verkondiging van het Euängelie, beriep zich, als een Romeinsch burger, op des Keizers richterftoel te *Rome*, des te geruster, omdat hij wist, dat hij te *Rome* zelve

FESTUS landvoogd.

het

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 55.

het Euängelie zou verkondigen. Zoodanige beroeping op den Keizer kon aan eenen Romeinschen burger, door den landvoogd, niet geweigerd worden, gelijk dezelve dan ook door FESTUS aan PAULUS thans werd toegestaan.

PAULUS veräntwoording voor FESTUS en Koning AGRIPPA.

Wanneer een landvoogd gevangenen na *Rome* ter beöordeeling opzond, was hij verpligt, daar bij een bericht te voegen van den aart der beschuldiging en der misdaad, FESTUS was omtrent PAULUS verlegen. Hij, als een Heiden, had van de Godsdienstverschillen, over welke de Jooden PAULUS beschuldigden, geene duidelijke begrippen, het was hem daaröm zeer aangenaam, dat hij, ten dezen tijd, een bezoek kreeg van den Koning AGRIPPA II, en deszelfs zuster BERENICE, en dewijl ook deze begeerig was, iet nader van PAULUS leere te vernemen, werd de Apostel nogmaal, voor den Koning, deszelfs zuster, den landvoogd, en eene talrijke vergadering van de aanzienlijkste lieden, gebracht, alwaar hij eene zoo treffende en nadruklijke veräntwoording hield, dat FESTUS, die van den Joodschen Godsdienst niets wist, den Apostel in de reden viel, als iemand, die, door al te groote geleerdheid, raaskalde. Maar, PAULUS, zich bedaard ontschuldigende, beriep zich op den Koning AGRIPPA, die, als een Jood, van de gronden zijner leere niet onkundig kon zijn, en drong op denzelven, met het gezag der Profeetische schriften, zoo sterk aan, dat hij dit, ten minsten dubbelzinnig, antwoord geven moest, dat hij hem bijna bewegen zou, een *Christen* te worden. Alle de toehorers waren overtuigd, van

van PAULUS onschuld, doch, dewijl hij zich op den Keizer beroepen had, oordeelden zij, dat hij na *Rome* moest worden opgezonden.

Paulus na Rome gevoerd.

De Apostel werd, dienvolgends, met eenige andere gevangenen, aan eenen *Romeinschen* hoofdman, JULIUS genaamd, een bescheiden en menschlievend man, overgegeven, om na *Rome* gevoerd te worden. De reize was, door tegenwind en storm, langdurig en gevaarlijk. Door een *Levantijn*, of hevigen stormwind, overvallen, had men de hoop van behoudenis reeds opgegeven, maar PAULUS, door een' hemelsch gezicht bemoedigd, vertroostte de schepelingen, met de verzekering, dat men wel schipbreuk lijden, doch dat niemand daar bij het leven zou verliezen. Men leed ook schipbreuk aan een eiland, toen *Melite*, thans *Maltha* genoemd. Doch, alle de schepelingen bereikten gelukkig het strand. Door de eilanders met veel gastvrijheid ontvangen, gebeurde het, dat PAULUS, zich met anderen bij een vuur van rijzeren droogende en warmende, een adder aan de hand bleef hangen, welke hij echter, zonder eenig letzel, afschudde, waar door de Eilanders een hoog gevoelen van hem opvatteden, het welk, versterkt, door de wonderdadige genezingen, die PAULUS aan verscheiden kranken verrichtede, aanleiding gaf, dat PAULUS de drie maanden, die hij op het Eiland, wegens den winter, doorbracht, met nut en voordeel voor de Christenleere besteeden kon.

En aldaar twee jaren in eene vrije

Den winter voorbij, en de zee weder open zijnde, werd in het voorjaar 56 de reize voortgezet, en PAULUS, te *Rome* aangekomen, aan den be-

I BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

velhebber der Keizerlijke lijfwacht, thans AFRANIUS BURRHUS, een' eerlijk en rechtschapen man, die, met den Wijsgeer SENECA, hofmeester of opvoeder van Keizer NERO geweest was, overgeleverd. De gunstige berichten van den hopman JULIUS, aangaande het voorgevallene op de reize, en dewijl ook het bericht van den landvoogd FESTUS niets nadeeligs voor PAULUS kon bevatten, gelijk ook, tot hier toe, geene beschuldigingen tegen PAULUS uit *Judeë* waren ingekomen, bezorgden PAULUS een vrij goed onthaal bij den deugdzamen BURRHUS; hem werd vergund, op zich zelven te wonen, in een eigen gehuurd huis, alwaar hij door een' soldaat bewaard werd, terwijl ieder vrijheid had, om hem te bezoeken, gelijk vele Christenen, welke te *Rome* waren, hem reeds buiten de stad te gemoet waren gekomen, wier ontmoeting hem vele vreugde gegeven had.

bewaring gehouden.

Drie dagen na zijne aankomst, ontbood PAULUS de voornaamste Jooden uit *Rome* bij zich, aan welke hij alle zijne omstandigheden en zijne onschuld bloot en open legde, en hoe hij, enkel om den MESSIÄS, op wien toch de Jooden alle hunne hoop stelden, in deze banden gekomen was. De *Jooden* gaven hem ten antwoord, dat zij, geene berichten hoegenaamd, aangaande hem, uit *Judeë* ontvangen hadden, maar dat zij verlangden, van hem zelven te verstaan, wat hij eigenlijk gevoelde en leerde, dewijl zij wisten, dat zijne leere alöm, en door zeer velen, werd tegengesproken. Op eenen daar toe bepaalden dag, kwamen zij, ten dien einde, weder, in groot aantal, bij PAULUS, welke hun toen, breedvoerig, de

de leere van het *Euängelie* van JESUS verklaarde, ſommigen onder hun namen het Euängelie aan, maar anderen bleven hunne volksvooröordeelen behouden, aan welke PAULUS hun ongeloof, met de woorden van den Profeet JESAIA, onder het oog bracht, onder betuiging, dat de zaligheid, welke zij verwierpen, aan de Heidenen verkondigd, en door dezelven aangenomen zou worden.

Op deze wijze bleef PAULUS, twee geheele jaaren, in hechtenis, in eene eigene gehuurde woning, alwaar hij allen ontving, die hem bezochten, terwijl hij, onverhinderd, met alle vrijmoedige openhartigheid, het Godsrijk predikte, en de leere van JESUS CHRISTUS leerde en onderwees.

Tot hier toe gaan de zekere Bijbelgeſchiedenisſen; hier mede ſluit LUKAS, welke PAULUS nog verzelde, zijn tweede Boek. Het geen zedert, tot aan het einde der eerſte eeuw, met betrekking tot de Christenen, gebeurd is, ligt veelal in het duister, en is min of meer onzeker, door gebrek aan echte gelijktijdige berichten, terwijl het de berichten, die wij, desäangaande, hier en daar, verſtrooid ontmoeten, aan een behoorlijk verband en ſamenhang mangelt. Doch, eer wij deze geſchiedenis verder vervolgen, willen wij, in het volgende *Hoofdſtuk*, den lezer mededeelen, het geen wij, van de verrichtingen der overige Apostelen, hebben kunnen opzamelen.

TIEN-

TIENDE HOOFDSTUK.

Berichten nopens de verrichtingen en lotgevallen der overige Apostelen.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

Waaröm de H. schrift zich voornaamlijk bepaalt tot de verrichtingen van PETRUS en PAULUS.

Het is niet gemaklijk, de vraag te beäntwoorden, waaröm de Heilige schriften ons geene vollediger berichten geven, wat de overige Apostelen, bij de eerste stichting en uitbreiding der Christen Kerk, verricht hebben, en welke lotgevallen hun, tot aan hunnen dood, bejegend zijn. Zoo veel alleen kunnen wij zeggen, maar dit zal ook den bescheiden vrager, ligtelijk, voldoen: De voorbeelden van twee der werkzaamsten onder de Apostelen, PETRUS en PAULUS, waren genoegzaam, om ons te leeren, op welke wijze, en door welke middelen, de leere van JESUS, in het eerst, onder *Jooden* en Heidenen, door de Apostelen, die toch allen één gemeenschaplijk doel hadden, de voortplanting der waare verlichting onder de menschen, en die, hoofdzaaklijk, dezelfde middelen tot dat doel gebruikten, krachtige overtuiging der waarheid naamlijk, is gevestigd en uitgebreid.

Waaröm LUKAS, bijzonder, zich bij PETRUS en PAULUS, en derzelver verrichtingen en lotgevallen bepaalt? Deze vraag kunnen wij gemaklijker beäntwoorden. PETRUS had, in gevolge het geen JESUS van hem voorzegd had (*), tot het stichten der Christen-

(*) MATTH. XVI. 18.

tenkerk onder de Jooden, het eerst en meest geärbeid, ook had hij den eersten grond gelegd, om insgelijks Heidenen tot het geloof in JESUS te brengen, gelijk wij, in ons vorig verhaal, gezien hebben. Van PAULUS was LUKAS zelve reisgenoot, op de meesten zijner togten tot uitbreiding van het Euängelie, en hij verzelde hem na *Rome*, dus kon hij van hem met meer zekerheid schrijven, dan van eenigen anderen Apostel.

Ondertusschen zijn 'er berichten genoeg voorhanden, welke de overige Apostelen en Apostolische mannen betreffen, doch, dezelve zijn hier en daar slechts verstrooid te vinden, en, wat het ergste is, voor het grootste gedeelte, verdicht en fabelächtig. Al vroeg sloeg men te ligt geloof aan volksvertellingen, die dikwijls uitgedacht werden, om aan deze of geene gemeente, door den naam van eenen Apostel, aanzien, of aan het een of ander leerstuk, gezag bij te zetten. In de derde eeuw, verdichtte men reeds schriften en handelingen op den naam der Apostelen, welke van HIËRONYMUS, en andere aanzienlijke leeraaren, te ligtgelovig werden aangenomen en begunstigd. Men verzamelde alle soortgelijke verhalen en overleveringen, in afzonderlijke boeken en opstellen, welke men onder den naam van eenigen ouden schrijver in het licht gaf, ten einde ze geloofbaar te maken. Men heeft derhalven alle omzichtigheid nodig, om, met een juist oordeel, het waare van het valsche, het echte van het onëchte, te schiften, het welk, zedert de scheiding tusschen de Roomsche Kerk en de Protestanten, allernoodzaaklijkst geworden is,

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

De Apostelen blijven 12 jaaren te *Jerusalem*.

In het gemeen, verhaalt ons EUSEBIUS (*), uit APOLLONIUS, eenen schrijver der tweede eeuw, van welken wij niet anders weten, dan dat hij tegen de *Montanisten* geschreven heeft, dat de Apostelen, in gevolge een bevel van JESUS, zich, nog twaalf jaaren na JESUS hemelvaart, te *Jerusalem* hebben opgehouden, eer zij, van daar, zich door de geheele wereld hebben verspreid, om, volgends hunne roeping, het Euängelie aan alle volken te verkondigen. Van waar de gemelde APOLLONIUS dit bericht ontleend hebbe, weten wij niet, maar, alhoewel reeds vóór EUSEBIUS, CLEMENS *van Alexandrië* (†) uit een verdicht boek, *de Prediking van* PETRUS genoemd, hetzelfde verhaalt, is het 'er echter ver af, dat wij het voor echt en waar kunnen aannemen. LUKAS verhaalt ons wel, in zijn Euängelie (*Hoofdst.* XXIV. 49.) dat JESUS, voor hij ten hemel keerde, aan zijne Apostelen bevolen heeft, te *Jerusalem* te blijven, tot dat zij met kracht uit de hoogte toegerust zouden zijn, maar deze Euängelist heeft geen woord, van de tijdsbepaling van *twaalf* jaaren. In het jaar 35 vinden wij PETRUS en JOÄNNES reeds in *Samarië*, het Euängelie verkondigende, en de gaven des Heiligen Geestes aan de nieuwbekeerden aldaar mededeelende (§). Integendeel, waren de Apostelen, toen in het jaar 48 de vergadering te *Jerusalem* gehouden werd, over het ontslaan verschil no-

(*) *Hist. Eccles.* V. 18.
(†) *Stromat.* VI. 5.
(§) Boven *Bladz.* 162.

nopens de besnijdenis der Christenen uit de Heidenen, nog in die stad tegenwoordig. Doch, toen PAULUS, de laatste keer, in het jaar 55 te *Jerusalem* kwam, schijnt hij daar nog alleenlijk den Apostel JAKOBUS gevonden te hebben, zoodat de overige Apostelen geächt kunnen worden, toen reeds die hoofdstad des Joodschen lands te hebben verlaten. Het bovengemeld bericht komt daaröm te meer verdacht voor, omdat het in verband staat, met het geen EUSEBIUS uit ORIGENES bijbrengt (*), dat de Apostelen, bij hun vertrek, de landen, in welke zij het Euängelie zouden prediken, onder malkanderen, bij het lot, zouden bestemd en verdeeld hebben, het welk strijdig is, met de betrekking, in welke de Apostelen tot de gemeenten, niet van deze of gene, maar van alle plaatzen, stonden.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

In het bijzonder, vinden wij de volgende berichten van elken der Apostelen verhaald. ANDREÄS, de broeder van PETRUS, één der eersten, die JESUS, als leerling, volgde (JOÄNN. I. 37-40.) zal, bij de gewaande verdeling der landen, tusschen de Apostelen, de Noordelijke en *Scythische* gewesten tot zijn deel verkregen, en ingevolge van dien, de reize derwaards door *Kappadocië*, *Galatië* en *Bithynië*, over den *Pontus Euxinus*, of zwarte zee, ondernomen, en in *Scythië*, *Sogdianië*, en *Kolchis*, het Euängelie gepredikt hebben; van daar wedergekeerd, zal hij te *Byzantium*, naderhand *Konstantinopolen*, eene gemeente gesticht, en STACHIS, tot eersten Bis-

Bijzonderheden van den Apostel ANDREÄS.

(*) *Hist. Eccles.* III. 1.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

Bisſchop derzelve ingewijd hebben. Latere berichten laten hem het Christendom in *Muscovië* of *Rusland* uitbreiden. Ook zal hij, vervolgends, *Thracië*, *Macedonië*, *Thesſalië*, en *Egypte* doorreisd hebben, en eindelijk te *Patren* in *Achaje*, op bevel van den *Proconſul*, wiens gemalin en broeder hij tot het Christendom bekeerd had, gekruist zijn, en wel niet met een kruis van de gewone gedaante, maar in de gedaante van de letter X, het welk men daaröm een *St. Andries kruis* gewoon is te noemen. Eindelijk, ſchrijft men aan zijne beenderen, die nog in verſcheiden Kerken van *Italië* en *Frankryk*, gelijk zijn ligchaam te *Amalfi*, in het rijk van *Napels*, bewaard zullen zijn, vele wonderwerken toe. Men heeft onder zijnen naam, een *Euängelie* verdicht, gelijk 'er ook nog een verdicht ſtuk is, te weten, een brief der Ouderlingen en Diäkonen van *Achaje*, waar in de omſtandigheden van zijn' dood verhaald worden.

JAKOBUS den ouden.

Wat laater verdichtzelen, bij de echte geſchiedenis van den Apostel JAKOBUS, den ouden, of groteren, bijgenaamd, die, waarſchijnlijk, *Jeruſalem* nooit verlaten heeft, gevoegd hebben, is door ons reeds hier voor gemeld; hij wordt doorgaands met eenen ſtaf en ſchelp afgebeeld, om ons aan zijnen wonderdoenden ſtaf te herïnneren, Van het Euängelie en andere verdichte ſchriften, welke men hem toeëigent, heeft FABRICIUS gehandeld, (*)

FILIPPUS.

FILIPPUS, dien men van den Diäkon FILIPPUS wel moet onderſcheiden, welke ons, in het beloop der geſchie-

(*) *In Cod. Pſeudepigr.* N. T.

ſchiedenis, is voorgekomen, was, insgelijks één der eerstgeroepen Apostelen van JESUS: deze het Euängelie langen tijd in de *Scythiſche* landen verkondigd hebbende, en van daar wedergekeerd zijnde in *Aſië*, kwam eindelijk te *Hiërapolis*, in *Frygië*, alwaar hij tot zijn' dood toe gebleven is. Daar omtrent verhaalt de beuzelächtige ſchrijver NICEFORUS, dat deze ſtad in de diepſte Afgoderij verzonken lag, wordende, onder andere Godheden, aldaar eene ſlang aangebeden. Doch FILIPPUS, met zijne zuster MARIAMNE, daar gekomen, won, door prediken en vermanen, zoo veel op de gemoederen van velen, dat zij de Afgoderij verzaakten en in CHRISTUS geloofden. Dit maakte de Afgodendienaars zoo verwoed, dat zij op hem aanvielen, en hem aan een kruis hechtten. Andere berichten echter luiden, dat hij in die ſtad, in hoogen ouderdom, een' natuurlijken dood geſtorven, en dat voor hem zelfs een grafteken opgericht zal zijn, tusſchen zijne twee dochteren. Ook aan hem heeft men een *Euängelie* toegedicht.

BARTHOLOMEUS.

BARTHOLOMEUS, anders NATHANAËL, (want dezen ſchijnt men voor den zelven te moeten houden, zijnde NATHANAËL zijn eigen, en BARTHOLOMEUS, als of men zeide THOLMAI's of PTOLEMEUS Zoon, zijn bijnaam,) is volgends SOCRATES (*), en anderen, tot in *Indië* gekomen, om het Euängelie te prediken. Doch dewijl de ouden het woord *Indië*, in zoo verſchillende betekenisſen, namen, en SOCRATES dit *Indië* omſchrijft, als grenzende aan *Aethiöpië*,

(*) *Hist. Eccl.* I. 19.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

pië, zal men hier, waarschijnlijk, aan *gelukkig Arabië* moeten denken, niettegenstaande EUSEBIUS, die van deze togten van den Apostel BARTHOLOMEUS ook, in het voorbijgaan, gewag maakt (*), de *Oosterfche* volken noemt, bij welke volken ook PANTENUS, een leeräar in de school van *Alexandrië*, in de volgende eeuw, gekomen zal zijn, en bij hen het Euängelie van MATTHEUS, in het Hebreeuwsch geschreven, gevonden zal hebben. Hoe het zij, deze Apostel moet dan, vervolgends, weder na het Westen van *Afië* terug gekeerd zijn, alwaar hij, te gelijk met FILIPPUS, te *Hiërapolis* zal gepredikt hebben; ook zal hij, volgends CHRYSOSTOMUS, de inwoners van *Lycaönië* tot het Christendom hebben overgebracht. Eindelijk te *Albanopolis*, eene stad van *Groot Armenië*, het volk van de Afgoderij pogende af te trekken, zal de bevelhebber dier plaats last gegeven hebben, om hem te kruisfigen, welke straf hij, met groote standvastigheid, hebbe doorgestaan, stichtende en vertroostende de Christenen tot het einde van zijn leven toe.

THOMAS. THOMAS, anders ook *Didymus* of de *tweeling* genoemd, dien men, doorgaands, vóór *ongeloviger* houdt, dan de overige Apostelen, alhoewel wij niet meer van hem lezen, dan dat hij alleenlijk een genoegzaam bewijs vóór zijn geloof vorderde, het welk hij ook ontving, (†) zal, gelijk wij gezien hebben, door het zenden van THADDEUS, veel aandeel gehad heb-

(*) *Hist. Eccl.* V. 10.
(†) JOÄNN. XX. 24-29.

II BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

hebben aan de bekeering van ABGARUS, Koning van *Edessa*, vervolgends viel *Parthië* en *Persië* hem ten deel, om in die landen het Christendom te verkondigen. In deze landstreken, zou hij, indien wij CHRYSOSTOMUS geloven, die Oostersche Wijzen, welke aan JESUS, in zijne kindsheid, hunne hulde waren komen betoonen, ontmoet zou hebben, welke hij doopte, en tot zijne medeärbeiders met zich nam. Deze Apostel zal geheel tot in *Oostindië* gekomen zijn, en op de Kust van *Coromandel* eene gemeente van Christenen gesticht hebben; in de hoofdstad *Malapur* vele Heidenen, en zelfs den vorst van dat land, SAGAMO, bekeerd hebbende, zal hij van de *Brahmans*, of Priesters, terwijl hij bij een graf op de knieën lag te bidden, met eene lans doorstoken en omgebracht zijn.

Men vindt heden nog Christenen, op de Kust van *Malabaar*, die zich *St. Thomas Christenen* noemen (*), en voorwenden, dat hunne voorouders, door dezen Apostel, tot het Christendom bekeerd zijn. Ondertusschen is het zeer waarschijnlijk, dat deze lieden hun Christendom niet hebben, van den Apostel THOMAS, maar van eenen *Nestoriäanschen* leeräar, THOMAS, die eenige eeuwen later geleefd heeft. (†)

JAKOBUS, met den bijnaam van den *Kleinen*, ge-

[illegible] meen-

(*) Men leze MILLAR *voortplanting van het Christendom* I *Deel Bladz.* 540. en II *Deel Bladz.* 676.

(†) Men zie, behalven LA CROZE *Hist. du Christianisme des Indes*, ook WITS. *Misc. Sacr. Tom.* II. *pag.* 352. welke ook *pag.* 327. GEORG. HORNIUS wederlegt,

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

meenlijk onderscheiden, van den anderen Apostel JAKOBUS, den Grooten, van wien reeds gesproken is, was een Zoon van ALFEUS, maar wordt door PAULUS GAL. I. 19. een *broeder* des Heeren genoemd. Hier uit ontstaat de vraag: Hoe is hij de broeder van JESUS? Sommige ouden hebben ons verhaald, dat JOSEF, de man van MARIÄ, bij eene andere vrouw, welke hij vóór MARIÄ gehad zal hebben, dezen JAKOBUS, en zijne broeders, zal verwekt hebben. Zekere HELVIDIUS, tegen wien HIËRONYMUS de pen heeft gevoerd, wilde, dat MARIÄ, na JESUS, nog dezen JAKOBUS, en meer kinderen, bij JOSEF, zal gebaard hebben. Dit laatste gevoelen is, ook in onzen tijd, door eenige geleerden vernieuwd. Sommige ouden hebben zelfs drie personen, met den naam JAKOBUS, onderscheiden, twee Apostelen, JAKOBUS den Grooten, Zoon van ZEBEDEUS, die door HERODES AGRIPPA onthoofd is geworden, JAKOBUS, Zoon van ALFEUS, den *Kleinen* bijgenaamd, en JAKOBUS, den broeder van JESUS, dien zij tot eersten Bisschop van *Jerusalem* maken. Dit alles is echter onnodig, gelijk wij, in de schriften van het N. T., indedaad, van niet meer dan twee JAKOBUSSEN, beide Apostelen, lezen. Onze JAKOBUS was een Zoon, gelijk wij zeiden, van ALFEUS, welke ook KLOPAS, of KLEÖPAS heet, en man was van MARIÄ, de Zuster van JESUS moeder, zoodat de be-

die zich verbeeldde, dat deze Apostel THOMAS aan de inwoners der nieuwe wereld, of *America*, het Euängelie gepredikt zou hebben.

benaming van *broeder des Heeren*, in eenen ruimeren zin, in de betekenis van *neef* of *bloedverwant*, moet genomen worden. (*) Dewijl deze Apostel, tot zijn' dood toe, bestendig te *Jerusalem* gebleven is, zelfs na het vertrek der overige Apostelen van daar, kan hij, deswegens, in eenen ruimen zin, zeer wel *Bisschop* van de gemeente aldaar genoemd worden; wij hebben van hem nog eenen brief over, onder de heilige schriften des N. T. Deze JAKOBUS wordt, niet alleen door de Christenschrijvers, maar ook door JOSEFUS, geroemd, als een in alle deugden uitmuntend man, en een ijverig voorstander van den Godsdienst, van waar hij den eernaam van den *rechtvaardigen*, en *Vader des volks* (†), heeft ontvangen. Van zijnen dood, zullen wij, in het vervolg van onze geschiedenis, op zijne plaats, verhalen. ——

SIMON van *Kana*.

SIMON, van *Kana*, *zelotes*, of de *yveräar* bijgenaamd, moet niet verward worden, met SIMON, den Zoon van KLEOPAS, wien EUSEBIUS (§) als Bisschop van de gemeente te *Jerusalem*, na den dood van den Apostel JAKOBUS, beschrijft; hij zal, indien wij NICEFORUS (**) geloof geven, de bruide-

(*) VENEMA *Hist. Eccl. Tom.* III. *pag.* 166.

(†) Deze is de betekenis van den naam *Obliam*, welke hem, volgends HEGESIPPUS, bij EUSEBIUS *Hist. Eccl.* II. 23. gegeven werd, en niet *Sterkte des volks*, gelijk die schrijver het verklaart. VENEMA *Tom.* III. *pag.* 169.

(§) *Hist. Eccles.* III. II.

(**) *Hist. Eccles.* VI. 30.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

degom te *Kana* geweest zijn, op wiens bruiloft JESUS wijn in water veränderde. Volgends sommigen, zal hij, in *Egypte*, het Euängelie gepredikt hebbende, na *Mesopotamië*, en, met JUDAS den Apostel na *Persië* gereisd zijn, alwaar zij beiden, na eene groote menigte Christenen aangewonnen te hebben, hunne prediking met hun bloed verzegeld hebben. Maar, volgends anderen, (*) zal hij, na *Egypte*, en andere landschappen van *Africa*, bezocht te hebben, in *Britannië* gekomen zijn, alwaar hij, het licht van het Euängelie ontstoken hebbende, aan een kruis gehecht zal wezen.

MATTHEUS.

Van MATTHEUS, die de schrijver is van het *Euängelie*, zijn de overleveringen onderling zeer verschillende. Sommigen verhalen, dat hij, het Euängelie, in *Macedonië*, *Syrië*, *Parthië*, *Medië* en *Ethiöpië*, gepredikt hebbende, in eene stad van dit land, welke zij *Naddaber* noemen, een geweldigen dood zal geleden hebben, terwijl anderen hem zijn eigen natuurlijken dood sterven laten. Zijn lijk zal na *Salerni*, in het rijk van *Napels*, overgebracht zijn geworden.

JUDAS.

JUDAS, anders ook THADDEUS, en LEBBEUS, broeder van JAKOBUS den *Kleinen*, wordt gezegd in *Persië*, vele jaaren lang, het Christendom te hebben voortgeplant, tot hij ten laatsten door de Afgodendienaars, op eene wreede wijze, ter dood gebracht is.

MATTHIAS.

Omtrent MATTHIÄS is alles volmaakt onzeker.

Lang

(*) *Menologia Graeca ad d. X Maji.*

Lang in het Joodsche land gebleven zijnde, zal hij, naderhand, vele landen van het Oosten doorreisd hebben, maar, als hij eindelijk bij een onbeschaafd en barbaarsch volk gekomen was, zal hij daar gesteenigd en onthoofd, of gelijk andere berichten luiden, gekruist zijn.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

Behalven dezen zijn van de Apostelen nog drie overig, PETRUS, PAULUS en JOÄNNES. Van deze heb ik, in dit *Hoofdstuk*, niet gesproken, omdat wij derzelver verrichtingen, in het achtereenvolgend geschiedverhaal, gepaster kunnen invlechten, waar toe wij thans wederkeeren, na alvoorens, met verlof des lezers, over het geen, in dit *Hoofdstuk*, ons is voorgekomen, ééne en andere aanmerking gemaakt te hebben.

Aanmerkingen over deze berichten.

Het geen wij van de reizen, verrichtingen, en dood van deze Apostelen hebben bijgebracht, steunt niet op het gezag van schrijveren, uit de drie eerste eeuwen van het Christendom, alle deze berichten zijn van later tijd, en zoo onderling verschillende en met verdichtzelen opgevuld, dat wij 'er ons in geene deelen op verlaten kunnen.

Men laat genoegzaam alle deze Apostelen eenen geweldigen dood sterven, daar van nu weet geen schrijver der drie eerste eeuwen na CHRISTUS. Deze berichten ons zulks alleen, van PETRUS, PAULUS, en de beide JAKOBUSSEN, dat zij, door de vijänden van het Christendom, ter dood gebracht zijn. Waarschijnlijk heeft de te verre gaande eerbied voor de *Martelaren*, in volgende eeuwen, aanleiding gegeven, dat men de Apostelen voorál van de-

ze

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

ze eere niet heeft willen uitsluiten. Hier kwam bij, dat de Apostelen, in den Bijbel, *getuigen* (*Martijres*) genoemd worden, dit woord, het welk, in 't gemeen, eenen *leeräar* betekent, nam men, in den meer bepaalden zin, dien hetzelve, in later tijden, verkregen heeft, om, bijzonderlijk, zulk een' getuigen van den Godsdienst aan te duiden, die zijn getuigenis met zijn bloed verzegelde. (*)

Ten derden, de bijzondere gemeenten der Christenen stelden 'er al vroeg eene eere in, dat zij zich beroemen konden, van eenen Apostel, of vermaarden leeräar, gesticht te zijn, waar van ons reeds meer voorbeelden zijn voorgekomen, hier door is het gebeurd, dat men die Apostelen, en andere in de Heilige schrift vermaarde persoonen, gelijk MARIÄ MAGDALENA, JOSEF *van Arimathea*, LAZARUS, DIONYSIUS *den Areopagier*, en anderen, hier en daar gemeenten heeft laten stichten, welke zich op het verblijf dezer mannen onder hen, bij derzelver leven, of op hunne overblijfzelen na hunnen dood, hebben beroemd.

Of PETRUS te *Antiöchië* Bisschop is geweest.

Uit deze aanmerking kan men ook de bron opdelven, uit welke de overlevering zal voortgevloeid zijn, die den Apostel PETRUS tot Bisschop van *Antiöchië*, geduurende acht jaaren, en vervolgends tot Bisschop van *Rome* voor 25 jaaren, maakt. Wat het eerste betreft, dat PETRUS Bisschop te *Antiöchië* geweest zij, is geheel ongelooflijk, niet alleen, omdat

(*) MOSHEIM *Comment. de reb. Christ. ante Constant. M. p.* 381-384.

dat het geheel niet overëenkomt, met hetgeen wij, in het Nieuwe Testament, van de verrichtingen der Apostelen lezen; maar ook, omdat, hetgeen wij van PETRUS, in de echte geschiedenis van LUKAS, vinden, zoo ten aanzien der zaken zelve, als ten aanzien des tijds, met deze overlevering volstrekt strijdig is. PETRUS heeft zich wel, gelijk wij gezien hebben (*), in het jaar 49, te *Antiöchië* bevonden, doch, geenszins, als Bisschop dier gemeente, en van daar tot aan den dood van NERO, onder wiens regering, gelijk wij zien zullen, volgends de meestwaarschijnlijke berichten, PETRUS den dood zal ondergaan hebben, zijn niet meer dan 20 jaaren. Behalven, dat men vragen kan, welke betrekking PETRUS toch, boven de andere Apostelen, gehad hebbe tot de gemeente van *Antiöchië*, bij welke veelëer PAULUS en BARNABAS zich zoo verdiend gemaakt hebben? Ook noemt EUSEBIUS (†), eenvouwig, EVODIUS, eersten Bisschop van *Antiöchië*, gelijk IGNATIUS den tweeden, uit welke plaats duidelijk blijkt, dat, wanneer dezelfde schrijver elders (§) IGNATIUS den tweeden Bisschop van *Antiöchië* na PETRUS noemt, hij dan in dien zin moet verstaan worden, dat hij het algemeen leeräarämbt van PETRUS, als Apostel, bedoelt. Het is, om deze en andere redenen, dat zelfs Roomschgezinde schrijvers, deze

(*) *Bladz.* 192.
(†) *Hist. Eccles.* III. 22.
(§) *Hist. Eccles.* III. 36.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

ze overlevering voor verdacht en ongegrond houden. (*)

Of hij te *Rome* 25 jaren Bisschop geweest is?

De overlevering, dat PETRUS, vervolgends, 25 jaren te *Rome* Bisschop zal geweest zijn, is even ongegrond, en, zeer waarschijnlijk, uit dezelfde bron voortgevloeid. *Rome*, de aanzienlijkste stad der wereld, scheen aan de gemeente der Christenen aldaar aanzien en eere boven andere gemeenten bij te zetten, en niets scheen derhalven natuurlijker, dan dat deze gemeente aan den eersten en voornaamsten Apostel, waar voor men PETRUS hield, hare eerste vestiging te danken had. Van waar, in het bijzonder, de overlevering haren oorsprong hebbe, dat PETRUS juist 25 jaren Bisschop te *Rome* zal geweest zijn, is moeilijker te zeggen. Misschien waren van den tijd, dat deze gemeente eenen aanvang genomen had, tot op den dood van PETRUS, 25 jaren verlopen.

Vooréerst, merken wij aan, dat PETRUS, gewis, geen 25 jaren te *Rome* Bisschop heeft kunnen zijn. Men heeft, van de vierde eeuw af, verhaald, dat hij, in het tweede jaar van Keizer KLAUDIUS, dat is, het 43ste jaar na C. G., te *Rome* gekomen zij, en daar eene gemeente gesticht hebbende, dezelve, 25 jaren lang, als Bisschop bestuurd heeft. Nu ontmoeten wij hem nog in het jaar 49 te *Antiöchië*, gelijk wij gezien hebben. Naderhand heeft hij eene rei-

(*) Bij voorb. TILLEMONT *Mem. pour servir à l'Hist. Eccles. T.* I. *P.* II. *pag.* 448. *sqq.*

reize gedaan, door eenige landschappen van *Klein-Asië*, gelijk men, uit zijnen eersten brief, schijnt te kunnen opmaken. Deze brief is geschreven te *Babylon*, alwaar zich PETRUS, derhalven, toen moet bevonden hebben. Ik weet wel, dat, volgends EUSEBIUS (*) en HIËRONYMUS (†), velen der oude Christenen dezen naam onëigenlijk genomen, en, door *Babylon*, *Rome* verstaan hebben, doch, het is zeer waarschijnlijk, dat men deze verklaring, die zich door geene reden aanprijst, hebbe uitgedacht, om de overlevering, van PETRUS langduurig verblijf te *Rome*, geloofbaar te maken, te ligter, omdat de Jooden gewoon waren, verscheiden voorzeggingen der Profeeten, van het *Babylonische* rijk, op het *Romeinsche* toe te passen, en, door *Babylon*, *Rome* te verstaan. *Babylon*, in dien Brief van PETRUS, is, naar den eenvouwigen briefstijl, eigenlijk te nemen, het zij dan van *Babylon* in *Egypte*, of liever van *Babylon*, of het landschap *Babylonië*, alwaar, ten dien tijde, vele Jooden woonden (§). Eindelijk de inhoud en inrichting van PAULUS Brief aan de *Romeinen* leert vrij duidelijk, dat, toen PAULUS dien Brief schreef, nog geen Apostel, en dus ook PETRUS niet, te *Rome* was, noch geweest was, dewijl deze gemeente de buitengewone gaven van den Heiligen Geest nog niet ontvangen had. Meer ande-

(*) *Hist. Eccles.* II. 15.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 8.

(§) Vergel. mijne *Aardrijksk. des Bijbels* VI *Deel Bladz.* 44.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

dere bewijzen ga ik voorbij, te liever, omdat de oude Christenſchrijvers zelve het niet ééns zijn, omtrent den tijd van PETRUS komst te *Rome*, LACTANTIUS (*), bij voorbeeld, ſtelt dezelve, veel waarſchijnlijker, eerst onder de regeering van Keizer NERO. ——

Dit is dan zeker, PETRUS is niet 25 jaaren Bisſchop te *Rome* geweest. Dit erkennen de geleerdſte Roomschkatholijke ſchrijvers, PAGI, VALOIS, en BALUZE. Wij kunnen nog een' ſtap verder gaan, en

PETRUS is geen Bisſchop te *Rome* geweest.

Ten tweeden zeggen: PETRUS is te *Rome* geen Bisſchop geweest. Dit toch ſtrijdt niet alleen, gelijk wij reeds gezien hebben, met het ambt en de beſtemming der Apostelen, welke aan geene bijzondere gemeente verbonden waren; maar ook kan men geenen enkelen ſchrijver, uit de eerſte eeuwen, aanhalen, die van deze waardigheid van PETRUS iet weet, IRENEUS (†) meldt, uitdruklijk, dat PETRUS en PAULUS het ambt van Bisſchop te *Rome* aan LINUS hebben opgedragen. En de Schrijver van de *Apostoliſche verördeningen* (§), welk werk omtrent het einde der derde eeuw is opgeſteld, laat PETRUS zeggen: „ Tot eerſten Bisſchop van *Rome* is LINUS, „ de Zoon van KLAUDIA, door PAULUS; en na „ deszelfs dood, door mij PETRUS, KLEMENS tot „ tweeden Bisſchop aldaar ingewijd." EUSEBIUS (**) ver-

(*) *De Mortib. Perſecutt.* C. 2.
(†) *Adv. haeres.* III. 3.
(§) *Conſtitution. Apost.* VII. 46.
(**) *Hist. Eccles.* III. 2, 4. vergel. V. 6.

verhaalt, insgelijks, niets anders, dan dat, na den marteldood van PETRUS en PAULUS, die hij als gemeenschappelijke leeräars en opzieners dezer gemeente beschouwt, LINUS de *eerste* Bisschop derzelve geweest is. Het is waar, dat in een ander werk van EUSEBIUS (*) gelezen wordt, dat PETRUS, de gemeente te *Antiochië* gesticht hebbende, in het jaar 43 na *Rome* gezonden zij, alwaar hij 25 jaren Bisschop van die gemeente geweest is. Doch, wij hebben dat werk van EUSEBIUS niet meer, in het oorspronglijk Grieksch, uitgezonderd eenige brokstukken, en het is zeer waarschijnlijk, dat de Latijnsche vertaler HIËRONYMUS deze plaats, ter liefde der overlevering, heeft ingelascht, ten zij men wilde geloven, dat EUSEBIUS zich zelven zou hebben tegengesproken. En dan nog weten wij, dat HIËRONYMUS zelve elders (†) erkent, dat de naam *Bisschop*, of Opziener, in den leeftijd der Apostelen, aan meer dan éénen leeräar in eene gemeente te gelijk eigen geweest is.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

PETRUS is geen algemeen Bisschop geweest.

Is PETRUS geen Bisschop geweest te *Rome*, dan vervalt ook wel de later overlevering, welke eerst met de vierde eeuw eenen aanvang neemt, en van welken de voorgaande eeuwen niets weten, dat PETRUS een algemeen Bisschop en hoofd van alle de Christen-Kerken zal geweest zijn. In de verschillen der Godgeleerden, over dit onderwerp, treden wij niet, wij tekenen alleen aan, dat de oudste Kerkelijke Geschiede-

(*) *Chron. ad.* A. C. 43.

(†) *Comment. in Ep. ad Tit. Cap.* 1.

I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

denis geene fpooren van deze waardigheid, maar wel veel, het welk daar mede ftrijdt, oplevert.

Of PETRUS te *Rome* geweest is?

De menigte verdichtzelen, met welke de Gefchiedenis van PETRUS verduisterd is, van welke wij 'er, behalven de reeds aangewezene, nog andere, in het vervolg van ons verhaal, ontmoeten zullen, heeft zelfs fommige geleerde mannen bewogen, om geheel te ontkennen, dat PETRUS ooit te *Rome* geweest zou zijn. (*) Doch, het getuigenis van alle oude Kerkelijke fchrijvers, is daar omtrent zoo eenparig, dat men alle gefchiedkundig geloof fchijnt te moeten verzaken, wanneer men hetzelve, in dit geval, zou willen verwerpen. De geheele Christen Oudheid ftemt overëen, dat PETRUS den marteldood te *Rome*, onder Keizer NERO, ondergaan heeft, gelijk wij zulks op zijne plaats zien zullen.

Alles, wat wij, tot hier toe, van de bron van verfcheiden overleveringen gezegd hebben, wordt door de volgende aanmerking bevestigd. Waaröm heeft men toch PAULUS, die, bij de Christen-Kerk, zich zoo verdienftelijk gemaakt heeft, niet tot Bisfchop van de ééne of andere gemeente, in het bijzonder, gemaakt? Waaröm heeft de overlevering van hem zoo weinig bijzonderheden verdicht? Eenvouwig,

(*) De verhandeling van FR. SPANHEIM over dit onderwerp is bekend. De laatfte, die PETRUS verblijf te *Rome* volftrekt geloochend heeft, is ARCHIBALD BOWER in zijne *Historie der Paufen*, doch, hij heeft, bij de redenen van SPANHEIM, geene nieuwe van eenig gewigt gevoegd.

wig, omdat de breedvoeriger echte geschiedenis, welke wij van zijne lotgevallen hebben, niet toeliet, dat de zucht tot verdichtzelen hier hare rol speelde, dewijl zij, door de echte geschiedenis, ligtelijk kon wederlegd en beschaamd worden. I BOEK X Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

Doch, het is tijd, om, na dezen uitstap, tot de meer zekere geregelde geschiedenis weder te keeren; het zou toch niet de moeite belonen, indien wij verder den lezer, met verdichtzelen, wilden vermoejen, welke later eeuwen hebben uitgedacht, omdat men toch iet wilde weten, bij voorbeeld, van het uitëinde van MARIÄ, de moeder van JESUS, en van andere personen, welke in het Nieuwe Testament voorkomen, en van welke de waare of waarschijnlijke geschiedenis verders zwijgt. Wij zullen, misschien, sommigen van dezelven, op onzen weg, nog weder ontmoeten.

ELFDE HOOFDSTUK.

Vervolg der Geschiedenis, van de gevangenis van den Apostel Paulus *te Rome, tot den dood van den Apostel* Joännes.

Wij hebben den Apostel PAULUS in zijne vrije bewaring te *Rome* gelaten; geduurende dezelve was hij niet onledig, maar ijverigst werkzaam, in het verkondigen van de leere van het Christendom. Alzoo het spoedig bekend werd, om welke reden deze man uit *Judeë* gevangen was overgevoerd, waren I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 56. Verrichtingen

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 56.

van PAULUS, gedurende zijne gevangenis.

ren velen begerig, om van hem zijne leere te hooren, en de kracht der waarheid overreedde zelfs velen onder de lijfwachten en hovelingen, en misschien wel sommigen uit het geslacht van NERO, gelijk men kan opmaken uit den Brief van PAULUS, aan de Christenen te *Filippi*, (*) welke door hem, met andere Brieven, in deze gevangenis, geschreven is; ook kregen de Christenen, te *Rome*, moed uit PAULUS banden, en verkondigden met te meer vrijmoedigheid het woord van God (†). Dus strekte deze gevangenis van PAULUS, in de daad, tot voordeel van het Christendom. Onder de aanzienlijke personen, die, ten dezen tijde, te *Rome* tot het Christendom bekeerd zijn, schijnt men te mogen tellen POMPONIA GRAECINA, huisvrouw van den Romeinschen *Consul*, of Burgemeester, PLAUTIUS, welke TACITUS (§) verhaalt, dat, onder NERO, aangeklaagd is geworden, als *schuldig aan uitheemsch Bijgeloof*, eene benaming, waar mede de Heidenen het *Christendom* plagten aan te duiden. Dewijl men vermoeden kon, of wist, dat PAULUS ook aan den vermaarden Wijsgeer SENECA, des Keizers leermeester, bekend is geworden, heeft dit, in later tijd, aanleiding gegeven, tot het verdichten van eene briefwisseling, tusschen deze beide vermaarde personen, doch, welke men enkel behoeft in te zien, om van derzelver valschheid overtuigd te worden.

Na

(*) FILIPP. I. 12, 13. IV. 22.
(†) FILIPP. I. 14.
(§) *Ann.* XIII. 32.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 58.

Na twee jaren, en dus in het jaar 58, werd PAULUS, volgends verscheiden berichten der oude schrijvers, welke ook uit eenige bijzonderheden, in PAULUS Brieven aan die van *Filippi*, en *Kolosse*, geduurende zijne gevangenis geschreven, bevestigd worden, ontslagen en op vrijë voeten gesteld, waarschijnlijk, omdat 'er tegen hem geene nadere beschuldigingen uit *Judeë* waren aangekomen, waar door eenige schuld of misdaad in hem bewezen kon worden. Uit de aangehaalde Brieven, maar voornaamlijk uit den Brief aan FILEEMON, in welken PAULUS dezen zijnen vriend te *Kolosse* verzoekt, een huis voor hem te huuren, besluit men, dat de Apostel, na zijn ontslag uit deze bewaring, terstond op reize gegaan is, na *Klein-Asië*. Hier de gemeenten, door hem voor dezen gesticht, bezocht hebbende, zal hij, eindelijk, zijn voornemen, om naa *Spanje* te reizen, werkstellig gemaakt, en in dat land, als ook in *Gallië* en *Brittannië*, (*Frankryk* en *Engeland*,) het Euängelie verkondigd hebben. Uit *Spanje* moet PAULUS naa *Griekenland* zijn wedergekeerd, indien hij, toen eerst, op het Eiland *Kreta* gemeenten heeft gesticht, over welke hij TITUS, zijnen leerling, als Opziener, liet blijven, gelijk wij uit zijnen Brief aan TITUS weten.

PAULUS ontslagen van zijne gevangenis. Zijne reizen na zijn ontslag.

Met alle deze reizen zal PAULUS eenige jaaren hebben doorgebracht, tot hij, ten laatsten, in het jaar 66, voor de tweedemaal, te *Rome* gekomen is; in gezelschap van PETRUS, volgends een bericht van DIONYSIUS, Bisschop van *Korinthe*,

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 58.

the, in de tweede eeuw, bij EUSEBIUS aangehaald. (*)

Ik ſprak van deze reizen, en verrichtingen, van PAULUS, na zijn ontſlag uit zijne eerſte gevangenis, dus twijfelächtig, omdat wij daar van geene geregelde en aanëengeſchakelde geſchiedverhalen hebben, waaröm wij ons, met gisſingen en waarſchijnlijkheden, moeten vergenoegen. (†)

De Apostel JAKOBUS de Kleine, door de Jooden te *Jeruſalem* ter dood gebracht.

Zedert de gevangenneming van PAULUS te *Jeruſalem*, en zijne overvoering na *Rome*, lezen wij weinig of niets van de lotgevallen der *Christenen* te *Jeruſalem*, of in het Joodſche land. De verwarringen en verdeeldheden namen, in dat ongelukkig land, hoe langer hoe meer, de overhand, en het ontzag voor den Romeinſchen landvoogd beteugelde hen, dat hun haat tegen de Christenen niet in woede uitberſtede. Wat zij zouden verricht hebben, indien zij de handen hadden vrij gehad, kunnen wij opmaken, uit de onderneming van den Hoogenpriester ANANUS. De landvoogd FESTUS in het jaar 62 overleden zijnde, werd ALBINUS, door den Keizer NERO, tot zijn' opvolger verkozen. Vóór dat deze van *Rome* kon aangekomen zijn, matigde de Hoogenpriester zich de magt aan; en, den Hoogen Raad der Jooden bijëengeroepen hebbende, daagde hij den Apostel JAKOBUS den *Kleinen*, van wien wij boven geſpro-

(*) *Hist. Eccles.* II. 25.

(†) Men leze VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 272, 273. SCHUTTE *H. Jaarb.* III *Deel Bladz.* 129. volgg.

ſproken hebben, benevens nog eenige anderen voor deszelfs rechtbank, hen beſchuldigende, van de wet geſchonden te hebben. En, zoo groot was zijn invloed, dat deze Apostel, hoe zeer zijne deugd, zelfs bij de *Jooden*, geëerbiedigd was, ter dood veröordeeld, en vervolgends geſteenigd werd. Deze handelwijze van den Hoogenpriester, die een *Sadduceër* was, werd echter door zeer vele deugdzame lieden afgekeurd, en als ten hoogſten onrechtmatig beſchouwd, zij klaagden 'er over aan den Koning AGRIPPA, en aan den nieuwen landvoogd ALBINUS, welke laatſte, in hevige uitdrukkingen, den Hoogenpriester beſtrafte, terwijl de Koning hem van zijn Hoogenpriesterſchap ontzette, het welk hij ſlechts drie maanden bekleed had. Dus verhaalt JOSEFUS deze merkwaardige geſchiedenis (*). ORIGENES, in zijn werk tegen CELSUS, voegt 'er bij, (het welk ook EUSEBIUS heeft,) dat JOSEFUS aanmerkt, dat, om den moord, aan dezen rechtvaardigen begaan, de ondergang van hun volk den Jooden zou overgekomen zijn. Dit leest men thans nergens bij JOSEFUS, en zal dus een misſlag van het geheugen bij ORIGENES wezen, daar uit ontſtaan, omdat JOSEFUS, even te voren (†), deze aanmerking maakt, bij gelegenheid van den moord, aan den Hoogenpriester JONATHAN gepleegd, welke door moordenaren, daar toe van den landvoogd FELIX opgemaakt, in den Tempel zelven was, omgebracht. Som-

I BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 62.

(*) *J. Oudh.* XX. 9. 1.
(†) *J. Oudh.* XX. 8. 5.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 62.

Sommige later oordeelkundigen (*) hebben dit geheele verhaal van JOSEFUS, aangaande den dood van JAKOBUS, voor verdicht, en voor eene inlasfching, gehouden, doch zonder reden. Men zegt wel, dat het verhaal van JOSEFUS veel verfchilt van dat van HEGESIPPUS bij EUSEBIUS (†), het welk wij erkennen, maar het verhaal van HEGESIPPUS is opgevuld met openbare verfierfelen, daar dat van JOSEFUS zich, door zijne eenvouwigheid, aanprijst. Dus verhaalt HEGESIPPUS, dat JAKOBUS den toegang gehad hebbe in het Heilige der Heiligen, dat zijne knieën met eelt begroeid waren, door zijn aanhoudend knielend bidden, en dergelijke. Ook verhaalt hij, dat, de Jooden aan JAKOBUS gevraagd hebbende, *welke de deur van* JESUS *ware* (§)? En hij antwoordende, *dat* JESUS *de Zaligmaker zij*! de *Jooden* hem gebracht hebben op de tinne van den Tempel, willende, dat hij van daar het volk zou toeroepen, dat JESUS de CHRISTUS niet ware, maar, als de Apostel, met luider ftem, het tegendeel aan het volk verzekerde, hebben zij hem van boven neder geworpen, toen gefteenigd, en eindelijk met een vollers ftok dood

(*) Onder anderen J. CLERICUS *Art. Crit. Part.* III, *Sect.* I. *Cap.* 14.

(†) *Hist. Eccl.* II. 23.

(§) Waarfchijnlijk heeft HEGESIPPUS gehoord, dat zij hem vraagden: welke de *Thorah* (de wet, de leere) van JESUS ware? Dit *Thorah* heeft hij verwisfeld, met het Griekfche *Thura*, *deur* of *poorte*, van daar de onverftaanbare vraag: *welke de deure van* JESUS *ware*?

dood geslagen. De lezer oordeele zelve, hoe veel waarschijnlijker het verhaal van JOSEFUS zij! Maar, zou deze zich aan den dood van eenen *Christen-*leeräar, gelijk JAKOBUS was, hebben laten gelegen zijn? Zou die hem gewigtig genoeg geweest zijn, om 'er gewag van te maken? Ik antwoorde: De gevolgen, welke deze moord had, het ongenoegen van vele aanzienlijke Jooden, bij welke JAKOBUS, wegens zijne deugd, en ijverig waarnemen der wet, in achting was, en eindelijk, dat deze moord de reden was, waaröm de snoode Hoogenpriester werd afgezet, maakten deze gebeurenis voor JOSEFUS niet slechts belangrijk, maar noodzaaklijk, om ze eene plaats, in zijne Geschiedenis des Joodschen volks, te geven. (*)

De landvoogd ALBINUS vermeerderde, door zijne geldgierigheid en roofzucht, de rampen der *Jooden*, tot hij, na twee jaaren, door NERO opöntboden, en door GESSIUS FLORUS opgevolgd werd, in het jaar 64. Deze maakte het nog erger, dan alle zijne voorzaten, en, wanneer de *Jooden* hem bij den Keizer beschuldigden, deed hij, ten einde onveräntwoordelijk te blijven, met opzet, alles wat mogelijk was, om de *Jooden* tot eenen opstand, als 't ware, te noodzaken, gelijk dan ook dezelve werklijk uitberstede, en de oorlog tegen de *Romeinen* eenen aanvang nam, in het jaar 66, gelijk wij, op zijne plaats, zien zullen.

Één of twee jaren te vooren, hadden de Christenen — NERO vervolgt

(*) Vergel. mijnen *Bijb. Verded.* VI *Deel Bladz.* 168.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

de Christenen.

nen eenen zwaaren ramp door te ſtaan, NERO, die, zijne eerſte zachtäartigheid afgelegd hebbende, zich een' dwingeland en monſter van wreedheid betoonde, was de eerſte, onder de Heidenſche vorsten, die hen begon te vervolgen. Met deze vervolging gedroeg het zich dus toe. In het tiende jaar van NERO'S regering, het jaar 64 na CHRISTUS, ontſtond te *Rome* een felle brand, waar door het grootſte gedeelte der ſtad in de asſche gelegd werd, onzeker, zegt TACITUS (*), bij toeval, of door toedoen van dezen vorst zelven; ſchoon het gerucht algemeen liep, dat NERO zelve den brand geſticht, en onder het flakkeren van de vlam, een liedjen, op den brand van *Troje*, gezongen had; zijnde, gelijk men zeide, daar toe bewogen, uit brooddronkene dartelheid, en verwaanden hoogmoed, om de ſtad heerlijker te herbouwen, en naar zijnen naam te benoemen. Vergeefs ſtelde NERO alles in het werk, om dit gerucht te ſtuiten, het zelve had zoo veel gronds, dat het meer en meer aanwies (†). Eindelijk bedacht hij, om den algemeenen haat van zich af te leenen, de *Christenen*, als aanleggers van dezen ramp, te beſchuldigen, *welke*, gelijk TACITUS zich uitdrukt, *bij het volk wegens hunne ſnoode daaden in den haat waren;* SUETONIUS (§) noemt hen *een ſoort van menſchen van een nieuw en ſnood Bijgeloof.* Deze deed hij de uitgezochtſte ſtraffen ondergaan. Eerst werden zij

(*) *Ann.* XV. 37.

(†) TACIT. l. c. *Cap.* 44. SUETONIUS *Ner. Cap.* 38.

(§) *Ner. Cap.* 16.

zij gevat, die belijdenis deeden van het Christendom; vervolgends werd eene groote menigte, welke deze ontdekten, niet zoo zeer van de misdaad van brandstichting, als wel van haat tegen het menschlijke geslacht, overtuigd. Men bracht hen niet slechts om hals, maar men deed het, met de schamperste bespottingen en onnatuurlijkste wreedheden; zoodat zij met huiden van wilde dieren bedekt, van de honden werden verscheurd, of zij werden aan kruissen gehecht, of aangestoken, en als nachtlichten, wanneer het daglicht ophield, verbrand. Om dit wreede schouwspel te genieten, had dit monster zijne tuinen ten besten gegeven: terwijl hij ondertusschen de renbaanspelen hield, en, in het gewaad van een' voerman, zich onder het graauw mengde; of in een' kring van menschen stond. Hier door, schoon men de Christenen voor schuldig hield, en voor zulken, die de zwaarste straffen verdienden, werd evenwel het medelijden opgewekt, gemerkt zij om hals raakten, niet ten nutte van het gemeen, maar om aan de wreedheid van één' mensch te voldoen.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

Aanmerkingen over deze vervolging.

Wij hebben geöordeeld, wegens het gewigt der zaak, dit geheel verhaal van TACITUS, het welk ook, door andere schrijvers, bevestigd wordt (*), hier te moeten plaatzen, ten einde 'er eenige aanmerkingen over te maken.

Vooreerst: Het strekt tot een gunstig vooröordeel voor de Christenen, dat hun eerste openbare vervolger en vijänd NERO is, een monster der natuur, die al-

(*) Bij voorb. JUVENALIS doelt hier op *Sat.* I. *vs.* 155-157. alwaar men den *Scholiäst* moet nalezen.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

allen godsdienst en deugd, ja de menschlijkheid zelve, met voeten trad.

Ten tweeden: Wanneer men doordenkt, ſtrekt ook deze omſtandigheid tot eere van het Christendom: De Christenen worden, door den wreedäart, niet vervolgd, om hunnen Godsdienst. Neen! De brand, volgends het algemeen niet ongegrond gerucht, door NERO zelven geboden en geſticht, wordt tot een voorwendzel gebruikt, om de onſchuldige Christenen, op het wreedst, te mishandelen. In de daad, deze plaats van TACITUS is voor de *Christenen* zeer belangrijk. Deze Schrijver erkent de onſchuld der Christenen, in dit opzicht, en getuigt, dat het gantſche volk, met hen, als onſchuldigen, medelijden had.

Maar, het zal, het geen onze derde aanmerking is, niet zonder reden, verwondering baaren, dat deze zelfde achtbare ſchrijver, TACITUS, zich omtrent de Christenen zoo ſterk uitdrukt, zeggende, dat zij, wegens hunne *ſchelmſtukken* (*flagitia*) in den gemeenen haat waren, noemende hunnen Godsdienst een *verderflijk Bijgeloof*, hen beſchuldigende van *haat tegen het menschdom*, en hen beſchouwende, als *ſchuldigen* (niet aan brandſtichting, maar aan andere euveldaaden, welke hij echter niet uitdrukt,) en als *zulken*, *die de zwaarſte ſtraffen verdiend hadden*; gelijk SUETONIUS hen, insgelijks, menſchen van een *ſnood* of *kwaaddoend* Bijgeloof noemt. Ook blijkt ons uit de brieven van PAULUS en uit den eerſten brief van PETRUS (*), dat de

(*) 1 PETR. II. 12. III. 16. IV. 15.

de *Christenen* niet alleen van het gemeen veracht en gehaat werden, maar ook dat men kwalijk van hun ſprak, en hen lasterde, als *Kwanddoeners*. Welke waren toch wel de redenen en oorzaken, die tot deze lasteringen, en tot dezen haat des volks, aanleiding gaven? Het is niet moeilijk, deze vraag te beäntwoorden. De Christenen werden, in het eerst, door de Heidenen, niet van de *Jooden* onderſcheiden, nu weet men, dat de Jooden beſchuldigd werden, van eenen algemeenen haat tegen het menschdom, eene beſchuldiging, tot welke zij, door hunne volkstrotsheid, en veräcbtlijke behandeling omtrent de Heidenen, meer dan te veel grond gaven. Deze beſchuldiging werd ook op de Christenen overgebracht, dewijl men hen, in het eerst, voor Jooden hield.

Maar, behalven dit, wij hebben, in ons geſchiedverhaal, gezien, hoe de Jooden allerhande lasteringen uitdachten, met welke zij de Christenen bij de Heidenen in haat brachten, zoodat het hun, in meer dan ééne plaats, gelukte, het graauw tegen hen gaande te maken, en oproeren te verwekken. Zij beſchuldigden hen, van nieuwe gevoelens en zeden, die voor de Romeinen niet te dulden waren; hunne leere van het Koningrijk van God, door JESUS opgericht, werd aangemerkt, als oproerig tegen den Keizer en het Romeinſche Rijk. Hun redelijke en geestelijke Godsdienst, die de uiterlijke plegtigheden van den Joodſchen Godsdienst op derzelver rechte waarde ſtelde, en den Heidenſchen Afgodsdienst volſtrekt, als Bijgeloof, verwierp, werd als Ongodsdienſtigheid en Zedenloosheid uitgekreten. Ja, wij hebben

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

ben zelfs voorbeelden gezien, hoe kunstenaars en werklieden, en anderen, die, van hunnen Volksgodsdienst en bijgeloviigheden, voordeel trokken, en nu, waar het Christendom de overhand nam, verlies leden, daardoor in het harnas werden gejaagd, en het volk wisten gaande te maken. ——

Dit alles gebeurde eenen PAULUS en zijne Reisgenoten, niettegenstaande deze, met wijsheid en voorzichtigheid, te werk gingen, en een leven leidden, het welk met de leere van het Christendom overëenkwam, maar, 'er waren 'er onder de Christenen, welke, of door al te grooten ijver en naauwgezetheid, die men in sommigen dweepzucht kon noemen, of door een verkeerd begrip en misbruik van de Christelijke vrijheid, of door andere wangevoelens, gelijk wij, in het vervolg, van de *Gnostieken*, zullen zien, meer dan te veel voedzel gaven aan de bovengemelde lasteringen en haat des volks; terwijl men, zonder de zaak behoorlijk te onderzoeken, dezer lieden buitensporigheden aan de *Christenen* in het gemeen toeschreef.

Dit zal, denk ik, voor tegenswoordig genoeg wezen, om reden te geven, van de nadeelige beschrijving, welke wij, bij TACITUS en SUETONIUS, van de Christenen vinden.

Algemeene aanmerkingen over de vervolgingen der Christe-

Bij gelegenheid dezer eerste vervolging der Christenen onder NERO, zal het niet ongepast wezen, hier nog eenige algemeene aanmerkingen te plaatzen.

Verscheiden Kerkelijke schrijvers spreken van *tien* vervolgingen, die de Christenen van de Heidenen zouden geleden hebben, van welke deze onder NERO

die

de eerste was. Doch, de geschiedenis stemt hier mede niet overëen: trouwens, indien men door vervolgingen verstaan wil zoodanige, die, op Keizerlijke bevelen, door het geheele Romeinsche Rijk, eenigen tijd geduurd hebben, met één woord, hoofdvervolgingen, zal men geene tien vervolgingen kunnen aanwijzen, en wil men 'er bijzondere vervolgingen, in deze of gene stad, of landschap, door landvoogden, of door een oproerig gemeen, verwekt, toe betrekken, dan zal het getal veel grooter wezen. De waarheid is, dat de Kerkelijke Schrijvers dit tiental ontleend hebben, uit eenige kwalijk begrepen plaatzen in de *Openbaring* van JOÄNNES. (*)

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

nen door de Heidenen.

Maar, het volgende is van meer belang: Men merkt aan, dat de *Romeinen* zeer verdraagzaam waren, in het stuk van den Godsdienst, hier uit vloeit de vraag voort: Hoe komt het dan, dat de Heidenen de Christenen zoo streng en dikwijls vervolgd hebben? En sommigen hebben, in de daad, gemeend, te moeten beweeren, dat de Christenen zelve, het zij, door hunne dweepzucht en geestdrijverij, of door hunne stijf hoofdigheid, of door een misdadig gedrag, oorzaak geweest zijn, van deze strenge behandeling jegens hen. (†)

Tot beäntwoording van deze vraag dient, het geen

(*) *Openb.* II. 10. XVII. 12. enz.

(†) Soortgelijke aanmerkingen komen onder anderen voor bij GIBBON, in zijne *Geschied. van den val en ondergang van het Romeinsche Rijk.* Men leze verders over dit onderwerp WARBURTON *Godl. zending van* MOSES II *Deel Bladz.* 73 volgg.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

geen wij, hier voor (*), in het gemeen, van de verdraagzaamheid der Heidenen, omtrent den Godsdienst, hebben aangemerkt. De Christenleere is van dien aart, dat zij zich niet met alle Godsdiensten verëenigen kan. Deze leere brengt de menschen af, van den dienst van valsche Goden, en van de bijgelovigheid, tot den dienst van den éénen waaren God, in geest en waarheid. Waar zij de overhand krijgt, vervalt het Bijgeloof van zelve. Daar moest dan eene worsteling tusschen haar en het Heidensch Bijgeloof ontstaan, even gelijk de Jooden, die voor hunne uiterlijke Kerkplegtigheden ijverden, haar niet hadden kunnen verdragen.

In de tweede plaats, moet men aanmerken, dat de vervolgingen, die de Christenen van de Heidenen geleden hebben, haren grond niet zoo zeer hadden, in de leere, en Godsdienst, der Christenen, op zich zelve, en als zoodanig. De onderscheiden vervolgingen hadden onderscheiden aanleidende oorzaken. Die onder NERO, gelijk wij gezien hebben, had ten voorwendzel de valsche beschuldiging van brandstichting; van de volgende zullen wij de aanleidende oorzaken, op hare plaats, ontmoeten, wanneer wij ook zullen zien, dat, ja somtijds ook, een kwalijkgeplaatste ijver van Christenen de woede der Heidenen getergd en aangehitst hebbe. Doch, van één of ander bijzonder geval tot alle te willen besluiten, zou onredelijk wezen.

Ondertusschen is het 'er zoo ver af, dat deze vervol-

(*) *Bladz.* 32 en 33.

volgingen iet nadeeligs tegen de Christenen zouden bewijzen, dat zij veel meer ééne der merkwaardigste omstandigheden van hunne geschiedenis uitmaken. JESUS had zijnen aanhangeren, meermalen, voorzegd, dat zij in de wereld verdrukkingen zouden ondergaan, maar hen tevens bemoedigd, met de verzekering, dat al het geweld der hel tegen zijne Kerk en Rijk niets zou vermogen; en zeker, hoe zeer deze algemeene haat en vervolgingen van Jooden en Heidenen, schijnen mogten onbestaanbaar te zijn, met de bijzondere Godlijke oogmerken, om, door middel van den Godsdienst van JESUS, de wereld te verlichten en te verbeteren, weinige middelen hebben zoo veel tot de eere, algemeener bekendmaking, en spoediger uitbreiding van het Christendom, toegebracht, dan juist deze vervolgingen. De haat en laster moest strekken, gelijk de Apostelen zulks, ten sterksten, in hunne brieven aandringen, om de Christenen des te behoedzamer te maken, in hun gedrag. De wreedheid, die jegens hen werd uitgeöefend, en zich, door uitgezochte en nieuwverzonnen peinigingen, openbaarde, wekte medelijden. De standvastigheid en onverschrokkenheid van hun, die in deze vervolgingen omkwamen, maakte de opmerkzaamheid op eenen Godsdienst gaande, welke zijne belijders, met zulken meer dan menschlijken moed, tegen folteringen en dood wapende. Men vatte eerbied op voor deze lijders, welke de Christenen *Martelaaren*, of bloedgetuigen, noemden, eerbied, die spoedig zelfs de palen te buiten ging, en in bijgelovigheid ontäarte. Eindelijk, wanneer menschlijke en recht-

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

vaardige richters de zaak der Christenen onderzochten, ontdekten zij niet alleen, in derzelver leere en Godsdienst, niets nadeeligs voor den Staat, maar moesten integendeel achting voor den Godsdienst, en voor de deugd der Christenen, opvatten. Het voorbeeld van PLINIUS zal ons dit, op zijne plaats, bewijzen, onder de regeering van NERO hebben wij een treffend voorbeeld, in POMPONIA GRAECINA, van welke wij boven (*) gewaagd hebben. Deze doorluchtige vrouw, van uitheemsch Bijgeloof, (het Christendom,) beſchuldigd wordende, werd aan de beöordeeling van haren man overgelaten. Deze, volgends de vooröuderlijke zeden, in tegenwoordigheid zijner naastbeſtaanden, over het leven en de eere zijner huisvrouw alles gerechtelijk onderzocht hebbende, verklaarde haar onſchuldig. (†) Doch, het is tijd, dat wij tot de geſchiedenis wederkeeren.

Hoe ver zich de vervolging van NERO hebbe uitgeſtrekt.

Men is onzeker, of deze vervolging der *Christenen*, door NERO, zich buiten *Rome* uitgeſtrekt, en ook in de Provintiën van het *Romeinſche* Rijk, gewoed heeft. Na DODWELL, CLERICUS en anderen, is ook VENEMA (§) van gedachten, dat deze vervolging zich alleen bepaald heeft tot de ſtad *Rome*, terwijl RUINART en anderen, met MOSHEIM, SCHRÖCK, SCHUTTE (**) meenen, dat zij zich ook tot de Provintiën des Ro-

(*) *Bladz.* 242.
(†) TACITUS *Ann.* XIII. 32.
(§) *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 281.
(**) *Heil. Jaarb.* III *Deel Bladz.* 152. vergel. *Bladz.* 131.

Romeinschen Rijks hebbe uitgestrekt. Aan den éénen kant zegt men: Daar is geen duidelijke blijk, dat de Christenen, ten dezen tijde, elders dan te *Rome* vervolgd zijn geworden; ook merkt men aan, dat de Christenen te *Rome*, niet om hunnen Godsdienst, maar als stichters van den brand dezer hoofdstad, ter dood gebracht werden, waar uit men besluit, dat de *Christenen* in de Provintiën hier onder niet hebben kunnen betrokken worden. Van den anderen kant, schoon erkennende, dat men geen duidelijk bewijs voor eene meer uitgestrekte vervolging heeft, (ten zij men gebruik mogt maken van een opschrift, op eenen ouden steen, onder de puinhoopen van het dorp *Marquesia*, in *Portugal*, zoo men zegt, gevonden, het welk spreekt van het uitroejen der genen, die het menschlijk geslacht een *nieuw Bijgeloof instampten*, dat is, der Christenen, in dat gewest, onder NERO, doch, welk opschrift den meesten geleerden verdacht voorkomt, alhoewel SCHUTTE pogingen doet, om deszelfs echtheid te verdedigen,) meent men echter, uit sommige gezegden van oude schrijveren, te kunnen besluiten, dat ook in de Provintiën de Christenen mishandeld zijn geworden. SCHUTTE wil zelfs, dat TACITUS dit, genoegzaam stellig, verhaalt, maar hij heeft de gezegden van dezen Geschiedschrijver verkeerdelijk opgevat. De woorden zijn; „Dat „verderflijk *Bijgeloof* werd voor het tegenwoordige „gestuit, doch borst eerlang weêr uit: niet alleen „in *Judeä*, alwaar dat kwaad zijn begin genomen „had, maar ook in *Rome*." Doch TACITUS spreekt aldaar, gelijk duidelijk uit het verband blijkt, van

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

den dood van CHRISTUS, door welken *voor het tegenwoordige*, dat is, *toen*, niet nu, onder NERO, het Bijgeloof, dat is, het Christendom, gestuit werd. De volgende plaatzen zijn van meer belang. Uit eene plaats van TERTULLIÄAN, (*) meent men te kunnen besluiten, dat NERO wetten tegen de Christenen heeft uitgegeven, van welke hunne vijänden ook in de Provintiën gebruik konden maken. Doch, dewijl wij deze wetten zelve niet kunnen lezen, kunnen wij ook niet, met zekerheid, bepalen, of die tegen de Christenen, als Christenen, dan wel als brandstichters, gegeven zijn. Even duister is eene plaats van SULPICIUS SEVERUS (†), „Dus vong „ men aan tegen de Christenen te woeden. *Naderhand* werd de *Godsdienst* ook, door het maken „ van wetten, verboden: en, volgends openlijk „ afgekondigde bevelen, stond het niet vrij, een „ *Christen* te zijn!" Trouwens, men kan, hier, niet genoeg onderscheiden, of deze Schrijver, met deze woorden, nog de tijden van NERO, of de volgende tijden van DOMITIÄAN enz., bedoelt. Eindelijk besluit men, uit de beschuldiging der Christenen, juist het tegendeel, van het geen de bovengemelde geleerden daar uit besloten hadden; en men meent, dat het waarschijnlijk zij, dat men lieden, welke men beschuldigde, de hoofdstad des Rijks in brand gestoken te hebben, en die, buitendien, van haat tegen den Staat en het gantsche menschdom verdacht waren,

(*) *Apolog.* C. 4.
(†) *Hist. Sacr.* II. 29,

ren, niet alleen in de Hoofdſtad, maar alöm, het geheele Rijk door, zal vervolgd hebben. Een beſcheiden lezer zal, in deze onzekerheid, den Geſchiedſchrijver niet kwalijk nemen, dat hij liefst niets beſlisſe.

I BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 64.

Hoe lang zij geduurd hebbe?

Even min zeker kunnen wij zeggen, hoe lang deze woede geduurd hebbe? Dewijl PETRUS en PAULUS, gelijk men gemeenlijk denkt, in het jaar 68, het laatſte jaar van NERO's regeering, den marteldood ondergaan hebben, ſchijnt men te moeten denken, dat deze vervolging geduurd zal hebben tot den dood van NERO, doch, anderen geloven, dat zij binnen één jaar geëindigd zij, wanneer de eerſte woede, wegens de brandſtichting, bedaarde, en het volk, gelijk TACITUS meldt, medelijden begon te krijgen, met de onſchuldige Christenen. Ook kan men naauwlijks begrijpen, hoe of waaröm PETRUS en PAULUS, geduurende het woeden der vervolging, te *Rome* zouden gekomen zijn, en, als 't ware, het vuur in den mond zouden gelopen hebben.

Getal der martelaren.

Zekerlijk, hebben, in deze vervolging, vele Christenen het leven verloren, ſchoon wij derzelver juist getal niet kunnen weten. Over het algemeen moet hier aangemerkt worden, dat veeläl, in de overlevering, nopens de vervolgingen der Christenen, het getal der Martelaren, veel te hoog wordt opgegeven. H. DODWELL (*) heeft dit aangetoond, ſchoon deze geleerde man tot een ander uiterſten vervallen is, en het getal te zeer verminderd heeft. Het is zoo, dat, bij de meeste vervolgingen, de aanzienlijk-

(*) *Disſert. Cijprian.* XI. *de paucitate martijrum.*

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

lijkften onder de Christenen, hunne leeräars, en de Opzieners der Kerke, het grootfte gevaar liepen, terwijl menfchen van geringer ftand vrijkwamen; ook waren de vervolgingen niet allen van dezelfde natuur: wanneer men de Christenen opzetlijk opzocht, geraakten 'er meer in lijden, dan wanneer men wachtte, tot zij aangebracht en befchuldigd werden. Ook is het waar, dat de bijzondere verhalen en gefchiedenisfen der martelaren, met eene oneindige menigte van verdichtzelen, ten minften vergrootingen van het wonderbare, zijn vervuld; evenwel is het aantal der martelaren, desniettegenftaande, aanzienlijk genoeg, gelijk blijkt uit het werk van THEOD. RUINART, (*) in het welk hij, vrij naauwkeurig, de geloofwaardigften van deze gefchiedenisfen der Martelaren heeft bijëenverzameld. PETRUS HOFSTEDE heeft, insgelijks, eene verhandeling gefchreven *over het klein getal der echte Martelaren*, niet echter in den zin van DODWELL, maar met betrekking tot zulken, die, in de daad, den naam van Martelaren waardig te achten zijn. Te weten, vele Christenen hebben zich, door onkunde en verkeerden ijver, door dweepächtige beginzelen, of andere min oprechte beweegredenen gedreven, zelve in het gevaar gebracht. Ook hebben, gelijk wij, in het vervolg, zien zullen, alle de bijzondere gezindheden der Christenen hunne Martelaren gehad; daar echter, een waar Martelaar alleen zulk iemand is, die, met redelijke kennis en overtuiging der waarheid, met alle wijze om-

(*) *Acta Sincera martijrum.*

omzichtigheid en bescheidenheid dezelve belijdende en belevende, deswegens, zonder zijn toedoen of schuld, in ongelegenheid gekomen, aan den Godsdienst, en niet slechts aan eenige bijzonder opgevatte mening, zelfs tot den dood toe, getrouw blijft.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 64.

Martel-dood van PETRUS en PAULUS.

Onder die genen, welke, vervolgends, onder NERO, den marteldood geleden hebben, waren de Apostelen PETRUS en PAULUS de voornaamsten; hier omtrent komen alle Christenschrijvers over één, hoewel zij, ten aanzien van het jaar, de nadere aanleiding tot, en de omstandigheden van hunnen dood, verschillen, en zelfs, gedeeltelijk, vele onwaarschijnlijkheden verhalen. PAULUS dood schijnt, met veel waarschijnlijkheid, die men, onder anderen, uit zijnen tweeden Brief aan TIMOTHEUS, opmaakt, gesteld te worden, in het laatste jaar van NERO's regering, het 68 na CHRISTUS geboorte, toen deze zich in *Griekenland* bevond, en aan HELIUS, een vrijgelaten slaaf, met POLYKLETUS, zoo wreed als hij zelve, alle zijne magt, geduurende zijne afwezendheid, had opgedragen. Sommige dagtafelen van Martelaren stellen zelfs de dood van den Apostel, bepaaldelijk, op den 22 Februarij van dat jaar, zijnde hij met het zwaard onthoofd. (*)

Of PETRUS, te gelijk met PAULUS, dan wel reeds vroeger, volgends sommigen, wel vier of vijf jaaren vroeger, en dus in de vervolging van het jaar 64, zij ter dood gebracht, is onzeker, alzoo de oude Schrijvers daaromtrent verschillen, en het voor ons niet mogelijk is, hier iet, met zekerheid, te beslissen. No-

(*) SCHUTTE *Heil. Jaarb.* III. *Deel Bladz* 148 volgg.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 68.

Nopens de aanleidende gelegenheid tot, en sommige bijzonderheden van den dood dezer Apostelen, verhalen, of liever beuzelen, sommige berichten, ten opzichte van PETRUS, dat deze Apostel te *Rome* met SIMON den Tooveräar getwist hebbe, welke, door zijne bedriegerijën, het volk zoo had begoocheld, dat men hem Godlijke eere bewezen, en een standbeeld opgericht hebbe, met dit opschrift: SIMONI SANCTO DEO: *aan den Heiligen God* SIMON! (*) Eindelijk wendde de Tooveräar voor, te kunnen vliegen, doch, als hij deze kunst te werk stelde, is hij, op het gebed van PETRUS, gevallen, en brak den hals. Dit verdichtzel van het vliegen van SIMON is, hoogstwaarschijnlijk, ontstaan, uit het geval van zekeren IKARUS, welke, in een schouwspel, zullende vliegen, daar in miste, en naast de loge of zitplaats van NERO nederviel, het welk SUETONIUS verhaalt (†). Deze val en dood van SIMON zou aanleiding gegeven hebben tot de vervolging tegen PETRUS, welke Apostel zich eerst de stad uit wilde

(*) Dit verhaalt JUSTINUS *de Martelaar* in zijne Iste *Verántwoording Cap.* 34. Doch deze goede Kerkvader is hier deerlijk misleid, het zij door anderen, of door zich zelven. Het opschrift, waarop hij doelde, is, onder den Paus GREGORIUS XIII, op het Eiland in den *Tiber* gevonden, en luidt dus: SEMONI SANCO DEO FIDIO: *aan den Verbondsgod* SEMO SANCUS. Deze was eene oude *Sabijnsche* Godheid, welke bij het sluiten van *verbonden* aangeroepen werd.

(†) *Vit. Ner. Cap.* XII.

De Apostel verzocht — dat men hem, met het hoofd nederwaards mogt kruisſigen, het welk hem werd ingewilligd. Bladz. 263.

de begeven, om het gevaar te ontgaan, maar buiten de Poort was JESUS hem te gemoet gekomen, wien PETRUS vragende: *Heere! waar gaat Gij?* ten antwoord kreeg: *Ik ga, om wederöm gekruist te worden?* PETRUS, hier door beschaamd, keerde te rug, werd gevat, en ten kruisdood verwezen; als dit vonnis aan hem stond uitgevoerd te worden, verzocht de Apostel, niet begeerende, met CHRISTUS gelijk gesteld te worden, dat men hem met het hoofd nederwaards mogt kruisſigen, het welk hem werd ingewilligd. Zeker, indien dit in de daad zoo gebeurd ware, zou men den Apostel niet kunnen vrijspreken van eene gemaakte nederigheid! Het verhaal van de verschijning van JESUS schijnt uitgedacht te zijn, uit het geen PETRUS schrijft, in zijnen II *Brief Hoofdst.* I. 14. dat JESUS hem geöpenbaard had, dat het verlaten van zijne aardsche hut (zijn ligchaam), haast aanstaande was. Alle deze bijkomende bijzonderheden dan latende, voor het geen zij zijn, zal dit alleen, als zeker, kunnen aangenomen worden, dat PETRUS te *Rome*, onder NERO, den marteldood geleden heeft, gelijk JESUS hem dit laatste duidelijk voorzegd had. (*)

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 68.

Volgends KLEMENS *van Alexandrië* (†) zal de huisvrouw van PETRUS, kort voor haren echtgenoot, insgelijks, als eene martelaresse gestorven zijn, wordende door den Apostel, tot aan haar einde, bemoedigd, met de woorden: Vrouw! gedenk aan den Heere!

De

(*) JOÄNN. XXI. 18. vergel. ook. JOÄNN. XIII. 39.
(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 30.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 68.

De aanleiding tot de gevangenis en dood van den Apostel PAULUS zou daar door gegeven zijn, dat deze ééne der bijwijven van NERO tot het Christendom bekeerd zou hebben, welke daar op van haar vorig godloos leven, en van den dwingeland, een afkeer had getoond, waaröm deze zijne woede tegen den Apostel gewend, en hem ter dood gebracht hebbe.

Hoe het ook zij, wij kunnen niet twijfelen, of deze beide Apostelen hebben, het geen zij, tot verlichting van het menschdom, aangaande JESUS geleerd hadden, onder den dwingeland NERO, met hunnen dood verzegeld, dewijl alle de oude Schrijvers daar in overëenstemmen (*). Dertig en meer jaren hadden zij, met ijver, en aanhoudendheid, zonder moeite of gevaren te ontzien, besteed, om de Christenkerk te stichten, en uit te breiden, met mond en pen, terwijl hun levensgedrag met hunne leere overëenstemde, en zij zich even vreemd van dweepzucht en geestdrijverij, als van bedrog en ondeugd, betoonden. Hebbende bij hunnen dood, dien zij, voor JESUS leere en Godsdienst, leden, dien troost, dat zij zoo vele, en onder deze zoo aanzienlijke, gemeenten, door hun gesticht, in dien bloeiënden staat nalieten, dat dezelve, schoon van hun opzicht beroofd, nogthans de waare leere behouden, en tegen den aanval van allerhande vijänden handhaven konden. ———

Na den dood van NERO, welke, in dat zelfde jaar 68, de handen aan zich zelven sloeg, uit vrees voor

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 25. III. 1.

voor GALBA, die, in *Gallië*, als Keizer was uitgeroepen, en dien het Romeinsche volk, als zijnen verlosser, beschouwde, hadden de Christenen eenigen tijd rust van de Heidenen; ook waren de Jooden thans in zoodanige omstandigheden, dat zij, aan het vervolgen der Christenen, niet denken konden, als genoeg met zich zelven te doen hebbende.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 68.

Joodsche oorlog.

Te weten, gelijk wij boven hebben verhaald, in het jaar 66, was, onder den landvoogd GESSIUS FLORUS, de oorlog tusschen hen en de Romeinen uitgeborsten, welke een einde van hun gemeenebest maakte, en hunne Stad en Tempel verwoestte, waar door de voorzeggingen van DANIËL, maar bijzonder die van JESUS, die dezen ondergang, voor 30 jaren, had aangekondigd, ten stipsten vervuld werden; wordende daardoor, insgelijks, het groot pleitgeding tusschen de Christenkerk en de Joodsche Sijnagoge beslist, en, door het bestuur der Godlijke Voorzienigheid, de Kerkplegtigheden, door MOSES verördend, afgeschaft, en dus de Christenen, zichtbaar, bepaald tot dien dienst van God in Geest en Waarheid, welken JESUS gepredikt, en waar toe hij zelve, en vervolgends zijne Apostelen, de gemoederen, door onderwijs en verlichting, hadden voorbereid.

Deze geheel merkwaardige oorlog, door JOSEFUS, in een afzonderlijk werk, over den *Joodschen Oorlog*, breedvoerig, en naauwkeurig beschreven, is zoo vol merkwaardigheden, dat Heidenen, zoo wel als Jooden, erkend hebben, dat de Godheid, daar in, op eene tastbare wijze, hare magt en rechtvaardigheid hebbe verheerlijkt.

Vóór

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 68.

Voortekenen vóór dezen oorlog.

Vóór dat deze oorlog eenen aanvang nam, gingen 'er eenige vreemde wondergebeurenisfen en voortekens vooräf; welke niet alleen JOSEFUS breedvoerig vermeldt, maar waar van ook TACITUS (*) gewaagt; zoodat men, zonder het gezag van deze beide achtbare Schrijvers tegen te fpreken, derzelver waarheid niet in twijfel trekken, of ze enkel voor bloote verbeeldingen houden kan, en zulks te min, omdat ook JESUS (†) reeds voorzegd had, dat foortgelijke wondertekenen de verwoesting van *Jerufalem* zouden vooräfgaan, als ook, omdat fommigen onder de voortekenen, door JOSEFUS verhaald, naar eene groote waarfchijnlijkheid, dezelfde zijn, die, volgends het Nieuwe Testament, op het Paaschfeest van JESUS dood, en het daar op gevolgde Pinkfterfeest, zijn voorgevallen.

DeChristenen verlaten Jerufalem.

De Christenen moesten, bijzonder, deze voortekenen opmerken, en als waarfchuwingen aanzien, om *Jerufalem* en het Joodfche land te verlaten. Reeds te voren, waren de Apostelen, door de Jooden, op velerleië wijzen vervolgd, en fommigen zelfs ter dood gebracht zijnde, van daar vertrokken, om het Euängelie, onder anderen volken, te verkondigen; en bovendien, werd aan alle de gelovigen, die tot de Kerk te *Jerufalem* behoorden, door eene Godfpraak, welke aan de uitmuntendften onder hen, in eene openbaring, vóór den oorlog, gegeven werd, bevolen, uit de Stad te vertrekken, en zekere Stad in *Pereë* over

(*) *Hist. Libr.* V.
(†) MATTH. XXIV.

over den *Jordaan*, *Pella* genoemd, welke onmidlijk onder het gebied van Koning AGRIPPA II ſtond, te gaan bewonen, werwaards dan ook de Christenen uit *Jeruſalem* vertrokken. Zoodat de Hoofdſtad, en geheel *Judeë*, ten eenemaal van heilige mannen ontbloot werden: wanneer hen, die CHRISTUS en zijne Apostelen zoo zeer mishandeld hadden, eindelijk de Godlijke wraak bezocht, om dat geheele geſlacht der Godlozen uit het menschdom ten gronde toe uit te roejen. Dit verhaalt EUSEBIUS (*), en 'er is geene reden, om dit verhaal te verwerpen; dewijl toch ook JOSEFUS, op meer dan ééne plaats, van de verſchriklijke zedenloosheid der Jooden ſprekende, verklaart, dat dezelve zoo hoog ging, dat, indien God de Romeinen niet gezonden had, om hen te ſtraffen, 'er vuur van den hemel had moeten dalen, om de ſtad, gelijk eertijds *Sodom* en *Gomorrha*, te verdelgen.

I BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 68.

In het jaar 67 werd FLAVIUS VESPASIANUS, de kundigſte en dapperſte veldheer, dien de Romeinen, ten dezen tijde, hadden, door NERO, na *Judeë* gezonden, om den Joodſchen oorlog te voeren. Deze veröverde, in den veldtogt van dat jaar, geheel *Galileë*, en trok, in het volgende jaar 68, het landſchap *Judeë* in, dringende tot aan *Jericho* toe door; maar, alzoo de ſtaat van zaken te *Rome* zeer verward was, alwaar GALBA, aan de verwachting, die men van hem opgevat had, niet voldaan hebbende, in

GALBA, OTHO en VITELLIUS, Romeinſche Keizers.

(*) *Hist. Eccl.* III. 5.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 69.

in het begin van het jaar 69, omgebracht werd, na eene korte regering van zeven maanden en zeven dagen, wordende, door de lijfwacht, OTHO in zijne plaats op den troon verheven, terwijl de Duitsche legers, ten zelfden tijd, VITELLIUS als Keizer uitriepen, tegen wien OTHO, eenen veldslag verloren hebbende, na eene regering van 3 maanden, zich zelven liever ombracht, dan dat hij den burgerkrijg wilde vervolgen, en welke VITELLIUS den Keizerlijken troon insgelijks niet langer dan acht maanden en vijf dagen bezat; alzoo, zeg ik, de staat van zaken te *Rome* zeer verward was, werd de oorlog tegen de Jooden, van den zomer des jaars 68, tot het laatste van het jaar 69, geschorst.

Verre van dit uitstel zich ten nutte te maken, namen, onder de Jooden, de verdeeldheden en scheuringen, gepaard met roof en moord, de overhand. Dit ongelukkig volk woedde in zijne eigene ingewanden, en alle beleid en wijsheid scheen hetzelve begeven te hebben. Drie partijën oorloogden niet min onderling met malkanderen, dan met de Romeinen; zoodat JOSEFUS schrijft, dat, al waren ook de Romeinsche legers niet opgekomen, deze rampzaligen zelve de stad vernield en verwoest zouden hebben.

VESPASIANUS wordt Keizer.

In het jaar 69, werd VESPASIANUS, door zijn leger, en de overige Romeinsche legiöenen in het Oosten, als Keizer, uitgeroepen, waar op hij zelve na *Rome* gekeerd, om bezit van den troon te nemen, het beleid van den Joodschen oorlog aan zijnen Zoon

TITUS

TITUS VESPASIANUS overliet, welke, in de maand April van het jaar 70, met zijn leger voor *Jerusalem* rukte, en de stad van alle kanten insloot.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 70.

Jerusalem belegerd.

Daar is, in de geschiedenis der volken, geen voorbeeld van eene zoo merkwaardige belegering, noch van zoo vele rampen, in eene belegerde Stad te gelijk samenlopende, als deze belegering van *Jerusalem*: „Geene Stad," schrijft JOSEFUS, die zich, in persoon, in het leger der *Romeinen* bevond, „heeft, „zedert de Schepping, zulke verschriklijke rampen „geleden, geene was ooit zoo vol volks, het welk „zoo vruchtbaar was, in allerlei soort van God„loosheid." Dewijl de belegering juist op een Paaschfeest eenen aanvang nam, waren de Jooden van alle oorden derwaards saamgevloeid, in des te grooter menigte, omdat zij, in dën jongsten nood van hun volk en Godsdienst, denzelven niet wilden verlaten, verwachtende tevens, op de toezeggingen van verscheiden bedriegers, eene bovennatuurlijke hemelsche uitredding en verlossing. Ondertusschen, ontstond, door deze groote menigte menschen, in de stad, de allerijslijkste hongersnood, welke verhaast werd, doordien de partijën, tegen malkanderen woedende, menigmalen brand verwekten, waar door de voorraad van levensmiddelen, die men zoo nodig had, door de vlammen verteerd werden. Zoo groot was de hongersnood, dat men, gulzig, menschenvleesch verslond, ja dat moeders hare eigene kinderen slachtten en aten; de straten en platte daken der huizen waren bedekt met uitgeteerde ligchamen, naar schimmen gelijkende, en met van honger gestorven lij-

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 70.

lijken: derzelver ſtank bracht eene pest te wege, waar aan menigten ſtierven, zoodat de levenden niet in ſtaat waren, de dooden te begraven, maar die over de muuren buiten de Stad wierpen. Zoodanig was TITUS, de veldheer, op dit gezicht, ontroerd, dat hij, de handen ten hemel heffende, uitriep, dat dit zijn werk, zijne ſchuld, niet was. Niettegenſtaande dezen hooggaanden nood, was het Joodſche volk, tot razernij toe, hardnekkig, willende geen het minſte gehoor geven, aan de voorſtellen, en aanbiedingen van TITUS, noch aan de vermaningen van den Koning AGRIPPA, JOSEFUS, en anderen; ja zelfs, wanneer iemand der voorzichtigſte burgeren, in de ſtad, de woede poogde te doen bedaren, en gematigder handelwijze aanprees, werd hij, als een vijand van volk en Godsdienst, nedergeſabeld en afgemaakt.

Ingenomen en verwoest

Dewijl de Stad, door natuur en kunst beide, zeer ſterk en bijna onverwinlijk was, en de Jooden zich, als wanhopige menſchen, met alle die woede, welke hun geestdrift hun inblies, verdedigden, duurde de belegering lang; den 14 Julij, hield het daaglijksch offer in den Tempel op, en den 10 Augustus werd dit Heiligdom, het welk eene ſterkte op zich zelve uitmaakte, ſtormenderhand, overweldigd, en, niettegenſtaande TITUS, in een' daags te voren gehouden krijgsraad, beſloten had, dit prachtig gebouw te ſpaaren, waar toe hij ook, met roepen, bidden dreigen, ja ſlaan van zijn eigen volk, zijn uiterſte best deed, als van hooger hand, in brand geſtoken. Op den tweeden, of volgends de rekening van an-

de-

deren, op den achtsten September, werd, eindelijk, ook het overige der stad met storm verövverd, alles ter nedergemaakt, en de stad verbrand en verwoest.

I BOEK XI Hoofdst. na C.G. Jaar 70

Na het bemagtigen der stad, erkende TITUS, hare sterkte, beschouwende, dat eene meer dan menschlijke magt hem dezelve had doen vermeesteren; dit verhaalt niet alleen JOSEFUS, maar ook andere Schrijvers, FILOSTRATUS (*) bij voorbeeld, meldt ons, dat TITUS, wanneer, na het innemen van *Jerusalem*, de nabuurige volken hem, als overwinnaar, eene gouden kroon aanboden, die geweigerd hebbe aan te nemen, zeggende, dat hij dit werk niet verricht, maar dat de toorn der Goden, die duidelijk gebleken was, de Stad in zijne handen gegeven had.

Het getal der menschen, welke, geduurende de belegering, in de Stad zijn omgekomen, gaat het geloof bijkans te boven. JOSEFUS spreekt van een milliöen en honderdduizend, TACITUS van zesmaal honderdduizend. Zeven en negentigduizend werden gevangen, waar van de aanzienlijksten de zegepraal van TITUS te *Rome* moesten versieren, die ouder waren dan zeventien jaren, werden na *Opper-Egypte* gezonden, om in de mijnen te arbeiden, of na de Provintiën gevoerd, om in de schouwspelen te vechten, of voor de wilde beesten geworpen te worden; die jonger waren, werden tot slaven verkocht. In langen tijd, werd aan geen' Jood toegestaan, nader bij de verwoeste stad te komen, dan tot aan *Em-*

(*) *Vit. Apollon.* VI. 29.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

Emmaus, om van daar hare verwoesting te beweenen. —

De overblijfzelen des oorlogs duurden tot het jaar 73 of 74, waar bij nog eenige duizenden Jooden omkwamen, ook werd de Tempel, dien de Jooden te *Heliöpolis* in *Egypte* hadden, van alle zijne sieraden beroofd, en gesloten, zoodat 'er geen voetstap van den openbaren eeredienst der Jooden overbleef.

Met deze verwoesting van Stad en Tempel hield het Joodsche volk op, een onäfhanglijk volk uit te maken; van toen af zijn de Jooden, als ballingen, verstrooid door de geheele wereld, hoewel zij zich nooit, welke lotgevallen hun ook zijn overgekomen, met andere volken vermengd hebben, maar tot onze tijden toe een afgezonderd volk gebleven zijn.

Dood van AGRIPPA II.

Dewijl wij, meermalen, van den Joodschen Koning AGRIPPA II, gesproken hebben, zal het den lezer niet onäangenaam zijn, als wij hier aantekenen, dat hij, met zijne Zuster BERENICE, TITUS na *Rome* verzeld heeft. TITUS had zoo groote liefde voor deze Vorstin opgevat, dat hij haar zelfs beloofde te trouwen, welke belofte hij echter niet heeft kunnen volvoeren, omdat het Romeinsche volk 'er zich openlijk tegen verzettede. AGRIPPA zelve, zegt men, is te *Rome* gestorven, in het 90ste jaar na CHRISTUS geboorte, het 70 van zijnen ouderdom. Hij was de laatste, uit het geslacht van HERODES, die den naam van Koning gevoerd heeft, terwijl, volgends de aantekening van JOSEFUS, het geheele geslacht van den dwingeland, HERODES den *Grooten*, binnen den tijd van ééne eeuw, is uitgestorven.

Door

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

Door deze gebeurenis waren de Christenen voortaan vrij van vervolgingen van den kant der Jooden, gelijk zij, over het geheel, veel invloed op de zaken van het Christendom moet gehad hebben, hoewel ons desäangaande geene uitdruklijke berichten voorkomen. Geduurende de verwarringen in het *Romeinsche* Rijk, onder GALBA, OTHO en VITELLIUS, en onder de regering der goede Vorsten FLAVIUS en TITUS VESPASIANUS, Vader en Zoon, welke laatste de *wellust van het menschlijk geslacht* genoemd werd, hadden zij ook rust van de Heidensche volken, en konden de waarheid, die zij geloofden, zelve beleven, en verder voortplanten.

Toestand der Christenen.

Door de Apostelen, van welke thans JOÄNNES en FILIPPUS nog in het leven overig waren (*), was de Christengodsdienst reeds zeer ver uitgebreid. Men moge, daarömtrent, door verdichtzelen veel vergroot hebben, wanneer men, bij voorbeeld, van eene prediking van het Christendom in *Amerika*, als ook in *China* (†), reeds in de eerste eeuw van het Christendom, gewaagt; veel moge onzeker wezen, dit echter is boven allen twijfel, dat, door den arbeid der Apostelen, bijzonder van PAULUS, door het geheele *Romeinsche* Rijk, Christenen gevonden werden, in *Asië*, *Europa*, en een gedeelte van *Afrika*. Men had, onder anderen, eenige aanzienlijke

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 31.

(†) DEGUIGNES in zijn *Onderzoek over de Christenen, in de 7de eeuw zich in* China *bevindende*, heeft dit echter voor waarschijnlijk gehouden.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

ke gemeenten, in voorname Steden, gelijk te *Jerusalem*, vóór de verwoesting dezer Stad, te *Antiöchië* in *Syrië*, te *Alexandrië* in *Egypte*, en te *Rome*, welke als hoofd- of moederkerken kunnen aangemerkt worden, van waar de leere van JESUS in andere kleiner steden en de omgelegen vlekken werd voortgeplant.

Opvolging der Bisschoppen.

De Kerkelijke Schrijvers hebben ons de Bisschoppen, of Opzieners dezer gemeenten, als opvolgers van de Apostelen, of Apostolische mannen, vertoond, en derzelver opvolging verhaald, doch, de benaming van *Bisschop* genomen in den zin, welken dezelve in hunnen tijd had. Dus zal, bij voorbeeld, TIMOTHEUS de eerste Bisschop te *Efeze*, TITUS, op het Eiland *Creta*, geweest zijn; maar, bijzonder, heeft EUSEBIUS, in zijne Kerkgeschiedenis, zijn werk gemaakt, om de opvolging der Bisschoppen van de Kerken van *Jerusalem*, *Antiöchië*, *Alexandrië*, en *Rome* op te tekenen. Hij geeft ons (*) eene lijst van 15 Bisschoppen van de gemeente van *Jerusalem*, beginnende, met den Apostel JAKOBUS, tot aan de tijden van den Keizer ADRIÄAN of HADRIÄAN, allen uit de Joodsche Christenen. Insgelijks noemt hij de Bisschoppen van *Antiöchië*, den eersten EVODIUS, en den tweeden IGNATIUS, die, onder TRAJANUS, den marteldood geleden heeft. Van de Kerk te *Alexandrië* in *Egypte* zal MARKUS, de Euängelist, de reisgenoot van BARNABAS en PAULUS, en leerling van PETRUS, de eerste Bisschop

(*) *Hist. Eccl.* IV. 5.

ſchop geweest zijn, en na hem (*) ANNIANUS, in het 8ſte jaar van NERO, 61 na CHRISTUS geboorte, een man, gelijk EUSEBIUS (†) hem noemt, van God bemind, en in allen opzichte wonderbaar. Na 22 jaaren, was zijn opvolger AVILIUS, die deze gemeente 13 jaaren, en dus tot aan de tijden van TRAJANUS beſtuurd heeft.

I BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 74.

Opvolging der Bisſchoppen te Rome.

Omtrent de opvolging der eerſte Bisſchoppen te *Rome*, waaröp echter, volgends de Roomschgezinde Godgeleerden, zoo veel aankomt, is alles onzeker. De Griekſche Kerk leidt deze opvolging af van PETRUS en PAULUS, de Latijnſche, van PETRUS alleen. Dit is zeker, dat van beide deze Apostelen, PAULUS voornaamlijk, bij de gemeente te *Rome*, zich bijzonder verdienſtelijk gemaakt hebbe; ja, dat men van ouds PAULUS, die, vroeger dan PETRUS, te *Rome* geweest is, in die gemeente niet alleen met PETRUS gelijk, maar, in zeker opzicht, zelfs boven hem geſteld heeft, ſchijnen de zegels der oude *Roomſche* Bisſchoppen te bewijzen, welke de beeldenisſen dezer beide Apostelen vertoonden, en wel zoo, dat PAULUS daarbij de rechtehand bekleedde. Omtrent de onmiddelijke opvolgers dezer Apostelen, verſchillen de Schrijvers. Een paar oude Bisſchopslijsten van *Rome* noemen als eersten Bisſchop LINUS, van het jaar 56 na CHRISTUS tot 67,

(*) Niet na zijn dood, gelijk EUSEBIUS ſchijnt te kennen te geven. Dewijl PAULUS nog van hem ſpreekt 2 TIM. IV. 11. en PETRUS, 1. PETR. V. 13.

(†) *Hist. Eccles.* II. 24.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

67, elf jaaren, en laten op hem volgen CLEMENS, van het jaar 67 tot 76, negen jaaren. Volgends de *Apostolische Vastſtellingen*, is CLEMENS, door den Apostel PETRUS, nog voor zijn dood, tot Bisſchop van Rome aangeſteld: (*) En hier in komen de oude Christenſchrijvers vrij wel overëen, dat zij LINUS, van welken PAULUS ſpreekt (2 TIMOTH. IV, 21.) eerſten Bisſchop van *Rome* noemden, doch, wanneer en hoe lang hij dezen post hebbe waargenomen, daarömtrent verſchilt men. Volgends de aangehaalde lijsten, zal hij deze waardigheid, nog bij het leven der beide Apostelen PETRUS en PAULUS, bekleed hebben, terwijl EUSEBIUS en anderen hem, na den dood der Apostelen, als derzelver opvolger, noemen, en hem twaalf jaaren toeſchrijven, tot aan het jaar 79 of 80. Nog grooter is het verſchil, omtrent den opvolger van LINUS, deze is, volgends de bovengemelde Lijsten en de *Apostoliſche Vastſtellingen*, CLEMENS van het jaar 67 tot 76 negen jaaren, maar, volgends EUSEBIUS en HIËRONYMUS, moet tusſchen LINUS en CLEMENS ingevuld worden CLETUS of ANENCLETUS, geduurende 12 jaaren, zoodat CLEMENS eerst, in het jaar 91 of 92, Bisſchop te *Rome* zou geworden zijn; op CLEMENS zal gevolgd zijn, geduurende acht jaaren, EUARESTUS, en na hem ALEXANDER, welke den marteldood zal geleden hebben, onder TRAJANUS, doch die, volgends EUSEBIUS, zijn eigen dood geſtorven is, in het derde jaar van ADRIÄAN, of HADRIÄAN, den

(*) Vergel. boven *Bladz.* 238.

den opvolger van TRAJANUS. Zoo onzeker is de eerste opvolging der Bisschoppen van *Rome*, welke onzekerheid, voor een groot gedeelte, ontstaan is, uit eene willekeurige betekenis, die men aan het woord *Bisschop*, in het vervolg, gehecht heeft, zoodat men opzieners en leeräars dezer gemeente, die, gelijktijdig, derzelver belangen waarnamen, den éénen den anderen heeft laten opvolgen. Deze onzekerheid en verwarring heeft aan de Roomschgezinde Schrijvers vele moeite gekost, terwijl Protestantsche Schrijvers vele geleerdheid en schranderheid hebben aangewend, om derzelver onderstellingen te keer te gaan, en de oude berichten met malkanderen te veréffenen en overëen te brengen, zonder dat men zeggen kan, dat de ééne of andere volkomen geslaagd zijn. Dit alleen kan men, ten besluit, opmaken, dat de Kerk te *Rome*, eerst na den dood der Apostelen, *Bisschoppen*, in den laateren Kerkelijken zin van dit woord, gehad hebbe; waar uit van zelve volgt, dat deze Kerk geenen invloed van eerstheid of gezag, in dezen tijd, op andere gemeenten heeft kunnen oefenen, welke allen, veelëer, van elkander onäfhanglijk waren.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

Reden, waarom men van de Christenen na de Apostelen zoo weinig leest.

Over het algemeen is men weinig onderricht, van de omstandigheden, in welken de Christenen verkeerd hebben, na den dood der Apostelen PETRUS en PAULUS, tot aan de regering van den Keizer TRAJANUS toe, hier uit hebben DODWELL, en na hem bijzonder VITRINGA (*) afgeleid, dat de eerste

(*) *Dissert. Sacr.* IV. 7.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 74.

ste ijver der Christenen merklijk verkoeld zijnde, het Christendom ook, geduurende dien tijd, geene voortgangen gemaakt heeft; wie ondertusschen het natuurlijk beloop van zaken nagaat, zal zich van deze gaping, die wij hier aantreffen, ligtelijk reden kunnen geven. De Christenen hadden, in de eerste tijden, na de Apostelen, geene Schrijvers; het Christendom werkte veelëer, overëenkomstig zijne geäartheid, in stilheid voort; het welk ook de waare reden was, waaröm Heidensche Schrijvers, zoo Wijsgeeren, als Geschiedschrijvers, zoo weinig gewag van hun maken, en geen acht op hen slaan, zonder dat men met GIBBON behoeft te denken, dat de oorzaak daar van te zoeken zij, in het klein getal van Christenen op zich zelve, het geen wij reeds gezien hebben, dat, ten tijde der Apostelen, al vrij aanmerklijk geweest is. Ook hebben de tijdsomstandigheden, de oorlog in het Joodsche land, en de verwarringen in het Romeinsche Rijk, veel toegebracht, dat de Christenen, in die jaaren, zoo weinig opziens en geruchts in de wereld gemaakt hebben, alhoewel wij, uit het geen, in het vervolg, gebeurde, moeten besluiten, dat zij zich, geduurende deze schijnbare stilte, aanmerklijk vermenigvuldigd hebben.

De Christenen genieten rust onder VESPASIANUS en TITUS.

Dus genoten de Christenen eene stille rust, geduurende de regeering van FLAVIUS VESPASIANUS, die ons, als een goed en verstandig vorst, beschreven wordt, insgelijks onder de korte regering van TITUS, die zijnen Vader in het jaar 79 was opgevolgd, welke vorst, door zijne beminlijke hoedanigheden, gelijk wij zeiden, den eernaam verwierf, van de *lust en het ver-*

vermaak des menschlijken geslachts te zijn. Doch deze loflijke vorst, niet langer dan ruim twee jaaren, na zijns vaders dood, geregeerd hebbende, had, in het jaar 81, tot zijnen opvolger zijnen broeder DOMITIÄAN, die, even gelijk NERO, in het begin, eenen prijswaardigen vorst beloofde, maar weldra dien dwingeland, in alle zijne ondeugden, navolgde, ja te boven ging.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 81.

Vervolging der Christenen onder DOMITIÄAN.

Het is opmerklijk, dat de Christenen, die, onder de goede Keizers VESPASIANUS en TITUS, in hunne rust ongestoord gelaten waren, juist weder, onder eenen wreedäart en dwingeland, even gelijk te voren onder NERO, voor vervolging werden blootgesteld. DOMITIÄAN was een vijand, gelijk ons de Heidensche Schrijvers zelve berichten, van alles, wat braaf en deugdzaam was, en, gelijk zijn geweten hem zelve beschuldigde, dat hij zich, naar verdienste, bij allen haatlijk gemaakt had, zoo was hij ook vol vrees en achterdocht, bijzonder in de laatste jaaren zijner regering, die 15 jaaren geduurd heeft. De Christengodsdienst had, te *Rome* zelve, zoo grooten opgang gemaakt, dat zelfs aanzienlijke mannen, en onder die nabestaanden van het Keizerlijk Huis, denzelven hadden omhelsd. De deugd en stille ingetogenheid dezer aanzienlijke mannen maakte hen bij den achterdochtigen DOMITIÄAN verdacht, te meer, omdat men, de Christenen nog met de Jooden verwarrende, die, thans, wegens hunne hardnekkigheid, in den laatsten oorlog, betoond, voornaamlijk in haat waren, niet kon verdragen, dat deze lieden het Joodsche Bijgeloof, gelijk men het noem-

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

noemde, omhelsden; waarbij kwam, dat deze Keizer, tot die zinloosheid vervallen zijnde, dat hij zich zelven *Heer* en *God* noemde, en dus ook van anderen genoemd willende worden (*), de Christenen, volgends de grondbeginzelen van hunnen Godsdienst, hem dien titel moesten weigeren, waar door zij blootgesteld werden, voor de beschuldiging van Majesteitsschennis tegen den Keizer. Doch, behalven deze algemeene aanleiding, welke ook EUSEBIUS vermeldt (†), verhaalt HEGESIPPUS, bij denzelfden Geschiedschrijver aangehaald, nog deze bijzonderheid: Bij de Christengemeente van Jerusalem, die, schoon, na de verwoesting dezer Stad, elders heen geweken, dien naam echter bleef behouden, waren nog steeds afstammelingen uit DAVIDS geslacht, en nabestaanden van JESUS, in achting; gelijk nu zelfs VESPASIANUS, de Vader, volgends EUSEBIUS, alhoewel dit slechts, als een gerucht, opgevende (§), de nakomelingen van DAVID, onder de Jooden, had laten opzoeken, ten einde dat Koninglijk geslacht uit te roejen, zoo werd de achterdocht van DOMITIÄAN gaande gemaakt, wanneer eenige *Ketters*, (dus noemt hen HEGESIPPUS,) deze nabestaanden van JESUS aanbrachten, als, insgelijks, tot DAVIDS Koninglijk Stamhuis behoorende. DOMITIÄAN, die ook van JESUS, als eenen Koning, gehoord had, liet deze lieden vatten, en voor zich brengen. Maar, als

(*) SUETON. *Domit. Cap.* 13.
(†) *Hist. Eccles.* III. 17-20.
(§) *Hist. Eccl.* III. 12.

I BOEK XI Hoofdſt. na C. G. Jaar 96.

als hij zag, dat zij ſlechts geringe lieden waren, die hem het eelt hunner handen, ten bewijze, dat zij van den landbouw leefden, vertoonden, hem tevens, op zijne vragen aangaande JESUS en deszelfs Rijk, den hemelſchen en geestelijken aart van dit Rijk verklarende, liet hij hen, hunne geringheid verächtende, los, en weder na hun land keeren. Ook herriep hij, zegt men, zijne bevelſchriften tegen de Christenen, en ſtaakte derzelver vervolging.

Wat 'er ook van dit verhaal van HEGESIPPUS zij, zeker genoeg is het, dat de vervolging, onder DOMITIÄAN, niet lang geduurd kan hebben, alzoo zij, in het 15de of laatſte jaar van zijne regeering en leven, eerst eenen aanvang nam, en nog door hem zelven, ten minſten, door zijnen opvolger, den Keizer NERVA, geëindigd is geworden, waar omtrent de oude Schrijvers verſchillen. (*)

Ook ſchijnt deze vervolging niet zeer zwaar, of met veel bloedgerichten, verzeld geweest te zijn, maar meest in verbanningen beſtaan te hebben, welke ballingen echter, kort daar na, door Keizer NERVA, terug werden geroepen. DODWELL meent zelfs, dat 'er, geduurende dezelve, niemand der Christenen ter dood gebracht zij. Doch, EUSEBIUS verzekert uitdruklijk het tegendeel, en zijn verhaal wordt daar omtrent bekrachtigd, door eene plaats uit DIO CASSIUS (†), en zijn verkorter XIPHILINUS, volgends welke eenige aanzienlijke lieden, als FLAVIUS

CLE-

(*) Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 344.

(†) *Hist. Rom. Libr.* LXVII. *pag.* 766. A.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

CLEMENS, die Burgemeester, (*Consul*,) te *Rome* geweest is, een bloedverwant van den Keizer DOMITIÄAN, uit het geslacht der FLAVIUSSEN, ACILIUS GLABRIO, insgelijks een man van burgemeesterlijke waardigheid, en *vele* anderen ter dood zijn gebracht, zijnde ook FLAVIA DOMITILLA, de vrouw, of volgends anderen, de nicht van gemelden CLEMENS, na het Eiland *Pandataria* gebannen. Deze Heidensche Schrijver der Romeinsche Geschiedenis geeft, als gronden van beschuldiging tegen deze lieden op, Godsverloochening en verkleefdheid aan de Joodsche zeden; beschuldigingen, welke men, ten dezen tijde, aan de Christenen te last legde, omdat zij de Heidensche Goden en Godsdienst verwierpen, en met de Jooden voor dezelfden gehouden werden. SUETONIUS (*), die insgelijks den dood van FLAVIUS CLEMENS verhaalt, en zegt, dat deze aanzienlijke man, op een *zeer ligt vermoeden*, door DOMITIÄAN is omgebracht, noemt hem eenen man van *eene zeer veráchtelijke vadzigheid*, of *traagheid*; te weten, het was, in het oog der Heidenen, traagheid, of vadzigheid, dat de Christenen zich, zoo veel mogelijk, van de groote wereld afzonderden, niet, zegt SCHRÖCK te recht, als of zij geloofden, dat hun Godsdienst hen alleen tot ledige bespiegelingen, zonder tot nut van het algemeen werkzaam te zijn, bepaalde, maar, omdat de Afgodsdienst en het algemeen zedenverderf overäl verleidingen tot zondigen aanboden. Ik wil dus aan

GIB-

(*) *In Domit. Cap.* 15.

GIBBON, die, in zijne Geschiedenis van den val des Romeinschen Rijks, in twijfel trekt, of DOMITIÄAN wel als een vervolger der Christenen is aan te merken, wel toegeven, dat DOMITIÄAN, zoo min als NERO, de Christenen vervolgd heeft, als Christenen, maar als lieden, jegens welke hij argwaan had opgevat; doch; dit kan niet worden toegestaan; dat zij, die bij deze gelegenheid geleden hebben, zelve de schuld van hun onheil gehad zouden hebben, gelijk deze Geschiedschrijver wil. Het tegendeel toch blijkt, uit het weinige, dat ons daar van bericht wordt, oogschijnlijk genoeg.

Verhaal van JOANNES, den Apostel.

Onder de genen, welke de vervolging van DOMITIÄAN getroffen zal hebben, was bijzonder de Apostel JOÄNNES, zoon van ZEBEDEUS. Wij moeten, bij deze gelegenheid, de bijzonderheden opzamelen, welke wij van dezen Apostel aantreffen, en dezelve, met oordeel, beschouwen. Van JOÄNNES, den jongsten der Apostelen, en den bijzonderen vriend en lieveling van JESUS, geduurende zijn leven, aan wien deze ook, bij zijn sterven, zijne moeder MARIÄ heeft aanbevolen, lezen wij, in de echte Bijbelgeschiedenis, niets meer, na de vergadering te *Jerusalem*, in het jaar 49. Toen PAULUS, de laatste keer, te *Jerusalem* kwam, moet JOÄNNES deze stad reeds verlaten hebben, dewijl PAULUS van alle de Apostelen alleen JAKOBUS nog in die hoofdstad vond. Volgends EUSEBIUS (*) was hem, bij de verdeeling der landen, onder de Apostelen, *Asië* bij het

(*) *Hist. Eccles.* III. 1.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

het lot toegewezen, om daar het Euängelie te prediken, doch, wij hebben reeds in het voorgaande het onwaarſchijnlijke van deze gewaande verdeeling aangemerkt. Daar is eene oude overlevering, dat hij het Euängelie zou verkondigd hebben, aan de *Parthen*, maar deze overlevering ſchijnt alleen daar in gegrond te zijn, dat de eerſte algemeene Brief van JOÄNNES ten opſchrift heeft, *ad Parthos*, als men nu overweegt, gelijk dit zeer waarſchijnlijk is, dat dit opſchrift, eigenlijk, behoorde gelezen te worden, *ad Sparſos*, *aan de* (*verſtrooilingen*), ſtort deze grond in, en met denzelven vervalt de overlevering, die daar op ſteunde. Sommigen beweeren, dat hij, reeds onder de regeering van KLAUDIUS, zich in *Klein-Aſië*, bijzonder te *Efeze*, hebbe onthouden, dan ook dit ſtrijdt met de echte geſchiedenis van LUKAS, die, bij alle de reizen en verrichtingen van PAULUS in *Klein-Aſië* en te *Efeze*, van JOÄNNES, met geen woord, gewaagt. Waar hij zich dus, intusſchen, onthouden mag hebben, weten wij niet. Dat hij, na het jaar 62, waar in JAKOBUS de *Jonge* of de *Kleine* geſteenigd is, met andere Apostelen te *Jeruſalem* wedergekomen zou zijn, om daar SIMEÖN, zoon van KLEÖPAS, tot opvolger van JAKOBUS, in de Bisſchoppelijke waardigheid, in te huldigen, noemt EUSEBIUS zelve (*) enkel een *gerucht*, en dit gerucht is bovendien zeer onwaarſchijnlijk. Zekerer is het, dat hij, in het laatst van zijn leven, werklijk, in *Klein-Aſië* en te *Efeze*, zich onthouden, en voor het welzijn der Ker-

(*) *Hist. Eccles.* III. 11.

Kerken van *Klein-Asië* gezorgd heeft, dezelve van Opzieners voorziende, (*) onder welke geroemd worden POLYKARPUS, Bisschop van *Smyrna*, die, in den Brief der gemeente van *Smyrna*, een *Apostolisch* en *Profetisch leeräar* genoemd wordt. (†) PAPIAS, Bisschop van *Hiërapolis* in *Frygië*, een toehoorer of leerling van JOÄNNES (§), en tijdgenoot van POLYKARPUS, een man van den ouden tijd, en die met de ouden verkeerd heeft (**), en meer anderen, van welke wij, in het vervolg, meer zullen moeten spreken.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

Of JOANNES in kokenden olie geworpen is?

Bij gelegenheid der vervolging van DOMITIÄAN, werd JOÄNNES van *Efeze* na *Rome* overgebracht, en daar, in een' Ketel met ziedenden olie geworpen, uit welken hij, door een Godlijk wonderwerk, onverzeerd ontkomen zijnde, na het Eiland *Pathmos*, hedendaags *Palmosa*, in den *Archipel*, is gebannen geworden. Dat JOÄNNES zich op dit Eiland, als deelgenoot aan de wederwaardigheden, dus ook aan het Rijk en aan de standvastige lijdzaamheid van JESUS CHRISTUS, bevonden hebbe, om de Godlijke leere, en het getuigenis van JESUS CHRISTUS, lezen wij in het Boek, de *Openbaring*, I. 9, de zin van welke woorden geen andere, volgends

(*) TERTULLIANUS *advers. Marcion. L.* IV. *p.* 415. *ed. Rigalt. Paris.* 1675. in folio. CLEMENS *Alexandr.* en uit hem EUSEBIUS *Hist. Eccles.* III. 23.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 15.

(§) IRENEUS *adv. haer.* V. 33.

(**) EUSEB. *Hist. Eccl.* III. 36.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

gends dit verband, schijnt te wezen, dan dat JOÄNNES daar gebannen is geweest, vervolgd zijnde, om de prediking van het Euängelie. Maar dat hij in kokenden of ziedenden olie geworpen zij, en zonder letzel daar uit gekomen, steunt alleen op het gezag van TERTULLIANUS (*), van wien het HIËRONYMUS en anderen na hem, gelijk het schijnt, hebben overgenomen; en dit gezag is niet toereikende, om de geloofwaardigheid dezer gebeurenis te staven. Zelfs, alschoon men het gezag van TERTULLIÄAN op zich zelve wilde laten gelden, en hem niet van ligtgelovigheid verdenken, dan nog weet men, dat bijzonder dit zijn werk, waar in dit verhaal voorkomt, op vele plaatzen, inlasschingen van eene later hand niet ontgaan heeft. Trouwens, gelijk wij gezien hebben, de vervolging van DOMITIÄAN bepaalde zich meest tot bannen en in ballingschap zenden. Ook was deze straf, om iemand in ziedenden olie te werpen, bij de *Romeinen* niet in gebruik, hoewel men, ten opzichte van dit laatste, zou kunnen vragen, wat de wreedheid niet al verzint, wanneer zij ééns aan het woeden slaat? Doch, het eerste, als ook het stilzwijgen van alle de ouden, schijnt genoegzaam te zijn, om dit verhaal, als een verdichtzel, te doen verwerpen. (†)

Daar

(*) *De praescrip. adv. haeret.* C. 36.

(†) HEUMAN in *Biblioth. Brem.* en MOSHEIM *in Dissert. ad. H. E. pertinentibus*, hebben over de al of niet geloofwaardigheid van dit geval getwist, en alles, wat daar van gezegd kon worden, uitgeput.

Daar is 'er, onder de geleerden, gevonden, die de woorden *Openb.* I. 9., dus hebben opgevat, dat dezelve alleen te kennen zouden geven, dat JOÄNNES zich, op het Eiland *Pathmos*, bevonden hebbe, om daar het Euängelie te verkondigen, en die dus zelfs ontkennen, het geen van zijne ballingschap verhaald wordt — (*) Doch, gelijk wij zeiden, deze betekenis kunnen de woorden te dier plaats niet hebben, en dus zou men ook alle de oude Schrijvers moeten tegenspreken. Iet anders is het, wanneer sommigen de ballingschap van JOÄNNES onder NERO, en niet onder DOMITIÄAN, stellen, steunende, voornaamlijk, op eene aantekening van den *Syrischen* overzetter der *Openbaring*, welke dit opschrift, aan het hoofd van dit Boek, zet: „ De „ Openbaring aan JOÄNNES, den Euängelist, van „ God geschied, op het Eiland *Pathmos*, naa het „ welk hij van Keizer NERO gebannen was." (†) Maar het gezag van dezen onbekenden vertaler is, zoo min als eenige redenkavelingen, die men maakt, in staat, om, tegen het getuigenis van EUSEBIUS, IRENEUS, en anderen, het welk ook met de geschiedenis, en het gevoelen der oude Kerken, beter overëenkomt, op te wegen.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 96.

JOÄNNES, uit zijne ballingschap, het zij door DOMITIÄAN zelven, of door NERVA, die dezen dwingeland, in het jaar 96, in het Keizerrijk opvolgde, en hetzelve ruim één jaar bekleedde, zijnde in

NERVA Keizer, JOÄNNES uit zijne ballingschap te-

(*) J. VAN DEN HONERT *Diss. apocal.* IV.

(†) SCHUTTE *Heil. Jaarb.* I *Deel Bladz.* 374. volgg.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 98.

rug geroepen.

in het jaar 98 overleden, terug geroepen, heeft den overigen tijd van zijn leven in *Klein-Asië*, en wel bijzonder te *Efeze*, doorgebracht, zonder dat ons iet van zijne verrichtingen, geduurende die jaaren, met zekerheid, blijkt. Alleen zoo veel weten wij, in het gemeen, dat hij, onvermoeid, zijne pogingen tot welzijn der Christengemeenten heeft voortgezet, die van Opzieners verzorgende, en zelve, zoo lang hij kon, in persoon bezoekende, tot hij, in eenen hoogen ouderdom, van ten minsten 90 jaren, onder de regeering van TRAJANUS, die NERVA, welke hem tot Zoon had aangenomen, in het jaar 98 is opgevolgd, en wel, in het derde jaar van dezen Vorst, dus omtrent 100 jaren na CHRISTUS geboorte, gelijk EUSEBIUS en HIËRONYMUS schrijven, hoewel anderen, omtrent het eigenlijk jaar van zijnen dood, verschillen, een' zachten dood, gelijk JESUS, volgends zijn eigen verhaal (*), hem niet duister voorzegd en beloofd had, na alle de overige Apostelen overleefd te hebben, gestorven, en te *Efeze* begraven is.

Eenige bijzonderheden van den Apostel JOÄNNES.

De oude Christenschrijvers hebben ons, echter, nog eenige bijzonderheden nopens dezen Apostel, die tot zijne laatste levensjaren behoren, gemeld, welke, hoe onzeker zij ook zijn, door ons niet voorbijgegaan mogen worden. Dus verhaalt men van hem, dat hij ééns, in een bad zijnde, en vernemende, dat CERINTHUS, de Ketter, van wien wij in 't vervolg spreken zullen, zich in hetzelfde bad bevond,

(*) JOÄNN. XXI. 22.

vond, zou gezegd hebben: „Laat ons vlieden, op„ dat het bad niet instorte, dewijl CERINTHUS, „ de vijänd der waarheid, daar is." Deze bijzonderheid verhaalt IRENEUS, en wel uit den mond van POLYKARPUS, den leerling van JOÄNNES, uit IRENEUS heeft ook EUSEBIUS ze overgenomen, in zijne Kerkelijke Geschiedenis (*). Dat JOÄNNES de Christenen gewaarschuuwd hebbe, tegen eene te gemeenzame verkering en omgang met CERINTHUS, is geloofbaar, en overëenkomstig zijn voorschrift, in zijnen tweeden Brief *vers* 10. „ Indien iemand „ tot u mogt komen, en nogthans deze leere niet „ aankleeft, ontvangt hem niet in uw huis [als „ een Christen,] groet hem niet, als zoodanig; „ want, die hem, als een' Christen, zou groeten, „ zou even daardoor toonen, deel te nemen aan „ zijne ondeugende werken." Maar, of het geval, naar de letter, gebeurd zij, mag, met recht, in twijfel getrokken worden. Meer strookt met den zachtmoedigen aart van den Apostel JOÄNNES, en met den geest van het Euängelie, het geen HIËRONYMUS (†) verhaalt, dat hij, in zijnen hoogen ouderdom, buiten staat zijnde, meer of langer in de vergädering der Christenen te kunnen redenen, tot het laatste toe, deze woorden herhaalde: *Kinderkens! hebt malkanderen lief!*

Dus is 'er nog een verhaal, bij CLEMENS van *Alex-*

(*) *Libr.* III. *Cap.* 28.

(†) *Comment. ad. Epist. ad. Gal. Cap.* VI.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Alexandrië (*), van eenen jongeling, welke door JOÄNNES aan zekeren Bisschop, op eene bijzondere wijze, aanbevolen zijnde, tot een ongebonden en liederlijk leven vervallen, en hoofd eener bende struikrovers geworden was. Dezen zal JOÄNNES, te paard gestegen, in het bosch, waar hij zich ophield, hebben opgezocht, en toen hij hem, door schaamte getroffen, poogde te ontvluchten, te voet nagelopen, door bidden en smeeken tot staan gekregen, en door zijne vriendelijkheid en kracht van redenen weder te recht gebracht hebben. Deze gebeurenis op zich zelve heeft niets, dat zich zelve tegenspreekt, of ongeloofbaar voorkomt, dat JOÄNNES zich aan het heil van eenen jongeling, dien hij éénmaal zijne zorge had waardig gekeurd, zoo veel liet gelegen zijn, en dat het zijnen ijver gelukte, denzelven weder op den weg der deugd en des Godsdiensts te rug te voeren. Doch, 'er zijn, in het verhaal, bijzonder in de redenen, die JOÄNNES zou gebruikt hebben, verscheiden bijzonderheden, die naar laater opsiering der gebeurenis smaken, gelijk dan CLEMENS zelve zijn verhaal dus begint: „ Hoor „ eene fabel, of vertelling, welke echter in zich zelve „ geene fabel, maar eene waare gebeurenis is."

Daar worden nog andere verhalen van JOÄNNES gevonden, doch meest al van dien aart, dat zij niet

(*) In zijne verhandeling *over de Rijken, die zalig worden* §. XLII. *Opp. Tom.* II. *pag.* 958-961. en uit hem EUSEBIUS *Hist. Eccles.* III. 23.

niet verdienen, in aanmerking te komen. Men zegt, dat hij den *Canon* of lijst der Heilige Schriften van de Christenen zou hebben vastgesteld en bepaald, doch daar van spreken wij in het vervolg. EUSEBIUS verhaalt (*) uit POLYKRATUS, Bisschop van *Efeze*, in de tweede eeuw, dat JOÄNNES, als Priester, eene gouden plaat voor het voorhoofd zou gedragen hebben, het geen fabelächtig is, en van sommigen te vergeefs zinnebeeldig opgevat en verklaard wordt. Eindelijk, is 'er nog eene overlevering, dat hij de bruidegom zou geweest zijn, op de bruiloft te *Cana*, en dat JESUS, op die bruiloft tegenwoordig, hem van het huwlijk afgemaand zou hebben, met dat gevolg, dat hij den ongehuuwden staat, voor het overige van zijn leven, zou verkozen hebben, doch, zoodanige overlevering brengt hare eigene ongerijmdheid mede.

I BOEK XI Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Dus de geschiedenis der Christenen, geduurende het eerste Tijdperk, tot aan den dood van den laatsten der Apostelen, in eene geleidelijke orde, verhaald hebbende, zal het, voor dat wij ons geschiedverhaal vervolgen, nuttig en aangenaam wezen, dat wij een beschouwend oog op dit gantsche Tijdperk slaan, ten einde ons van den inwendigen toestand der Christen-Kerk, geduurende hetzelve, een onderscheiden en duidelijk denkbeeld te vormen.

(*) *Hist. Eccles.* III. 31.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Beschouwing van den inwendigen staat der Christen-Kerk, geduurende het eerste Tijdperk.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Inhoud van dit Hoofdstuk.

De lezer zal, in dit Hoofdstuk, vinden eene algemeene beschouwing van de *leerwijze* der *Apostelen* van JESUS, bijzonder van hunne *Schriften*, welke de Christenen, benevens de schriften van twee onmidlijke leerlingen der Apostelen, als *Heilige* en *Godlijke Boeken* hebben erkend en aangenomen, waarbij een bericht van de onëchte schriften, die men, op naam der Apostelen, naderhand heeft uitgegeven, eene gevoeglijke plaats zal vinden. Uit deze schriften zal hem blijken, van de *leere*, welke de Apostelen, mondeling en schriftelijk, op deze wijze, met behulp en ondersteuning van andere merkwaardige leeräaren, die onder den naam van *Euängelisten*, *Profeeten*, enz. voorkomen, hebben voorgedragen; van welke en andere aanzienlijke leerlingen der Apostelen, die men, gemeenlijk, *Apostolische Vaders* noemt, insgelijks, verslag wordt gedaan; waarbij men de oorzaken der spoedige uitbreiding en voortgang van het Christendom zal kunnen beöordeelen. ——

Vervolgends zullen wij de inrichting van de Christengemeenten, derzelver bestuur, en uitwendigen eerdienst, zeden en tucht, en de voorschriften der Apos-

Apostelen daarömtrent, beschrijven, en eindelijk, een verhaal doen van die genen, welke, door hunne wangevoelens en dwalingen, de rust der Christenen hebben gestoord, en aan welken de Kerkelijke Schrijvers den naam van *Ketters* gewoon zijn te geven.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Leerwijze der Apostelen.

De *Apostelen*, (het woord betekent *gezanten*, *zendelingen*,) door JESUS zelven verkozen (*), en door hem, volgends zijne belofte, met bijzondere gaven van zijnen Geest toegerust en voorzien, waren de algemeene Leeräars der Christenkerk, die dezelve, op den grond, door JESUS zelven gelegd, hebben gesticht, en over de geheele wereld uitgebreid, overëenkomstig de bestemming, waartoe JESUS hen uitgekozen, en gezonden had.

Bijzondere voorrechten der Apostelen.

Hunne bijzondere onderscheidene voorrechten waren; *vooreerst:* Eene onmidlijke roeping en zending door JESUS zelven, zoodat zij hunnen last niet van menschen, of door menschen, maar van JESUS, en dus van God zelven, hadden (†). *Ten tweeden:* JESUS gaf hun, (MATTH. XVI. en XVIII.) de magt, om in zijnen naam te leeren, te onderwijzen, te vermanen enz. welke hij, met eene oneigenlijke spreekwijze, de *sleutelen van het Godsrijk*, noem-

(*) Boven *Bladz.* 97.

(†) Ook de beide Apostelen, die na de Hemelvaart van JESUS geroepen zijn, tot dit ambt, MATTHIÄS en PAULUS, hadden eene zoodanige *onmidlijke* roeping, de eerste door het lot (boven *Bladz.* 146.) de ander, PAULUS, door onmidlijke en herhaalde openbaringen van JESUS zelven. (Boven *Bladz.* 166, 173.)

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

noemde. *Ten derden:* Zij hadden eene algemeene zending, en waren de algemeene leeräars van het menschdom, zonder tot eenig volk, of plaats, of gemeente, eene bijzondere betrekking te hebben, *Ten vierden:* Zij bezaten den geest van onfeilbaarheid, in het leeren, zoodat hunne leere, die zij, als Apostelen van JESUS, voordroegen, voor de Godlijke leere der waarheid te houden zij (1 THESS. II. 13.) *Ten vijfden:* Niet alleen hadden zij zelve de magt ontvangen, om wonderwerken te verrichten, maar, op hun gebed, werd, onder oplegging der handen, dit wondervermogen ook aan anderen, die hunne leere aannamen, medegedeeld. *Eindelijk:* Zij bezaten eene magt, om ongeregelden te straffen, niet eene wereldlijke magt, maar eene wondermagt, waar door of de dood, of eene aanmerklijke ligchaamskwaal, de zoodanigen trof, die, door hunnen invloed en gedrag, de belangen en den voortgang der Euängelieleere, op eene vijändlijke wijze, verhinderden. Trouwens, zoo min de Apostelen, ten opzichte van deze hunne waardigheid en voorrechten, eenig onderscheid van rang of gezag onderling hadden, maar allen gelijk waren, even min hadden zij eenige wereldlijke heerschappij of geweld over de gemeenten, of iemand der Christenen, het welk ook regelrecht met hunne bestemming, om leeräars en verlichters van het menschdom te zijn, zou gestreden hebben.

Hun gedrag in het leeren.

Met deze voorrechten toegerust, en vol moed, ijver, en standvastigheid, volbrachten ook deze groote mannen hun ambt, als waardige navolgers van hunnen eenigen Meester. Naar zijn voorbeeld, leerden

den zij de menschen, met eene inwendige kracht van overtuiging, welke de eenvouwige waarheid altijd met zich voert, zoodat niemand hunne wijsheid kon wederstaan. Hoe zeer onfeilbaar in het leeren, en met wondervermogen toegerust, was waare en zachtmoedige nederigheid en bescheidenheid hunne hoofddeugd. Zij bewezen, het geen zij voordroegen en leerden, even gelijk hun leeräar en zender JESUS, gewoon was, met redenen, ontleend uit de Heilige Schriften, wanneer zij tot Jooden, en uit de natuur en aart der zaken, wanneer zij tot Heidenen spraken; overäl en ten allen tijde, eene Godlijke wijsheid van den Geest van JESUS ten toon spreidende. Van hun wondervermogen maakten zij slechts spaarzaam gebruik, wanneer eene Godlijke Geestdrift hen daartoe opspoorde, het zij, om weldaaden aan ellendigen te bewijzen, of, om snoode huichelaren en booze tegenstanders, of schandvlekken van het Christendom, die in wilden sluipen, te straffen, welk laatste PAULUS een gebruiken van de *strafroede* (I KORINTH. IV. 21.) of een *overgeven aan den Satan* noemt, tot verderf van het ligchaam, ten einde de ziel nog, in den grooten dag van den Heere JESUS, behouden worde (I KOR. V. 5. I TIMOTH. I. 20.) en een straffen der ongehoorzaamheid. (2 KOR. X. 6.) Zij wilden, even gelijk JESUS, de waarheid van het Euängelie door redenen en overtuiging aanprijzen, en niet, redenloos, door het geweld van onweêrstaanbare wonderwerken opdringen. Zij zagen zelfs met genoegen, en hielden zulken voor hunne *edelste* toehoorers, die hunne

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

ne leere onderzochten en verſtandig beöordeelden. Wel verre van zich over hunne medeleeräaren en medechristenen eenige heerſchappij aan te matigen, ſtelden zij zich, in de meeste gevallen, met dezen gelijk; beſlisten, bij ontſtane verſchilvragen, en verzochte ophelderingen, niet op den meesterlijken toon, maar riepen de gemeente bijëen, raadpleegden en overweegden gemeenſchappelijk, en vermaanden, als vaders en vrienden. In alles ſtonden zij allen ten dienst, zonder hen te bezwaren, of voordeel of beloningen te zoeken, hoe zeer zij, naar waarheid, oordeelden, dat een arbeider zijnen loon waardig was. Zoo veel waarheid en deugd konden velen, ſchikten zij, met eenen verdraagzamen en liefderijken geest, zichzelven naar de vatbaarheid en geſteldheid van allen. Manlijke godsvrucht en deugd beſtendig beöefenende, konden zij, met vrijmoedigheid, op hun voorbeeld wijzen en zeggen: Weest onze navolgers, gelijk wij de navolgers van CHRISTUS zijn. In dit alles volhardden zij onbezweken, niettegenſtaande zij voor menigvuldige vervolgingen en lijden waren blootgeſteld, en met geduurige tegenkantingen van Jooden en Heidenenen te kampen hadden. In hunne gewoone levenswijze, als menſchen en burgers in de maatſchappij, vertoonden zij niets bijzonders, verſcheiden van hun leefden in den huwlijken ſtaat (*), en wonnen, gelijk PAULUS, hun beſtaan, met den arbeid hunner handen.

Schriften

JESUS had zijne leere, om wijze redenen, gelijk wij

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 30.

wij gezien hebben; (*) alleen mondeling voorgedragen, doch de Apostelen hebben niet alleen met de levende ftem geleerd, maar ook met hunne fchriften. Deze hunne fchriften hebben de Christenen, benevens de Boeken van twee onmidlijke leerlingen der Apostelen, MARKUS en LUKAS, als Heilige en Godlijke Boeken, erkend en aangenomen. Het verdient, derhalven, dat wij, kortelijk, verflag doen, van het geen de Kerkelijke Gefchiedenis ons omtrent dezelven bericht. Wie meer van dezelve begeert, moet de Schrijvers van Inleidingen in het Nieuwe Testament in het algemeen, of in bijzondere Boeken van hetzelve, raadplegen.

I BOEK XII Hoofdft. na C. G. Jaar 100. der Apostelen.

Wij hebben vier *Euängeliën*, welk woord, anders eene *blijde boodfchap* betekenende, hier, bij deze Boeken, genomen wordt, in den zin van Gefchiedverhalen, betreffende JESUS leven en verrichtingen, als den grooten leeräar, en heiland der menfchen, wordende de leere van het Godsrijk door deze benaming van *Euängelie* of *blijde boodfchap* uitgedrukt. Twee van deze *Euängeliën* zijn door Apostelen, MATTHEUS naamlijk, en JOÄNNES, twee, door onmidlijke leerlingen en reisgenoten der Apostelen, MARKUS en LUKAS, befchreven.

De Euängeliën.

Het eerfte Euängelie, het welk wij, onder den naam van MATTHEUS, en in het *Grieksch* hebben, gelijk alle de Heilige Boeken der Christenen, in het Grieksch, voorhanden zijn, wordt ook, door de eenparige ftem der oude Kerklijke Schrijvers aan dezen Euängelist toegekend. Volgends de oude onderfchrif-

Het Euängelie van MATTHEUS.

(*) Boven *Bladz.* 100.

schriften, zal hij hetzelve geschreven hebben, 8 jaren na de hemelvaart van JESUS, en dus in het 40 of 41ste jaar na zijne geboorte; waar mede EUSEBIUS (*) nagenoeg overëenstemt, zeggende: „ Als „ MATTHEUS eerst den *Hebreën* gepredikt had, en „ naa andere volken zou gaan, zoo schreef hij, in „ zijne moedertale, zijn Euängelie, om bij hen, van „ wien hij, vertrok, door geschrift, het gebrek zij„ ner tegenwoordigheid te vervullen." IRENEUS (†) plaatst de uitgave van dit Euängelie wel later, maar zeer onzeker, te weten, „ Toen PETRUS en „ PAULUS het Euängelie te *Rome* verkondigden, en „ de gemeente grondvestten;" zoodat zijne onzekerheid, tegen de bepaalde opgave der eerstgemelde berichten, naauwlijks kan opwegen — Uit die berichten, zien wij tevens, (iet het welk wij van alle de overige Heilige Schriften des *Nieuwen Testaments* moeten opmerken,) dat hetzelve, met een bijzonder doel, en bij eene aanleidende gelegenheid, geschreven zij, hebbende MATTHEUS hetzelve, bijzonder ten dienste der *Hebreeuwsche*, of *Joodsche* Christenen in *Palaestina*, opgesteld, en bij zijn vertrek na andere landen nagelaten, waarmede de schikking en vorm van dit Euängelie zeer wel kan overëengebracht worden — Hier uit kan ook het verhaal van meest alle oude Schrijvers zijnen oorsprong hebben, dat MATTHEUS zijn *Euängelie* in het *Hebreeuwsch*,

(*) *Hist. Eccles.* III. 24.

(†) *Advers. hær.* III. 1. aangehaald bij EUSEB. *H. E.* V. 8.

breeuwsch hebbe opgesteld, waar van onze *Griek-* I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.
sche Tekst alleenlijk eene overzetting zij, het zij door MATTHEUS zelven, of door JAKOBUS, of door iemand anders, vervaardigd. Want, alhoewel het getuigenis der ouden bijkans daarömtrent eenparig is, van PAPIAS en IRENEUS af (*), gelijk het ook door vele laater geleerden wordt aangenomen, evenwel is 'er niemand dezer oude Schrijvers, die ons zegt, dit *Hebreeuwsche* Euängelie gezien te hebben, ook heeft niemand, zelfs niet de geleerde ORIGENES, anders dan den Griekschen Tekst van MATTHEUS gebruikt. Dewijl ook de *Nazarenen* of *Nazareërs*, eene gezindte van Joodsche Christenen, die men voor onrechtzinnig houdt, een Hebreeuwsch Euängelie van MATTHEUS hadden, het welk, waarschijnlijk, eene overzetting van MATTHEUS Grieksch Euängelie was, met vele bijvoegzelen vermeerderd, en op vele plaatzen veränderd en bedorven, het welk HIËRONYMUS van hun te leen gehad heeft (†), en de Kerkvaders, genoegzaam alle, geen Hebreeuwsch verstonden, is het zeer wel mogelijk, dat zij, door misverstand, en eene verkeerde gevolgtrekking, dat MATTHEUS, voor *Hebreën* schrijvende, ook *Hebreeuwsch* moet geschreven hebben, op deze algemeene overlevering gekomen zijn. Ondertusschen komen 'er, in schriften van Christenschrijvers in de III en IVde eeuw, plaatzen voor, uit welke men zou mo-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 39. V. 8. vergelek. III. 24.

(†) *Catal.* SS. *Eccles.*

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

mogen besluiten, dat zij den Griekschen Tekst voor den oorspronglijken van MATTHEUS gehouden hebben. Hoe het zij, zoo veel blijkt uit het één en ander, dat deze oude Christenschrijvers en leeräars niet geloofd hebben, dat alle de Heilige Boeken der Christenen in de Grieksche taal noodzaaklijk moesten opgesteld zijn, ook waren zij niet bekommerd, dat eene blote overzetting van eene levensbeschrijving van JESUS derzelver geloofwaardigheid konde benadeelen. (*)

Euängelie van MARKUS.

Het tweede Euängelie is dat van MARKUS. Deze was geen Apostel, maar een leerling en reisgenoot der Apostelen, ten minsten, indien hij dezelfde is, waar aan wij geene genoegzaame reden hebben, te twijfelen, met JOÄNNES MARKUS (HAND. XII. 12.) een Zoon van zekere MARIÄ, een neef van BARNABAS, en uit de *Jooden* afkomstig, (KOL. IV. 10, 11.) reisgenoot van PAULUS en BARNABAS, op hunne eerste reize door *Klein-Asië*, (HAND. XIII. 4-13.) doch op welke reize hij hen verliet, en terug keerde, naderhand echter weder BARNABAS op zijne reize na *Cyprus* verzellende, (HAND. XV. 39.) en ook vervolgends getrouw PAULUS aanklevende, in zijne eerste gevangenis (KOL. IV. 10. FILEEMON *vs.* 24.), en in zijne tweede gevangenis verzoekt hij (2 TIM. IV. 11.) aan TIMOTHEUS, dat hij hem MARKUS mede wille brengen, dewijl die hem nuttig zijn kon, tot zijnen dienst. PETRUS noemt hem (1 PETR. V. 13.), met nadruk, ***zijnen Zoon***, dat is,

(*) *Bijbel verded.* VIII. *Deel Bladz.* 150.

'is, zijnen leerling, zijnde, volgends EPIFANIUS (*) door PETRUS tot het Christengeloof bekeerd geworden; PAPIAS, IRENEUS en anderen, noemen hem den *Tolk* van PETRUS, misschien zijn dienaar en schrijver, gelijk TERTIUS voor PAULUS was, in het schrijven van zijnen Brief aan de *Romeinen* (ROM. XVI. 22.) Men verhaalt van hem, dat hij de eerste was, die na *Egypte* gezonden werd, om daar het Euängelie te verkondigen, dat hij eerst de gemeente te *Alexandrië* gesticht heeft, en aldaar de eerste Bisschop zal geweest zijn. Te weten, in den ruimeren zin van dit woord, gelijk wij meermalen hebben opgemerkt (†). Men verhaalt (§), dat hij zijn Euängelie, door deze zonderlinge bestuuring, beschreven hebbe: Wanneer PETRUS te *Rome*, openlijk, het woord van God verkondigde, en het Euängelie door den Geest predikte: verzochten velen, die 'er tegenwoordig waren, aan MARKUS, dat hij, het geen die Apostel bij monde predikte, wilde beschrijven; vermids hij hem zedert langen tijd verzeld, en zeer wel onthouden had, het geen hij den Apostel had hooren prediken. Men voegt 'er bij, dat PETRUS, dit opstel gezien hebbende, met den ijver der gelovigen en de getrouwheid van MARKUS, zoo voldaan zij geweest, dat hij dit *Euängelie*,

(*) *Tom.* I. *hær.* LI. §. 6.

(†) Vergelijk ook boven *Bladz.* 274.

(§) CLEMENS *van Alexandrië*, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 15. VI. 14. Vergelijk ook PAPIAS, aangehaald door denzelfden Geschiedschrijver III. 39.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

lie, met zijne goedkeuring, hebbe bekrachtigd, en dat het, van toen af, als een Godlijk boek, in de Kerk is gelezen geworden. Wat den tijd betreft, wanneer MARKUS dit *Euängelie* hebbe opgesteld, de onderschriften onder hetzelve plaatzen het, in het tiende jaar na JESUS Hemelvaart, dus in het jaar 42 of 43 na zijne geboorte. Als men het eerste verhaal aanneemt, kan men zeer voegzame redenen geven, van sommige bijzonderheden, PETRUS betreffende, die in dit *Euängelie* voorkomen, en als men de gemelde tijdsbepaling overneemt, kan MARKUS het Euängelie van MATTHEUS, van het welk sommigen zijn *Euängelie*, als eene verkorting, aanzien, voor zich gehad en gebruikt hebben, ten ware men wilde denken, dat beiden eenige aantekeningen aangaande JESUS bezeten hebben, welke zij gevolgd zijn, waar van straks nader. Met dit alles zijn 'er berichten, bij voorbeeld, van IRENEUS (*), die het schrijven van dit Euängelie later, en eerst na den dood der Apostelen PETRUS en PAULUS, stellen, doch, het eerste heeft wel de meeste waarschijnlijkheid. MARKUS heeft, ongetwijfeld, in het *Grieksch*, en niet in het *Latijn*, geschreven, hoewel zijn *Grieksche* stijl de minst zuivere en minst sierlijke is van alle de schriften des Nieuwen Testaments. Dat hij, in het Latijn, geschreven zou hebben, is een misverstand, daar uit ontstaande, dat Oostersche Christenschrijvers geschreven hebben, dat hij, de *Romeinsche* taal hebbe gebruikt, verstaande daar door

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 8.

door echter de *Griekſche*, omdat zij, na de verplaatzing van den zetel des Rijks na *Konſtantinopolen*, aan het Oosterſche of Griekſche Keizerrijk, en al wat daar toe betrekking had, den naam van *Romeinsch* gaven. Het handſchrift, het welk men te *Venetië* van dit Euängelie bewaart, is wel Latijn, doch ſlechts een gedeelte van eene Latijnſche overzetting, het welk dus hier niets bewijst (*). Van den dood van MARKUS, die, als martelaar, zal geſtorven zijn, en van zijn lijk en overblijfzelen, naa *Venetië*, gelijk men zegt, overgebracht, waaröm hij voor den Beſchermheilig dier ſtad gehouden wordt, ſpreek ik niet, als zijnde al te fabelächtig.

Euängelie van LUKAS.

Het derde *Euängelie* is dat van LUKAS, een naam ſaamgetrokken uit LUKANUS. Deze wordt gehouden, voor LUKAS, den *Geneesmeester*, van wien PAULUS ſpreekt (KOL. IV. 14.) (†) en voor eenen geboren Heiden, of volgends anderen eenen Grieksſprekenden Jood, uit *Antiöchië* in *Syrië*, die door PAULUS bekeerd is geworden; zeker is het, dat hij PAU-

(*) *Bijb. Verded.* VIII. *Deel Bladz.* 154.

(†) Ik zie geene reden, om hier, met VENEMA, aan te twijfelen. De ſtijl van LUKAS, die de zuiverſte en fierlijkſte is des Nieuwen Testaments, ſchijnt hem, als een' man van letteren te kenmerken. De overlevering, bij NICEFORUS CALLISTUS *Hist. Eccles.* II. 43. maakt hem tot een' ſchilder, ook worden 'er nog ſchilderijën van hem, gelijk men zegt, vertoond. Vergel. PRIT. *Introd. in N. T. p. m.* 179. In de *Reizen van de* BRUYN *Bladz.* 241. ziet men een afbeeldzel van den Aarts-Engel MI-

PAULUS, op zijne reizen, verzeld heeft, en met hem na *Rome* vertrokken is, gelijk wij hem zelfs nog in PAULUS tweede gevangenis bij dien Apostel vinden (2 TIM. IV. 11.) Meer weten wij niet van hem, dan dat sommigen hem voor denzelfden houden, als SILAS, insgelijks PAULUS reisgenoot, in de *Handelingen der Apostelen* gemeld, doch het welk niet bewezen is. Over zijn ligchaam hebben, in de XV eeuw, de steden *Padua* en *Venetië* getwist, welke twist door den Paus, PIUS den II, ten voordeele der eersten, uitgesproken, en den *Venetiänen* het stilzwijgen opgelegd is geworden.

Deze lieveling van PAULUS heeft twee belangrijke Boeken in geschrift gesteld, en wel bijzonder ten dienste van eenen aanzienlijken man, THEOFILUS genoemd, van wien wij verders niets weten, en dus ook niet zeggen kunnen, of hij een Jood dan een Heiden geweest is, aan wien hij dezelve heeft opgedragen. ——

Velen houden het *Euängelie* van LUKAS, voor het eerst geschreven van alle de *Euängeliën* (*), doch de redenen, die zij aanvoeren, komen mij te zwak voor; de gewigtigste is, dat LUKAS in zijne opdragt (LUK. I. 1-4.) van *velen* gewagende, die reeds een verhaal der verrichtingen van JESUS hadden

CHAËL, zoo als het in eene Kerk te *Alexandrië* in *Egypte* gevonden wordt, het welk, door LUKAS, zal geschilderd zijn; volgends hetzelve te oordeelen, zou LUKAS een ellendig kladschilder moeten geweest zijn.

(*) Onder anderen VENEMA *H. E. Tom.* III. *pag.* 115.

den opgesteld, te kennen schijnt te geven, dat deze opstellen eene herziening en verbetering nodig hadden, gelijk ook EUSEBIUS zijne woorden heeft opgevat (*) Ondertusschen is het niet duidelijk, dat LUKAS, van die *velen*, met afkeuring, spreekt. Men kan ligtelijk denken, dat *velen* hun werk gemaakt hebben, om de redenen en verrichtingen van JESUS in het geheugen te bewaaren, en het geen zij zelve aanschouwd, of van anderen gehoord hadden, in geschrift te stellen. Wij zeiden reeds, dat MATTHEUS en MARKUS, niet onwaarschijnlijk, van zoodanige opstellen en verhalen van bijzonderheden gebruik gemaakt kunnen hebben, echter elk, met die bijvoegzelen, welke hij, als ooggetuigen, of uit den mond van PETRUS, aanschouwd en ontvangen had, waar uit de overëenkomst en het verschil, tusschen deze beide Schrijveren, zoo kunnen worden verstaan. Van tijd tot tijd, zullen wel deze verhalen, door bijvoegzelen, verbasterd en vervalscht zijn geworden, en misschien den oorsprong gegeven hebben, aan die meenigvuldige Euängeliën, der *Apostelen*, der *Hebreën*, der *Egyptenaren*, enz. maar daaröm was niet alles aftekeuren; alleenlijk, indien het waar zij, dat THEOFILUS, gelijk sommigen willen, (†) te *Alexandrië* in *Egypte* zal gewoond hebben,

(*) *Hist. Eccles.* II. 24.

(†) Dit wordt getuigt, door BAR BAHLUL, in zijn *Arabisch* en *Syrisch Woordenboek*, welke een Schrijver van de Xde eeuw zal zijn. MICHAËLIS *Inl. in het N. T.* en SCHUTTE *Heil. Jaarb.* I. *Deel. Bladz.* 35?.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

ben, zou men mogen denken, dat daar reeds verscheiden onëchte verhalen verspreid werden, waaromtrent THEOFILUS zekerheid verlangd zal hebben, om het echte van het onëchte te kunnen schiften. Hoe het zij, al waren de Euängeliën van MATTHEUS en MARKUS reeds opgesteld en uitgegeven, volgt daar uit nog niet, dat LUKAS ze gekend en gebruikt zal hebben, het tegendeel schijnt eer te blijken, omdat hij vele gevallen, ten aanzien van tijden en plaatzen, onzeker laat, die hij uit MATTHEUS en MARKUS had kunnen bestemmen. Daartegen kan hij afschriften van bijzondere verhalen voor zich gehad hebben, die deze Euängelisten ook gebruik hebben, van daar, dat hij zoo dikwijls, tot de woorden toe, met hun overëenkomt. Dat LUKAS de Euängeliën van MATTHEUS en MARKUS nog niet gekend hebbe, toen hij zijn Euängelie schreef, zal te waarschijnlijker worden, indien men gelooft, het geen de onderschriften van dit Euängelie melden, dat LUKAS zijn Euängelie geschreven heeft, 15 jaren na CHRISTUS opneming ten hemel, en dus omtrent het jaar 48 van onze gemeene jaartelling. Voords verhalen de oude schrijvers, gelijk IRENEUS (*), dat LUKAS, PAULUS medgezel, het Euängelie te boek heeft gesteld, hetwelk PAULUS verkondigd heeft, en ORIGENES (†), dat dit Euängelie van PAULUS goedgekeurd, en voor de gelovigen uit de Heidenen geschreven is. Sommigen hunner meenen ook, dat PAU-

(*) Bij EUSEB. *H. E.* V. 8.
(†) Bij denzelven *H. E.* VI. 25.

PAULUS daar op ziet, wanneer hij van *zijn Euängelie* spreekt (ROM. II. 16. XVI. 25.) (*) Dit Euängelie behelst vele bijzonderheden, waar door, voornaamlijk, de geschiedenis van JESUS, voor ons, vollediger gemaakt wordt, en verscheiden omstandigheden, als ook de meest zuivere stijl, komen zeer wel overëen, met het geen de ouden beweeren, dat het bijzonder ten gebruik voor de Heidenen geschikt is geweest.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

De Handelingen der Apostelen.

LUKAS heeft zijn eerste Boek, het Euängelie, vermeerderd met een tweede, aan den zelfden THEOFILUS opgedragen, waarin hij de *Geschiedenis der Apostelen*, bijzonder het geen PETRUS en PAULUS, met welke hij naderen omgang gehad, en welken laatsten hij, op zijne reizen, verzeld heeft, betrof, heeft vervolgd, van JESUS dood opstanding en hemelvaart af, tot aan het einde der eerste gevangenis van PAULUS te *Rome* toe, in het jaar 58. Niet lang daar na, ten minsten, naar het schijnt, vóór PAULUS dood, heeft LUKAS dit Boek uitgegeven, alhoewel het bepaalde jaar ons onbekend is.

Euängelie van JOÄNNES.

„ MARKUS en LUKAS hadden hunne Euängeliën „ reeds in het licht gegeven, wanneer JOÄNNES, de „ Apostel, die tot nog toe het Euängelie, bij monde, had verkondigd, eindelijk, gelijk men verhaalt, „ ter volgende oorzake, zich tot het schrijven be„ gaf. Als de drie bovengemelde Euängeliën reeds „ iederéén en ook hem in handen waren gekomen, „ zegt men, dat hij ze goedgekeurd, en de waarheid „ van

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 4.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

„ van dezelve met zijn getuigenis bevestigd heeft; „ doch oordeelde, dat 'er alleen nog aan ontbrak „ het verhaal van die dingen, welke, in 't eerst „ en in het begin der prediking van CHRISTUS, „ gedaan waren. " Dus schrijft EUSEBIUS (*). JOÄNNES heeft, volgends de onderschriften, zijn Euängelie uitgegeven, 32 jaren na JESUS Hemelvaart, en gevolglijk in het jaar 65. Hij had daar bij, behalven het algemeen oogmerk, opdat men zou geloven, dat JESUS de CHRISTUS, de MESSIÄS is, en gelovende het leven in zijnen naam zou hebben (JOÄNN. XX. 31.) een drieërlei oogmerk, vooreerst: hij wilde eenige nodige invullingen maken tot de verhalen der andere Euängelisten, welke, men dikwijls ziet, dat hij als bij zijne lezers bekend aanneemt, en dit doet hij, bijzonder, door het verhalen van eenige nadruklijke redenen, welke hij van zijnen grooten Meester gehoord, en van verrichtingen, die hij gezien had. Ten tweede, stelde hij zich voor, de Paaschfeesten, geduurende JESUS openbaren dienst, te bepalen, als zekere tijdmerken, naar welke men de verhalen der Euängelisten zou kunnen plaatzen. Eindelijk, had hij, volgends IRENEUS en anderen (†), ten bijzonder oogmerk, om de „ dwalingen, die CERINTHUS, of KERINTHUS, „ gezaaid heeft, en al lang te voren de *Nikolaïten*," tegen te gaan, doch allerbijzonderst, naar het schijnt, ook zulke leerlingen van JOÄNNES den Doo-

(*) *Hist. Eccles.* III. 24.
(†) *Advers. hær.* III. XI. 1.

Dooper, die hunnen Meester boven JESUS, dien zij niet als den MESSIÄS erkenden, bleven verheffen, te wederleggen. (*)

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

De drie Brieven van JOÄNNES.

Wij hebben van denzelfden JOÄNNES drie Brieven, welke, onder de zoogenoemde *Algemeene Brieven*, gerangſchikt zijn. Omtrent den eerſten van deze Brieven heeft de Oudheid niet getwijfeld, of dezelve is van JOÄNNES (†). Hij is, als 't ware, een aanhangzel of nareden tot zijn *Euangelie*, en zal dus na hetzelve geſchreven zijn, waarſchijnlijk omtrent het jaar 68 of 70, geduurende den Joodſchen oorlog, ten minſten in eenen tijd, dien men als *eene laatſte uure* kon aanmerken (1 JOÄNN. II. 18.) en wanneer dwaalleeräaren zich reeds begonnen aftezonderen van de Christenen, zoodat men hen, als *Antichristen*, (zulken, die zich tegen CHRISTUS aankantten,) kon aanmerken, tegen welke de Apostel, in dezen en de andere Brieven, waarſchuwt, en op de onderlinge liefde der Christenen en heiligheid des levens aandringt.

De tweede en derde Brief, welke aan bijzondere perſonen gericht zijn, werden, in de vierde eeuw nog, door ſommige Christenen in twijfel getrokken, niet ten aanzien van derzelver oudheid, maar of zij ook van JOÄNNES den Apostel, en niet liever van eenen anderen JOÄNNES, dien de Oudheid, met den naam van den *Oudſten*, of *Ouderling*, onderſcheidt,

en

(*) IREN. *adv. hær.* III. XI. 4. Vergelijk boven *Bladz.* 94.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 24. 25.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

en ons verhaalt, dat hij, te gelijk met den Apostel JOÄNNES, te *Efeze*, geleefd heeft, geschreven zijn (*). De benaming van *Oudste*, of *Ouderling*, welke de Schrijver zich, in het opschrift, geeft, en die de Apostel, als de oudste van alle Apostelen, en thans reeds op zijne dagen, zich, met recht, geven kon, en dewijl zij aan bijzondere personen geschreven waren, waardoor zij laater bekend werden, en misschien aan vele Christenen niet gewigtig genoeg voorkwamen, deze kunnen de reden voor deze twijfeling geweest zijn. Doch, de overëenkomst van stijl, en inhoud der vermaningen, heeft, ten laatsten, de twijfeling opgelost, en de Christenen hebben ze in hunne verzameling van Heilige Boeken opgenomen.

De Openbaring van JOÄNNES.

Onder den naam van JOÄNNES, ontmoeten wij nog een Boek, op de lijst van de Heilige Boeken der Christenen, bevattende de gezichten, en openbaringen, welke hij, geduurende zijne ballingschap, op het Eiland *Pathmos*, gezien en ontvangen heeft, welk Boek dus, door hem, zeer laat, en niet voor het jaar 96, kan geschreven zijn. Men weet, dat over de echtheid van hetzelve zeer getwist is, het is hier onze zaak alleen, aan te wijzen, wat 'er de oudste Christenschrijvers van getuigen. De meesten derzelven erkennen het, reeds vroeg, voor echt. IRENEUS, die slechts 50 jaaren daar na leefde, maakt reeds zijn werk, om deszelfs inhoud, naar zijne gedachten daar over, voor te dragen, en duistere plaatzen van dit Boek te verkla-

(*) Vergelijk EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 25. en 39.

klaren. (*) Doch, 'er zijn 'er ook, die aan de echtheid van het zelve getwijfeld, en het aan eenen anderen Schrijver, dan aan JOÄNNES den Apostel, hebben willen toeschrijven. Men meent, dat PAPIAS, die nog de laatste jaaren van den Apostel JOÄNNES beleefd heeft, deze *Openbaring* niet gekend heeft, en besluit zulks uit EUSEBIUS (†), uit wiens woorden ik echter veeleer het tegendeel zou afleiden. PAPIAS geloofde een duizendjarig Rijk van JESUS op deze aarde, „het welk ik geloof," zegt EUSEBIUS, „dat hij gehaald heeft, uit het kwalijk verstaan van de verklaringen of voorstellen der Apostelen, niet doorziende, het geen van hun in vertoningen of gelijkenissen, geheimzinnig gezegd is." Waaröm zouden wij onder deze Apostolische verklaringen en geheimzinnige gezegden, ook niet de *Openbaring* begrijpen kunnen, welke vol is van zoodanige geheimen en beelden? KAJUS, een ouderling of leeräar der Kerk van *Rome*, in het begin der derde eeuw, zal deze *Openbaring* niet aan JOÄNNES, maar aan den Ketter CERINTHUS, hebben toegeschreven. Zijne woorden zijn bij EUSEBIUS: (§) „CERINTHUS heeft openbaringen onder den naam van „eenen grooten Apostel geschreven, en daar in allerhande vreemde gevallen, die hem van eenen „Engel zullen getoond zijn, verdicht: waarbij hij „tevens een aardsch Rijk van CHRISTUS voorgaf, „dat

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

(*) *Advers. hær.* V. 26, 30.
(†) *Hist. Eccles.* III. 39.
(§) *Hist. Eccles.* III. 28.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

„ dat na de Opſtanding zou volgen, en waar in „ het vleesch op nieuw, te *Jeruſalem*, de begeer„ lijkheden en de wellusten zal dienen. Gelijk hij „ een vijänd der Godlijke ſchriften was, zoo gaf hij „ ook, om te bedriegen, voor, dat 'er duizend jaa„ ren in feestelijke brasſerijën verlopen zouden." Ondertusſchen, indien dit de mening van KAJUS ware, dat de Openbaring, die aan JOÄNNES wordt toegeſchreven, door CERINTHUS zou zijn opgeſteld, zou zulks niet kunnen overëengebracht worden, met den inhoud van dat Boek, het welk die vleeschgezindheid en alle wellusten opzetlijk veröordeelt; doch, het is zoo zeker niet, dat KAJUS deze *Openbaring* bedoelt, men kan uit zijne woorden niet meer beſluiten, dan dat CERINTHUS *Openbaringen* heeft voorgewend, zonder dat die dezelfde behoeven te zijn met de *Openbaring*, van welke wij hier ſpreken. Ondertusſchen zijn 'er ſommigen onder de Christenen geweest, welke, uitdruklijk, onze *Openbaring* aan CERINTHUS hebben toegeſchreven, volgends het bericht van DIONYSIUS, Bisſchop van *Alexandrië*, in het midden der derde eeuw. (*) Misſchien, omdat zij gehoord hadden, dat CERINTHUS op verdichte *Openbaringen* ſtofte, en de *Openbaring* niet genoeg kennende, vreesden, dat een vleeschlijk en aardsch duizendjarig Rijk daar in geleerd werd. Hoe dit zij, DIONYSIUS, die ons als een beſcheiden en omzichtig Schrijver, voorkomt, is 'er ver af, van dit aan te nemen, dat de *Openbaring*

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 28. VII. 25.

ring van CERINTHUS oorſpronglijk zou zijn. „Ik," zegt hij, „zou dit Boek geenszins durven verwer- „pen, dewijl *vele* broeders 'er veel mede op heb- „ben." Hij erkent het voor een Werk van een' Heilig en van Gods Geest gedreven man. Alleen hij maakt bedenking, om het aan JOÄNNES den Apostel toe te ſchrijven, waar van hij de redenen met zoo veel omzichtigheids voordraagt, dat men ligtelijk ontdekt, dat hij, door deze zijne twijfeling, ſchroomt ongenoegen te geven, en alle haatlijkheid van zich wil weeren, waar uit men beſluiten mag, dat de Openbaring toen reeds, in het gemeen, erkend moet geweest zijn. Dus gedraagt zich ook EUSEBIUS zelve, twijfelende, of hij dit Boek voor echt of onëcht moet aannemen, en of hij het aan den Apostel JOÄNNES, of aan iemand van denzelfden naam, hebbe toe te ſchrijven. Ondertusſchen ziet men, uit dit alles, duidelijk, dat bij hen, die dit *Boek*, het welk zoo veel getuigenisſen der Oudheid voor zich heeft, als eenig ander in het Nieuwe Testament, in twijfel getrokken hebben, de vrees voor de dwalingen van CERINTHUS, en de twist over het duizendjarig Rijk vrij wat invloed gehad hebbe. Terwijl wij hun echter grooten dank verſchuldigd zijn, dewijl wij, uit dit en andere voorbeelden, verzekerd zijn, dat de Christenen, in de eerſte eeuwen, niet los en bevooröordeeld zijn te werk gegaan, in het aannemen en erkennen van heilige Boeken, waar door zij ons tevens gronden van zekerheid aan de hand gegeven, en te gelijk verhoed hebben, dat de wereld niet met eene menigte van ondergeſchoven en verdichtte ſchriften bedrogen is geworden.

De

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

De Brieven van PAULUS.

De veertien Brieven van PAULUS, sommigen van welken, door dezen werkzamen Apostel, geschreven zijn, vóór zijne eerste gevangenis, gelijk de beide Brieven aan de gemeente te *Thessalonika*, omtrent het jaar 50 en 51, die aan de gemeenten in *Galatië*, in het laatstgenoemde jaar, de eerste en tweede aan de gemeente te *Korinthe*, in het jaar 54, en in het zelfde jaar zijn eerste Brief aan TIMOTHEUS, gelijk in het volgende jaar 55, die aan de Christenen te *Rome*; andere, geduurende deze gevangenis, als de Brief aan de gemeente van *Filippi*, aan de *Hebreën*, aan de *Efeziërs*, en *Kolossers*, als ook die aan FILEEMON; na zijn ontslag uit de gevangenis, meent men, dat hij den Brief aan TITUS zal geschreven hebben, in het jaar 65, gelijk den tweeden aan TIMOTHEUS, in zijne tweede gevangenis, kort voor zijnen marteldood, in het jaar 67. Alle deze veertien Brieven, zeg ik, zijn, zonder eenig bedenken, door de Christenen, terstond aangenomen en erkend, behalven alleen den Brief aan de *Hebreën*, omtrent welken sommigen, tot in de vierde eeuw toe, getwijfeld hebben, wie de Schrijver van denzelven ware, en in welke taal hij geschreven is (*), CLEMENS *van Alexandrië* dacht, dat PAULUS denzelven in het Hebreeuwsch geschreven, maar dat LUKAS hem in het *Grieksch* vertaald hebbe (†). ORIGENES hield hem voor het opstel van éénen van PAULUS leerlingen, die PAULUS voorstel dus had in orde gebracht

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 20.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 14.

bracht (*), „Ondertusschen," zegt hij, „zijn die „gemeenten te prijzen, welke hem voor eenen Brief „van PAULUS houden, want daar voor hebben de „ouden hem, niet zonder reden, erkend." Dat de naam van PAULUS niet aan het hoofd stond, dat hij, in het gemeen, aan de *Hebreën*, dat is, of de Joodsche Christenen in *Palaestina*, of *Jooden*, in de Oostersche landen, geschreven was, en de stijl, die sierlijker is, dan die van PAULUS overige Brieven, schijnen de aanleiding tot deze twijfelingen gegeven te hebben.

I BOEK. XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Brief van JAKOBUS.

Onder de zeven zoogenoemde *algemeene* Zendbrieven zijn 'er slechts twee, welke terstond en algemeen van de Christenen erkend zijn, doch aan de vijf overigen heeft men, eenigen tijd, getwijfeld, onder deze laatsten behoort de Brief van JAKOBUS, den Broeder des Heeren, anders den *Kleinen* of *Jongeren* bijgenaamd, wiens dood wij *Bladz.* 244 verhaald hebben, en die dezen Brief, kort te vooren, in het jaar 61, of daaromtrent, geschreven zal hebben. Uit EUSEBIUS (†) weet men, dat deszelfs echtheid wel van sommige Christenen in twijfel getrokken, maar dat hij toch in de meeste gemeenten, als een werk van den Apostel JAKOBUS, gelezen is. ———

De Brief van JUDAS.

Op dezelfde wijze is het gelegen met den Brief van den Apostel JUDAS, broeder van gemelden JAKOBUS, welke, bijzonder daaröm, van sommigen in

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 25.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 23. III. 25.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

in twijfel getrokken schijnt te wezen, omdat het één en ander in denzelven voorkomt, het welk duister is, en aan den uitlegger moeilijkheid baart, gelijk de oorzaak van twijfeling omtrent den Brief van JAKOBUS daar in schijnt gezocht te moeten worden, omdat men zwarigheid vond, op welke wijze hem met de gezegden van PAULUS in zijne Brieven overeen te brengen.

Brieven van PETRUS.

Omtrent den eersten Brief van PETRUS, dien hij, gelijk men meent, omtrent het jaar 65, geschreven heeft, omdat men 'er toespelingen in meent te ontdekken op de vervolging onder NERO, in het jaar 64, heeft de oude Christenheid geene zwarigheid gemaakt, maar wel omtrent den tweeden, die, in het jaar 68, kort voor PETRUS dood, (2 PETR. I. 14.) zal geschreven zijn. Men vond den Brief wel nuttig, zoodat men hem, met andere Heilige schriften, las en gebruikte, maar sommigen, bijzonder onder de Oostersche Christenen, twijfelden, of hij wel van PETRUS, en niet misschien van eenen anderen SIMON, ware (*), evenwel erkent ORIGENES bij EUSEBIUS (†), dat PETRUS denzelven heel wel heeft kunnen schrijven, gelijk dit ook door andere redenen genoegzaam buiten twijfel gesteld wordt.

De Canon des N. T.

Deze Boeken maken samen den *Kanon* of lijst der Heilige Boeken der Christenen, of des Nieuwen Testaments, uit. Waarömtrent wij dienzelfden stillen maar Godlijken gang der Voorzienigheid moeten op-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 3, 25.
(†) *Hist. Eccles.* VI. 25.

opmerken, dien wij, van eersten af, bij dezen Godsdienst, en deszelfs invoering in de wereld, opgemerkt hebben. Deze schriften zijn allen, bij voorkomende gelegenheden, opgesteld, en derzelver Schrijvers hebben dezelve geschreven, zonder, als 't ware, te gevoelen, dat zij, door Godlijke aandrift, voor het gantsche Christendom van alle eeuwen schreven; deze schriften werden vervaardigd, en aangenomen van tijd tot tijd, niet zonder onderzocht, en ten opzichte van hunne echtheid beöordeeld te zijn. Zij daalden niet onmidlijk van den hemel, of werden, door onwederstaanbare wonderen, opgedrongen; zelfs werd deze *Kanon*, of *Lijst* der Heilige Boeken, niet op ééns, door het gezag van eenen Apostel zelven, vastgesteld; gelijk, over het geheel, bij den godsdienst der Christenen, geen gezag, zonder redelijke overtuiging, plaats moet hebben. Ook ontdekt men, over het geheel, bij de eerste Christenen, vele vrijheid van onderzoek, omtrent de Heilige Boeken, en bij allen eerbied, dien zij aan dezelve, als Boeken van Godlijken oorsprong, bewezen, waren zij echter vrij van alle Bijgeloof, gelijk zij zich ook nergens duidelijk hebben verklaard, wat zij door de *Godlijke Ingeving* dezer Boeken verstaan hebben. Op deze wijze, heeft de Voorzienigheid voor de Christenen van alle eeuwen gezorgd. Elk kan, langs den weg van eigen onderzoek, zonder zich op gezag van anderen te verlaten, zich van de echtheid en Godlijkheid dezer Boeken overtuigen, en alle eeuwen hebben daar in, welke afwijkingen en verbasteringen ook plaats hebben, de waare leere en ge-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

gesteldheid van het Christendom, het welk dus, bij zoodanige afwijkingen en verbasteringen, volgends dezelve in zijne oorspronglijke eenvouwigheid hersteld kan worden.

Leere der Apostelen.

De leere, welke de Apostelen, in deze schriften, en mondeling, verkondigden, was, in de hoofdzaak, volkomen dezelfde, die JESUS verkondigd had. Men kon ook van hun geene nieuwe leere verwachten. Alleen konden zij sommige gedeelten van dezelve duidelijker verklaren, en in het licht stellen, en die, met nieuwe bewijsgronden, aandringen, nadat JESUS, door zijne Opstanding, Hemelvaart, en het uitstorten van den Heiligen Geest, in allen opzichte, gerechtvaardigd was. Door de voorkomende omstandigheden, kregen de Apostelen aanleiding, om verscheiden leerstukken, die JESUS niet uitdruklijk, maar alleen ingewikkeld en zijdelings, had voorgedragen, te ontwikkelen en toe te passen. Dus vinden wij, in den Brief van PAULUS aan de Kerk van *Rome*, een uitgebreid onderwijs, omtrent den zedelijken geheel verdorven toestand van het menschdom, deszelfs oorsprong, en algemeenheid, zoodat beide Jooden en Heidenen voor God schuldig zijn; een onderwijs verders, omtrent de rechtvaardiging en vrijspreking van dit schuldig menschdom, alleen uit en door het geloof in JESUS; benevens een voorstel van den aart en wijze der heiliging of vernieuwing tot deugd, en de verpligting daar toe enz. Dus behandelt PAULUS, in dien zelfden Brief, maar ook in dien aan de *Galaten*, het leerstuk van de afschaffing der Joodsche Kerkplegtigheden, en van die vrij-

vrijheid, welke de waare en redelijke Godsdienst in zich bevat; terwijl echter, aan den anderen kant, de Apostel JAKOBUS, in zijnen Brief, zorgt, tegen het misbruik dezer leere, en de verbeelding, als of het genoeg ware te geloven, zonder dat men zich der deugd bevlijtigde. Dus heldert PAULUS de leere en het gebruik van het Heilig Avondmaal op, in zijnen eersten Brief aan de gemeente te *Korinthe*, en geeft verscheiden andere voorschriften, op de vragen, waarmede hij geraadpleegd werd, of omtrent onderwerpen, die door misvattingen verkeerd werden begrepen. Maar de hoofdleere omtrent God, zijne eigenschappen en werken, omtrent JESUS, den Zoon van God, wien zij, in zijne volkomene heerlijkheid, predikten, omtrent den Heiligen Geest van God, en zijne werkingen en gaven, omtrent onze betrekking tot God, en de wijze van onze verlossing en herstelling in Gods gunst, het vertrouwen op God, en zijne allesbestuurende Voorzienigheid, en eindelijk, omtrent den toekomenden staat, de opstanding, het algemeen oordeel, en de vergelding na dit leven, is volmaakt dezelfde, die JESUS geleerd en voorgedragen had.

Uitbreiding van het Christendom door deze leere.

Door deze leere en schriften, hebben deze twaalf in zich zelven ongeleerde Jooden, de voetstappen van hunnen Leermeester drukkende, uitgewerkt en daargesteld, het geen de geleerdste en kundigste Wijsgeeren en Schrijvers van die zelfde tijden, hoedanige, bij voorbeeld, geweest zijn, onder NERO, de Wijsgeer SENECA en anderen, niet hebben kunnen verrichten. Deze vermaakten, en behaagden, doch verbeterden niemand. Maar de eenvouwige

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

leer en de kunsteloze schriften der Apostelen brachten eene merkwaardige omwending onder de menschen te wege. Eene menigte Jooden en Heidenen namen hunne leere aan, en begonnen een voorbeeldig deugdzaam leven te leiden. De Christenen waren goede onderdanen, goede burgers, goede huisvaders en huismoeders, goede heeren, en goede dienstknechten. Hoe veel schimp, vervolging, en lijden zij ook moesten doorstaan, hoe hard ook Joodsche of Heidensche Overheden zich tegen hen gedroegen, echter weigerden zij geene gehoorzaamheid, zij betoonden zich niet oproerig, maar gedroegen zich stil en lijdzaam. Onder hen waren menschen van allerhande geslacht, en volken, godsdienst en zeden. Deze allen namen eenen Godsdienst aan, die, ontbloot van allen uiterlijken praal of vertoning, niets had, het geen de zinnen of driften streelde, maar integendeel tot zelfsverloochening, nederigheid, druk en lijden, riep. Men kan het, daaröm, den vriend van den Christen Godsdienst niet kwalijk duiden, dat hij, in deze grondvesting en uitbreiding van het Christendom, welke hij alleen aan de goddelijke overtuigende kracht der waarheid, ondersteund door wonderwerken, kan toeschrijven, den vinger van God opmerkt, terwijl men, in de jaarboeken der wereld, niets dergelijks in staat is aan te wijzen. En, in de daad, de waarheid van het Christendom was, in alle de eenvouwigheid ven de leere en prediking der Apostelen, zoo blijkbaar, dat deszelfs voortgang nog veel algemeener had mogen verwacht worden, indien niet onächtzaamheid en afkeerigheid der menschen van waare Godsvrucht

vrucht en deugd, en de diepïngewortelde vooröordeelen van Jooden en Heidenen, denzelven gestremd en verhinderd hadden.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Men heeft ook vergeefs naar andere redenen van deze uitbreiding des Christendoms gezocht. Men heeft, bij voorbeeld, gezegd, dat vele arme en geringe lieden dezen godsdienst hebben aangenomen, aangelokt zijnde door de algemeene liefdekas. Maar, dit is een openlijk verdraajen van de geschiedenis. Het is 'er zoo ver af, dat deze liefdekas, daar men op doelt, en die in de gemeente te *Jerusalem* was opgericht, zoo rijk, en daar door aanlokkend zou geweest zijn, dat wij veelëer, uit de Brieven der Apostelen, weten, dat de gemeente te *Jerusalem* den onderstand van andere gemeenten behoefde, in stede van, door aanzienlijke bedeelingen, zich onder de armen aanhang te kunnen maken. Daarënboven, de Apostelen begunstigen geenen luiën lediggang in hunne leere en voorschriften, daar deze een hoofdregel bij hen is: „Die niet wil arbeiden, ete ook „niet!" (*) Men heeft, verders, gezegd, dat het slordig levensgedrag en de in het oog lopende bedriegerijën der Heidensche Priesters de menschen hebben aangezet, om den nieuwen godsdienst, in menigte, aan te nemen. Ik wil niet ontkennen, dat de wereld, ten dezen tijde, die dwaasheid van het Bijgeloof begon te zien, en dus, als 't ware, voorbereid is geworden, om de Christelijke leere aan te nemen; maar dit kan echter de waare en nog veel min de eenige reden van den spoedigen voortgang van deze leere niet geweest zijn; indien niet

(*) 2 Thess. III. 10.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

niet dezelve de overtuiging met zich gebracht, en door de waarheid zich aan de gemoederen der menschen had aangeprezen, zou toch het ontdekken van Priesterbedrog en Bijgeloof niet ligtelijk voor iemand eene beweegreden geweest zijn, om zich aan andere bedriegers of aan nieuw bijgeloof te onderwerpen. Men kan ook niet voorwenden, dat zekere dweepzucht, waar toe de menschen zoo geneigd zijn, hen heeft ingenomen, en aangespoord, om Christenen te worden, alzoo de leere van JESUS en zijn Apostelen, uit haren aart, als behelzende eenen *redelijken* godsdienst, geschikt is, om alle dweepzucht en geestdrijverij tegen te gaan, hoewel wij erkennen moeten, dat, reeds vroeg, vele Christenen tot dweeperij geneigd zijn geweest en overgeheld hebben; doch niet volgends de grondbeginselen van het Christendom.

Onëchte schriften aan de Apostelen toegeschreven.

Behalven de echte schriften der Apostelen, heeft men aan hun, reeds vroeg, verscheiden andere toegeschreven, welke echter openlijk blijken onëcht te zijn. De eerste aanleiding daar toe schijnt gegeven te zijn, doordien men velerhande berichten, die mondeling in omloop waren, verzamelde, en voor die verzamelingen, om ze gezag bij te zetten, den naam der Apostelen, of van den éénen of anderen der Apostelen, plaatste, gelijk wij reeds gezien hebben, dat genoegzaam aan elk der Apostelen een Euängelie is toegeschreven. Alle deze onëchte schriften, zoo verre zij geheel of ten deele overig zijn, heeft FABRICIUS bijëenverzameld, in zijnen *Codex Pseudepigraphus N. T.* Deze schriften kenmerken zich duidelijk genoeg, als onëcht, wanneer men ze slechts inziet, en voornaamlijk, wanneer men ze met de ech-

echte Apostolische schriften vergelijkt. Zij zijn echter niet allen van dezelfde gesteldheid. Sommigen, hoe zeer onëcht, en van laater tijd, verdienen aanmerking: bij voorbeeld: twee *Euangeliën*, de *Geloofsbelijdenis der Apostelen*, *de Apostolische Kerken-ordeningen* (*constitutiones*), en hunne *kerkregelen*, (*canones.*)

Het Euängelie der Hebreën.

De twee Euängeliën, die ik bedoel, zijn, het *Euängelie naar de Hebreën*, en *het Euängelie naar de Egyptenaaren*. Van deze zijn enkel eenige brokstukken overig, die door GRABE (*) verzameld zijn. Het eerste wordt ook genoemd het Euängelie der XII Apostelen, ook der *Nazareën* en *Ebiöniten*, hoewel anderen willen, dat 'er tusschen dezen nog onderscheid hebbe plaats gehad. Hoe het zij, het was een Euängelie, in het toenmalig Hebreeuwsch, of Syrisch, geschreven, waar van de Hebreeuwsch sprekende Christenen, veel gebruik maakten, als ook de *Nazareën* en *Ebiöniten*, van welke wij, vervolgends, spreken zullen. Doch, bij de overige kerken heeft het geen gezag verkregen. Men schreef het somtijds aan MATTHEUS toe, waar uit de gedachten haren oorsprong had, dat MATTHEUS in het Hebreeuwch geschreven heeft, doch misschien is het niet anders geweest, dan eene Hebreeuwsche of Syrische vertaling van het Euängelie van MATTHEUS, met eenige bijvoegzelen, gelijk wij boven gezien hebben.

Het Euängelie volgends de Egyptenaaren.

Nog maken de ouden gewag van een Euängelie, *volgends de Egyptenaren*, waar uit zij ons, insgelijks, eenige weinige plaatzen hebben aangehaald, welke ons blij-

(*) *In Spicilegio Patrum.*

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

blijken opleveren, dat het, in de daad, gelijk men dit ook bericht, onder de *Egyptische* Christenen in gebruik zal geweest zijn, in welk gewest de overhelling tot Dweeperij of Myſtikerij doorgaands aanmerkelijk was, gelijk men daar ook de *Esſeenen* en *Therapeuten* vond; trouwens de meeste brokſtukken uit dit Euängelie overig, rieken naar zoodanige Dweeperij; bij voorbeeld: „ Als iemand den Heere vraagde, wanneer het Koningrijk van God zou komen? zeide hij: Wanneer eens de twee één, het uiterlijke zoo als het innerlijke, en alle onderſcheid tusſchen de twee geſlachten zal weggenomen zijn." Welke *Myſtieke* bewoordingen, te kennen gevende, dat dan het Godsrijk zal plaats hebben, wanneer vrede en eendracht, oprechtheid zonder geveinsdheid, en geene vleeschlijke begeerte, heerſchen zal, niet ſtrooken met de verhevene eenvouwigheid, die JESUS, in zijne redenen, ten toon ſpreidt. Ook ſtond in dat Euängelie het volgende: „ SALOME vraagde: hoe lang wel menſchen zouden moeten ſterven? De Heere zeide: Zoo lang 'er menſchen in de wereld geboren zullen worden. Gemerkt nu SALOME het zich zelve tot eene verdienſte rekende, dat zij nooit kinderen ter wereld gebracht had, antwoordde haar de Heere: daar is een ſpreekwoord: eet, welke kruiden gij verkiest, maar laat de bittere liggen." Nog wordt, in dat Euängelie, eene verbloemde ſpreekwijze van JESUS bijgebracht: *Ik ben gekomen, om de werken der vrouwe te verſtoren*; welke hij zelve zoo zou verklaard hebben: „ dat hij door haar, welker werken hij verſtooren

„ zou,

„ zou, verſtond *de zinlijke begeerte*." Deze en dergelijke plaatzen zijn ons duidelijke bewijzen, van de inrichting van dit Euängelie, naar de dweepzieke gezindheden der Egyptenaren.

I. BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 100.

Geloofsbelijdenis der Apostelen.

Zedert de vierde eeuw heeft men, volgends bericht van RUFINUS, het opſtel, het welk onder den naam van *Geloofsbelijdenis*, of *Geloofsleuze der Apostelen* (*Sijmbolum Apostolorum*) bekend en bij alle Christengezindheden nog heden in achting is, aan de Apostelen zelve toegeſchreven, met deze bijgevoegde bijzonderheid, dat de XII Apostelen, toen zij van elkanderen ſcheidden, tot hetzelve, elk een artikel, hebben bijgebracht, waar uit deze geloofsbelijdenis, in XII artikelen verdeeld, zal ontſtaan zijn. Deze bijzonderheid is, bij de Westerſche Kerk, vervolgends een geloofsartikel geworden, zoodat, wanneer LAUR. VALLA, in de XVde eeuw, dezelve in twijfel trok, hij deswegens, door de geestelijkheid, met gevaar van zijn leven, genoodzaakt werd, herroeping te doen. Doch toen, eene eeuw laater, de vrijheid van denken, door de Kerkhervorming, herſteld werd, heeft ERASMUS de ongegrondheid van dit bericht aangetoond, welke, vervolgends, zoo duidelijk bewezen is, dat zelfs DU PIN, een Roomschgezind Schrijver, dit verhaal voor een verdichtzel verklaard heeft. (*) De ongegrondheid

(*) Men leze G. J. VOSSIUS *de tribus Symb. disſ.* I. J. PEARSON, *Expos. Symb. Apost.* P. KING *Hist. Symb. Apost.* H. WITS. *Exercit. Sacr. in Symb. Apost.* welke dit geheel onderwerp volkomen hebben afgehandeld.

heid van dit bericht blijkt, trouwens, genoeg uit de zaak zelve, ook heeft noch LUKAS, in de *Handelingen der Apostelen*, noch eenig Schrijver, voor de vierde eeuw, zelfs niet de naauwkeurige EUSEBIUS, 'er met één enkel woord melding van gemaakt; men heeft veeleer duidelijke melding, dat de bijzondere gemeenten hare bijzondere geloofsbelijdenisſen hadden; deze, waar van wij hier ſpreken, was van de oude gemeente te *Rome*, waar van de belijdenis der gemeente te *Aquileja*, en die der Oosterſche Kerk, ten opzichte van de vorm, onderſcheiden waren. Het is bovendien, duidelijk, dat de benaming *Sijmbolum Apostolorum* aanleiding tot het bovengemeld verhaal gegeven heeft. Men heeft het Griekſche woord *Sijmbolum*, *eene leuze*, *ſein*, verward, met *Sijmbolee* of *Sijmbola*, eene *bijdrage*, en van daar het verhaal, dat de Apostelen, elk één artikel, tot deze geloofsbelijdenis hebben bijgedragen. Gelijk men de benaming der *Apostelen*, die 'er aan gegeven was, om aan te duiden, dat de leere der Apostelen daar in was voorgedragen, op de Apostelen als opſtellers heeft toegepast. En ſchoon wij wel erkennen, dat KING, in zijne *Geſchiedenis* dezer Geloofsbelijdenis, niet alle bijzonderheden genoegzaam bewezen heeft, nogthans is het klaarblijklijk genoeg, dat de bewoordingen, door JESUS, bij de inſtelling van den Doop, gebruikt, *in den naam des Vaders*, *des Zoons*, *en des Heiligen Geestes*, den eerſten grondſlag tot deze geloofsbelijdenis gelegd hebben, waar in de Christenen beleden, wat zij van elken dezer Godlijke perſonen geloofden; maar ma-

mate van opkomende dwalingen, waar voor men de Christenen wilde waarschuwen, en naar de bijzondere behoeften der gemeenten, in dit opzicht, werd deze belijdenis verders onderscheidenlijk uitgebreid, en verschilde daaröm, ten aanzien der bewoordingen en bijvoegzelen, bij onderscheiden gemeenten.

Apostolische vastStellingen of Kerkenverördeningen.

Men heeft ook aan de Apostelen toegeschreven een werk, onder den naam van *Apostolische Vastftellingen*, of *Kerkenverördeningen* (*Constitutiones*): in 8 Boeken begrepen, in welke de Apostelen te samen of afzonderlijk sprekende worden ingevoerd. Zij behelzen voorschriften omtrent de regering en het bestuur der Kerk, de inrichting van den Godsdienst, de gebruiken en zeden der Christenen. Zij zouden, gelijk men lang geloofd heeft, door KLEMENS van *Rome*, uit den mond der Apostelen, wier leerling hij was, opgetekend, en in deze orde gebracht zijn. Doch, men behoeft slechts derzelver inhoud in te zien, om overtuigd te wezen, dat dit werk van later tijd is. Het gezag en aanzien der Bisschoppen wordt boven alles verheven, en een eerbied aan den Bisschop gevorderd, als aan eenen aardschen God, ver boven den rang van Koningen en Vorsten. De orden en rangen der Geestelijken worden naauwkeurig bepaald, en de *Ouderlingen* met de Apostelen gelijk gesteld. Daar wordt gesproken van de inrichting der Tempels- of Kerkgebouwen; en 'er komt een volledige *Liturgie* of Kerkendienst in voor, welke zelfs alle soorten van gebeden in zich bevat, die bij alle de bijzondere plegtigheden en verrichtingen gebruikt moeten worden.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

den. De zedenleere dezer verördeningen is allerstrengst. Alle opschik wordt den Christenen verboden, als ook alle zorg voor lighaamsschoonheid, ja zelfs het lezen van Heidensche Boeken. Integendeel wordt hun geboden, daaglijks tweemaal te Kerk te komen, om te bidden en te zingen, vele vierdagen en vasten waar te nemen, en den Sabbath, zoo wel als den Zondag, te onderhouden. Daarënboven komen 'er Kerkelijke bedieningen in voor, die eerst, in de derde eeuw, in de Kerk bekend zijn geworden. Is het te geloven, dat de Apostelen zich met zulke kleinigheden zouden hebben ingelaten, als de oude JAKOBUS hier doet, die belast, dat, bij de uitdeeling van het Avondmaal, twee *Diakonen* met groote waajers tegenwoordig zullen zijn, om de vliegen af te weeren. De oude JAKOBUS is dus hier nog tegenwoordig, die nogthans al vroeg door HERODES AGRIPPA onthoofd is geworden. Meer behoeven wij niet aan te halen, om de onëchtheid van deze, aan de Apostelen toegeschreven, *Kerkenördeningen* aan te toonen, gelijk ook EUSEBIUS (*) deze onëchtheid erkend heeft; waar mede ook EPIFANIUS (†) overëenstemt, schoon deze ze voor een nuttig werk houdt. Zij schijnen, van tijd tot tijd, verzameld te zijn, en waarschijnlijk in de derde eeuw, in deze vorm, met bijvoegzelen vermeerderd, gebracht te zijn, door den eenen of anderen Bisschop, die aan de Kerkelijke gebruiken

(*) *Hist. Eccles.* III. 25.

(†) *Hæres.* LXX. *n.* 10.

ken van die tijden, en tevens aan den Bisschoppelijken stand, door den naam der Apostelen, gezag heeft willen bijzetten. Dit zoo zijnde, kunnen zij ons dienstig zijn, om het geloof der Christenen, den toestand hunner Leeräaren en Kerkendienaren, de gedaante van hunnen openbaren Kerkendienst, en Kerkentucht in de derde eeuw te kennen, als ook hoe men al vroeg 'er op uit geweest is, om, door allerhande middelen, de magt der Bisschoppen te vergrooten en te verheffen. (*)

Apostolische Canones of regels.

Eindelijk, heeft men aan de Apostelen toegeschreven zekere *Canones* of Kerkelijke *regels* en *voorschriften*, die insgelijks door KLEMENS van *Rome* uit den mond der Apostelen zullen opgetekend zijn; zij zijn 85 in getal, zoo als zij door de Oostersche Kerk aangenomen zijn, doch de Westersche en Roomsche Kerk heeft alleen de 50 eersten voor echt erkend. Het zijn verördeningen en voorschriften omtrent de pligten der Christenen, en bijzonder der Leeräaren, welke, met de Kerkelijke straffen van afzetting, of uitsluiting uit de Gemeente, worden aangedrongen. Dat zij niet echt zijn, bewijst wederöm derzelver inhoud zelve, waarïn melding gemaakt wordt van zoodanige Kerkelijke Bedieningen, die eerst in de derde eeuw zijn aangesteld, ook wordt den Bisschoppen bevolen, tweemalen in het jaar, Kerkvergaderingen te houden, en de vrijheid der Christenleeräaren, om te trouwen, wordt min of meer be-

(*) Men leze J. DALLAEUS *de Pseudepigraphis Apostolicis*, en anderen.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

beperkt. Zij drijven, even gelijk de voorgemelde *Vastſtellingen der Apostelen*, de waardigheid en het gezag de Bisſchoppen op het hoogst, ſchoon nogthans de eene en andere de Bisſchoppen onder malkanderen gelijk maken, en geene hoogheid van den eenen Bisſchop boven den anderen kennen. Dewijl in dezelve de voorgemelde *Vastſtellingen* der Apostelen aangehaald en aangeprezen worden, en zij, even gelijk die, KLEMENS van *Rome*, als verzamelaar melden, ſchijnen deze beide ſtukken, genoegzaam ten zelfden tijde, en misſchien van denzelfden man, oorſpronglijk te zijn, te meer, dewijl hetzelfde oogmerk, de verheffing van het gezag der geestelijkheid, daar in doorſtraalt.

Schriften van KLEMENS den *Romein*, zijn Brief aan de Korintheren.

KLEMENS *de Romein*, dus genoemd, omdat hij Bisſchop van *Rome* is geweest, na LINUS en CLETUS of ANENCLETUS, gelijk wij boven (*) gezien hebben, dezelfde, gelijk men meent, die door PAULUS FILIPP. IV. 4. gemeld wordt, zal, behalven de bovengewaagde twee Schriften, nog meer andere geſchreven hebben, doch van alles, wat onder zijnen naam gelezen wordt, wordt enkel zijn Brief aan de Christenen te *Korinthe* voor echt gehouden. In het laatst der eerſte eeuw, was, in de gemeente aldaar, een hevige twist ontſtaan, dewijl verſcheiden onrustige geesten zich tegen de oudſten of leeraären aldaar verzetten, waar over de Christenen van *Korinthe* de gemeente van *Rome* ſchriftelijk geraadpleegd hebbende, ſchreef CLEMENS hun de-

(*) Bladz. 276.

dezen Brief, in naam der *Roomsche* Kerk, als een antwoord, hen tot nederigheid, eendragt en verdraagzaamheid, vermanende. Daar zijn vele redenen, om dezen Brief van CLEMENS voor echt te erkennen. DIONYSIUS, Bisschop van *Korinthe*, in de IIde eeuw, maakt, in eenen Brief aan SOTER, Bisschop van *Rome*, en aan de gemeente aldaar, niet alleen van denzelven gewag; maar verzekert, dat hij, bij de *Korinthiërs*, openlijk, en met vrucht, werd gelezen. (*) Ook spreken 'er de ouden in 't gemeen met lof van (†). Trouwens, de inhoud voegt ook, hoofdzaaklijk, voor eenen Apostolischen man, gelijk CLEMENS was. Zijn stijl is eenvouwig en stichtelijk; hij dringt zijne vermaningen aan met woorden en plaatzen uit de Heilige Schrift; ook uit verscheiden Brieven en Boeken van het Nieuwe Testament; zijne leere stemt, over het geheel, met die der Apostelen overëen. Het is waar, dat PHOTIUS (§) oordeelt, dat CLEMENS niet verheven genoeg van JESUS gesproken hebbe, evenwel spreekt hij (CAP. 2.) van *het lijden van God*, en noemt JESUS *den scepter en glans der Godlijke majesteit*, (CAP. 16. 36.) hem, wegens zijne werken, zoo hoog verheffende, als de Apostelen, in hunne schriften, gedaan hebben. Met dit alles, geloven de geleerden, en niet zonder reden, dat deze Brief zeer vele veränderingen en inlasschingen heeft ontvangen, men meent

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 23.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 16. 38.
(§) *Biblioth. Cod.* 261.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

meent te ontdekken, dat verscheiden plaatzen uit de schriften van CLEMENS *van Alexandrië* in dezen Brief van CLEMENS *den Romein* zijn overgebracht. Men houdt ook voor eene inlassching, wanneer hij (CAP. 25, 26.) de fabel van den vogel *Fenix* gebruikt, om de mogelijkheid van de opstanding der dooden op te helderen; ook als hij (CAP. 6.) het Heidensch verdichtzel van de dochters van DANAUS, en van DIRCE, aanhaalt, als een voorbeeld van standvastigheid des geloofs. Ook is 'er nog eene plaats (CAP. 40.) waar in de Christenen vermaand worden, om op gezette tijden aalmoessen voor de armen te geven, en in welke van eenen *Hoogenpriester*, *Priesters*, en *Leviten* onder de Christenen, gesproken, en de overige Christenen, onder den naam van *Leeken*, (of Christenen *uit het volk*) van de *Geestelijken* onderscheiden worden, welke plaats zoo strijdig is met den geest der Apostolische tijden, dat men niet kan nalaten, ze voor vervalscht en ingeschoven te verklaren, te meer, dewijl CLEMENS (CAP. 42. 44.) nog van geene *Bisschoppen*, in den engeren zin van dit woord, weet, maar deze benaming met die van *Oudsten* verwisselt.

Tweede Brief van CLEMENS aan de Korintheren.

Nog hebben wij Brokstukken van eenen tweeden Brief van dezen CLEMENS aan de *Korintheren*, welke echter eer eene leerreden of predikatie, over de Godlijke verëering, die de Christenen aan JESUS verschuldigd zijn, schijnt te wezen, doch, dewijl DIONYSIUS van *Korinthe* (*) slechts éénen Brief van

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 23.

van CLEMENS aan de *Korintheren* ſchijnt te kennen, en de Ouden zelve dezen tweeden onder de *twijfeläcbtige* ſchriften tellen (*), en men in denzelven ook dweepzieke gezegden, nopens den ongehuuwden ſtaat, aantreft, gelijk ook het *Euängelie volgends de Egyptenaren* daar in aangehaald en gebruikt wordt, als een echt Euängelie, kan dit ſtuk niet voor een opſtel van CLEMENS erkend worden, maar moet een' later oorſprong hebben.

Nog twee Brieven, aan CLEMENS toegeſchreven.

In het jaar 1752 heeft JOAN JACOB WETSTEIN nog twee Brieven, in de Sijriſche taal, uitgegeven, welke door hem als Brieven van onzen CLEMENS zijn aangezien. Doch, de geleerde VENEMA heeft, in zijne uitgegeven Brieven aan WESSELING, HEMSTERHUIS, en CANNEGIETER, genoeg bewezen, dat deze Brieven onëcht zijn, zoo wel, omdat niemand der oude Schrijvers, HIËRONYMUS uitgezonderd, van dezelven eenig gewag maakt, als uit den Inhoud, die den ongehuwden ſtaat, op eene dweepachtige wijze, verheft, behalven andere blijken van een later opſtel.

Recognitiones Clementis en Clementina.

De *Recognitiones* (*Herkenningen*) van CLEMENS, en de *Clementina*, zijn, in den grond, hetzelfde werk, en enkel in vorm of uitgave onderſcheiden. De eerſten, dus genoemd, omdat daar in verhaald wordt (†), hoe hij zijne ouders en broeder herkend heeft, uit X Boeken beſtaande, en alleen in eene Latijnſche vertaling van RUFINUS voorhanden, be-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 38.
(†) *Libr.* IX. *Cap.* 34.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

bevatten eene befchrijving van de reizen van den Apostel PETRUS, (waar van het ook den naam van *Reizen*, of *Handelingen van* PETRUS, draagt,) door *Palaeftina* en *Syrië*, van zijne twisten met SIMON den Toveraar enz. Van het andere werk, *Clementina*, heeft men den Griekfchen Tekst nog. Dit is van denzelfden inhoud, maar in de vorm van *Homiliën* of Predikatiën. Uit ORIGENES blijkt, dat deze werken, reeds in de derde eeuw, voor handen geweest zijn. Doch deze Kerkvader, zoo wel als andere oude Kerkelijke Schrijvers, verklaren ze voor ondergefchoven fchriften, het welk de inhoud zelve genoeg aanwijst. De opfteller, waarfchijnlijk een geboren Jood, blijkt echter geen flechthoofd geweest te zijn, als ervarenheid tonende in de nieuwe *Platonifche* Wijsgeerte. Hij had, naar het fchijnt, ten oogmerk, het Christendom, wijsgeerig, te verdedigen tegen alle beftrijders, doch, ongelukkig verdedigt hij een Christendom van zijn maakzel, en zijne Wijsgeerte is juist gefchikt, om het waare Christendom te misvormen. Inmiddels kan men, uit deze werken, met betrekking tot den toeftand der Christen-Kerk in de derde eeuw, veel leeren.

Brief van BARNABAS.

Wij lezen ook eenen Griekfchen Brief, die onder den naam van BARNABAS gaat. BARNABAS, eigenlijk JOSEF, maar door de Apostelen, wegens zijne werkzame liefdadigheid jegens armen en behoeftigen, BARNABAS, *een zoon der vertroosting*, genoemd, (HAND. IV. 36.) van oorfprong een Jood, uit den ftam der *Leviten*, van geboorte een *Cypriër*, is uit de *Handelingen der Apostelen* bekend, als

één

één der eerste van JESUS ijverigste, en werkzaamste aanhangers, die met en benevens de Apostelen zeer veel dienst heeft gedaan, tot de verkondiging en uitbreiding van het Christendom, alleen en in gezelschap met PAULUS, uit welken hoofde hij zelfs den naam van *Apostel* voert (HAND. XIV. 4, 14.) Wat hij verder hebbe verricht, waar, of wanneer, of welken dood hij gestorven zij, is onbekend; de overlevering, dat hij te *Milaanen* het Christendom zou hebben ingevoerd, en dergelijke vertellingen van laater tijd, verdienen geen geloof.

Deze Apostolische man zal eenen Brief geschreven hebben, in welken de waarheid van den Christelijken Godsdienst uit de voorzeggingen en voorbeelden des Ouden Testaments bewezen, en vervolgends vermaningen tot een Godzalig leven voorgedragen worden. Deze Brief is reeds vroeg in de tweede eeuw bekend geweest, in welke CLEMENS van *Alexandrië* hem, meermalen, als een echt stuk aanhaalt. Evenwel is deszelfs inhoud van die natuur, dat niemand, die de echte schriften der Apostelen en Apostolische mannen kent, geloven zal, dat een man, als BARNABAS, dezen Brief heeft kunnen schrijven. De Brief is vol gezochte geheimzinnige uitleggingen, en verdrajingen van geschiedenissen en plaatzen des Ouden Testaments, geheel in den verbasterden Joodschen smaak. Dus worden, in denzelven, ik weet niet welke verborgenheden gezocht en gevonden in de Grieksche letters, die het getal van 318 uitdrukken, het getal der manschappen, die de Aartsvader ABRAHAM aanvoerde te-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

tegen de verbonden Koningen (GEN. XIV. 14.) Zou een BARNABAS hebben kunnen schrijven, gelijk in dezen Brief geschiedt, dat JESUS, op eenen *Zondag*, ten hemel is gevaren? Dit en zoò veel meer voor laater inlasschingen in den echten Brief te willen houden, zou zeker al te gedwongen zijn; ook hebben reeds EUSEBIUS (*) en HIËRONYMUS (†) den Brief als onëcht, ten minsten als twijfelachtig, verworpen, wier getuigenis ons, in dezen, genoeg kan zijn. Waarschijnlijk heeft een Christen Jood dezen Brief geschreven, en, om zijn werk gezag bij te zetten, 'er den naam van BARNABAS voorgesteld. Het is echter ook mogelijk, dat de Schrijver, in de daad, BARNABAS hebbe geheten, doch, dat men hem, naderhand, met den Apostel BARNABAS verward heeft, gelijk het geval schijnt te zijn, met het volgend werk, waar van wij nu nog spreken moeten.

De Herder van HERMAS.

Ik bedoel het geschrift, het welk den titel voert: *de Herder*, en waar van, als Schrijver, wordt opgegeven HERMAS of HERMES, van wien PAULUS (ROM. XVI. 14.) gewag maakt. Van zich zelven zegt de Schrijver (§), dat hij een Jood was, die, ten tijde van CLEMENS *den Romein*, te *Rome* verkeerd heeft, dat hij, een rijk Koopman, maar naderhand tot armoede vervallen, tot CHRISTUS bekeerd, en door godsvrucht en omgang met God uit-

(*) *Hist. Eccles.* III. 25. VI. 13, 14.
(†) *Catal. SS. Eccles* C. 6.
(§) In het Iste *Boek*, het tweede *Gezicht*.

uitmuntend geweest is. Het werk zelve is in drie deelen verdeeld. Het eerste gedeelte bevat, onder den naam, *de Kerk*, vier gezichten, in welke eene *oude Vrouw*, de Kerk verbeeldende, aan den Schrijver vermaningen, en voorzeggingen van den opbouw der Kerke, en van aanstaande vervolgingen, mededeelt. Het tweede deel, *de Herder*, of *Geboden*, genoemd, bevat twaalf geboden of voorschriften omtrent het geestelijk leven, die de Schrijver van eenen Engel, onder de gedaante van eenen *Herder*, ontvangt. Naar dit gedeelte draagt het geheele werk den naam van *de Herder*. Het derde deel heeft tien gelijkenissen, om onderwijs te geven in het geestelijk leven. Het geheele opstel heeft een zoo dweepächtig voorkomen, en bevat zoo vele vreemde stellingen, bij voorbeeld, dat elk mensch twee gelei-engelen heeft, eenen goeden en eenen kwaaden, dat de dooden niet in het rijk van God kunnen ingaan, ten zij zij met water afgewasschen zijn, en de sterflijkheid hebben afgelegd, en dergelijke meer, dat men het onmogelijk voor een echt geschrift van eenen onmidlijken leerling der Apostelen kan aanzien, maar het moet houden voor het opstel van eenen vroomen Dweeper, hoedanigen toch zich al vroeg onder de Christenen hebben voorgedaan: trouwens, om te denken, dat de Schrijver, wie hij ook zij, opzetlijk de wereld hebbe willen bedriegen, daar toe hebben wij geene genoegzame reden.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Dat het reeds een oud stuk zij, is zeker. IRENEUS, CLEMENS *van Alexandrië*, en ORIGENES, halen het aan, en wel als een Godlijk Boek,

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

hoewel de laatste 'er, in dit opzicht, twijfelächtig van spreekt. Zelfs werd het, volgends EUSEBIUS, in de Oostersche Kerken, openlijk, voorgelezen; doch de Latijnsche Kerken stelden het, in 't gemeen, volgends TERTULLIANUS (*), onder de Apokrijfe en valsche Schriften: Ook verklaart EUSEBIUS (†) en anderen, in de vierde eeuw, dit geschrift voor onëcht. Op het gezag van een oud stuk van een Boekjen, over den *Canon der Heil. Schriften*, door LUD. ANT. MURATORI (§) in het licht gegeven, gelooft men thans, vrij algemeen, dat de waare Schrijver van dezen *Herder* geweest is, niet HERMAS, door PAULUS gemeld, maar een broeder van PIUS I. Bisschop van *Rome* omtrent het jaar 140. Hier aan echter twijfelt VENEMA (**), omdat het werkjen reeds ouder zal zijn, volgends de oude Kerkelijke Schrijvers. Hier bij kan men voegen, dat de bijzonderheid, dat de Oostersche Kerken hetzelve lazen, terwijl de Westersche het verwierpen, schijnt aan te duiden, dat het aan het Oosten, en dan waarschijnlijk aan het dweepächtig *Egypte*, zijnen oorsprong verschuldigd zal zijn. Wij hebben 'er enkel eene Latijnsche vertaling van overig.

Algemeene aan-

Tot de *Apostolische* Vaders worden nog gerekend IGNATIUS en POLYKARPUS, doch wier geschiedenis meer

(*) *De Pudicitia Cap.* 10.

(†) *Hist. Eccles.* III. 3, 25.

(§) *Antiquit. Italic. med. ævi Tom.* III. *Diss.* 43. *p.* 853. *sqq.*

(**) *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 301.

meer tot de volgende tweede eeuw behoort. Van de schriften, aan DIONYSIUS den *Areöpagiet* toegeschreven, zullen wij, op hunne plaats, gewagen; hier alleen aanmerkende, dat uit de bovenstaande berichten blijkt, dat de Christenen van deze eerste eeuw geene, door geleerdheid en welsprekendheid uitmuntende, Schrijvers gehad hebben; alhoewel CLEMENS de *Romein*, bij voorbeeld, in het voorstellen van verheven en godvruchtige gevoelens, in eenen eenvouwigen en kunsteloozen stijl, vrij na komt bij de Apostelen, en zijn Brief, over het geheel genomen, eenen leerling der Apostelen niet onwaardig is, nogthans ontdekt zich bij hem, niet zelden, zekere zwakheid van oordeel, en ligtgelovigheid, en zijn stijl is veel wijdlopiger dan nodig is, zoodat het onderscheid tusschen de Apostelen en deze hunne leerlingen duidelijk genoeg in de oogen valt. Waar uit wij, niet zonder grond, mogen afleiden, dewijl toch de Apostelen ook ongeleerde lieden waren, dat een hooger Geest hen gedreven hebbe, om, zonder het onderwijs der schoolen, zoo verhevene geestelijke wijsheid te schrijven, als zij in hunne Brieven en verhalen ten toon spreiden.

[Aanmerking over de Apostolische Vaders.]

Thans zullen wij overgaan, om aan onze lezers eene schets te geven, van de gesteldheid der Christenen, in deze eerste Apostolische tijden, als eene maatschappij of genootschap aangemerkt. Hieromtrent moeten wij vooräf de volgende voorbehoedzelen in acht nemen. Vooreerst, alles, wat wij, van de inrichting en gesteldheid der Christelijke Kerk, in deze eeuw, weten, weten wij alleen uit de Schriften

[Gesteldheid der Christenen, als eene Maatschappij beschouwd.]

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

des Nieuwen Testaments, en uit het weinige, dat wij van CLEMENS den *Romein* hebben. Zij, die de Kerkelijke Oudheden, waar toe dit onderwerp bijzonder behoort, beschreven hebben, begaan veelal dezen misslag, dat zij, niet behoorlijk onderscheidende, van de eerste eeuw spreken, en nogthans bewijzen gebruiken uit de tweede en derde eeuw. Zelfs heeft de groote MOSHEIM zich hier van dwaling niet vrij gehouden. Ten tweeden: De eerste Christengemeenten, in verschillende plaatzen en landen gesticht, hadden niet allen dezelfde inrichting, en te weinig geregelde gemeenschap met malkanderen, dan dat, bij allen, dezelfde gebruiken zouden hebben plaats gegrepen, schoon velen zich schikten naar het voorbeeld der oudste Jerusalemsche gemeente. Men behoort derhalven wel te onderscheiden, wat algemeen bij de gemeenten der Christenen, en wat bijzonder bij deze of gene derzelven, plaats had. Eindelijk: Men ziet al veel, dat onderstellingen en gevoelens van laater tijd, te veel geliefkoosd, ligtelijk in de oudheid gevonden worden, van welke zij, zonder vooröordeel geraadpleegd zijnde, niets weet.

Het bestuur der Christenen, door buitengewone mannen, behalven de Apostelen, door Profeeten.

Wanneer wij, in de eerste plaats, onderzoek doen, naar het bestuur der eerste Kerk, moeten wij onderscheid maken, tusschen buitengewoone, en gewoone menschen, die haar leerden, het opzicht over haar hadden, en haar bedienden. — Daar is eene merkwaardige plaats bij PAULUS, (EFEZ. IV. 11.) welke ons dit onderscheid duidelijk leert. Hij zegt: „ JESUS heeft sommigen aangesteld tot Apostelen, „ anderen tot Profeeten, anderen tot Herders en „ Leer-

„ Leeräars.” Van de *Apostelen* hebben wij reeds gesproken. Wat de *Profeeten* betreft, velen hebben gemeend, dat derzelver ambt zou bestaan hebben, in het uitleggen der Schriften des Ouden Testaments, en dat *Profeeteren*, en de *gave der Profeetie*, in het Nieuwe Testament, alleen zou betekenen, den zin der Profeetische Schriften te ontvouwen. Ondertusschen, blijkt het genoeg, dat 'er onderscheid gemaakt wordt, tusschen profeeteren, uitleggen, en onderwijzen, zoodat het eerste altijd eene bijzondere aandrift des Geests, en als 't ware, geestverrukking, in zich bevat, en dat *Profeeten*, in den stijl des N. T., zijn mannen, die in geestverrukking spreken, het zij dat zij toekomende gebeurenissen voorzeggen, of zekere voorschriften geven, of waarheden verkondigen, doch altijd met eene bijzondere inwerking van den Geest (*).

Euängelisten.

De benaming van *Euängelisten* komt insgelijks meermalen in het Nieuwe Testament voor, niet, zoo veel ik weet, in die betekenis, in welke wij dit woord nemen, wanneer wij de vier Schrijvers van JESUS levensbijzonderheden daarmede aanduiden, maar, om 'er zulke Leeräaren van het Christendom door te betekenen, die aan de Apostelen, in gaven en aanzien, het naast kwamen, en, toegerust met wijsheid, het Euängelie, of de leere van JESUS, verkondigden en voortplantten, die ook somtijds van de Apostelen gebruikt werden, om bij eerst gestichte ge-

(*) MOSHEIM heeft dit, opzetlijk, bewezen, in eene *Diss. de illis, qui prophetæ vocantur in N. T.*

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

gemeenten goede schikkingen te maken. Sommigen, ook onder de Ouden, hebben hen voor dezelfde gehouden, met de 70 leerlingen, die JESUS, nog bij zijn leven, behalven de XII Apostelen, verkoos, zij hebben ons zelfs hunne namen opgegeven, doch het één noch het ander heeft eenige zekerheid. Veelëer schijnt deze benaming niet zoo zeer op eene zekere klasse van Leeräaren te zien, als wel eene benaming te zijn, aan sommigen gegeven, uit hoofde van hunne werkzaamheden. Trouwens, FILIPPUS, die één der zeven door de gemeente te *Jerusalem* verkozen *Diakonen* was (*), heet dus een *Euängelist Hand.* XXI. 8. Hier toe kan men ook brengen TIMOTHEUS en TITUS, bekend, door de Brieven van PAULUS aan hun geschreven, waar uit wij zien, dat aan den eersten de inrichting van de gemeenten te *Efeze* en in *Asië*, en aan dezen, TITUS, de bezorging der gemeenten, op het Eiland *Creta*, door PAULUS is aanbevolen geweest. Onder deze *Euängelisten* kan men ook APOLLOS rekenen, een getrouw vriend en mede-arbeider van den Apostel PAULUS, een man van zoo groot aanzien, onder de eerste Christenen, dat zelfs velen in de gemeente te *Korinthe* zich naar hem benoemden, van wiens arbeidzaamheid, ten voordeele van het Christendom, wij in de *Handelingen der Apostelen*, en in de Brieven van PAULUS, veel tot zijnen lof lezen.

Gewoone bestuurers der Christenen.

Overgaande tot de gewoone bestuurers en opzieners der Christen Gemeenten, welke PAULUS, in de boven

(*) Boven bladz. 155.

ven aangehaalde plaats, *Herders* en *Leeräars* noemt, moet ik, in het algemeen, het volgende aanmerken. Zoodra de belijders van JESUS zich afzonderden van Jooden en Heidenen tot een genootſchap of broederſchap, vinden wij, dat zij, tot algemeen welzijn, verëeniging en inſtandhouding, van dit hun genootſchap, ſchikkingen gemaakt hebben. Trouwens, even zoo zeer als JESUS geene overheerſching onder zijne navolgers en belijders kon of wilde dulden, even zoo zeer wilde hij orde en geregeldheid; God toch is geen God van verwarring, maar van vrede en orde, gelijk dit blijkt in alle de gemeenten der Heiligen, ſchrijft PAULUS I KOR. XIV. 33. Doch, ten opzichte van de wijze, op welke het beſtuur, en de bezorging van de algemeene belangen der bijzondere gemeenten behoorde ingericht te worden, ontmoeten wij geene bepaalde voorſchriften: veelëer blijkt het niet duister, dat, ten dien aanzien, alles in de vrijheid der gemeenten is gelaten, om, naar tijd en omſtandigheden, zich te gedragen.

Opzieners en oudſten.

In het gemeen, hadden de gemeenten hunne Opzieners, die PAULUS, in de boven aangehaalde plaats EFEZ. IV. *Herders* en *Leeräars* noemt, en die anders, onder den naam van *Opzieners* en *Oudſten*, voorkomen. Deze benamingen toch hebben, in de ſchriften der Apostelen, geene onderſcheidene beteekenis, om 'er een' onderſcheiden rang of klasſe van Kerkenbeſtuurers door uit te drukken; zij zijn algemeene benamingen. Dezelfde perſonen worden, in de *Handelingen der Apostelen*, en in hunne Schriften, bijzonder in de Brieven van PAULUS, aan

TI-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

TIMOTHEUS en TITUS, in welken hij de hoedanigheden opgeeft, die hij, in zoodanige bestuurers der Kerk, vereischt, dan *Opzieners*, dan *Oudsten* of *Ouderlingen* genoemd. De benaming van *Opziener* (*Episcopos*, waar uit het woord *Bisschop* gemaakt is,) geeft den aart van hun ambt of bediening te kennen, het opzicht te hebben over de belangen der gemeente, en toe te zien, dat derzelver welzijn en vrede niet gestoord worde, door leere of zeden, die met den geest van het Christendom onbestaanbaar waren; gelijk de naam *Oudste* of *Ouderling*, een naam, die ook in de Joodsche Sijnagoge in gebruik was, hunne eerwaardigheid en deftigheid aanduidt. Zij zijn dus geene Opzieners of Bisschoppen, in den Kerkelijken zin, die magt hadden, om leerstukken voor te schrijven, of verbindende wetten te maken; veel min, dat elke gemeente slechts éénen zoodanigen Bisschop zou gehad hebben, dien eenige meerderheid boven zijne mede-opzieners zou hebben toebehoord. Deze eerste Apostolische Kerk weet ook niet van *Oudsten* of *Ouderlingen*, in dien zin, in welken de Protestantsche Kerk, na de Hervorming, eene afzonderlijke klasse van opzieners, onder dezen naam, heeft aangesteld. De benaming van Opzieners en Oudsten heeft, in de Apostolische schriften, betrekking tot het bestuur der gemeente, schoon 'er onder hen ook waren, die tevens arbeidden in de leere, dat is, die het ambt van leeren en onderwijzen tevens waarnamen I TIMOTH. V. 17. Zoodanige *Opzieners* en *Ouderlingen* of *Oudsten* zijn, gelijk wij boven (*Bladz.* 184.) gezien hebben door

de

de Apostelen aangesteld (HANDEL. XIV. 23.) bij eene keuze der gemeente, die door het *opsteken der hand* geschiedde. Bij CLEMENS *van Rome* (*) is eene plaats, waar uit blijkt, dat de voorstelling van nieuwe Opzieners toen, ten minsten in sommige gemeenten, geschiedde, door de Oudsten, terwijl de gantsche gemeente, door hare toestemming, de voorgestelde personen goedkeurde. Zij werden vervolgends ingehuldigd, onder gebeden en vasten, door oplegging der handen, eene plegtigheid, die reeds bij de Jooden in gebruik was. Voords droegen de gemeenten zorg voor het onderhoud van deze hunne Opzieners, gelijk uit I KOR. IX. en I TIMOTH. V. 17, 18. blijkbaar is.

Diakonen.

Hoe en bij welke gelegenheid, in de gemeente te *Jerusalem*, *Diakonen*, ter bezorging van de armen en behoeftigen in die gemeente, aangesteld en verkozen zijn, hebben wij boven (*Bladz.* 155. volgg.) gezien. Men stelde zoodanige *Diakonen* ook spoedig aan, in andere gemeenten; ook had men *Diakonessen*, vrouwen, welke arme weduwen enz. bezorgden. De vereïschte hoedanigheden in deze *Diakonen* en *Diakonessen* beschrijft PAULUS insgelijks, in zijne Brieven aan TIMOTHEUS en TITUS. (†)

De

(*) *Epist. ad. Corinth.* §. 44.

(†) MOSHEIM *Kerk. Gesch.* I. *Deel. Bladz.* 139. denkt, dat de *Jongelingen* HAND. V. gemeld, die het ligchaam van ANANIÄS wegbrachten, *Diakonen* geweest zijn. Dat zij zekere *bedienden* der Apostelen wa-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Bijëenkomsten der Christenen.

De Christenen kwamen, in het eerst, genoegzaam daaglijks, bij malkander, in bijzondere huizen; te *Jerusalem* verkeerden zij ook veel in den Tempel, ten minsten zoo lang de afzondering der Christenen van de Jooden nog niet voltrokken was. Te weten, de Christenen hadden, in 't eerst, geene openbare Gebouwen, geene Kerken, waar zij hunne vergaderingen konden houden, maar aanzienlijke lieden leenden hunne huizen; in groote steden, en waar gelegenheid was, gebruikte men echter ook gebouwen, die tot leerschoolen waren ingericht, gelijk dus PAULUS te *Efeze*, in de openbare leerplaats van zekeren TYRANNUS, daaglijks onderwees (HAND. XIX. 9.)

Godsdienstverrichtingen in dezelve.

In deze bijëenkomsten, werd de Heilige Schrift des Ouden Testaments, en naar mate men van de Apostelen schriften ontving, en die als Goddlijk erkende en aannam, ook deze, voorgelezen. Die de gave en kunde van onderwijs had, leerde, vermaande, en wekte op tot geloof en deugd, waaromtrent de Apostelen alleen voorschrijven, dat alles met betaamlijke deftigheid, zonder verwarring, zou geschieden, als ook, dat de vrouwen niet in het openbaar spreken zouden. Men deed verders het gebed met dankzegging, en zong, met Psalmen en geestelijke liederen, den lof van God; ook gaven de Apostelen een voorschrift, om, bij zulke gelegenhe-

ren, kan ik geloven, maar, dat zij in die betrekking tot de Christengemeente gestaan hebben, als de *Diakonen*, is niet bewezen.

heden, aalmoesſen ſaam te brengen. Verders hield men ſamen liefdemaaltijden, waartoe de meervermogenden de kosten droegen, en men vierde het Heilig Avondmaal, ter gedachtenis van JESUS lijden. Door den Doop werden zij, die de leere van JESUS aannamen, in de gemeente ingelijfd. Echter kunnen wij, bij gebrek van duidelijke berichten, niet bepaaldelijk zeggen, met welke plegtigheden het één en ander, in het bijzonder, verricht is. Of men, bij voorbeeld, den Doop altijd bij indompeling, dan ook reeds bij beſprenging, heeft bediend? Van den Doop van kleine Kinderen vinden wij geene duidelijke voorbeelden, alleen lezen wij, dat geheele huisgezinnen gedoopt zijn geworden. Dewijl de Christenen, volgends de leere der Apostelen, verre waren van alle Bijgelovigheid, is omtrent de omſtandigheden van den eeredienst veel aan de vrijë beſchikking der gemeenten overgelaten, gelijk ons, onder anderen blijkt, uit het formulier der belijdenis, waar op de Doop geſchiedde, waar bij de Apostelen zich niet letterlijk, of bijgelovig, aan de woorden van JESUS hielden, maar zich ſomtijds vergenoegden, *in den naam van* JESUS te Doopen, het welk in de zaak het zelfde was.

I BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 100.

Andere voorſchriften der Apostelen.

'Er komen nog eenige voorſchriften voor, die de Apostelen aan de Christenen gegeven hebben, welke echter voornaamlijk betrekking hadden tot die tijden en omſtandigheden, in welke de Christenen toen verkeerden. Een voorbeeld is de verördening der vergadering, te *Jeruſalem* gehouden. (HAND. XV.) Dus wilde PAULUS, dat de Christenen hunne on-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

derlinge verschillen niet, gelijk zij te *Korinthe* deeden, voor de Heidensche overigheid zouden brengen, maar onder malkanderen, door bekwame lieden, zouden beslissen en afdoen. Dus schrijft de Apostel JAKOBUS voor; als iemand onder hen krank was, dat hij de oudsten der gemeente bij zich ontbiede, opdat zij voor hem bidden, en hem, in 's Heeren naam, met olie zalven; met toezegging, dat het gelovig gebed den zieken zal behouden, en de Heere hem gezond zal maken; zelfs, zal de zonde hem vergeven worden. Dit voorschrift, het welk tot herstelling van den Kranken wordt voorgeschreven, en duidelijk genoeg, op de gave der gezondmaking, in de eerste Apostolische tijden, betrekking heeft, is naderhand veranderd in eene voorbereiding van stervenden tot den dood, waar uit het laatste oliezel is ontstaan.

Gebruiken uit het Joodendom aangehouden.

Volgends de vrijheid, die de Christengemeenten hadden en oefenden, had dan ook onderscheid plaats, bij de onderscheiden gemeenten; die, welke uit de Jooden afkomstig waren, hielden vele plegtigheden aan, die zij te voren, als Jooden, hadden waargenomen, gelijk, integendeel, zij, die uit de Heidenen overkwamen, vele dingen, die voor onverschillig gerekend werden, in acht namen. Schoon het een en ander al vroeg onheilen in de Kerk heeft aangericht, gelijk wij reeds daar van een voorbeeld gezien hebben, en 'er in het vervolg meer ontmoeten zullen.

Zondag.

Deze vrijheid der Christenen was ook niet bepaald, ten aanzien van Feestdagen, of bestemde vasten-

tendagen. Gelijk zij daaglijks bij malkanderen kwamen, wanneer de gelegenheid zich aanbood, zoo vastten zij Godsdienstig, wanneer de omstandigheden hun zoodanige plegtige onthouding en afzondering aanraadden. Alleen zijn 'er reeds vroeg blijken, dat zij niet verzuimd hebben, op den Zondag, of eersten dag der Week, hunne bijëenkomsten te houden, welke dag reeds, in de Openbaring van JOÄNNES, de *dag des Heeren* heet; waar toe de Opstanding van JESUS eene geschikte aanleiding gegeven heeft. Evenwel werd de *Zondag* door de Christenen, tot aan de tijden van KONSTANTYN *den Grooten* toe, behalven hunne samenkomst, besteed aan den daaglijkschen arbeid des levens, zoodat zij den *Sabbath* der Jooden niet op den *Zondag* overbrachten, het welk ook door hunnen geestelijken Godsdienst niet gevorderd werd. Ondertusschen bleven velen, bijzonder uit de Jooden overgekomen, den zevenden dag der Week, den *Sabbath*, nog lang vieren, voornaamlijk bij de Oosterfche Kerken, bij de Westersche Kerk ook tot in de derde eeuw, wanneer zij dezen zevenden dag tot een' vastendag maakte.

II BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Andere Feestdagen.

Voords vierden ook de Apostelen en eerste Christenen het Paaschfeest, insgelijks waarschijnlijk het Pinksterfeest, en de andere Feestdagen der Joodsche Kerk, doch echter zonder krenking van der Christenen vrijheid in dezen.

Kerkelijke tucht.

De opzieners der gemeente moesten, gelijk wij zeiden, toezien, dat de leere en zeden der Christenen zuiver bleven, volgends het doel van JESUS.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Daar zij geene wereldlijke magt noch heerschappij kenden, of volgends den aart van het Christendom mogten oefenen, is het natuurlijk te vragen, welk middel hebben zij, ten dien einde, gebruikt? Hoe was het gelegen met de Kerkelijke tucht? Wat de Apostelen, bij voorkomende gevallen, naar de buitengewone magt, die zij bezaten, in dit opzicht, enkele keeren hebben verricht, is ons boven (*Bladz.* 295.) gebleken. Doch, ten opzichte van het gewone, zijn geene andere voorschriften voorhanden, dan het gezegde van JESUS (MATTH. XVIII. 17.) het welk men, gemeenlijk, hier toe brengt, en de voorschriften der Apostelen, om zulke menschen, die door hunne leere verwarringen veröorzaakten, of, door hunne slechte zeden, tot schande van het Christendom konden verstrekken, na vruchteloos beproefde vermaningen, uit de gemeenschap der Christenen te weeren, niet langer vertrouwlijk met hun om te gaan, noch hen als leden der Christengemeente aan te merken. En dit vinden wij dan ook geschied te zijn; gelijk de *Korinthische* gemeente eenen onder haar, die zich aan bloedschande had schuldig gemaakt, uit hare gemeenschap weerde, het welk bij dezen man een gelukkig gevolg had. Terwijl zulken, die van de eenvouwigheid der leere afgingen, om zich te verheffen, deswegens vermaand en bestraft zijnde, zich wel zelve van de Christenen afzonderden. Dus had deze Kerkelijke tucht bij de eerste Christenen geene gedaante van strafôefening, maar strekte alleenlijk, om de Christenen van den laster te bevrijden, als of zij alle

lee-

leeringen en alle ondeugden duldden. Nog veel minder, werd iemand tot het geloof, of tot de rechtzinnigheid in de leere, door eenigen ban of vloek, als met geweld, gedwongen. Wanneer overtuiging en vermaning geene uitwerking hadden, hield men zich te vrede, zulke menſchen aan zich zelven over te laten, en 'er de Christenen voor te waarſchuwen, om hen niet als leden van hun genootſchap te erkennen of te bejegenen.

Kettergeſchiedenis.

Nu is nog overig de Kettergeſchiedenis van deze eeuw. De Kettergeſchiedenis is in 't gemeen een onderwerp, het welk alle aandacht en oplettendheid verdient. Zoo belangrijk dezelve is, zoo zeer is zij, door partijſchap, vooröordeelen, verkeerden ijver, en menschlijke driften, misvormd. Men onderſcheidt, in den Kerkelijken ſtijl, Dwaalenden, Ketters, en Scheurmakers, en zeker niets is noodzaaklijker, dan dit onderſcheid, welks verwaarlozing tot vele misvattingen aanleiding heeft gegeven.

Dwaalenden.

Dwaalen is menschlijk. Hoe duidelijk en eenvouwig ook de leere van den Godsdienst door JESUS en de Apostelen, zoo mondeling als ſchriftelijk, werd voorgedragen, hoe zeer de Apostelen, zoo lang zij leefden, werkzaam waren, in het ontvouwen dezer leere, en het verhoeden of verhelpen van misvattingen, nogthans konden onkunde en onächtzaamheid aan den éénen, of ingebeelde wijsheid en ſcherpzinnigheid aan den anderen kant, onderſteund door vooröordeelen, verbeeldingskracht, liefde tot het zonderlinge, menschlijke hartstochten en driften, ja zelfs een welmeenend oogmerk, om eenige waar-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaa 100.

heid bevatlijker te maken, of een te verregaande ijver voor Godzaligheid, aanleiding geven, tot misvorming der eenvouwige waarheid, en tot velerhande foort van dwaalingen. Na de dood der Apostelen konden foo tgelijke gronden van lieverlede een afwijken van hunne waare leere te wege brengen, en wel zoodanig, dat men deze allengs ingeflopen dwalingen voor de waare en rechtzinnige leere van het Christendom aanzag, en zulken, die dezelve aanwe..n, hoe zeer ten onrecht, voor dwaalenden hield.

Ketters. Uit deze aanmerking, gelijk uit den aart der zaak zelve, blijkt, dat niet alle dwaalingen in den Godsdienst van dezelfde natuur zijn; fommigen komen voort uit een goed, anderen uit een flecht hart; fommigen zijn meer, andere min, fchadelijk en gevaarlijk voor de belangen van Godsdienst en deugd. Al vroeg gaf men aan dezelven den naam van *hæresis*, een woord, het welk bij de ouden, in 't gemeen, een gevoelen, mening, en verders eene partij, gezindte, of aanhang, die zoodanig gevoelen was toegedaan, aanduidde; dat dus zoo wel ten goede als ten kwaade genomen kan worden. Op deze wijze word het in de fchriften van het Nieuwe Testament gebruikt. Wanneer wij het daar, in eenen kwaaden zin, ontmoeten, betekent het een' gevoelen en aanhang, die fcheuring en verdeeldheid veröorzaakt of bedoelt (1 KOR. XI. 19.) alwaar men het best, door *partijfchappen*, vertalen kan. Een *hæreticus* (TIT. III. 10. en 11.) is een mensch, die, door allerhande leringen en gevoelens, aanhang zoekt

te

te maken, ſchoon beter wetende, en dus zijne verkeerdheid toonende. Dit woord heeft men, in laater eeuwen, door *Ketters* vertaald, van *Kathari*, een' naam, dien zekere gezindte voerde, en deze naam *Ketter* is haatlijk geworden, omdat men daar mede, eigenlijk, zulke lieden willende betekenen, die niet alleen dwaalen in gewigtige leerſtukken, maar ook, ſchoon men hun de waarheid aantoont, hardnekkig daar bij volharden, en eenen aanhang maken, denzelven vaak aan zulken gegeven heeft, die ter goeder trouw dwaalden, ja niet zelden aan zulken, die algemeen ingeſlopen dwaalingen, welke reeds voor rechtzinnigheid gehouden werden, aanwezen en tegenſpraken.

Scheurmakers.

Van deze Dwaalenden en Ketters, onderſcheiden de Kerkelijke Schrijvers *Scheurmakers*, die *Scheuringen* veröorzaken: Dan noemen zij *Scheuring*, (*Schisma*,) wanneer 'er tusſchen hen, die in de wezenlijke geloofsleere overëenkomen, verſchil ontſtaat, over eenig min gewigtig ſtuk, of over eenige plegtigheid van den Godsdienst, of over iet, dat tot het Kerkelijk beſtuur behoort, welk zoo ver gedreven wordt, dat de éénheid der Kerk verbroken zijnde, men geene gemeenſchap met malkanderen oefent. Dus is de groote Scheuring bekend tusſchen de Oosterſche en Westerſche Kerk, dus zijn 'er Scheuringen onder de *Proteſtanten*.

Oorzaken van de duisterheid der Kettersge

De Kettergeſchiedenis is, doorgaands, het duisterſte en meestverwarde gedeelte der Kerkelijke Geſchiedenis. De oorzaak van deze duisterheid is niet ver te zoeken, wanneer men weet, dat deze

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Geschiedenis, doorgaands, moet opgemaakt worden; uit de schriften van hun, die de Ketters hebben wederlegd, welke niet vrij waren van partijschap, en ligtgelovig of genegen genoeg, om alles in de zoogenaamde Ketters ten kwaade te duiden, of aan alle vertellingen ten hunnen nadeele geloof te geven. Ons ontbreken veeläl de eigene schriften der oude Ketters, welke zelfs wel, misschien met een goed oogmerk, opdat de Ketterijën niet zouden worden voortgeplant, verdonkerd zijn geworden, maar met een ongelukkig gevolg, alzoo wij even daar door buiten staat zijn, om het echte gevoelen van deze lieden, in het verband, op te maken, en te beöordeelen. ———

schiedenis.

Kettergeschiedenis der eerste eeuw.

Wat de Kettergeschiedenis der eerste eeuw in 't bijzonder betreft; indien wij op een getuigenis van HEGESIPPUS bij EUSEBIUS (*) afgingen, dat de Kerk den gantschen leeftijd der Apostelen eene maagd zonder vlek of rimpel is gebleven, zouden wij moeten denken, dat geene Dwaalingen, Ketterijën, en Scheuringen of verdeeldheden hebben plaats gehad. Aan den anderen kant vermenigvuldigden anderen het aantal der Ketters dier eeuw reeds boven mate. Uit de eerste eeuw hebben wij geene gelijktijdige Schrijvers. Uit de tweede eeuw ontbreekt het ons niet aan berichten omtrent de Ketters, maar wij ontmoeten die enkel in schriften, die tegen de Ketters geschreven zijn, om hen te wederleggen, onder welke de schriften van IRENEUS de voornaamsten zijn;

(*) *Hist. Eccles.* III. 32. IV. 7.

zijn; doch zoodanige schriften zijn doorgaands bestemd, om de partij, die wederlegd wordt, in het ongelijk te stellen; en alschoon men ze ook van opzetlijken haat of partijzucht vrijpleite, echter heeft menschlijke zwakheid in twistschriften te veel de overhand, dan dat zij ons een volledig en naauwkeurig verslag van de gevoelens der wederlegde partij aanbieden zouden. Ook hadden de meesten dezer Schrijvers geene kennis en wetenschap genoeg, om bijzonder de gevoelens, die in de Oostersche landen opkwamen, en verspreid werden, oordeelkundig te vatten en voor te dragen; ook hebben zij dikwerf de bijzondere namen, welke zekere gezindheden voerden, voor zoo vele bijzondere gezindheden genomen. Uit dit alles kan men ligtelijk reden geven van de tegenstrijdige verhalen, die wij, nopens de oude Ketters, bij de Kerkelijke Schrijvers aantreffen.

Joodschgezinde Christenen.

Even gelijk vele Schrijvers hunne tafereelen van den zedelijken toestand der Christenen, ten tijde der Apostelen, al te overdreven hebben opgeschikt, even of alle de leden der eerste Kerk enkel deugdzame en waarlijk Godzalige menschen waren, zoo kan men ook niet geloven, dat zij van dwalingen en verdeeldheden zouden vrij geweest zijn. Ook blijkt ons het tegendeel uit de schriften der Apostelen zelve. Wij hebben reeds (*Bladz.* 185. volgg.) een voorbeeld gehad van verschil van gevoelens, en eenen verregaande twist, in de gemeente te *Antiöchië* ontstaan, en ter naauwernood door de wijsheid der vergadering van *Jerusalem* beteugeld.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Niettegenstaande deze verstandige uitspraak van de *Jerusalemsche* Moederkerk, bleven de Christenen uit de Jooden nog steeds hunne *Joodsche* vooröordeelen aanhouden. De Joodschgezinde Christenen bleven 'er op aandringen, dat men de plegtigheden van den Mosaischen Godsdienst moest eerbiedigen, houdende de gehoorzaamheid aan de wet van MOSES noodzaaklijk, om voor God rechtvaardig te wezen, ja zij oordeelden, dat men zelfs de Heidenen, die tot het Christendom overkwamen, door besnijdenis, eerst in de Joodsche Kerk behoorde in te lijven, waar door tevens de waardigheid der Jooden bewaard kon blijven, waar dit volk zoo veel mede ophad. Hun ijver was zoo buitensporig, dat zij aan PAULUS de waardigheid van zijn Apostel-ambt betwistten, omdat hij een voorstander was van de vrijheid der Christenen, en hem zelfs lasterden en alle verdriet aandeeden. Ook was het overëenkomstig de Joodsche vooröordelen, dat sommigen van deze lieden zich schaamden over het kruis van CHRISTUS, en niet geern van zijn lijden en dood spraken, omdat de Jooden zich van den MESSIäS andere voorstellen en verwachting maakten. De kracht dezer Joodsche begrippen werd gebroken, toen de verwoesting der Stad en Tempel van *Jerusalem*, met de daad, toonde, dat de *Mosaische* wetten een einde genomen hadden, en met het Christendom niet bestaan konden. Sommigen, echter, bleven desniettegenstaande met deze vooröordeelen bezet, en hebben zich, onder de naamen van *Nazareën* of *Nazareenen* en *Ebiöniten*, van

de

de overige Christenen afgezonderd, gelijk wij zien zullen. ——

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Heidenschgezinde Christenen.

Vele Christenen, die uit de Heidenen overkwamen, brachten ook hunne vooröordeelen mede. Zij hoorden prediken, en lazen, in de schriften van PAULUS voornaamlijk, dat men, alleen door het geloof, zonder de werken der wet, voor God rechtvaardig is, en dat ook de grootste zondaren, door het geloof in JESUS, behouden en zalig worden. Onder het Heidendom hadden zij ongebonden geleefd, zij wilden hun geweten bevredigen, en namen het Christendom aan, maar meenden, dat de Christelijke leere hunne ongebondenheid wettigde, dus vierden zij hunne lusten en driften den vollen teugel. JUDAS en PETRUS hebben bijzonder tegen deze misbruiken in hunne Brieven geijverd; ook hebben JAKOBUS, JOÄNNES, en PAULUS zelve, daar tegen gewaarschuwd.

Verdeeldheden in de gemeente van Korinthe.

In de gemeente te *Korinthe*, de hoofdstad van *Achaje*, ontstonden vrij spoedig, na derzelver stichting door PAULUS, verdeeldheden, die tot scheuring dreigden over te slaan. Daar deeden zich lieden voor, die het Christendom, als eene wijsgeerige gezindte, in eenen schoolschen trant begonnen te onderwijzen, en PAULUS manier van leeren in minächting zochten te brengen. Deze maakten zich weldra een' aanhang, en de Christenen van *Korinthe* begonnen zich, door bijzondere benamingen, naar aanzienlijke leeräaren, te onderscheiden. Waar tegen PAULUS zich, in zijnen eersten Brief aan de *Korintheren*, ten sterksten verzet. Ook

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Ook waren aldaar vele misbruiken ingeslopen. Terwijl sommigen zeer naauwgezet waren, zelfs in onverschillige dingen, waren anderen daarömtrent al te los. Zij aten niet alleen onbeschroomd van vleesch van offerbeesten, aan de afgoden geöfferd, maar gingen zelfs in hunne Tempelen; ook had men, gelijk wij gezien hebben, in deze gemeente een voorbeeld van bloedschande.

Bijzondere dwaalleeräars. HYMENEUS, ALEXANDER, FILETUS.

Onder de Dwaalingen, of, zoo men wil, Ketterijën van de Apostolische eeuw, kunnen geteld worden, het ontkennen van de opstanding der dooden, welk leerstuk, door PAULUS, om die reden, opzetlijk betoogd, en tegen alle bedenkingen gehandhaafd wordt (I KOR. XV.) In zijnen IIden Brief aan TIMOTHEUS (II. 18.) noemt PAULUS, als hoofdleeräaren van deze Dwaaling, zekeren HYMENEUS en FILETUS, die van de waarheid waren afgeweken, door te beweeren, dat de opstanding alreeds geschied was, waar door zij velen in hun geloof verbijsterd hadden. Zo deze HYMENEUS dezelfde is, die door PAULUS (I TIMOTH. I. 20.) gewaagd wordt, benevens eenen ALEXANDER, rekent deze Apostel hem onder die genen, die hun goed geweten hebbende laten vaaren, even daar door ook schipbreuk geleden hadden aan hun geloof, en welke hij, naar zijne Apostolische magt, den SATAN had overgegeven, opdat zij leeren zouden, het Euängelie niet te lasteren. EPIFANIUS heeft deze lieden ook op zijn Ketterlijst geplaatst. Welk hun eigenlijk gevoelen geweest zij, wordt verschillend be-

begrepen: VITRINGA (*) meent, dat zij *Sadduceën* zijnde, de onsterflijkheid der ziel, en het leven na dit leven, zouden geloochend hebben; maar VENEMA heeft bewezen, dat hunne dwaling alleen de opstanding des lichaams betrof, en als zij zeiden, dat de opstanding reeds geschied was, kunnen zij dit van eene geestelijke opstanding uit den zedelijken dood der zonde verstaan hebben, of van eenige andere onëigenlijke opstanding. Waarschijnlijk zijn zij Joodschgezinde Christenen geweest uit de *Sadduceën*, die de opstanding der dooden voor onmogelijk, en daarom ook voor een al te onwijsgeerig leerstuk gehouden hebben, waaröm zij hen, die hetzelve leerden, hebben beschimpt en gelasterd.

DIOTREFES en DEMAS.

DIOTREFES (III. JOÄNN. VS. 9.) en DEMAS, van welken PAULUS (2 TIMOTH. II. 4.) klaagt, dat deze hem, uit te groote liefde voor dit leven, verlaten had, worden insgelijks, door EPIFANIUS en anderen, onder de Ketters dezer eeuw gerekend. Wij vinden nogthans, wanneer wij de aangehaalde plaatzen inzien, geene blijken, waaröm men hen voor Dwaalleeräaren of Ketters zou houden. DIOTREFES wordt gekenmerkt, als een laatdunkend en lasterziek mensch, die veel hoogmoed en ongastvrijheid jegens vreemdelingen openbaarde; en van DEMAS wordt alleen gezegd, dat hij de tegenwoordige wereld lief had gekregen, welke woorden eenvouwig aanduiden, dat hij, uit liefde voor het leven,

(*) *Observatt. Sacr. Libr.* IV. *pag.* 990.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

SIMON de Toveraar.

ven, niet standvastig bij PAULUS gebleven is, in de laatste gevangenis van dezen Apostel.

Met even weinig recht kan men den beruchten SIMON *den Toveraar* onder de eigenlijk gezegde Christenen rekenen, alhoewel de Kerkelijke Schrijvers hem den *Vader der Ketters* noemen. Wij hebben van dezen Volksbedrieger boven (*bladz.* 161—163) verhaald, het geen ons de echte geschiedenis van LUKAS meldt, en *bladz.* 262, het geen de overlevering, van zijnen twist met PETRUS te *Rome*, beuzelt, bijgebracht. Te weten, men wendt voor, dat SIMON, zijn oogmerk niet hebbende kunnen bereiken, om voor zijn geld, van de Apostelen, het vermogen te kopen, om de wondergaven van den Heiligen Geest mede te deelen, dra tot zijne vorige bedriegerijën wedergekeerd zijnde, in gezelschap eener hoer of bijzit, HELENA genoemd, in de Oostersche Landen hebbe omgezworven, en eindelijk te *Rome* aangeland zij.

De verhalen, aangaande dezen man, bij IRENEUS, TERTULLIANUS, den Schrijver van de *Constitutiones Apostolicæ*, de *Recognitiones Clementis*, en de *Clementina*, als ook bij EUSEBIUS, zijn zoo fabelächtig en dikwijls tegenstrijdig, dat men naauwlijks iet daarvan met zekerheid kan geloven; waaröm ook vele laater Schrijvers, en onder deze VENEMA, SIMON den Toveraar, van wien LUKAS spreekt, en SIMON den Aartsketter, onderscheiden, en voor twee personen gehouden hebben; zekerlijk het beste middel, om de eere der Kerkvaderen in dezen te redden, maar niet genoeg gestaafd met geschiedkundige bewijzen, om het te volgen.

Even

Even verward is, het geen de Ouden van de leere, door SIMON gepredikt, gemeld hebben, waarvan MOSHEIM echter een geregeld samenstel gemaakt heeft. De hoofdleerstukken zullen deze zijn: Hij erkende eenen goeden en eeuwigen God, maar ook tevens eene eeuwige booze stoffe; en uitvloeizelen of voortbrengzelen van beide, goede en kwaade geesten, die hij ook *Æonen* of eeuwen zal genoemd hebben. Deze *Æonen* waren sommige manlijk, andere vrouwlijk. Booze *Æons* zijn de Scheppers van deze Wereld geweest, en hebben de zielen, die van goeden aart zijn, in het stoflijk en dus booze ligchaam, als in eenen kerker, opgesloten. Om dezelve daar uit te verlossen, heeft de hoogste goede God goede *Æonen* gezonden; maar de booze Wereldscheppers doen hun best, om de zielen gevangen te houden, waar toe zij de wetten, zoo der Jooden als van andere Volken, gebruiken, welke de zielen beletten, zich tot God te verheffen. Door deze verheffing keeren dezulken, die ze opvolgen, tot God, die in het lichtruim woont, weder, en anderen moeten zoo lang, door verscheiden zielsverhuizingen, rondzwerven, tot zij daar toe ten laatsten geraken. Wanneer allen weder met God vereenigd zijn, zal deze wereld verwoest worden. Zich zelven zal hij, voor den grootsten onder alle *Æonen*, hebben uitgegeven, voor de groote kracht Gods, gezonden, om de magt der Wereldscheppers te vernietigen, en de menschlijke zielen te verlossen. Zijne vrouw, of volgends anderen, zijne bezit, HELENA, of wel SELENA (*de Maan*) gaf hij uit voor eene vrouwlijke *Æon*, en wel voor de *Ennoia*, (de Rede,) de Moe-

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Zijne leere.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Moeder der Wereldfcheppers, die haar mishandeld, en in de ftoffe, als eene gevangenis, opgefloten gehouden hadden, tot hij gekomen was, en haar verlost had: „ Ik ben," zal hij, volgends HIËRONYMUS, gezegd hebben; „ Ik ben het woord Gods, ik de „ heerlijke, ik de trooster, ik de almagtige, ik „ Gods al!" Volgends IRENEUS, zal hij voorgegeven hebben, dat hij in *Samaria*, als de hoogfte Vader; onder de Jooden, als de Zoon van God; en bij andere volken, als de Heilige Geest, verfcheenen was.

Karakter. Eene wilde en verbijsterde verbeeldingskracht, zucht, om aanzien bij de menfchen te hebben, en voor iet groots gehouden te worden, eenige kennis van de leerftellingen, met welke de Oosterfche Wijzen, Joodfche Kabbalisten, en ook fommige Griekfche Wijsgeeren, den oorfprong van het kwaad in de Wereld poogden te verklaren, en haat tegen den Christen Godsdienst, dewijl de Apostelen hem openlijk ten toon gefteld en beftraft hadden, waar tegen hij zich zelven, in de plaats van JESUS, ftelde, en de verlosfing der Wereld, die de *Christenen* aan JESUS toekenden, aan zich zelven toefchreef, fchijnen de hoofdtrekken van dezen bedrieger uitgemaakt te hebben.

Aanhangers. Hoe ongerijmd ook de voorgevens van SIMON waren, hij had echter zijne aanhangers, die hem en zijne HELENA, gelijk men verhaalt, Godlijke eere bewezen, toverkunften geöefend, en zich aan alle ondeugden overgegeven zullen hebben. Waarfchijnlijk vond SIMON deze aanhangers eerst en meest onder

de

de ligtgelovige en onnozele *Samaritanen*, naderhand echter moeten zij ook onder de Christenen ingeslopen zijn, ten minsten, 'er waren 'er onder de Christenen nog ten tijde van ORIGENES (*), doch weinige, zoodat men 'er geen 30 tellen kon; insgelijks kende EUSEBIUS ze nog in zijn' tijd (†) Zij schijnen eenige dweepzieke, onkundige, en sommigen hunner zelfs zedenloze menschen geweest te zijn. Meer kunnen wij van hun niet zeggen.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Dositheus.

Van eenen anderen *Samaritaanschen* zoogenoemden Ketter, DOSITHEUS en zijne aanhangers, zijn de berichten nog meer verschillende en onzekerer; alleen kunnen wij dit vastitellen, dat hij veel meer een Dweeper en Geestdrijver, dan Ketter, verdient genoemd te worden. Gemeenlijk beschrijft men hem, als een' *Samaritaan*, schoon anderen willen, dat hij een Jood geweest zij. Men is het ver of na niet eens, wanneer hij geleefd hebbe. Volgends EPIFANIUS (§), zou hij reeds voor CHRISTUS geleefd hebben, en de stichter der *Sadduceesche* gezindte zijn. In 't gemeen, plaatst men hem, ten tijde van CHRISTUS, en hij staat, als een leermeester van SIMON den Toveraar, te boek, doch FILASTRIUS maakt hem eenen leerling van denzelven. HIËRONYMUS wederspreekt zich zelven, omtrent dezen DOSITHEUS. Nu eens plaatst hij hem, in het begin der Christelijke Tijdrekening, dan zegt hij, dat

(*) *Contra* CELSUM. I. 57.
(†) *Hist. Eccles.* II. 1.
(§) *Hæres.* 13.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

dat hij de geen geweest is, die de *Samaritanen* overgehaald heeft, om de Profeetische schriften des Ouden Testaments te verwerpen; in welk laatste geval hij veel ouder zou moeten zijn. Volgends het zeggen der Jooden (*) zal DOSITHEUS één van die Jooden geweest zijn, die van *Babel* na het Joodsche land werden gezonden, om de nieuwe volkplantelingen in den Godsdienst van dat land te onderwijzen. MOSHEIM gist, dat hij tot de *Esseën* behoord zal hebben. Uit hoofde van alle deze verwarde berichten, maken sommigen weder twee onderscheiden lieden van denzelfden naam DOSITHEUS, eenen ouderen en eenen lateren. Doch, onzekerheden genoeg.

Zijne leerstellingen.

Wat zijne leerstellingen betreft; hij zal beweerd hebben, de MESSIÄS te zijn (†), of, gelijk anderen, dat hij eene Godlijke kracht was, nog grooter dan SIMON de Toveraar. Hij zal het Oude Testament hebben vervalscht, om daar uit bewijzen te verzamelen, dat hij de MESSIÄS ware. Hij verwierp de leer nopens de geesten, en stelde de eeuwigheid der Wereld; maar, volgends anderen, beweerde hij, dat deze Wereld van zekere Engelen geschapen was. Het welk ik niet weet overëen te brengen. De Sabbath was inzonderheid heilig bij hem; zoo als de Sabbath iemand vond, in dien toestand moest hij blijven, zonder zich te verroeren, het zij staande of liggende. Eindelijk zou hij ook eene gemeenschap van vrouwen hebben ingevoerd. Hij

(*) Bij DRUSIUS *de Sect. Jud. pag.* 281.

(†) ORIGEN. *Contr.* CELSUM *Lib.* I. *et.* VI.

Hij had 30 van zijne aanhangers tot zijne vertrouwlingen verkozen. Doch, zich den haat van den Opperpriester der *Samaritanen* verwekt hebbende, was hij in een hol gevlucht, waar hij van honger en gebrek omkwam. Van zijne aanhangers moeten 'er, in de zesde eeuw, nog overig geweest zijn; altoos PHOTIUS (*) verhaalt, uit de schriften van EULOGIUS, die voor ons verloren zijn, dat, toen deze EULOGIUS Bisschop was van *Alexandrië*, in de gemelde eeuw, deze eene Sijnode of Kerkvergadering heeft gehouden, waar op getwist is, wien MOSES (DEUT. XVIII. 18.) bedoeld hebbe, door den Profeet, dien God zenden zou. Hier zullen de *Samaritanen* deze woorden op JOSUA, en de aanhangers van DOSITHEUS, op dezen hebben willen duiden, maar de uitspraak van het Sijnode was, dat de gemelde plaats van niemand, dan van JESUS, den MESSIÄS, handelde.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Zijne lotgevallen en aanhangers.

Op DOSITHEUS mag MENANDER volgen. Ook deze was een *Samaritaan*, en, gelijk men zegt, een leerling van SIMON, met wien hij in gevoelens overëengestemd zal hebben. Alleen, hij beweerde, zelve de MESSIÄS, of één der *Æons* te zijn, door God in de wereld gezonden, om de zielen te bevrijden, en om aan de menschen de hoogste Godheid bekend te maken, die zij tot hier toe miskend hadden. Tot het één en ander moest een doop dienen, welken hij, als eene geheimzinnige plegtigheid, verrichtte, en zijne Toverkunsten, die hij *Gnoo-sis*

MENANDER.

(*) *Cod.* 230.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

fis (*kennis*, *wetenschap*,) noemde. Aan hun, die zich van hem lieten doopen, beloofde hij de onsterflijkheid, ook zou hij de gemeenschap der vrouwen hebben willen invoeren onder zijne leerlingen, en geleerd hebben, dat men, om den marteldood te ontgaan, het geloof moge verzaken. THEODORETUS (*) zegt, dat hij geleefd heeft, toen de Apostelen nog niet gestorven waren. JUSTINUS *de Martelaar* (†) verhaalt, dat hij, door zijne bedriegerijën, te *Antiöchië* vele leerlingen heeft gemaakt. Doch, TERTULLIANUS (§) verzekert, dat, hoe zeer hij ook aan zijnen doop zonderlinge kracht toeschreef, hij echter weinig toeloop gehad hebbe. Men ontmoet nog van zijne aanhangers in de vierde eeuw (**). Alles wel ingezien zijnde, zal men MENANDER en zijne aanhangers eer voor dweepers en lieden van ontstelde hersfenen, dan voor Ketters, moeten houden; ja zelfs daar MENANDER, SIMON en DOSITHEUS, het Christendom niet beleden, maar zich, onder de *Samaritanen*, een ligtgelovig volk, en erfvijänden van alles, wat *Joodsch* heette, veeleer als vijänden van JESUS betoond hebben, zouden zij, in eene Kerkelijke Geschiedenis der Christenen, naauwlijks eene plaats verdienen, indien niet, ten minsten sommigen van hunne dweepzuchtige aanhangers, naderhand, gelijk het

(*) *Hæret. Fab. Libr.* II.
(†) *Apolog.* I. (34. 73.)
(§) *De Anima.*
(**) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 26.

het schijnt, voor Christenen hadden willen gehouden worden. I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

Met meer recht mag CERINTHUS onder de eigenlijk genoemde Ketters, in den Kerkelijken stijl, gerekend worden, dewijl hij den Christelijken Godsdienst ten grond leggende, dien, naar zijn goedvinden, verklaarde, en 'er zijne gevoelens onder mengde. Doch ook in zijne Geschiedenis zijn eene menigte van onzekerheden en zelfs strijdigheden. Sommigen noemen hem MERINTHUS, terwijl anderen van CERINTHUS en MERINTHUS twee onderscheiden personen maken. CERINTHUS zal een Jood geweest zijn, die te *Alexandrië* in *Egypte* zijne dweepächtige denkbeelden van God, de geesten, de wereld, en de menschen, schijnt opgedaan te hebben; van daar in *Palaestina* gekomen, zal hij te *Jerusalem*, *Caesarea*, en elders, den Apostelen veel moeite en tegenstand aangedaan, en vervolgends zijne dwalingen in *Klein-Asie* wijd en zijd verspreid hebben, tot hij, te *Efeze*, door het instorten van een bad, waar in hij zich bevond, zou zijn omgekomen. (*) De berichten nopens hem staan bij IRENEUS (†), EPIFANIUS (§) en THEODORETUS

CERINTHUS.

(*) Dit laatste heeft een duidelijk verband, met de vertelling aangaande zeker gezegde van den Apostel JOÄNNES, boven *Bladz.* 289. gemeld, het één en ander wordt, met recht, als eene ongegronde overlevering of liever verdichtzel, aangemerkt.

(†) *Adv. haeres.* I. 26. III. II.

(§) *Haeres.* 28.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

TUS (*) doch deze zijn zeer verward, en niet zelden met zich zelven onbestaanbaar.

Zijne leergevoelens worden, op de volgende wijze, opgegeven. Hij erkende eenen hoogsten God, die van eeuwigheid af eene oneindige lichtruimte, de volheid genoemd, bewone. Deze heeft vele *Æonen*, *Eeuwen*, of onsterflijke geesten, voortgebracht, van welke de Engelen afstammen, één van welken de wereld en de menschen geschapen hebbe. Deze wereldschepper was de God der Jooden. De hoogste God was aan de menschen onbekend gebleven; doch, om dezen aan de menschen bekend te maken, en hen tot zaligheid op te leiden, heeft de hooge God eenen der voornaamste *Æonen*, CHRISTUS, of den LOGOS, in de gedaante eener duive, doen nederdalen, op zekeren mensch JESUS, Zoon van MARIA en JOSEF, welke daar door de kennis van den hoogen God, en de magt, om wonderen te doen, ontving. Dit verheven wezen, de CHRISTUS, verbleef met den mensch JESUS, op die wijze, als oudtijds de Geest van God op de Profeeten rustte; en dus verkondigde JESUS, door den invloed van den CHRISTUS, den hoogsten God. Toen de Jooden, door aanstoking van hunnen God, den Wereldschepper, hem vervolgden, kruisten, en ter dood brachten, had de CHRISTUS zich van den mensch JESUS afgezonderd, zoodat de laatste, enkel als een bloot mensch, gekruist, gestorven, en weder opgestaan zij. Evenwel zal, bij de algemeene

(*) *Hæret. fab.* II. 3.

ne opſtanding der dooden, de CHRISTUS zich weder met den mensch JESUS verëenigen, en dan een Koningrijk oprichten, het welk, geduurende duizend jaaren, enkel geluk en vermaak in zich zal bevatten. Omtrent de Godsdienstöefening ſchreef hij, aan zijne navolgeren, de beſnijdenis, en de onderhouding van de voornaamſte plegtigheden van den Moſaïſchen Godsdienst, benevens de geboden van JESUS, voor. Hij erkende geen gezag van eenig Boek des Nieuwen Testaments, behalven het Euängelie van MATTHEUS, en dit nog verminkt en verwrikt. Men zegt, dat JOÄNNES zijn Euängelie opzetlijk tegen dezen CERINTHUS geſchreven, en hem ook in zijnen eerſten Brief bedoeld zou hebben. (*)

I BOEK XII Hoofdſt. na C. G. Jaar 100.

Zoo veel kan men uit deze opgave zijner gevoelens opmaken, dat deze dweeper Joodſche vooröordeelen, met Heidenſche leergevoelens over de wereld der geesten, in het Christendom overgebracht, en het zelve daar naar misvormd heeft. Van de Jooden had hij zijne beſnijdenis en de onderhouding van MOSES wet, en waarſchijnlijk zijn duizendjaarig rijk, waarömtrent CAJUS, de ouderling van *Rome* (†), hem beſchuldigt, dat hij deszelfs vermaken, in de zinlijke genietingen van alle ligchaamlijke wellusten, zou hebben doen beſtaan, doch, welke beſchuldiging misſchien te overdreven is, door den ijver van dezen CAJUS tegen het gevoelen van een

(*) Zie wat wij daar omtrent hebben aangetekend *Bladz.* 94. en 309.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 28. VII. 25.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

een duizendjarig rijk, het welk echter reeds vroeg, ook onder rechtzinnige Christenen, plaats had, die het zelve toch niet van CERINTHUS zullen ontleend hebben. Omtrent zijne gevoelens zeggen de oude Kerkvaders, dat hij gedeeltelijk met de *Gnostieken*, gedeeltelijk met de *Ebioniten*, veel gemeen heeft gehad; alhoewel anderen meenen, dat hij met de *Gnostieken* niets gemeen gehad heeft, dan deze bijzonderheid, dat de wereld niet door den hoogsten God, maar door Engelen, zou geschapen zijn. Dit zal duidelijker worden, uit het gene wij van de *Gnostiken* en *Ebioniten* melden zullen, na alleen hier nog bij gevoegd te hebben, dat de aanhangers van CERINTHUS zich, wijd en zijd, door *Klein-Asië* verspreid hebben; het welk ons des te min behoeft te verwonderen, alzoo Jooden en Heidenen, in zijne gevoelens, hunne oude vooröordeelen, voor een groot gedeelte, behouden, en het Christendom daar naar vormen konden.

Gnostieken.

Over de *Gnostieken* is zeer veel geschreven, men stelt hen voor, als een' aanhang van dwaalgeesten, die reeds, in de eerste eeuw, den leeftijd der Apostelen, zijn opgekomen, hunnen oorsprong hebbende uit eene zekere Oostersche Wijsgeerte, en die de aandacht der Apostelen reeds hebben opgewekt, welke hen, in verscheiden van hunne schriften, bedoeld en wederlegd zullen hebben; men onderscheidt hen in *Theoretische* of bespiegelende, en *Practische* of beöefenende. Men heeft de gevoelens der eersten tot een volledig samenstel pogen te brengen enz. Doch, als men bedenkt, dat het geen men van

van eene zoogenoemde *Oosterſche Wijsgeerte* heeft gezegd, op zijn best genomen, ten hoogſten onzeker is (*), en tevens opmerkt, dat de benaming van *Gnostieken*, ontleend van het *Griekſche* woord *Gnooſis*, (kennis, wetenſchap,) zoo wel ten goede als ten kwaade genomen kan worden, gelijk dan de rechtzinnige Christenen zich van de waare *Gnooſis* of kennis beroemden, en dat deze benaming eerst in de tweede eeuw, op zekere aanhangen, bij voorbeeld, der *Valentiniänen*, *Baſilidiänen* enz., is toegepast, wordt het zeer twijfelächtig, of 'er wel ooit een bijzondere aanhang en ſamenſtel van *Gnostieken* geweest zij, ten minſten vóór VALENTINUS enz., in de tweede eeuw; de zaak ſchijnt eenvouwig deze te zijn: Men heeft, zedert de tweede eeuw, de benaming van *Gnostieken* gegeven aan alle die genen, welke, voor en na, omtrent God en zijne eigenſchappen, omtrent de wereld der geesten, de ſtoffe, den oorſprong van het kwaad, en de middelen, om daar van bevrijd te worden, van eene hoogere en meer verlichte kennis zich beroemden; dus heeft men SIMON den Tooveraar, DOSITHEUS, MENANDER enz., ſchoon zij niet eens onder de Christenen behoorden, *Gnostieken* genoemd. Te weten, velen, het zij dan uit de Joodſche *Kabbala*, het zij uit Heidenſche overleveringen nopens de *Theogoniën* en geſlachtrekeningen der Goden, hunne droo-

(*) Zie boven *Bladz.* 38.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

droomerijën ontleenende, wilden de Godlijke natuur en eigenschappen, de werkingen der geesten, den oorsprong der wereld, en des kwaads, verklaren; sommigen, het hoofd vol hebbende van booze wezens, die den oorsprong aan de wereld zouden gegeven hebben, en van de eeuwige stoffe, die kwaad zij, dreeven, dat men, door eene heel strenge levenswijze, het vleesch behoorde te vermeesteren en te bedwingen, waar in de dweepächtige *Esseën* hen reeds waren voorgegaan; terwijl anderen zich van de wet ontslagen rekenende, als welke van het booze wezen, dat de wereld geschapen had, oorspronglijk was, een geheel zedenloos leven voerden. Beiderlei soort van menschen, die zich, om deze reden, op eene hooger wetenschap en kennis beriepen, ontdekken wij, in de schriften der Apostelen. Zoo waarschuwt PAULUS (I TIMOTH. VI. 20.) tegen *de spitsvinnigheden eener ten onrecht zoogenoemde wetenschap*, door welke zelfs sommigen reeds geheel van het Christendom waren afgeweken; (I TIMOTH. I. 4.) gewaagt hij van zulken, die veel ophefs maakten van *fabelen en eindeloze geslachtrekeningen*; I KORINTH. VIII. I. spreekt hij van eene kennis, die opgeblazen maakt enz. en I TIMOTH. IV. van zulk eene strengheid van zeden, die gepaard ging met onheilige en oudwijfsche fabelen, en gelijk hij zich elders uitdrukt, die, onder eenen uitwendigen schijn van godzaligheid, de kracht der waare godzaligheid verloochenden. Van hun, die,

on-

onder het voorwendzel van vrijheid, zich aan alle ſpoorloze ongebondenheden overgaven, ſpreken de Apostelen PETRUS (2 PETR. II. 15.) JUDAS (JUD. *vs.* 12.) en JOÄNNES in zijne *Openbaring* (II. 14.) vergelijkende hen bij den ouden Waarzegger BILEÄM, die zijne waarzeggerijën voor beloning veil had. Men heeft van deze lieden ook al een' bijzonderen aanhang van Ketters gemaakt, onder den naam van *Bileämiten*, daar het ondertusſchen genoeg blijkt, dat deze lieden menſchen waren, die zich meer dan anderen verlicht en kundig rekenende, zich niet alleen veröorloofden, met de Heidenen het Afgoden-offer te eten, maar ook alle deugdzame werken gering achtten. Deze ſchijnen dezelfde te zijn, die JOÄNNES *Antichristen* noemt, die tegen CHRISTUS overſtonden, om dat zij den waaren geest van het Christendom miskenden. De aangehaalde plaatzen uit de Schriften der Apostelen geven genoeg te kennen, dat zij eer- en heerschzuchtige lieden waren, die, om zich eenen naam te maken, zich dra van de Christenen hebben afgezonderd. Vergel. 1 JOANN. IV. 1. Met hunne ingebeelde wetenſchap veel op hebbende, ſchijnen zij ook, omtrent den perſoon van JESUS bedenkingen gemaakt, en hem voor een bloot mensch gehouden te hebben, doch, op wien een hooger Geest van den Hemel was nedergedaald, waar in zij met de *Ebiöniten* overëenſtemden.

Nicolaïten ſchijnt eene benaming te zijn, welke insgelijks tot deze ſoort van menſchen behoort, en het

Nicolaïten.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

het geen de Kerkvaders IRENEUS (*) en CLEMENS *van Alexandrië* (†), en na hen AUGUSTINUS, THEODORETUS, en EPIFANIUS van eenen bijzonderen aanhang, *Nicolaïten* genoemd, geschreven hebben, schijnt enkel oorspronglijk te zijn, uit hunne opvatting, van het geen OPENB. II. 6. en 15. voorkomt, alwaar eene melding geschiedt van de leere der *Nicolaïten;* alhoewel het zeer waarschijnlijk is, dat deze naam *Nicolaïten*, welke, in betekenis, met den naam *Bileäm* overeenkomt, in dit Boek, zoo wel geheimzinnig te verstaan zij, als de gemelde naam *Bileäm*, en de naam *Jesebel*, welke ter zelfder plaatze, in eene geheimzinnige beduidenis, genomen worden; zonder dat men daar uit kan afleiden, dat 'er, ten tijde der Apostelen, eene afzonderlijke gezindte of aanhang van *Nicolaïten* bestaan hebbe. Ondertusschen bericht ons de overlevering, bij de bovengenoemde Kerkelijke Schrijvers, dat zij hunnen naam en oorsprong gehad hebben van NICOLAUS, éénen der zeven eerste Diakonen in de *Jerusalemsche* Gemeente. HANDEL. VI. Evenwel is hun verhaal nopens dezen eerwaardigen man ver van eenstemmig te wezen. Volgends IRENEUS, heeft hij, door zijn eigen buitenspoorig levensgedrag een slecht voorbeeld voor zijne navolgers gegeven, welke zich aan

(*) *Advers. Hær.* II. 27. III. 11.

(†) *Stromat*, II, 20 en III. 4. en uit hem EUSEBIUS *Hist. Eccles.* III. 29.

aan de snoodste ondeugden hadden schuldig gemaakt; maar volgends CLEMENS *van Alexandrië*, was NICOLAUS een man van eenen onbesproken heiligen en christelijken wandel. Hij had eene heel schoone huisvrouw, over welke men hem nagaf, dat hij jaloersch ware. Dit vernemende, scheidde hij zich van haar, met bijvoeging van deze redengeving, *dat men het vleesch behoore te misbruiken*, willende te kennen geven, dat een deugdzaam man zijne hevigste driften moest weten te overwinnen. Dit zijn gezegde en gedrag hadden zijne leerlingen en aanhangers misbruikt, daar uit afleidende, dat onkuischheid en ontucht geene zonde ware, de hoererij voor geöorloofd verklarende, en de vrouwen onder malkanderen gemeen makende. Dit is het verhaal van CLEMENS *van Alexandrië*; zeer onwaarschijnlijk zeker. Volgends EPIFANIUS en anderen, zullen zij aan God vreemde namen gegeven, en vreemd luidende woorden in hunne Dienstboeken gebruikt, en ook de Godheid van JESUS ontkend hebben. Alles overwogen zijnde, komt het waarschijnlijk voor, het geen wij zeiden, dat men aan die liederlijke Dweepers, welke de vrijheid van het Christendom misbruikten, uit de Openbaring van JOÄNNES, den naam *Nicolaïten* hebbe gegeven, en vervolgends naar den oorsprong van deze benaming zoekende, zich NICOLAUS, onder de eerste Diäconen te binnen gebracht, en dien als stichter dezer gezindte aangenomen hebbe, terwijl de gemelde lieden dezen eerwaardigen man geern daar voor erkend, en den hun gegeven

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

ven naam van hem zullen hebben afgeleid; kunnende het één en ander met zoo veel te meer waarschijnlijkheid geschieden, omdat NICOLAUS oorspronglijk een *Joodengenoot*, en dus, uit den aart der zaak zelve een voorstander van de Christelijke vrijheid zal geweest zijn, welke zoo ligtelijk misbruikt werd. Hoe het zij, het is te minder nodig ons langer met deze onzekerheden op te houden, naardien deze gezindte van *Nicolaïten*, indien zij ooit bestaan heeft, toch in de Christelijke Kerk zelve geenen opgang gemaakt, noch op het Christendom, als zodanig, eenigen verderen invloed gehad heeft, gelijk zij ook van geen duur geweest is.

Nazareenen.

Van eenen geheel anderen oorsprong en natuur, dan de voorgaande, waren de *Nazareenen* en *Ebiöniten*, van welke wij nu nog moeten spreken. ———

De naam *Nazarenen*, of *Nazareërs*, was, voor dat de belijders van JESUS te *Antiöchië Christenen* begonnen genoemd te worden, algemeen aan alle Christenen, gelijk JESUS zelve de *Nazarener* genoemd werd; bijzonder gebruikten de Jooden en Heidenen denzelven geern; (vergel. HANDEL. XXIV. 5. XXVIII. 22.) Doch, nadat de naam *Christenen* ontstaan, en in meer algemeen gebruik gekomen was, is de naam *Nazarenen*, of gelijk anderen dien ook schrijven, *Nazareën*, bijzonder eigen gebleven, aan de Christenen uit de Jooden, zich in het Joodsche land onthoudende; waar uit men afleiden kan, dat de *Nazarenen*, ten onrechte, op

op de lijst der Ketteren geplaatst worden. Zij waren Joodschgezinde Christenen, van welke wij boven gesproken hebben, en die met hunne vooröordeelen omtrent het aanhouden der Joodsche plegtigheden, en de noodzaaklijkheid der *Mosaische* wetten, lang in de Kerk als broeders erkend zijn, hoewel men hen, als zwakke broeders, aanmerkte, gelijk zij ook in de daad waren, alzoo zij toonden, in den waaren geest van den Godsdienst van JESUS, welke niet in uitwendigheden bestaat, weinig te zijn doorgedrongen; maar sommigen van deze lieden gedroegen zich, door eenen verkeerden ijver, zoo haatlijk en onverdraagzaam jegens de Christenen uit de Heidenen, dat eene scheuring bijna onvermijdelijk werd, voornaamlijk, toen *Jerusalem* nu verwoest zijnde, enkel halstarrigheid sommigen hunne Joodsche vooröordeelen deed behouden, welke, van dien tijd af, zich van de andere Christenen hebben begonnen af te zonderen, en ter onderscheiding *Nazarenen* genoemd zijn geworden, welke zich, vervolgends, spoedig weder in twee takken hebben gescheiden, de *Nazarenen* en *Ebioniten*, welke laatste nog verder van de leere van het Christendom zijn afgeweken, gelijk wij zien zullen. MOSHEIM, en andere nieuwe schryvers, stellen echter den oorsprong der *Nazareenen*, eerst in de II eeuw, en wel na het jaar 136 onder den Keizer HADRIÄAN; wanneer de Joodsche oproeren gedempt zijnde, de strengste wetten tegen de Jooden werden vastgesteld, en de Christenen, die tot de oude *Jerusalemsche* gemeente behoord, en tot nu toe altijd opzieners uit

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

uit de Joodsche Christenen gehad hadden, voor het eerst eenen MARKUS, eenen vreemdeling, die van Heidensche afkomst was, tot Bisschop en Opziener verkozen, waar door de scheuring voltooid werd, alzoo sommigen, daar door geërgerd, in *Pereä*, of de landschappen over den *Jordaan*, afzonderlijke vergaderingen hebben opgericht (*); doch, de plaats van SULPICIUS SEVERUS, waar op zij zich gronden, zegt geenszins duidelijk, dat toen eerst deze afzondering der *Nazarenen* haren eersten aanvang genomen heeft.

De *Nazarenen*, of Joodschgezinde Christenen, waren daar in met de Christenen eensgezind, dat zy de boeken des O. T. aannamen en voor Godlijke boeken erkenden, doch zij schijnen van de schriften des N. T. geene andere gekend te hebben, dan het Euängelie van MATTHEUS, het welk zij, in de Hebreeuwsche, of liever *Arameïsche* (*Chaldeeuwsche*) taal, en waarschijnlijk in eene overzetting, welke hier en daar veränderingen ondergaan had, bezaten (†); zij erkenden de hoofdwaarheden van den Christelijken Godsdienst, en schoon EPIFANIUS hen schijnt te beschuldigen, dat zij JESUS niet voor den Zoon van God erkend hebben, evenwel weten wij

(*) SULPICIUS SEVERUS *Hist. Eccles.* II. 31. vergeleken met EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 5.

(†) Dit is het *Euängelie*, dat gemeenlijk het Euängelie der *Hebreën* genoemd wordt, waar van wij boven gesproken hebben *Bladz.* 299. en 323.

wij uit HIËRONYMUS, die omgang met hun gehad heeft, dat zij in CHRISTUS geloofd, dat is, JESUS voor den Zoon van God erkend hebben (*). Hunne hoofdstelling, die hen van de andere Christenen onderscheidde, was, dat zij geloofden, dat de onderhouding van MOSES wetten even noodzaaklijk zij onder het Nieuwe, als onder het Oude Testament, en dat men, zonder deze onderhouding der wet, voor God niet rechtvaardig kon zijn, dat men derhalven den Christen-Godsdienst moest aannemen, in zoo verre hij den Joodschen onderstelde, en daar mede overëenkwam, met één woord, zij bleven Jooden, doch erkenden JESUS voor den waaren MESSIÄS. Ten tijde van AUGUSTINUS en HIËRONYMUS, waren zij slechts weinige in getal overig, en ook, in meer dan één opzicht, afgeweken van de leerstellingen hunner voorvaderen, zijnde toen reeds meer genaderd tot de *Ebiöniten*.

Ebioniten.

Deze, gelijk wij zeiden, waren een tak der *Nazarenen*, waar door zij ook meermalen met dezelve verward worden. ARNOLD (†) ontkent volstrekt, dat 'er ooit, onder de Christenen, eene gezindte van *Ebiöniten* zou geweest zijn, meenende, dat EPIFANIUS deze gezindte enkel verdicht hebbe, om met hun

te

(*) Te weten, de benaming CHRISTUS wordt bij de Kerkelijke Schrijvers, in de IVde eeuw, bijzonder, van de Godlijke natuur van JESUS gebruikt. Zie VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 332.

(†) *Kerk- en Ketter-Historie* I. *Deel Bladz.* 28.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

te kunnen twisten, en hen te kunnen wederleggen. Het is zoo, wanneer EPIFANIUS alleen ſtaat, kan men weinig op zijn getuigenis aan, doch, dewijl IRENEUS, TERTULLIANUS, EUSEBIUS hen insgelijks kennen, kan men het beſtaan dezer gezindte niet in twijfel trekken; hoe zeer deze Schrijvers onderling, in verſcheiden bijzonderheden omtrent hen, verſchillen. Dus is men onzeker over den oorſprong van den naam *Ebioniten*: Dezen zullen zij ontvangen hebben van eenen EBIÖN, die één hunner leeräaren, en hun ſtichter, zou geweest zijn. Deze naams-afleiding is zeer eenvouwig, en zou niet behoeven in twijfel getrokken te worden, indien niet alles, ja zelfs het beſtaan, van dezen EBIÖN onzeker ware, en van ſommige ouden zelve ontkend werd, die den naam *Ebioniten* hebben afgeleid van een Hebreeuwsch woord, *Ebjon*, het welk eenen *armen* betekent, zoodat zij dus genoemd zouden zijn van hunne *armoede*, het welk de *Ebioniten* zelve voorgewend hebben, hunne waare naams-oorſprong te wezen, omdat zij, naamlijk, echte afſtammelingen waren van de eerſte Christengemeente te *Jeruſalem*, die op aardſchen rijkdom niet te roemen hadden, en zelfs gewillig hunne goederen en bezittingen, ten dienſte der armen, verkochten. Maar, hunne partijën hebben deze benaming verklaard van hunne *armoede* van geest, waar door zij geringe gedachten hadden van JESUS, dien zij echter als den MESSIÄS beleden. Te weten, zij ontkenden zijne Godlijke natuur, en hielden hem voor

voor een bloot mensch, alhoewel zij daar in onderling niet overëenkwamen, of zij hem eene gewone en natuurlijke geboorte uit JOSEF en MARIA, dan wel eene buitengewone en bovennatuurlijke uit MARIA door den Heiligen Geest, moesten toeſchrijven. (*) Voords waren zij nog ſterker ijveräars voor de plegtigheden der *Moſaiſche* wet, dan de *Nazarenen* zelve, en wilden die ook aan de Heidenen, die tot het Christendom overkwamen, opdringen. Deze hun ijver boezemde hun eenen afkeer in tegen den Apostel PAULUS, wiens ſchriften zij voornaamlijk verwierpen, omdat hij in dezelve zich een' zoo ſterk voorſtander van de Christelijke vrijheid betoond had. Alleen hadden zij, met de *Nazarenen*, het Hebreeuwsch of Chaldeeuwsch Euängelie van MATTHEUS, het welk zij voor het oorſpronglijke hielden. Deze gezindte beſtond ook nog tot in de IVde eeuw, en had zelfs ſommige geleerde aanhangers. Zoo ſterk waren de vooröordeelen, met welke de Jooden aan hunne voorvaderlijke wetten en zeden verkleefd waren!

Daar worden bij de Kerkvaders nog wel eenige bijzondere perſonen, of geheele partijën, als Ketters of Dwaalenden, in deze Apostoliſche eeuw, gemeld, bij voorbeeld, VARISUUS, CLEOBIUS, THEODATUS, THEOBUTUS, *Gortheänen*, *Masbotheanen*, *Entycheten*, *Canisten*, *Adrianisten*, doch, de-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 27. ORIGEN. *Contra.* CELS. II. 56.

I BOEK XII Hoofdst. na C. G. Jaar 100.

deze waren of *Joodsche* leeräars, of enkel andere benamingen van die gezindten, van welke wij gesproken hebben, of geheel onbekende lieden, van welken ons niets dan de bloote naam bekend is, of ook namen, die uit eene verkeerde lezing ontstaan zijn, gelijk dus *Adrianisten* geschreven is voor *Menandrianisten*, aanhangers van MENANDER; zoodat wij ons met dezelve niet behoeven op te houden (*), maar den Lezer hier een rustpunt aanbiedende, met het volgende Boek kunnen voortgaan, de Kerkelijke Geschiedenis der Christenen van het tweede Tijdperk te beschrijven.

(*) Men zie van deze allen: *Het ontwerp eener volledige Geschiedenis van de Godsdienstgevoelens der eerste Christen-eeuw enz.* Iste *Deel Bladz.* 58. volgg.

Einde van het eerste Deel.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

TWEEDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCC.

I N H O U D

VAN HET

T W E E D E D E E L.

T W E E D E B O E K.

Bevattende het tweede tijdperk, van den dood van JOÄNNES, den laatften der Apostelen, tot de regeering van den Keizer KONSTANTYN den Grooten, in het begin der vierde eeuw.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen, onder de regeering van den Keizer TRAJANUS. . Bladz. 1.

T W E E D E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer ÆLIUS ADRIÄNUS. . . 60.

D E R D E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer ANTONINUS PIUS. . . 102.

V I E R D E H O O F D S T U K.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van den Keizer MARCUS AURELIUS, den Wijsgeer. 139.

VIJF-

I N H O U D.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van COMMODUS, tot aan die van SEVERUS. . 203.

ZESDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder den Keizer SEVERUS, en zijne opvolgers, tot ALEXANDER. 286.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Gefchiedenis der Christenen, van de vervolging door MAXIMINUS, tot de vervolging door DECIUS, en deszelfs dood. . . . . . . 400.

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

TWEEDE BOEK.

BEVATTENDE HET TWEEDE TYDPERK; VAN DEN DOOD VAN JOÄNNES, DEN LAATSTEN DER APOSTELEN, TOT AAN DE REGEERING VAN DEN KEIZER KONSTANTYN DEN GROOTEN, IN HET BEGIN DER VIERDE EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen, onder de regering van den Keizer Trajanus.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Inleiding tot de geschiedenis van het tweede Tijdperk.

Het einde van het voorgaande eerste, en het begin van het tweede Tijdperk, opende gunstige vooruitzichten voor de Christenen; zij moesten wel, met den dood van JOÄNNES, den laatsten der Apostelen, het mondeling onderwijs, en onmidlijk bestuur, van onfeilbare leeräaren ontbeeren; doch de schriften van JOÄNNES en zijne Mede-Apostelen, welke allengs meer algemeen bekend, en wier gezag weldra boven allen twijfel gesteld werd, waren voldoende, om de belijders van het Christendom, ten aanzien van hun geloof en wandel, voor te lichten, en te be-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ſtuuren. Indien de Christenen ſlechts getrouw en verſtandig beleefden, het geen zij, in deze ſchriften der Apostelen, leerden, konden zij, niet alleen op eene beſtendige duurzaamheid, maar ook, op eenen goeden voortgang en uitbreiding van JESUS Godsdienst, volgends zijne beloften, en onder den invloed van zijnen Geest, ſtaat maken. Niettegenſtaande den tegenſtand der Jooden, en de hevige ſchokken, welke de Christenen, onder de dwingelanden NERO en DOMITIÄAN, hadden moeten verduuren, was de leere van JESUS reeds in alle werelddeelen, zoo ver het Romeinſche Rijk zich uitſtrekte, en zelfs verder, verbreid, en had, hier meer daar min, duizenden aanhangers en belijders verkregen. Onder verſcheiden goede Vorsten, die, vervolgends, het roer van regeering in handen hadden, maakte de Godsdienst der Christenen verder Oost- en Westwaards goede voortgangen, zoodat 'er geen zoo afgelegen hoek der wereld ware, waar de dienst van den waaren God niet doordrong, geen volk van zoo woeste zeden, het welk niet, door het omhelzen van dezen Godsdienst, tot deugdzame werken gelenigd werd. (*) Evenwel genoten de Christenen niet beſtendig, noch overäl, rust, zelfs niet onder de beste Vorsten; het gemeen, opgeſtookt door de Priesters der Afgoden, en verkleefd aan het Bijgeloof, was, op zeer vele plaatzen, zoodanig op de belijders van eenen Godsdienst,

(*) Deze zijn de woorden van LACTANTIUS *de Mort. Perſecut.* CAP. 3. waarmede EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IV. 2, 7. en anderen overëenſtemmen.

dienst, die aan het Bijgeloof, door de verlichting der waarheid, den ondergang dreigde, gebeten, dat de gelijktijdige Kerkelijke Schrijvers meermalen klagen, dat de Christenen voor allerhande mishandelingen, en plunderingen, bij nacht of dag, blootstonden (*); dikwijls begeerde het volk, met onstuimigheid, hunnen dood, waar in de overigheid bewilligen moest, wilde zij geweld en oproer voorkomen; (†) dikwijls werden zij openlijk aangeklaagd, als schuldig aan veràchting der Goden, ontheiliging van den Godsdienst van den Staat, en Majesteitsschennis tegen den Keizer. Naarmate dan de Stadhouders en andere Overheden of Richters gezind waren, werden de Christenen, op losse beschuldigingen, hard behandeld, en willekeurig, zelfs ter dood gebracht. (§) Wanneer soortgelijke mishandelingen voor de Keizers gebracht werden, gaven deze wel somtijds gunstige antwoorden, maar die niet zelden, te flaauw of twijfelàchtig zijnde, niet voldeeden, om den haat van het gemeen, of de bijzondere vete van onbillijke Stadhouders, of Bijgelovige Priesters, te beteugelen. Ook mogen wij hier bijvoegen, dat niet alle Christenen zich altijd voorzichtig en bescheiden gedroegen. Sommigen vervielen tot dweepzucht, en waren, door hunnen verkeerden en kwaalijkgeplaatsten ijver, nu en dan oorzaken, dat de haat der Heidenen tot daadlijke vervolgingen uitberstte. De

(*) MELITO *Sardensis* bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26

(†) TERTULLIAN. *Apologet. Cap.* 35.

(§) TERTULLIAN. *ad* SCAP. *Cap.* 3. en 4. enz.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Gunstige vooruitzichten onder NERVA.

De regeering van den Keizer NERVA was, gelijk wij, in het voorgaande Deel, gezien hebben, voor de Christenen gunstig geweest. Deze prijswaardige Vorst, welke twee anders strijdige zaken, de oppermagt van éénen met de vrijheid van allen, had weten te vereënigen (*), had alle de ballingen, welke DOMITIÄAN in ballingschap verdreven had, vrijheid gegeven, om te rug te keeren, en alle beschuldigingen van gekwetste Majesteit verboden, bijzonder, dat niemand, voortäan, in rechten zou betrokken worden, omdat hij *op de Joodsche wijze* leefde (†), met welke uitdrukking, buiten twijfel, op de Christenen gedoeld wordt. Doch deze goede Vorst leefde te kort, dan dat de Christelijke Godsdienst van zijn zacht en billijk bestuur alle gehoopt voordeel trekken kon.

TRAJANUS volgt hem in de regering op.

Na eene regeering van slechts twee jaaren overleden zijnde, had hij tot zijnen opvolger ULPIUS TRAJANUS, dien hij tot Zoon had aangenomen. Deze bekleedde den troon van het Romeinsche Rijk, geduurende 19 jaaren, van het jaar 98 tot 117, der Christelijke Tijdrekening, zijnde van alle zijne onderdaanen geächt en bemind, zoodat de Romeinen hem eenparig den eernaam van *den Besten* gaven. Men kan zijn karakter vrij naauwkeurig opmaken, uit verscheiden Brieven, welke de jonge PLINIUS, als Stadhouder van *Bithyniën*, aan hem geschreven heeft, en uit zijne antwoorden op dezelve. Hij verschijnt

(*) TACIT. *Vit. Agricolae. Cap.* 3

(†) DIO CASSIUS *in Excerptis.*

schijnt daar in, als een lieftalig en vriendelijk Vorst, zeer gezet op recht en billijkheid. De gemelde PLINIUS heeft ook zijnen roem, in eene schoone lofreden (*), vermeld, en aan de nakomelingschap overgebracht. Merkwaardig is vooräl het gezegde van dezen Keizer, het welk EUTROPIUS (†) verhaalt; wanneer zijne vrienden hem berispten, dat hij al te vriendelijk was jegens ieder eenen, gaf hij hun dit bescheid: „ dat hij zulk een Keizer wilde zijn jegens de burgers, als hij, burger zijnde, gewenscht had, dat de Keizers jegens hem waren." Hij heeft vele en zwaare oorlogen gevoerd, en ten Noorden en Oosten verscheiden landen, als wingewesten, aan het Romeinsche Rijk gevoegd, welks paalen hij uitbreidde tot aan den *Tigris* en *Indischen* Occäan, alhoewel de meesten dezer landschappen, toen hij, kort voor zijn' dood, naa *Italië* terug keerde, weder afvielen, en zich aan de Romeinsche Heerschappij onttrokken. Jammer is het, dat wij geene uitvoerige beschrijving van zijne verrichtingen hebben, zelfs bezitten wij van DIO CASSIUS, die ze in het breede te boek gesteld had, hier niet dan korte uittrekzels.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Geen vervolger der Christenen.

Onder eenen zoo prijswaardigen Vorst, als TRAJANUS, die tevens een voorstander was van geleerdheid en geleerden, gelijk dan ook aanzienlijke Wijsgeeren en voorname Geschiedschrijvers, onder zijne regeering, gebloeid hebben, als PLUTARCHUS, PLINIUS de Jonge, TACITUS, SUETONIUS, enz., konden de Chris-

(*) *Panegijricus.*

(†) *Libr.* VIII. *Cap.* 2.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Christenen, met recht, rust en veiligheid verwachten; en, in de daad, de Keizer zelve richtte geene vervolging tegen Christenen aan, voor zijn persoon was hij hun vijänd niet (*), ook gaf hij geene wetten tegen hen. Het is dus, ten onrechte, wanneer men hem eene *derde* openlijke en algemeene vervolging der Christenen te last legt.

Die echter, onder zijne regeering bijzondere vervolgingen geleden hebben.

Desniettemin waren de Christenen, in bijzondere gewesten en steden, door het oproerig geweld des volks, door valsche en losse beschuldigingen, en den bijzonderen haat van sommige landvoogden en overheden, onder verscheiden voorwendzelen, aan onderdrukking, mishandeling en vervolging, blootgesteld (†), waar van wij eenige merkwaardige voorbeelden moeten aanvoeren.

Simon, Bisschop van Jerusalem gekruist.

In het begin reeds der regeering van TRAJANUS, werd SIMON, Zoon van KLEÖPAS, die, als tweede Bisschop van de *Jerusalemsche* Kerk, bij de Kerkelijke Schrijvers, te boek staat, ter dood gebracht. Waarömtrent EUSEBIUS (§) ons, uit HEGESIPPUS, de volgende bijzonderheden bewaard heeft. Wanneer 'er in *Palaestina* onderzoek gedaan werd, of 'er nog afstammelingen uit het Koninglijk Huis van DAVID overig waren, werd deze waardige man, die den hoogen ouderdom van 120 jaaren bereikt had, door eenige Joodschgezinde Ket-

(*) Dit zegt TERTULLIANUS uitdrukkelijk. *Apologet. Cap.* 6.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 32.

(§) *Hist. Eccles.* III. 32.

Ketters, bij den Stadhouder van *Syrië*, ATTICUS, verklaagd, als zijnde met JESUS vermaagdschapt, en dus uit het Stamhuis van DAVID, en een Christen. Op eene onwaardige wijze mishandeld en zwaar gepijnigd zijnde, al het welke de grijsäart, met onbezweken moed en standvastigheid, doorstond, tot verbaazing van den Stadhouder en zijne Krijgsknegten zelve, werd hij, ten laatsten, bij vonnis van dezen Stadhouder, aan het Kruis gehecht.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Vervolging in Bithynië.

Dit voorbeeld kan eenigzins twijfelächtig schijnen, dewijl de oude SIMEÖN, niet zoo zeer, ten minsten niet alleen, als Christen, maar als afstammende uit het Huis van DAVID, beschuldigd en ter dood verwezen werd; doch het geen, om dezen tijd, in *Bithynië*, een landschap van *Klein-Asië*, plaats had, laat ons geen' twijfel over, dat de Christenen, als Christenen, in sommige landschappen, vervolgd, gestraft, en gedood zijn geworden. Wij hebben, daaromtrent, een bericht, het welk boven alle tegenspraak is, in den Brief van PLINIUS den Jongen, toenmaligen Stadhouder van dat landschap, aan den Keizer TRAJANUS, geschreven, in het jaar 104, of volgends anderen, in het jaar 111, terwijl het antwoord van den Keizer ons het gevoelen van denzelven omtrent de behandeling der Christenen leert kennen. Deze beide Brieven zijn zoo merkwaardig, en geven ons, nopens de Christenen, zoo gewigtige bijzonderheden aan de hand, dat zij hier verdienen geplaatst te worden. PLINIUS schrijft aan den Keizer dus (*): „ Ik

(*) *Epistol. Libr.* X. *Epist.* 97.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Brief van PLINIUS aan TRAJANUS.

„ Ik ben gewoon, Heere! alles, waar omtrent ik „ twijfelächtig ben, ter uwer kennis te brengen. „ Wie toch kan mij beter besttuuren, wanneer ik „ iet niet waag te beslissen, of wie beter mijne on„ kunde onderrichten? Bij gerichtelijke onderzoe„ kingen, omtrent de *Christenen*, nooit tegenwoor„ dig geweest zijnde, weet ik dus niet, wat of in „ hoe verre men ten dezen gewoon is te straffen, „ of te vragen. Ook was ik niet weinig onzeker, „ of 'er eenig onderscheid plaats hebbe, ten aan„ zien van ouderdom? insgelijks, of tedere perso„ nen, hoe zwak ook, niet verschillen van sterke en „ forssche? of men vergiffenis schenkt, wanneer ie„ mand berouw heeft, dan of het den genen, die „ eenmaal Christen geweest is, niets bate, zulks „ thans niet meer te zijn? Of de naam zelve, al„ hoewel 'er geene euveldaaden mede gepaard gaan, „ dan of de euveldaaden, met den naam verbon„ den, te straffen zijn? Inmiddels heb ik mij zel„ ven omtrent die genen, welke bij mij, als Chris„ tenen, zijn aangebracht, op de volgende wijze, „ gedragen. Ik heb hen gevraagd, of zij Christe„ nen waren? Indien zij dit bekenden, herhaalde ik „ mijne vraag, voor de tweede en derde keer, hen „ met lijfstraffe dreigende: die bij hunne belijdenis „ bleven, liet ik ter straffe wegvoeren, alzoo ik „ in het geheel geene bedenking maakte, dat, wat „ 'er ook ware, van het geen zij beleden, eigen„ zinnigheid zeker en onbuigzame hardnekkigheid „ gestraft moest worden. Ook waren 'er nog an„ deren, even onzinnig; doch welke ik, omdat zij

„ Ro-

„ Romeinsche burgers waren, heb opgeschreven, „ ten einde hen na *Rome* op te zenden. Vervolgends, toen deze misdaad, gelijk het gaat, geduurende dit tijdsverloop, zich verder verspreidde, zijn mij meer bijzondere omstandigheden voorgekomen. Dus is mij eene aanklagte ter hand gesteld, zonder naamstekening, bevattende de namen van vele lieden, doch, welke ontkenden, dat zij Christenen waren, of geweest waren, gelijk zij dan ook de Goden aanriepen, zoo als ik hun vóórzeide, en voor uw beeldenis, dat ik, ten dezen einde, met de beelden der Goden, had laten voortbrengen, wierook en wijn offerden, ja CHRISTUS zelfs lasterden; tot al het welk, men zegt, dat zij, die waarlijk Christenen zijn, zich niet dwingen laten. Om deze reden heb ik gemeend, deze te moeten ontslaan. Anderen, die van eenen aanbrenger genoemd waren, zeiden wel in 't eerst, dat zij Christenen waren, doch ontkenden het terstond weder; sommige beleden, dat zij het geweest waren, maar 'er afstand van gedaan hadden, eenigen reeds zedert drie, anderen zedert meer, één zelfs reeds zedert twintig jaaren. Deze allen hebben uw beeldenis, en de beelden der Goden, veréérd, en te gelijk ook CHRISTUS gelasterd. Doch tevens verzekerden zij, dat de hoofdzaak van hunne schuld of dwaling hier in bestond, dat zij gewoon waren, op zekeren bepaalden dag, voor zonne-opgang, samen te komen, en met malkanderen een lied, ter eere van CHRISTUS, als eenen GOD, te

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100 tot 117.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100 tot 117.

„ zingen, en zich, ten plegtigsten, te verbinden,
„ niet tot euveldaaden, maar, dat zij geene dieve-
„ rijën, roof, noch overspel plegen, hun gegeven
„ woord niet breken, noch een aanbetrouwd pand
„ loochenen zouden. Dit verricht hebbende, waren
„ zij gemeenlijk gescheiden, maar vervolgends weder
„ bijëengekomen, om spijze te gebruiken, doch ge-
„ meene en schuldeloze spijze: en zelfs dit hadden
„ zij nagelaten, nadat ik, volgens uw bevel, alle
„ genootschappen (*Clubs*), bij plakaat, verboden had.
„ Ik oordeelde het daaröm te noodzaaklijker, van
„ twee dienaressen, die zij *diakonessen* noemden,
„ zelfs door middel van de pijnbank, te onderzoe-
„ ken, hoe veel waarheids deze belijdenis behelsde.
„ Doch, ik heb niets anders gevonden, dan dat het
„ een snood en buitenspoorig Bijgeloof is; en om die
„ reden, de verdere rechtshandeling uitstellende, mij
„ aan U vervoegd, om U raad te plegen. Trou-
„ wens, het onderwerp kwam mij alzins voor, raad-
„ pleging te verdienen, voornaamlijk, wegens het
„ aantal der genen, die daar door in gevaar komen,
„ want velen van allerhande jaaren en rang, ook van
„ beiderlei kunne, treft dit gevaar, en zal het ver-
„ ders treffen, dewijl de besmetting van dit Bijge-
„ loof niet alleen in de steden, maar ook tot de
„ dorpen en het platte land, is doorgedrongen; al-
„ hoewel het mij toeschijnt, dat zij gestuit en gebe-
„ terd kan worden. Ten minsten, het blijkt genoeg,
„ dat de Tempels, die reeds bijkans ledig stonden,
„ weder beginnen bezocht te worden, en dat men
„ de plegtige Godsdienstverrichtingen, die lang wa-

„ ren

„ ren verwaarloosd, weder hervat, dat ook op nieuw „ de offerbeesten alöm verkocht worden, die nog „ maar zeer zeldzaam kopers vonden. Waar uit men „ ligt kan gisfen, welke menigte van menfchen ver- „ beterd kan worden, indien berouw plaats mag vin- „ den."

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100 tot 117.

Aanmerkingen over dezen brief.

De inhoud van dezen merkwaardigen Brief levert ons ftoffe tot verfcheide aanmerkingen. *Vooreërst*, zien wij dit, hoe, ten dezen tijde, in *Bithynië*, en zeker niet min in andere landfchappen en gewesten, waar de Apostelen, inzonderheid PAULUS, gepredikt hadden, het aantal Christenen reeds aanzienlijk geweest zij, en wel van allerlei ouderdom, ftaat en kunne. *Ten tweeden:* dit getuigenis is loflijk voor de Christenen en den Christelijken Godsdienst. Een Landvoogd, een PLINIUS, een man van geleerdheid, en tevens een Wijsgeer, doet een fcherp gerichtelijk onderzoek, bij afvalligen, die anders gewoon zijn, de partij, die zij verlaten, te bezwaaren, maar ook brengt hij tedere vrouwen, dienaresfen der Christelijke Gemeente, op de pijnbank, om haar de waarheid af te persfen, doch hij vindt niets ten nadeele van de Christenen; de Christenen komen, op een' bepaalden dag, den Zondag, gelijk wij dit reeds in het I Deel gezien hebben, vroeg in den morgen, bijéén, misfchien wel, om de naarfpooringen van hunne vijanden te ontgaan, of ter gedachtenis van JESUS opftanding in den vroegen morgen van dezen dag. Zij zingen een lied, een Pfalm, of ander loflied, ter eere van CHRISTUS, als GOD, of als eenen GOD; dit verdient onze opmerking, ten einde de leere dezer Chris-

te-

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100 tot 117.

tenen aangaande JESUS te verftaan, en zij verbinden zich ten plegtigften, tot een deugdzaam leven — *Sacramento*, ftaat 'er, het welk men ook, *met eenen eed*, zou kunnen vertalen. Misfchien wordt 'er gedoeld, op de plegtigheid van het Heilig Avondmaal, waar bij de Christenen de gedachtenis van JESUS dood vierden, en hunne plegtige verbindenis tot den dienst van God, en een godzalig leven, die zij bij den Doop hadden afgelegd, ftaatlijk vernieuwden. — *Ten derden*, zien wij, uit dezen Brief van PLINIUS, dat, alhoewel hij enkel fpreekt van het aantal van zulken, die in gevaar kwamen, en niet bepaaldelijk van zulken, die gedood zijn, omdat zij Christenen waren, 'er evenwel velen, om die belijdenis, ter dood zijn gebracht, ja dat hij zelve 'er eenigen van heeft laten ter dood brengen, welke aanmerking licht verfpreidt, over het verfchil, nopens het groot of klein getal der martelaren en bloedgetuigen. *Ten vierden:* fommigen in onzen tijd hebben, ten einde voor de vervolgingen, die de Christenen onder de Heidenen hebben moeten ondergaan, redenen te vinden, veel gefproken van de dweepzucht der eerfte Christenen, en van hunne halftarrigheid, waar door zij de burgerlijke Overheid, als tegen wil en dank, genoodzaakt hebben, om hard met hun te werk te gaan, als met lieden, die zich, onbuigzaam, verzetten tegen de wetten en bevelen der Overigheid. Doch, deze Brief van PLINIUS geeft ons een naauwkeurig denkbeeld, omtrent de handelwijze met de Christenen gehouden. Deze Landvoogd, trouwens, geeft niet duister te kennen, hoe willekeurig men hen behandelde; zoo dat hij, door deze wil-

willekeurige handelwijze, zelve in twijfel ſtond, of men, ten hunnen opzichte, onderſcheid moest maken, van jaaren, en kunne? of men die genen moest ſpaaren, die berouw hadden, en het Christendom verzaakten, dan niet? of de naam van *Christen* alleen misdaad genoeg ware, zonder dat eenige ſchuld aan euveldaaden, oproerigheid enz. bleek? Dit alles ſchijnt te verönderſtellen, dat de bijzondere overheden of landvoogden de Christenen, naar hunne willekeurige gezindheden, dus behandeld hebben. Hij zelve, een beſcheiden, en anders weldenkend man, liet Christenen ter dood brengen, alleen omdat zij, niettegenſtaande zijne bedreiging, bij hunne belijdenis bleven, zonder dat hij eenig acht wilde ſlaan, op de waarheid of het gewigt van het geen zij beleden, maar omdat hij dit voor hardnekkige halſtarrigheid hield. Hoe moet men toch zodanige handelwijze noemen? Daar waren, tot hier toe, geene bepaalde wetten, omtrent de Christenen, ook kunnen gevoelens nooit, bij billijke wetgevers, de voorwerpen van wetten wezen. Het kan nooit met de menschlijkheid, ik laat ſtaan, met de rechtvaardigheid, beſtaan, dat men kinderen, en nog onmondige jonge lieden, op dezelfde wijze, als volwasſenen, zou behandelen; indien een Christen te zijn enkel als eene dwaling des verſtands te beſchouwen, en 'er geene misdaad tegen den Staat of de Maatſchappij mede verbonden ware, wat kon men dan, naar billijkheid, meer vorderen, dan dat iemand zijne dwaling erkende, en 'er berouw van betuigde? Maar zelfs eene dwaling, als dwaling, kan voor de wet, die over de ge-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

gevoelens niet kan heerschen, nooit misdaadig zijn. Daarënboven blijkt, uit het geheele beloop van PLINIUS gedrag in dezen, dat hij, bij zijne onderzoekingen, zich niet heeft laten gelegen zijn, aan het geen de Christenen eigenlijk omtrent den Godsdienst geloofden. Hij hield het Christendom voor een dweepzuchtig en roekeloos Bijgeloof, waar voor het in het gemeen van de Heidenen, die het niet kenden, gehouden werd, een Bijgeloof, het welk in zijne oogen zoo snood als spoorloos was, omdat, naamlijk, het Christendom, uit zijn' eigen aart, het verval en den ondergang van het Heidendom, of van den Godsdienst van den Staat, met zich bracht, zoodat, waar de Christenen vermenigvuldigden, de Tempels ledig stonden, de Godsdienstplegtigheden verwaarloosd werden, en de offerbeesten geene koopers vonden. En het geen hij, bij zijn onderzoek, van hunne leere en gevoelens vernam, bevestigde hem in deze zijne opgevatte mening, dewijl deze leere en gevoelens vreemd en ongehoord voor eenen Heiden waren. In dit gezichtpunt het Christendom beschouwende, geloofde hij, dat men hetzelve moest stuiten en te keer gaan, opdat niet de Godsdienst van den Staat te grond gaan, en daar uit allerhande verwarringen geboren mogten worden. De onbillijkheid ondertusschen van zoodanig een gedrag straalt elk in de oogen. — Verders, waar in betoonden toch deze Christenen zich als Dweepers, die, door hunne halstarrigheid, de overigheid noodzaakten, hen te straffen? Immers, PLINIUS erkent zelve, dat zij hunne *liefdemaaltijden*, want deze worden, duidelijk, door

hem

hem bedoeld, hebben nagelaten, zoodra hij, bij plakaat, alle genootschappen en broederschappen (*clubs*) verboden had. Dus toonden zij hunne bereidvaardigheid, om de bevelen der overigheid te gehoorzamen. Maar, zoo veel toe te geven is toch de gewoonte van Dweepers niet — 't Is waar, de Christenen weigerden, tegen de bedreiging van den landvoogd aan, de beelden der Goden en de beeldenis des Keizers, te verëeren, en CHRISTUS te lasteren, terwijl echter sommigen daarömtrent toegaven, en het een en ander, naar het voorschrift van PLINIUS, verrichtten! Hier op is aan te merken, dat deze laatsten, die zulks deeden, of geene Christenen ooit geweest waren, of het Christendom verlaten hadden, maar zij, die *waarlijk* Christenen waren, konden tot niets van dit alles gedwongen worden; omdat, naamlijk, hun Godsdienst hen leerde, dat men alleen God, en geene beelden, geene schepzelen, aanbidden en verëeren moet. Zoodanig iet van hun te vergen, was hun geweten te dwingen, het welk nooit verschoond kan worden. In zulk een geval geldt deze verklaring der Apostelen: *Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen!* Eene verklaring, welke SOKRATES zelve heeft afgelegd en beweerd. Ik zwijge nog, dat, toegestaan zijnde, dat men grond had, om dweepzucht bij deze Christenen te vermoeden, dan nog eene goede staatkunde alle middelen van geweld zou afkeuren, opdat die dweepzucht niet te meer werde aangezet en aangevuurd. De slotsom van alle deze aanmerkingen is, dat deze Brief van PLINIUS voor de Christenen van zij-

II BOEK I Hoofdst. na C.G. Jaar 100. tot 117.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

zijnen tijd, en voor het Christendom, als zoodanig, een verëerend gedenkſtuk is, waar'in een tegen hen vooringenomen man, dien men als hunnen vijänd kan aanmerken, na gedaan richterlijk onderzoek, verklaren moet, geene misdaaden tegen den Staat of tegen de goede zeden in hun te hebben kunnen opſpooren; terwijl zijn eigen geweten hem overtuigt, dat men te hard en onbillijk met hun handelde, waaröm hij zijnen Oppervorst deswegens raadpleegt, en dien eenen zachten en menschlijken voorſlag doet. ———

Antwoord van TRAJANUS op denzelven.

Het antwoord van den Keizer op dezen Brief was: „ Gij hebt, bij het onderzoek der zaak van die „ genen, die, als Christenen, bij u verklaagd waren, „ recht gehandeld, zoo als het behoorde. Men „ kan toch hier omtrent niets in het algemeen vastſtellen, het geen, als 't ware, eene bepaalde vorm „ van Procedeeren zou uitmaken. Men moet hen „ niet opzoeken, maar, wanneer zij aangebracht en „ overtuigd worden, moet men hen ſtraffen; zoo „ nogthans, dat, wie ontkent, een Christen te zijn, „ en zulks met de daad openbaar doet blijken, „ door naamlijk aan onze Goden te offeren, uit „ hoofde van zijn berouw vergiffenis geniete, hoe „ zeer hij ook, ten aanzien van het voorledene, „ verdacht moge wezen. Doch, beſchuldigingen „ zonder naamstekening moeten, bij geene misdaaden, hoegenaamd, in aanmerking genomen worden. Dit toch geeft een zeer ſlecht voorbeeld, „ en komt met den aart van onze regeering niet „ overëen."

Wan-

Wanneer wij deze uitſpraak van TRAJANUS in overweging nemen, kunnen wij het den Christenen van dien tijd geenszins ten kwaade duiden, dat zij zich daar over bezwaren, als een vonnis, het welk, gelijk TERTULLIANUS (*) zich 'er over uitlaat, „ niet anders dan als verward en tegenſtrijdig kan „ geächt worden te zijn. Hij wil niet, dat men „ hen zal opzoeken, als zijnde onſchuldig, en hij „ beveelt hen te ſtraffen, als waren zij ſchuldig. „ Hij verſchoont, en is wreed te gelijk, hij wil niet „ van hun weten, en hij ſtraft hen. Waaröm we- „ derſpreekt gij u zelven, met deze uwe uitſpraak? „ Indien gij hen veröordeelt, waaröm zoekt gij hen „ niet op? Indien gij hen niet opzoekt, waaröm „ ſpreekt gij hen dan ook niet vrij?" In de daad, naardien het bleek, dat de Christenen geene deugnieten, noch ook gevaarlijke onderdanen van den Staat waren, hadden zij alle recht op het genot van verdraagzaamheid en vrijheid van gevoelen in het Godsdienſtige. Doch, de Keizer beſchouwde de Godsdienstgevoelens der Christenen, als gevaarlijk voor den openbaren Godsdienst van zijn Rijk, hij zag hunne ſtandvastigheid voor hardnekkigheid aan, en was, buitendien, een zoo groot vijänd van alle bijzondere genootſchappen, dat hij zelfs niet wilde dulden het oprichten van een gild van timmerlieden, te *Antiöchië*, om, in geval van brand, tot het blusſchen van denzelven gebruikt te worden (†). Soortgelijke overwegin-

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Aanmerkingen over dit antwoord.

(*) *Apologet. Cap.* 2.
(†) PLIN. *Epist. Lib.* X. *Epist.* 43.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

gingen kunnen het anders onbestaanbaar besluit van TRAJANUS begrijpelijk maken, het welk, van den éénen kant wel naar menschlievendheid neigde, en ook, in de daad, vele Christenen het leven behield, doch aan den anderen kant eene opene deur liet, voor allen, die goedvonden, de Christenen door beschuldigingen en vervolgingen te kwellen, zoo veel te onrechtvaardiger, omdat de Christenen, hoe zeer door hunnen Godsdienst het Heidendom afbreuk leed, echter daartoe geene andere wapenen, dan leere en bewijzen bezigden, tegen welke lijfsstraffen een even onredelijk als onmenschlijk middel van verdediging waren.

Marteldood van IGNATIUS, Bisschop van Antiöchië.

Het is een groot ongeluk voor de Kerkelijke Geschiedenis der Christenen, dat wij, in deze vroeger eeuwen, slechts weinige, zoo echte en duidelijke, gedenkstukken bezitten, terwijl van zoo velen, die bovendien voor handen zijn, de onëchtheid onloochenbaar blijkt, of de echtheid ten minsten zeer twijfelächtig gemaakt kan worden. Een voorbeeld hier van kunnen wezen de Geschiedenis van den marteldood van IGNATIUS, Bisschop van *Antiöchië*, welke onder TRAJANUS heeft plaats gehad, en de Brieven, die door dezen bloedgetuigen geschreven zullen zijn. IGNATIUS was, volgends EUSEBIUS, de tweede Bisschop van *Antiöchië*, gelijk wij in het Iste *Deel Bladz.* 274. gezien hebben; indien wij den fabelschrijver NICEFORUS willen geloven, zou hij *één* der kinderen geweest zijn, die CHRISTUS op zijne armen nam en zegende; ook zou hij, gelijk sommigen meenen, JESUS, na zijne opstanding, gezien en aan-

aanschouwd hebben, doch de plaats in zijnen Brief aan de Christenen van *Smirna* (*), waar uit men dit heeft afgeleid, geeft zulks niet te kennen: de woorden zijn: „ Want, ik weet ook, en geloof, „ dat hij (JESUS) na zijne opstanding in het vleesch „ geweest is," dat is, eene menschlijke natuur gehad heeft, het welk hij, te dier plaatze, tegen de genen, die eene waare menschlijke natuur in JESUS ontkenden, verder bewijst. Hoe het zij, hij wordt, als een leerling der Apostelen, bijzonder van den Apostel JOÄNNES, met recht, onder de Apostolische vaders geteld, en zijn Godsvrucht, ijver, en deugd, door de Kerkelijke Geschiedschrijvers, ten hoogsten geroemd. In de opschriften zijner Brieven draagt hij den naam *Theoforos*, als of men zeide, *Godsdrager*, omdat hij JESUS en GOD steeds in zijn hart en belijdenis omdroeg, ten ware men deze benaming eenvouwig in de betekenis van *Godsdienaar* behoore te nemen.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Als TRAJANUS, in het jaar 106, of 116, want dit blijft onzeker, zich te *Antiöchië* bevond, werd IGNATIUS gevangen, over wien de Keizer het vonnis uitsprak, dat hij, onder eene wacht soldaten, naa *Rome* gevoerd, en aldaar, ten schouwspel voor het volk, aan de wilde beesten zou worden voorgeworpen, welke dood de waardige man, in den openbaren schouwburg, moedig en standvastig, zijn geloof getrouw blijvende, ondergaan heeft.

Dit verhaal van den dood van IGNATIUS vindt men

Aanmerkingen

(*) *Cap.* 3.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

over dezelve.

men dus hoofdzaaklijk bij EUSEBIUS (*), welke echter zijn verhaal aanvangt, met een, *men zegt*, en bij HIËRONYMUS (†): Wij hebben zelfs eene bijzondere uitvoerige Geschiedenis van zijnen marteldood, die het voorkomen heeft, als ware zij van eenen ooggetuigen opgesteld. (§) Doch, wanneer wij naar eenige omstandigheden onderzoek doen, rijzen 'er bedenklijkheden, die zich niet ligt uit den weg laten ruimen. Behalven de onzekerheid des tijds, wanneer IGNATIUS ter dood zou gebracht zijn, ontmoeten wij geen recht bescheid, nopens de aanleidende gelegenheid, bij welke IGNATIUS in gevangenis gekomen is. Sommigen zeggen, dat, als TRAJANUS, ter eere van zijne Goden, wegens zekere overwinning, een dankfeest hield, IGNATIUS hem deswegens zelfs openlijk in den Tempel bestraft zou hebben. Indien dit zoo ware, zou men hem niet van verkeerden ijver en dweepzucht kunnen vrij plijten; anderen zeggen, dat, eene zwaare aardbeving groote schade te *Antiöchië* aangericht hebbende, het volk, opgestookt door de Heidensche Priesters, de schuld van dit onheil, gelijk meermalen geschiedde, op de Christenen hebbe geworpen, en geroepen, dat men hen, als vijänden der Goden, ter dood moest overgeven. Zoodanige aardbeving is, in de daad, *Antiöchië* overgekomen, in het jaar 115, doch, het is niet zeker, dat de

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

(†) *De viris illustr. Cap.* 16.

(§) *In* COTELERII *Patr. Apostol. Vol.* II. *pag.* 157.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

de dood van IGNATIUS in dat of het volgende jaar geplaatst kan worden. Even min kan men bij iemand de reden opdelven, waaröm TRAJANUS den Christen-Bisſchop niet te *Antiöchië* ter dood bracht, maar hem na *Rome* deed voeren, ten einde hem daar zijne ſtraffe te doen ondergaan? (*) De Geſchiedenis van zijn martelaarſchap geeft daar van deze reden, dat TRAJANUS, door deze verre reize, en aanhoudendende kwellingen op dezelve, hem heeft willen afmatten, ook opdat hij, te *Antiöchië* gedood wordende, de gelovigen aldaar niet in het geloof verſterken, en onder hen roemrijk ſtrijden en ſterven, maar te *Rome*, onbekend onder onbekenden, als een kwaaddoener, zou omkomen. Anderen gisſen, dat zulks geſchied zij, opdat het omvoeren van eenen zoo ijverigen Leeräar door verſcheiden gewesten des Rijks, en zijn openlijk ter dood brengen in de Hoofdſtad, des te meer tot afſchrik voor de Christenen zou verſtrekken. VENEMA erkent daar in eene bijzondere beſchikking van Gods Voorzienigheid, opdat zijn marteldood des te heerlijker zoude wezen, en de Christenen niet alleen te *Rome*, maar ook onder vele gemeenten, door welke hij heen gevoerd werd, in hun geloof zouden bevestigd worden. Nog verhaalt men eene zeer onwaarſchijnlijke omſtandigheid, te weten, dat IGNATIUS een geſprek met den Keizer zal gehad, en hem in hetzelve de leere van den waaren God

(*) JOS. SCALIGER *ad* EUSEB. *Chron. pag.* 207. heeft deze zwarigheid reeds geöpperd.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

God en den Heiland der Wereld verklaard zal hebben.

Dit alles, en wat hier meer zou kunnen bijgevoegd worden, ſtelt de geheele gebeurenis, van IGNATIUS, op last van TRAJANUS van *Antiöchië* naa *Rome* gevoerd, en daar ter dood gebracht, op losſe ſchroeven; waaröm 'er ook zijn, die, dezelve verwerpende, liefst denken, dat hij, in vrede, te *Antiöchië*, overleden is. (*)

De Brieven van IGNATIUS.

Indien de Brieven, welke men zegt, dat IGNATIUS, op zijne reize naa *Rome*, geſchreven zal hebben, en die nog voor handen zijn, ongetwijfeld echt waren, gelijk ook de Brief van POLYKARPUS, Bisſchop van *Smirna*, zijnen tijdgenoot, kon de zaak geen twijfel lijden. POLYKARPUS vermaant, in den gemelden Brief, de Christenen te *Filippi*, aan welke dezelve gericht is, om de ſtandvastigheid na te volgen, „ die zij met oogen gezien hadden, in den zaligen IGNATIUS, en ZOSIMUS, en RUFUS; als ook in anderen onder „ hen." Doch te gelijk is het zeldzaam, dat hij, in het ſlot van dezen Brief, ſchrijft: „ Wanneer gij „ iet zekers weet, van IGNATIUS, en die bij hem „ zijn, zoo ſchrijft het ons," even als of hij nog in leven ware, ten zij men dit moete verſtaan, van eenige nadere bijzonderheden van zijnen dood, doch welke POLYKARPUS, in allen geval, zoo ſchielijk en naauwkeurig te weten kon komen, als de

(*) C. OUDINUS *Comment. de Sriptor. et ſcript. Eccles. Tom.* I. *Sect.* II. *Cap.* 5-12.

de *Filippiërs* zelve. Verders maakt POLYKARPUS gewag van eenen Brief, door IGNATIUS aan hem en de gemeente te *Smirna* geschreven, met nog andere, welke hij te gelijk met zijnen Brief aan de Christenen van *Filippi* overzond.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

IGNATIUS zelve meldt, in de gezegde Brieven, indien zij echt zijn, verscheiden bijzonderheden van zijne wegvoering na *Rome*: „ Ik ben Gods graan, " schrijft hij in zijnen Brief aan de Christenen te *Rome* (*), „ en zal, door de tanden der wilde „ beesten vermalen worden, opdat ik een rein brood „ van CHRISTUS bevonden worde. Van *Syrië* af „ tot *Rome* toe, heb ik met wilde beesten te kam„ pen, zijnde aan tien luipaarden gebonden; " daarmede de soldaten, die zijne wacht uitmaakten, aanduidende, hoewel deze zeer verzacht moeten zijn, zou hij anders, op de reize, deze en de andere Brieven aan de Christengemeenten geschreven hebben, en gelijk hij doet, aan de gemeente te *Efeze* (†), beloven, dat hij, in eenen naderen Brief, hun breeder zou verklaren, „ de Godlijke huishou„ ding omtrent den nieuwen mensch, JESUS CHRIS„ TUS, door het geloof en liefde in hem, ten min„ ften, indien de Heere het hem openbaarde." Zijn geheele Brief aan die van *Rome* is ingericht, om hen te verzoeken, dat zij geene pogingen aanwenden, ten einde hem te bevrijden van den marteldood, tot welken hij bereid is, naar welken hij verlangt.

„ Niets,

(*) *Cap.* 4. en 5.

(†) *Cap.* 20.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

„ Niets, zegt hij, van zichtbare of onzichtbare din- „ gen, kan mij bekooren, opdat ik JESUS CHRIS- „ TUS deelächtig worde. Laat vuur, het kruis, de „ woede der wilde beesten, het verbrijzelen der „ beenderen, het verbreken der leden, ja de ſtraffen „ der duivelen mij overkomen, indien ik ſlechts „ CHRISTUS deelächtig worde" —— En wat verder: „ Mijne liefde is gekruist. (*) Daar is geen „ vuur in mij, dat de ſtoffe (het zichtbare) be- „ mint; maar een levendig water, het welk in mij „ ſpreekt, en tot mij zegt: Kom tot den Vader." enz.

Dan aan de echtheid van deze Brieven, zoo van POLYKARPUS, als die van IGNATIUS, wordt, om gewigtige redenen, ſterk getwijfeld. Van den Brief van POLYKARPUS zullen wij zulks in het vervolg zien; van de Brieven van IGNATIUS is het hier de plaats, kortelijk aan te wijzen, wat 'er van derzelver echtheid of onëchtheid zij.

Zijn naauwlijks voor echt te houden.

Onder den naam van IGNATIUS leest men 15 Brieven; drie van dezelven, zijnde een aan de Maagd MARIA, en twee aan den Apostel JOÄNNES, die enkel in het Latijn voor handen zijn, worden algemeen voor onëchte ſtukken erkend, en verdienen geene verdere aanmerking. Van de overige twaalf, die in de *Griekſche* taal vervat zijn, worden 'er nog

5 ins-

(*) Deze woorden kunnen betekenen: „ Mijne genegenheid voor de wereld en zichtbare dingen, " of „ JESUS, het voorwerp mijner liefde, enz." In den laatſten zin worden zij gemeenlijk opgevat; de eerſte ſchijnt echter in het verband de natuurlijkſte.

5 insgelijks vrij algemeen verworpen, zij houden aan zekere Christin MARIÄ, aan de Christenen te *Tarsus*, *Filippi*, en *Hiërapolis*, en aan den Diakon HERO te *Antiöchië*; maar de overige zeven, die reeds bij EUSEBIUS bekend zijn (*), aan de gemeenten te *Efeze*, *Magnesië*, *Tralles*, *Rome*, *Filadelfia*, *Smirna*, en aan POLYKARPUS, Bisschop te *Smirna*, welke alle door IGNATIUS zullen geschreven zijn, geduurende zijne reize, en vervoering van *Syrië* naa *Rome*, hebben aanleiding gegeven tot eenen strijd over derzelver echtheid of onëchtheid, eenen strijd, die des te heviger gevoerd is, omdat de inhoud dezer Brieven geächt werd beslissend te zijn, omtrent de oudheid en Godlijkheid der Bisschoppelijke waardigheid in de Christen-Kerk, als ook in den twist over het gezag der overleveringen, en de leere omtrent het Heilig Avondmaal. Ten einde zich, bij dezen twist, een duidelijk begrip te maken, moet men weten, dat deze Brieven, in eene dubbele uitgave, tot ons gekomen zijn, eene langere en eene kortere. De laatste, of kortere uitgave werd eerst, in eene Latijnsche vertaling, door JAKOB USHER (USSERIUS) in het jaar 1644, en twee jaaren na hem, in den Griekschen Tekst, door JS. VOSSIUS, uit handschriften in het licht gebracht. Reeds hadden voorname hoofden der Kerkhervorming de eerste of langer uitgave als onëcht verworpen, maar nu de korte Tekst in het licht verscheen, nam de twist eerst recht zijnen aanvang. Het verschil loopt over

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

over twee vragen: vooreerst, over de echtheid dezer Brieven, in het gemeen; ten tweeden, indien men deze echtheid al erkenne, of men dan de wijdlopiger dan wel de korter uitgave derzelven voor echt te houden hebbe? Wat dit laatste betreft, men heeft, aan den éénen kant aangemerkt, dat de langer uitgave zoo gezwollen en woordrijk opgesteld onmooglijk strooken kunne met de omstandigheden, in welke IGNATIUS verkeerde, toen hij deze Brieven zal geschreven hebben; behalven, dat 'er verscheiden bijzonderheden in voorkomen, die laater zijn, dan de leeftijd van dezen waardigen man, als ook dat de Godheid van JESUS CHRISTUS, in dezelve, niet rechtzinnig, geleerd en voorgedragen wordt. Daartegen wordt, van den anderen kant, ingebracht, dat de kortere uitgave vele gapingen heeft, door welke het verband gebroken wordt, welke uit de grooter uitgave licht ontvangen, zoodat de korter niet anders dan een overhaast gemaakt uittrekzel uit de grootere schijnt te wezen, misschien wel vervaardigd, omdat men de grootere niet rechtzinnig genoeg keurde. En, welk middel is 'er, om hier met grond te beslissen, alschoon de waarschijnlijkheid ten voordeele van de korter uitgave overhelle? Wat de echtheid der Brieven, in 't gemeen, betreft, tegen dezelve dienen verscheiden sterke, zoo uit- als inwendige, bewijzen. Wat de uitwendige bewijzen betreft, ons ontbreken oude en zekere getuigenissen, dat IGNATIUS deze Brieven geschreven heeft. IRENEUS (*) haalt

(*) *Adv. hær.* V. 28.

haalt wel een gezegde aan, dat ook in deze Brieven voorkomt, maar hij meldt het, als *een gezegde van éénen der onzen*, gelijk hij zich uitdrukt, zonder iemand te noemen, alhoewel EUSEBIUS (*) zegt, dat hij van IGNATIUS en zijne Brieven gewaagt; waarïn deze Geschiedschrijver mistast. ORIGENES is de eerste, die eene plaats uit den Brief aan de *Efeziërs* aanhaalt, doch, insgelijks, zonder den Schrijver te noemen, sprekende alleen van eenen *Martelaar* in 't gemeen. Zij schijnen aan CLEMENS *van Alexandrië*, en TERTULLIÄAN, onbekend te zijn gebleven, en EUSEBIUS zelve, gelijk wij reeds gezegd hebben, laat voor deze Geschiedenis een, *men zegt*, vooräfgaan. De inhoud en stijl der Brieven is, over het geheel, gezwollen, dweepächtig, en, wat men ook anders zegge, veel verschillende van die eenvouwigheid, welke men in eenen onmiddelijken leerling der Apostelen verwachten zou. Zij vertoonen ja eenen grooten ijver voor den Godsdienst, en warme liefde voor JESUS, doch de drift, om eenen Martelaar te wezen, in dezelve is grooter, dan met de Christelijke leere en de lessen van JESUS bestaanbaar is. Zij strekken, om de Christenen te bevestigen, in de leere der Apostelen, en te gelijk zekere Joodschgezinde en andere dwaalleeräaren te wederleggen; dus verklaren zij zich tegen de verkleefdheid aan de Joodsche gebruiken en plegtigheden; tegen het vieren van den *Sabbath*, aanspoorende, om *naar des Heeren leven te leven*, dus de viering

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

(*) *Hist. Eccles.* III. 36. V. 8.

ring van den Zondag benoemende, die *des Heeren dag* genoemd werd. Merkwaardig is de volgende plaats (*): „ Ik heb gehoord, dat ſommigen zeg- „ gen: als ik het niet in de Archieven," (liever, naar eene andere lezing, *in de ouden*) „ vinde, ge- „ loof ik het *Euängelie* niet; en als ik hun zeide: „ dat het geſchreven ſtaat, gaven zij ten antwoord: „ deze liggen voor ons! Mijne Archieven (*mijne* „ *Ouden*) zijn JESUS CHRISTUS, mijne onvervalſch- „ te Archieven, zijn kruis en dood, en zijne opſtan- „ ding, en het geloof door hem, door welke ik, „ onder uw gebed, wil gerechtvaardigd worden." In deze plaats handelt de Schrijver tegen Joodschgezinden, die het Oude Testament en de oude Godsdienstplegtigheden wilden aanhouden. Elders verzet de Schrijver dezer Brieven zich tegen die dwaalleeraars, welke beweerden, dat JESUS enkel *in ſchijn* een mensch geweest zij. Ondertusſchen is hij tegen de dwaalleeräars al te ſterk in zijne uitdrukkingen: *Zij zijn beesten in menschlijke gedaante*, ſchrijft hij aan die van *Smirna*. Verders is de leere des Schrijvers nopens JESUS, als God, doorgaands overëenkomſtig de leere der Apostelen, alleen wordt, in den Brief aan die van *Smirna* (†), JESUS CHRISTUS de Zoon van God genoemd, *naar den wil en magt van God* (§). Van het Heilig Avondmaal ſchrijft

(*) *Aan die* van *Filadelphia Cap.* 8.

(†) *Cap.* I.

(§) Κατα θελημα και δυναμιν θεου, ten zij 'er eene andere lezing ware, *κατα θεοτητα και δυναμιν*, *naar*

schrijft hij (*). „ Draagt zorg, dat gij gemeen- „ schaplijk éćne dankmaaltijd (*Eucharistia*) gebruikt; „ want het is één vleesch van onzen Heere JESUS „ CHRISTUS, en éćne drinkbeker tot verëeniging zijns „ bloeds." Zoo schrijft hij (†) van valsche leeräaren, „ die het nachtmaal en het gebed niet ge- „ bruiken; dewijl zij ontkennen, dat het nachtmaal „ het vleesch van onzen Heiland JESUS CHRISTUS „ is, dat voor onze zonden geleden, en hetwelk de „ Vader, naar zijne goedertierenheid, opgewekt heeft." Voords wijst de Schrijver telkens op het Euängelie en de Apostelen, wanneer hij de Christenen omtrent de leere wil onderrichten, waar uit men EUSEBIUS kan ophelderen, als hij schrijft (§), dat IGNATIUS de Kerken, waar hij doorreisde, vermaand hebbe, dat zij de *overlevering* der Apostelen zouden vasthouden, „ welke hij, zekerheids halven, als een „ getrouw getuigen nodig geöordeeld hebbe, schrifte- „ lijk te schetzen," waar mede EUSEBIUS duidelijk op deze Brieven doelt. Wanneer de Schrijver dezer Brieven van den eerbied en onderwerping, welke de Christenen aan hunne Bisschoppen en Oudsten verschuldigd zijn, spreekt, gaat zijne uitdrukking alle maat te buiten; dan wil hij, *dat zij op den Bisschop*

de Godheid en kracht. Men zie VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 410.

(*) Aan die van *Filippi Cap.* 4.

(†) Aan die van *Smirna Cap.* 7.

(§) *Hist. Eccles.* III. 36.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

schop zien moeten, als op den Heere (*), dat zij verpligt zijn, *den Bisschop zoo na te volgen, als* JESUS CHRISTUS *zijnen Vader; en de Oudsten, gelijk de Apostelen* (†); en *wie iet zonder voorweten van den Bisschop verricht, die dient den Duivel* (§). Tot een voorbeeld van zijne *Mystikerij*, mogen de volgende plaatzen strekken: In den Brief aan de *Efeziërs* (**) spreekt de Schrijver van „ de drie „ verborgenheden des geroeps, die in een Godlijk „ stilzwijgen volbracht zijn, en van welke de Vorst „ dezer Wereld niets weet, den maagdelijken staat „ van MARIÄ, haar baaren, en den dood des Hee„ ren." In den Brief aan die van *Tralles* (††). „ Ik zou u ook wel van hemelsche dingen schrij„ ven, maar ik duchte, dat gij mij niet vatten zult. „ Want de rangschikkingen der Engelen, en de in„ richtingen van hunne Vorstendommen, zichtbare „ en onzichtbare dingen, zijn mij niet zoo onbe„ kend: maar daaröm ben ik nog niet volkomen." enz. Eindelijk, want alles bij te brengen, duldt ons bestek niet, in den Brief aan de *Magneziërs* (§§) noemt de Schrijver JESUS CHRISTUS, „ het eeuwig „ woord des Vaders, niet voortgekomen uit de Stil-

„ te

(*) Aan die van *Efeze Cap.* 6.
(†) Aan die van *Smirna Cap.* 8.
(§) Aldaar *Cap.* 9
(**) *Cap.* 19.
(††) *Cap.* 5.
(§§) *Cap.* 8.

„ te of Stilzwijgendheid, (*Sigee*) en die zijnen Zen- „ der in alles behaagd heeft." In deze plaats is de toefpeling op *Sigee*, ééne der *Æonen*, of eeuw-wezens van de *Gnostieken* al te duidelijk, dan dat men de woorden in eenen anderen zin, zonder verdrajing, fchijnt te kunnen opvatten, maar deze benaming (*Sigee*) wordt eerst, na den leeftijd van IGNATIUS, in het leerftelzel van VALENTINUS, gevonden.

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Om nu alles, wat uit den inhoud geenszins voor IGNATIUS van *Antiöchië* fchijnt te voegen, waaröm derhalven de echtheid dezer Brieven, met recht, verdacht wordt gehouden, op te losfen, neemt men wel zijn' toevlucht tot de onderftelling, dat deze Brieven, met den tijd, vele veränderingen, door tusfchenvoegingen en inlasfchingen, geleden hebben; doch, men heeft, bij deze Brieven, geene vaste regelen, volgends welke men die onëchte bijvoegzelen van het echte werk van IGNATIUS onderfcheiden kan; die genen, welke in oude gefchriften hunne gevoelens inlaschten, of hunne eigene opftellen aan ouder Schrijvers toekenden, waren niet altijd zoo onkundig en onbekwaam, dat men dit bedrog zoo gemaklijk ontdekken kon. Na alles, komt het mij voor, dat deze Brieven niet van IGNATIUS, maar van eene laater hand, waarfchijnlijk uit het midden van de derde eeuw, oorfpronglijk zijn, wanneer men, opzetlijk, zijn werk maakte, om het gezag der Bisfchoppen op te vijzelen. Ondertusfchen, al wilde men de echtheid dezer Brieven erkennen, zou nogthans het verfchil over den oorfprong der Bisfchop-

pe-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

pelijke inſtelling, uit dezelve weinig licht ontvangen, alzoo men 'er niets meer uit zou leeren, dan dat IGNATIUS voor zich de Bisſchoppelijke waardigheid voor eene inſtelling van CHRISTUS en de Apostelen gehouden hebbe.

Marteldood van CLEMENS van Rome en anderen onzeker.

Is het nu zoo onzeker, of de Geſchiedenis van IGNATIUS, die, met zoo vele bijzonderheden, tot ons gekomen is, waarheid zij, men zal dan geen gewigt kunnen hechten aan laater verhalen, die van alle gezag der Ouden ontbloot zijn, nopens anderen, die, onder den Keizer TRAJANUS, ter dood zullen gebracht zijn, onder welke, volgends ſommigen, CLEMENS, de *Romein*, zal behooren, die, na *Cherſona*, aan den *Pontus Euxinus* of zwarte zee, gebannen zijnde, toen hij dat geheele landſchap tot het Christendom bekeerde, in het derde jaar van TRAJANUS, in Zee geworpen en verdronken zal zijn.

Voortplanting van het Christendom.

Zekerer is, het geen EUSEBIUS ons verhaalt, (*) van den vernieuwden ijver en ongemeene pogingen, door de Christenen, ten dezen tijde, aangewend, om den Godsdienst van JESUS voort te planten. Velen van hunne leeräars, wel geene mannen van geleerdheid, maar echter in de leere der Apostelen ervaaren, hunne bezittingen ten behoeve der armen verkopende, verlieten hun Vaderland, en predikten het Euängelie onder Heidenſche volken, die van het zelve nog niet gehoord hadden, met eenen voorſpoedigen uitſlag. Overäl, waar zij den grond van eene nieuwe gemeente gelegd hadden, lieten zij, naar het voor-

(*) *Hist. Eccles.* III. 37.

voorbeeld der Apostelen, andere leeräars achter, om op dezen grond verder te bouwen, terwijl zij zelve zich naa verder afgelegen gewesten begaven. EUSEBIUS voegt 'er bij, dat hunne ondernemingen verzeld gingen met, en ondersteund werden door, wonderwerken, welke nog somtijds door de Christenen verricht werden, doch welke allengs verminderden, naar mate de gewoone hulpmiddelen van onderwijs, algemeener bekend geworden, genoeg toereikend waren, en het Christendom meer vastigheid bekomen had. De Geschiedschrijver meldt ons wel niet uitdruklijk, welke landen door deze Zendelingen bezocht zijn geworden, doch, uit volgende berichten, mag men gelooven, dat zij, in het Oosten, tot buiten de Grenzen van het Romeinsche Rijk gekomen zijn; en zo het Christendom niet reeds te vooren, in eenige Steden van *Gallië*, (*Frankryk*,) en zelfs tot in *Germanië*, (*Duitschland*,) ten minsten in de volkplantingen der *Romeinen* langs den *Rhyn*, is doorgedrongen, dan is dit waarschijnlijk thans geschied.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Onder de Christen-Leeräars van dezen tijd, heeft zich, bijzonder, eenen naam gemaakt: PAPIÄS, Bisschop van *Hiërapolis*, in *Frygië*, die door IRENEUS (*), „een oud man, leerling van JOÄNNES, „en vriend van POLYKARPUS," genoemd wordt, door welken JOÄNNES, EUSEBIUS (†) niet den Apostel,

PAPIÄS Bisschop van *Hiërapolis*, leert een duizendjarig rijk, en is de

(*) *Advers. haeres.* V. 33.

(†) *Hist. Eccles.* III. 36. 39. Men zie echter VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 515, 516.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

vader der overleveringen.

tel, van dien naam, maar eenen anderen *Oudſten*, of *Ouderling* JOÄNNES, verſtaan wil hebben. Deze PAPIÄS was zeer gezet, en ijverig, om bijzonderheden, zoo van gezegden als verrichtingen, van JESUS en de Apostelen op te ſpooren; welke *Overleveringen* hij bijëenverzamelde, en uitgaf, in vijf boeken, onder den Titel: *Verklaring der Godlijke redenen.* Daar hij een man was, die, met alle zijne ervarenheid en kunde, echter, volgends EUSEBIUS, een zwak oordeel bezat, was hij niet in ſtaat, om altijd behoorlijk het waare van het valſche, het echte van het onëchte, te ſchiften en te onderſcheiden. Alles, (gelijk het gaat, wanneer men de natuurlijke neiging, om alle kleine omſtandigheden van gezegden of daaden van merkwaardige perſonen te weten, onbehoedzaam involgt,) was hem welkom, wat men hem daarömtrent mededeelde, hoe vreemd en ongelooflijk het ook ware, waar in hij te veel nagevolgd is van andere Christenen, nog min kundig dan hij, die weldra van deze nutteloze dingen meer werks maakten, dan van het onderzoeken en beöefenen der leere van JESUS en de Apostelen, zoo als die in hunne echte ſchriften begrepen is. EUSEBIUS merkt ook, als eene blijk van 's mans zwak oordeel, aan, dat hij, naar de letter, geloofd heeft, dat JESUS op aarde een Koningrijk zal oprichten en beſtuuren, wanneer de Jooden bekeerd, *Jeruſalem* herbouwd, en de Martelaars of Bloedgetuigen ten leven zullen worden opgewekt, welk Rijk duizend jaaren zal duuren; zoodat PAPIÄS, volgends EUSEBIUS, de eerste zal geweest zijn, die een aardsch duizendjaarig Rijk van JE-

JESUS zal geleerd hebben, over welk onderwerp kort daar na onder de Christenen hevige verschillen ontstaan zijn, gelijk wij vervolgends zien zullen. Alhoewel wij mogen twijfelen, of EUSEBIUS, die mede in dezen twist partij trok, het gevoelen van PAPIÄS naauwkeurig begrepen hebbe.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Voortgang der *Gnostieken*.

Indien PAPIÄS, al te zeer aan de letter verkleefd, zijne te verregaande geneigdheid, om uit de overlevering bijzonderheden van gezegden of daaden van JESUS en zijne Apostelen op te spooren, te veel toegaf, tot een ander uiterste verviel de waanwijsheid van zulke betweters, die op hunne uitmuntende *wetenschap* en *kennis* roemden, waar naar zij den naam van *Gnostieken* voerden, en waarmede zij zich onderstonden, een samenstel te ontwerpen van den oorsprong van het kwaad, en van de wereld der geesten, waar toe zij de Joodsche *Kabbala* en Heidensche *Mythologie* of Fabelkunde, benevens de in het Oosten reeds van ouds bekende leere van twee beginzelen, het goede en kwaade, of geest en stoffe, misbruikten, en daar naar het Christendom misvormden. Zij waren, gelijk wij in het eerste *Deel* gezien hebben, al vroeg onder de Christenen ingeslopen, doch, onder de regeering van TRAJAAN, en voornaamlijk van zijnen opvolger ADRIÄNUS of HADRIÄAN, begonnen zij meer openlijk te voorschijn te komen, hebbende eenige leeräars aan hun hoofd gekregen, welke in het Oosten, en bijzonder in *Egypte*, landen, waar eene verwilderde verbeeldingskracht de vruchtbare moeder was van allerhande soort van geestdrijverij en dwee-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 102. tot 117.

SATURNINUS.

perij, eenen grooten toeloop hadden, en gantsche aanhangen gesticht hebben.

Onder deze leeräars der *Gnostieden*, ten dezen tijde, wordt, in de eerste plaats, genoemd SATURNINUS een *Syriër*, gelijk men verhaalt, een leerling van MENANDER (*), die zich meest te *Antiöchië* onthield. Zijne voornaamste leerstellingen waren: De allerhoogste God, die wijs en goed is, en de Stof, zijn de twee beginselen van alles, wat bestaat. De allerhoogste God heeft vele Engelen, Aards-engelen, en Krachten voortgebracht. Zeven van deze Engelen, bestuurers der zeven dwaalstarren, hebben, buiten weten der hoogste Godheid, en, tegen den wil van het stoflijk beginsel, deze wereld en de menschen geschapen; evenwel zag de goede God dit werk met goedkeuring aan, en alzoo de Wereldscheppers aan de menschen alleen eene dierlijke ziel hadden kunnen mededeelen, schonk hij, uit ontferming, hun een vonk van het hemelsch leven, welke de redelijke ziel is. De Wereldscheppers, van God afgevallen zijnde, deelden het bestuur der wereld onder malkanderen, maar één hunner, de God der Jooden, matigde zich de heerschappij over allen aan, gelijk hij ook de menschen verleid heeft, van welke 'er twee soorten zijn, goede en kwaade, aan welke laatsten de *Satan* bijstand schenkt. Om alle deze wanördens te herstellen, heeft God CHRISTUS, zijnen Zoon, gezonden, die den *schijn* van een menschlijk ligchaam aangenomen, en daar in op de wereld verkeerd heeft, ge-

(*) Zie van dezen I. *Deel Bladz.* 365.

gelijk hij ook, alleen in ſchijn, gekruist is geworden. Deze CHRISTUS heeft aan de redelijke zielen den weg aangewezen, om tot God weder te keeren; deze weg is moeilijk; men moet zich, ten dien einde, onthouden van wijn te drinken en vleesch te eten, maar ook van het huwlijk, met één woord, van alles, wat de zinnen ſtreelen, of het ligchaam vergenoegen kan. Langs dezen weg, keert de redelijke ziel, die vonk des hemelſchen levens, weder tot God, waar in het zalig leven beſtaat. Aan eene opſtanding van het vleesch of ligchaam, is niet te denken. (*)

Men ziet uit deze opgave, hoe onvolledig dezelve ook zij, dewijl wij geene eigene ſchriften van hem overig hebben, dat SATURNINUS, met andere aanhangen der *Gnostieken*, gemeen heeft gehad, dat hij den oorſprong van het kwaad heeft willen verklaren, en ſchoon hij het kwaad niet, met anderen, uit het ſtoflijk beginzel alleen, geloofde te moeten afleiden, waaröm hij den afval van de Wereldſcheppers en den *Satan* leeräarde, en ook tweederleië ſoort van menſchen onderſtelde, evenwel hield hij de ſtoffe voor kwaad, waaröm hij beweerde, dat CHRISTUS geen waar mensch, maar alleen een mensch in ſchijn, geweest is, welk gevoelen onder de *Gnostieken* vrij algemeen was, van waar zij ook den

(*) Men vindt de opgave dezer leerſtellingen bij IRENEUS *adv. hæres.* I. 24. TERTULLIAN. *de anima* C. 23. EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7. EPIFAN. *hæres.* 23. en THEODORETUS *Fab. hæret.* I. 3. enz.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

den naam van *Doceten*, *Phantasiästen* enz. voerden, omdat zij JESUS beschouwden, als alleen een mensch in *schijn* of *verbeelding*. Zijn bewijs, dat de zeven Engelen de wereld geschapen hebben, ontleende hij uit de woorden (GEN. I. 26.) *Laat ons menschen maken*; doch, dewijl hij tevens beweerde, dat zij den mensch naar Gods beeld hadden geschapen, wierp hij, in de volgende woorden, *naar ons beeld*, het woordjen *ons* weg, gelijk hij alle de Profeetische Boeken des O. Testaments verächtte, omdat zij met zijn leerstelzel streden. Schoon nu dit zijn leerstelzel, bijzonder door zijne strengheid in het verbod van vleesch en wijn, eenige aanhangers, bijzonder onder den gemeenen man, kreeg, schijnt het zich echter niet buiten *Syrië* verbreid te hebben.

BASILIDES.

In *Egypte* leefde, omtrent dien zelfden tijd, een ander Dweeper van dezelfde soort, BASILIDES, een *Alexandriner*. Deze man vervormde het leerstelzel der *Gnostieken* weder, op zijne wijze; zoodanig, dat zijn leerstelzel even min, als dat van SATURNINUS, den naam van *Christelijk* voeren kan, alhoewel hij voor een Christen wilde gehouden wezen, en voorwendde, zijn leerstelzel van eenen leerling der Apostelen geleerd te hebben. Waarschijnlijk was hij door zijne verbeelding aangaande de hooge wijsheid van zijn leerstelzel zoo ingenomen, dat hij, hoe zeer getroffen door de waardigheid van den Christen-Godsdienst, echter niet heeft kunnen besluiten, om zijne stellingen aan deszelfs eenvouwigheid op te offeren. Men heeft nog eenige weinige brokstukken van zijn werk, het

welk

welk hij eene *Uitlegging van het Euängelie* noemde, bij CLEMENS *van Alexandrië* (*), als mede eenige uittrekzels uit de ſchriften van zijnen Zoon ISIDORUS, die zijns Vaders leerſtellingen heeft voortgeplant, bij denzelfden (†); doch het één en ander verſpreidt zeer weinig licht over zijn geheele leerſtelzel, het welk wij uit de oude Kerkvaders, IRENEUS, CLEMENS *van Alexandrië*, EUSEBIUS, EPIFANIUS, en THEODORETUS moeten opmaken, welke echter niet met malkanderen overëenkomen. Wij zullen het waarſchijnlijkſte opgeven.

II BOEK I Hoofdſt. na C.G. Jaar 100. tot 117.

Zijn leerſtelzel.

Hij wendde voor, het ſamenſtel der *Æonen*, of *Eeuw-wezens* in eene betere orde te kunnen ſchikken, en groote geheimen voor te dragen. Volgends zijne ſchikking, had de hoogſte Vader zeven *Æonen* voortgebracht, welke door hem genoemd worden *Nous*, (het verſtand), *Logos*, (het woord), *Phroneeſis*, (de voorzichtigheid), *Sophia*, (de wijsheid), *Dynamis*, (de magt), *Eirene*, (de vrede), en *Dikee*, (de gerechtigheid), welke met hem het volmaakte *Achttal* uitmaakten. De *Wijsheid* en de *Magt* teelden de eerſte Engelen, welke voor zich weder eenen hemel ter woning maakten, en insgelijks andere Engelen teelden. Deze voortteeling hield ſtand, tot dat 'er 365 ſoorten van Engelen, en even zoo vele hemelen ontſtaan waren, welke ſteeds geringer en onvolmaakter werden. De Engelen van den laatſten Hemel hebben deze aarde, en den mensch

(*) *Stromat. Libr.* IV. *p.* 586. *ed. Colon.* 1688.

(†) *Libr.* II. *p.* 409. *Libr.* III. *pag.* 427.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

mensch geschapen, naar het beeld, dat zij van de *Æonen* ontvingen: doch, als zij aan de menschen niet meer dan eene *dierlijke* of *zinlijke* ziel konden mededeelen, schonk God hun eene *redelijke* ziel, welke altijd met malkanderen in twist zijn. De Wereldscheppers verdeelden onder zich de heerschappij der Wereld, en nu verkreeg de voornaamste onder hen de heerschappij over het Joodsche volk. Doch als deze ook de andere Werelddeelen aan zich wilde onderwerpen, geraakten zij daar door in oorlog, in welken ook de menschen deel namen, zoodat de kennis van den waaren God meer en meer verloren ging, en eene algemeene wanörde ontstond. Om deze wanörde te doen ophouden, zond de hoogste God zijnen eerstgeboren Zoon, *Nous*, (het verstand), denzelfden als CHRISTUS, in de Wereld, om de menschen, die in hem geloven zouden, uit de magt der Wereldscheppers te verlossen, en weder tot de kennis van God te brengen. Deze werd van den God der Jooden vervolgd, tot dat hij van de *Jooden* is gekruist en ter dood gebracht. Ondertusschen is deze Godlijke gezant niet wezenlijk gestorven, maar alleen de mensch JESUS, met wien de CHRISTUS zich veréënigd had, of, gelijk sommige Kerkvaders zeggen, de *Jooden* hebben SIMON *van Cyrene* omgebracht, meenende, dat zij CHRISTUS kruisten. Wie nu de leere van CHRISTUS gehoorzaamt, diens redelijke ziel keert weder tot God; maar de zielen der overigen verhuizen zoo lang in de ligchamen van andere menschen en beesten, tot zij van alle onreinheid gezuiverd zijn, doch de ligchamen staan nooit weder uit de dooden op. Om-

Omtrent de zedenleere, welke BASILIDES voorschreef, verschillen de oude Schrijvers. Sommigen stellen hem voor als iemand, wiens zedenleere eer streng dan los was, terwijl anderen hem beschuldigen, de driften en wellusten begunstigd, en alle ongebondenheden voröorloofd te hebben, gelijk dan ook zijne aanhangers zedenloze en spoorloze menschen zullen geweest zijn. Deze strijdige berichten behoeven ons niet zeer te verwonderen. De leerstelzels van deze en de meeste aanhangen der *Gnostieken* toch waren van die natuur, dat dweepers dezelve, ligtelijk, naarmate van hunne natuurlijke geneigdheden, of tot buitensporige strengheid of tot alle zedenloosheid, misbruikten. De leere, dat het ligchaam geen schepzel van God is, en men het zelve, op alle mooglijke wijzen, moet verstooren, dat men God niet moet vreezen, maar alleen liefhebben, en soortgelijke, konden dweepächtige menschen tot het één of ander uiterstèn vervoeren. Omtrent de Martelaren of bloedgetuigen, geloofde hij, gelijk uit de weinige brokstukken, die van hem overig zijn, blijkt, dat zij hunne folteringen en dood ondergingen, wegens hunne grooter en zwaarer zonden, waar aan zij schuldig waren, het zij met wil of met daad, het zij vóór hun bestaan in dit leven, of geduurende dit leven, gepleegd, zoodat zij eene moeilijker en zwaarer reiniging behoefden. Hij vergunde zijne aanhangers, ten einde de vervolgingen der Heidenen te ontgaan, met dezelve deel te nemen in hunne offermaaltijden en feesten. Deze vergunning kunnen wij afleiden, uit zijnen waan van hoo-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Zijne zedenleere.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

hoogere *kennis*, nopens de vrijheid der Christenen. Ja, hij stond zelfs zijnen aanhangeren toe, CHRISTUS, of zoo als hij zich uitdrukte, den *gekruisten* te verloochenen. Te weten, volgends zijne leere, was CHRISTUS niet gekruist, gelijk wij gezien hebben, maar alleen de mensch JESUS, of wel SIMON *van Cyrene*. Op dezelfde wijze, zou hij hun hebben kunnen veröorloven, te ontkennen, dat zij *Christenen* waren.

Zijne dweeperij met den naam *Abraxas* of *Abrasax*.

Hoe dweepächtig en bijgelovig hij ware, daar van strekt de geheimzinnige naam *Abraxas* of *Abrasax* ten blijke, aan welke hij zekere toverkrachten toeschreef, en dien hij en zijne aanhangers ten dien einde op zekere edelgesteenten deeden graveeren; hoedanigen 'er nog overig zijn, doch omtrent welken de oudheidkundigen opmerken, dat zij niet allen van de *Basilidiänen* kunnen wezen. Men mag dan denken, dat BASILIDES dezen naam, en deszelfs geheime krachten, van de Heidensche Egyptenaren zal hebben overgenomen; hij verstond door *Abraxas* of *Abrasax* de opperste Godheid, of wel den Schepper des eersten hemels. Waarschijnlijk is de naam geheimzinnig, en de zeven letters, waar uit hij bestaat, zullen zien op de zeven Engelen, Scheppers der Hemelen; de letters van dezen naam, in het Grieksch geschreven, maken het getal van 365 uit, het getal der hemelen, volgends BASILIDES, maar ook het getal der dagen van het *Zonnejaar*. ABRAXAS kon dan de Godheid aanduiden, als den oorsprong des tijds, die door de Zon bepaald wordt. Even gelijk het woord *Mithras*, bij de oude *Persiänen*, en bij

de

de oude *Galliërs*, het woord *Beelenus*, welke insgelijks, naar de talletters, het getal 365 aanwijzen. Behalven dit, zal hij nog een ander geheimzinnig woord gehad hebben, *Abracadabra*, aan het welk insgelijks een groot vermogen werd toegefchreven. Met zulke geheimen en den fchijn van wijsheid in zijne Hemelgefchiedenis maakte hij zich vele aanhangers; doch, door de Christenen deftig tegengegaan en wederlegd, was deze gezindheid in de vierde eeuw reeds geheel te niet gelopen.

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100. tot 117.

CARPOCRATES.

Een tijd- en landgenoot van BASILIDES was CARPOCRATES, insgelijks een *Alexandriër*, het hoofd van eenen aanhang van *Gnostieken*, welke wegens hunne fnoodheden het ergst van allen berucht zijn. Het famenftel zijner leere kwam, genoegzaam, met dat van SATURNINUS en BASILIDES daar in overëen, dat 'er een hoogfte God en vele van hem geteelde *Æonen* zijn; dat de Wereld van Engelen gefchapen is, die zich den Godlijken eeredienst hebben aangematigd, en dat al het kwaad zijnen oorfprong uit de ftoffe heeft. Maar JESUS hield hij voor een bloot mensch, naar den gewonen loop der natuur, uit JOSEF en MARIA geteeld, wiens uitmuntendheid alleen daar in beftond, dat hij eene fterker en zuiverer ziel had dan andere menfchen, welke zich wist te herïnneren, wat zij, voor hare verëeniging met het ligchaam, in hare verkeering met God gezien had. Te weten, het voorbeftaan der zielen had hij, uit de Wijsgeerte van PLATO, met meer andere ftellingen, overgenomen. Daaröm had God ook, dus vervolgde CARPOCRATES, aan JESUS de kracht me-

II BOEK I Hoofdst. na C.G. Jaar 100. tot 117.

medegedeeld, ons zich aan de magt der Wereldscheppers te onttrekken, en tot God weder te keeren. Het oogmerk van JESUS komst in de Wereld was, de kennis en veréering van den waaren God te herstellen: ook verkrijgen die menschlijke zielen, welke, even als hij, de Wereldscheppers veráchten, gelijke kracht, en keeren tot God weder, terwijl de andere zielen in verscheiden ligchamen moeten omzwerven. *Geloof* en *liefde* was het middel tot zaligheid.

Ondertusschen werd deze *liefde* op zoodanige wijze door CARPOCRATES en zijne aanhangers verklaard, dat zijne zedenleere eene mengeling van alle snoodheden en ongebondenheden uitmaakte. En dit weten wij, niet alleen uit de berichten der Kerkvaderen, bij welke men onkunde of partijzucht zou mogen vermoeden, maar zelfs uit een nog overgebleven brokstuk eenes boeks van zijnen Zoon EPIFANES, over de *rechtvaardigheid*, welke hij bepaalt, te zijn *gemeenschap met gelijkheid*. Hij nam alle onderscheid van zedelijk goed en kwaad weg, als bestaande dit onderscheid, volgends hem, alleenlijk in de verbeelding der menschen. Hij gaf zijnen navolgeren volkomene vrijheid, om naar hunne begeerten en driften te leven, als welke van God onze natuur ingeplant, en dus in zich zelven onschuldig zouden wezen, zonder iet misdaadigs in zich te hebben. Hij beweerde, dat alles aan allen even gelijk gemeen behoorde te zijn, zonder daar van iet, zelfs niet de vrouwen, uit te zonderen, het waren alleen de burgerlijke wetten, die het bijzonder eigendom onder de menschen hadden

in-

ingevoerd. Eindelijk, de menschlijke zielen konden niet gelukkig worden, voordat alle lusten, tot den laatsten penning toe, voldaan waren; indien zulks in dit leven niet geschiedde, moesten zij zoo lang in andere ligchamen verhuizen, tot dit alles volbracht ware; daar toe, op eene vreemde wijze, het gezegde van JESUS (MATTH. V. 26.) misbruikende.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Het is, in de daad, bijna ongelooflijk, dat iemand zoo onbeschaamd leerstellingen zou hebben voorgedragen, welke alle godloosheid zoo openlijk begunstigen, het is derhalven geen wonder, dat men gedacht heeft, of dat de Kerkvaders CARPOCRATES bezwaard hebben, met hem dezelve toe te schrijven, of dat men zijne voorstellen eenen verdraaglijker zin behoort te geven, dan zij, in den eersten opslag, schijnen te hebben, te meer, omdat men zich verbeeldde, dat zijne leere van God, van den oorsprong en bestemming der menschlijke zielen, en het oogmerk van JESUS zending, met eene zoodanige roekelooze ongebonden zedenleere zou strijden. (*) Doch, waar toe vervoert niet de dweeperij den mensch, die zich verbeeldt, eene hooger wijsheid, dan het gros des menschdoms, te bezitten? De leere van de Stoffe, als de oorzaak van alle kwaad, eene verkeerde verbeelding van den eigen aart der zuivering van de zielen, en van de vrijheid en gelijkheid, kon, in de daad, aan zoodanigen verwaanden dweeper aanleiding tot zulke buitensporigheden geven, die hij, waarschijnlijk, als hooge geheimen aan zijne navolgers zal hebben doen voorkomen, waar toe misschien

(*) SCHRÖCK *Kerkl. Gesch.* II. *Th.* S. 356.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Zeden-loosheid van zijne aanhangeren.

schien behoort, dat zijne echte aanhangers, gelijk verhaald wordt, zich, als ingewijden, door een *brandmerk* op het oor onderscheiden hebben.

Hoe het zij, dit is het eenparig bericht der Kerkvaderen, dat de *Carpocratiänen* een lasterlijk leven geleid, en zich alle soorten van ontucht en onkuischheid veröorloofd hebben, zonder eenige de minste schaamte te vertoonen. Zij worden ook beschuldigd van tooverkunsten geöefend, en de beelden van PYTHAGORAS, PLATO, en andere Heidensche Wijsgeeren, naast dat van JESUS geplaatst en veréerd te hebben, het welk overëenkwam met een leerstuk van hunnen leermeester, dat vele zielen van menschen de ziel van JESUS in sterkte evenaarden, ja zelfs overtroffen. Tot hen zal behoort hebben de gezindte, die men *Adamiten* noemde, omdat zij, ten einde ADAM in het Paradijs na te volgen, hunnen Godsdienst moedernaakt zullen geöefend hebben. Doch, dewijl dit bericht alleen op het gezag van EPIFANIUS steunt, zal men 'er geen groot gewigt aan kunnen hechten, ja zelfs schijnt het, dat het gerucht de spoorloosheden der *Carpocratiänen* niet zelden heeft vergroot, alzoo IRENEUS zelve erkent, dat de schendaaden, aan hun toegeschreven, hem ongelooflijk toeschcenen.

Deze aanhang wilde zich onder de Christenen gerekend hebben, CARPOCRATES zocht zelfs, gelijk wij daar van een voorbeeld hebben bijgebracht, zijne leere te handhaven, door het verdraajen van den zin der Euängeliën, maar voorál beriep hij zich op zeker geheim onderwijs, het welk JESUS aan zijne leerlin-

lingen zou gegeven hebben, en het welk slechts mondeling zou zijn voortgeplant. Zeker een geschikt middel, om alle ongerijmdheden aan ligtgelovige menschen op te dringen, waar van echter, in het vervolg, zelfs leeräars der Christenen gebruik gemaakt hebben. Niettegenstaande derhalven deze ongerijmdheden openlijk streden met de waare leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, en deze Dweepers niets min waren dan Christenen, namen echter de Heidenen uit hun gedrag en levenswijze aanleiding, om de Christenen in 't gemeen te lasteren, en hen, onder anderen, te beschuldigen, dat zij bloedschande pleegden met hunne moeders en zusters, en menschenvleesch tot spijs gebruikten. Gelijk de oude Christenschrijvers zich daar over beklaagd hebben. (*)

Deze gezindte, die te *Alexandrië* haren oorsprong had genomen, werd, door den ijver van zekere vrouw MARCELLINA, naa *Rome* overgebracht, alwaar zij, toen ANICETUS aldaar Bisschop was, vele aanhangers maakte. EPIFANES, Zoon van CARPOCRATES, bij zijne vrouw ALEXANDRIA, welke uit het Eiland *Cefaloniä* geboortig was, plantte deze leerstellingen op dat Eiland voort, alwaar hij zelfs, indien wij CLEMENS *van Alexandrië* gelooven, Godlijke eerbewijzingen zal verkregen hebben. Evenwel duurde deze gezindte niet langer dan tot het begin van de derde eeuw, na welken tijd wij 'er niets meer van vinden. De vermaardste leerling van CARPOCRATES was zekere PRODICUS. Of de *Borboriten*, of

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

of *Borboriänen*, bij FILASTRIUS gemeld, die hunnen naam van het woord *βορβορος*, *slijk*, zullen hebben, omdat zij in alle lusten, als zwijnen in het slijk, wentelden, ook tot deze of eene andere gezindte der *Gnostieken* behoord hebben, is onzeker.

VALENTINUS zijne leere.

Boven allen, die als *Gnostieken* (of *Betweters*,) bekend zijn geworden, heeft, in vermaardheid en schranderheid uitgemunt VALENTINUS, een *Egyptenaar*, *geen gemeen man*, gelijk ORIGENES, een *geleerd man*, gelijk HIËRONYMUS hem noemt. Deze heeft het leerstelzel der *Gnostieken* in een kunstig samenstel zoeken te brengen, en de geheimen der Geestenwereld, als ook van den oorsprong en wording aller dingen, met scherpzinnigheid, te verklaaren. Hij had zich, te *Alexandrië*, in de Wijsgeerte geöefend, zoo als die daar onder de Jooden plaats had, zijne aanhangers hebben naderhand voorgewend, dat hij zekeren THEUDADES, die een gemeenzaam vriend van den Apostel PAULUS geweest zal zijn, tot leermeester heeft gehad. Indien wij TERTULLIÄNUS geloven (*), zal hij, in zijne uitzichten, om Bisschop bij de Christenen te worden, te leur gesteld zijnde, door verdriet en wraakzucht gedreven, begonnen hebben, de leere der Christenen openlijk te bestrijden, en zijn leerstelzel voor te dragen. Dit deed hij eerst te *Alexandrië*, en vervolgends te *Rome*, werwaards hij, volgends IRENEUS, gekomen is, toen HYGINUS Bisschop was, zijnde aldaar gebleven, tot dat ANICETUS die waardigheid bekleedde;

HY-

(*) *Advers. Valentin. C. 4.*

HYGINUS was Bisfchop te *Rome*, van het jaar 122, tot 126. ANICETUS aanvaardde deze waardigheid in het jaar 142, onder den Keizer ANTONINUS PIUS. Te *Rome* zijne leere onder de Christenen verbreidende, werd hij van hun, tot driemalen toe, uit hunne gemeenfchap uitgefloten; waar uit wij zien, hoe de Christenen beftendig van hun recht hebben gebruik gemaakt, om die genen, welke hunne leere vervalschten, niet voor Christenen te erkennen, maar tevens, hoe bereidvaardig zij zich toonden, om dwalenden, die zich fcheenen te verbeteren, weder aan te nemen. Van *Rome* begaf VALENTINUS zich naa het Eiland *Cyprus*, alwaar hij vele aanhangers kreeg, welke deze gezindte, tot het einde der vierde eeuw toe, hebben doen ftand houden.

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Zijne fchriften.

VALENTINUS heeft niet alleen mondelijk, maar ook fchriftelijk, zijne gevoelens verkondigd. TERTULLIANUS maakt gewag van een gefchrift, genoemd *Sophia* of *Wijsheid*, van een ander, *Over het vleesch van* CHRISTUS, en van zijne *Pfalmen* of *Liederen*. Uit zijne Leerredenen (*Homiliën*) ftaan fommige brokftukken bij CLEMENS *van Alexandrië*, en eene verhandeling van hem bij ORIGENES *tegen* MARCION. Deze brokftukken leveren blijken op, van het vernuft van dezen man, welk zijne verwilderde verbeeldingskracht niet geheel had uitgedoofd, terwijl zij tevens in ons den wensch opwekken, dat wij deze fchriften in het geheel mogten bezitten, ten einde zijn ftelzel te beter te kunnen beöordeelen, het welk ons door de Kerkvaders zoo weinig famenhangende wordt befchreven, dat het waarfchijnlijk is, dat zij het ftelzel

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

van VALENTINUS hebben verward met de bijvoegzelen en vermeerderingen van zijne leerlingen, welke, gelijk gemeenlijk, in hunne buitenſporigheid veel verder zullen gegaan zijn, dan hun leermeester. In één dezer brokſtukken, bij voorbeeld, handelende van den oorſprong van het kwaad, zegt VALENTINUS, na verſcheiden godloosheden verhaald te hebben, die hij onder de menſchen gezien had, „ Nu begon ik te „ vragen, van waar dit alles kome? Welk de grond „ van derzelver beweging zij? Wie iet dergelijks te„ gen de menſchen beſchikt hebbe? Waar de uit„ vinding dezer dingen te zoeken zij? En, wie ze „ geleerd hebbe? God voor derzelver oorzaak uit „ te geven, kon ik van mij zelven niet verkrijgen — „ Trouwens, dewijl hij goed is, brengt hij ook „ het beste voort, en 'er is niets kwaads in hem — „ Ik achte derhalven, dat met hem te gelijk dat „ gene beſtaan hebbe, wat men *de Stoffe* noemt, „ uit welke hij, het gene is, geſchapen, het met „ eene wijze kunst van één afgezonderd, en ſchoon „ opgeſierd heeft: ja ook ſchijnt het kwaade uit de„ zelve oorſpronglijk te zijn. Te weten, naardien „ zij noch gemaakt noch gevormd was, en ook bo„ vendien, zonder eenige orde, rondgedreven werd, „ en de kunst van God nodig had, misgunde hij „ haar dezelve niet, ook wilde hij niet, dat zij, al„ tijd aan zich zelve overgelaten, dus rondgedre„ ven zou worden; hij beſloot veel meer de Schep„ ping, en wilde de ſchoonſte deelen van de ſlecht„ ſte ſcheiden: en dus heeft hij ook werklijk geſcha„ pen. Doch alles, wat in dezelve, terwijl hij

ſchiep,

„ ſchiep, ſlecht en vuil was, liet hij, als ongeſchikt
„ tot zijn werk, zoo als het was, nademaal het
„ geheel niet voor hem voegde. Uit deze deelen
„ vloeit, mijns bedunkens, het kwaad op de men-
„ ſchen voort."

Zijne leere.

Dit gevoelen, nopens den oorſprong van het kwaad uit de *Stoffe*, heeft hij, aan eene vruchtbare verbeeldingskracht den teugel vierende, volgends de Kerkvaders, op de volgende wijze uitgebreid.

Vooreerst, met betrekking tot de Godheid, en de wezens uit haar voortgevloeid, kwam zijn verhaal op het volgende neder. In het *Lichtruim* of de *Volheid* (*Pleerooma*), welke de *Gnostieken* tot de woning of het verblijf der Godheid maakten, ſtelde VALENTINUS dertig *Æonen*, (*Eeuwen*, of *eeuw-wezens*,) of vijftien *paaren* van beiderlei geſlacht, manlijke en vrouwelijke, welke van malkanderen waren voortgeteeld, en welke hij in drie ſoorten verdeelde. Het eerſte en uitmuntendſte ſoort bevatte *God* zelven, dien hij ook den *eerſten Vader* en de *Diepte* (*Bijthos*) noemde, en aan wien hij *Sigee* (de *Stilte*,) of de *Denkingskracht*, als zijn wederpaar, toevoegde. Van dezen, ging hij voort, was *Nous* (het *Verſtand*,) het volmaaktſte onder alle *Æonen*, en de *Waarheid* geteeld. Dit tweede paar heeft weder (*Logos*) het *Woord* en het *Leven*, en deze den *Mensch* en de *Kerk* voortgebracht. Op dezelfde wijze zijn van deze laatſten, en verder in geduurige afſtamming van malkanderen, de *Æonen* van de tweede ſoort ontſtaan; de *Diepte* en de *Vermenging*, de *Niet verouderende* en de *Vereeniging*, de *Voor*

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

zich zelf geborene, en de *Lust* of *Begeerte*, de *Eengeborene*, en de *Zalige*. Eindelijk maakten twaalf andere *Æonen* de derde soort uit, onder welke de twee eerste, de *Trooster* en het *Geloof*, den *Mensch* en de *Kerk* tot ouders hebben: maar de overigen, de *Vaderlyke* en de *Hoop*, de *Moederlijke* en de *Liefde*, de *Altijdverstandige* en de *Voorzichtigheid*, de *Kerkelijke* en de *Zaligheid*, de *Vrijwillige* en de *Wijsheid*, van deze, en onderling van malkanderen, afstammen. Hier komen nog vier manlijke *Æonen* bij: *Horus* of de *Grens*, welke de Grenzen der Volheid of van het Lichtruim bewaakt; CHRISTUS en de *Heilige Geest*, welke de andere *Æonen* in humme pligten onderwijzen, en JESUS, die door alle de overigen gemeenschappelijk geteeld en heerlijk toegerust is, die ook vele Engelen tot zijnen dienst heeft. Het *Verstand* werd van alle de *Æonen*, wegens zijne ongemeene Wetenschap, benijd, maar meest van de *Wijsheid*, en dezen zouden, door de hevigheid der driften of gemoedsbewegingen, buiten de *Volheid* in de *Stoffe* gevallen zijn, indien *Horus* hen niet terug had gehouden.

Omtrent de Schepping en oorsprong des Heel-Als, gaf VALENTINUS dit bericht — De jongste der *Æonen*, *Sophia*, of de *Wijsheid*, kon hare brandende begeerte, om het eerste Wezen te kennen, niet beteugelen; door de hevigheid dezer begeerte, bracht zij eene dochter voort, welke hij *Achamot* of *Enthijmesis* noemt, en die uit het *Pleerooma*, of de Volheid, in de duisternis der Stoffe viel, aan welke CHRISTUS, uit medelijden, zekere gedaante

me-

mededeelde. Als zij vergeefs weder in het verblijf der *Æonen* zocht te komen, en het licht weder te vinden, het welk haar ontbrak, wisfelden, in dezen toeftand, vrees, angst, en droevenis met lagchen bij haar af; en hare hevige begeerte naar het licht bracht de Ziel der Wereld, des Wereldfcheppers, (*Demiurgus*), en andere Zielen voort; uit hare tranen ontftond het water, de heller ftoffe uit haar lagchen, en de dichter uit hare droevenisfe. Zij wendde zich vervolgends tot CHRISTUS, die haar JESUS toezond, om door hem met wetenfchap voorzien en van hare fmarte bevrijd te worden. Hier op bracht zij *drie Zelfftandigheden* of Wezens voort, eene *Stoffelijke*, eene *Geestelijke*, en eene *Zielfoortige*. Door de gedaante, welke zij aan deze laatfte gaf, ontftond de *Demiurgus*, of de Wereldfchepper. Deze fcheidde, met behulp van JESUS en zijne moeder, de *Stoffelijke Zelfftandigheid* van de *Zielfoortige* af, maakte van de laatfte zeven hemelen, die verftand hebben, en van Engelen bewoond worden, of zelve Engelen zijn; maar den bovenften van deze hemelen verkoos hij tot zijn verblijf. Naardien de *Stoffelijke Zelfftandigheid* uit de drie driften of hartstochten van *Achamoth*, de vrees, droevenisfe, en angst, faamgefteld was, zoo ontftonden uit de eerfte de dieren, uit de andere de booze Geesten, wier Vorst, de *Wereldbeheerfcher*, zijn verblijf heeft onder den hemel van den *Demiurgus*, en uit de derde de met vuur vermengde Hoofdftoffen der Wereld. Eindelijk vormde de *Demiurgus* ook

II BOEK I Hoofdft. na C. G. Jaar 100. tot 117.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ook den Mensch: deels uit de *Stoffelijke Zelfstandigheid*, deels uit de *Zielsoortige*; ook gaf hij hem een ligchaam, en *Achamot* voegde hier, buiten zijne weten, nog iet van de *Geestelijke Zelfstandigheid* bij. Daar uit zijn derhalven drie deelen van den mensch voortgekomen; het *Stoffelijke*, het welk verganglijk is en verderft; het *Zielsoortige*, het welk Zalig en ook Rampzalig kan worden; en het *Geestelijke*, het welk, wegens zijnen hemelschen oorsprong, niet verderven kan.

Eindelijk, leerde hij, met betrekking tot den Godsdienst en zedenleere, het volgende: De *Demiurgus* wilde voor den waaren God aangezien zijn, en bereikte ook zijn oogmerk, door de Profeeten, die hij tot de Jooden zond, waar in de Engelen der overige hemelen hem navolgden. Daaröm vond God het nodig, CHRISTUS in de Wereld te zenden. Deze was uit de *Geestelijke* en *Zielsoortige Zelfstandigheid* saamgesteld, had een zichtbaar ligchaam, uit eene fijne Stoffe, en was, gelijk water door een kanaal, door het ligchaam van MARIÄ gegaan, zonder iet van haar aan te nemen; toen hij nu gedoopt werd, verëenigde zich de *Æon* JESUS, in de gedaante eener duive, met hem. Hij leerde de menschen de kennis van den waaren God, en werd wel eindelijk gedood, doch; eer dit gebeurde, scheidde JESUS en de Geestelijke Ziel zich van hem af. Die Zielen, welke aan zijne voorschriften gehoor geven, zullen eens in de nabijheid van Gods woning zalig zijn; maar de overigen hebben een geheel verderf te wachten. Wanneer, ten laat-

laatsten, al het hemelsche en geestelijke uit de Stoffe zal uitgetrokken zijn, zal de *Achamoth* zich in het Godlijk Lichtruim met JESUS veréénigen; alwaar ook de Geestelijke Zielen der menschen komen; de meer zinlijke blijven in de verblijfplaats van den *Demiurgus*, en de geheele Wereld zal door Vuur verteerd worden. Sommigen van deze leerstukken scheenen zekere uiterlijke strengheid van zeden te vorderen; ook heeft men aan VALENTINUS zelven geen ondeugend leven te last gelegd. Maar zijne aanhangers worden van onkuischheid beschuldigd, insgelijks, dat zij van de Afgoden-offers aten, en leerden, dat men niet verpligt zij, voor den Godsdienst te sterven, ook zullen zij de Heidensche schouwspelen bezocht hebben. En zeker, vele leerstellingen van VALENTINUS gaven meer dan te veel aanleiding tot alle zedenloosheid. Bijzonder behoort hier toe het onderscheid, het welk hij maakte tusschen de menschen, naar de drie deelen, welke hij aan elk hunner toeschreef. Sommigen noemde hij *Geestelijken* (πνευματικοι), welke noodzaaklijk zalig moesten worden; en dezen waren de *Valentiniänen*; de overige Christenen waren alleenlijk *Zielsoortig*, (ψυχικοι), welke, naar mate van hun gedrag, zoo wel zalig als verdoemd konden worden; maar de Heidenen waren bloot *Stoffelijk* en *Ligchaamlijk*, (χοϊκοι, σωματικοι), en moesten volstrekt verloren gaan. Men oordeele, hoe zeer zoodanige leerstellingen, op welke wijze men ze ook zou willen verzachten, eene wijde deur openden, voor de *Valentiniänen*, om de beöefening der deugd gering te

 ach-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

achten, dewijl zij toch onmogelijk van God verdoemd konden worden. (*)

Aanmerkingen over het leerstelzel van VALENTINUS.

Onder de oude Kerkelijke Schrijvers, hebben IRENEUS, in zijn werk *tegen de Ketterijën*, en TERTULLIÄNUS, in een opzetlijk daar toe ingericht geschrift, behalven anderen, hun werk gemaakt, om dit leerstelzel te wederleggen; doch beide IRENEUS en TERTULLIÄNUS hebben niet alleen het stelzel van VALENTINUS en de bijvoegzelen van zijne leerlingen onder één gemengd, maar ook zich alleenlijk toegelegd, de eerste om ze op eene ernstige en scherpe wijze te wederleggen, en de ander, om ze door vernuftige slagen belagchlijk te maken, zonder zich te verledigen, om ten minsten het stelzel van VALENTINUS in eene behoorlijke orde op te geven, waar door wij beter in staat zouden zijn, hetzelve te beöordeelen. Laater geleerden, VITRINGA, BEAUSOBRE, BASNAGE, en meer anderen, door MOSHEIM (†) aangehaald, hebben getracht, aan dit leerstelzel eenen samenhangenden en redelijken zin te geven; en in de daad, alhoewel MOSHEIM alle deze pogingen voor *ijdel* verklaart, schijnt het duidelijk genoeg, dat VALENTINUS, even gelijk andere *Gnostieken*, de *Mijthologie* of Fabelleere der Grieken, nopens de huwlijken en voortteelingen der Goden, waar van men bij den Griekschen dichter HESIODUS een voorbeeld vindt, misschien gepaard met

(*) Men vergelijke over deze gevoelens SCHROECKH. *Christl. Kirchen-Gesch.* II. *Th.* S. 358. enz.

(†) *Kerkl. Gesch.* I. *Deel Bladz.* 318.

met de *Kabbalistische* leere der Jooden, heeft nagevolgd, en als 't ware, in eene *Allegorie* of leenspreuk, de betrekking der Godlijke eigenschappen en volmaaktheden, hoe de ééne uit de andere zij af te leiden, heeft willen voordragen; zoodat zijne *Æonen*, of Eeuw-wezens, wier namen hij ook veeläl uit de Boeken des Nieuwen Testaments ontleent, de Godlijke eigenschappen, zoo als zij in God zijn, en zoo als zij zich met betrekking tot de menschen openbaren, zullen afbeelden. Terwijl men, in zijn bericht van de Schepping, niet duister zijne bedoeling ontwaar wordt, om rekenschap te geven van den oorsprong van het kwaad in de natuurlijke en zedelijke Wereld. Doch aan eene buitensporige verbeelding, en aan de zucht, om eene hooger Wijsheid te vertoonen, te veel bot vierende, vervalt hij in onverklaarbare duisternissen en ongerijmdheden, welke men nooit met redelijke begrippen, en nog min met de leerstellingen van het Christendom, zal kunnen overëenbrengen. Trouwens, VALENTINUS heeft zelve erkend, dat zijne leere geheel onderscheiden zij, van die leere, welke de Christenen, in de schriften der Euangelisten en Apostelen, bezaten, daar hij voorwendde, gelijk wij gezien hebben, zijne wijsheid van eenen leerling van PAULUS, en uit een Boek van den Apostel MATTHIÄS, geleerd te hebben, tevens de Boeken des Ouden Testaments van den *Demiurgus* afleidende, en de schriften des Nieuwen Testaments, geheel naar zijnen zin, verdraajende en verwringende.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Nademaal VALENTINUS en zijn aanhang den schijn

Zijn aanschijn

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 110. tot 117.

schijn wilden hebben van eene hooger Wijsheid en diepe geheimen, omtrent de hemelsche en geestelijke wezens, is het niet vreemd, dat zijne leerlingen zich spoedig verdeelden, nieuwe verborgenheden predikten, en nieuwe aanhangen maakten. PTOLEMEUS, één zijner leerlingen, verschilde van zijnen meester, zoo ten aanzien van het getal als van de schikking der *Æons*; SECUNDUS, een ander van zijne navolgeren, helderde den oorsprong van het kwaad op, uit de leer der twee beginzelen, *licht en duisternis*; HERACLEON beweerde, dat een gedoopt Christen in geene schuld valle, hoe groote zonden hij ook mogt bedrijven. MARCUS, van wien de *Marcosiänen* hunnen naam hebben, en COLOBARSUS, voegden nog verscheiden ongerijmdheden bij die van VALENTINUS. Dus beweerde MARCUS, dat de *volheid* en *volmaaktheid* begrepen zij in het *Grieksch Alphabet*, het welk hij als de reden aanmerkte, waaröm JESUS, in de Openbaring van JOÄNNES, de *Alpha* en *Omega* genoemd wordt. Doch, het is niet de moeite waardig, ons met deze allen in het bijzonder op te houden. Wij keeren liever weder tot het vervolgen van onze geschiedenis der Christenen, na nog kortelijk eene aanmerking gemaakt te hebben over den invloed van deze leerstelzels op het waare en echte Christendom.

hangers in verscheiden gezindheden verdeeld.

Invloed dezer leerstelzels op het Christendom.

Hoe zeer de door ons tot hier toe beschreven dwaalleeräars zich den naam van Christenen aanmatigden, echter is het, uit vergelijking van hunne gevoelens met de Heilige Schriften der Christenen, openbaar, dat zij eigenlijk niets met de Christenen ge-

gemeen hadden, maar als op zich zelven ſtaande gezindheden moeten worden aangemerkt; gelijk dan ook de Christenen hen niet als leden van hun genootſchap hebben willen erkennen, zoo als wij gezien hebben, dat zij VALENTINUS van hunne gemeenſchap uitſloten, en HERACLEON, in eene Kerkvergadering in *Sicilië* in het Jaar 125 gehouden, veröordeeld is geworden. (*) Hunne gevoelens hebben dus geenen invloed gehad op de leere of den wandel der Christenen zelve, noch bij de Christenen eenigen wortel kunnen vatten; evenwel hebben zij vele lieden afgetrokken, die zich aan deze ſchijnwijsheid vergaapten, en dewijl zij zich toch voor Christenen uitgaven, vele twisten en verwarringen veröorzaakt, en daar door den Heidenen, die hen van de Christenen niet wisten te onderſcheiden, en daaröm hunne ſpoorloosheden en dweeperijën in 't gemeen aan de Christenen te last legden, aanleiding gegeven, om de Christenen wegens hunne twisten en verdeeldheden te beſchimpen, gelijk CELSUS (†) dus ſchrijft: „ Toen de Christenen in „ het eerst weinigen in getal waren, waren zij eensgezind; maar zoodra zij, vermenigvuldigende, zich „ in verſcheiden plaatzen verſpreid hebben, zijn zij telkens geſcheurd, zoodat elk zijn' eigen aanhang wille hebben." Het een en ander heeft den Christenen vele onäangenaamheden ja vervolgingen veröorzaakt, gelijk wij, in het volgende *Hoofdſtuk*, zien zullen.

(*) Bij BALUZIUS *in nova Collect. Conciliorum.*

(†) *Apud.* ORIGEN. *Contra* CELSUM *Libr.* III.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen onder de Regeering van den Keizer Ælius Adriänus.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Karakter van ÆLIUS ADRIANUS, opvolger van TRAJANUS.

Het bijëenvoegen van de dwaalleeräaren, in het voorgaande Hoofdstuk gemeld, omdat hunne leerstelzels zoo veel overëenkomst onderling hebben, heeft ons geschiedverhaal reeds gebracht tot de regeering van den Romeinschen Keizer ÆLIUS ADRIÄNUS, of HADRIÄNUS, welke, een bloedverwant en neef van TRAJANUS, dezen Vorst, bij deszelfs overlijden, in het Jaar 117 na Christus geboorte, is opgevolgd. Deze Vorst wordt, door de Geschiedschrijvers, niet min dan TRAJANUS, geprezen, als een zachtzinnig Vorst, en een vriend van zijn volk, hebbende hij ten zinspreuk: *Non mihi, sed populo; niet voor mij, maar voor het volk!* evenwel was hij min spraakzaam en liefstalig dan TRAJANUS, streng, en zelfs geneigd tot wreedheid, welke neiging, door hem wel, in vele gevallen, gelukkig beteugeld, maar, door wantrouwen en schielijk opwellenden toorn opgewekt, dikwijls uitberste, bijzonder in de laatste dagen van zijn leven, en hem zelfs na zijn' dood gehaat maakte. Niet krijgszuchtig zijnde, trok hij zijne troepen uit verscheiden gewesten, die TRAJANUS aan het Romeinsche gebied gevoegd had, te rug, zoo omdat dezelve niet te behouden waren, zonder zich in zwaare oorlogen te wikkelen, als om-

omdat hij overtuigd was, dat het Keizerrijk, door al te groote uitgestrektheid, zich zelve bijna tot een last was geworden. Doch, des te zorgvuldiger betoonde hij zich, in het behartigen van de wezenlijke belangen zijns rijks, hetzelve, ten dien einde, in persoon, voornaamlijk geduurende de 15 laatste jaaren van zijn leven, van gewest tot gewest, meest te voet, doorreizende. „ Een Keizer," zeide hij, „ behoort de Zon na te volgen, welke „ alle landen der wereld verlicht." Overäl, waar hij kwam, zorgde hij voor de openbare, zoo binnen- als buitenlandsche, veiligheid en rust; vervallen steden weder herstellende, en openbare gebouwen stichtende, verwierf hij zich den roem van weldaadigheid en mildheid. Zijne wetten en instellingen waren over het geheel billijk en zacht. Hij verbood volstrekt alle menschen-offers, lenigde de slavernij, verbeterde de krijgstucht, en betoonde zich een' streng vijänd van pracht en weelde. Hij was niet alleen een begunstiger der geleerden, en van fraaje vernuften, maar ook zelve bezat hij geene geringe geleerdheid, als ook zekere vaardigheid in de Dichtkunde, waar van de Geschiedenis ons voorbeelden oplevert.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Men beschuldigt hem van onkuischheid, ja zelfs van onnatuurlijken wellust. Zekere ANTINOUS, het snoode voorwerp en dienaar van deze lusten, geduurende zijn verblijf in *Egypte*, overleden zijnde, werd door den Keizer onder de Goden geplaatst, en met standbeelden en Tempelen verëerd, over welke schandelijke handelwijze hij van de inwooners

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

ners van *Alexandrië* vele fchimpredenen heeft moeten dulden. (*)

In zijnen ouderdom en laatfte ziekte gedroeg zich deze Keizer zeer ongeduldig; de onzekerheid, waar in hij verkeerde omtrent een leven na dit leven, en zijnen toeftand na den dood, welke uit zekere Verzen, door hem, op zijn doodbed gemaakt, en menigmaal herhaald werden, blijkt (†), beängftigde hem zoodanig, dat hij, in wanhoop vervallen, de handen aan zich zelven flaan, en dus een einde van zijn leven wilde maken. Waaröm zijne vrienden zelfs eenige wonderwerken verdichtten, ten einde hem, met de hoop van herftel uit deze ziekte, te ftreelen, tot dat hij, in deze hoopeloze gefteldheid, den laatften adem uitblies. (§)

In-

(*) De Keizer klaagt hier zelve over, en eenen Brief aan den Burgermeester SEVERIANUS, bij FL. VOPISCUS *in Saturnino*, *Cap.* 3. ten minften volgends de gisfing van CASAUBONUS en SALMASIUS *Tom.* II. *H. A. Script.pag.* 727.

(†) Deze Verzen, die tevens eene proeve van het vermogen van dezen Vorst in de Dichtkunde zijn mogen, vindt men bij SPARTIANUS *in ejus vita Cap.* 25. *Tom.* I. *H A. Script. pag.* 210. Hij fpreekt in dezelve zijne Ziel aan, en zegt:

Animula vagula, blandula,
Hofpes comesque corporis,
Quæ nunc abibis in loca,
Pallidula, rigida, nudula?
Nec, ut foles, dabis jocos.

(§) Men vergelijke over deze gewaande wonderen mijnen *Bijbel verded.* IV. *Deel. Bladz.* 368.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Indien wij SULPICIUS SEVERUS (*) geloven, heeft de *vierde* algemeene vervolging der Christenen, onder dezen Keizer, plaats gehad, waar in OROSIUS hem toestemt (†) doch EUSEBIUS (§) gelijk ook HIERONYMUS (**), verzekeren uitdruklijk, dat de Kerk, geduurende zijne regeering, vrede genoten heeft.

Is geen vervolger der Christenen geweest.

Met dit alles bleef de haat des volks, in verscheiden Provintiën des rijks, tegen de Christenen aanhouden, en nademaal door het bevel van TRAJANUS aan de beschuldigingen tegen hen grootendeels de kracht benomen was, nam het volk de gelegenheid der openbare schouwspelen waar, en schreeuwde, dat men de Christenen voor de leeuwen zou werpen, aan welk oproerig geschreeuw de overheden en landvoogden niet zelden, tegen wil en dank, voldoen moesten.

De Christenen echter op vele plaatzen door het volk en de Stadhouders vervolgd. Hun gedrag daar onder.

Dat 'er, bij zoodanige gelegenheden, Christenen ter dood gebracht zijn, blijkt onder anderen, uit JUSTINUS *den Martelaar*, in zijne verantwoording, aan den Keizer ANTONINUS, ook aangehaald, bij EUSEBIUS (††), waar hij verklaart, dat der Christenen moed en standvastigheid, in het ondergaan van den dood en al wat ijslijk is, hem achting voor hun ingeboezemd en opgewekt hebbe, om hunne leere nader te onderzoeken, welk onderzoek hem, vervolgends, tot het omhelzen van het Christendom ge-

(*) *Hist. Sacr. Libr.* II. *Cap.* 31.
(†) *Libr.* VII. *Cap.* 15.
(§) *Hist. Eccles.* IV. 7.
(**) *In Chron.*
(††) *Hist. Eccles.* IV. 8.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

gebracht heeft. Daar worden zelfs martelaars bij naam genoemd, die onder ADRIANUS den dood geleden hebben, bij voorbeeld, zekere MARKUS, een jongeling, een krijgsbevelhebber, die zijn leven en bloed voor CHRISTUS heeft gestort, volgends een oud opschrift; (*) in het Roomsche Martelaarsboek wordt ook nog genoemd zekere ALEXANDER, die, na banden en gevangenissen, de pijnbank en vuur, te hebben doorgestaan, eindelijk in alle zijne leden met priemen doorstoken zal zijn; insgelijks EUSTACHIUS, een vermaard krijgsman, met zijne zuster en twee zoonen, die voor de beesten geworpen, doch door dezelve niet beschadigd wordende, in een' koperen gloejenden os gestoken, en verbrand zullen wezen. Dit laatste nu verdient zeker wel geen geloof, ondertusschen blijft dit overig, dat niet alleen vele Christenen den dood hebben ondergaan, maar dat zij dien met lijdzaamheid en standvastigheid hebben ondergaan, zelfs schijnt hun ijver somtijds de behoorlijke palen overschreden te hebben, wanneer zij, naamlijk, zich zelven aan de overigheid aanboden, en als Christenen bekend maakten; waar van ons TERTULLIÄNUS (†) een bijzonder voorbeeld verhaalt, het welk, waarschijnlijk, tot dezen tijd behoort. Als ARRIUS ANTONINUS, Grootvader van den Keizer ANTONINUS PIUS, Stadhouder van *Klein-Asië*, de Christenen met hevigheid vervolgde, verschee-

(*) Men vindt dit opschrift in ARRING. *Roma Subterran.* III. 22.

(†) *Ad.* SCAPUL. *Cap.* 5.

schennen alle de Christenen der Stad *Efeze*, in de hoofdstad zijner landvoogdij, bijëenverzameld, voor zijnen richterstoel, waarschijnlijk, niet alleen ten einde hunne bereidwilligheid te toonen, om voor hun geloof te sterven, maar ook, om, door hun groot getal, den stadhouder te doen zien, dat het hem niet gemaklijk zou vallen, hen uit te roejen. De stadhouder toen, eenige weinigen ter dood hebbende laten brengen, zeide tegen de overigen. „ Ellendi- „ gen! zo gij lust hebt, om te sterven, hebt gij „ immers steilten en stroppen genoeg!" Dit gedrag der *Efezische* Christenen is verschillend beöordeeld geworden. TERTULLIÄNUS roemt hetzelve ten hoogsten; anderen hebben het gelaakt, en als een uitwerkzel van dweepzucht beschouwd. In het gemeen kan wel niemand de standvastigheid der Christenen laaken, waarmede zij liever den dood ondergingen, dan de waarheid verloochenden; doch, aan den anderen kant, moet het als een te verregaande ijver aangemerkt worden, die niet vrij is van dweepzucht, wanneer men zich zelven aanbood, en dus den marteldood zocht; dit heeft JESUS nooit geëischt, ook deed zoodanige drift den Christelijken Godsdienst nadeel bij de Heidenen, die dezelve voor eene dweepzuchtige halstarrigheid en woede aanzagen. De Christenen van deze eeuw lieten zich daartoe vervoeren, door de gedachten, die men van de martelaren, en derzelver hooger trap van gelukzaligheid na dit leven, had, en door den eerbied, welken men aan hun en hunne nagedachtenis bewees; behalven dat dit het gewoon geval is, dat vervolgingen, voornaamlijk om

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

den Godsdienst, eene sterker wederwerking voortbrengen, bij de Christenen te krachtiger, omdat zij, volgends hunne leere, zich volkomen overtuigd hielden van een leven, een zalig leven, na den dood des ligchaams, zoodat zij het tegenwoordig leven te blijmoediger opöfferden, naarmate hunne vijänden hun hetzelve met meer bitterheid zochten te ontrooven. Over het gedrag der Christenen te *Efeze* kunnen wij niet in 't bijzonder oordeelen, dewijl ons alle ómstandigheden niet bekend zijn —— Waaröm zou men het hun ten kwaade duiden, indien zij, zonder oproerigheid, waar van in het verhaal ook de geringste spoor niet te vinden is, met bescheidenheid, den Stadhouder onder het oog brachten, welk een aantal goede en deugdzame burgers hij zou moeten ómbrengen, indien hij voortvaren wilde, de Christenen, enkel om hunnen Godsdienst, te vervolgen?

Verweerschriften van QUADRATUS en ARISTIDES.

Verstandiger en meer overëenkomstig met het wezen van den Godsdienst, handelden ondertusschen twee kundige Christen-Leeräars, QUADRATUS en ARISTIDES, welke, ten einde de lasteringen, die de Heidenen tegen de Christenen inbrachten, te keer te gaan, en de vervolgingen af te weeren, hunne veräntwoordingen of verweerschriften aan den Keizer ADRIANUS hebben aangeboden, welke echter voor ons verloren zijn gegaan, hoewel zij, ten tijde van EUSEBIUS, nog voor handen waren, en door hem zeer geprezen worden. (*)

QUA-

(*) *Hist. Eccles.* IV. 3.

QUADRATUS was een leerling der Apostelen, en Bisschop der Christengemeente te *Atheenen*, welke gemeente, door den marteldood van hunnen voorgaanden Bisschop PUBLIUS, geheel verstrooid was, maar door QUADRATUS weder verzameld, en hersteld is geworden. (*) In zijn verweerschrift, schijnt hij bijzonder zijn werk gemaakt te hebben, om de waarheid van JESUS wonderwerken te bewijzen, verzekerende, bij die gelegenheid, dat 'er, ten zijnen tijde, nog lieden in leven waren, welke, door JESUS en zijne Apostelen, van ziekten genezen, en uit den dood opgewekt waren.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

ARISTIDES was een Heidensch Wijsgeer, welke het Christen geloof had aangenomen, en, na zijne bekeering te *Atheenen*, zijne oude levenswijze en kleding, als Wijsgeer, bleef behouden, ten einde aan de Heidenen te toonen, dat hij het Christengeloof, als eene hoogere en betere *Wijsgeerte*, schatte. Hij bediende zich, om de leerstukken van het Christendom voor de Heidenen smaaklijk te maken, van plaatzen uit de schriften der Heidensche Wijsgeeren. (†)

Aanmerking over de verweerschriften der Christenen.

Deze waren de eerste, ons bekende, proeven van verweerschriften der Christenen, welke van nu af vermenigvuldigden, gelijk wij zien zullen, en aan de Keizers en aanzienlijke lieden aangeboden dienden, om

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 23.

(†) Men zie over deze beide mannen ook HIËRONYMUS *de SS. Eccles. C.* 19. *Epist. ad* MAGN. *Orator.*

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

om hun een beter denkbeeld te geven van het Christendom. De kundige opstellers derzelven legden zich bijzonder toe, om de lasteringen der Heidenen te wederleggen, en de deugdzaamheid der Christenen aan te wijzen, benevens de voortreflijkheid van derzelver Godsdienst boven den Heidenschen. Die, welke onze tijden bereikt hebben, zijn voor ons dierbare stukken, uit welke wij de gesteldheid van de Christenen dier vroege tijden, in vele bijzonderheden, kunnen opmaken; het is waar, dat deze verdedigers van het Christendom zich, doorgaands, sterker betoonen in hunne tegenwerpingen tegen de Heidenen, dan in opgeklaarde denkbeelden omtrent den inhoud der leere van JESUS en zijne Apostelen; ook zijn hunne uitdrukkingen nopens de zeden der Christenen nu en dan niet vrij van grootspraak, maar nogthans niet tegen de waarheid, gelijk uit de overëenstemming der Geschiedenis blijkt, zoo als zij dan ook ongemeenen dienst aan de Christenen bewezen, en de waarheid van hunnen Godsdienst in het licht gesteld hebben.

Bevel van ADRIANUS aan den landvoogd FUNDANUS omtrent de Christenen.

De geschiedenis meldt ons niet, hoe de verweerschriften van QUADRATUS en ARISTIDES bij ADRIANUS zijn opgenomen. Alleen verhaalt zij, dat, als SERENUS GRANIUS, of GRANIANUS, wanneer hij het stadhouderschap van *Klein-Asië* bekleedde, met tegenzin, de woede des volks tegen de Christenen beschouwde, en, besloten hebbende, die niet langer te wille te zijn, daar over aan den Vorst geschreven had, ADRIANUS aan den volgenden stadhouder MINUCIUS

FUN-

FUNDANUS, het volgend bevel, ten antwoord, hebbe toegezonden: (*) „ Ik heb eenen brief ontvangen, „ aan mij, door uwen voorzaat den doorluchtigen „ SERENUS GRANIANUS, geſchreven. Deze zaak dan „ komt mij voor, een naauwkeurig onderzoek te „ vereiſchen, opdat deze menſchen niet gemoeid wor- „ den, en aan de lasteraaren geene aanleiding tot „ lasteren gegeven worde. Indien derhalven het „ volk der Provintie hunnen eisch tegen de Chris- „ tenen zoodanig kan ſtaaven, dat zij dien voor „ den richterſtoel kunnen beplijten, laat hen daar „ alleen zich bij bepaalen, maar niet ſlechts met „ ſchreeuwen en getier te werk gaan. Trouwens, „ het is betaamlijk, dat gij 'er kennis van neemt, „ indien iemand beſchuldigen wil. Indien dan ie- „ mand hen verklaagt, en bewijst, dat zij iet tegen „ de wetten gedaan hebben, zult gij naar het gewigt „ der misdaad vonnisſen. Maar, bij HERKULES! „ indien hij zulks enkel uit lasterzucht onderneemt, „ zult gij hem, naar evenredigheid van de zwaarte „ der misdaad, ſtrafſen." Uit dit bevel van den Keizer blijkt ons duidelijk, dat 'er, ten dezen tijde, geene wetten tegen de Christenen, als zoodanig, waren, maar dat zij alleen mishandeld werden, op het woest getier des volks, terwijl de Keizer tevens wil, dat zij alleenlijk mogen beſchuldigd worden van misdaaden tegen de wetten, welke beſchuldigin-

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

(*) EUSEBIUS heeft dit antwoord, uit JUSTINUS *den Martelaar*, in zijne *Kerkel. Geſchiedenis* overgenomen *Libr*. IV. *Cap*. 8. en 9.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Achting van ADRIÄNUS voor CHRISTUS.

gingen gerechtelijk moeten bewezen, of de valsche beschuldiger gestraft worden.

Voords had ADRIANUS zeer verkeerde denkbeelden van de Christenen en het Christendom. Dit blijkt ons, uit eenen Brief van hem, aan den *Consul* of Burgemeester SEVERIANUS geschreven in het jaar 129. (*) In denzelven zegt hij, daar hij het los en ligtvaardig karakter der inwoneren van *Alexandrië* in *Egypte* beschrijft. „ Zij, die *Serapis* verëeren, „ zijn Christenen, en zij, die zich Bisschoppen van „ CHRISTUS noemen, zijn aan *Serapis* gewijd. Daar „ is geen Opziener der Joodsche Sijnagoge, geen „ Samaritaan, geen Ouderling der Christenen, of „ hij is een geboortestond-berekenaar, een wiche-„ laar, en een doodenzalver. De Patriärch zelve, „ (waarschijnlijk der Jooden,) wanneer hij in *Egypte* „ komt, wordt van den één' genoodzaakt *Serapis*, „ van anderen CHRISTUS, te aanbidden. —— Zij „ (die van *Alexandrië*) hebben éénen God, dien „ de Christenen, de Jooden, en alle volken (in de-„ ze stad,) verëeren." Men kan aan deze gezegden naauwlijks eenen verstandigen zin geven, ten zij men zich herinnere, het geen wij van BASILIDES, CARPOCRATES, en andere *Gnostieken* in *Egypte*, verhaald hebben, welke den naam van *Christenen* wilden voeren, maar dien ook ligtelijk weder verloochenden, wanneer zij de vervolgingen wilden ontgaan; en men zich de verwarringen voorstelle, die de hersenschimmen dezer dweepers bij de ligtvaardige Egyp-

(*) Bij FLAV. VOPISCUS *in Saturnino*. *Cap.* 8.

Egyptenaars hebben moeten veröorzaken, terwijl de Heidenen de waare Christenen van deze dweepers, en tevens van de Jooden, niet wisten te onderfcheiden. —— II BOEK II Hoofdft. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Naderhand echter, fchijnt ADRIANUS beter denkbeelden van het Christendom gekregen te hebben, die hem eerbied voor deszelfs Stichter inboezemden, waarfchijnlijk ook door middel der verweerfchriften, hem door QUADRATUS en ARISTIDES aangeboden. Trouwens, deze Vorst, die anders den Godsdienst der Romeinen zeer zorgvuldig behartigde, en alle vreemde Godsdienften verfmaadde (*), zal voornemens geweest zijn, indien een gerucht, waar van LAMPRIDIUS melding doet, gegrond ware, om CHRISTUS onder de Goden te plaatzen. Deze Schrijver zegt, in het leven van den Keizer ALEXANDER SEVERUS: (†) „Hij, (ALEXANDER) heeft voor CHRIS„TUS eenen Tempel willen ftichten, en dien onder „de Goden aannemen. Dit, zegt men, is ook „ADRIANUS voornemens geweest, welke in alle fte„den Tempels zonder beelden had laten bouwen: „die nog heden, omdat zij geene Godheden heb„ben, ADRIANUS Tempelen genoemd worden, wel„ke men zeide, dat hij ten dien einde gebouwd „had: maar hij werd hier in verhinderd door die „genen, welke, de Godfpraken geraadpleegd heb„bende, vernomen hadden, dat, indien dit naar „wensch gefchiedde, ieder een *Christen* zou wor„den

(*) SPARTIAN. *in* ADRIANO *Cap.* 22.

(†) *Cap.* 43. *Tom.* I. *Hist Aug. SS. pag.* 993.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

„ den, terwijl alle andere Tempels ledig zouden „ ſtaan." Deze plaats is zeer merkwaardig. Alhoewel dit toch blootlijk een volksgerucht geweest moge zijn, en ADRIANUS, gelijk CASAUBONUS (*) meent, veeleer voornemens geweest zij, zijne eigene beeldenis in deze Tempelen te plaatzen, waar tegen echter nog het één en ander zou kunnen aangemerkt worden (†), nogthans zien wij uit deze plaats, dat de Christenen, ten dezen tijde, nog geene beeklen, in hunne vergaderplaatzen, of Kerken, hadden, als ook, welken opgang het Christendom maakte, zoodra het ſlechts vrij en onverhinderd mogt werken, het welk alleenlijk aan de klaarblijklijkheid van dezen Godsdienst, boven het Heidensch Bijgeloof, kan worden toegeſchreven.

CELSUS ſchrijft een boek tegen de Christenen.

Tot hier toe was, in 't gemeen, het Christendom, met betrekking tot zijn eigen aart en wezen, van de Heidenſche Wijsgeeren en geleerden miskend. Zij hielden de Christenen voor eene gezindte van Jooden, voor eenen hoop dweepers, of geestdrijvers, zonder zich te verwaardigen, een geregeld onderzoek naar de eigenlijke geſteldheid van der Christenen Godsdienst te doen. Zij vergenoegden zich, de Christenen, met allerhande valſche betichtingen, die de haat der Jooden, of der Priesteren, onder het volk uitſtrooide, bij de Grooten en Vorsten te lasteren, waartoe hun de leerſtelzels en het ſpoorloos gedrag van zoo vele aanhangen der *Gnosticken*, die zij met de waare

(*) In zijne aanteken. op deze plaats.

(†) Zie HUETIUS *Demonſtr. Euang. Propos.* 3. §. 23.

re Christenen verwarden, meer dan te veel aanleiding gaf, of misbruikten hun vernuft, om alles, wat het Christendom betrof, in een belagchlijk licht te stellen, en door spotternijën veråchtlijk te maken.

In het laatst der regeering van ADRIANUS, was CELSUS, een *Epicureïsch* Wijsgeer, gelijk ORIGENES verzekert, een der eersten, die de pen, ter wederlegging van de Christelijke leere en ter verdediging van het Heidendom, opvatte, en in het Grieksch een Boek schreef, onder den Titel: *waaråchtige leere*, of *leere der waarheid*; het welk wel niet meer voorhanden, maar in de wederlegging, die ORIGENES daar tegen geschreven heeft, zoo breedvoerig aangehaald is, dat wij den inhoud genoegzaam beöordeelen kunnen. Het oogmerk van CELSUS, in hetzelve, is, den Joodschen en Christen-Godsdienst te gelijk te wederleggen, of liever, om de Heidenen van alle nader onderzoek en van het geloof van het Christendom af te schrikken. Met dit oogmerk, heeft hij, in dit Boek, alles bijëengebracht, wat het lasterend volksgerucht, de scherpzinnigheid der Wijsgeeren en redenaren, en een spottend vernuft, hem aan de hand konden geven. Dus vangt hij aan, met beschuldigingen, dat de Christenen geheime en door de wet verboden bijëenkomsten en vergaderingen hielden, en tooverij en bezweeringen van geesten oefenden. Vervolgends tracht hij MOSES, als eenen bedrieger, en de Jooden, als een dom en bijgelovig volk, af te beelden; waarna hij eenen *Jood* sprekende invoert, die, op zijne wijze, de Christenen wederlegt, en de geschiedenis en leere van JE-

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

SUS, als ongereimd, en bespotlijk, ten toon stelt, JESUS wonderen voor een bedrieglijk goochelspel uitmakende, en de waarheid zijner opstanding uit de dooden ontkennende, voornaamlijk op dien grond, omdat JESUS zich niet levende aan zijne vijanden en richter vertoond heeft — Vervolgends, weder in zijn eigen persoon sprekende, oordeelt hij het verschil tusschen de Jooden en Christenen van geen meer gewigt te zijn, dan de twist in het beruchte sprookjen, over de schaduw van den ezel; dewijl toch de Jooden en Christenen beiden, oorspronglijk, een hoop afvalligen zijn, de Christenen van de Jooden, gelijk deze van de Egyptenaren, van welke zij afstamden. Hij verwijt den Christenen hunne scheuringen en verdeeldheden, bestrijdt eenige voorname leerstukken van het Christendom, bespot de *Mosaische* geschiedenis van de Schepping en Val der eerste menschen, van den Zondvloed enz., betwist de uitmuntendheid der menschen boven de beesten, en houdt de leere van de opstanding der dooden voor ongereimd. Hij wil echter den Jooden niet kwalijk nemen, dat zij bij hunne oude wetten en zeden blijven, ook wil hij den Christenen wel toestaan, dat JESUS een Engel geweest zij, maar, volgends der Christenen eigene belijdenis, zijn 'er meer Engelen tot de menschen gezonden, en zij, die, volgends de leere van CHRISTUS, van den Wereldschepper afgevallen, en tot den hoogsten God, den vader, zijn overgegaan, hebben ook gezegd, dat de Wereldschepper sommige Engelen aan de menschen gezonden heeft, maar JESUS is niet Gods Zoon, of God,

waar

waar voor hem de Christenen veréeren — Indien de Christenen in hunne leere al iet goeds hebben, beweert CELSUS, dat dit goede reeds van oude Wijzen geleerd en voorgedragen zij. In het bijzonder, doet hij eenen aanval op de voorzeggingen der Profeeten aangaande JESUS, welke hij niet eens bij de Godſpraken der Heidenen vergeleken wil hebben. Hij verdedigt den Afgodsdienst der Heidenen, door te beweeren, dat zij niet de beelden hunner Goden voor Goden houden en veréeren, maar de Goden zelve, aan welke deze beelden gewijd zijn, en waaröm zou men deze hooger Geesten niet veréeren, die hunne magt van God ontvangen hebben, en alles naar zijne wetten doen? ——

Zoodanig is de wederlegging der Christenen door CELSUS ingericht. Deze is de Wijsgeer, van wien de ongelovigen van onzen tijd zoo veel werks maken, en met wiens kalf zij zoo dikwijls ploegen. Ondertusſchen, is deze zoogenaamde *leere der waarheid* niets min dan eene wederlegging van den Christen-Godsdienst, welken CELSUS in een geheel verkeerd licht plaatst, en toont, zoo min als den Joodſchen Godsdienst, of de betrekking tusſchen deze beide, te verſtaan, of wel te willen verſtaan, alzoo het zeer twijfelächtig voorkomt, of hij de heilige Schriften der Jooden en Christenen zelve gelezen, dan zich vergenoegd hebbe met de berichten van anderen, zonder onderzoek, te volgen. Wanneer de Euängelie-Geſchiedenis hem dienen kan, om JESUS of zijnen Godsdienst te beſpotten, neemt hij ze aan als geloofwaardig, maar, waar zij iet tot eere van

het

II. BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

het Christendom verhaalt, verklaart hij ze voor leugenächtig of voor eene fabel, verders verdraait hij de leerstellingen der Christenen, en schrijft hun de ongereimde gevoelens van dwaalleeräaren toe, die de Christenen nooit voor de hunne erkend hebben. Zijne spotternijën treffen dus geen doel, en zijne wederlegging kan het echte Christendom geen nadeel toebrengen.

Integendeel, men kan uit deze zelfde wederlegging van CELSUS bewijzen haalen, ter bevestiging van het Christendom. Dus durft hij de wonderwerken van JESUS en van zijne Apostelen niet volstrekt loochenen, maar zoekt ze tot bedrog en goochelspel te verminderen. Ook leeren wij van hem, dat de Christenen de leere van JESUS en de Apostelen, dat wij alleen door het geloof zalig worden, toenmaals nog zuiver beleeden hebben. In die woorden zelfs, in welken hij de leere van het Christendom zoo zeer verminkt en verwrongen heeft, om ze een haatlijk voorkomen te geven, ontdekken wij de volharding der Christenen bij de leere en de handelwijze van JESUS, die in de wereld kwam, om zondaren zalig en gelukkig te maken: „ De Christenen," zegt hij, „ willen geene geleerde en wijze lieden onder zich aannemen, „ alzoo dit bij hen booze hoedanigheden zijn; maar „ zij beweeren, dat alleen ongeleerden, dwaazen, „ slaven, vrouwen en kinderen hunnen God waardig „ zijn, dat zij alleen deze overreden willen en kunnen — Tot andere geheime Godsdiensten roept „ men hen, die 'er deel aan zullen hebben, op deze

„ wij-

„ wijze: wie rein van alle zonden is, en een goed „ geweten heeft, kome herwaards! Maar bij de „ Christenen is het: Het rijk van God ontvangt „ elken zondaar en dwaazen, elk kind, en in 't ge- „ meen, elken ongelukkigen."

Haat der Jooden tegen de Christenen.

Waarschijnlijk, heeft CELSUS vele van zijne lasteringen tegen de Christenen van de Jooden ontleend, wier haat tegen hen zich, nog zelfs na de verwoesting van *Jerusalem*, en den ondergang van hunnen Staat, bij alle gelegenheden, openbaarde. Volgends JUSTINUS den Martelaar (*) vervloekten zij JESUS en zijne aanhangers plegtig, en brachten zelfs, waar zij konden, vele Christenen om het leven. TERTULLIÄNUS (†) noemt dit volk de plantschoole van alle lasteringen omtrent de Christenen. En ORIGENES (§) verzekert, dat de Jooden, terstond bij de opkomst van den Christelijken Godsdienst, het gerucht verspreid hebben, dat de Christenen een kind doodden en aten, en het licht uitblusschende, alle soorten van ontucht met malkanderen pleegden. (**) Deze lasteringen vonden bij vele Heidenen zoo veel ingang, dat zij, volgends ORIGENES, de Christenen zoo zeer verfoeiden, dat zij zelfs niet met hen spreken wilden.

(*) *Dialog. cum Trijphone Jud. p.* 117. *ed. Benedict.*

(†) *Ad. nationes.* I. 14.

(§) *Advers. Cels.* VI. *p.* 293. 294. *Ed. Spencer.*

(**) Men vergelijke, het geen uit JUSTINUS den Martelaar verhaald is, van zeker gezantschap der Jooden, omtrent JESUS opstanding in het I *Deel. Bladz.* 161.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

den. En, deze berichten der Kerkvaderen zijn zoo veel minder onwaarschijnlijk, als wij weten, tot welken trap van verbittering de Jooden zich tegen de Christenen, nog zelfs in veel laater tijden, hebben laten vervoeren, die zij als afvalligen van den voorvaderlijken Godsdienst beschouwden.

Oproer der Jooden, onder den valschen MESSIÄS BARCHOCHBA.

Erger nogthans ondervonden de Christenen den haat der Jooden, door de wreedheden, welken deze tegen hen pleegden, geduurende hunne oproeren, welke zij, ten dezen tijde, verwekten, waar van wij eenig verslag moeten doen. Zij hadden, zedert de verstooring van hunnen Staat en Godsdienst, door de verwoesting van *Jerusalem* en den Tempel, weder zoo veel voorrecht verkregen, dat zij hunnen Godsdienst, zoo veel zulks geschieden kon, vrijlijk oefenden, en zelfs, eenigermate, door hunne eigene opperhoofden bestuurd werden. Zij hadden dus een' opperhoofd, onder den titel van *Patriärch*, te *Tiberiäs*, en eenen anderen te *Babylon*. Node nogthans droegen zij het gemis van hunne volks-vrijheid en onäfhanglijkheid. De verbeelding, dat zij, Gods volk, dus door de Heidenen verdrukt werden, zette hen meermalen aan, tot oproeren, in welke zij, met de uiterste woede, verschriklijke wreedheden pleegden, om zich aan de Heidenen te wreeken. Onder de regeering van TRAJANUS, in het jaar 115, hadden zij reeds eenen opstand verwekt, in het landschap *Cyrenaica*, gelegen in *Africa*, en grenzende tegen *Egypte*, waar in zij meer dan 200,000 Romeinen en Grieken om het leven brachten, hebbende zekeren LUKUAS aan hun

hun hoofd, welken EUSEBIUS (*) den titel van Koning geeft. Vervolgends in *Egypte* gevallen, versloegen zij LUPUS, den landvoogd van dat land, overäl de ijslijkste verwoestingen aanrichtende; tot dat zij, met vele moeite, en na hevige gevechten, door MARCIUS TURBO overwonnen, en bij duizenden ter dood gebracht werden. In het Eiland *Cyprus* werden, insgelijks, alle Jooden, om hunne oproerigheid, uitgeroeid. En in *Mesopotamië* kreeg de landvoogd LUCIUS QUIETUS, van den Keizer, welke, wegens de menigte der Jooden aldaar, voor dezelfde muiterijën beducht was, last, om hen buiten dat wingewest te vervoeren, bij welke gelegenheid weder vele duizenden Jooden omkwamen. In alle deze oproeren hadden ook de Christenen, van den haat der Jooden, veel te lijden.

Doch niets van dit alles evenäarde, in geweld en hevigheid, het oproer, het welk, onder den Keizer ADRIANUS, voorviel, en dat niet, dan met den geheelen ondergang der Jooden, een einde nam. Deze Vorst begon, in het jaar 119, ter plaatze, waar het verwoest *Jerusalem* gestaan had, eene nieuwe stad aan te leggen, en met eene Heidensche volkplanting te bevolken, aan welke hij, naderhand, den naam *Ælia Capitolina* gaf, *Ælia*, naar zijnen naam ÆLIUS ADRIANUS, *Capitolina*, naar *Jupiter Capitolinus*, tot wiens eer een Tempel gesticht werd, op den berg, op welken voorheen de Tempel van God was gebouwd ge-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 2.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

geweest. Deze ontheiliging van den gewijden Tempelberg en heilige ſtad konden de Jooden niet dulden; in het jaar 128 begonnen zij te muiten, maar in het jaar 132 of 133, brak de opſtand, meer geregeld, in volle woede uit. De Jooden hadden tot hun opperhoofd zekeren COZBA, die, onderſteund door het gezag van eenen vermaarden *Rabbi* of leeräar, AKIBA, zich voor den *Mesſiäs* uitgaf, en den naam BAR-CHOCHBA, *Zoon der Star*, of *hemelsch geſtarnte*, aannam, met toeſpeling op de voorzegging van BILEÄM (NUM. XXIV. 17.), welke de Jooden van den *Mesſiäs* verſtonden. Deze bedrieger vestigde zich in eene vaste ſtad *Bitter* of *Bether* niet ver van *Jeruſalem*. (*) Hij wendde voor, wonderwerken te kunnen verrichten, en wist zijne volksgenoten zoodanig te belezen, dat zij algemeen de wapenen opvatten; zijne wreedheden tegen de Heidenen, maar ook tegen de Christenen, waren onbeſchrijſlijk, brengende hij de Christenen met de uitgezochtſte martelingen ter dood, indien zij CHRISTUS niet verloochenen en lasteren wilden. (†) De oorlog was fel en langduurig, alzoo de Jooden talrijk waren, vele kasteelen en vestingen verſterkt, en zich ook in bergholen en tusſchen de rotzen verſchanst hadden. Niet dan na menigvuldige en bloedige neder-

(*) EUSEB. *Hist.* IV. 6. Vergelijk, wegens deze ſtad, mijne *Aardrijksk. des Bijb.* V. *Deel. Bladz.* 19.

(†) JUSTINUS *de Martelaar*, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 8.

derlagen en gevechten, gelukte het den veldheren van ADRIANUS, de ſtad *Better*, die eene belegering van meer dan drie jaaren doorſtond, te bemagtigen, zijnde het hoofd van den opſtand, BAR-CHOCHBA, zelve geſneuveld, dien de Jooden, zich, bij de uitkomst, door hem bedrogen ziende, zedert BAR-CHOZEBA, *zoon des leugens*, of *den Bedrieger*, genoemd hebben. In dezen oorlog werd zoo veel bloeds, zegt men, vergoten, als zelfs niet, bij de belegering van Jeruſalem, door TITUS VESPASIANUS, geſtort was; van de Jooden kwamen 'er 580,000 door het zwaard om, behalven eene ontelbare menigte, door vuur en honger. *Palæſtina* was genoegzaam eene Woestijn geworden, en nu werd den Jooden verboden, den oord, waar *Jeruſalem* geſtaan had, meer te naderen, ook ging zelfs, voor eenen geruimen tijd, de naam *Jeruſalem* verloren, wordende de volkplanting, door ADRIÄAN aangelegd, gelijk gezegd is, *Ælia Capitolina* genoemd, tot dat, ten tijde der Christen Keizeren, dezelve weder in onbruik gekomen, en de naam *Jeruſalem*, op nieuw, aan deze Stad gegeven is. (*)

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Gevolgen van deze gebeurenis.

De gevolgen, welke deze volſtrekte nederlaag der Jooden natuurlijk had, waren voor de Christenen ten uiterſten gewigtig. Gelijk de Jooden, hier door, alle hoop op herſtel van hunnen Staat voor altijd verloren, en de waarheid ondervonden, van het geen JESUS hun gewaarſchuwd had, dat zij door valſche *Mes-*

(*) DIO CASS. *Lib.* 68, 69. *in Excerpt.* EUSEB. IV. 2, 6, 8. enz.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Messiäsfen zouden bedrogen worden, aan welke zij, tot hun eigen verderf, gehoor zouden geven; gelijk zij, zedert dezen tijd, volstrekt buiten staat gesteld werden, om de Christenen, door daadlijk geweld, te benadeelen; zoo werden deze, integendeel, thans geheel bevrijd van hunne verkleefdheid, die zij, voor zoo ver zij uit de Jooden oorspronglijk waren, nog steeds aan de *Mosaïsche* instellingen betoond hadden. Tot hier toe had de gemeenté van *Jerusalem* hare Bisschoppen enkel uit de Jooden gehad, thans verkoos men, tot dit ambt, eenen MARKUS, eenen Heiden van oorsprong. (*) Ja, de Christen-gemeenten in *Palæstina*, welke nog vele Joodsche plegtigheden hadden aangehouden, uit inschikkelijkheid voor hunne Joodschgezinde medebroeders, maakten daar van thans te eer een einde, uit hoofde van het gevaar, om voor Jooden gehouden te worden, welke thans zoo streng van *Jerusalem* verwijderd werden.

Nieuwe Ketters uit de Gnostieken.

Was den Jooden de kracht benomen, om het Christendom te benadeelen, van eenen anderen kant, werd het zelve nog steeds ontrust, door de gestadig malkanderen vervangende gezindheden van *Gnosticken*, die hunne gewaande wetenschap, boven de eenvouwigheid der Christelijke leere, aanprezen.

Ophiten of slangenbroeders.

Tot dezen behoorden, nog onder de regeering van ADRIÄAN, dewijl CELSUS reeds van hun gewag maakt, de *Ophiten* of *Ophianen*, naar het Grieksche woord ὀφις (*eene Slang*) dus genoemd, het welk men voegzaam, door *Slangenbroeders*, kan vertalen.

De-

(*) Vergelijk het I *Deel Bladz.* 378.

Deze waren niet van ééne soort, sommigen waren Jooden, en groote vijänden van JESUS, anderen wilden voor Christenen gehouden wezen. (*) Zij waren *Gnostieken*, en spraken, even als dezen, van de voortteelingen der *Æonen* of *Eeuw-Wezens*, onder welke de *Sofia* of *Wijsheid*, haar Zoon *Jaldabaöth*, (misschien *Jah el Zebaöth*,) en deszelfs Zoon, de geheimzinnige *Slang*, waar van zij hunnen naam ontleenen, de merkwaardigste zijn. Het geen men ons van hunne gevoelens en schikking dezer *Eeuw-Wezens* meldt, is duister en onverstaanbaar; alles schijnt een mengelmoes te zijn van Joodsche *Kabbala*, Heidensche Goden- en Natuurleere, hersfen schimmen eener verwilderde verbeelding, vermengd met afgescheurde stukken en brokken uit den Joodschen en Christelijken Godsdienst. MOSHEIM heeft, in zijne uitvoerige Kettergeschiedenis der eerste eeuw, ongemeen veel moeite aangewend, om in deze duisternis licht te ontsteken, doch veeläl vruchteloos. Sommigen hunner geloofden, dat de *Slang*, in het *Paradijs*, de *Sofia* of *Wijsheid* zelve geweest zij, die de eerste menschen tot de kennis van den hoogsten God had zoeken te brengen. Anderen veréërden eene levende Slang, die zij in een hol onderhielden, en bij het gebruiken van het Heilig avondmaal, kuschten. Misschien behoorden ook de *Sethi-*

(*) Door deze onderscheiding veréffent men ORIGENES, *Contra* CELS. *Libr.* 17. *pag.* 294. met de berichten van JUSTINUS *den Martelaar*, *advers. hæres.* I. 30. EPIPHANIUS *hæres.* 37. en THEODORETUS *hæret. Fabul.* I. 14.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

thiänen tot hen, welke SETH, den Zoon van ADAM, voor den Mesfiäs hielden. Zij kwamen, voornaamlijk, in *Syrië* en *Klein-Afië* te voorfchijn, maar maakten geen' aanmerklijken opgang, hoewel zij lang ftand moeten gehouden hebben, dewijl de Keizers, nog in de zesde eeuw, wetten tegen hen gegeven hebben.

CERDO.

Meer beweging en onrust werd den Christenen gebrouwen, onder den Keizer ADRIÄAN, en de beide volgende Keizers, door CERDO en dezes leerling, MARCION. CERDO kwam uit *Syrië*, waarfchijnlijk zijn Vaderland, te *Rome*, toen HYGINUS aldaar Bisfchop was, welke dit ambt bekleed heeft, gelijk wij hier voor gezien hebben, van het jaar 122 tot 126. Hier leerde hij, dat 'er twee Goden, of liever twee eerfte beginzelen van alles zijn, een hoogfte God, de goede en onbekende, de Vader van JESUS CHRISTUS, en een laager, welken hij den *rechtvaardigen* en bekenden noemde, den Wereldfchepper, van wien de Wet van MOSES en de Profeeten afkomftig waren. Om de Heerfchappij van dezen laatften te niet te doen, was JESUS, in een fchijnligchaam, in de Wereld gekomen. Wegens deze dwalingen van de Kerk afgefcheiden, fcheen hij één en andermaal daar van afftand te doen, maar viel telkens weder af, tot hij eindelijk geheel de gemeenfchap der Christelijke gemeente verlaten heeft. (*)

CER-

(*) IRENEUS *advers. haeres.* III. 4. en uit hem EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 11.

CERDO had eenige leerlingen en aanhangers, onder welken de voornaamste geweest is MARCION, geboortig uit *Sinope*, eene Stad in het landschap *Pontus*, alwaar zijn Vader Bisschop zal geweest zijn. Hij zelve, zoo luidt het verhaal van EPIFANIUS (*), was reeds ouderling der gemeente aldaar, wanneer hij, om het ontëeren eener jonge dochter, door zijnen Vader in den ban gedaan werd, welke hem, op zijne boete, volstrekt weigerde, weder aan te nemen, waar op MARCION zich na *Rome* begaf, verzoekende van de opzieners der gemeente aldaar, weder in de gemeenschap der Kerk aangenomen te worden. Het welk deze verklaarden, zonder bevel van zijnen Vader, niet te kunnen doen, dewijl zij met dezen, door hun geloof en ambt, verëenigd waren. MARCION, dus voor het hoofd gestoten, verbond zich met CERDO, bracht deszelfs stellingen in een leerverband, en werd het hoofd van eenen grooten aanhang, tot welker uitbreiding hij verscheiden reizen ondernam. Dewijl echter dit gantsche verhaal enkel op het gezag van EPIFANIUS steunt, is 'er weinig staat op te maken, te min, omdat de oude Kerkelijke Schrijvers, in het gemeen, de levenswijze van MARCION in een gunstiger licht voorstellen, en die zelfs streng noemen. Even weinig zekerheids heeft het verhaal van FILASTRIUS (†), dat MARCION, reeds vóór zijne komst te *Rome*, zijne dwalingen in *Asië* geleerd en voortgeplant zou heb-

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

MARCION.

(*) *Haeres.* 42.
(†) *De haeres. Cap.* 46.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

hebben; daar hij, veeleer, te *Rome*, door verkeering met CERDO, smaak in deszelfs leerstelzel gekregen heeft, en tot zijne gevoelens is overgegaan (*) — Zeker is het, dat hij, onder ADRIÄNUS regering, te *Rome* gekomen, na den dood van den Bisschop HYGINUS, dus in het jaar 127 of 128, eene gezindte gesticht heeft, die zich, in talrijke gemeenten, te *Rome*, en door geheel *Italië*, in *Syrië*, *Palæstina*, *Arabië*, *Egypte*, en op het eiland *Cyprus*, tot het begin der zesde eeuw, heeft staande gehouden.

Zijne leere.

Wat het gevoelen van MARCION betreft; hij stelde, met CERDO, twee Goden, of twee beginzels, den hoogsten goeden God, en eenen boozen, of den Duivel, den beheerscher der stoffe: Volgends sommigen voegde hij bij dezen nog een derde beginzel, het welk hij den *rechtvaardigen* noemde. Deze zal de Schepper der Wereld, en de God der Jooden zijn. Doch, de oudste Schrijvers weten slechts van twee Goden of beginzels, die volgends MARCION bestaan. Hoe het zij, aan den Wereldschepper schreef hij den oorsprong van het kwaad toe, en maakte hem tot den God en wetgever der Jooden, waaröm hij ook het gezag der Boeken des Ouden Testaments geheel verwierp. Ook verdichtte hij eenen dubbelen CHRISTUS of MESSIÄS, dien, van welken de Profeeten gesproken hebben, den Joodschen, een' krijgsman, die de Jooden weder in hun land zou brengen, en JESUS, den Zoon van den goe-

(*) TERTULLIAN. *Præscript*, *adv. hæret. Cap.* 30. Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 554, 555.

goeden God, die, met een schijnligchaam in de Wereld is gekomen, om de menschen van de overheersching der stoffe te verlossen, en tot den hoogsten goeden God, den Vader, weder te brengen. Deze heeft in schijn geleden, is in schijn gekruist en gestorven, maar ter helle nedergedaald, heeft hij daar KAIN, en allen, die in het Oude Testament als Godlozen bekend staan, zelfs de inwoners van *Sodom*, verlost, maar die als Godvruchtigen in de Boeken des Ouden Testaments beschreven worden, zijn in de hel gebleven, van hier de naam *Kaïniten*, *Kajanen*, of *Kajanisten*, aan sommigen van zijne leerlingen gegeven. Deze gedachten steunt, waarschijnlijk, daar op, dat hij oordeelt, dat deze alleen de wet van den door hem genoemden *rechtvaardigen* God hadden overtreden, ook kan hij aan het woord *hel*, eene hem eigene betekenis gegeven hebben. Zijne zedenleere was, volgends het denkbeeld, dat hij van de stoffe, als oorzaak van al het kwaad, maakte, zeer streng. Hij verbood het eten van vleesch, het drinken van wijn, en het huwlijk; evenwel schijnt hij deze geboden eigenlijk aan de *volmaakter* leden van zijne gezindte te hebben voorschreven, dewijl toch, zonder het gebruik des huwlijks, het menschdom niet in wezen kan blijven, zijne aanhangers werden ook niet beschuldigd van die zedenloosheid, aan welke andere *Gnostieken* zich schuldig maakten, ook waren zij niet zoo verwilderd in de droomerijën, omtrent de voortteelingen der *Eeuw-Wezens*, en omtrent de Wereld der geesten.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Velen van hun hebben zelfs, als belijders van het Christendom, den marteldood geleden; alhoewel zij geene opstanding des ligchaams verwachtten, want, volgends MARCION, bestond de opstanding uit de dood in de verlosfing der Ziel, welke, door de verëeniging, met het stoflijk ligchaam, als *dood* was aantemerken, van dit ligchaam bij het sterven.

Zijne voornaamste leerlingen.

Velen van de leerlingen van MARCION namen de vrijheid, om, hoewel in de hoofdzaak met hem overëenstemmende, in eenige bijzondere leerstukken, van hunnen meester te verschillen. Dus beweerde zekere LUCANUS, dat wel niet het ligchaam, noch ook de ziel, maar zeker derde iet van den mensch, zou opstaan. APELLES, een *Syriër*, die door TERTULLIANUS (*) beschuldigd wordt, van een onkuisch en wellustig levensgedrag, alhoewel RHODON, een rechtzinnig Christen, die zijn tijdgenoot was, en met hem gesproken heeft, hem een' man noemt, *eerwaardig door beschaafdheid en ouderdom* (†), waarom het zeer waarschijnlijk is, dat TERTULLIANUS een gerucht van kwaadsprekendheid tegen eenen Ketter, al te ligtvaardig, heeft overgenomen; deze APELLES dreef, dat men in alle Godsdiensten zalig kon worden, ook verschilde hij hier in van MARCION, dat hij leerde, dat JESUS een *waar* en geen *schijn-ligchaam* hebbe gehad, doch *ongeboren*, saamgesteld, bij zijne nederdaling uit den Hemel, uit lucht

(*) *Præscript. adv. hæret. Cap.* 30.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 13.

lucht en hoofdſtoffen, en daar in, bij zijne Hemelvaart, weder ontbonden. (*)

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Vervalſching derſchriften door MARCION.

Dit ééne moeten wij nog van MARCION aantekenen. Niet ligt heeft eenig dwaalleeräar zoo ſtout met de Bijbelboeken gehandeld, als hij. Niet alleen verwierp hij, gelijk wij gezegd hebben, de Boeken des Ouden Testaments, maar ook nam hij uit het Nieuwe Testament alleen het Euängelie van LUKAS, misbruikende daar toe de woorden van PAULUS, (GAL. I. 6, 7.) en tien Brieven van dezen Apostel, aan, alle de overige ſchriften geheel verwerpende, omdat zij hem tot zijne leerſtellingen niet dienden, zelfs verdraaide en veränderde hij nog vele plaatzen naar zijnen zin, uit de ſchriften, die hij, als Godlijk, bleef erkennen. Hier in zijn hem meer Ketters, in de eerſte tijden der Kerk, gevolgd, hoewel hunne ondernemingen in dezen, voor het vervolg, geen blijvend nadeel aan die ſchriften hebben toegebracht. De Christenen waren hier tegen op hunne hoede, en maakten zelfs zoodanige ſtoutheden, ter waarſchuwing, openlijk bekend; elke zoodanige onderneming van Ketteren wekte hen veel eer op nieuw op, om de leere van JESUS, in de ſchrif-

(*) De Kerkvader TERTULLIANUS heeft, in een opzetlijk werk, MARCION wederlegd, het welk in 5 Boeken beſtaat, en door SEMLER afzonderlijk is uitgegeven. Dit werk behelst zeer veel goeds, hoewel het de grondſtellingen van MARCION niet zeer duidelijk voorſtelt, en 'er ook vele verdachte berichten in voorkomen.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

ſchriften zijner leerlingen onvervalscht te bewaren. Ook kan men geene enkele plaats uit die ſchriften aanwijzen, in welke zoodanige vervalſching door den eenen of anderen dwaalleeräar blijkbaar zou wezen.

Verdichte ſchriften, door de Ketters.

Niet alleen vervalschten de dwaalleeräars, ten einde hunne dwaalingen en wangevoelens voor te ſtaan, de echte ſchriften, die bij de Christenen als Godlijk erkend werden, maar zij ſtelden verſcheiden ſchriften en boeken op, welke zij, onder den naam van den eenen of anderen Apostel, of van geächte mannen, in het licht gaven, en die hunne gevoelens behelsden. De *Gnostieken* worden hier van meest beſchuldigd, en hunne grondregels, van de onverſchilligheid der zedelijkheid, zoo dat bedrog of waarheid op gelijken prijs bij hen ſtonden, gaven hun daar toe overvloedige aanleiding. Doch, ook was het, buitendien, niets vreemds, bij Jooden en Heidenen, dat men aan zijne gevoelens, door verdichte ſchriften, gezag zocht bij te zetten. De Heidenſche Wijsgeeren PYTHAGORAS en PLATO hadden reeds geleerd, dat het niet ongeöorloofd zij, ten dienſte der waarheid, bij zekere menſchen, ook leugens en bedrog te gebruiken. Velen van de Ketters, bijzonder de Gnostieken, wendden voor, dat zij de verhevener wijsheid leerden, die JESUS aan zijne Apostelen, behalven zijne openbare leere, had bekend gemaakt, en die door overlevering bewaard bleef, welke zij nu in zoodanige ſchriften vervatten en meer algemeen wilden maken.

De-

Deze bedrieglijke handelingen der dwaalleeräars, brachten echter het Christendom geen nadeel toe van eenig belang; alzoo de rechtzinnige Christenen van alle de Euängeliën en Geschiedenissen, die de Ketters aan de Apostelen hadden toegeschreven, volgends bericht van EUSEBIUS (*), geen één aangenomen hebben. Zij streden ook al te openlijk met den inhoud en den stijl van de echte Apostolische schriften, dan dat iemand verleid kon worden, om de ééne en andere op gelijke waarde te schatten.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Doch, meer nadeels veröorzaakt het, dat rechtzinnige Christenen zelve zich aan dit bedrog schuldig maakten. De tweede eeuw, na JESUS geboorte, was vruchtbaar in zulke onëchte misgeboorten. Wij hebben reeds, in ons eerste Deel, van verscheiden geschriften gesproken, die, alhoewel onëcht en verdicht, echter veel ingang hebben gevonden, en lang voor echt zijn aangezien geworden; eene menigte anderen, van minder waarde, en zoo lomp verdicht, dat zij hare onëchtheid, bij den eersten opslag, verraaden, toegeschreven aan de eerste Aardsvaders, en andere groote mannen, onder het oude verbond, aan Heidensche Wijsgeeren en Dichters, aan JESUS, zijne Apostelen, en derzelver leerlingen, zijn bijëengezameld en uitgegeven, door JOÄNN. DALLÆUS, T. ALB. FABRICIUS, TH. ITTIG, en anderen in hunne werken over de onëchte en Apocrijphe schriften.

Door de Christenen zelve.

MOSHEIM heeft, opzetlijk, zijn werk gemaakt, in eene

Oorsprong

(*) *Hist. Eccles.* III. 25.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

derzelve.

eene afzonderlijke verhandeling (*), om onderzoek te doen, naar de bronnen, waar uit zoo vele verdichtzelen bij de Christenen zijn voortgekomen. Die geleerde man, heeft, ten opzichte van de *Rechtzinnige Christenen*, de schuld van deze bedriegerijën voornaamlijk gegeven aan den aanhang der nieuwe of jonge *Platonisten*, welke, op het gezag van PLATO, dreven, dat, in het bestrijden van zijne tegenpartijën, alle middelen geöorloofd waren, welke droggreden ook de grond zal geweest zijn van zoo vele andere *vroome bedriegerijën* (*piæ fraudes*,) als vervolgends door de Christenen zijn goedgekeurd en geöefend. Dit ondertusschen kan noch de eerste, noch de eenigste, bron geweest zijn, van het verdichten van onëchte geschriften, alzoo sommigen derzelven reeds zijn uitgegeven, voor dat het nieuwe *Platonismus* te voorschijn kwam, het geen eerst op het einde van deze eeuw gebeurde. Men kan aanmerken, dat zoodanige geschriften uit meer dan ééne bron zijn voortgevloeid. Sommigen hadden daar mede ten oogmerk, om de Heidenen te gemaklijker te overtuigen; anderen, om zekere gevoelens, gebruiken, of plegtigheden gezag en aanzien bij te zetten; anderen, om de begeerte, die sommige Christenen betoonden, naar bijzonderheden omtrent JESUS en de Apostelen, te voldoen; anderen eindelijk werden

(*) *De Caussis suppositor. Libr. inter Christianos Sec.* I. *et* II. *in Dissertt. ad Hist. Eccles. pertin. Vol.* I. *pag.* 217. Zie ook *Diss. de turbata per recentiores Platonicos Ecclesia ibid. pag.* 85.

den door zekeren vroomen ijver daar toe gebracht, gelijk die Christelijke leeräar bij TERTULLIANUS (*), welke, gevraagd zijnde, waaröm hij de Handelingen van PAULUS met THECLA verdicht en uitgegeven had, antwoordde, zulks gedaan te hebben, uit liefde tot dezen Apostel. Men moet echter daaröm de oude Kerkleeräars niet ten ergſten verdenken, als of zij zich zoo gemaklijk hebben laten verleiden, tot het aannemen en gebruiken van verdichte en ondergeſchoven ſchriften. Zij waren ligtgelovig, maar handelden zelve niet ter kwaader trouw. Hunne eigene eerlijkheid ſtelde hen te eer bloot voor de bedriegerijën van anderen, en zij misten deels de bekwaamheid, om dit bedrog ſchielijk te ontdekken, deels ook de gelegenheid; terwijl de wijze van het uitgeven der Boeken in Handſchriften, en het gebrek aan geregelde verbindtenis en onderhandeling tusſchen de onderſcheiden gemeenten, de bedriegers zeer begunſtigden.

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Daar is 'er geweest, die, uit de gemaklijkheid, waar mede zulke verdichte ſchriften bij de eerſte Christenen zijn aangenomen, een ongunſtig beſluit hebben willen afleiden, dat de ſchriften, die wij in het Nieuwe Testament hebben, op geen beter gronden van zekerheid rusten, en dat wij ons op het getuigenis der oude Christenen ook ten dezen aanzien niet veilig verlaten kunnen. Doch deze bedenking kan geene ongerustheid baaren, alzoo de zaak niet gelijk ſtaat. Geheele gemeenten en bijzonde-

Zij doen echter geen nadeel aan onze zekerheid nopens de echtheid der H. Schriften.

(*) *De Baptismo Cap. 17.*

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

dere bekende Christenen hadden de schriften der Apostelen en Euängelisten van deze zelve ontvangen, en de oorspronglijke Handschriften langen tijd bewaard; ontelbare getuigen konden de echtheid derzelve bevestigen; men wist, bij welke gelegenheid, en wanneer, dezelve waren opgesteld; de meesten dezer schriften waren, zonder eenigen twijfel, algemeen erkend, eenige weinige werden niet, dan na naauwkeurig onderzoek, sommigen niet vóór de vierde eeuw, aangenomen. Waarschijnlijk maakte de menigte van verdichte schriften de Christenen huiverig, om hier zonder gronden van overtuiging te handelen. Ook is het onderscheid tusschen de beide soort van schriften te groot, dan dat men hier in kon mistasten. De schriften van het Nieuwe Testament behelzen niets, dat niet voor de omstandigheden van tijd, plaats, en persönen, voegt; in de onëchte en verdichte schriften, openbaren zich terstond, met betrekking tot dit alles, de grootste misslagen, en men ontmoet 'er bijna, op elke Bladzijde, blijkbare verdichtzelen en menschlijke uitvindingen. De schriften van het Nieuwe Testament waren, van eersten af, in de Kerk bekend, de onëchte schriften kwamen, eerst in de tweede en volgende eeuw, onvoorziens, uit de duisternis te voorschijn, zonder dat men wist, hoe? Of van waar? En ten blijke van het minder gewigt, dat men in deze laatsten stelde, dient, dat men ligtgelooviger scheen, omtrent schriften, wier valschheid zich terstond vertoont, en traager en behoedzamer omtrent zulke, in welke men niets, of enkel kleinigheden, weet te berispen.

Eene

Overzettingen des N. en O. T.

Eene andere blijk van de oudheid en echtheid der ſchriften des Nieuwen Testaments, als ook, dat men van dezelve, in de voortplanting van den Christelijken Godsdienst, gebruik maakte, is, dat men ze reeds vroeg vertaalde in de taal dier volken, die de Griekſche taal niet verſtonden, waar in de ſchriften des N. T. zijn opgeſteld. Zo al niet reeds in de eerſte eeuw, ten minſten in de eerſte jaaren der tweede, na CHRISTUS geboorte, ſtelt men, met veel ſchijn van waarheid, de *Syriſche* vertaling des Nieuwen Testaments, die men de *Peſchito* of *eenvouwige*, of *letterlijke* noemt. Ook heeft men, reeds in deze eeuw, ééne of meer *Latijnſche* vertalingen, indien niet van alle, ten minſten van eenige Boeken des Nieuwen Testaments gehad, ééne van welke vertalingen men naderhand de *oude*, en de *Italiaanſche*, genoemd heeft. Onder de regeering van ADRIÄNUS, opdat wij 'er dit, in het voorbijgaan, bijvoegen, heeft AQUILA, die van de Heidenen tot de Christenen, en van deze weder tot de Jooden, gelijk men wil, overgegaan is, eene vertaling des Ouden Testaments in het Grieksch, en wel ééne letterlijke, en ééne, die zich meer aan den zin hield, voltooid. Omtrent het einde dezer eeuw, volgden THEODOTION en SYMMACHUS zijn voorbeeld, zijnde de eerſte van de Ketters tot de Jooden afgevallen, en SYMMACHUS een *Samaritaan*, die insgelijks het Joodendom omhelsde, wiens vertaling de zuiverſte en ſierlijkſte Griekſche vertaling des Ouden Testaments was. Jammer is het, dat wij van deze laatstgenoemde vertalingen, die, zonder zulks te bedoelen, het Chris-

ten-

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Sibillijnsche verzen.

tendom zoo gewigtige diensten hebben gedaan, niet dan brokstukken overig hebben. (*)

Onder de onëchte schriften, met welke de Christenen zich reeds vroeg hebben laten misleiden, zijn, ongetwijfeld, de zoogenoemde *Sibillijnsche* Verzen de eerste en voornaamste. Wij hebben eene verzameling van dezelve in 8 Boeken, het laatst uitgegeven door SERVATIUS GALLÆUS, Walsch Predikant te *Haarlem*, in het jaar 1689, in 4to. — Men weet, dat de Heidensche Oudheid veel van zekere waarzeggende vrouwen, die, in geestvervoering, toekomende dingen en groote geheimen zullen gesproken hebben, en die den naam van *Sibijllen* dragen, verhaald heeft. Men weet, uit de Romeinsche Geschiedenis, dat de Romeinsche Staat zich beroemde, drie zoodanige boeken, welke de gedichten en uitspraken dezer vrouwen behelsden, te bezitten, die door den Koning TARQUINIUS, PRISCUS of SUPERBUS? want daarömtrent verschilt men, van zekere oude vrouw zouden gekocht zijn, voor eenen hoogen prijs, denzelfden, dien zij hem voor 9 dergelijke Boeken gevraagd had, doch van welke zij, tot tweemalen toe, 3 verbrandde, omdat de Koning iet op den prijs wilde afdingen. Men weet, dat de Ro-

(*) Men zie over deze vertalingen de Schrijvers van *Inleidingen in het Oude en Nieuwe Testament*, onder welke EICHHORN en MICHAËLIS ook in onze tale overgezet, en in elks handen zijn. Men vergelijke ook over de Latijnsche vertalingen MOSHEIM *Nodige ophelder. tot de Kerkel. Geschied.* II *Deel Bladz.* 42.

Romeinsche staatkunde van deze Boeken, die onder de bewaring van daar toe aangestelde mannen, ten uitersten geheim gehouden werden, veelvuldig gebruik maakte, in zorgelijke omstandigheden van het gemeenebest, of als de gemoederen des volks geroerd waren, door zekere voortekenen, die de bijgelovige menigte met schrik vervulden, wanneer deze Boeken, geraadpleegd wordende, de offeränden en plegtigheden geächt werden voor te schrijven, die, in de voorkomende gevallen, den toorn der Goden verzoenen, en het gedreigde kwaad zouden afweeren (*). Deze Boeken, die zorgvuldig op het Kapitool in een onderäardsch gewelf bewaard werden, zijn, ten tijde van SYLLA, in het jaar 670 na de stichting van *Rome*, te gelijk met het Kapitool verbrand. Om dit verlies te herstellen, werden van alle kanten nieuwe *Sibijllijnsche* Verzen opgezocht, welke verzameling AUGUSTUS in den Tempel van APOLLO liet bewaaren. Deze zijn, na nog een en andermaal uit den brand gered te zijn, eindelijk, onder den Keizer HONORIUS, door STILICHO, misschien op bevel van dien Keizer, in het vuur geworpen, en niet weder vernieuwd.

De acht Boeken met *Sibijllijnsche* Verzen, die wij thans nog lezen, zijn van eenen anderen inhoud, en dus onderscheiden van die oude Romeinsche, gelijk ook, het geen de Heidensche Schrijvers, uit die oude Boeken, aanhalen, in deze niet gevonden wordt; alschoon JUSTINUS *de*

(*) Zie STUART in zijne *Romeinsche Geschiedenissen* I *Deel Bladz.* 458.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

de Martelaar, en eenige andere oude Kerkschrijvers, ze voor dezelfde hielden. Deze zullen afkomstig zijn van eene der vrouwen van NOÄCHS Zoonen. Derzelver inhoud zijn voorzeggingen van CHRISTUS en zijne verrichtingen, die zoo duidlijk en klaar zijn, dat alles, wat de Profeeten der Jooden van dit onderwerp behelzen, daar bij in geene aanmerking komt; de leere van den éénen waaren God, van de Godheid van CHRISTUS, enz., wordt 'er in gevonden, dikwijls met bewoordingen uit de Griekſche vertaling des Ouden, en uit de ſchriften des Nieuwen Testaments, en vermengd met fabelächtige en vreemde gevoelens, hoedanigen juist, in deze tweede eeuw, onder de Christenen begonnen op te komen, bij voorbeeld, dat NERO de *Antichrist*, dat het *Paradijs* nog in wezen is, beſtemd tot eene verblijfplaats voor de opgewekte Heiligen; dat JESUS, nog voor de opſtanding der dooden, duizend jaaren te *Jeruſalem* zal regeeren, enz. Al het welk, behalven meer, ten overvloede bewijst, dat deze Verzen verdicht, en uit het brein van eenen bedrieger geſmeed zijn.

Wie deze bedrieger geweest zij, kunnen wij niet bepalen. De verdichting ſchijnt van tijd tot tijd geſchied te wezen, en niet van een' man afkomſtig te zijn. Een gedeelte van deze Verzen kan wel reeds van eenen Jood, vóór de geboorte van JESUS, zijn opgeſteld, maar het overige verraadt het werk van eenen Christen, die zelfs zich als een' onderdaan van ADRIÄAN openbaar maakt; anderen hebben, vervolgends, deze Verzen, met bijvoegzels, vermeerderd,

derd, en ook hier en daar veränderd, gelijk dit daar uit blijkt, dat de oude Christenen verscheiden Verzen aanhaalen, als *Sibijllijnsche*, die wij, in de tegenwoordige verzameling, niet hebben, terwijl daar tegen, in onze verzameling, Verzen gelezen worden, die men bij de ouden niet vindt. (*) JUSTINUS de *Martelaar* schijnt de eerste der Christen schrijveren geweest te zijn, die zich heeft laten verleiden, om ze voor echt te houden, en 'er tegen de Heidenen gebruik van te maken, en zijn voorbeeld werd dra door anderen gevolgd. De kundigen onder de Heidenen wezen wel de onëchtheid van deze gedichten aan, CELSUS (†) verweet aan de Christenen de vervalschers-

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

(*) Hier toe behooren eenige regels in het VIIIste Boek, welker eerste letteren de volgende woorden uitmaken, Ιησυς Χρειστος, Θεϋ Υἱος, Σωτηρ, Σταυρος. JESUS CHRISTUS, *Gods Zoon*, *Zaligmaker*, *Kruis*, welke men bij de oude Schrijvers niet leest, vóór in de zoogenoemde *Redenvoering van Keizer* KONSTANTYN *den Grooten aan de Heiligen*, (*Cap*. XVIII. XIX.) die achter de Kerkelijke Geschiedenis van EUSEBIUS geplaatst wordt. Het is zoo, dat CHRISTUS bij sommige Oudvaders ΙΧΘΥΣ genoemd wordt, het welk weder de eerste letters zijn van de aangehaalde Grieksche woorden, echter volgt daar niet uit, dat zij dit woord, het welk *een Visch* betekent, uit deze regelen der *Sibijllijnsche* Verzen ontleend hebben. Vergelijk NIEUWLAND *Letter- en Oudh. Verlustig.* I *Deel Bladz.* 95.

(†) Bij ORIGENES *Contra Cels. Libr.* VII. vergel. ook *Libr.* V.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

valfching derzelven, en noemde hen daaröm *Sibijllisten*, waar op ORIGENES aanmerkt, dat deze benaming alleen op de ijverige voorftanders dezer Verzen, maar niet op alle Christenen, past, dewijl velen van hun met dezelve niets ophadden; doch, wanneer het aanzien van deze verdichte ftukken eenmaal had plaats gegrepen, poogden laater Kerkfchrijvers het zelve tegen de Heidenen te verdedigen (*), beweerende, dat Heidenfche Schrijvers vóór CHRISTUS geboorte dezelve reeds gekend, maar ze niet verftaan, en daaröm, als een verward mengelmoes, verönachtzaamd hadden, tot dat de Gefchiedenis van JESUS deze geheimen verklaard en bevestigd had. Op deze wijze groeide het gezag van deze verdichte Boeken zoo zeer aan, dat men, verfcheiden eeuwen lang, aan hare echtheid zelfs niet durfde twijfelen, tot dat, in meer verlichte tijden, het bedrog, ten duidelijkften, is aangewezen, het welk thans niemand in twijfel trekt. (†) Eer

(*) Bij voorb. LACTANTIUS *Divin. Justitutt.* IV. 15. op het einde.

(†) De beste Schrijver over dit onderwerp, die de onëchtheid van deze Verzen heeft bewezen, is DAVID BLONDEL in een Fransch Werk: *Des Sibijlles celebrées tant par l'antiquité Payenne, que par les faincts Peres. Charenton* 1649, in 4to. welk Werk twee jaaren daar na onder eenen anderen titel is uitgekomen: *Traité de la creance des Peres touchant l'Etat des ames aprés cette vie & de l'origine de la priere pour les morts & du Purgatoire, à l'occafion de l'Ecrit attribuè aux Sibijlles. Charenton* 1651, in 4to.

Eer ik van dit onderwerp afstappe, moet ik nog deze aanmerking maken: Dat 'er geene reden is, om de goede trouw der Kerkvaderen, in dezen, te beschuldigen, als had hun ijver zonder verstand hier heilig bedrog voor deugd aangezien. Welke de beweegredenen en oogmerken van den bedrieger ook geweest mogen zijn, die deze Verzen gesmeed en verdicht heeft, het is duidelijk genoeg, dat de goede Martelaar JUSTINUS, wel eenvouwig en ligtgelovig, maar niet ter kwaader trouw, hebbe gehandeld. Hij vermoedde geen bedrog, het welk bedriegers stout maakte, om hem, in dit geval, gelijk in meer andere (*), iet in de hand te stoppen, het geen de oprechte man, die geen arg of list bij zich zelven voedde, zonder verder onderzoek, voor echt en waar, aannam. Het gezag en aanzien van hem, en anderen, die hem volgden, was een nieuwe beweeggrond, bij volgende Kerkschrijveren, waar op zij zoo veel te gereeder bouwden, als deze gedichten hun gewigtig en dienstig voor de zaak van het Christendom voorkwamen. Door al hetwelk hunne ligtgelovigheid eene vrij schijnbare ontschuldiging verkrijgt. — Deze aanmerking meende ik aan deze eerwaardige mannen, en aan de waarheid, verschuldigd te wezen.

(*) Men vergelijke het gezegde I. *Deel Bladz.* 124.

DERDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer Antoninus Pius.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ANTONINUS PIUS, opvolger van ADRIÄNUS.

Keizer ADRIÄNUS overleed, na eene regeering van 20 Jaaren en 11 Maanden, in het Jaar 138 na CHRISTUS geboorte. Omtrent drie jaaren vóór zijnen dood had hij LUCIUS COMMODUS VERUS tot Zoon aangenomen, en tot zijnen opvolger benoemd (*), hem den naam van ÆLIUS VERUS gevende, doch deze nog vóór hem gestorven zijnde, nam hij ARRIUS ANTONINUS in zijne plaats tot Zoon aan, onder voorwaarde, dat deze MARCUS ANTONINUS, en LUCIUS VERUS, Zoon van gemelden ÆLIUS VERUS, tot zijne Zoonen aannemen zoude.

Deze ANTONINUS volgde derhalven ADRIÄNUS, bij deszelfs overlijden, in de regeering van het Romeinsche Keizerrijk, op, en wordt, door de Geschiedschrijvers van dien tijd, als een alleruitmuntendst Vorst geroemd, die niet alleen, uit hoofde van zijne liefde en achting voor ADRIÄNUS, door wien hij tot Zoon was aangenomen, door den Raad van *Rome*, den bijnaam

(*) Hij gaf hem den titel van *Caesar*, welke toen, en vervolgends, den bestemden opvolger des regeerenden Keizers, die den titel van *Augustus* voerde, betekende, gelijk in laater tijden, met betrekking tot de Duitsche Keizers, de titel van *Roomsch-Koning*.

naam van PIUS, *de Vroome*, of *Ouderlievende*, ontving, maar die, volgends PAUSANIÄS, waardig geöordeeld werd, om de algemeene Vader der Wereld genoemd te worden. Geduurende zijne vrij lange regeering van 22 jaaren, en omtrent 8 maanden, handhaafde hij vrede en rust, zonder eenigen oorlog te ondernemen, zeggende, dat hij liever éénen burger bewaaren, dan duizend vijänden ombrengen wilde. Tevens echter wist hij, zijn ontzag te handhaven, en, wanneer hem oorlog werd aangedaan, gelijk, hoewel zeldzaam, enkele keeren, gebeurd is, dien, door geöefende bevelhebbers, fpoedig te doen eindigen. Door dit gedrag verwierf hij zich de achting en het vertrouwen van vreemde volken en vorften, die hem meermalen tot fcheidsman van hunne onderlinge gefchillen verzochten. In zijne regeering beminde hij zachtheid en goedertierenheid, een vijänd van onderdrukking, zoo wel als van vleijerij. Zijne onderdanen befchouwden hem meer als hunnen Vader, dan als hunnen Opperheer; ook had elk van hun den vrijen toegang tot hem. Hij verminderde de belastingen, en wilde, bij het invorderen derzelven, volftrekt geene ftrengheid gebruikt hebben, begeerende liever, gelijk hij zeide, arm te zijn, dan, door zijn volk te drukken, rijkdommen te verzamelen; een groot deel van zijn vermogen befteedde hij tot onderfteuning van armen en behoeftigen, oordeelende, dat een Vorst geene eigendomlijke fchatten bezitten, maar alles aan het algemeene best toewijden moest. En met dit alles, heeft hij, bij zijn overlijden, door zijne fpaarzaamheid en matigheid, aanzienlijke fchatten

II BOEK III Hoofdft. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ten

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ten nagelaten. Met één woord, zijn roem en achting waren, door zijne loflijke hoedanigheden, zoo gevestigd, dat de volgende Keizers, eene eeuw lang, om het volk te behaagen, den naam van ANTONINUS aannamen.

Zijne zachtheid omtrent de Jooden.

Hoe geneigd deze Vorst was tot zachtzinnigheid, ondervonden zelfs de Jooden, aan welke, hoewel zij zich nog gestadig oproerig toonden, en door hem, met geweld, in bedwang gehouden moesten worden, bij de besnijdenis, en de oefening van hunne zeden en gebruiken, toeliet, en welke, onder zijne regeering, te *Tiberias* eene vermaarde Hoogeschool oprichtten, wier beroemde leeräar RABBI JUDAS, met den bijnaam *de Heilige* bekend, in zijne bijzondere gunst deelde. Deze JUDAS heeft, in het laatst van deze eeuw, de verzameling van mondelinge overleveringen en voorschriften der Joodsche Leeräaren tot stand gebracht, die de *Mischna*, (*herhaaling* of *uitbreiding* der Wet,) genoemd wordt, welke naderhand met de *Gemara*, (eene verklaring der *Mischna*,) vermeerderd, den Joodschen *Thalmud* of *Leerboek*, uitmaakt, uit hetwelk men de waare gesteldheid van den Godsdienst der laater Jooden, zoo als die door hunne leeräaren, bijzonder door de *Farîseën*, uit eene zoogenaamde overlevering, willekeurig is saamgesteld, volledig kennen kan. Dit werk heeft, vervolgends, niet alleen gediend, om deze overleveringen van den ondergang te bewaaren, maar ook, om de Jooden, door deszelfs gezag, te rug te houden, van het aannemen van den Christelijken Godsdienst.

De-

Deze Godsdienst breidde zich, ten dezen tijde, nog gestadig meer en meer uit. De woede der vervolgingen was, op eene aanmerklijke wijze, door de uitspraken van ADRIÄNUS beteugeld geworden, en onder den goeden Keizer ANTONINUS PIUS, hadden de Christelijke gemeenten, insgelijks, vrede en rust (*), gelijk hij, over het algemeen een vijänd was van alle strengheid en onderdrukking (†). Evenwel, konden noch de uitspraken der voorige Vorsten, noch de billijkheid van ANTONINUS PIUS, de woede en het geschreeuw des volks, opgestookt door de vijänden der Christenen, beteugelen. Men beschuldigde hen, dat zij *Ongodisten*, of verächters van de Goden en den Godsdienst, en dus in den Staat niet te dulden waren; met deze beschuldiging, die in het oog van het gemeen schijnbaar was, omdat, in de daad, de Heidensche Godsdienst niet staande kon blijven, waar de Christenleere de overhand kreeg, stelde men de bevelen der Keizeren, die verboden hadden, dat men de Christenen, alleen om hunnen Godsdienst, zonder bewijs van andere misdaaden, lastig zou vallen, te leur.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

En jegens de Christenen.

De Landvoogden der wingewesten vonden zich op nieuw verlegen, ten minsten zulken, die billijk en afkeerig waren, van onrechtvaardigheid en wreedheid, hoe zich, bij dit geschreeuw des volks, omtrent de Christenen te gedragen, en schreven deswegens aan den Keizer. ANTONINUS schreef aan de-

Zijn schrijven tot hun voordeel.

(*) SULPIC. SEVERUS *Hist. Sacr.* II. *Cap.* 32.
(†) SPARTIAN. *in Antonino Cap.* 2.

II BOEK III Hoofdst. van C. G. Jaar 138. tot 161.

dezen, in den zin van zijnen Vader ADRIANUS, te rug, dat de Christenen met vrede moesten gelaten worden, indien zij niets tegen de wetten en den Staat misdreven. In het bijzonder, schreef hij de Steden *Larissa*, *Thessalonica*, en *Atheenen*, als ook aan alle de *Grieken*, aan, dat men geene oproeren tegen de Christenen zou verwekken. (*) Doch, als 'er, door eene zwaare aardbeving, in verscheiden Steden van *Asië*, verwoestingen waren aangericht, gaven de Heidensche Priesters voor, en het volk geloofde het, dat de Goden dus hunnen toorn openbaarden, wegens de verächting van hunnen dienst en eere door de Christenen; men viel dan op de Christenen aan, om, door hunnen dood, de wraak der Goden te verzoenen.

Eenige Christenen uit *Asië*, zich bij den Keizer vervoegende, beklaagden zich over deze mishandelingen, het welk, gelijk EUSEBIUS (†) verhaalt, het volgend merkwaardig schrijven van denzelven aan de algemeene Vergadering van *Asië* te weeg bracht. „ Ik weet wel, dat de Goden zelve daar voor zorgen, dat zulke menschen niet verborgen blijven. „ Trouwens, het voegt hun veeleer, dan ulieden, „ zulke lieden te straffen, die hen niet willen aanbidden. Maar gijlieden, wanneer gij zulk een „ getier tegen hen maakt, versterkt hen slechts, in „ het gevoelen, dat zij hebben, terwijl gij hen van „ ongodisterij beschuldigt. Het moet voor hun veel „ ver-

(*) MELITO *bij* EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26.
(†) *Hist. Eccles.* IV. 13.

„ verkieslijker wezen, dat zij, dus beschuldigd
„ wordende, voor hunnen God schijnen te sterven,
„ dan te leven. Daar door worden zij overwin-
„ naars, alzoo zij liever hun leven afstaan, dan dat
„ zij zouden doen, het geen gij hun beveelt. Wat
„ betreft de aardbevingen, die gebeurd zijn, en nog
„ gebeuren, schijnt het mij niet ondienstig, ulieden,
„ die bij dezelve den moed verliest, en uwen toe-
„ stand met den hunnen vergelijkt, eene vermaning
„ te geven. Zij vestigen dan des te sterker vertrou-
„ wen op God. Maar gijlieden verwaarloost, al
„ dien tijd, waar in gij uit onkunde schijnt te dwaa-
„ len, zoo wel de andere Goden, als bijzonder den
„ dienst van den Onsterflijken, terwijl gij de Chris-
„ tenen, die hem verëeren, onderdrukt en ter dood
„ toe vervolgt. Voords hebben over deze reeds ve-
„ le landvoogden aan onzen vergoden Vader ge-
„ schreven; aan welke hij geäntwoord heeft, dat
„ men tegen hen geene opschuddingen behoort te
„ maken, noch hen te mishandelen, ten zij het blij-
„ ke, dat zij iet ondernemen tegen het gebied der
„ Romeinen. Insgelijks hebben zich velen, omtrent
„ hen, aan mij vervoegd, welken ik, volgends het
„ gevoelen, en in den zin van mijnen Vader, geänt-
„ woord heb. — Indien iemand nog voortga, ie-
„ mand hunner moeite aan te doen, omdat hij een
„ Christen is, en als zoodanig, zal de beschuldig-
„ de van alle misdaad vrijgesproken worden, al-
„ schoon het blijke, dat hij een Christen is; maar
„ de beschuldiger en aanklager zal gestraft worden."

In-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Aanmerkingen over zijn schrijven aan de algemeene vergadering van Asië.

Indien deze Brief waarlijk door ANTONINUS PIUS geschreven en echt is, zou hij een zeer gunstig oordeel van dezen wijzen en billijken Vorst, omtrent de Christenen, behelzen, en voor hun een loflijk getuigenis opleveren, niet alleen als veréerers van den onsterflijken God, maar bijzonder, als lieden, die, bij rampvolle gebeurenissen, zich bedaarder, en standvastiger gedroegen, dan de Heidenen, het welk men alleen als een uitwerkzel van hunnen uitmuntenden Godsdienst kan aanmerken. Doch, wij moeten aan onze Lezers niet verbergen, dat niet alleen VALESIUS (*) reeds heeft aangemerkt, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, wanneer hij dit Stuk aan ANTONINUS PIUS heeft toegeschreven, daar het, volgends het opschrift zelve, zoo als het bij hem gelezen wordt, tot deszelfs opvolger, MARKUS AURELIUS, behoort; maar ook, dat laater geleerden, en onder dezen SEMLER, de echtheid van het geheele Stuk in twijfel hebben getrokken, en, in de daad, behalven dat de inrichting en inhoud van hetzelve weinig overéénkomt, met het geen men van eenen Heidenschen Keizer zou verwachten, zoo meldt MELITO, niettegenstaande EUSEBIUS hem hier aanhaalt, bij denzelfden Geschiedschrijver, op een andere plaats, (†) wel van den Brief van ANTONINUS PIUS, aan de Steden *Larissa*, *Thessalonica*, en *Atheenen*, en in 't gemeen, aan de *Grieken*, maar niets.

(*) In *zijne aantek. op* EUSEB. IV. 13.

(†) *Hist. Eccl.* IV. 26.

niets van dit schrijven aan de vergadering van *Asië*, niettegenstaande hij zelve in *Asië* t'huis hoorde.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Hoe dit ook zij, zeker is het, dat Keizer ANTONINUS PIUS geen vervolger der Christenen geweest is, en dat hij zelfs alle oproerig geweld tegen hen heeft willen stuiten; tot welke gunstige gezindheid des Keizers het verweerschrift, ter verdediging van de Christenen, door JUSTINUS, den *Martelaar*, opgesteld, indien het hem, behoorlijk, ter hand gekomen is, veel kan hebben toegebracht; schoon uit het zelve ons te gelijk blijkt, dat de Christenen nog bij aanhoudendheid veel bleven lijden, van de bijgelovige Heidenen. Dit verweerschrift van JUSTINUS den *Martelaar*, het welk, omstreeks het jaar 140, of volgends anderen, 150 (*), door hem opgesteld, en aan den Keizer ANTONINUS PIUS, en zijne beide aangenomen Zoonen, MARCUS AURELIUS en VERUS, en den Raad te *Rome*, gericht, en zijn *eerste* verweerschrift is, schoon het doorgaands in de uitgaven der werken van JUSTINUS, achter een tweede, het welk hij naderhand, gelijk wij zien zullen, ten dienste der Christenen, heeft opgesteld, geplaatst wordt, is voor ons van een zeer groot aanbelang, als zijnde niet alleen het oudste geschrift van dien aart, het welk ons bewaard is gebleven, maar ook, omdat wij 'er een duidelijk, en onöpgesmukt,

Verweerschrift, van JUSTINUS den Martelaar.

(*) JUSTINUS *Apol.* §. 61. zegt, „ dat CHRISTUS eerst „ voor 150 jaaren geboren is, onder CYRENIUS." Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 362.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ſmukt, en dus geloofwaardig bericht in vinden van het geloof en de leere der Christenen van dezen tijd, als ook van hunne zeden, en de geheele inrichting van hunnen Godsdienst en deszelfs plegtigheden. Alleen moeten wij op onze hoede zijn, om te onderſcheiden, wat JUSTINUS, in hetzelve, eenvouwig van de Christenen getuigt, en wat hij, in 't bijzonder, als zijne gevoelens, beredeneerd voordraagt.

Berichten van JUSTINUS, en zijne ſchriften.

JUSTINUS, die, omdat hij den dood voor de belijdenis van het Christendom ondergaan heeft, met den naam van, de *Martelaar*, bekend is, was een Heiden en Griek van oorſprong, geboren uit *Flavia Neapolis*, in *Samaria*, waar het oude *Sichem* gelegen had, een vlijtig beöefenaar der Wijsgeerte, in welke hij zich te *Efeze* oefende. Zijne begeerte naar waarheid deed hem van de ééne Wijsgeerige gezindte tot de andere overgaan, meest van allen behaagde hem de Wijsgeerte van PLATO. Eindelijk met eenen waardigen grijsäart in kennis geraakt, gaf deze hem onderricht van JESUS, en den Christelijken Godsdienst, waar door hij tot het Christendom werd overgebracht, te meer daar toe bewogen, door het ſtandvastig en lijdzaam gedrag der Christenen onder de vervolgingen, die hen bejegenden, tevens ook in aanmerking nemende, dat de Wijsgeerte van PLATO, in ſommige ſtukken, met de leere der Christenen overëenſtemde. Dit laatſte echter had bij hem die gevolgen, dat hij verſcheiden leerſtellingen der Christenen uit deze Wijsgeerte van PLATO willende ophelderen, de Christelijke leere, in ſommige op-

opzichten, naar dezelve geschikt heeft. (*) JUSTINUS, nu een Christen, behield echter den Mantel, het kleed van eenen Griekschen Wijsgeer, gelijk ook andere Wijsgeeren, die tot het Christendom overgingen, gedaan hebben (†): dit gaf hun aanzien bij de Heidenen, en wekte derzelver oplettendheid op de Christenen op. JUSTINUS, meent men, zal bij de Christenen het ambt van *Ouderling* of *Oudste* bekleed hebben. Hoe het zij, hij reisde onder de Christenen rond, door alle de toen bekende Wereld-deelen, met allen ijver werkzaam zijnde, om dien Godsdienst uit te breiden, en mondeling en schriftelijk tegen de Jooden en Heidenen te verdedigen, terwijl hij denzelven eere aandeed, door zijn godvruchtig gedrag en deugdzame zeden. Eindelijk nam hij zijne woonplaats te *Rome*, alwaar hij, gelijk wij op zijne plaats zien zullen, den Marteldood ondergaan heeft. Zijne schriften, die tot ons gekomen zijn, zijn twee *Verantwoordingen* of verweerschriften ter verdediging van de Christenen; zijn *Gesprek met den Jood* TRYPHON; *eene Vermaning aan de Grieken*, of Heidenen; verders schrijft men hem nog eenige andere opstellen van minder aanbelang toe, doch omtrent welken men niet zeker is, of zij van hem afkomstig zijn, dan of die geheel aan onbekende Schrijvers toebehooren. Eene kleine Verhandeling van

(*) De bovengemelde bijzonderheden van zijn leven heeft hij zelve breeder verhaald in zijn *Gesprek met den Jood* TRYPHON.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 11.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

van de eenige hoogste heerschappij van God; *eene korte aanspraak aan de Heidenen*; *een Brief aan* DIOGNETUS, eenen leerbegeerigen Heiden; *een Brief aan* ZENAS *en* SERENUS; *uitlegging van het rechte Geloof*; *vragen en antwoorden aan de Rechtzinnigen*; *vragen van Christenen aan de Heidenen*, *en van Heidenen aan de Christenen*; eindelijk nog eene *wederlegging van sommige Aristotelische stellingen*. Nog had JUSTINUS een Boek geschreven *tegen* MARCION *en alle Ketterijën*; *verklaringen over eenige Bijbelboeken*, en *een bewijs van de opstanding der dooden*, alle welke werken, uitgezonderd eenige bij IRENEUS en anderen bewaarde brokstukken, verloren zijn geraakt. Van het laatstgemelde werk heeft JOÄNNES DAMASCENUS, in zijne *Parallela Sacra* een gedeelte overgenomen, het welk ook afzonderlijk is uitgegeven. Alle deze werken van JUSTINUS zijn, afzonderlijk, en geheel, verscheiden malen gedrukt. De fraaiste en uitmuntendste verzameling van alle zijne werken is te *Parys* 1742 uitgekomen, met aantekeningen, en eene geleerde Voorreden van PRUDENTIUS MARAN, een' *Benedictiner* Munnik.

Leere der Christenen van dezen tijd.

Het zal den Lezer niet onäangenaam zijn, wanneer wij hem, uit dit eerste Verweerschrift van JUSTINUS, een tafereel schetzen van de leere, zeden, en Godsdienst der Christenen van dezen tijd. — De Christenen werden door de Heidenen beschuldigd, dat zij *Ongodisten* waren, JUSTINUS geeft toe, dat zij de verdichte Afgoden niet voor Goden erkennen, maar, zegt hij, „ wij zijn zulks niet met betrekking tot

„ den

,, den waarächtigen God, den Vader van alle deugd: II
,, hem en den Zoon, die van hem gekomen is, die BOEK III
,, ons, en het heir der goede Engelen, die hem Hoofdst.
,, volgen, en gelijkvormig zijn, dit geleerd heeft, na C. G.
,, en den Profeetischen Geest, dienen en aanbidden Jaar 138.
,, wij, hem, met woorden en in waarheid, verëeren- tot 161.
,, de." (*) — ,, Wij zijne geene Godloochenaars,
,, zegt hij, (†) want wij verëeren den Schepper
,, van het Heel-Al, beweerende, dat hij geen bloed
,, of offeränden behoeve, maar wij verëeren hem
,, met lof en dank; wij verëeren ook hem, die on-
,, ze Leeräar van dit alles, en die daar toe gebo-
,, ren is, JESUS CHRISTUS, die gekruist is, onder
,, PONTIUS PILATUS, dien wij erkennen voor den
,, Zoon van den waarächtigen God; hem verëeren
,, wij in de tweede plaats, gelijk wij aan den Pro-
,, feetischen Geest, dien wij benevens het *Woord*
,, (*Logos*) verëeren, de derde plaats in orde aan-
,, wij-

(*) §. 6. De Grieksche Tekst is, in de gewoone lezing, twijfelächtig, en zou, indien men niet op het verband lette, in dien zin vertaald kunnen worden, als of de Christenen ook *het heir der goede Engelen* dienden en aanbaden, doch dit zou strijden met den geheelen inhoud van JUSTINUS *verweerschrift*. De gissing, dat men voor *στρατον*, liever behoore te lezen, *στρατηγον*, (niet *heir* maar *leidsman*,) is niet onwaarschijnlijk. Dan noemt JUSTINUS, den Zoon van God, *den leidsman der goede Engelen*. Men zie VENEMA, *Hist. Eccles. T.* III. *p.* 441.

(†) §. 16.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ wijzen." —— „ God is goed, en heeft in het „ begin, alles, om der menschen wil, uit eene on- „ gevormde Stoffe geschapen. Zoo velen zich naar „ zijnen wil gedragen, zullen, zonder ooit meer aan „ het verderf of lijden onderworpen te zijn, bij hem „ leven, en met hem heerschen. En, gelijk het „ ons werk niet was, dat wij, in het begin, ons „ bestaan kregen, zoo overreedt en leidt hij ons, „ die het hem behaagd heeft, te verkiezen, om hem „ te volgen, door redelijke krachten, die hij schenkt, „ tot het geloof." (*) „ Evenwel stellen wij geen „ onvermijdelijk noodlot. Wij gelooven, dat het „ kwaade gestraft, het goede beloond wordt.(†) „ Wij wachten op geen aardsch, menschlijk rijk, „ maar op een rijk bij God." — „ Wij gelooven, „ dat niemands gedrag voor God verborgen kan „ zijn, en dat elk eene eeuwige straffe, of eene „ eeuwige gelukzaligheid, naar de waarde zijner „ daaden, te wachten hebbe." (§) — „ Wij ge- „ looven, dat CHRISTUS de godlozen, naar ziel en „ ligchaam, niet duizend jaaren, maar met eeuwige „ straffen, straffen zal." (**) — Hier mede is de leere van de opstanding der dooden ten naauwsten verbonden, welke de Christenen ook geloofden, en die JUSTINUS tegen de Heidenen opzetlijk verdedigt. (††) Ten

(*) §. 12.
(†) §. 54.
(§) §. 12, 13.
(**) §. 9.
(††) §. 24. enz.

Hunne zeden.

Ten opzichte van de zeden en het gedrag der Christenen, beroept JUSTINUS zich op die genen zelve, aan welke zijn verweerschrift gericht is, dat de Christenen niet vervolgd worden, als euveldoeners en zedenloze menschen, maar alleen, om den naam, dien zij voeren. (*) „ De Christenen doen geen on- „ recht" (†) „ Dat wij Christenen zijn," zegt hij, (§) „ zullen wij nooit loochenen. Als leugenaars wil- „ len wij niet leven." Bijzonder vermeldt hij, tot lof der Christenen, hunne kuischheid en eerbaarheid. „ Daar zijn," zegt hij, (**) „ velen onder „ ons, die 60 en 70 jaaren oud, en van kinds af „ Christenen geweest zijn (††), welke rein en on- „ gehuwd gebleven zijn." In het algemeen, de zedenlessen van JESUS hebbende bijgebracht, voegt hij 'er bij: „ Wie niet zoo leeft, is geen Christen, „ en kan zich ook de hoop der Christenen niet aan- „ matigen, ja wij verzoeken u zelve, hem te straf- „ fen." De Christenen zijn, volgends zijn bericht, goede en getrouwe onderdanen, nuttig voor de rust en welvaart des lands, gehoorzaam in het betalen der belastingen, en onderworpen aan de overheden, le-

(*) §. 3. (†) §. 5. (§) §. 7. (**) §. 18.

(††) JUSTINUS zegt van deze wel, dat zij, van kinds af, *leerlingen* geweest, dat is, in den Christen-Godsdienst opgevoed zijn, maar, of zij ook reeds in hunne kindsheid den Doop ontvangen hebben, bepaalt hij niet uitdruklijk. Dus men van deze plaats, bij de vrage over den Kinderdoop, geen beslissend gebruik kan maken.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

levende in die vertrouwende verwachting, dat eenmaal ieder naar evenredigheid van die magt, welke hem is toevertrouwd, rekenschap zal moeten geven. (*)

Hunne Godsdienstplegtigheden.

In het derde gedeelte van dit verweerschrift, geeft JUSTINUS bericht van de Godsdienstplegtigheden der Christenen, op de volgende wijze: „Wij zullen; „zegt hij, (†) nu nog verhaalen, hoe wij ons, „door CHRISTUS vernieuwd zijnde, aan God toewij„den. Die genen dan, welke van de waarheid on„zer leere overtuigd zijnde, op zich nemen, om „daar naar te leven, worden geleerd, God, met „vasten en gebeden, om de vergeving hunner zon„den te bidden; terwijl wij ons, met hun, in het „gebed en vasten, vereenigen, vervolgends geleiden „wij hen naa plaatzen, waar water is, alwaar zij, „op dezelfde wijze, als wij wedergeboren zijn, „ook op nieuw geboren worden, want zij onder„gaan de afwassching (den doop) met water, in „den naam van God den Vader en Heer van al„len, en van onzen Zaligmaker JESUS CHRISTUS, „en van den Heiligen Geest. —— Dit Waterbad „heet bij ons de *Verlichting*, dewijl zij, die dit (§) „lee-

(*) §. 23.

(†) §. 29. volgg.

(§) Te weten, het geen hij even te voren van den grond en reden van deze plegtigheid des Doops, volgends de Apostelen, gezegd had, „opdat wij niet kinde„ren der blinde noodzaaklijkheid (onder de heerschap-

„ leeren, in hun verstand verlicht worden." — „Wan-
„ neer wij nu hem, die geloovig geworden is, op
„ deze wijze, gedoopt hebben, leiden wij hem na
„ de vergaderplaats der genen, die Broeders genoemd
„ worden, alwaar wij, gemeenschaplijk en aandach-
„ tig, zoo wel voor ons, als voor den *Verlichten*,
„ (gedoopten,) en voor alle Christenen, in alle
„ plaatzen, bidden, dat wij, rechte kennis bekomen
„ hebbende, ook verwaardigd mogen worden, eenen
„ deugdzamen Wandel te leiden, en de Godlijke
„ geboden te bewaaren, opdat wij het eeuwig leven
„ verkrijgen mogen. Het gebed geëindigd zijnde,
„ begroeten wij malkanderen met eenen kus. Ver-
„ volgends wordt, aan den Opziener der Broederen,
„ brood, en een beker, met water, en daar mede
„ gemengde wijn gebracht. Dit aangenomen heb-
„ bende, looft en prijst hij den Alvader, door den
„ naam des Zoons en des Heiligen Geestes, en
„ doet de dankzegging breedvoerig, voor deze door
„ hem verleende gaven. Als hij deze gebeden en
„ dankzegging geëindigd heeft, roept hem de gant-
„ sche vergadering, *Amen!* toe, het welk in het He-
„ breeuwsch het zelfde betekent, als wanneer wij
„ zeggen: *Het zij zoo!* Vervolgends deelen de *Diä-*
„ *konen*, zoo als wij hen noemen, aan elken der
„ tegenwoordig zijnde, van dit brood, wijn en wa-
„ ter

„ pij der vorige zonden,) en der onwetendheid blijven,
„ maar tot overleg en kennis komen, en door het wa-
„ ter tot vergeving der te vooren bedreven zonden mo-
„ gen geraaken."

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ ter, daar de dankzegging over uitgesproken is, „ uit, om 'er wat van te nemen, ook brengen zij „ het aan de afwezenden. Deze spijze noemt men bij „ ons *Eucharistia*, (de dankzegging of het dank- „ maal.) Niemand mag daar aan deel hebben, dan „ die onze leere gelooft, den doop tot vergeving „ der zonde, en tot wedergeboorte, ontvangen heeft, „ en naar CHRISTUS voorschriften leeft. Want, wij „ gebruiken dit niet als gemeen brood en wijn; maar „ gelijk JESUS CHRISTUS, onze Zaligmaker, door „ het woord Gods mensch geworden zijnde, vleesch „ en bloed tot onze zaligheid heeft aangenomen, „ dus zijn wij ook geleerd, dat deze spijze, voor „ welke de dankzegging gedaan is, door het gebed „ om het woord (*Logos*), die van hem (van God) is, „ en door welke ons vleesch en bloed door verän- „ dering gevoed wordt, het vleesch en bloed van „ dezen mensch geworden JESUS CHRISTUS is."(*) — „ Bij alles, wat wij genieten, loven wij den Schep- „ per van alles, door zijnen Zoon JESUS CHRISTUS, „ en

(*) Het schijnt, dat de zin van JUSTINUS, wiens woorden hier vrij duister zijn, medebrengt, dat, op gelijke wijze, als de *Logos*, (het woord) Gods, vleesch is geworden, ook dezelfde *Logos* zich, als 't ware, met dit gezegend brood en wijn, op het gebed om *dat Woord* van God, vereënigt, waarom hetzelve het ligchaam en bloed van CHRISTUS genoemd wordt. Zie VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 460. en 476. Hoe het zij, JUSTINUS zegt niet, dat dit brood en wijn verändert in het ligchaam en bloed van CHRISTUS.

„ en door den Heiligen Geest. Op den zoogenoem- | II BOEK III Hoofdst.
„ den Zondag, komen allen, die in de steden en op het
„ platte land wonen, op ééne plaats bij een, alwaar de
„ schriften der Apostelen en Profeeten, zoo ver de | na C. G. Jaar 138. tot 161.
„ tijd het toelaat, gelezen worden. Als de Voorle-
„ zer ophoudt, doet de Opziener eene vermaning,
„ om de gemeente op te wekken, ten einde het goede,
„ dat men gehoord heeft, naar te komen. Wan-
„ na wij allen samen opstaan, om het gebed te doen,
„ en wanneer dit geëindigd is, wordt, gelijk gezegd
„ is, brood, wijn, en water aangebracht, en de Op-
„ ziener bidt en dankt weder, zoo veel hij vermag,
„ het welk het volk met *Amen* verzegelt. Vervol-
„ gends geschiedt de daadlijke uitdeeling, zoodat
„ ieder het ontvangt, en de Diäkonen brengen het
„ aan de afwezenden. — Die genen, welke vermo-
„ gen en eenen goeden wil hebben, geven naar hun
„ believen wat aan de armen; het geen dus ingeza-
„ meld wordt, wordt bij den Opziener bewaard, welke
„ daar mede weezen, weduwen, en zulken, die door
„ ziekte, of andere omstandigheden, behoeftig zijn,
„ gevangenen en vreemdelingen, ondersteunt, gelijk
„ hij, in 't gemeen, de bezorger der armen is. Op
„ den Zondag, vergaderen wij allen bij malkander,
„ omdat dit de dag is, op welken God, duisternis
„ en stoffe veränderende, de Wereld geschapen heeft,
„ en op welken JESUS CHRISTUS, onze Zaligmaker,
„ uit de dooden opgestaan is."

Aanmerkingen over dit bericht.

Zie daar een naauwkeurig en geloofwaardig tafereel van de leere, zeden, en Godsdienst der Christenen, welke, volgends hetzelve, blijken, de waar-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

En over het verweerschrift van JUSTINUS in 't gemeen.

heid en eenvouwigheid der leere van JESUS en zijne Apostelen, nog vrij zuiver, behouden en beöefend te hebben. Doch, in dezen zelfden JUSTINUS, te vooren een Wijsgeer, zullen wij ook het eerste voorbeeld zien, hoe ligtelijk de zuiverheid en eenvouwigheid van het Christendom hebben kunnen bezoedeld worden.

In dit zijn verweerschrift naamlijk, betoont JUSTINUS zich een ijverig, niet onkundig, en eerlijk man, die, ter goeder trouw, de waarheid van het Christendom verdedigt, en de redenloosheid der Heidenen, in het vervolgen der onschuldige en deugdzame Christenen, overtuigend betoogt, en de voortreflijkheid van den Christelijken Godsdienst boven den Volks-Godsdienst der Heidenen ontegenzeglijk aantoont. Doch met alle deze welmenende hartlijkheid en goede trouw, moet men te gelijk erkennen, dat in hetzelve vele en groote gebreken voorkomen, hoe zeer het niet vreemd was, van de gewoonte der Wijsgeeren, van dien tijd, bijzonder uit de school van PLATO, dat zij, ter staving van het geen zij voor waarheid hielden, alles aanvoerden, wat zij meenden, daar toe te kunnen strekken, al ware het ook niet genoegzaam onderzocht en bewezen. JUSTINUS, hen daar in navolgende, bedacht niet, dat hij, door zwakke en onzekere bewijzen, welke het Christendom niet behoefde, het zelve nadeel verwekte, wanneer hij zich, bij voorbeeld, op de *Sibijllijnsche* gedichten beriep, die toch terstond aan de Heidenen verdacht moesten voorkomen, alhoewel JUSTINUS zelve ze voor echt gehouden moge hebben, want, dat hier zijne ligtgelovigheid, en gebrek aan oordeelkunde, schuld hebbe

be gehad, en niet eenig opzet, om te misleiden, schijnt even zeker, als in het geen hij zich had laten wijs maken, dat 'er aan SIMON den Toveraar een standbeeld te *Rome* was opgericht. Opzet of kwaade trouw zou al te ligt te ontdekken geweest zijn, dan dat hij iet zoodanigs in een verweerschrift, hetwelk geschikt was, om onder het oog der aanzienlijkste mannen te komen, zou hebben durven plaatzen. Verders had zijne *Platonische* Wijsgeerte invloed op zijne gevoelens omtrent de Christelijke leere. Waar hij die leere eenvouwig opgeeft, kunnen wij staat maken, dat zij dus, ten dien tijde, door de Christenen in 't gemeen beleden werd, maar wanneer hij ze wil ophelderen, laat hij zich door zijne Wijsgeerte verrassen, en mengt, door gebrek aan onderscheiding, geheel vreemde zaken onder malkander. Van hier zijne gezegden over de *Demons* en *Geesten*, die hij gelooft, dat, door zich met vrouwen te vermengen, gevallen zijn enz. Van hier zijne denkbeelden, omtrent den Zoon van God, JESUS CHRISTUS, welke, in den Bijbel somtijds de *Logos* genoemd, bij hem de *Logos* van PLATO, dat is, de Godlijke Rede, of het hoogste denkbeeldige Verstand, wordt, waarvan alle geschapen verstand het uitdruksel of tegenbeeld is, waaröm JUSTINUS ook geloofde, dat de uitmuntende mannen, de Wijzen onder de Heidenen, dezen *Logos* deelächtig geweest zijn, en in dezen zin door JESUS zijn zalig geworden, gelijk hij, in het gemeen, de leere van God den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest, naar *Platonische* begrippen, trachtte op te helderen.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Gelijk het verweerschrift van JUSTINUS het Chris-

Samenspraak

 ten-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Van JUSTINUS met TRYFON den Jood.

tendom tegen de Heidenen verdedigt, op dezelfde wijze, met denzelfden lof en dezelfde gebreken, verdedigt hij hetzelve tegen de Jooden, in zijne *Samenspraak* met den Jood TRYFON, ten dien tijde een zeer vermaard en geleerd man onder zijn volk, (*) doch, het welk ook alles is, wat wij van hem weten. Of JUSTINUS deze famenfpraak, in de daad, met den Joodfchen leeräar gehouden, dan of hij de wederlegging der Jooden, naar de wijze van PLATO, enkel in den vorm van eene famenfpraak, heeft ingericht, is twijfelächtig, alhoewel het laatfte het waarfchijnlijkst voorkomt. Ook in dit werk, het welk anders zeer veel goeds behelst, heeft JUSTINUS al te veel zijn fpeelend vernuft den teugel gevierd, zoo door zeldzame geheimzinnige verklaringen van gebeurenisfen en plegtigheden des Ouden Testaments, als bijzonder omtrent het *Kruis*, hetwelk hij overäl weet te ontdekken en aan te wijzen, bij voorbeeld, in den wonderftaf van MOSES, in deszelfs opgeheven en uitgebreide handen, geduurende het gevecht met de *Amalekiten* enz.

Dat JUSTINUS, omtrent de uitlegkunde der Heilige Schrift, bijzonder des Ouden Testaments en der Profeeten, zoo menigmalen misgetast heeft, kan ligtelijk in hem verfchoond worden, wegens zijn gebrek aan de kennis der Hebreeuwfche taal, waaröm hij zich met de overzettingen moest behelpen; ondertusfchen leerden de Christenen al vroeg, uit zoodanige voorbeelden, dat zij op geen gezag van men-

fchen

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 18.

ſchen, hoe geleerd of godvruchtig, hun geloof kunnen vestigen, maar zich alleen moeten houden, aan die Schriften, welke, als eene Godlijke Openbaring, hun de leerſtukken en voorſchriften van den Godsdienst zuiver aanwijzen.

Justinus verdraagzaam karakter.

Welke bijzondere gevoelens deze waardige man ook voor zich zelven uit zijne Wijsgeerte mede in zijn Christendom bracht, hij was echter ver, van eenige derzelven aan zijne Medechristenen op te dringen; hij wijst zijne lezers op de Godlijke Schriften, om daar uit de waarheid te leeren; en behalven, wanneer hij tegen de aanhangen der *Gnostieken* ijvert, wier dweeperijën en ongebondenheden het geheele Christendom ſchande en vervolgingen aanbrachten, is JUSTINUS zeer beſcheiden, in zijne uitdrukkingen, omtrent Christenen, die van hem verſchilden, niet alleen in zaken van minder aanbelang, bij voorbeeld, omtrent een duizendjaarig rijk van JESUS op aarde, wanneer *Jeruſalem* weder herbouwd, en de Jooden, onder de heerſchappij van JESUS, gelukkig in hun land zullen leven, het welk hij voor zich geloofde, „maar," zegt hij, in zijn Geſprek met TRYFON, „vele godvruchtige en rechtzinnige Christenen voeden deze hoop niet;" maar ook, omtrent een ſtuk van zoo veel aanbelang, als de Godlijke waardigheid van JESUS, ſchrijft hij, dus beſcheiden: „Men kan onderſtellen, dat hij (JESUS) „als mensch, uit menſchen geboren, en evenwel „van God tot CHRISTUS uitverkozen en beſtemd „is. Trouwens, 'er zijn ſommigen van onze ge-

„zind-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ zindte, die hem voor CHRISTUS houden, maar „ tevens zeggen, dat hij een mensch uit menſchen „ is. Met deze ſtem ik niet overëen, al ware het „ ook, dat de meesten mij verklaarden zulks te ge- „ voelen." Of de Kerkvader met deze woorden op de *Ebioniten* doele, het geen ſommigen willen, of alleen op enkele bijzondere perſonen, gelijk uit zijne bewoordingen ſchijnt te blijken, zal voor ons hier van weinig gewigt zijn.

Eerſte twist onder de Christenen over het Paaschfeest.

Over het geheel gedroegen zich de leeräars der Christenen onderling, ten dezen tijde, met zachtmoedige beſcheidenheid, wanneer 'er eenig verſchil van gevoelens over eenig onderwerp ontſtond. Een twist, omtrent het jaar 160, over het plegtig gedachtenis vieren van den dood en opſtanding van JESUS ontſtaan, draagt daar de blijken van.

Wij hebben, in ons eerſte Deel, reeds aangetekend, dat JESUS en zijne Apostelen, omtrent de uiterlijke Godsdienstverrichtingen, en plegtigheden, de vrijheid der Christenen niet hebben bepaald gehad. Dus hebben zij geene voorſchriften gegeven, noch omtrent het Godsdienſtig vasten, noch omtrent zekere vastgeſtelde feestdagen. Wanneer de omſtandigheden blijken van boetvaardigheid en veröotmoediging voor God verëischten, vierden de oudſte Christenen, gelijk ook de Apostelen gedaan hadden, een vasten, waar bij zij zich niet ſlechts van zekere, maar van alle ſpijze, onthielden, alzoo onder hen nog geen onderſcheid van ſpijzen was ingevoerd. In kommerlijke tijden verördenden de Bisſchop en beſtuurers

eener

eener gemeente ook wel een vasten (*); vroeg reeds begon men, op den vierden en zesden dag der week, woensdag, en vrijdag, een vasten te houden, het eerste ter gedachtenis van het verraad van JUDAS, en het tweede ter gedachtenis van JESUS dood, doch dit deed men vrijwillig, tot 'er naderhand wetten omtrent gemaakt zijn. Bijzonder vastten de Christenen vrij algemeen in de week voor het Paaschfeest, op den vrijdag en zaturdag, omdat op deze dagen de Heiland gekruist was, en in het graf gelegen had, ja velen vastten, geduurende deze week, de meeste of ook wel alle dagen, van maandag af. (†)

Met de Feestdagen was het op dezelfde wijze gelegen; alleen was de Zondag, reeds van de tijden der Apostelen, een dag, op welken de Christenen ter Godsdienstöefening bijëenkwamen, ter gedachtenis van JESUS opstanding; maar ook vierde men het Jaarlijksche Paaschfeest, het welk de Joodsche Kerk voorheen gevierd had, en dat voor de Christenen niet min merkwaardig was, door den dood en opstanding van JESUS. Men hield eene maaltijd, waar in men een lam gebruikte, ter gedachtenis van JESUS laatste maaltijd, en deze noemde men eigenlijk het *Pascha*, doch men gaf dezen naam ook aan den dag, op welken men jaarlijks de gedachtenis vierde van JESUS opstanding, waar uit naderhand het onder-

(*) TERTULLIAN. *de jejunio Cap.* 13.

(†) Men bracht daar toe de woorden van JESUS MATTH. IX. 15. die men naar de letter verstond. Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. T.* III. *p.* 487. sqq.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

derscheid ontstaan is tusschen *het Kruis- en Opstandings-Pascha*, (πασχα ςαυρωσιμον, en πασχα αναςασιμον.) (*)

Doch omtrent den tijd, op welken de Christenen deze gedachtenis jaarlijks vierden, kwamen zij niet allen met malkanderen overeën. Sommigen aten de gemelde maaltijd en het Paaschlam, op denzelfden dag met de Jooden, op den XIVden dag der Joodsche maand *Nisan*, of volgends onze rekening, op den XIVden dag na de Nieuwe Maan in Maart, en vierden dan het Feest der Opstanding, op den derden dag daaräan volgende. Deze wijze hielden de Christenen in *Klein-Asië*, en misschien in nog eenige omgelegen gewesten; maar alle andere Christengemeenten hielden het gezegde gedachtenismaal altijd, 's avonds voor het Feest der Opstanding, welk zij, op den eersten Zondag na den XIVden dag van de Maand *Nisan*, vierden. De ééne en anderen beriepen zich op het gezag der Apostelen, die van *Asië*, op JOÄNNES en FILIPPUS, de Westersche Christenen op PAULUS en PETRUS, misschien met hetzelfde recht, dewijl deze zoodanige instellingen aan de vrijheid der gemeenten gelaten, en slechts somtijds uitdruklijk goedgekeurd hebben. (†)

De tijdsbepaling der *Asiänen* ging van deze on-

voeg-

(*) Men zie MOSHEIM, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirch-Gesch.* III. *Th. S.* 52. maar daar tegen VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 563. welke dit ontkent.

(†) Deze is de aanmerking van SOCRATES *Hist. Eccles. Libr.* V. C. 22.

voegzaamheid verzeld, dat, dewijl de XIVde van *Nisan* niet alle Jaaren op denzelfden dag der week inviel, zij ook het Feest der Opstanding niet altijd op Zondag vierden. Ook braken zij, door hunne gewoonte, het vasten, hetwelk meer algemeen begon plaats te hebben, in de week voor de Opstanding, de lijdensweek, naderhand ook wel de goede week genoemd. Gelijk dit verschil, niet de geloofsleere, maar alleen zekere omstandigheid des tijds van eene godsdienstige verrichting betrof, werd het ook door de Christenen van dezen tijd niet als belangrijk beschouwd: De Bisschoppen, of *Oudsten* der Kerk van *Rome*, gelijk IRENEUS hen noemt (*), behandelden die van *Asië*, niettegenstaande dit verschil, op het vriendelijkst, en zonden aan derzelver Bisschoppen, ten onderpand der eenheid des geloofs en broederschap, het brood en wijn des H. Avondmaals toe. Omtrent het jaar 160, geduurende de regeering van ANTONINUS PIUS, kwam de oude waardige POLYKARPUS, Bisschop van *Smyrna*, een leerling en vriend der Apostelen, te *Rome*, alwaar ANICETUS thans Bisschop was, om, met denzelven en de Oudsten der gemeente, over deze en gene onderwerpen te spreken, men handelde ook over het verschil in den tijd der viering van het Pascha, en ANICETUS poogde POLYKARPUS te bewegen, om zich daarömtrent met hem te vergelijken, doch de oude Man, zich beroepende op het gezag der Apostelen, zijne vrienden, naar welke hij zeide, zich geschikt te hebben,

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 24.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ben, kon niet besluiten, zich aan ANICETUS over te geven. Evenwel bejegenden deze Opzieners der Kerk malkanderen vriendelijk en broederlijk, welke gezindheid zij met den kus van vrede bevestigden, als ook doordien zij met malkanderen het Heilig Avondmaal vierden, ja zelfs liet ANICETUS aan zijnen ouder vriend POLYKARPUS de inzegening van het Avondmaal, in tegenwoordigheid der gemeente, over, terwijl nogthans elk bij zijne gewoonte bleef, met betrekking tot den dag van het Paaschfeest. Men handelde vervolgends ook, in de gemeenten van *Asië*, over dit zelfde onderwerp, bij welke gelegenheid MELITO, Bisschop van *Sardes*, twee Boeken *over het Pascha* geschreven heeft. Doch, schoon men malkanderen niet kon vinden, de vrede der Kerk werd echter niet gestoord. (*)

POLYKARPUS, zijn Brief aan de Filippiërs.

POLYKARPUS was, ten dezen tijde, de oudste en aanzienlijkste leeräar der Christenen, hij had het onderwijs van den Apostel JOÄNNES bijzonder genoten, die hem ook tot Bisschop te *Smirna* had aangesteld. (†) Hier leerde hij, met allen ijver, de leere der Apostelen, overëenstemmende met de H. Schrift, volgends IRENEUS, die hem in zijne kindsheid gezien en gekend had, ja hij bevestigde ze zelfs met wonderwerken. Toen hij zich te *Rome* bevond, heeft

(*) Men zie EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 14. en 26. en V. 24. en onder de laater Schrijvers HEUMAN *Vera Descript. Content. inter Romam et Asiam Nova Sijllog. Diss. Part.* I. *p.* 156. en MOSHEIM *Comment. de reb. Christ. ante Constant. M. p.* 435. enz.

(†) Vergelijk ons I *Deel Bladz.* 285.

heeft hij, door zijnen ijver, vele aanhangers van VALENTINIANUS en MARCION van hunne dwalingen afgebracht; toen zal ook gebeurd zijn, het geen IRENEUS verhaalt, dat hij MARCION zelven ontmoet hebbe, en hem, op zijn woord: *Erken ons!* ten antwoord hebbe gegeven: *Ik ken u, den eerstgeboren des Satans!* In het geheel ergerde zich POLYKARPUS ten sterksten over de *Gnostieken*; zoo dikwijls hij van dezelven hoorde, en van hunne voortgangen, stopte hij zijne ooren, en riep uit: „ Goede God! „ voor welke tijden hebt gij mij gespaard, dat ik „ zulke dingen verdragen moet!"

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Hij vermaande en stichtte niet alleen met woorden, maar ook schriftelijk, en heeft verscheiden Brieven geschreven, aan geheele gemeenten en aan bijzondere gelovigen. Daar is nog een Brief, onder zijnen naam, aan de Christenen te *Filippi*, voorhanden, gedeeltelijk in het Grieksch, maar geheel in eene oude Latijnsche overzetting. Doch, gelijk reeds hier voor (*Bladz.* 24.) gezegd is, vele geleerden menen gewigtige redenen te hebben, om aan de echtheid van dezen Brief te twijfelen, hoewel dezelve een oud stuk is, als wordende reeds door IRENEUS, EUSEBIUS, en HIËRONYMUS, onder zijnen naam, aangehaald. De schijnbare strijdigheid, die in denzelven, betreffende IGNATIUS, voorkomt, welke wij reeds boven (*Bladz.* 22.) ontmoet hebben; eenige voor dezen leerling der Apostelen min voegzaam schijnende gezegden, gelijk wanneer hij weduwen *Gods-altaren* noemt, en de *Filippiërs* vermaant, dat zij den Oudsten en den Kerkendienaren, gelijk God en CHRISTUS, on-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

derdanig zullen zijn, als ook, dat deze Brief doorgaands famen gaat met de Brieven van IGNATIUS, hebben dezen Brief bij velen verdacht gemaakt. Doch, zegt SCHRÖCKH (*) „ deze Brief is ons, ten aanzien zijner tegenwoordige gedaante, vrij onverschillig: hij onderftelt voor de Christenen van dien tijd eene genoegzame kennis van het Christelijk geloof, is met veel eenvouwigheid, zonder behoorlijken famenhang of bepaalde verklaringen opgefteld, en dient daaröm weinig tot de Gefchiedenis van den Godsdienst.

Gefchil met MONTANUS en de *Montanisten.*

Behalven het bovengemeld gefchil over het *Pafcha*, werden de Christenen, omtrent dezen tijd, ook onderling gefchokt, door de gefchillen met de *Montanisten*, welke gefchillen, insgelijks, niet zoo zeer de leere van het Christendom, als wel de zeden, Kerkelijke tucht, en de uitwendige Godsdienstverrichtingen, betroffen. Het verhaal van het geen dezen aanhang der *Montanisten* betreft, verdient naauwkeurig voorgedragen te worden, omdat aan hun en hunnen ftichter, door eenen verkeerden ijver, vele onwaare befchuldigingen te last gelegd zijn geworden, terwijl echter anderen weder hen al te goelijk hebben willen verfchonen.

MONTANUS.

De *Montanisten* hebben hunnen naam naar MONTANUS, een' man geboortig uit *Myfië*, een landfchap in *Klein-Afië*, grenzende aan *Frygië*, van waar deze lieden ook *Frygiërs* en *Katafrygiërs* genoemd worden, als ook *Pepuzianen*, naar de Stad *Pepuza*, in

(*) Men vergelijke SCHRÖCKH III. *Th. S.* 59, 60.

in dat landſchap, waar MONTANUS voornaamlijk zijn verblijf gevestigd had, en welke zijne partij daaröm den naam van *Jeruſalem* gaf. Men beſchuldigt hem van onmatige heerschzucht, en dat hij, nog een nieuwling zijnde, als die eerst onlangs uit het Heidendom tot het Christendom was overgegaan, naar de eerſte en aanzienlijkſte plaats in de Kerk dong, welke verwaandheid hem tot het voorgeven van voorzeggingen, en onmidlijke Godlijke Openbaringen aanleiding zal gegeven hebben, op welke hij zich beroemde. Zoo veel kunnen wij, met genoegzame zekerheid, opmaken, dat hij een man van zwartgalligen imborst en verhitte verbeeldingskracht zij geweest, ondraaglijk ſtreng van aart, misſchien van een goed welmenend hart, maar zwak verſtand, met één woord, een Dweeper en Geestdrijver.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Werpt zich tot een Hervormer op.

MONTANUS, misſchien aanleiding däar toe krijgende uit het verval van zeden van vele Christenen, welke in hunnen voorgaanden ijver verſlapt waren, en zich niet meer allen zoo voorbeeldig godvruchtig en deugdzaam gedroegen, waar over TERTULLIANUS klaagt; of wel, door zijn zwaarmoedig geſtel, overäl gebreken menende te zien, begon, omtrent het jaar 157, (*) zich tot eenen Hervormer op te werpen; voorwendende, dat de Heilige Geest, de *Trooster* (*Paracletus*) of de *Leeräar*, dien JESUS aan zijne Kerk beloofd had, zich in hem op eene bijzondere wijze geöpenbaard had, en werkte, met veel ruimer be-

(*) EPIFANIUS *hæres* 48. volgends EUSEBIUS in *Chron.* omtrent het jaar 171.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

bedeeling, dan de Apostelen van JESUS den Heiligen Geest ontvangen hadden, die met PAULUS moesten belijden, dat zij slechts *ten deele kenden*, en *ten deele profeteerden;* thans beweerde MONTANUS, dat het volmaakte gekomen was. Door dezen Geest, gelijk hij zeide, gedreven, sprak hij in geestverrukking, en voorzeide toekomende dingen, voornaamlijk betreffende den ondergang van het Romeinsche Rijk, en het einde der wereld; gelijk ook verscheiden van zijne aanhangers deeden, onder welke voornaamlijk twee vrouwen merkwaardig zijn geworden, PRISCILLA en MAXIMILLA, welke gezegd worden, rijke vrouwen geweest te zijn, die hare mannen hebben verlaten, en gezichten, openbaringen, en profeetiën gehad zullen hebben.

Men heeft naderhand MONTANUS beschuldigd, dat hij zich voor den *Parakletus*, voor dien, door JESUS beloofden, *Leeräar* en *Trooster*, zelven zou hebben uitgegeven, doch, zonder grond, gelijk uit TERTULLIANUS ontegenzeglijk blijkt, schoon dit waar kan zijn, dat MONTANUS, in zijne verrukkingen, somtijds dien Geest in de eerste persoon spreken liet (*); ook heeft MONTANUS, noch zijn aanhang, nooit verändering in de leere van het Christendom willen maken, maar hield den *Heiligen Geest* voor den *derden* Godlijken Persoon met den Vader en den Zoon.

Zijne leere omtrent het vasten.

De strenge nieuwigheden, welke MONTANUS ondernam in te voeren, betroffen, vooreerst, het *Vasten.* Behalven het jaarlijksch vasten, het welk de Christenen, ter gedachtenis van JESUS dood, vierden, ge-

(*) EPIFAN. *hæres.* 48. *n.* II.

gelijk wij gezien hebben, voerde hij nog een jaarlijksch vasten in, het welk na het Pinksterfeest moest gehouden worden, ja sommigen spreken nog van een derde vasten, doch het welk meer onzeker is. Het vasten der Christenen, Woensdags en Vrijdags, het welk bij hen, op de negende uur van den dag, eindigde, dat is, in den namiddag, strekte hij uit tot aan den avond. Doch daar hij de vastentijden vermeerderde, maakte hij tevens verändering, in de wijze van vasten. De Christenen onthielden zich, bij hun vasten, tot hier toe van alle spijze en drank, maar MONTANUS deed het vasten bestaan, in het onthouden van wijn, vleesch, en sappige vruchten, blijvende het gebruik van drooge spijzen en water geöorloofd, van daar werd deze wijze van vasten (ξηροφαγια) *het eten van het drooge*, genoemd. Eindelijk, het geen het voornaamste was, tot hier toe hadden de Christenen zich in dezen, vrijwillig, naar de tijdsomstandigheden geschikt, doch MONTANUS legde de vrijheid der Christenen aan banden, en gebood, in den naam van God, dit vasten, als eene verpligtende wet.

Het huwelijk.

Alhoewel hij het huwelijk niet in het geheel durfde veröordeelen, hij wilde het echter niet *goed* genoemd hebben, en verbood het tweede huwelijk, als hoererij en overspel, niettegenstaande de Apostel PAULUS hetzelve uitdruklijk had toegelaten, doch dit behoorde tot die hooger volmaaktheid, welke hij zeide, dat thans, door den *Trooster*, ingevoerd stond te worden.

De Ker-

Omtrent de Kerkelijke tucht vorderde hij, dat zij, die

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

kelijke tucht.

die wegens grove zonden uit de gemeenſchap der Kerk ééns waren uitgeſloten, nooit tot dezelve weder zouden aangenomen worden, alhoewel hij zulke zondaren, op hun berouw, niet uit de genade van God wilde ſluiten, en ook aan de Kerk de magt toekende, om hen weder aan te nemen, doch hij zorgde, dat de zeden door ſlapheid der tucht te zeer vervallen zouden.

De vlucht bij vervolgingen.

Tot hier toe hadden de Christenen, volgends de uitſpraak van JESUS zelven, het geöorloofd geächt, de vervolgingen der Heidenen, zoo veel mooglijk, ook door de vlucht te ontgaan. Onder het voorwendzel, dat JESUS alleen voor een' tijd de zwakheid van het hart, gelijk MOSES de hardheid van hetzelve in de Israëliten, in de Christenen had willen verdragen, noemde MONTANUS het een verloochenen van het Christendom, indien men, bij vervolgingen, zijn leven door de vlucht behield. Zoodat zijne aanhangers bij dezelve even openlijk en onbeſchroomd hunnen Godsdienst bleven oefenen.

Hij wilde eindelijk, dat niet alleen de getrouwde Christen-vrouwen, en weduwen, gelijk zij gewoon waren, maar ook de ongetrouwde vrijsters een' lange huik of ſluiër dragen, en zich geheel bedekken zouden. Hij verwierp, ten minſten deze waren de gevoelens van TERTULLIANUS, den voornaamſten zijner aanhangeren, het aanleeren van alle Heidenſche wetenſchappen, allen ſieraad en opſchik in kleding, het gebruik van den eed, den ſoldatenſtand, en de ſchouwſpelen.

Zijne aan-

Zijne gewaande ingevingen, de voorzeggingen, die

die zijne vrienden en vriendinnen voortbrachten, zijne ſtrengheid van zeden, en voorkomen van hooger Godsvrucht, gaven hem eenen grooten aanhang en toeloop, voornaamlijk werd zijn aanhang zeer verſterkt, toen TERTULLIANUS, een leeräar met groote gaven en bekwaamheden toegeruſt, zijne zijde koos, en die met vele geleerde en nadruklijke geſchriften onderſteunde; zijne aanhangers verſpreidden zich, in vele gewesten van *Klein-Aſië* en *Afrika*, alwaar zij zich, tot in het begin der vijfde eeuw, hebben ſtaande gehouden, wanneer nog wetten door de Keizers tegen hen zijn afgekondigd.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

hangers.

Scheuring met hun.

Dewijl MONTANUS en de *Montanisten* in de leere geene verändering wilden invoeren, en ook bij de gemeenſchap der Kerk begeerden te blijven, en de Christenen, in het algemeen, geloofden, dat de gave der voorzegging en der wonderwerken nog aan ſommigen hunner leden geſchonken werd, waar van wij nog lang hier na voorbeelden bij de Kerkelijke Schrijvers ontmoeten, werden zij, toen hun gedrag en voorgeven opſpraak begon te maken, in het eerst, met geen ongunſtig oog door de andere Christenen beſchouwd. De Christenen in *Gallië* of *Frankryk*, gaven over hun een *Godvruchtig en zeer rechtzinnig oordeel*, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt (*), verſcheiden martelaars in die gewesten bevalen, met brieven aan de Christenen in *Aſië* en *Frygië*, als ook aan ELEUTHERUS, Bisſchop van *Rome*, den vrede met de *Montanisten* aan. Eén der Bisſchoppen van *Ro-*

(*) *Hist. Eccles.* V. 3.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Rome, die niet genoemd wordt, onderhield ook werklijk den vrede met hun, ja twijfelde niet aan de Profeetische gaven van hunne hoofden, hoewel hij naderhand, op het voorstel van PRAXEÄS, een' hunner tegenkanteren, van gevoelen en gedrag veränderde. Maar in *Asië*, waar zij het eerst zich vertoonden, vonden zij tegenstand. Verscheiden malen kwamen de gemeenten aldaar te samen, om hunne voorzeggingen en leerstellingen te onderzoeken, hetwelk bij EUSEBIUS (*) het eerste voorbeeld is van Kerkvergaderingen, naar het schijnt, tusschen de jaaren 160. en 170. Ook duurde het niet lang, of zij verwierpen de gevoelens der *Montanisten*, en braken alle gemeenschap met hun af, hoewel EPIFANIUS (†) wil, dat de *Montanisten* zich van de overige Christenen het eerst gescheiden hebben, hetwelk echter moeilijk te veréffenen is, met hunne betuigingen, bijzonder van TERTULLIANUS, dat zij in de eenheid der Kerk wilden volharden. Het schijnt, dat na de scheiding, in *Asië* begonnen, men hen nog lang geduld heeft, zoodat zelfs de Christenen, nog in de derde eeuw, het niet eens waren, of men de *Montanisten* voor *Ketters*, dan enkel voor *scheurzieken* (*schismatici*) houden moest. Doch, de breuk werd spoedig algemeener en ongeneeslijk. De *Montanisten* beschimpten de overige Christenen als *Psychici*, *natuurlijke*, *wereldsche menschen*, *die den geest* misten, deze weder hebben, met vrij wat he-

(*) *Hist. Eccles.* V. 16.
(†) *Hæres.* 48.

hevigheid, MONTANUS en zijne aanhangers beschouwd, als menschen van den duivel gedreven, en van woede, heerschzucht, en verscheiden dwalingen in de leere, en ongeregeldheden in de zeden beschuldigd; ook verhaalen zij, dat MONTANUS en MAXIMILLA de handen aan zichzelven geslagen, en zichzelven verhangen hebben, hetwelk in zulke zwartgallige menschen niet onder de onmogelijke gebeurenissen te rekenen is. Ook zegt men, dat de *Montanisten* zich, naderhand, in verscheiden aanhangen verdeeld hebben, onder welke de *Artotyriten* (*kaas- en broodeters*,) en *Tascodrugen* (*Neusvingers*) genoemd worden, de eersten, omdat zij in het Heilig Avondmaal *kaas en brood* zullen gebruikt hebben, en de anderen, omdat zij, onder het bidden, den vinger aan den neus hielden.

Ligt blijkt, uit zoodanige bijzonderheden, dat, in den verderen loop van deze zaak, zich vrij wat bitterheid, vreemd van den zachtmoedigen geest van het Christendom, gemengd heeft, zoo veel is ondertusschen zeker, dat eene zoo verregaande dweeperij en geestdrijverij, die zich op onmidlijke ingevingen beroemde, welke nieuwe en volmaakter voorschriften in Gods naam behelsden, buiten, ja tegen de leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, niet strookte met het Christendom, hetwelk wel Godlijke ingevingen erkende, maar onderworpen aan het woord van God, ten einde alle gevaar voor te komen, dat iemand het in het hoofd krege, om zich tot eenen Profeet op te werpen, en ook de leere van den

Beöordeeling van deze scheuring.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Godsdienst te veränderen. Men kan, ten minsten, het den Christenen niet euvel duiden, schoon men de bitterheid van sommige ijveräars niet kan verschoonen, dat zij waakten tegen de geestdrijverij, die zoo veel onheils in de wereld kan stichten, en des te geduchter is, omdat zij hare hersfenschimmen voor Gods uitspraken uitgeeft, terwijl zij de waare en echte uitspraken der Godheid, in zijn woord vervat, aan eene zijde schuift en in minächting brengt. Ook heeft, in de daad, de dweepzucht van vele Christenen, geduurende de vervolgingen der Heidenen, bij dezen veel haat tegen het Christendom berokkend, veel euvels aan hetzelve gebrouwen.

Schrijvers over dezelve.

Wie de geschiedenis van MONTANUS en zijnen aanhang voor en tegen wil lezen, ten einde ze te beoordeelen, zal bij EUSEBIUS (*), EPIFANIUS, (†) en HIËRONYMUS (§), de berichten vinden van derzelver tegenstrevers; doch ten voordeele van MONTANUS, van wien wij zelve, behalven eenige voorzeggingen, geene schriften hebben, het best te recht geraaken, bij TERTULLIANUS, bijzonder in zijne Boeken, *over het vasten*, *over het huwelijk*, *over de vlucht bij vervolgingen*, *over de kuischheid*, *over de kleding en opschik der vrouwen*, en *over den flui-*

(*) Die in *Hist. Eccles.* IV. 27. V. 14. 16-19. berichten en uittrekzels uit tegenschrijvers tegen MONTANUS aanhaalt.

(†) *Hæres.* 48.

(§) *Ep.* 37.

ſluiër der jonge dochters. Hij had ook opzetlijk een groot Werk in zeven Boeken ter verdediging der *Montanisten* geſchreven, doch dit heeft de tijd ons misgund. (*)

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

VIERDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van den Keizer Marcus Aurelius, *den Wijsgeer.*

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ANTONINUS PIUS ſterft, en wordt door M. AURELIUS en L. VERUS opgevolgd.

Ondertusſchen was de goede Keizer ANTONINUS PIUS overleden, en in het jaar 161. na C. G. opgevolgd, door MARCUS AURELIUS, ook ANTONINUS genoemd, en LUCIUS AURELIUS VERUS, die hij beide tot Zoons had aangenomen, hebbende aan den eerstgemelden zijne dochter VALERIA FAUSTINA ten huwelijk gegeven. Dit was nog niet gebeurd, dat twee Keizers, met gelijke magt, het Romeinſche gebied beheerscht hadden. Het karakter dezer beide Vorſten was geheel verſchillende. VERUS, die zich meest, in het Oosten, te *Antiöchië* onthield, was een vadzig, aan weelde en wellusten overgegeven, Vorst, wiens buitenſporigheden echter door de wijsheid van M. AURELIUS zoo werden beteugeld, dat zij het Rijk geen

(*) Onder de nieuweren verdient bovenäl aanmerking WERNSDORF *Commentatio de Montanistis, ſeculi ſecundi vulgo creditis haereticis Gedani* 1751. 4. en MOSHEIM, *Commentar. de rebus Christ. ante Const. M. p.* 410-424.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

geen hinder aanbrachten, hetwelk, door zijne veldoverſten, tegen de aanvallen der *Parthen* gelukkig verdedigd werd. De verëenigde regeering dezer beide Keizers duurde tot het jaar 169, wanneer VERUS, door zijnen dood, den troon aan M. AURELIUS alleen overliet.

Karakter van M. AURELIUS PHILOSOPHUS of *de Wijsgeer*.

Deze, die zich, van der jeugd af, op de beöefening der Wijsgeerte, met ijver, toegelegd had, van welke zelfs de zorgen der regeering hem niet konden aftrekken, heeft zich daar door den naam *Philoſophus*, of de *Wijsgeer*, verworven. Als Wijsgeer kleefde hij de gevoelens der *Stoïcijnen* aan (*), welke hij niet alleen ſchriftelijk heeft geleerd, in een uitmuntend werk, hetwelk hij aan *zichzelven* gericht heeft, en hetwelk overdenkingen en beſchouwingen, tot gebruik van zijn eigen leven, behelst, uitgegeven door den geleerden GATTAKER, maar welke hij zich ook daadlijk beijverde, in zijne geheele levenswijze, en regeeringsbeſtuur, te beöefenen.

De Geſchiedenis prijst dezen Keizer, niet alleen als zelve geleerd en een voorſtander der geleerden, maar ook als zachtzinnig, lieftalig, en grootmoedig, die de regeeringszaken met ijver behartigde, en zich tevens dapper betoonde in den oorlog. Tot een voorbeeld van zijne zachtmoedigheid dient, het geen men verhaalt van zijn gedrag omtrent zijnen veldheer CASSIUS, die tegen hem was opgeſtaan en naar den troon ſtond. MARCUS AURELIUS, een geſprek met hem gezocht hebbende, bood in hetzelve aan, hem het

(*) Men zie van dezen ons I *Deel Bladz.* 42.

het Rijk te willen afstaan, indien men dit heilzaam oordeelde voor het gemeenebest. Toen hem het hoofd van dezen oproermaker, die door zijne eigene soldaten gedood was, gebracht werd, wendde hij de oogen van dit schouwspel af, en beklaagde zich, dat hij de gelegenheid verloren had, om hem genade te kunnen bewijzen. „ Maar, indien CASSIUS dan de „ overhand behaald had?" vraagden hem eenigen der omstanders, en het antwoord van den Keizer was: „ Zoo heb ik de Goden niet verëerd, noch „ zoo geleefd, dat hij mij zou hebben kunnen over- „ winnen!" De langduurige oorlog met de Duitsche volken had de schatkist uitgeput; om de krijgskosten verder goed te maken, verkocht MARCUS het huisraad en alle de kostbaarheden van zijn paleis, niet willende zijne onderdaanen bezwaaren, en met woorden en daaden te kennen gevende, dat zijn geheel vermogen aan den Staat toebehoorde, voor welken hij leefde, en in welken hij het grootste voorbeeld van menschlievendheid en wijsheid gaf.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Zijne lange regeering, die 19 jaaren, tot in het jaar 180, duurde, gaf hem gestadige gelegenheid, om zijn geduld, en *Stoïsche* onäandoenlijkheid te oefenen, door aanhoudende zwaare oorlogen, die hij niet dan met moeite tot een gelukkig einde bracht, schrikklijke landplagen en verwoestingen door het geheele Rijk, oproeren van zijne veldheeren, en het schandelijk gedrag van zijne gemaalin en huisgenoten. Omtrent deze laatsten wordt hij niet zonder grond beschuldigd, van al te groote zachtheid en toegeeflijkheid, gelijk ook omtrent slechte staatsbedienden, die voor zijne onderdaanen schadelijk waren. Men

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Zijne gezindheid omtrent de Christenen.

Men zou verwacht hebben, dat de Christenen, wier Godsdienst eene meer verhevene deugd, dan die der *Stoïcijnen*, op redelijker en vaster grondslagen, aanprees, bij eenen Vorst, als MARCUS AURELIUS, die zoo dikwerf de woorden van PLATO, met toepasſing op zichzelven, bezigde, „ dat die Staaten en „ Rijken gelukkig zijn, in welke Wijsgeeren de regee„ ring waarnemen," gunſtig onthaal, en indien al niet ingang, ten minſten beſcherming en eene onpartijdige behandeling, zouden gevonden hebben; het tegendeel echter had plaats. De Christenen hebben, onder zijne regeering, veelëer zwaarer vervolgingen en grooter mishandelingen moeten ondergaan, dan onder eene der voorigen, die van NERO bijna niet uitgezonderd. De Keizer had geene rechte kennis van den Godsdienst der Christenen, hij zag daaröm hunnen moed en ſtandvastigheid, die zij, bij vervolgingen, betoonden, en waar mede zij, onverſchrokken, den dood ondergingen, aan, als eene *hardnekkigheid*. „ Hoe„ danig," zegt hij, in zijn Boek *aan zichzelven* (*), „ hoedanig is de ziel, welke bereid is, indien ze „ uit het ligchaam moet verhuizen, en of uitge„ bluscht, of verſpreid moet worden, of overblij„ ven? Bereid, zeg ik, zoodat het uit eigen oor„ deel voortkome, en niet uit *loutere* hardnekkig„ heid, gelijk dit bij de *Christenen* gebeurt, maar „ bedaard en manhaftig geſchiede, zonder treurig ver„ toon te maken, zoodat zij ook anderen overreede."

Ontleend van de

De Keizer had deze gevoelens omtrent de Christe-

(*) *Libr.* XI. §. 3.

tenen ingezogen van zijne opvoeders en onderwijzers. DIOGNETUS boezemde hem reeds vroeg kwaade gedachten van de Christenen in (*), APOLLONIUS, zijn leermeester in de Wijsbegeerte, was niet alleen een haater, maar een vervolger der Christenen (†). FRONTO, die hem in de Rederijkkunst onderwees, ftelde dat vinnig fmaadfchrift tegen de Christenen op, waar in hij hen befchuldigt met die fnoode misdrijven, welke de kwaadäartigheid der Heidenen hun te laste legde (§). De Wijsgeeren bleven de Christenen verächten, zonder zich te verwaardigen, hunnen Godsdienst behoorlijk te onderzoeken, en zij noemden hunne ftandvastigheid, halftarrigheid, razernij, ook gewoonte. (**) Indien zij den Godsdienst der Christenen gekend hadden, zouden zij de gronden dezer ftandvastigheid hebben ingezien. De zekerheid, welke de Christenen hadden van een gelukkig leven hier namaals, en welke de Heidenen misten, hunne verhevene gevoelens, hunne deugd, waar door zij de wereld en derzelver goede-

II BOEK IV Hoofdft. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Wijsgeeren, zijne leermeesters en tijdgenoten.

(*) M. AUREL. *de reb. ad fe pert. L.* I. §. 6.

(†) EPIPHAN. *hær.* LVI.

(§) MIN. FELIX *pag.* 99. en 322.

(**) Dus laat ARRIANUS zijnen leermeester EPICTETUS van de Christenen, die hij *Galileërs* noemt, fpreken. *Disf. Epict. L.* IV. *C.* 7. Dus fchrijft ook GALENUS, een zoo groot man, *Libr.* III. *de pulfuum inftammat. C.* 3. „ Het is gemaklijker de aanhangers van MOSES „ en CHRISTUS van hun leerbegrip af te trekken, dan Ge„ neesheeren en Wijsgeeren, die aan hunne fecte ver„ kleefd zijn.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

deren op hare rechte waarde, als verganglijk, wisten te schatten, en hunne vaste overtuiging van de waarheid van hunnen Godsdienst, in welken zij alleen den eenigen waaren God verëerden, en volstrekt weigerden, aan eenige andere voorwerpen den Godlijken eeredienst te bewijzen: Deze waren de redelijke gronden, op welken de Christenen, van allerleiën rang, ouderdom, en kunne, hunne standvastigheid bouwden. Het kan zijn, dat 'er, bij sommige Christenen, zich dweeperij en geestdrijverij onder mengde, gelijk de *Montanisten* en anderen ons voorbeelden opleveren van eenen buitenspoorigen en al te heeten ijver, en eene verwilderde verbeeldingskracht, dikwijls uit een zwaarmoedig en zwartgallig ligchaamsgestel oorspronglijk, deze evenwel vloeiden niet voort uit, noch waren bestaanbaar met, de zuivere leere van JESUS en zijne Apostelen. Ware het Christendom in zichzelven enkel dweeperij geweest, het zou zich zoo lang tegen zoo vele en algemeene pogingen niet hebben gehandhaafd, maar spoedig hebben uitgewaasemd, te meer, omdat hunne vijänden hen niet alleen of altijd met geweld vervolgden, maar ook met spotternijën beschimpten, waar tegen Dweeperij minst van allen bestand is.

LUCIANUS bespot de Christenen.

Onder deze was één der voornaamste LUCIANUS, van *Samosaten*, die ten dezen tijde zijne zoo vernuftige werken schreef, een Wijsgeer, wien de gevoelens van EPIKURUS meest behaagden, schoon hij ook uit andere schoolen der Wijsgeeren, het geen hem goed en dienstig dacht, overnam. Deze Wijsgeer heeft, met een onuitspreeklijk scherpzinnig vernuft, alles, wat hem als gebreken voorkwam, in het gemeene leven, in den volksgods-

godsdienst, in de Wijsgeeren, wier zeden dikwijls met hunne lessen streeden, geheekeld en gegispt. Doch, hij gaat zoo ver in zijne spotzucht, dat het moeilijk zij te beslissen, zo hij al kan worden vrijgesproken van Godverzaking, en veráchting van allen Godsdienst, of evenwel niet enkel bitterheid, en kwaadwillendheid, en geenszins begeerte, om te verbeteren, zijn hoofdbeginzel, en de drijfveer van zijn schrijven geweest zij. Dit laatste ten minsten schijnt men van zijne spotternijën met de Christenen te moeten gelooven, omdat hij toont, hunnen Godsdienst niet verstaan of gekend te hebben. Doch spotten met het geen men niet kent, hoe vele navolgers LUCIANUS daar in ook in laater tijden gehad hebbe, die ook den naam van Wijsgeeren aannamen, is geheel onwijsgeerig, is onvergeeflijke lasterzucht. Deze spotternijën van LUCIANUS met de Christenen komen voor in zijn werk, *van den dood van* PEREGRINUS, eenen *Cynischen* of *Hondschen* Wijsgeer, welken hij beschrijft, als eenen, die in zijne vroeger jaaren een deugniet, naderhand een belagchlijk eerzuchtig mensch, en landlooper, ook voor eene poos een Christen zal geweest zijn, waar op hij in gevangenis geraakte, maar door den stadhouder van *Syrië*, die hem veráchtte, weder losgelaten, vervolgends, omdat hij bij de Christenen verboden spijze gebruikt had, van hun uit hunne gemeenschap gesloten, eindelijk, na veel omzwervens, zichzelven, om eenen naam te maken, openlijk verbrand heeft.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

In een ander geschrift, ALEXANDER, of *de valsche Profeet*, genoemd, verhaalt hij, hoe deze uit zijne gehei-

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

me Godsdienstplegtigheden alle vijänden der Goden, en onder dezen ook de *Epikuristen* en *Christenen*, uitfloot.

Nog is 'er eene famenfpraak *Philopatris*, onder de werken van LUCIANUS, welke vol is met fpotternijën tegen de Christenen, derzelver leere, en eerfte leeräaren, doch welke duidelijke blijken in zich heeft, dat zij niet van dezen LUCIANUS uit de tweede eeuw, maar van eenen laater fchrijver is, die ook toont meer kennis van de leere der Christenen bezeten te hebben. (*)

Deze fpotternijën konden echter den Christenen weinig nadeel aanbrengen. De Heidenfche Volksgodsdienst kon naar waarde befpot, en dus bij alle verftandigen in zijn waar licht befchouwd worden, maar, wanneer LUCIANUS, bij voorbeeld, den fpot drijft, met de onderlinge broederfchap, en algemeene menfchenliefde, met de weldaadigheid en hartelijke bezorging omtrent gevangenen, die de Christenen uitöefenden, zoo behoefden zich de Christenen deswegens niet te fchaamen, zij mogten daar in hunnen roem ftellen, en de fchande keerde op het hoofd des fpotters te rug.

Of M. AURELIUS de Christenen

Doch laat ons tot den Wijsgeerigen Keizer wederkeeren: „ MARCUS veráchtte de Christenen als „ Wijsgeer, en ftrafte hen als Vorst," zegt GIB-

(*) Zie onder anderen J. M. GESSNER *Disput. de aetate et auctore Dialogi Lucianei, qui Philopatris infcribitur*, welke dezen Schrijver in de tijden van den Keizer JULIANUS ftelt.

GIBBON van hem. (*) Doch, dus handelde hij, noch als Wijsgeer, noch als Vorst. De Christenen waren voor den waaren Wijsgeer nooit verächtelijk, noch konden, als Christenen, ooit voor den rechtvaardigen Vorst ſtrafbaar zijn. Indien de Christenen Dweepers, en hun Godsdienst Dweeperij geweest ware, hadden zij de verächting van den Wijsgeer verdiend, doch wij hebben reeds, in het voorbeeld der *Montanisten*, gezien, dat de Christenen zelve de geestdrijvers niet konden dulden. Indien men verders de Christenen, met recht, had kunnen beſchuldigen van oproerigheid tegen den Staat, de Vorst had hen moeten ſtraffen, maar, hoe zeer men hunne bijëenkomſten bij nacht, en in 't geheim, waar toe zij zich dikwijls, wegens vervolgingen, genoodzaakt zagen, verdacht hield, hoe geweldig men hen lasterde, als of zij menſchenvleesch aten, menſchenbloed dronken, en zich onderling vermengden (†), de Christenen, op eene rechtmatige wijze onderzocht wordende, zijn ſteeds onſchuldig bevonden, en hebben zich ook altijd op hunne onſchuld beroepen: Was 'er onder hen, gelijk 'er altijd kaf onder het koorn is, die door ſlechte zeden het Christendom onëere aandeed, de Christenen ſneeden zulken zelve af van hunne gemeenſchap, en billijkten over hen de ſtraf der wet. Het volk, opgeſtookt

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

daadlijk vervolgd hebbe?

(*) *Geſch. van den val des R. Rijks. Cap.* 16.

(†) Alle deze en ſoortgelijke lasteringen heeft CHR. KORTHOLT bijëenverzameld, in een werk in 4to, *Paganus Obtrectator Kiel.* 1698.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ſtookt door zijne Priesters, en gaande gemaakt, door de lasteringen, door de Jooden uitgeſtrooid, mogt voor zijnen haat tegen de Christenen ſchijn vinden, omdat zij den Volksgodsdienst veräehtten en beſtreden, omdat zij aan de beeldenisſen der Keizeren Godsdienſtige verëering weigerden, omdat zij zich onttrokken aan de gemeenſchap met bijgelovige plegtigheden en feesten, en omdat het volk de rampen, die het gemeenebest troffen, aan den toorn der Goden tegen de Christenen toeſchreef; de mishandelingen, door de Christenen geleden, en dweepächtige neigingen mogen ſommigen hunner, ſomtijds, tot ongeöorloofde en onbeſcheidene drift vervoerd, en daar door de Godsdiensthaat meer voedzel gekregen hebben, maar de Wijsgeer en Vorst, wiens pligt het was, de waarheid te onderſcheiden, kon nooit de Christenen veräehten, noch als zoodanig ſtraffen.

De Christenen onder zijne regeering zwaar vervolgd.

Hoe het zij, ſchoon men geenen genoegzamen grond heeft, om, met ſommigen, dezen Wijsgeerigen Keizer te beſchuldigen, dat hij, met Plakkaten en Wetten, de vervolging de Christenen zou bevolen hebben, daar TERTULLIANUS (*) hem uitdruklijk hier van vrijſpreekt (†), onder zijne regeering echter heb-

(*) *Apolog. C.* 5.

(†) Men beroept zich, om de bovengemelde beſchuldiging te ſtaaven, bijzonder op een gezegde van MELITO, Bisſchop van *Sardes*, aangehaald bij EUSEBIUS, (*Hist. Eccles.* IV. 26.) waar in hij gewaagt van *nieuwe Plakaaten*, waar door de Godzalige menſchen in *Aſië* gedrukt werden, en van welke wetten onbeſchaamde las-

hebben de Christenen, in verscheiden gewesten van het Romeinsche gebied, hevige vervolgingen, door het oproerig volk verwekt, moeten ondergaan, en allerhande mishandelingen, verbanningen, ja velen hunner den dood geleden; in eenige gewesten, was de vervolging zoo streng, dat EUSEBIUS (*) schrijft, dat 'er, als men het besluit uit deze wilde opmaken, tot de gantsche uitgestrektheid van het Romeinsche gebied, *duizenden* van *Christenen* gerekend moeten

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

teraars, en die naar eens anders goed begeerig zijn, zich bedienden, om openlijk en onöphoudelijk de onschuldigen te berooven. „ Geschiedt dit op uw bevel," dus spreekt hij den Keizer aan, „ dan mag het wel gedaan „ zijn, want een rechtvaardig Vorst kan niets onrecht„ vaardigs willen, en wij willen dezen dood geern, als „ eene eere, verdragen." enz. MELITO schijnt dus alleen te spreken, van *Wetten* en *Plakkaaten*, die de Landvoogden in naam des Keizers afkondigden. Men zegge niet, dat niemand zich verstout zou hebben, wetten af te kondigen, in naam des Keizers, die niet van den Keizer waren. De Landvoogden toch kondigden meermalen zulke verördeningen af, en men zou over deze wetten, van welke MELITO spreekt, beter kunnen oordeelen, indien wij de verzameling van wetten tegen de Christenen nog hadden, van den rechtsgeleerden DOMITIUS, waar van LACTANTIUS gewaagt, (*Inst. Div. L.* V. C. 11.) Vergelijk VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 590.

(*) *Hist. Eccles.* L. V. *Procem.*

ten worden, omgekomen te zijn. (*) Indien de *aanschrijving* aan de gemeene vergadering van *Asië*, waar van wij boven (†) gesproken hebben, aan M. AURELIUS toe te schrijven, en echt ware, zou hij zich, als een billijk Vorst, jegens de Christenen gedragen hebben, maar, wij hebben gezien, dat 'er redenen zijn, om aan de echtheid van dit stuk te twijfelen; integendeel is zijn aanschrijven ten opzichte van de Christenen, die te *Lions* vervolgd werden, streng en onrechtvaardig, gelijk wij, op zijne plaats, zien zullen (§), en over het algemeen, schijnen de verdedigers der Christenen van dezen tijd, met recht, te klagen, dat de Keizer hunne onschuld niet behoorlijk onderzocht, hun geene hun toekomende bescherming verleende, en te ligt aan de lasteringen hunner vijänden geloof gaf.

De voornaamste vervolgingen gebeurden in *Asië*, en *Frankryk*; ja zelfs te *Rome*, onder het oog van den Oppervorst, waren de Christenen niet veilig, waar van het volgende voorbeeld getuigt, hetwelk wij te liever plaatzen, omdat het aanleiding heeft gegeven, tot een tweede verweerschrift, en vervolgends tot den Marteldood van JUSTINUS, *den Marte-*

(*) Deze Geschiedschrijver zegt hier mede echter niet stellig, dat 'er *duizenden* omgekomen zijn, alzoo de vervolgingen niet overäl, of even streng, gewoed hebben.

(†) *Bladz.* 106.

(§) Deze aanschrijving wordt gemeld bij EUSEB. *Hist Eccles. L.* V. *C.* 1.

telaar. Het geval wordt door dezen, hoofdzaaklijk, dus verhaald. (*)

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Vervolging te *Rome*.

Zekere vrouw, die, zoo wel als haar man, buitensporig geleefd had, werd tot het Christendom bekeerd, verbeterde hare zeden, en deed haar best, om ook haren man van levenswijze te doen veränderen. Deze volhardde niet alleen in zijn wellustig leven, maar verviel steeds van kwaad tot erger; lang verdroeg de vrouw dit met geduld, tot zij, eindelijk, haren man, die, na *Alexandrië* gereisd, aldaar zich aan allerleië ondeugden overgaf, eenen scheidbrief zond. Deze, om zich te wreeken, beschuldigde haar bij den stadvoogd van *Rome*, URBICUS, dat zij eene Christinne was, doch op haar verzoek verkreeg zij van den Keizer verlof, om, eer zij op deze beschuldiging antwoordde, hare huislijke zaken in orde te brengen. De man, dus gestuit in zijne boosheid, wendde zijne woede tegen PTOLEMEUS, die zijne vrouw in het Christendom onderwezen had, welke daar op gevangen, en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, ter dood veröordeeld werd. Een daar bij staande Christen, LUCIUS genoemd, kon zich niet onthouden, den Richter te vragen: „ Waaröm veröordeelt gij „ dan dezen Man, die geen echtbreker, noch hoereerer, noch moordenaar, dief of roover, noch „ van eenige andere misdaad overtuigd is, maar die „ alleen belijdt, een Christen te zijn, tot levensstraf? gij vonnist niet, URBICUS! zoo als het, „ voor de tijden van eenen vroomen en wijsgeerigen „ Kei-

(*) En uit hem EUSEB. *Hist. Eccles. Libr*. IV. C. 17.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ Keizer, en eenen heiligen Senaat, past." De Stadhouder hem uit deze woorden voor een' Christen kennende, liet, als LUCIUS dit niet ontkende, hem insgelijks ter dood brengen, welken deze als een gunstbewijs onderging. Een dergelijk lot had nog een derde Christen, die juist voorbijkwam, toen dit gebeurde.

Tweede verweerschrift van JUSTINUS.

Door zulke onrechtvaardige behandelingen opgewekt, trad JUSTINUS, andermaal, ter verdediging op van de Christenen, en schreef omtrent het jaar 162 zijn tweede verweerschrift, gericht aan de beide Keizers, en aan den Senaat van *Rome*. Onder andere merkwaardigheden in hetzelve, beroept zich JUSTINUS, op de wondergave, om de *Demons* uit bezetenen te verdrijven, als toen nog plaats hebbende, en voor het oog der Heidenen geöefend wordende. Ook geeft hij te kennen, hoe hij verwachtte, zelve het slacht-offer van de lasteringen van den *Cynischen* (Hondschen) wijsgeer CRESCENS, te zullen worden, die alöm uitstrooide, dat de Christenen godlozen en godloochenaars waren, met welken JUSTINUS in gesprek geweest, en wien hij zijne onkunde omtrent het Christendom aangewezen had.

Marteldood van JUSTINUS.

Of deze veräntwoording of dit verweerschrift van JUSTINUS den Keizeren en den Senaat onder de oogen is gekomen, kunnen wij, bij gebrek van berichten, niet zeggen. (*) Hoe het zij, JUSTINUS heeft 'er wei-

(*) Men schijnt zulks echter te mogen besluiten, uit EUSEB. *Hist. Eccles. Libr.* IV. *C.* 11, 1.

weinig vrucht, voor zich zelven, van getrokken. Misschien werd het zelve, gelijk zoo vele andere verzoekschriften, ongelezen, ter zijde gelegd, misschien ook deed, het geen JUSTINUS, te veel naar de gronden der *Platonische* Wijsgeerte, van de *Demons* en booze geesten, daar in gezegd had, hem nadeel bij MARCUS AURELIUS, die de *Stoïsche* Wijsgeerte volgde. Ten minsten, korten tijd hier na, in het jaar 163, of 165, door den gemelden CRESCENS, die hem niet vergeven kon, dat JUSTINUS hem van onkunde en snoodheid, in tegenwoordigheid van velen, overtuigd had, beschuldigd zijnde, en voor den Richter RUSTICUS eene korte belijdenis van zijn geloof afgelegd hebbende, werd JUSTINUS der dood veröordeeld, gegeesseld, en met de bijl onthoofd. De bijnaam van den *Martelaar*, hem zedert algemeen gegeven, getuigt van de achting en eerbied, in welken hij, bij de Christenen, stond. In onzen tijd, heeft SEMLER hem streng beöordeeld, als behoorende tot de dweepächtige *fanatische* Christenen, wien men even min *geleerdheid*, als den naam van *Kerkvader*, kan toekennen; en die zelfs niet tot de *rechtzinnige* Christenen behoorde, welke zich zulke vervolgingen niet op den hals haalden, als zulke dweepers troffen. En zeker, dit moeten wij erkennen, dat JUSTINUS te veel ingenomen met de Wijsgeerte van PLATO, uit dezen, en nog meer uit FILO, niet alleen vreemde denkbeelden, over den Zoon van God, over de *Demons*, enz. heeft aangenomen, maar ook dat hij, het eerst, de grondstellingen der zoogenoemde *Mystike Godgeleerdheid*, onder de Christenen, heeft

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

voorgedragen, of de leere van eene werkeloze godzaligheid, die God, afgezonderd van de wereldsche bezigheden, en alle zinlijke vergenoegens verzakende, in eenzame bespiegelingen en verheffing der ziel, dient, en die de gemeene godzaligheid van andere Christenen, die in het gewoel der wereld hunne pligten trachten te vervullen, te boven wil gaan. (*)

Marteldood van POLYKARPUS.

Omtrent dien zelfden tijd, nog bij het leven van den Keizer VERUS, (†) den Ambgenoot van MARCUS AURELIUS, werd ook de eerwaardige grijsäart POLYKARPUS een martelaar voor het Christendom, een slacht-offer van den haat der Heidenen en Jooden te *Smyrna*, alwaar hij Bisschop was. Men heeft een zeer omstandig verhaal van dezen dood, in eenen Brief van de Christenen te *Smyrna*, aan de andere gemeenten, (§) waar uit wij, wegens de merk-

(*) Men zie over JUSTINUS, zijnen Marteldood, en karakter, de Schrijvers, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirchgesch. Th.* III. *S.* 107.

(†) Men is niet zeker omtrent het jaar, waar in POLYKARPUS den marteldood ondergaan heeft. Sommigen stellen dien in het jaar 147. nog onder de regeering van ANTONINUS PIUS, anderen in het jaar 167, weder anderen in het jaar 169.

(§) Bij COTELER. *Patr. Apost. Vol.* II. *Part.* I. *pag.* 195. EUSEBIUS heeft'er een uittrekzel van, *Hist Eccles.* IV. 15. De echtheid van dezen Brief wordt door sommigen in twijfel getrokken, ten minsten acht men, dat hij vele inlasschingen in laater tijd ontvangen heeft. Over het geheel echter is 'er geene reden, om hem als onëcht te verwerpen.

merkwaardigheid, het voornaamfte hier zullen overnemen.

Te *Smyrna* was eene vervolging ontftaan tegen de Christenen, waar van ons de aanleidende oorzaak niet gemeld wordt, hoedanigen ook in andere Steden van *Afië*, door het volk, van tijd tot tijd, bijzonder bij gelegenheid der openbare Schouwfpelen, en gevechten van wilde beesten, verwekt werden. Men woedde met de uitgezochtfte pijnigingen tegen de Christenen, die dezelve doorftonden, zonder eene zucht te flaaken. Een jongeling, GERMANICUS genoemd, met wien de Landvoogd zelve medelijden had, om zijne jongheid, was zoo ver van naar deszelfs vermaning, om aan de Goden te offeren, en dus zijn leven te behouden, te hooren, dat hij veelëer het wilde dier, waar aan hij werd voorgeworpen, tergde, om des te fchielijker door hetzelve verfcheurd te worden. Het volk, door deze ftandvastigheid, die halftarrigheid en razernij genoemd werd, verbitterd, fchreeuwde: „Weg met de Ongodisten!! Men zoeke „POLYKARPUS!" Een ander Christen, uit *Frygië*, met name QUINTUS, gaf zich vrijwillig aan, maar op het gezicht der wilde beesten, ontzonk hem de moed, en hij liet zich bewegen, om aan den befchermgeest des Keizers te zweeren. „Daaröm Broeders!" fchrijven de Christenen van *Smyrna*, „keuren wij „het geenszins goed, dat fommigen zich vrijwillig „aanbieden: want dit beveelt het Euängelie niet." Hier hebben wij dus een voorbeeld van eenen te verre gaande dweepächtigen Christen, hoedanigen 'er zeker, in die tijden, meer waren, maar tevens zien

II BOEK IV Hoofdft. na C. G. Jaar 161. tot 180.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zien wij, hoe bedachtzame Christenen zulken verkeerden ijver, en te recht, hebben afgekeurd.

Toen het geroep des volks om POLYKARPUS zich verhief, week deze grijsäart, zich naauwlijks door zijne vrienden hebbende laten bewegen, naa eene landhoeve, maar vervolgd en ontdekt zijnde, ging hij zijne vervolgers bedaard te gemoet, en verzocht hen zoo veel tijds, dat hij zijn gebed kon doen. Dit hem vergund zijnde, bad hij zoo nadruklijk, dat deze wreedäarts zelve getroffen waren. Men voerde vervolgends den ouden man op eenen ezel weder ſtadwaards. Onder weg namen een Vrederichter der Stad met deszelfs Vader, daar voorbij komende, en met zijne jaaren medelijden hebbende, hem bij zich in hun rijtuig, en poogden hem te overreden, om den Keizer den naam van *Heer* te geven, het welk de Christenen weigerden te doen, omdat de Keizers dezen eertitel van de Goden, wien men dien plagt te geven, overgenomen hadden, en dezelve dus eene erkentenis van iet Godlijks in zich bevatte. POLYKARPUS weigerde dit insgelijks volſtandig, waaröp zij in drift ontſtoken, hem zoo ruw uit het rijtuig ſtieten, dat de oude man zijn been deerlijk beſchadigde. Vervolgends, onder een ongeſtuimig geſchreeuw des volks, voor den Richterſtoel van den Stadhouder geſleept zijnde, begeerde deze van hem, hij zou bij den geest des Keizers zweeren, en overluid roepen: „ Ruim de Ongodisten weg!!" POLYKARPUS, zich naa het volk wendende, ſloeg de betraande oogen ten hemel, en de hand naa de Heidenen uitſtekende, bad hij overluid: „ Ruim de Ongodisten weg!"

Als

„zes en tachtig jaaren heb ik hem gediend,

Bladz. 157.

Als de Richter aanhield, hij zou bij den Keizer zweeren, en JESUS lasteren, sprak POLYKARPUS staatelijk deze gedenkwaardige woorden: „ Zes en „ tachtig jaaren heb ik hem gediend, en nooit deed „ hij mij eenig kwaad; en zou ik nu mijnen Ko„ ning en Zaligmaker lasteren!" — „ Ik ben een „ Christen", voer hij voort, tot den Stadhouder sprekende, „ en bereid, indien gij daar eenen dag „ toe wilt stellen, u de gronden van mijnen Gods„ dienst te verklaaren." De Stadhouder, die, naar het schijnt, meer de drift des volks in dezen volgde, dan zijne eigene overtuiging, wees hem op het volk, ten einde dit uitstel van het zelve te verwerven, maar POLYKARPUS antwoordde, dat hij, als een Christen, die eerbied voor de overigheid had, wel den Stadhouder, maar geenszins een toomloos volk, rekenschap van zijn geloof wilde geven; terwijl hij op de bedreigingen, dat men hem voor de leeuwen zou werpen, niet alleen onbevreesd zijnen moed behield, maar zelfs verzocht, men zou dan slechts, zonder uitstel, daar mede voortvaren! Toen liet de Stadhouder openlijk uitroepen, dat POLYKARPUS bekend had, een Christen te wezen. En nu ging de kreet van Heidenen en Jooden op: „ Deze is „ de leeraar van *Asië*, de Vader der Christenen, „ de verstoorer van onze Goden, die zoo velen „ leert, dat zij niet offeren, noch de Goden aan„ bidden moeten!" Tevens begeerden zij, dat men een' leeuw tegen hem los zou laten, het welk hun geweigerd werd, omdat de Schouwspelen reeds geëindigd waren. Toen riep men eenparig, men zou hem

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

hem verbranden, en elk, inzonderheid de Jooden, beijverde zich om het zeerst, eenen brandstapel op te richten; tot welken POLYKARPUS geleid zijnde, overluid zijn gebed tot God deed, met deze woorden: „ Ik dank u, Vader van uwen lieven en gezegenden Zoon JESUS CHRISTUS, door wien wij de kennis van u ontvangen hebben, gij God der Engelen, der Magten, en van al het Schepzel, maar ook van het gantsche Geslacht der rechtvaardigen, die, in uwe tegenwoordigheid leven! dat gij mij dezen dag en dit uur verwaardigd hebt, deel te verkrijgen, onder het getal der bloedgetuigen, in den lijdenskelk van CHRISTUS, tot de opstanding des eeuwigen levens naar lijf en ziel, in de onverderflijkheid des Heiligen Geestes! Laat mij onder hen heden in uwe tegenwoordigheid worden aangenomen, als eene vette en welaangename Offerände, gelijk gij te vooren bereid, en ook vervuld hebt, het geen gij te vooren hebt bekend gemaakt, ô Waarächtige God, die niet liegen kunt! Daaröm en voor dit alles loof, dank, en verheerlijk ik u, door den eeuwigen Hoogenpriester JESUS CHRISTUS, uwen geliefden Zoon; door wien u, met hem en den Heiligen Geest, zij de heerlijkheid nu en in de toekomende eeuwen. Amen!" Dit *Amen* met eene luide stem hebbende uitgesproken, ontstaken de dienaars den brandstapel, doch, als de vlam, rondöm POLYKARPUS, als een gewelf vormde, zonder hem te beschadigen, maakten zij een einde van zijn leven, met hem een' dolk in het hart te stooten.

Ik

Aanmerking over de wonderbare bijzonderheden bij denzelven.

Ik heb, in dit verhaal, geene melding gemaakt, van wonderbare omſtandigheden, welke, volgends den Brief der Christenen van *Smyrna*, dezen dood van POLYKARPUS voorgegaan en verzeld zullen hebben. Eenige dagen te vooren zal een droom, waar in hij zich verbeeldde, dat zijn bed onder en om hem verbrandde, hem zijn uitëinde hebben verkondigd. Toen hij naa den richterſtoel geſleept werd, riep hem eene ſtem toe: „ POLYKARPUS! *houd u dapper! gedraag u als een' man.*" Zonder dat men heeft kunnen vernemen, wie hem dit hebbe toegeroepen. Van zijn' ligchaam en den brandſtapel verſpreidde zich een aangename balſemgeur, en uit de wond, welke men hem met den dolk toebracht, vloeide zoo veel bloed, dat het vuur daar door gebluscht werd. (*) — Deze bijzonderheden, als ook die van het vuur, dat zich van den martelaar ſcheen te verwijderen, kunnen zeer wel gebeurd zijn, en uit natuurlijke oorzaken verklaard worden; ook behoeft het ons niet te verwonderen, dat de vrienden van dezen eerwaardigen Man, door hunnen eerbied verrukt, alle bijzonderheden opgemerkt, en in dezelve veel

(*) Uit de wond zal ook eene duive gevlogen zijn, doch, dit ſchijnt voor eene laater inlasſching te houden te zijn, ten minſten EUSEBIUS heeft het niet in zijn uittrekzel. Zoo dat dit gelijk zal ſtaan met een ander verhaal, dat 'er, toen hij tot Bisſchop werd ingewijd, eene duive, als een zinnebeeld van den Heilligen Geest, op zijn hoofd zij nedergedaald.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

veel wonderbaars hebben gemeend te zien of te hooren. Doch, ook zonder het wonderbare, boezemt ons het gedrag van POLYKARPUS, en zijn dood, gevoelens van hoogächting voor dezen Martelaar in.

Eerbied voor zijne nagedachtenis.

Even min kan het ons verwonderen, dat men de nagedachtenis van dezen deugdzamen Leeräar in zegening gehouden heeft. Na 's mans dood, drongen de Jooden bij de Overheid aan, men zou het lijk niet aan de Christenen, ter begravenisse, overlaten, opdat zij hem, na zijnen dood, niet aanbidden mogten. Hier op maken de Christenen van *Smyrna* deze aanmerking in hunnen Brief: „ zij „ wisten niet" (deze lasteräars) „ dat wij JESUS, „ die geleden heeft tot verlossing van allen, die in „ de wereld zalig zullen worden, nooit verlaten, „ noch iemand anders vereeren kunnen. Hem aan„ bidden wij, omdat hij Gods Zoon is; maar „ de martelaren beminnen wij, billijk, als leeräaren „ en navolgers des Heeren: wegens hunne ongemee„ ne genegenheid jegens hunnen Koning en Leer„ meester. Ach! dat wij ook hunne medegenoten „ en medeleerlingen zijn mogen!" De Jooden verkregen hunnen zin niet, het lijk werd, naar de Romeinsche wijze, verbrand, en het gebeente door de Christenen, als dierbare overblijfzelen, op eene voegzame plaats, begraven, alwaar zij, vervolgends, jaarlijks, den dag zijns doods, (dien zij *zijnen geboortedag* noemden, welke benaming, vervolgends, als eene belijdenis van het geloof in eene toekomende

de zaligheid, bij de Christenen in gebruik is gebleven, om den dag des doods van de Martelaren, op welken zij in deze zaligheid waren overgegaan, te betekenen,) vierden. Dit is het eerste uitdruklijk voorbeeld van deze gewoonte, welke daar in bestond, dat men, op dien dag, bij het graf van den martelaar bijëenkwam, of ook wel in de gewoone vergaderplaatzen, hier werd de geschiedenis van zijn lijden en dood gelezen, en God gedankt, voor den moed en standvastigheid, dien zoodanig Martelaar getoond had, en om gelijke standvastigheid gebeden. Men gebruikte het avondmaal, en vergat de aalmoessen en liefdemaalen niet. Dus gedacht men aan deze waardige mannen, en men wekte zich op tot hunne navolging. Dus toonden de Christenen liefde, eerbied voor hunne nagedachtenis, en begeerte, om hun geloof en lijdzaamheid, zo de nood het vorderde, na te volgen. Maar wij vinden niet, dat zij het gebeente dezer bloedgetuigen, of iet, dat tot hen behoord had, als heilige overblijfzelen, (*reliquiën*), bewaarden, of bijgeloovig verëerden. Naderhand echter is deze eenvouwige gedachtenisviering de bron geweest, van ontelbare feestdagen, en eene bijgeloovige aanbidding van zoogenaamde Heiligen, toen het Christendom van zijne oude eenvouwigheid verbasterde. (*)

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Verweerschriften.

Zoodanige vervolgingen, welke de Christenen alöm ver-

(*) Men zie CASP. SAGITTARIUS *de Martyrum natalitiis in primitiva Ecclesia* 4to.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

tot verdediging der Christenen: Van MELITO.

verduuren moesten, spoorden verscheiden godvruchtige en kundige leeräaren, wier getal meer en meer onder hen toenam, aan, om zich, met Verzoek- en Verweerschriften, aan den Keizer te vervoegen, wier menigte tevens bewijst, hoe veel de Christenen, onder de regeering van MARCUS AURELIUS, geleden hebben. Onder de Verdedigers en Voorspraken van het Christendom, ten dezen tijde, behoort MELITO, Bisschop van *Sardes*, een werkzaam ijverig man, in groote achting bij de Christenen, velen van welken hem voor eenen Profeet hielden (*), die in alles, door aandrift van den Heiligen Geest, te werk ging (†). TERTULLIANUS (§) roemt zijne welsprekendheid. Ook heeft hij verscheiden geschriften in het licht gegeven, behalven zijn Verweerschrift aan den Keizer M. AURELIUS, van het welk EUSEBIUS (**) uittrekzels bewaard heeft, benevens eene lijst van zijne Boeken, als mede eene lijst der Heilige Boeken des O. en N. Testaments, door MELITO opgesteld, welke overëenkomt met onze lijst der Heilige Boeken, behalven dat de Boeken *Nehemia* en *Esther* in dezelve ontbreken, doch het eerste schijnt hij verëenigd te hebben met het Boek *Esra*. Van zijne menigvuldige schriften heeft geen één onzen tijd bereikt, waar

(*) TERTULLIANUS bij HIERONYMUS *Catal.* SS. *Eccles.* C. 24.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles. L.* V. *C.* 24.

(§) *L. C.*

(**) *Hist. Eccles.* IV. 26.

waar van men naauwlijks reden kan vinden, dan in de weinige gemeenschap tusschen de bijzondere gemeenten, en misschien in de treurige lotgevallen, die de Kerk naderhand ondergaan heeft; daar in, ten minsten, schijnt men de reden van dit verlies niet te moeten zoeken, dat MELITO verscheiden bijzondere gevoelens koesterde, die bij andere Leeräaren geenen ingang hebben gevonden.

Bijzondere gevoelens van MELITO.

Dus heeft men hem beschuldigd, dat hij aan God een *ligchaam* toegeschreven, en dien zich als *ligchaamlijk* voorgesteld heeft; EUSEBIUS (*) meldt een werk van hem, περι ενσωματȣ θεȣ, welk opschrift vertaald wordt, *over den ligchaamlyken God*, doch, het welk, misschien, even goed vertaald kan worden: *van de menschwording van God*, gelijk hij dan, in zijne schriften, geleerd heeft, dat JESUS *God en mensch* zij. (†) Men zou dus mogen geloven, dat deze beschuldiging onwaarschijnelijk en ongegrond zij, indien niet ORIGENES (§) insgelijks uitdruklijk verzekerd had, dat MELITO aan God een ligchaam heeft toegeschreven, terwijl hij het Godlijk beeld in des menschen ligchaam zocht. Trouwens, wij zullen deze gedachten ook bij TERTULLIANUS vinden, het zij dan, dat deze Leeräars, door het woord *ligchaam*, de *zelfstandigheid* hebben verstaan, of dat zij gemeend hebben, dat God, ten einde van de Zaligen gezien te kunnen

(*) *Hist. Eccles.* IV. 26.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.
(§) *Select in Genes. Tom.* I. *Opp. p.* 25.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

nen worden, een ligchaam hebbe aangenomen. (*) Meer weten wij niet van MELITO, dan dat hij te *Sardes* begraven is, en ongehuwd geleefd heeft, waaröm hij door POLYKRATES, Bisschop van *Efeze* (†), *een gesnedene* genoemd wordt, uit hoofde van zijne vrijwillige onthouding, het welk ons tevens eene blijk oplevert, dat de opzieners der Kerk, ten dien tijde, niet allen buiten het huwelijk geleefd hebben, dewijl 'er anders voor deze benaming, aan MELITO zoo bijzonder te geven, geene reden was.

MILTIADES en CL. APOLLINARIS.

Omtrent den zelfden tijd, het jaar 170, of wat laater, hebben ook MILTIADES, en CLAUDIUS APOLLINARIS verweerschriften voor de Christenen geschreven, behalven nog andere werken, bijzonder tegen de *Montanisten*, tegen welken zij de pen gevoerd hebben. EUSEBIUS maakt van hun gewag, en uit hem weten wij, dat deze APOLLINARIS Bisschop geweest is van *Hiërapolis*, van MILTIADES is ons niets bekend, en hunne werken hebben den tijd niet overleefd. (§)

ATHENAGORAS.

Doch een dergelijk verweerschrift van ATHENAGORAS, aan den Keizer M. AURELIUS en zijnen Zoon COMMODUS, gericht, is voor ons bewaard gebleven, benevens deszelfs verhandeling *over de Opstanding*, welke beide geschriften, maar bijzonder het laatste, van de geleerdheid en scherpzinnigheid van den Schrij-

(*) Vergel. VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 517.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 24.

(§) Zie van MILTIADES EUSEB. *Hist. Eccl. L.* V. *C.* 17. van APOLLINARIS *L.* IV. *C.* 27. *L.* V. 19.

Schrijver getuigen. Het is zeker zeldzaam, dat wij van ATHENAGORAS of zijne Schriften, bij de oude schrijvers, EUSEBIUS en HIERONYMUS, geene melding vinden, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om de echtheid dezer Schriften verdacht te houden. Daar 'er echter, in deze Schriften, niets is, het welk niet tot dezen tijd kan behooren, en METHODIUS, een Leeräar uit de derde eeuw, ATHENAGORAS als Schrijver kent, (*) kunnen wij deze Schriften niet anders dan voor echt aannemen.

Een Christen Wijsgeer.

Bij PHILIPPUS SIDETES, een' Schrijver van de vijfde eeuw, van wien HENR. DODWELL (†) een Brokstuk heeft uitgegeven, lezen wij van ATHENAGORAS de volgende bijzonderheden. Hij was een Heidensch Wijsgeer geweest te *Athenen*, waar hij ook geboren was. De Christenen willende wederleggen, las hij, met dat oogmerk, de Heilige Schriften, maar dit lezen overtuigde hem, door de verlichting van den Heiligen Geest, van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, welken hij toen omhelsde, evenwel, gelijk JUSTINUS de *Martelaar* insgelijks gedaan had, den Wijsgeerigen mantel behoudende, het welk door meer andere Christen Leeräaren gevolgd is, waar door hun aanzien onder de Heidenen niet weinig vermeerderde, die het Christendom als eene *Wijsgeerte* begonnen aan te merken, terwijl de Christenen zelve, gelijk bij voorb. MELITO van *Sardes*, hunne leere *Wijsgeerte* begonnen te noemen, ook de *Christelijke Wijs-*

(*) Bij EPIFAN. *Hær.* 64 en PHOTIUS *Cod.* 234.

(†) Achter zijne *Disfert. in Irenæum.*

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Wijsgeerte, of *de Wijsgeerte van* CHRISTUS. ATHENAGORAS is vervolgends aangesteld tot Leeräar in de School van *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar hij tevens den Christelijken Godsdienst, en de Wijsgeerte, bijzonder de *Platonische*, uit welke hij, even als JUSTINUS de *Martelaar*, de leerstukken van het Christendom ophelderde, geleerd heeft. De gemelde PHILIPPUS SIDETES is evenwel een al te onzeker getuigen, om deze berichten in alles te vertrouwen.

Schrijft eene Veräntwoording.

Hoe het zij, ATHENAGORAS schreef in het jaar 176 of 177 (*) eene veräntwoording voor de Christenen, welke hij aan de Keizers M. AURELIUS en COMMODUS gericht heeft, en die den naam draagt van *Gezantschap* voor de Christenen, welke echter hier, in de betekenis van *Verdediging* of *Verzoekschrift*, *Memorie*, genomen moet worden. In dit geschrift, klaagt hij, dat men den Christenen de bescherming der wet onthoude, welke anders, in het Romeinsche Rijk, elk een' handhaaft bij zijnen Vaderlij-

(*) Men heeft over den tijd der Opstelling van dit Verweerschrift getwist, omdat sommigen door COMMODUS verstonden LUCIUS VERUS, die dezen naam ook voerde, en die in 169 overleden is, in welk geval derhalven deze Veräntwoording vóór dat jaar geschreven moest zijn, doch in de Veräntwoording § 15. wordt COMMODUS uitdruklijk de Zoon van M. AURELIUS genoemd, zoodat men aan VERUS niet denken kan, ook wordt § 1. gezegd, dat 'er in het rijk eene algemeene Vrede plaats had, het welk niet gezegd kon worden, dan na het jaar 176, waar in de *Sarmaten* en *Germanen* overwonnen werden.

lijken Godsdienst, en hij wederlegt de lasteringen der Heidenen, dat de Christenen Godloochenaars en menschen-eters zijn, en dat zij zich onderling zonder schaamte vermengen. Zijn geschrift over de Opstanding is, met die juistheid van gedachten, en fijnheid van oordeel, geschreven, waar van men in geschriften van Christen Leeräaren van dezen tijd, wanneer zij eenig leerstuk meer uitvoerig behandelen, geen voorbeeld ontmoet. Zijne geschriften zijn, behalven anderen, door ED. DECHAIR (te *Oxford* 1708. 8.) en door PRUDENTUS MARAN, achter de werken van JUSTINUS den *Martelaar*, uitgegeven.

Men ziet uit deze schriften van ATHENAGORAS, het geen wij reeds bij JUSTINUS den *Martelaar* gevonden hebben, dat de Christenen meer en meer gebruik begonnen te maken van de Wijsgeerte, om de leerstukken van hunnen Godsdienst, bijzonder de leere van God Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te verklaren, waartoe ATHENAGORAS wederöm, even als JUSTINUS, bijzonder de *Platonische* Wijsgeerte gebruikte, schoon daar door deze leere meer verduisterd dan opgehelderd wordt; men oordeele daar over uit deze plaats uit zijn Verweerschrift (*)
„ Wij gelooven ook, dat God eenen Zoon heeft,
„ het welk niemand voor belagchlijk behoeft te
„ houden. Immers wij hebben geene fabelleer, zoo
„ als de Dichters, die de Goden niets beter maken
„ dan de menschen zijn. Maar de Zoon van God
„ is

(*) § 9.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ is het woord (de *Logos*, de *Rede*) des Vaders, „ in denkbeeld, en werking; want naar hem en „ door hem is alles gemaakt, dewijl de Vader en „ de Zoon één zijn. Naardien nu de Zoon in den „ Vader, en de Vader in den Zoon is, in eenheid „ en kracht des Geestes, is de Zoon van God het „ Verſtand en de Rede des Vaders —— Hij is de „ eerſte geboorte des Vaders; niet als of hij ge- „ worden was, (want God van eerſten af, (van eeu- „ wigheid) een eeuwig Verſtand zijnde, heeft zelve „ in zich zelven den *Logos*, (*Rede*) gehad, als „ zijnde eeuwig redelijk,) maar zoo, dat hij te voor- „ ſchijn is gekomen, om het Denkbeeld, (*Idée*), in „ de krachtige werking, te zijn van alle ſtoflijke din- „ gen der ongevormde natuur en der aarde — zelfs „ ook van den Geest, die in de Profeeten gewerkt „ heeft, beweeren wij, dat hij een *uitvloeizel* van „ God zij, die uit hem uitvloeit, en weder tot hem „ keert, gelijk eene zonneſtraal. Wie zou ons nu „ nog langer voor Ongodisten houden, wanneer hij „ hoort, dat wij God den Vader, en den Zoon van „ God, en den Heiligen Geest, roemen, en aantoo- „ nen, hoe zij, *in kracht*, één, maar *in orde*, on- „ derſcheiden zijn?"

Omtrent de Engelen ſtelt hij, dat God aan dezelven de ſtarren, hemel en aarde, en het geen daar in is, onderworpen heeft, om die in orde te houden. (*)

Hij

(*) § 10.

Hij ftelt een leven na dit leven, waar in God van ons rekenfchap vorderen, en richter zijn zal over de daaden der menfchen (*) II BOEK IV Hoofdft. na C. G. Jaar 161. tot 180.

God heeft niet nodig, met offeränden gediend te worden, de rechte offers voor hem zijn, hem als onzen Schepper te kennen, en heilige handen tot hem op te heffen. Wij moeten hem een onbloedig offer brengen, het welk is *onze redelijke Gods-dienst.* (†)

Onder de Engelen, die hij hier *Krachten* noemt, is 'er één, die zich regelrecht tegen God aankant. Niet als of 'er iet zij, dat tegen God overfta, of tegen zijne magt zou kunnen beftaan, maar daar is een Geest, die de goedheid van God — wederftreeft, en bij de ftoffe is. Hij was van God gemaakt, gelijk ook de overige Engelen, en God had hem het beftuur der ftoffe, en hare verfcheidene gedaanten toevertrouwd. — Eenigen onder de Engelen bleven in hun Stand en Ambt getrouw, maar anderen hebben verwaarloosd, het geen hun toevertrouwd was, en hun aanzien gefchonden, te weten, deze Vorst en opziener der ftoffe, en hare Vormen, en de anderen, die voor deze eerfte Hoofdftoffe gefchikt waren. (§)

In dat zelfde Hoofdftuk fpreekt hij van den vrijën wil des menfchen: „ De menfchen hebben eenen „ vrijën wil, met betrekking tot deugd en ondeugd, „ anders zou men de deugdzamen niet beloonen, „ noch

(*) § 11. (†) § 12. (§) § 22.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ noch de boozen ftraffen, indien het niet aan hun „ ftond, goed of boos te zijn."

Ten aanzien van den oorfpronglijken ftaat des menfchen fchrijft ATHENAGORAS: „ Met den mensch „ zelven, zoo ver hij uit Gods hand gekomen is, „ ftaat alles regelmatig en ordenlijk, wat zijne ge- „ meene redelijke Natuur en zijne Schepping betreft; „ want de eigene inborst, (gemoeds-aart) van ieder, „ en de werking der booze geesten, en derzelver „ aanvoerer, maken, dat de één her- de ander der- „ waards gedreven wordt."

In zijne wederlegging van de lastering der Heidenen, als of de Christenen zich aan ongebonden wellusten, zelfs aan bloedfchande, fchuldig maakten, leert hij eene zoo ftrenge Zedenleere, dat fommigen hem daaröm onder de *Montanisten* hebben gerekend. „ Elk onder ons, zegt hij, (*) heeft zijne eigene „ vrouw, die hij, volgends bij ons gebruiklijke „ wetten, genomen heeft, maar ook deze enkele, zoo „ lang tot zij zwanger wordt. — Het tweede hu- „ welijk is eene eerbare echtbreuk."

Eindelijk fluit hij zijn Verweerfchrift, met de belijdenis van de leere der Opftanding uit de dooden, welke hij, gelijk wij zeiden, in een afzonderlijk werk, verhandeld heeft.

Oorfprong der *Askeeten.*

Eene plaats in het Verweerfchrift van ATHENAGORAS verdient nog onze aanmerking: Hij zegt: (†) „ Men vindt 'er velen onder ons (Christenen), „ man-

(*) § 27. (†) § 28.

„ mannen en vrouwen, die, zonder ooit te trouwen, „ oud worden, in hoope, dat zij dus gemeenzamer „ met God zullen verkeeren."

onder de Christenen.

In deze woorden ontdekt men de eerste spooren van die menschen, onder de Christenen, welke, naar den roem van hooger Godzaligheid staande, of van eene zwartgallige en sombere geestgesteldheid, zich van de wereld en wereldsche bezigheden en vermaken onttrokken, en geheel tot de *beöefening* der Godzaligheid, gelijk zij waanden en voorgaven, afzonderden, van waar zij den naam van *Askeeten* (*Oefenaars*) kregen. Niet te vrede, met de beöefening van deugd en Godsvrucht, in welke de Christenen tot hier toe hadden uitgemunt, terwijl zij echter tevens de pligten der menschlijke samenleving vervulden, als achtende, dat men, in alle staaten en beroepen, God kon dienen, en dat men alle spijzen met dankzegging, zonder hinder der Godzaligheid, kon gebruiken, misduidden deze lieden sommige gezegden van JESUS en zijnen Apostel PAULUS, over de liefde der wereld, en de voordeelen van den ongehuwden staat, in kommerlijke tijden, en onthielden zich, in het geheel, van het huwlijk, ja zelfs getrouwd zijnde, leefden zij in onthouding, van waar zij den naam *Continentes* (*onthoudende*) droegen. Zij zonderden zich af van de samenleving, dreven geen' Koophandel, gebruikten geen vleesch noch wijn, kwelden hun ligchaam, door vasten en waken, en de eenzaamheid zoekende, verhieven zij zich in bespiegelingen, boven het zinlijke, in den waan, dat

zij

II BOER IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zij dus nader en gemeenzamer met God verkeerden, en de volmaaktheid nader kwamen.

Zij hadden, onder de Jooden, de *Esſeenen* en *Therapeuten* tot voorlopers gehad (*), maar ook bij de Heidenen, hadden vele *Pythagoriſche* en *Plato-niſche* Wijsgeeren de volmaaktheid gezocht, in een beſpiegelend leven, en het kwellen en verzwakken van het ligchaam, het welk, naar hunne gedachten, de ziel te zeer nederdrukte, en verhinderde, tot de hoogere gewesten van volmaaktheid en geluk op te ſtijgen. Dat de *Gnostieken*, die zich op eene hooger kennis beriepen, zich, in dit opzicht, aan alle dweepächtige buitenſpoorigheden overgaven, hebben wij, in het voorgaande, gezien. De eene en andere hebben onder de Christenen navolgers gevonden, die, misſchien wel met een goed oogmerk, echter met de daad de ſchoonheid en eenvouwigheid van het Christendom bezoedeld hebben, en oorzaken geweest zijn van vele bijgeloovigheden, die zich in het Christendom gevestigd hebben. Van daar toch het ongehuwde leven der Geestelijken; de ſtrengheid van nodeloze boetdoeningen en doodingen des vleeschs; de ontelbare zwermen van Munniken; het onderſcheid tusſchen het *Theoretisch* en *Mystieke* leven, en de *Mystieke* Godgeleerdheid, welke de geheime wijze, om God te dienen, in zich bevat; het onderſcheid, dat men in het vervolg gemaakt heeft, tus-

(*) Zie ons I. *Deel Bladz.* 15.

tusschen de *geboden* van het Euängelie, die aan alle Christenen zijn voorgeschreven, en *raadgevingen*, die zich alleen tot de meer volmaakten bepaalen, en wat dies meer is.

Sommigen dezer *Askeeten*, die te vooren, als Heidenen, den wijsgeerigen *Mantel* gedragen hadden, bleven denzelven behouden, en wilden geern voor *Christelijke Wijsgeeren* aangezien zijn, gelijk wij reeds aangemerkt hebben, dat de Christenen in het gemeen het Christendom thans als eene *Wijsgeerte* begonnen voor te dragen.

Deze soort van lieden maakten spoedig grooten opgang, gelijk de menschen ligtelijk door de uitwendige vertooning van Godzaligheid verblind worden, en zich vermaken in hunne uitvindingen, ook met betrekking tot den Godsdienst. Zij vonden, inzonderheid, in TERTULLIANUS, die zelve een *Askeet* was, een' grooten voorstander, welke al te onvoorzichtig deze levenswijze aanprees, gelijk wij ook gezien hebben, dat hij den dweepzuchtigen *Montanisten* toegedaan geweest is. Verstandige Christenen keurden deze geestdrijverij af, waar van wij een merkwaardig voorbeeld, in dezen tijd, bij EUSEBIUS (*) hebben. Eén der Martelaren in *Gallië*, ALCIBIADES genoemd, had, langen tijd, niet dan water en brood genuttigd. Als hij in de gevangenis daarmede voortging, werd hem van een' ander Martelaar, ATTALUS, die daar toe in eenen droom vermaand zal zijn, onder het oog gebracht, dat hij hier

(*) *Hist. Eccl. L. V. C. 3.*

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

hier in niet wel deed, dat hij Gods schepzelen niet gebruikte, en dat hij aan anderen aanstoot gaf. Wat 'er ook van den droom zij, genoeg is het, ALCIBIADES gaf aan deze vermaning gehoor, en gebruikte zedert alle spijzen, zonder onderscheid, met dankzegging aan God. (*)

THEOPHILUS van *Antiöchië* schrijft insgelijks eene verdediging voor de Christenen.

Omtrent dezen tijd, en wel omtrent het jaar 180, schreef ook THEOFILUS, zesde Bisschop van *Antiöchië*, (†) behalven verscheiden andere werken tegen Dwaalleeräars, bij voorbeeld, tegen MARCION en HERMOGENES, die verloren zijn gegaan, zijne drie Boeken aan AUTOLYKUS, eenen geleerden Heiden, zijnen vriend, ter verdediging van den Christelijken Godsdienst en Leere. Hij bewijst, in het eerste Boek, dat God, schoon onzichtbaar voor het ligchaamsoog, zichtbaar is, in zijne werken, en eigenschappen, voor het oog der gezuiverde ziel, ook behandelt hij in hetzelve de leere van de Opstanding der dooden. In het tweede Boek toont hij de dwaasheid en ongerijmdheid van het Heidendom, waar tegen

(*) De Nederlandsche Lezer zie meer over deze *Asceeten* in MOSHEIM *Nod. Opheld. tot de Kerk. Gesch.* II *Deel Bladz.* 193. volg.

(†) Volgends EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IV. 24. en HIERONYMUS *Catal.* SS. *Eccles. C.* 25. — DODWELL en anderen, onder welke VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *p.* 597. willen echter onzen Schrijver onderscheiden van den Bisschop van *Antiöchië*, en plaatzen hem laater, zoodat hij onder den Keizer SEVERUS geleefd, en omtrent het jaar 203 deze Boeken geschreven zal hebben.

gen hij de leere der Profeeten, bijzonder omtrent den oorſprong der wereld, overſtelt, bij welke gelegenheid hij wijdloopige aanmerkingen maakt over de Scheppings-geſchiedenis van MOSES, waarbij hij zich aan vele vernufts-ſpelingen in Allegoriën of Leenſpreuken toegeeft. In het derde Boek gaat hij de lasteringen der Heidenen tegen de Christenen te keer, en draagt eene ſchetze voor van de Christelijke Zedenleer, en voegt hier bij een uittrekzel der Geſchiedenis en Tijdrekening tot zijnen leeftijd toe.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Men heeft dezen THEOFILUS zeer onderſcheiden beöordeeld, en verſcheiden nieuwe geleerden hebben hem zeer laag geſteld, ook heeft men tegen zijne Rechtzinnigheid bedenkingen gemaakt, daar ſommigen het *Ariänisme*, anderen de *Sabelliänery*, in zijne voorſtellen meenen te vinden. Doch hier omtrent moet men aanmerken, dat de ouden min zorgvuldig waren, in hunne uitdrukkingen, omtrent zekere leerſtellingen, op welken zij, die uit het Heidendom overkwamen, hunne Wijsgeerige gevoelens toepasten; tot dat verſchillen en twisten, daaruit ontſtaan, vervolgends, tot nadere bepalingen dezer leerſtukken, aanleiding hebben gegeven. Voords kan men niet ontkennen, dat, in dit werk van THEOFILUS, vele zwakke plaatzen zijn, doch, aan den anderen kant, heeft het zelve tegen den Bijgelovigen Godsdienst der Heidenen zijne nuttigheid kunnen hebben.

De volgende gezegden, omtrent zekere leerſtukken, in zijn werk voorkomende, verdienen opgemerkt te worden. „ God den *Logos* (het *Woord*) in zijne in„ gewanden beſloten hebbende (λογος ενδιαθετος)

„ heeft

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ heeft hem geteeld en met zijne wijsheid vóór het „ Heel-al voortgebracht (λογος προφορικος). Dit Woord „ had hij tot Werkmeester van het geen van hem ge„ schapen is, en door hetzelve heeft hij alles gemaakt. „ Deze heet αρχη (*begin* of *heerschappij*,) omdat hij „ over alles, dat door hem gemaakt is, heerscht en ge„ biedt. Deze dan zijnde Gods Geest en het begin „ (heerschappij,) en wijsheid, en kracht des Allerhoog„ sten, is op de Profeeten nedergekomen, en heeft door „ hen gesproken van de Schepping der wereld, en alle „ andere dingen. Trouwens, de Profeeten waren niet „ tegenwoordig, toen de wereld geschapen werd, „ maar, de Wijsheid Gods, die in hem was, en „ zijn heilige *Logos* (Woord) dat altijd bij hem „ is." (*) — In zijne Leenspreukige verklaring van de *Mosaische* Schepping, zegt hij (†): „ Desgelijks „ zijn de drie dagen, die vóór de Schepping der „ Starren geweest zijn, voorbeelden der *Drieheid*," (τριας, deze plaats schijnt de eerste in de schriften der Kerkvaderen, waar in dit woord voorkomt,) „ van „ God, en zijn Woord (*Logos*) en zijne Wijsheid." Voords is hij, door de inmengzelen van *Platonische* denkbeelden, over het geheel, duister omtrent dit leerstuk, het welk hij wil ophelderen, zoodat het niet duidelijk blijkt, of hij *het Woord* en *de Wijsheid*, of *den Zoon* en *Heil. Geest*, genoegzaam onderscheidt, en als twee personen beschouwt, gelijk hij ook de *Geboorte* des Zoons daar in schijnt te stellen, dat God *door*

(*) *Libr.* II. *Cap.* 14.
(†) *Libr.* II. *Cap.* 23.

door het woord ſprak, en dus door het woord de wereld buiten zich geſchapen heeft. (*)

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Verders beweert hij, te recht, eene Schepping uit niet, zoo dat ook de ſtoffe van God geſchapen is: „Daar „in wordt Gods kracht geöpenbaard, dat hij, *uit de dingen die niet zijn*, gemaakt heeft, wat hij wilde (†)". „God maakte den mensch zoo, dat hij vrij, en naar „eigene verkiezing, kon handelen. Het geen zich de „mensch, door zorgloosheid en ongehoorzaamheid, „op den hals gehaald heeft, ſchenkt God nu gunstrijk, „door bijzondere menſchenliefde en ontferming, de „menſchen aan zich gehoorzaam makende. Want, „gelijk de mensch zich, door ongehoorzaamheid, „den dood berokkend heeft, dus kan hij ook, de „wet Gods gehoorzamende, als hij wil, zich het „eeuwig leven verkrijgen. Want, God heeft ons „eene wet en heilige geboden gegeven, en al wie de- „zel-

(*) *Libr*. II. *C*. 31. „Deze LOGOS — is Gods *Zoon*. „Doch geen Zoon, zoo als de Dichters enz. ſchrijven, „die dit door bijſlaap zou geworden zijn. Maar, in „de daad, de *Logos* (het woord), dat altijd in het hart „van God verborgen lag. Want, eer nog iet geſchapen was, had hij dezen tot zijn' raadgever, die zijn „verſtand en wijsheid was. Maar toen God eens wilde „maken, het geen hij beſloten had te maken, heeft hij „dit woord (*Logos*) voortgebracht en geteeld, den eerstgeboren aller Schepzelen — daar door ſprak en openbaarde hij zich." enz.

(†) *Libr*. II. *C*. 4.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ zelve doet, kan zalig worden, en de Opſtanding „ deelächtig zijnde, de onverderflijkheid beërven." (*) In zijne ſchets van de Christelijke Zedenleere, laat hij ook invloeijen (†), „ dat het den Christenen „ niet geöorloofd is, de kampgevechten en de ſchouw- „ ſpelen bij te woonen."

Dit werk van THEOFILUS is door J. CHRISTOPH. WOLF, met aantekeningen, in het Grieksch en Latijn, uitgegeven in 8vo. 1724 te *Hamburg*, ook is het door PRUDENTIUS MARAN bij zijne uitgave van JUSTINUS *den Martelaar* gevoegd, en met Aanmerkingen opgehelderd, behalven andere uitgaven.

HERMIAS een Christen Wijsgeer. Zijn Hekelſchrift tegen de Heidenſche Wijsgeeren.

Men heeft in de Keulſche Uitgave van JUSTINUS *den Martelaar*, als ook in deszelfs Uitgave door MARAN, en afzonderlijk in het jaar 1764 door J. CHRISTOPH DOMMERICH, nog een *Hekelſchrift tegen de Heidenſche Wijsgeeren* van eenen Christen Wijsgeer HERMIAS, het welk gemeenlijk kort na het 170 jaar na C. G., doch van anderen eerst in de volgende derde Eeuw, geſteld wordt, welke meenen, dat hij veel van TATIANUS ontleend zal hebben. Hoe het zij, zijn geſchrift heeft ten oogmerk, de Heidenſche Wijsgeeren, wegens hunne eeuwige verſchillen en onzekerheden, ten toon te ſtellen, over de natuur der ziel, het hoogſte goed, de onſterflijkheid, de ſtoffe enz. Dit doet hij, in de daad, met veel ſcherpzinnigheid, en zoo, dat hij aan de geſchiedenis der Wijs-

(*) *Libr.* II. *C.* 36.
(†) *Libr.* III. *C.* 15.

Wijsgeerte dienst doet, alhoewel men zijn geschrift niet wel eene wederlegging der Heidenen noemen kan, die toch op hunne beurt verschillende gevoelens aan de Christenen te last konden leggen, terwijl ook dit soort van bewijs, op de keper beschouwd, volstrekt niets uitdoet.

Gefchiedenis van het Bliksemend Legioen.

Eene gebeurenis in het jaar 174 voorgevallen, moest, indien zij zich waarlijk zoo hebbe toegedragen, gelijk de Christenen ze verhalen, veel meer toegebracht hebben, om den Keizer ten voordeele der Christenen te winnen, dan alle schriftelijke verdedigingen en veräntwoordingen, met malkanderen. EUSEBIUS verhaalt ons deze gebeurenis op de volgende wijze (*). De Keizer M. AURELIUS, te veld liggende tegen de *Markomannen* en *Quaden*, toenmalige bewoners van *Bohemen* en *Moravië*, die in *Pannonië*, het welk een groot gedeelte van *Hongaryën* en *Oostenryk* bevatte, gevallen waren, was door de vijanden in eene ongunstige plaats gelokt, waar zijn Leger gebrek aan water had, en gevaar liep, door dorst om te komen. In het Leger des Keizers bevond zich een Legioen, het *Meliteensche* genoemd, het welk geheel uit Christenen bestond; dit Legioen, in 't gezicht der beide Legers, op de knieën gevallen, smeekte God om uitkomst, en onverwachts kwam 'er een zwaar Onweder op, zoo dat de Vijand door den geweldigen Bliksem verschrikt, zich op de vlucht begaf, terwijl een zwaare Slagregen het Keizerlijk Leger verfrischte, en overvloedig van Water voorzag.

„ Zelfs

(*) *Hist. Eccles. Libr.* V. C. 5.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ Zelfs Heidensche Geschiedschrijvers," vervolgt EUSEBIUS, „ hebben dit wonderwerk verhaald, al„ hoewel zij niet erkennen, dat hetzelve op het ge„ bed der onzen gevolgd zij." Dit is zoo. — DIO CASSIUS (*) deze gebeurenis verhalende, schrijft deze regen toe aan de kunsten en bezweeringen van eenen Egijptischen Tooveraar, die zich in des Keizers gevolg bevond, en voegt 'er verscheiden omstandigheden bij, welke naar het wonderbare neigen. Anderen, gelijk THEMISTIUS, CLAUDIANUS, en CAPITOLINUS, aan des Keizers gebed en deugdzaamheid. Maar de Christenen, gelijk EUSEBIUS vervolgends meldt, hebben deze verlossing van het Romeinsche Leger aan God toegeschreven, die hunne gebeden verhoorde. APOLLINARIS (†) schrijft, dat dit Legioen, naderhand, ter gedachtenis van deze gebeurenis, den naam *Fulminatrix* (het *Bliksemend* Legioen) gekregen hebbe. Ook heeft TERTULLIANUS, in het begin der volgende derde Eeuw, niet alleen in zijn Verweerschrift (§), deze gebeurenis gewaagd, maar zich ook op den Brief van den Keizer M. AURELIUS zelven beroepen: „ Maar wij zullen u, zegt hij, in„ tegendeel eenen toonen, die hun Beschermer ge„ weest is, indien men den Brief van M. AURELI-
„ US

(*) *In Excerpt. Xiphilini* L. LXXI. *p.* 274. *Sqq. edit. H. Steph.*

(†) EUSEBIUS bepaalt niet, welken APOLLINARIS hij hier bedoelt, daar toch meer Schrijvers van dezen naam onder de Christenen geweest zijn.

(§) *Apologet. C.* 5.

„ us opzoekt, waar in hij verklaart, dat de dorst in „ *Duitschland* gelescht is, door eenen regen, *misschien* „ (*forte*) op de gebeden der *Christen Krijgslieden* ver- „ worven." Doch, behalven, dat dezelfde Schrijver, hier met een *misschien*, en elders (*), weder van dit geval sprekende, van dezen Brief des Keizers geheel zwijgt, zoo brengt hij, te dezer plaatze, zoodanige bijzonderheden, omtrent des Keizers bevelen ten voordeele der Christenen, bij, dat men geneigd is, om te denken, dat hij een schrijven van ANTONINUS PIUS, waar van wij boven (†) gesproken hebben, op het oog, en dien Vorst met M. AURELIUS verward heeft. Daar is nog wel een Brief van den Keizer, in het Grieksch, voorhanden, waarin hij het geval breedvoerig, tot roem der Christenen, aan den Raad te *Rome* bericht, en verbiedt, dat men de Christenen niet meer, om hun Geloof, beschuldigen zal, maar de onëchtheid van dezen Brief, die achter het eerste Verweerschrift van JUSTINUS *den Martelaar* gevoegd is, is reeds lang door geleerde Oordeelkundigen aangewezen. In laater tijd heeft men deze geschiedenis met verscheiden bijvoegzelen opgeschikt. Dus weet XIPHILINUS, een Schrijver van zoo veel laater tijd, in zijne Uittrekzels uit DIO CASSIUS, ons te berichten, dat de Hoofdman der Lijfwacht, in de verlegenheid, waar in zich de Keizer bevond, denzelven berichtte, dat de Christenen, door hunne gebeden, alles van den He-

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

(*) *Ad.* SCAPUL. *Cap.* 5.
(†) In dit *Deel*, *Bladz.* 106.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Hemel konden verwerven, en dat hij een geheel Legioen, uit Christenen bestaande, in zijn Leger had. De Keizer had hier op deze Christenen om hunne voorbede verzocht, die dan ook verhoord werd, waaröm de Keizer een bevel ten voordeele der Christenen gaf, en dit Legioen het *Blikfemende* noemde.

Na deze opgave, rijst de vraag natuurlijk bij elken Lezer op: Wat hebben wij van deze gebeurenis te gelooven? Moeten wij ze, als een wonderwerk, op de gebeden der Christenen geschonken, beschouwen? (*). EUSEBIUS zelve reeds schijnt ons aanleiding tot twijfeling te geven, daar hij, na het aanhaalen van TERTULIANUS woorden, zijn verhaal met dit gezegde sluit: „ Elk geloove hier van, het ge„ ne hij goedvindt!" Dat het geval, als geval, waarlijk gebeurd zij, lijdt geen twijfel, alzoo alle Geschiedschrijvers niet alleen daar omtrent eenpaarig overëenstemmen, dat de Romeinen door een onvoorzien

(*) Na de herstelling der Wetenschappen, heeft men deze gebeurenis, in opzetlijke Verhandelingen, voor en tegen overwogen. De Twistschriften van MOYLE en KING, door MOSHEIM vertaald, zijn bekend. De eerste heeft het verhaal met sterke gronden in twijfel getrokken, en is door CLERICUS, BAUMGARTEN, MOSHEIM en VENEMA gevolgd, maar de laatstgemelde heeft deszelfs waarheid verdedigd, met wien WITSIUS, FRICK en anderen overëenstemmen. De Nederduitsche Lezer zie MOSHEIM *Kerkhist.* I. *Deel*, *Bladz.* 209. *Nadige Ophelder.* enz. II. *Deel*, *Bl.* 64.

zien onweder, uit hunne verlegenheid gered zijn, maar de Keizer dit ook zelve in eenen Brief (*) aan den Senaat te Rome, volgends DIO CASSIUS, bericht heeft, gelijk het ook, ter gedachtenis, op de eerezuil van M. AURELIUS, die nog te *Rome* ſtaat, afgebeeld gezien wordt, hoe de Soldaten den gewenschten regen in hunne helmetten opvangen. Indien wij dezen echten Brief van den Keizer nog lezen konden, indien de gemelde eerezuil, door eenig teken, aanduidde, dat de Vorst erkend hebbe, aan de gebeden der Christenen zijne behoudenis verſchuldigd te zijn, indien ATHENAGORAS, die zoo kort na deze gebeurenis zijn Verweerſchrift geſchreven heeft, 'er van gewaagde, als van eene bekende Wondergebeurenis, zou men geene reden van twijfeling overig hebben. Maar deze gewaagt van het geval, met geen enkel woord. Uit de benaming van het *Blikſemend* Legioen, kan niets worden beſloten, alzoo, reeds ten tijde van AUGUSTUS, één der Romeinſche Legioenen met dien naam bekend was. Zelfs is het zeer onwaarſchijnlijk, dat, ten dezen tijde, een geheel Legioen enkel uit Christenen beſtaan hebbe, al geeft men ook toe, dat de Christenen in den Krijgsdienst deel hebben genomen, en zich dus in het Leger bevonden kunnen hebben, terwijl zij toch omtrent den Soldatenſtand zeer verſchillend gevoelden.

Met één woord, men ſtelle zich de zaak op de vol-

(*) Deze Brief, van welken de Christenen iet gehoord hadden, heeft aanleiding gegeven, tot het verdichten van dien, van welken wij geſproken hebben.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

volgende wijze voor, en men zal, onzes bedunkens, het naast bij de waarheid wezen. „ Als het Romeinsche Leger zijnen ondergang voor oogen zag, hebben, ongetwijfeld, zoo wel de Heidenen, als de Christenen, die zich in hetzelve mogten bevinden, elk op zijne wijze, de Godheid om hulpe aangeroepen. De gewenschte verlossing gebeurde; en het onverwachte van dezelve bevorderde eenen beslissenden uitslag des Oorlogs, alzoo de Romeinen hier door ten sterksten bemoedigd, maar hunne Vijanden, die hen voor verloren hielden, verschrikt en neêrslagtig werden. Onder deze omstandigheden was het natuurlijk, dat men dezen regen en onweder voor een wonder verklaarde; en dat elke Godsdienstpartij dit wonder voor een gevolg van hun gebed aanzag. Eenige Christenen hoorden bovendien van een *Blikfemend* Legioen spreken; en besloten te overhaast, dat deze naam zijnen oorsprong had, wegens de onweêrsbui, op het gebed van dit Legioen verworven, maar dat de Heidenen het geheele geval zochten te verduisteren. Na dat ééns een begin gemaakt was, hier een wonder te gelooven, volgden de boven gewaagde bijvoegzelen van zelve (*). ”

Hevige vervolging der Christenen te *Lions* en *Vienne* in het jaar 177.

Hoe het zij, de Heidenen bleven in hunnen haat tegen de Christenen volharden, en de Keizer MARCUS AURELIUS betoonde zich jegens hen niet billijker noch gunstiger, dan immer te vooren. Van het een en an-

(*) Ik maak geene zwaarigheid, om deze zeer waarschijnlijke gedachten met de woorden van SCHROCK voor te stellen. *Kirch. Hist.* III. *Th.* *S.* 151.

ander is de vreeslijke vervolging- getuige, die de Christenen, in het jaar 177, te *Lugdunum* of *Lions* en *Vienne* in *Gallië*, of *Frankryk*, trof. In deze Steden waren de Christen Gemeenten, nog niet lang geleden, gesticht (*), doch hadden spoedig eenen aanmerklijken opgang gemaakt, en moesten in het gemelde jaar eene vervolging dulden, waar van wij de omstandige beschrijving hebben, in eenen Brief van deze Gemeenten, aan de Christenen in *Klein-Asië* en *Frygië*, waar van ons EUSEBIUS (†) een uittrekzel bewaard heeft.

Reeds had het gemeen, zonder dat ons eene bijzondere oorzaak, dan de Godsdiensthaat, gemeld wordt, de Christenen mishandeld, en van alle openbare plaatzen, van de Markt, de Baden, enz. geweerd. Eindelijk, werden 'er sommigen, met geweld, voor de Overigheid gesleept, en, op hunne belijdenis, dat zij Christenen waren, in de Gevangenis bewaard,

(*) *Serius trans Alpes Dei religione suscepta.* SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 32.

(†) *Hist. Eccles.* V. 1, 2, 3. Deze Brief, en het verhaal in denzelven vervat, heeft alle blijken van geloofwaardigheid. Hoe zeer hij, in eenen aandoenlijk gemoedelijken stijl is opgesteld, verhaalt hij de voorvallen zeer eenvouwig en natuurlijk, hij verzwijgt niet den afval van sommige Christenen van het Geloof, hij spreekt niet van ongelooflijke wonderen, en hij wordt gestaafd, doordien wij weten, dat op zulke schouwspelen, als thans te *Lions* gevierd werden, het Volk bijzonder zijne woede tegen de Christenen den teugel vierde.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

waard, tot de aankomst van den Stadhouder. Als deze, bij zijne komst, op eene onrechtvaardig wreede wijze, hen behandelde, ondernam VETTIUS EPAGATHUS hen te verdedigen. De Stadhouder, in plaats van hem te hooren, vraagde, of hij ook een Christen was? en op zijne belijdenis liet hij hem insgelijks gevangen nemen; gelijk ook meer anderen, van de aanzienlijkſten der Gemeente, en bijzonder zulken, die het meest geärbeid hadden, om dezelve in deze Stad te ſtichten. Men voerde tegen deze Gevangenen de gewoone beſchuldigingen aan, dat zij menſchenvleesch aten, bloedſchande bedreven, en andere gruwlijke ſnoodheden pleegden; welke beſchuldigingen door Heidenſche Slaaven, gedeeltelijk door beloften, gedeeltelijk door bedreiging en pijniging daar toe aangezet, getuigd en bevestigd werden. Tien der gevangen Christenen verloren hunne ſtandvastigheid, en weder tot den Afgodsdienst der Heidenen afvallende, beleden zij de misdaaden, die den Christenen werden aangetijgd, het welk dezen, met zorg en bekommering voor de gevolgen, niet zonder reden, vervulde, terwijl de haat der Heidenen zoo toenam, dat zelfs zulke Heidenen, die tot hier toe met Christenen verkeerd, en zich gematigd jegens hen gedragen hadden, hen nu insgelijks ſchuwden, en zich tegen hen verklaarden. Doch de overige gevangen Christenen, die in den Brief *Martelaars* (*) genoemd worden, maar, die dezen naam, als alleen aan CHRISTUS, den *getrouwen Getuigen*, toe-

(*) Vergelijk I. *Deel Bladz.* 158.

toekomende, weigerende, alleen *Belyders* (*) wilden heeten, bleven ſtandvastig bij hunne geloofsbelijdenis, hunne onſchuld aan de bovengemelde misdaaden betuigende, waaröp zij, op de wreedſte wijze, met de uitgezochtſte martelingen gepijnigd werden, om hen tot bekentenis te dwingen.

Onder deze lijders noemen de Christenen, in hunnen Brief, bijzonder, SANCTUS, eenen Kerkendienaar of *Diaken*, geboortig van *Vienne*, MATURUS, die eerst onlangs een Christen was geworden, ATTALUS, van *Pergamus*, wien de Christen Brieffchrijvers „eene zuil en grondſlag van hunne Gemeente" noemen, en eene dienstmaagd BLANDINA. Deze laatſte, van eene zwakke ligchaamsgeſteltenis, ſtond nogthans alle haar aangedane pijnigingen, met zoo onuitſpreeklijk geduld, door, dat zij hare beulen, die haar een' geheelen dag pijnigden, vermoeide, terwijl men haar geene andere belijdenis kon afperſſen, dan deze: „Ik ben eene Christin! onder ons geſchiedt geen kwaad!" Op gelijke wijze, werden vergeefs alle pijnigingen aan SANCTUS verſpild, en zelfs verhaalen de Christenen van hem, dat, als men hem, na weinige dagen, weder op de Pijnbank bracht, zijn

(*) *Confesſores*. Naderhand heeft men deze namen bij de Christenen onderſcheiden, en *Martelaars* genoemd die genen, die hunne Belijdenis met hunnen dood verzegelden; maar *Belyders*, of *Confesſores*, die Vervolgingen of Gevangenis doorgeſtaan, maar echter het leven behouden hadden.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zijn door de voorige folteringen geheel verwrikt ligchaam zijne krachten hernam, en hij het gebruik zijner ledematen wederkreeg.

Ondertusschen, bleven ook de afgevallene Christenen in de Gevangenis, dewijl men hen nu, naar hunne eigene bekentenis, als misdaadigen beschouwde, zoodat hun lot dubbel ongelukkig was, dewijl hun geweten hun verwijtingen deed, dat zij de waarheid verzaakt hadden, waar door zij nu, als misdadigers, leden. Dit had ten gevolge, niet alleen, dat niemand, die verder gevangen werd, CHRISTUS meer verloochende, maar, als de Heidenen eene afgevallen Christinne, BIBLIAS genoemd, voor het volk brachten, opdat zij nog meer bijzonderheden, ten nadeele der Christenen, zou belijden, en haar, ten dien einde pijnigden, herriep deze hare gedane bekentenis, en verklaarde zich eene Christinne te zijn. „Hoe zouden de Christenen," riep zij, „schuldig zijn, aan het eten van vermoorde kinderen, daar zij zelfs geen bloed van beesten mogen proeven"? Waar op zij in het lot der overige Martelaaren deelde, en ook door de Christenen als een Martelaresse beschouwd werd, gelijk deze zich, over het geheel, liefderijk betoonden, tegen de afgevallenen, die, naderhand, daar van berouw hebbende, weder in de gemeenschap der Christenen begeerden aangenomen te worden, waartoe de standvastig gebleven Belijders en Martelaars hunne voorspraak, edelmoedig, leenden.

Onder deze standvastig blijvende Christenen, bevond zich

zich ook POTHINUS, eerste Bisschop der Gemeente te *Lions*, een grijsäart van meer dan 90 jaaren, verzwakt door ziekte en ouderdom. Deze, met vrijmoedigheid zich een' Christen belijdende, werd van den Stadhouder gevraagd: „ Wie dan der Christenen „ God was"? — „ Gij zult hem kennen", antwoordde de oude man, „ wanneer gij het waardig „ zult zijn." Dit antwoord, het welk alszins op zoodanige vraag, van eenen tegen alle recht en billijkheid handelende Stadhouder paste, die toch geene bedoeling had, om zich te laten onderwijzen, verbitterde het omstaande volk zoodanig, dat zij den ouden man met slaan, stooten, en andere mishandelingen, zoodanig bejegenden, dat hij twee dagen daar na in de gevangenis overleed.

Eindelijk werden de gevangen Christenen te voorschijn gebragt, om, in den Schouwburg, voor de wilde beesten geworpen te worden, hebbende den Stadhouder dit Schouwspel, op een' buitengewonen dag, ten dien einde besteld. SANCTUS en MATURUS leden hier nieuwe pijnigingen en geesselingen, werden op den zoogenoemden ijzeren Stoel, (*) boven gloeiende koolen, als op eene soort van rooster, gezet, en geblakerd, vervolgends door den beet der wilde beesten verscheurd, en eindelijk doorstoken, blijvende, tot den laatsten ademtogt, volharden bij hun geloof en deszelfs belijdenis. BLANDINA, aan eene paal gebonden, werd aan

(*) Eene pijniging, welke vooräfging, eer de lijders aan de beesten werden voorgeworpen. Men zie VALESIUS over deze plaats.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

aan de beesten ten prooi gegeven, maar door geen derzelven aangeraakt. ATTALUS, om wiens dood, als zijnde hij een aanzienlijk man onder de Christenen, het volk voornaamlijk met luid geschreeuw riep, werd reeds rondgeleid, met een bord om den hals, waar op geschreven stond: *deze is* ATTALUS, *de Christen!* toen de Stadhouder, verstaande, dat hij een Romeinsch burger was, hem benevens de overigen, en ook BLANDINA, weder naa de gevangenis liet brengen, oordeelende verpligt te zijn, om aan den Keizer te schrijven, hoe zich omtrent hem en de overige gevangenen verder te moeten gedragen. Het antwoord des Keizers was niet gunstig voor de Christenen, en behelsde, bijkans gelijk dat van TRAJANUS aan PLINIUS, „ dat men hen ter dood zou bren„ gen, maar zo 'er eenigen ontkenden, die zou men „ ontslaan." Ondertusschen had het uitstel des doods gelegenheid gegeven, dat de standvastige belijders verscheiden der afgevallenen weder tot hun geloof en deszelfs belijdenis terug brachten, gelijk wij gezien hebben.

Op de naastvolgende jaarmarkt, als 'er zeer veel volks in de Stad was, deed de Stadhouder het vonnis voltrekken. Die bevonden werden, Romeinsche burgers te zijn, werden onthoofd, de anderen voor de wilde beesten geworpen. Als hij nu ook de afgevallenen weder in het verhoor bracht, herriepen verscheiden van hun, tot zijne verbazing en verbittering tevens, hunne voorige gezegden, belijdende, dat zij Christenen waren. Onder dit openbaar verhoor, waagde zeker Geneesheer, uit *Frygië* geboortig, maar die reeds eenige jaaren in *Gallië* verkeerd, en

het

het Christen geloof, met veel ijver, verkondigd had, ALEXANDER genoemd, hen, door zijn wenken en toeknikken te bemoedigen, waar op de kreet des volks tegen hem opging, en de Stadhouder hem vraagde, wie hij was? en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, hem op ſtaande voet tot de beesten verwees. Den volgenden dag werd dit vonnis aan hem en ATTALUS, dien de Stadhouder, om het volk te voldoen, ook daar toe overgaf, voltrokken, en zij, na het doorſtaan van alle ſoorten van pijnigingen, en de woede der wilde beesten, met het zwaard gedood. ALEXANDER liet zich geen woord, ja zelfs geene zucht, ontvallen; ATTALUS op den ijzeren Stoel gezet, en gebraden wordende, ſprak het volk, in het Latijn, met deze woorden aan: „ Zie, „ dit heet eerst menſchen verſlinden, zoo als gij lieden „ doet; maar wij verſlinden geene menſchen, ook „ doen wij in 't geheel niemand kwaad."

Eindelijk onderging ook de reeds meergemelde BLANDINA, die daaglijks, bij het martelen der overigen, in de ſchouwplaats gebracht was, benevens PONTICUS, een jongeling van omtrent 15 jaaren, den dood, na alles, wat de dolzinnigſte wreedheid bedenken kon, moedig te hebben doorgeſtaan: zijnde BLANDINA gegeesſeld, door de wilde beesten gebeten en geſcheurd, op den rooster gebraden, in een net geſloten, en aan eenen Stier voorgeworpen, die haar met de hoornen verſcheiden malen in de hoogte ſmeet, tot dat men van het naauw meer merkbaar overſchot van haar leven een einde maakte, door haar het hoofd af te ſlaan. De Heidenen zelve moesten

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ten bekennen, dat nooit eenige vrouw onder hen, zoo veel en zoo zwaar lijden ondergaan had.

De woede en bitterheid der Heidenen was zelfs met den dood dezer onſchuldige ſlacht-offers nog niet geſtild. De lijken der genen, die in de gevangenis geſtorven waren, werden voor de honden geworpen, en bewaakt, opdat zij niet zouden begraven worden, gelijk ook de overblijfzelen der genen, die door de beesten verſcheurd, of die verbrand en onthoofd waren; zonder dat de overige Christenen, door geld of gebeden, de vrijheid verwerven konden, om hen te begraven. Zes dagen lang bleven dus deze overblijfzels leggen, tegen welke ſommige Heidenen van woede op de tanden knersten, andere hen beſpotten, en hunne Goden dankten, die, gelijk zij zeiden, deze ſtraffe over de Christenen geöefend hadden; zij, die de menschlijkſte waren, vraagden: „Waar is hun God? Wat heeft de Godsdienst, „waar voor zij het leven veil hadden, hun gebaat." Eindelijk verbrandde men alle deze overblijfzelen, en ſtrooide de asſche in de rivier *de Rhone*, „opdat hun geene hoop van opſtanding", riepen de Heidenen, „zou overgelaten worden, waar op zij „ſteunende, ons eenen nieuwen en vreemden Godsdienst overbrengen, de zwaarſte pijnigingen verächten, en vaardig en gewillig den dood ondergaan. Laat ons nu zien, of zij weder zullen opſtaan, en of hun God hen zal kunnen helpen, en „uit onze handen verlosſen."

De Lezer, dit verhaal gelezen hebbende, oordeele nu, of men met SEMLER denken kan, dat deze ge-

geheele gebeurenis alleen de *Montanisten*, of *dweepzieke Christenen* getroffen hebbe? Welke ſpooren van dweeperij vertoonen zich toch in den negentigjaarigen grijsäart POTHINUS? Welke in zoo velen, die, door de pijnen verwonnen, afvallen, en naderhand weder den moed hernemen? Deze Martelaren bevalen wel, in hunne brieven, den vrede met de *Montanisten* aan (*), maar waren zij daaröm zelve *Montanisten*? Het is zoo, één dezer Martelaren, ATTALUS, wordt gezegd, eenen Godlijken droom gehad te hebben; maar, wat daar ook van zij, de inhoud van dezen droom diende hem, om eenen anderen zijner medegevangenen, van zekere dweepächtige opvattingen, af te brengen, gelijk wij hier voor gezien hebben. (†)

TATIANUS.

Evenwel, dit willen wij wel toeſtaan, dat vele Christenen, ten dezen tijde, tot de dweeperij en geestdrijverij overhelden. Vele gezindten der *Gnostieken*, en de *Montanisten* zelve, zijn daar voorbeelden van, maar ook TATIANUS, anders een niet ongeleerd man en Wijsgeer, verviel tot meer dan één dweepächtig gevoelen, en vond daar in zijne aanhangers.

Deze TATIANUS was, gelijk hij ons zelve bericht, (§) een geboren Heiden uit *Asſyrië*, een liefhebber van de wijsgeerte, die ter uitbreiding zijner kundigheden verſcheiden reizen ondernam. Geërgerd door de menſchen-offers en andere gruwelen, die hij in het Heiden-

(*) Zie boven in dit *Deel*. *Bladz*. 135.

(†) *Bladz*. 173.

(§) In zijne *Orat. Contra gentiles C.* 29.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

dendom aantrof, en kennis gekregen hebbende, aan de schriften der Joodsche Profeeten, ging hij, naar het schijnt te *Rome*, tot de belijdenis van het Christendom over, hier was hij de vriend en leerling van JUSTINUS den *Martelaar*, wien hij in zijnen twist met den Wijsgeer CRESCENS bijstond; na den dood van JUSTINUS leerde hij nog eenigen tijd te *Rome*, trouwens RHODON getuigt bij EUSEBIUS (*), aldaar zijne lessen te hebben bijgewoond; eindelijk begaf hij zich, uit vrees voor CRESCENS, omtrent het jaar 172, naa het Oosten, alwaar hij te *Antiochië* eene School heeft opgericht, zijnde omtrent het jaar 176 overleden. Door hoogmoed op zijne kennis en waardigheid als Leeräar, gelijk IRENEUS schrijft (†), of bekoord door de geheimen, van welke de *Gnostieken* zoo breed opgaven, gelijk anderen willen, of wel door meer zijne verbeelding dan een opgeklaard verstand te volgen, zijnde hij van eene zwaarmoedige en zwartgallige gesteldheid, en dus tot dweeperij overhellende, welke door verscheiden stellingen van JUSTINUS nog meer was opgewekt, hoe het zij, hij week, na den dood van JUSTINUS, geheel van het Christendom af, en naderde de gevoelens en stellingen der *Gnostieken*, bijzonder der *Valentinianen*. Hij sprak van *Æonen* of *Eeuwwezens*, en van eenen *Wereldschepper*, die onderscheiden was van den hoogsten God, ontkende, gelijk men zegt, dat JESUS een waar

(*) *Hist. Eccles.* V. 13.

(†) *Adv. hæres.* I. 28. en bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 29.

waar ligchaam gehad hebbe, en nam meer andere ſtellingen der *Gnostieken* aan. Hij verwierp verſcheiden Boeken en Brieven van de Heilige Schriften, en maakte willekeurige veränderingen in de overige, ook zal hij ondernomen hebben, den ſtijl van PAULUS den Apostel te verbeteren. Zijne zedenleere was, in ſtrengheid, aan die van de *Gnosticken* gelijk, ja ging dezelve zelfs te boven. De Stoffe voor de oorzaak van alle kwaad houdende, verbood hij alle vermaken des ligchaams, en wilde hetzelve verzwakt en gekweld hebben. Het huwlijk beſchouwde hij als zondig, en ontzeide aan ADAM de zaligheid, omdat hij in het huwlijk geleefd heeft. Ook verbood hij alle gebruik van wijn, zelfs in zoo verre, dat hij, in het Heil. Avondmaal, het gebruik van water in plaats van wijn invoerde. (*)

Zijne Aanhangers, *Enkratiten.*

TATIANUS had, in deze buitenſporigheid, vele navolgers, die zich in verſcheiden gewesten van *Aſië*, maar ook in *Italië*, *Gallië*, en zelfs in *Spanje*, uitgebreid, en tot het einde der vierde eeuw voortgeplant hebben. Zij werden naar hunnen Leermeester *Tatianen* of *Tatianisten*, naar hunne onthouding *Enkratiten* (*onthouders*,) naar het gebruik, dat zij van *Water* in plaats van Wijn maakten, *Hydroparastaten*, *Aquarii*, (*waterdrinkers*), ook, omdat zij af-

(*) Vergel. EUSEB. *Hist. Eccleſ.* IV. 16. IRENEUS *l. c. et L.* III. *C.* 23. en bij EUSEB. *Hist. Eccleſ.* IV. 29. CLEM. ALEXANDR. L. I. *p.* 378. III. *p.* 547. 553. HIERON. *Catal.* SS. *Eccleſ. C.* 29. EPIPHAN. *Hæreſ.* 46. 47. THEODORET. *hæret. fab.* L. IV. *C.* 20.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

afſtand van hunne bezittingen deeden, en alle goederen in eene gemeene kas brachten, *Apotaktiten* (*Verſmaders*) genoemd. Zij waren echter niet allen eensgezind onder malkanderen, gelijk SEVERUS en CASSIANUS nog veel bij de leerſtellingen van hunnen Meester TATIANUS gevoegd hebben, waar door ſommigen naar SEVERUS ook den naam van *Severianen* hebben gedragen.

Zijne Schriften en Reden of aanſpraak aan de Heidenen.

De Ouden roemen zeer de geleerdheid van TATIANUS, gelijk hij dan ook eene menigte van boeken geſchreven heeft, van welke één, zijnde een overëenſtemmend geſchiedverhaal uit de Euängelisten of eene *Harmonie der Euängelisten*, δια τεσσαρων door hem genoemd, ten tijde van EUSEBIUS (*) nog in ſommiger handen was. In deze Overëenſtemming had hij de geſlachtlijsten van CHRISTUS weggelaten, volgends getuigenis van THEODORETUS. Van alle zijne werken heeft alleenlijk zijne *Reden* of *Aanſpraak aan de Grieken of Heidenen* onzen tijd bereikt, welke door W. WORTH (te *Oxfort* 1700. 8vo) met aantekeningen is uitgegeven, als ook door MARAN en anderen. In dit werk, welks geleerdheid de Ouden zeer geroemd hebben, maar dat eenen duisteren ſtijl, en gebrek aan behoorlijke ſchikking heeft, en waar in, even als bij JUSTINUS den *Martelaar*, ATHENA-

GO-

(*) *Hist. Eccleſ.* IV. 29. In MOSHEIM. *Kerkl. Geſch.* I. *Deel Bladz.* 255. heeft dus een' misſlag plaats, wanneer 'er gezegd wordt: „ De *overëenſtemming der Euängelisten* door TATIANUS is nog voorhanden." Die onder zijnen naam wordt uitgegeven, is een opſtel van laater tijd. Zie VENEMA *Hist. Eccleſ.* T. III. *pag.* 368.

GORAS, en THEOFILUS van *Antiöchië*, veel uit de *Platonische* Wijsgeerte overgenomen is, om de verborgenheid van God, den Vader, Zoon en Heiligen Geest, te verklaren, heeft TATIANUS tot zijn hoofdöogmerk, de oudheid en hooge waarde van den Christelijken Godsdienst, boven den Heidenschen, te betoogen, den Grieken verwijtende, dat zij hunne geleerdheid, en dus ook hunne Wijsgeerte, aan vreemde volken, die zij *Barbaaren* noemden, te danken hadden. Men is het niet ééns, of deze Verhandeling door TATIANUS geschreven is, toen hij nog, als rechtzinnig, zich bij de Christenen hield, of nadat hij reeds tot zijne dweeperijën vervallen was; zij, die den middenweg houden, meenen, dat men in dezelve, ten minsten, reeds de spooren vindt van zijne overhelling tot dweeperij en geestdrijverij; en zeker, niet onwaarschijnlijk is de gisfing van WORTH, dat zij, eenigen tijd na den dood van JUSTINUS den *Martelaar*, en zelfs na den dood van CRESCENS, of zijn vertrek van *Rome*, en dus omtrent het jaar 168 zal opgesteld zijn. Voords zullen de volgende plaatzen uit dezelve, den Lezer eenigzins in staat stellen, om over de rechtzinnigheid van deze Verhandeling te oordeelen. „Ik wil", zegt hij, „onze leere wat duidelijker voorstellen. In 't begin was God. Maar het begin, hebben wij geleerd, was de kracht van den *Logos* (het *woord*), want de Opperheer van alles, als zijnde het wezen van alles zelve, was, in zoo ver 'er nog niets geschapen was, alleen; maar in zoo ver hij alle kracht is, hij zelve het wezen (ὑποστασις) van zienlijke en onzienlijke dingen,

II BOEK
IV Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

 „was

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ was alles met hem, want met hem bestond ook „ door de verstandige kracht de *Logos* zelve, die in „ hem was; maar de *Logos* kwam door zijnen enke- „ len wil te voorschijn; en de *Logos*, niet uitgaan- „ de door een' ijdelen klank, werd het eerstgeboren „ werk des Geestes. Dezen kennen wij als het be- „ gin der wereld. Hij werd door verdeeling, maar „ niet door afscheiding —— gelijk uit eenen fakkel „ vele lichten ontstoken worden — dus heeft de *Lo-* „ *gos* uit de kracht des Vaders voortgaande, hem, „ die hem geteeld heeft, niet *ἄλογον* (zonder *Logos* „ *Rede*, *verstand* enz.) gemaakt. Op deze wijze „ toch spreek ik ook zelve, doch een woord of reden „ voortbrengende, word ik niet beroofd of ijdel van „ *rede*." Voords beweert hij, dat dit hemelsche Woord, dat van den Vader tot een' Geest gemaakt is, de menschen als een beeld der onverderflijkheid geschapen heeft. Hij maakte eerst Engelen, daar na de menschen. Aan beiden gaf hij een' vrijën wil, opdat zij vatbaar zouden zijn voor belooning en straffen. — „ Wij zijn niet geboren, om te sterven, „ maar wij sterven door eigen schuld. Onze vrijë „ wil heeft ons bedorven; wij zijn slaven geworden, „ daar wij vrij waren, en dat door de zonde. Van „ God zelven is niets kwaads geschapen, maar wij „ hebben het in de wereld gebracht. Doch wij kun- „ nen 'er ons ook weder van ontdoen." Voords twee soorten van Geesten gesteld hebbende, de ééne de ziel, de ander grooter dan de ziel, het beeld en de gelijkenis van God, vervolgt hij: „ De ziel is op „ zich zelve niet onsterflijk, maar sterflijk. Doch,

„ het

„ het is ook mogelijk, dat zij niet ſterft. Want, „ als zij de waarheid niet erkent, ſterft zij, en wordt „ van het ligchaam ontbonden: maar ten laatſten „ ſtaat zij bij de volëinding der wereld weder op. „ Integendeel, zij ſterft niet, alſchoon zij voor een' „ tijd ontbonden wordt, indien zij de kennis van „ God verkregen heeft. Want in zich zelve is zij „ duisternis, en niets is in haar licht. Dit is het „ gene gezegd is: *de duisternis neemt het licht* „ *niet aan.* De *Logos* is het Licht Gods, maar de „ onverſtandige ziel is duisternis." — „ In 't begin heeft de Geest zich met de ziel vervoegd, maar toen zij niet volgen wilde, zich weder van haar geſcheiden. — Wij moeten nu weder zoeken, het geen wij verloren hebben, de ziel met den Heil. Geest verbinden, en naar de gemeenſchap met God ſtreeven."

Met één woord, TATIANUS is weder een voorbeeld, dat de eenvouwigheid van de Christelijke leere bedorven wordt, wanneer de menſchen ondernemen dezelve, op hunne wijze, te verfraajen en op te helderen, en eene lesſe voor de Christenen, dat zij alles voor de zuiverheid van hun geloof te vreezen hadden, indien zij niet ſtipt bleven bij de leere van JESUS en zijne Apostelen; en dat zij verpligt waren, zonder aan eenig menschlijk gezag het oor te leenen, de voorſtellen, zelfs van hunne welmenendſte en anders kundigſte Leeräaren, met het oordeel des onderſcheids, aan de Godlijke Schriften te toetzen.

HEGESIPPUS ſchrijft eene Ker-

Indien wij, in plaats van deze Verhandeling van TATIANUS, hoe zij dan ook zijn moge, de Schriften van twee andere kundige Christen-Leeräaren, die on-

II BOEK IV Hoofdst. na C. G Jaar 161. tot 180.

Kerkelijke Gefchiedenis.

onder de regeering van M. AURELIUS gebloeid hebben, mogten bezitten, wij zouden, ongetwijfeld, eene goede en voordeelige ruiling gedaan hebben. Ik bedoele HEGESIPPUS, en DIONYSIUS Bisfchop van *Korinthe*. HEGESIPPUS was de eerfte, die in vijf Boeken eene Kerkelijke Gefchiedenis, van den dood van Jefus af, tot zijnen tijd toe, gefchreven heeft. Deze Gefchiedenis is voor ons verloren, behalven eenige brokftukken, die door EUSEBIUS (*) en PHOTIUS (†), bewaard en door GRABE (§) bijëenverzameld zijn. PHOTIUS noemt hem *een' oud, en apostolisch man*, en volgends EUSEBIUS, reikte zijn leeftijd aan dien der Apostelen zelve. EUSEBIUS fchijnt hem te plaatzen onder de regeering van HADRIANUS, maar elders brengt hij hem duidelijk tot de regeering der ANTONINUSSEN, en volgends de Alexandrijnfche Chronijk, is hij onder den Keizer COMMODUS, Zoon van M. AURELIUS, overleden. Hij was van het Joodendom tot het Christendom bekeerd; hij kwam, omtrent het jaar 160 te *Rome*, alwaar toen ANICETUS Bisfchop was, en bleef daar eenige jaaren, tot den tijd van ELEUTHERUS, hebbende, op zijne reize, met veele Bisfchoppen gefproken en bevonden, dat de Christenen nog in alle Gemeenten de leere van JESUS en de Apostelen bleven behouden. Uit de overblijfzelen zijner Kerkgefchie-

(*) *Hist. Eccles.* II. 23. III. 19. 20. 32. IV. 8. 21. 22.

(†) *Biblioth. Cod.* 232.

(§) *In Spicileg. Patrum Sec.* II.

ſchiedenis te oordeelen, ſchijnt hij wat ligtgelovig, allerhande wonderverhalen en geruchten, bijzonder in de Geſchiedenis der Apostelen, aangenomen te hebben, ondertusſchen zouden wij, indien dezelve tot ons gekomen was, ongetwijfeld daar uit veel nuts getrokken hebben. Meer weten wij niet van hem.

DIONYSIUS, Bisſchop van *Korinthe.*

Nog heeft EUSEBIUS (*) een merkwaardig bericht van DIONYSIUS, Bisſchop van *Korinthe*, een verſtandig en bij de Christelijke Kerk verdienstelijk man, die niet alleen voor de hem toebetrouwde gemeente, maar ook door algemeene Brieven voor de belangen van andere Gemeenten, zorgde. Hij ſchreef zoodanige Brieven aan de Gemeente te *Lacedemon*, om haar tot vrede en eensgezindheid te vermanen, en in het rechtzinnig Geloof te bevestigen, ook aan de Gemeente te *Atheenen*, welke, na dat haar Bisſchop PUBLIUS, in de toenmalige vervolgingen, den Marteldood geleden had, in haren moed verſlapt, en bijna van het Geloof afgevallen was, doch welke, door den ijver van QUADRATUS, den Opvolger van PUBLIUS, thans weder op nieuw zich verzamelde, en begon te herſtellen. Hij ſchreef ook aan de Christenen te *Nikomedië*, bijzonder tegen de Ketterij van MARCION, en aan de Gemeenten op het Eiland *Creta*, wier Bisſchop FILIPPUS hij zeer prijst, haar waarſchuwende tegen de listen en loosheid der dwaalleeräaren. In eenen Brief, aan de Gemeenten in *Pontus*, vermaande hij deze, dat zij de genen, die in eenige misdaad of dwaling vervallen

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

len waren, en zich bekeerden, weder gunstig zouden aannemen, en in eenen anderen, aan de Gemeente te *Cnosſus*, op het Eiland *Creta*, vermaande hij derzelver Bisſchop PINYTUS, dat hij geen' al te zwaarèn last van kuischheid op den hals der Broederen zou leggen, waarſchijnlijk de onthouding van het huwlijk bedoelende, waar op velen, gelijk wij gezien hebben, ten dezen tijde zoo ſterk aandrongen, maar dat hij acht zou geven op de menschlijke zwakheid. Deze Bisſchop, echter, ſchijnt hier mede niet zeer in zijn ſchik geweest te zijn, en ſchreef hem te rug, onder vele vriendſchapsbetuiging en lofverheffing, dat zijne Gemeente vaster ſpijze behoefde, opdat zij niet altijd in de kinderlijke tucht blijve en zelfs verſlappe. Ook ſchreef hij eenen Brief aan de Gemeente te *Rome*, en deszelfs Bisſchop SOTER, waar in hij zeer prees de liefde en weldaadigheid der Gemeente te *Rome*, omtrent andere Gemeenten, en Broederen, die uit andere Landen te *Rome* kwamen, als vreemdelingen. In dezen Brief beklaagde hij zich, dat men zijne Brieven vervalschte, door ſommige dingen uit te ſchrappen en andere daar bij te voegen, verklarende, dat hij zich even hieröm niet verwonderde, dat ſommige bedriegers ook zulke vervalſchingen in de Godlijke Schriften ondernamen, dewijl die van zoo veel grooter aanbelang waren. Eindelijk gewaagt EUSEBIUS nog van eenen Brief van DIONYSIUS aan CHRYSOPHORA, eene geloovige en getrouwe Zuster, aan welke hij geestelijk voedzel in denzelven toedeelt. —

VIJF-

VIJFDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen, onder de regeering van Commodus, *tot aan die van* Severus.

MARCUS AURELIUS *de Wysgeer*, in het Jaar 180 overleden zijnde, had tot zijnen opvolger, zijnen Zoon COMMODUS, die, door de ongebonden zeden zijner Moeder FAUSTINA, en de te groote flapheid zijns Vaders, omtrent zijne opvoeding, geheel van denzelven ontäart, door wreedheid, wellust, en zinneloze buitenſporigheden, zichzelven volkomen eenen dwingeland betoond, en zijne regeering, door niets, dan door flechte daaden, berucht gemaakt heeft. Eenen ſchandelijken Vrede gefloten hebbende, met de Duitſche Volken, die door zijn' Vader, in de laatſte jaaren van zijn leven, overwonnen waren, gaf hij zich geheel aan een liederlijk leven over, onderhoudende 300 bijwijven, en zijne vuile lusten zelfs met ſchandjongens boetende. Door eenen dwaazen hoogmoed, voor meer dan mensch willende gehouden worden, liet hij zich HERKULES, den Zoon van JUPITER, noemen, en droeg, om denzelven naar te bootzen, niet alleen eene knods en leeuwenhuid, maar boog ook zijnen hals ſcheef, omdat HERKULES met een' ſcheeven nek plagt afgebeeld te worden. Zeer vele aanzienlijke en uitmuntende mannen waren ſlachtöffers van zijne wreedheid, tot hij, eindelijk, na zijne onderdanen 13 jaaren lang geplaagd te heb-

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

M. AURELIUS ſterft. Zijn Zoon COMMODUS volgt hem in de regeering.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

hebben, door de Bevelhebbers van zijne Lijfwacht, daar toe aangezet door zijn Bijwijf MARTIA, op den laatsten dag van het jaar 192, vermoord zijnde, een einde, zulk een schandelijk leven waardig, gehad heeft.

Korte regeering van HELVIUS PERTINAX.

Door het snoode voorbeeld van COMMODUS, waren het Hof en de Hof-Soldaaten in *Rome* zoo zedenloos geworden, dat, wanneer HELVIUS PERTINAX, die door hen, welke COMMODUS hadden van kant gemaakt, ten Troon verheven, en met den naam van *Vader des Vaderlands* begroet was, een man van een edel geslacht, en de beste hoedanigheden van geest, wien zijne deugden en een zestigjaarige ouderdom ontzag hadden moeten bijzetten, de nodige hervormingen begon in het werk te stellen, de Hof-Soldaaten, die aan alle tucht geheel ontwend waren, oproerig tegen hem opstonden, en hem, na nauwlijks 88 dagen geregeerd te hebben, vermoordden.

DIDIUS JULIANUS koopt het Rijk.

De dartele Soldaat stelde nu het Rijk aan den meestbiedenden te koop, dus verkreeg DIDIUS JULIANUS, die het hoogste bod uitloofde, het Rijk: Doch, niet in staat zijnde, zijne belofte te voldoen, en den losbandigen Krijgsknecht te beteugelen, terwijl ook, te gelijker tijd, drie onderscheiden Mededingers, naar het Rijk, zich hadden opgeworpen, PESCENNIUS NIGER in *Syrië*, CLODIUS ALBINUS in *Britannië*, en SEPTIMIUS SEVERUS in *Pannonië*, kon JULIANUS zich niet staande houden, maar werd van de Soldaaten verlaten, zoodat het SEVERUS, die met zijn Leger naa *Italië* kwam, onder voorwendzel, van den

den dood van PERTINAX te willen wreeken, gemaklijk viel, uit te werken, dat JULIANUS, op bevel van den Raad, na eene regeering van twee maanden en vijf dagen, ter dood gebracht werd, waar op SEVERUS, in het jaar 193, zelve de Keizerlijke waardigheid aannam.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Hoe flecht en onverdraaglijk ook de dwingelandij van COMMODUS voor zijne Onderdaanen in het gemeen was, wij lezen echter niet, dat hij de Christenen vervolgd heeft, integendeel, volgends het verhaal van EUSEBIUS (*), alle de Gemeenten hadden, geduurende dezen geheelen tijd, rust en vrede van vervolgingen; alleen meldt dezelfde Gefchiedfchrijver van eenen APOLLONIUS, een' in de Wetenfchappen en Wijsgeerte, bij uitnemendheid geöefend Christen, welke door zijnen Slaaf, volgends HIËRONYMUS te *Rome* befchuldigd, en fchoon de Lasteraar, volgends eene voorgaande Wet, gelijk EUSEBIUS zegt, waarfchijnlijk doelende op de aanfchrijving van M. AURELIUS, in het voorgaande (†) door ons bijgebragt, ter dood verwezen werd, echter na dat PERENNIS, de Bevelhebber der Lijfwacht onder COMMODUS, te vergeefs getracht had, hem in zijne trouw voor zijn geloof te doen wankelen, van denzelven, dewijl APOLLONIUS een man van Raadsheerlijke waardigheid was, gelijk HIËRONYMUS uitdruklijk zegt, naa den Raad verwezen werd, voor welken hij, in eene uitmuntende Redenvoering, die EUSE-

De Christenen genieten vrede, geduurende dezen tijd.

(*) *Hist. Eccles.* V. 21.
(†) *Bladz.* 106.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

SEBIUS, in zijne Handelingen der Martelaaren, welk werk voor ons verloren is gegaan, had ingevoegd, zijn Christendom, verdedigd hebbende, is hij, volgends het gevoelen van den Raad, ter doodstraffe verwezen, ingevolge eene andere oude Wet, welke de Christenen, eenmaal beschuldigd zijnde, indien zij hun geloof niet wilden verzaaken, ter dood veröordeelde.

Of het *Roomsche Martelaarsboek*, het welk van den marteldood van eenen Raadsheer JULIUS, onder COMMODUS, gewag maakt, daar in geloof verdiene, en dit geloof eenige kracht verkrijge, omdat LAMPRIDIUS (*), onder de Raadsheeren, door dezen Vorst gedood, ook JULIUS PROCULUS meldt, gelijk VENEMA (†), gist, durve ik niet bepaalen, maar dit is zekerer, dat het Christendom zich, geduurende deze rust, aanmerklijk, bijzonder te *Rome*, uitbreidde, alwaar verscheiden voorname lieden met hunne huisgezinnen het Christelijk geloof aannamen en beleden (§), onder welke men meent, dat ook geweest zal zijn EVODIUS, die bij DIO de Opvoeder van CARACALLA, Zoon van SEVERUS, genoemd wordt (‡).

Dwaalleeraars.

Doch, hadden de Christenen van buiten eenige verädeming en rust, inwendig werden zij gestadig beroerd, door allerhande gevoelens, welke onder hen opkwamen, en door hevige verschillen, welke, naar ma-

(*) *In* COMMODO *Cap.* 7,

(†) *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 577.

(§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* V. 21.

(‡) TERTULLIANUS *ad* SCAP. *C.* 4.

mate de Christenen in getal en aanzien, als ook in kundigheden, bijzonder wijsgeerige, toenamen, van tijd tot tijd met meer hevigheid gevoerd werden.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

BARDESANES.

De gevoelens der *Gnostieken* bleven nog steeds aan velen bevallen, bijzonder in het Oosten; BARDESANES, een *Syriër*, uit *Edessa* geboortig, die reeds ten tijde van M. AURELIUS en L. VERUS bekend werd, liet zich vervoeren, om tot de partij der *Valentinianen* over te gaan, welke hij naderhand echter weder verliet, doch niet zonder 'er zekere gevoelens uit te behouden, dezelve op zijne wijze verschikkende, waardoor hij het hoofd van eenen aanhang geworden is, die zich, zelfs tot in de vierde eeuw, staande hield. Hij was een kundig en geleerd man, bijzonder ervaren in de taal van zijn Vaderland, die zich door zijne Schriften, welke van zijne leerlingen in het Grieksch vertaald werden, grooten roem verworven had. Van dezelve heeft niets onze tijden bereikt, dan alleen eene plaats uit zijne Samenspraken *over het Noodlot*, een werk, het welk door EUSEBIUS hooglijk gepreezen wordt, en aan den Keizer ANTONINUS was opgedragen, welke EUSEBIUS (*) ons bewaard heeft. In het eerst was hij een groot ijveraar voor het Christendom, hebbende zelfs tegen de Ketters, bijzonder tegen MARCION, geschreven. Wanneer een Heidensch Wijsgeer, APOLLONIUS, hem, zelfs door bedreigingen, van het Christendom zocht af te trekken, gaf hij hem ten antwoord, dat hij den dood niet vreesde; 'er bijvoegende, indien hij, uit vrees

(*) *Præpar. Euang. L.* VI. *C.* 10.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

vrees voor den dood, des Keizers bevelen volbracht, kon deze hem toch tegen den dood niet beveiligen. De Ouden hebben ons geene duidelijke berichten nagelaten, wat hem eigenlijk bewogen hebbe, om de gevoelens der *Valentinianen* te omhelzen, ook zijn zij niet klaar, in het opgeven van de gronden en samenhang van zijn eigen stelzel, het welk hij zich, met verwerping van de meest aanstootlijke begrippen der *Gnostieken*, gevormd en voortgeplant heeft. Alleen weeten wij dit hoofdzaaklijk: Hij geloofde twee hoogste Wezens, den opperften en goeden God, en den Vorst der Duisternis of den Duivel, dien hij stelde, dat niet geschapen was, maar zich zelven had voortgebracht, doch welken hij evenwel niet voor eenen God erkende. God heeft den mensch zuiver, en onzondig geschapen. Maar wat BARDESANES eigenlijk omtrent den oorsprong van het menschelijk ligchaam heeft geleerd, is onzeker; hij schijnt echter de logge en grove menschlijke ligchamen uit broze stoffe bestaande, aan den Vorst der Duisternisse te hebben toegekend; waar mede in verband staat, dat CHRISTUS, naar zijn gevoelen, geen menschlijk ligchaam, *uit* de Maagd MARIA heeft aangenomen, maar een hemelsch of luchtgewestisch ligchaam, gelijk de Engelen hadden, wanneer zij aan de menschen verscheenen, gehad hebbe, hetwelk *door* MARIA is doorgegaan. Waar uit weder voortvloeide, dat BARDESANES ontkennen moest, gelijk hij deed, dat JESUS waarlijk gestorven en weder opgestaan zij, gelijk ook, dat de ligchaamen der menschen eens weder opgewekt zullen worden. Hij beweerde daar tegen,

gen, dat men, door *Onthouding*, *Vasten*, en *Bespiegelingen* de snoode stof moest te onder brengen, en zich van deszelfs heerschappij ontslaan. Zij, die, op deze wijze, naar de stem van CHRISTUS, als eenen Godlijken Leeräar, hooren, en zich aan zijne Wetten onderwerpen, zullen, na de ontbinding van dit aardsche ligchaam, tot de woonplaatzen der gelukzaligheid opklimmen, bekleed met luchtgewestische werktuigen, of hemelsche ligchamen. Met dit alles erkende hij alle de Schriften, die de Jooden en Christenen voor Godlijk hielden, insgelijks als zoodanig, zonder zich jegens dezelve de stoutheden der *Gnostieken* te veröorlooven. Hij stelde, in de Sijrische taal, 150 Psalmen of Geestelijke Liederen op, in welke hij zijne gevoelens voordroeg, en door de aangename zangwijzen dezer Liederen onder het Volk voortplantte; waar in hij, door zijnen Zoon HARMONIUS, die zijns Vaders gevoelens aankleefde, en uit de Griekfche Wijsgeerte ophelderde, werd nagevolgd, welke insgelijks vele Liederen gedicht heeft, wier zangwijzen zoo vloejend waren, dat dezelve door EFRAEM den Sijriër, voor rechtzinnige Liederen, behouden zijn, omdat het Volk zoo op dezelve gesteld was (*).

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Tot hier toe had het onderzoek over den oorsprong

THEODO-

(*) Men vergelijke EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 30. EFRAEM SYRUS *in* ASSEMANNI *Bibl. Orient. T.* I. *p.* 132. EPIFAN. *hær.* 56. THEODORET. *Hist. Eccles.* IV. 29. *Hæret. Fab.* I. 22. SOZOMEN. *Hist. Eccles.* III. 16. enz.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

TUS de Lederbereider, van *Byzantium*.

fprong van het zedelijk kwaad, aanleiding tot vele wangevoelens gegeven, die min of meer tot de beginfelen der *Gnostieken* behoorden, en daar uit voortvloeiden. De invoering der Griekfche, bijzonder der *Platonifche* Wijsgeerte, onder de Christenen begon nu, tegen het einde der tweede eeuw, de gedachten tot een ander punt van onderzoek te bepalen, tot de vraag naamlijk: wat men van den perfoon van JESUS te denken hebbe? Wij hebben reeds verfcheiden voorbeelden bijgebracht van Christen Leeräaren, die de leere van JESUS Godheid trachtten optehelderen, uit de Platonifche Wijsgeerte, en die de begrippen van PLATO en van de Heilige Schrift, nopens den *Logos* of het woord van God, onderling verwisfelden; dezer te verre gaande fpitsvinnigheden begonnen anderen te ftuiten, welke, vervolgends, tot het tegenövergeftelde gevoelen vervielen, en JESUS voor een' bloot mensch hielden. Onder dezen wordt, omtrent het jaar 192 en vervolgends, THEODOTUS, een Lederbereider, maar tevens een geleerd man, van *Byzantium*, naderhand *Conftantinopolen*, als de eerfte Auteur en Vader van dit gevoelen geteld (*), trouwens, allhoewel de *Ebioniten* (†), *Carpocratianen* enz. (§) JESUS voor een' *bloot mensch* hielden, was deze hunne ftelling meer een gevolg van hun-

(*) Door den ongenoemden, vrij hevig partijdigen, Schrijver bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 380.

(§) Boven in dit *Deel*, *Bladz.* 43.

hunne overige gevoelens, dan wel hunne Hoofdſtelling, gelijk bij THEODOTUS plaats had, zedert wiens tijd dit een hoofdtwist onder de Christen Leeräaren geworden is (*).

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

THEODOTUS, dus luidt het verhaal bij EPIFANIUS (†), in zekere vervolging, waar in verſcheiden zijner Broederen hun leven voor het geloof hadden opgeöfferd, het zijne gered hebbende, door CHRISTUS te verloochenen, en daar door te *Byzantium* in minächting bij de Christenen geraakt zijnde, had zich naa *Rome* begeven, doch ook hier bekend geworden, en over zijne verloochening aangeſproken zijnde, verſchoonde hij zich daarmede, dat hij niet God, maar alleen een bloot mensch, daar mede CHRISTUS meenende, verloochend had, waar op de toenmalige Bisſchop van *Rome*, VICTOR, hem uit de gemeenſchap zijner Kerk ſloot. Doch, op dit verhaal van EPIFANIUS, is te min ſtaat te maken, dewijl deze Schrijver zich ligtelijk door zijnen ijver laat vervoeren, om de Ketters te bezwaaren. Wij kunnen veiliger, in de boven opgegeven aanleiding, berusten.

De Ouden hebben ons, verders, geheel onkundig gelaten van het leerſtelzel van THEODOTUS, zelfs komen zij daar in niet overëen, of hij JESUS voor eenen Zoon van JOSEF en MARIA gehouden, dan of hij hem eene bovennatuurlijke geboorte uit MARIA, als Maagd, hebbe toegekend. Het eerſte ſchrijft EPI-

(*) Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 698.

(†) *Hæres.* 54.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

EPIFANIUS, maar een ander oud Schrijver (*) zegt uitdruklijk, dat hij gesteld heeft, dat JESUS uit eene Maagd geboren, doch behalven deze wondergeboorte een bloot en naakt mensch geweest zij, zonder eenige uitmuntendheid boven andere menschen, dan alleen van zijne gerechtigheid en deugd. De Ouden melden ons ook niet, van welke bewijzen THEODOTUS zich bediend hebbe, voor deze zijne stelling, dan alleen, dat zij eenige Schriftuurplaatzen noemen, in welke JESUS een *mensch* heet, of met menschen vergeleken wordt. Zijne aanhangers, die hij, in een aanmerklijk getal, te *Rome* had, zullen voorgewend hebben, dat hun gevoelen het gevoelen der Christenen geweest zij, tot de tijden van den Roomschen Bisschop VICTOR toe, onder wiens Opvolger ZEPHYRINUS, zedert het jaar 202, het tegenöverstaande gegevoelen eerst opgekomen zal zijn. Zij vervalschten de Heilige Schrift, zegt de boven aangehaalde Schrijver bij EUSEBIUS, schaften de oude regelmate des geloofs af, en kenden CHRISTUS niet. Hij klaagt, dat zij niet onderzochten, wat de Schrift leerde, maar op Wijsgeerige betoogen en Sluitredenen aandrongen, dat zij de Wiskunde van EUCLIDES meer dan den Bijbel beöefenden, ARISTOTELES en THEOFRASTUS hoogschatten, en GALENUS zelfs aanbaden. Eindelijk beschuldigt hij hen, dat zij de Godlijke Schriften stout veränderden, ja sommigen hunner zullen zelfs de Wet en Profeeten geheel verworpen hebben.

De

(*) De ongenoemde Schrijver van het *Aanhangzel* op het Boek van TERTULLIANUS *de Præscript. hær. C.* 53.

De aanhangers van THEODOTUS waren, binnen korten tijd, te *Rome*, zoo talrijk, dat zij zich eenen eigenen Bisſchop aanſtelden, en dien eene behoorlijke bezolding toelegden. Zekere NATALIS, verhaalt de ongenoemde Schrijver bij EUSEBIUS, voorheen een ijverig belijder van het Christendom, liet zich door vlijërij en het geld bekooren, om hun Bisſchop te worden, maar wat gebeurt? Eerst werd hij, in herhaalde droomen, vermaand, deze partij te verlaten, en als hij daar aan geen gehoor gaf, door Engelen, zwaar met roeden gegeesſeld, waar op hij, in de diepſte boetvaardigheid, den Bisſchop ZEPHYRINUS, en de andere Leeräaren, te voet viel, en weder in de rechtzinnige Gemeente werd aangenomen. Wij zouden deze gebeurenis, als al te beuzelächtig niet bijbrengen, was het niet, om een voorbeeld te geven, hoe ligtgeloovig de drift voor Godsdienstgevoelens de menſchen maakt.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

NATALIS, Bisſchop der Theodotianen.

Ten tijde van gemelden Bisſchop ZEPHYRINUS, bevond zich onder de aanhangers van THEODOTUS een ander van denzelfden naam, een geldwisſelaar, die dit bijzonder had, dat hij MELCHIZEDEK hooger ſtelde dan CHRISTUS, voor zoo verre CHRISTUS een bloot mensch, maar MELCHIZEDEK eene *kracht Gods* zal geweest zijn, die door zijne voorbidding den Engelen in den Hemel den zelfden dienst bewijst, als CHRISTUS aan de menſchen. Zij, die dit begrip van hem overnamen, worden *Melchizedekiten* genoemd, maar deze gezindte was van weinig belang (*). Even

THEODOTUS, de geldwisſelaar, hoofd van de Melchizedekiten.

(*) Zie EUSEBIUS, EPIFANIUS, THEODORETUS enz.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

dichten; trouwens, na dat men onder de Christenen meer eenparig deze en andere in twijfel getrokken Schriften des N. Testaments begon te erkennen, scheen het verder twijfelen aan derzelver echtheid voor gevaarlijk aangezien te worden.

PRAXEAS.

Evenwel is dit zeker, dat men, ten dezen tijde, meer onderzoek begon te doen, wat men toch van den persoon van JESUS CHRISTUS te denken hebbe, en het geheele leerstuk van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest begon uit te pluizen, waar door het niet anders zijn kon, of 'er moesten verschillende gevoelens ontstaan, die niet zelden tot het één of ander uitersten oversloegen. Terwijl men dus, aan den éénen kant, de Wijsgeerte van PLATO te hulp riep, om deze leere, indien mooglijk, op te helderen en verstaanbaar te maken, en ook de woorden, *persoon*, *drieheid*, en *drieëenheid* in gebruik begon te brengen, neigden anderen, waarschijnlijk vreezende, dat men dus de leere van den *éénigen* waaren God te na zoude komen, om JESUS voor een bloot mensch te houden, en de uitdrukkingen der Heilige Schrift van God den Vader, Zoon en Heiligen Geest, zoodanig te verklaaren, dat de *eenheid* van het Godlijk Wezen geheel onbeneveld bleef; waar toe zij verschillende wegen insloegen, waarömtrent het voor ons te moeilijker is, een naauwkeurig verslag te geven, omdat wij de Schriften van deze lieden niet meer bezitten, en zij, die tegen hen de pen hebben gevoerd, in plaats van ons met hunne gevoelens, en derzelver gronden, bekend te maken, zich, door ingenomenheid met hunne ei-

ge-

gene, niet zelden hebben laten verleiden, om hen met gevolgtrekkingen te bezwaaren, en die als de gevoelens dezer menschen voor te dragen.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Onder deze hier bedoelde lieden, behoort PRAXEAS, wien wij genoegzaam alleen kennen uit TERTULLIANUS, en deszelfs Boek, dat hij tegen hem geschreven heeft, hebbende EUSEBIUS geheel niet van hem gewaagd, noch iemand der Ouden, behalven het geen op de berichten van TERTULLIANUS steune, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om te twijfelen, of PRAXEAS wel de waare naam van den man zij, tegen wien TERTULLIANUS, in het gemelde Werk, de pen voert. Evenwel kan men deze twijfeling niet laten gelden, zoo lang 'er geene reden kan gegeven worden, waaröm de waare naam in eenen verdichten veränderd zijn, of wat deze hier betekenen zou.

Volgends TERTULLIANUS dan, was deze PRAXEAS een Christen uit *Asië*, een onrustig man, en moedig op den roem van Martelaarschap, alleenlijk, omdat hij enkel eene korte Gevangenis voor de Belijdenis van het Christendom verduurd had, die te *Rome* gekomen, den Bisschop aldaar, welke den *Montanisten* niet ongenegen was, en reeds Brieven aan de Kerken van *Asië* en bijzonder *Frygië*, ten hunnen behoeve, had afgezonden, ongunstige denkbeelden van hun inboezemde, en dus te weeg bracht, dat deze Bisschop zijne Brieven terug riep (*), maar

(*) Deze Bisschop was VICTOR, en dus zal dit omtrent

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

maar tevens, terwijl PRAXEAS *de Profeetiën verdreef*, zegt TERTULLIANUS, *voerde hij Ketterij in. Hij verdreef den Trooster, en kruiste den Vader.* Terstond uit dit begin, zien wij, hoe zeer, en om welke reden TERTULLIANUS tegen PRAXEAS was ingenomen. TERTULLIANUS was een *Montanist*, en een ijverig voorstander van dezen dweepzuchtigen aanhang, en nam het dus PRAXEAS zeer euvel af, dat deze bij den Bisschop van *Rome* tegen deze lieden zoo wel geslaagd was. Meer weten wij niet, van de lotgevallen van PRAXEAS, dan dat hij naderhand zijne gevoelens, ook in *Afrika*, heeft trachten uit te breiden, gelijk wij schijnen te mogen besluiten, uit dat gezegde van TERTULLIANUS, dat hij het te *Carthago* vruchtdragend zaad van PRAXEAS heeft uitgeroeid. Ook plaatst AUGUSTINUS PRAXEAS, benevens HERMOGENES, in *Afrika*.

Zijne Leere.

Volgends den Schrijver van het *Aanhangzel* achter TERTULLIANUS Werk, *de Præscript. Hæret.*, zal PRAXEAS geleerd hebben, „ dat God, de Almagtige Vader, JESUS CHRISTUS is", en tevens beweerd, „ dat deze geleden heeft, gekruist en gestorven is: daar en boven zal hij met eene heiligschendige roekeloosheid hebben voorgesteld, dat God zelve aan zijne eigene rechtehand zit." Maar, wie kan geloven, dat zoodanige wartaal van iemand van gezonde hersschen ooit zou voortgebracht zijn? Het Wederleggings-

trent het jaar 192 moeten geplaatst worden. Zie boven *Bladz.* 136. en VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 708.

gingsschrift van TERTULLIANUS tegen hem zou ons zijne waare mening beter kunnen leeren kennen, indien het met minder bitterheid en partijdigheid, in eenen duidelijker stijl en geleidelijker verband, geschreven ware, en indien TERTULLIANUS, in plaats van de door hem uit de leere van PRAXEAS afgeleide gevolgtrekkingen aan hem op te dringen, ons 's mans gevoelen, met deszelfs gronden, eerst behoorlijk had opengelegd en ontvouwd. Nu zegt hij ons: „ Deze verkeerde mensch meent, dat hij de zuivere waarheid bezit, dat men den éénen God enkel op die wijze moet gelooven, dat men éénen en denzelfden, den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest noemt." Deze schijnt dus de hoofdbedoeling van PRAXEAS geweest te zijn, de *éénheid* van God zuiver te bewaaren, welke hij, misschien, vreesde, dat, door de verklaringen van sommige Christen Leeraaren, lijden mogt. *Wij houden*, zeiden zijne Aanhangers, *de Monarchie vast!* dat is, dat 'er niet meer, dan één Heer van alles, is. Doch, hoe en op welke wijze PRAXEAS verder reden gegeven hebbe van de benamingen Vader, Zoon, en Heil. Geest, die in den Bijbel voorkomen, kan men uit TERTULLIANUS niet ontwaaren, of hij, alle onderscheid wegnemende, deze enkel voor drie namen, of voor drieërleië soorten van handelingen, gehouden hebbe? TERTULLIANUS zegt, dat hij beweerde: „ De Vader heeft zich zelven tot Zoon gemaakt, het welk hem toch als God niet onmooglijk was." Verders zegt hij: „ PRAXEAS brengt den Vader in het ligchaam van MARIA, voor PILATUS richterstoel,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ ſtoel, in JOSEFS graf." —— Elders zegt hij: „ Maar zij willen dit zoo verklaren, dat zij in één „ perſoon twee, den Vader en den Zoon, onder- „ ſcheiden, terwijl zij zeggen, de Zoon is het „ vleesch, d. i., de mensch, naamlijk JESUS: maar „ de Vader de Geest, d. i., God, naamlijk de Va- „ der." — „ Dit zeg ik," vaart TERTULLIANUS voort, „ is uwe Godslastering, dat gij van den Va- „ der zegt, niet alleen dat hij geſtorven, maar ook „ zelfs, dat hij gekruist is." — „ Eindelijk," zegt hij, „ dit is een punt van het Joodsch geloof, zoo „ éénen God gelooven, dat men den Zoon en na „ den Zoon den Geest daar niet toe rekenen wil." Wie is in ſtaat, om uit zoodanige brokſtukken iet, met zekerheid, op te maken? Zoo veel ſchijnen wij te mogen ſtellen, dat, aan den éénen kant, bij het voorſtaan van de éénheid van God, ſommigen, en dus ook PRAXEAS, de Godheid, die in CHRISTUS was en werkte, niet voor den Zoon van God, onderſcheiden van den Vader, hebben erkend, terwijl zij daar door aanleiding gaven, dat men hen beſchuldigde, dat, ſchoon zij toegaven, dat de Godheid zich met den mensch JESUS verëenigd had, zij dezen echter alleen voor een bloot mensch hielden, en dat zij insgelijks moesten erkennen, dat de Godheid, de Vader, in deze verëeniging, met dezen mensch geleden hebbe, *Compati* is het woord, het welk TERTULLIANUS hier bij gebruikt. Maar aan den anderen kant heeft ook TERTULLIANUS en anderen, als zij de leere van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, verklaren, en tegen PRAXEAS verde-

di-

digen willen, dikwijls meer gezegd, dan zij weten konden, en bij het geen goed is, ook veel gevoegd, dat tot andere misvattingen aanleiding kan geven. Wij zullen dra zien, hoe de Christenen, door de al te ſtoute beſpiegelingen van dit onderwerp, zoo van den éénen als anderen kant, in vele moeilijkheden geraakt, en genoodzaakt zijn geworden, bepalingen en bewoordingen uit te denken, en aan te nemen, ten einde alle moeiten voor te komen, die echter ook met zeer veel omzichtige behoedzaamheid verſtaan en gebruikt moeten worden, opdat zij niet misbruikt worden.

Patropasſianen en Monarchianen.

Men gaf ſpoedig den naam van *Patropasſianen*, aan de Aanhangers van PRAXEAS, als zulken, die het Lijden van CHRISTUS aan den *Vader* toeſchreven; ook noemden men hen *Monarchianen*, omdat zij eene *Monarchie*, eene *eenheid* van God, niet alleen in *wezen*, maar ook, gelijk men toen reeds begon te ſpreken, in *perſonen*, dreven, wordende dus dezen naam, welke te vooren van de Christenen tegen de Heidenen, en derzelver *Veelgodendom*, gebruikt werd, op hen bijzonder toegepast, terwijl zij de andere Christenen beſchuldigden, dat zij deze éénheid van God niet zuiver leeräarden. De naam van dezen aanhang ging echter ſpoedig verloren, toen in de derde eeuw, andere en meer vermaarde namen, die dit gevoelen, ten minſten in de hoofdzaak, aannamen, denzelven verduisterden.

HERMOGENES.

Wij moeten hier ook nog van eenen anderen Dwaalleeräar van dezen tijd ſpreken, HERMOGENES

naam-

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

naamlijk, tegen wien TERTULLIANUS insgelijks een Boek geschreven heeft, nog partijdiger geschreven, dan dat tegen PRAXEAS. Hij had insgelijks een ander Werk tegen hem geschreven (*de censu animæ*,) doch dit is verloren gegaan (*). HERMOGENES was een *Schilder* in *Afrika*, maar tevens een welbespraakt en scherpzinnig man, geöefend in de Grieksche Wijsgeerte, bijzonder die der *Stoïcynen*, aan welke hij boven anderen den voorrang gaf. Hij was verscheiden malen getrouwd geweest, het welk men voor ééne der oorzaken houdt, waaröm TERTULLIANUS, die, als een *Montanist*, het tweede huwelijk veröordeelde, zich zoo bitter jegens hem betoont, dat hij zelfs 's mans Schilderstukken niet ongemoeid heeft kunnen laten. Zijne hoofddwaaling zal, volgends TERTULLIAAN, daar in bestaan hebben, dat hij de *stoffe* (*materia*) voor eeuwig hebbe gehouden, uit welke God alles geschapen heeft, hoewel hij tevens God, als Heer der stoffe van eeuwigheid, erkende. Zijn bewijs voor deze stelling wordt, door TERTULLIANUS, dus opgegeven: ,, God heeft alles, of uit zich zelven, of uit niet, of uit iet, voortgebracht. Niet uit zich zelven, want hij is ondeelbaar en onveränderlijk. Even zoo min uit niet; want dewijl hij zelve goed is, zou hij ook alles goed geschapen hebben. Evenwel vindt men zoo veel kwaad in de wereld; dit moet dan niet van den vrijën wil van God afkomstig

(*) Hij gewaagt ook van hem *de anima* 14. *de præscript. hæret.* C. 30.

tig zijn, maar uit de ſtoffe, die op zich zelve kwaad is. Naardien nu deze kwade ſtoffe van God niet geſchapen kan zijn, zoo moet zij even zoo eeuwig wezen, als God zelve. Ook zal de ziel des menſchen, gelijk ook de Duivel, uit de ſtoffe ontſtaan zijn, dewijl zij beiden kwaad zijn, zelfs zal de laatſte, weder eenmaal, in de ſtoffe ontbonden worden." Men voegt hier nog andere vreemde ſtellingen bij, bij voorb. dat het ligchaam van CHRISTUS, bij zijne Hemelvaart, in de zon zou geplaatst wezen enz. TERTULLIANUS noemt hem en zijne Aanhangers, omdat zij de eeuwigheid der ſtoffe geloofden, *Materialisten*, (*Materiarii*) doch levert ons geene verdere bijzonderheden van hun, ook weten wij niet, hoe lang zij hebben ſtand gehouden. Dat ook THEOFILUS van *Antiöchië* tegen HERMOGENES een Boek geſchreven heeft, hebben wij boven (*) gezien; doch dit is verloren gegaan.

Onderwijs in de leere bij de Christenen.

Uit de aangehaalde voorbeelden, blijkt ons ten duidelijkſten, dat onder de Christenen de wijsgeerige kundigheden langs hoe meer toenamen, en in achting geraakten, doch tevens, hoe veel nadeels deze, in zich zelve prijswaardige, maar overdrevene en verkeerd toegepaste zucht tot onderzoek, veröorzaakt hebbe. Ondertusſchen bleef het grootſte getal der Christenen, het welk nu reeds den naam van de *Katholijke* of *Algemeene Kerk*, wegens hunne overëenſtemming in de leere, begon te voeren, onderling vereenigd, door de Schriften der Apostelen; kun-

(*) *Bladz.* 174.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

kundigheid en ervarenheid in de leere te hebben, welke in deze Schriften vervat was, maakte de geleerdheid uit, van verre de meeste Opzieners en Leeräars der Christenen, welke zich in zoo diepzinnige onderzoekingen niet inlieten, als zulken, die zich in de Wijsgeerte min of meer geöefend hadden. Deze Leeräars, gelijk de Ouders zelve, waren ijverig, om de kinderen der Christenen, en de bijzondere leden der Gemeente, in deze leere te onderwijzen, en tot het betrachten van derzelver lesſen, door vermaning aan te ſpooren, waar van men ook in het gedrag der Christenen, in de behandeling hunner broederen, bijzonder bij vervolgingen, in hunnen eerbied bij hunne Godsdienstöefeningen, in hunne ſtandvastigheid en moed bij het lijden, en bij het naderen van den dood, de krachtigſte uitwerkzelen zag.

Katechumenen.

Toen de Apostelen het eerst de Christen-Kerk onder Jooden en Heidenen ſtichtten, werden zij, die, door hunne leere en wonderen getroffen, beleden, in JESUS, als den Zaligmaker der menſchen, te geloven, terſtond op deze hunne verklaring, gedoopt, en als leden van de Christelijke Kerk erkend; men kon trouwens bij hen, die uit de Jooden overkwamen, voorbereidende kundigheden uit den Joodſchen Godsdienst onderſtellen, die alleen op de leere van het Christendom behoefden toegepast te worden, en wat de Heidenen betrof, die het Christendom omhelsden, velen derzelven waren Joodengenoten, welke dus, insgelijks, ten opzichte der kennis, genoegzaam voorbereid konden geächt worden; terwijl al-

allen, die nu door den doop in de Gemeente der Christenen waren ingelijfd, verders door aanhoudend onderwijs in de leere geöefend werden. Doch, naar mate de zaken van het Christendom eene meer gewoone gedaante begonnen te krijgen, oordeelden de Christenen het voegzaam, zulken, die, uit Jooden of Heidenen, lust en begeerte toonden, tot het Christendom, eenigen tijd te laten wachten, eer zij hen tot den Doop, en het Avondmaal, en dus tot de volle rechten van het Christendom, toelieten, alleen woonden zij, in de vergadering der Christenen, het voorſtel der leere, en het onderwijs in dezelve bij, terwijl zij zelve afzonderlijk nog in deze leere onderwezen werden. Naar het eerſte, heetten zij, gelijk uit de Schriften van TERTULLIANUS blijkt, *Audientes* (Hoorenden,) naar het laatſte, of het Onderwijs, dat zij genoten, *Catechumenen* (*Onderwijzelingen.*) Als zoodanigen, werden zij onderſcheiden van de gedoopte Christenen, die men πιϛοι, *Fideles*, (*Gelovigen*,) noemde; van hier ook het onderſcheid tusſchen *volmaakte* en *onvolmaakte* Christenen (τελειοι, ατελεϛεροι.) Hun Onderwijzer, welke niet altijd een ordenlijk aangeſteld Leeräar der Kerk, maar ook dikwijls een bijzonder meer geöefend Christen was, die zich daar toe verledigde, heet *Catechista* of *Catecheta*, of *Leeräar der Horenden* (*doctor audientium*) (*). De tijd, welken dit Onder-

(*) De betekenis van het woord κατηχιζειν, van waar κατηχησις, Κατηχετα, Κατηχȣμενοι, was algemeen, *onderwijzen*, *onderrichten*, zoodat men, bij deze woorden,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

derwijs duurde, was onbepaald, en hing af van de meer of min ſpoedige vorderingen en ijver der aankwekelingen; naderhand heeft men onderſcheiden trappen en ſoorten van deze *Onderwijzelingen* ingevoerd, gelijk wij in het vervolg zien zullen (*).

Onderwijs tot het Leeräarambt. Schoolen daar toe.

Wij hebben in ons I. *Deel Bladz.* 342 enz. reeds gezien, dat, van eerſten af, in de Christen Kerk, gezorgd is, voor gewoone *Herders* en *Leeräars*, dewijl het buitengewoone onderwijs, aan zijn oogmerk voldaan hebbende, eenmaal zou ophouden. De Christenen gebruikten dan ook reeds vroeg de voorzorge, om jonge lieden, door onderwijs in het gene tot eenen Leeräar des Volks, en Opziener der Gemeente, vereischt werd, aan te kweeken, als ook door het oprichten van *Kweekſchoolen*, in welke zoodanig onderwijs verleend werd. Sommigen hebben daar van zelfs ſpooren meenen te ontdekken, in de Schriften van den Apostel PAULUS (2 TIMOTH. II. 2.). Bij IRENEUS (†) en EUSEBIUS (§) lezen wij van den Apostel JOÄNNES, dat hij, uit zijne balingſchap te *Efeze* terug gekeerd, inzonderheid ook zich beijverd heeft, om de Leeräars en Opzieners der Kerk te onderwijzen; en van POLYKARPUS, leerling van dezen Apos-

den, zich niet enkel bepalen moet tot die beduidenis, welke wij thans aan het woord *Katechizeeren*, *Katechiſatie*, *Katechismus* enz. geven.

(*) Vergelijk TOB. PFANNER *de Catechumenis veteris Eccleſiæ. Vinariæ* 1688 12°.

(†) *Adv. Hæres.* II. 23. *p.* 148.

(§) *Hist. Eccles.* III. 23.

Apostel, Bisschop te *Smyrna*, dat hij velen tot zijne leerlingen gehad heeft, die naderhand aan de Christen Kerk uitmuntende diensten gedaan, en zich in dezelve eenen naam verworven hebben. Vervolgends heeft men te *Rome*, en in het Oosten, te *Antiochië*, *Cæsareë*, *Edessa*, *Nisibis* enz. zoodanige Kweekschoolen gesticht, tot bevorderinge van Godsdienstige kundigheden onder de Christenen (*).

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Katechetische School te *Alexandrië*.

Doch de roem van alle deze Schoolen werd ligtelijk verduisterd door de vermaarde *Katechetische School* te *Alexandrië* in *Egypte*, welke omstreeks het jaar 180 begon beroemd te worden. Indien wij HIËRONYMUS geloven (†), zou deze School door den Euängelist MARCUS reeds zijn aangelegd. Te *Alexandrië* had, in het *Museum*, een Genootschap van Heidensche Geleerden, reeds zedert den tijd der *Ptolemeussen*, gebloeid, en alle takken der Geleerdheid, tot nut van zoo velen, als zich tot hen vervoegden, beärbeid. Dit schijnen de Christenen in deze Hoofdstad van *Egypte* zich ten voorbeeld gesteld, en hun Kweekschool te *Alexandrië* ingericht te hebben, tot het vormen van Leeräars der Kerk, en het uitbreiden van geleerdheid onder hen. Wij moeten dus deze *Katechetische* School te *Alexandrië* beschouwen als eene *Akademie* of *Hooge School*, gelijk EUSEBIUS ze uitdruklijk *eene School der Gelovigen en der Heilige Wetenschappen* noemt, welke, zegt hij

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij MOSHEIM *Kerkl. Gesch.* I. *Deel*, *Bladz.* 161. en 162.

(†) *Catal.* SS. *Eccles.* C. 36.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

hij (*), van de oudste tijden af, tot onzen leeftijd toe bestaat, en die van mannen bekleed is, die in welsprekendheid en de beöefening der Godlijke Wetenschappen hebben uitgemunt." Ook heeft deze School groote en voortreflijke mannen uitgeleverd, die de wereldlijke Geleerdheid, en bijzonder de Wijsgeerte, met de Christelijke leere hebben verëenigd, en wezenlijke diensten aan de Kerk bewezen, hoewel het misbruik, dat sommigen hunner, naderhand, van deze Wijsgeerte gemaakt hebben, aanleiding heeft gegeven, om te vragen, of deze School het Christendom meer bevoordeeld dan benadeeld hebbe?

Pantænus, een voornaam Leeräar dezer School.

Pantænus was, onder de regeering van commodus (†), een Leeräar dezer School, die, door zich zelven, en niet min, door zijnen Leerling en Opvolger, clemens *van Alexandrië*, den roem dezer School zeer heeft uitgebreid. pantænus had zich van der jeugd af bijzonder geöefend in de grondbeginzelen der *Stoïsche* Wijsgeerte, en was vervolgends een zoo ijverig Christen, dat hij, om het Euangelie te prediken, eene zendelings-reize ondernam, zijnde vol-

(*) Euseb. *Hist. Eccles.* V. 10.

(†) Euseb. *Hist. Eccles.* V. C. 10. philippus sidetes geeft wel, in een *Fragment* bij h. dodwell (*Diss. in Iren. p.* 488. *Sqq.*) eene andere volglijst der Leeräaren dezer School op, makende athenagoras, den verdediger der Christenen, tot derzelven eersten Opziener; vervolgends clemens, en na dezen pantænus. Maar zijn getuigenis strijdt met de tijdrekening, en zijn gezag kan dat van eusebius niet overwegen.

volgends HIëRONYMUS, op begeerte der *Indiänen*, door zijnen Bisschop DEMETRIUS, aan hun gezonden, en dus zelfs in *Indië* gekomen, alwaar hij het Euängelie van MATTHEUS vond, in het *Hebreeuwsch* geschreven, het welk hij, bij zijne wederkomst, mede naa *Alexandrië* bracht, zijnde dit Euängelie, gelijk het verhaal meldt, door den Apostel BARTHOLOMEUS daar gelaten (*). Bij dit verhaal, zal men echter bedacht moeten zijn, dat wij, door deze *Indiänen*, te verstaan hebben de bewoners van *Gelukkig Arabië*, het welk bij de Ouden ook *Indië* heette, bijzonder die, welke bij de Grieken den naam van *Homeriten* dragen (†). Wedergekeerd naa *Alexandrië*, alwaar hij, zoo met de levende stem, als met zijne Schriften de schatten der Godlijke leere ontsloot, boezemde hij der Christelijke Jeugd lust in, om ook de Heidensche Wijsgeerte en Geleerdheid te onderzoeken, en leerde hen, die met het Christendom te verbinden (§), en was dus een Grondlegger van die liefde tot de wereldlijke Geleerdheid, in deze School, wier misbruik naderhand zoo veel onheils gesticht heeft. Van de Schriften van dezen PANTÆNUS heeft niets onze tijden bereikt, dan eene plaats uit zijne Uitleggingen der Heil. Schrift, in welke Uitlegkunde hij bijzonder zal uitgemunt heb-

(*) Vergelijk I. *Deel*, *Bladz.* 227. 228.

(†) ASSEMAN. *Bibl. Orient. T.* IV. *p.* 437.

(§) Dit blijkt uit eenen Brief van ORIGENES, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

hebben, bij CLEMENS *van Alexandrië* (*), waar in hij deze aanmerking voordraagt, dat de Profeeten meermalen in hunne Schriften den tegenwoordigen tijd voor den toekomenden, of ook den voorleeden, gebruiken.

IRENEUS, Bisschop van *Lions*.

Tot hier toe waren die Christen-Leeräars, welke zich door hunne Schriften beroemd gemaakt hebben, grootendeels, uit de Oostersche en Griekfche Gemeenten, doch omtrent dezen tijd, tusschen de jaaren 170 tot 200, heeft zich in het Westen IRENEUS, Bisschop van *Lugdunum* of *Lions* in *Frankryk*, door zijne Godzaligheid en ijver niet alleen, maar ook door zijne Schriften, beroemd gemaakt, alhoewel hij ook eigenlijk uit *Asië*, alwaar hij, in zijne vroege jeugd, nog eenige onmidlijke leerlingen der Apostelen, bijzonder POLYKARPUS, Bisschop van *Smyrna*, gekend en gehoord had, waarom hij ook zelve den naam van *Apostolischen* Leeräar draagt, derwaards gekomen was. — Te *Lions* werd hij door den Bisschop POTHINUS tot Ouderling der Gemeente aldaar verkozen, en door de Christenen aldaar, met bijzondere brieven van aanprijzing der Martelaren van *Lions*, naa *Rome* aan den Bisschop ELEUTHERUS gezonden, om te bewerken, dat de vrede der Kerk, door de verschillen met de *Montanisten*, niet gestoord werde (†). Vervolgends werd hij, na den marteldood van

(*) In *Eclogis ex Prophetar. Script. p.* 1002 *ed. Potteri.*

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 4.

van den ouden Bisschop POTHINUS, dien wij boven verhaald hebben, in deszelfs plaats tot Bisschop te *Lions* verkozen, in welken post hij zich uitmuntend gekweten heeft, door te zorgen voor de voortplanting van het Christendom in die Gewesten, door te waaken tegen alle de valsche leeringen van deze tijden, maar ook door zijne nadruklijke pogingen, bij de hernieuwing van den twist over het vieren van het Paaschfeest, om de buitensporige trotsheid van den Roomschen Bisschop VICTOR te keer te gaan; gelijk wij bij het verhaalen van dien twist zien zullen. Hij overleed in het jaar 202, of wat laater, zonder dat ons blijkt, dat hij, gelijk sommige laater Schrijvers verhaald hebben, den marteldood voor het Christendom geleden heeft.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Zijne Schriften.

Deze ijverige man heeft verscheiden Schriften uitgegeven, welke EUSEBIUS (*) gewaagt, doch van welke allen ons bijna niets dan de bloote naam is overgebleven, zelfs zijn gewigtigst werk, dat hij in het Grieksch schreef, lezen wij, alleen voor een gedeelte, in de oorspronglijke spraak, en voorts in eene Latijnsche overzetting, die, omdat zij al te getrouw bij de letter blijft, veeläl barbaarsch en onverstaanbaar is. Dit Werk bestaat in vijf Boeken, en wordt gemeenlijk IRENEUS *tegen de Ketters* genoemd, eigenlijk, heeft het den titel: *Wederlegging en Omkeering der valschlijk zoogenaamde Wetenschap*, en is ingericht tegen het samenstel van VALENTINUS, en voorts van alle de *Gnostieken*, waar door

(*) *Hist. Eccles.* V. 20. 26.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

door IRENEUS gelegenheid neemt, om, van SIMON *den Magus* af tot TATIANUS toe, alle die genen te gewagen, die, de een min de ander meer, met gelijkſoortige dwalingen, als de *Gnostieken*, besmet waren. Men heeft over dit Werk van IRENEUS verſchillend geöordeeld. De Roomschgezinde Schrijvers hebben doorgaands zeer veel met hem op, omdat zij, in dit Werk, meer dan ééne plaats menen te vinden, die hunne meest geliefdkoosde leerſtellingen begunstigt. De waarheid is, dat IRENEUS, in de daad, vele geleerdheid in hetzelve ten toon ſpreidt, bijzonder zijne kennis van de gevoelens en leerſtellingen der *Gnostieken*, en dat hij hen zeer ijverig en meestäl vrij gelukkig beſtrijdt. Maar aan den anderen kant, is hij op zich zelven een duister Schrijver, en dewijl wij ons met eene ſlechte vertaling behelpen moeten, is hij, in dezelve, dikwijls volſtrekt onverſtaanbaar. Overäl behandelt hij de *Gnostieken*, als krankzinnige dweepers, daar wij echter van velen hunner, bij voorbeeld VALENTINUS en anderen, weten, dat zij geheel niet van vernuft en ſchranderheid ontbloot waren; zonder dat IRENEUS ergens zijn werk maakt, om aan zijne Lezers het verband van het *Gnostiesch* ſamenſtel geregeld op te geven. Verders, haalt hij, in zijne wederlegging, alles te hoop, en wil voor de *Gnostieken*, naar het ſchijnt, in geene ſoort van roem wijken, daaröm ſtelt hij, wanneer zij zich op *Overleveringen* van geheimzinnige leeringen van JESUS beroepen, daar de overlevering tegen, die bij de Kerk bewaard is gebleven; hebben zij *geheime verklaringen* van den Bijbel, hij heeft ook zij-

ne

ne leenspreuken, en geheimzinnige uitleggingen. Voorts is hij ligtgelovig, heeft vele fabelen al te los overgenomen, en zinnelijk grove denkbeelden van een aanstaand rijk van JESUS op deze aarde voorgedragen. Uit dit alles blijkt, dat, hoe veel goeds IRENEUS in dit Werk, met betrekking tot de *Gnostieken*, ook hebbe daargesteld, men zich echter, in andere opzichten, op zijn gezag, niet altijd kan verlaten. Hier komt nog bij, dat, in onzen tijd, SEMLER de echtheid van dit Werk in twijfel heeft getrokken, daar hij vermoedde, dat, of dit Werk van tijd tot tijd met bijvoegzels en inlasschingen, na IRENEUS dood, is vermeerderd, of zelfs wel van een ander in laater tijd, onder IRENEUS naam, geschreven, die de voorrechten van den Bisschop van *Rome* poogde op te vijzelen. Zijne gronden echter voor deze twijfelingen zijn ongenoegzaam, gelijk door anderen is aangetoond, die de echtheid van dit Werk voldoende bewezen hebben. Van dit Werk van IRENEUS zijn, in het begin dezer Eeuw, twee voortreflijke Uitgaven in het licht gekomen, de éene te *Oxford* 1702, door JOAN ERNST GRABE, de andere te *Parys* 1710, door RENATUS MASSUET. Om dienzelfden tijd, heeft CHRISTOPH. MATTH. PFAFF, in de Koninglijke Bibliotheek te *Turin*, nog vier andere kleine Stukjens van IRENEUS in een Handschrift ontdekt, welke in *'s Hage* 1715, en andermaal in het jaar 1743, gedrukt zijn geworden. Doch deze schijnen niet anders te zijn dan vrijë uittrekzels uit het groote werk van IRENEUS zelven, in het welk zij, zaaklijk ten minsten, voorkomen,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Bijzonderheden uit zijne Schriften. Uitbreiding der Christen-Kerk in de Westersche Landen.

te meer, daar het Handschrift, waar uit zij genomen zijn, meer soortgelijke uittrekzels uit Schriften der Kerkvaderen in zich bevatte.

Het zal der moeite waardig zijn, uit dit Werk van IRENEUS, weder eenige plaatzen uit te lezen, die ons eenige bijzonderheden, zoo betreklijk de uitbreiding des Christendoms, ten dezen tijde, en de gave der wonderwerken, als betreklijk de leerstukken en gevoelens bekendmaken.

Wanneer hij spreekt van de overëenstemming der Christenen in éénc en dezelfde leere, die hij tegen over de verschillende meningen der *Gnostieken* onder malkanderen stelt, zegt hij (*): „ Daar zijn in de „ wereld heel verschillende talen, maar nogthans is „ de *kracht der overlevering* (†) ééne en dezelfde. „ Noch de Gemeenten, die in *Duitschland* gevestigd zijn, geloven anders, noch die in *Spanje*, „ en onder de *Celten* (*Gallië*), noch die in het „ *Oosten*, noch in *Egypte*, noch in *Libyë*, noch „ die gesticht zijn, in het *midden* der wereld." Deze laatste spreekwijze duidt allerwaarschijnlijkst aan, de

(*) I. *Boek*, *Hoofdst.* 10.

(†) Dewijl IRENEUS te dezer plaatze, in het voorgaande en volgende, deze spreekwijze verwisselt, met die van *geloof*, *prediking*, *symbolum* of *algemeene belijdenis*, moet men besluiten, dat hij, hier ten minsten, door *overlevering*, niet anders dan de oorspronglijke en bewaarde leere van de Christenen verstaat, en de *kracht der overlevering* zal *de grondleerstukken* van dit geloof betekenen.

de binnengewesten van het *Romeinsche* Rijk, in tegenstelling der opgenoemde, die op de Grenzen van dat Rijk gelegen zijn. Uit deze plaats kan men, eenigzints, opmaken, hoe verre zich het Christendom, ten dezen tijde, door het geheele Romeinsche Rijk hebbe voortgeplant. Wij moeten echter het gezegde van IRENEUS, met eenige behoedzaamheid, opvatten. Dat PAULUS de Apostel in *Spanje* geweest zij, en daar Christen-Gemeenten gesticht hebbe, wordt verhaald, maar is niet boven allen twijffel geplaatst (*), en het geen men van de verrichtingen van den Apostel JAKOBUS, in dat Land, in later tijd verteld heeft, is fabelächtig (†), gelijk ook dat eenigen van JESUS leerlingen, en bijzonder DIONYSIUS de *Areopagiet*, in *Gallië*, en EUCHARIUS, VALERIUS, en MATERNUS, leerlingen van den Apostel PETRUS, Gemeenten zouden gesticht hebben in *Keulen*, *Trier*, *Luik* enz. terwijl dit alles enkel toetefchrijven is, aan de zucht der Gemeenten, naar de eere, van door Apostelen, of derzelver onmidlijke leerlingen, gesticht te zijn. Boven in dit *Deel* (§) hebben wij gezien, dat het Christendom eerst onder MARCUS AURELIUS in *Gallië* gevestigd is, en toen misschien zich enkel tot de steden *Lugdunum* (*Lions*) en *Vienne* bepaald heeft, IRENEUS spreekt niets van *Brittannië*, allhoewel men ook derwaards JOSEF van

(*) I. *Deel*, *Bladz.* 243. 244.

(†) Aldaar *Bladz.* 177.

(§) *Bladz.* 185.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

van *Arimathea* heeft laten reizen, en veel weet te vertellen van eenen Koning van dat Eiland, LUCIUS genaamd, die van den Romeinschen Bisschop ELEUTHERUS eenige Leeräaren zou verzocht hebben, om zijne onderdanen in het Christendom te onderwijzen. Evenwel is het niet onmooglijk, dat, om dezen tijd reeds, Christenen uit *Gallië* de eerste kennis van hunnen Godsdienst in *Brittannië* gebracht hebben, dewijl wij toch zullen zien, dat in ons Vaderland, of in *Friesland*, de eerste zendelingen van het Christendom uit *Brittannië* zijn aangekomen. Door *Germanië*, waar IRENEUS van spreekt, kunnen wij, insgelijks, niet meer verstaan, dan dat gedeelte van *Duitschland*, langs den linkeoever van den *Rhyn* en langs den *Donau*, waar de Romeinen hunne Volkplantingen hadden (*).

Wondergaven bij de Christenen.

Eene andere merkwaardige plaats in dit Werk van IRENEUS is die, in welke hij het volgende getuigt, van de nog voortduurende *wondergaven* onder de Christenen (†). Sprekende van de *Gnostieken*, en andere Dwaalleeräaren, zegt hij: „ Men zegt wel „ van hun, dat zij allerhande wonderen doen, maar „ zij

(*) Men vergelijke hier, met betrekking tot ons Vaderland, WAGENAAR *Vaderl. Geschied.* I. *Deel*, *Bladz.* 338 volgg. en met betrekking tot *Gallië*, *Brittannië*, en *Germanië*, MOSHEIM *Nodige Ophelder.* II. *Deel*, *Bladz.* 12 volgg.

(†) *Libr.* 2. *Cap.* 31. en 32. welke plaats ook aangehaald is bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* V. 7.

„ zij kunnen aan blinden het gezicht, aan dooven „ het gehoor niet geven, noch alle duivelen uitdrij- „ ven, behalven die, welke van hun zelve ingelaten „ worden, zo zij nogthans dit ook doen; ook kun- „ nen zij, geene zwakken, of kreupelen, of geraak- „ ten, of die aan eenig ligchaamsdeel ongefteld „ zijn, genezen, zoo veel fcheelt het, dat zij eenen „ dooden zouden opwekken, gelijk de Heere en de „ Apostelen, door het gebed, opgewekt hebben, ja „ ook, onder de broederen (Broederfchap) velen „ dikwijls, wanneer, in den nood, de geheele Ge- „ meente van eene plaats zulks begeerde met vasten „ en vele gebeden, waar door de geest des overle- „ denen wederkeerde, en de mensch aan de gebe- „ den der Heiligen gefchonken werd." — „ Doch, „ indien zij mogten zeggen, dat dergelijke wonderen „ door den Heere alleen in fchijn verricht zijn, zul- „ len wij hen tot de Profeetifche Schriften leiden, „ en daar uit aantonen, dat alles dus van hem voor- „ zegd en gewislijk gefchied, en dat hij alleen de „ Zoon van God is; waaröm ook in zijnen naam, „ de genen, die waarlijk zijne leerlingen zijn, van „ hem deze genade ontvangen hebbende, tot heil „ der overige menfchen, naar mate elk deze gave „ van hem verkregen heeft, dit verrichten. Te we- „ ten, fommigen drijven krachtig en waarlijk duive- „ len uit; zoo dat ook dikwijls zij, die van booze „ geesten gereinigd zijn, gelooven, en in de Kerk „ blijven. Anderen hebben eene voorwetenfchap van „ het toekomende en gezichten, en profeetifche „ voorzeggingen. Anderen genezen kranken, door

„ op-

II BOEK V Hoofdft. na C. G. Jaar 180. tot 193.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ oplegging der handen, en herſtellen hen in gezond„ heid; zelfs, gelijk wij zeiden, dooden zijn opge„ wekt, en nog verſcheiden jaaren bij ons gebleven. „ Wat dan? Men kan het getal niet berekenen der „ gaven, welke de Kerk, door de geheele wereld, „ van God ontvangen hebbende, in den naam van „ JESUS CHRISTUS, die onder PONTIUS PILATUS ge„ kruist is, daaglijks tot heil der Heidenen verricht, „ niemand bedriegende, en geen geldwinst zoeken„ de. Want, gelijk zij het van God om niet ont„ vangen heeft, bedient zij het ook om niet." — Op eene andere plaats zegt hij nog: „ Gelijk wij „ ook vele broederen in de Kerk hooren, die pro„ feetiſche gaven hebben, en door den geest veler„ hande talen ſpreken, die ook, tot algemeen nut, „ de verborgen dingen der menſchen in het open„ baar brengen, en de geheimen van God ontvou„ wen." —— Dat de buitengewone gaven van den Godlijken Geest nog eenen geruimen tijd bij de Christenen, na den dood der Apostelen gebleven zijn, wordt algemeen door de oude Christen Schrijvers getuigd (*); men heeft dit getuigenis ook vrij algemeen, bijzonder uit hoofde van deze plaats van IRENEUS, laten gelden, als welke zoo ſtellig ſpreekt, en wel bij gelegenheid der wederlegging van Ket-

(*) Wij hebben hier voor in dit *Deel*, *Bladz.* 32. 33. uit EUSEBIUS gezien, hoe die Leeraars, welke, onder TRAJANUS arbeidden, aan de voortplanting van het Christendom, hunne prediking ook met wonderwerken verzelden.

Ketters, dat men, ten minsten, wat de hoofdzaak aangaat, naauwlijks eenigen twijfel kon overhouden; tot dat, in onzen tijd, in *Engeland*, CONYERS MIDDLETON, in een Werk, welk hij noemde, *A free inquiry into the miraculous Powers* enz. *London* 1749 in 4to., dit getuigenis regelrecht aantastte, en volstrekt ontkende, dat de buitengewoone of wondergaven, na den dood der Apostelen, hebben voortgeduurd (*). Dit Geschrift heeft aanleiding gegeven tot vele voor- en tegenschriften, over dit onderwerp. Men heeft onder anderen tegen deze plaats van IRENEUS uitgezonderd, dat hij algemeen spreekt, zonder eenig bijzonder voorbeeld aan te haalen; maar, schoon hij geene bijzondere gevallen, met name der personen, aanhaalt, echter spreekt hij zoo verzekerd, dat men zijn getuigenis niet maar zoo los verwerpen kan, te min, omdat toch de Heidenen zelve dit wondervermogen bij de Christenen hebben erkend, daar zij hetzelve zochten te verzwakken, door insgelijks zich op wonderwerken te beroepen. Ook zou het weinig afdoen, al had IRENEUS bijzondere gevallen en personen genoemd, alzoo men niet behoeft te twijfelen, of ook daar tegen zouden zwarigheden gevonden en ingebracht zijn. Men heeft gezegd, IRENEUS spreekt van de gave der talen, en ondertusschen erkent hij zelve, die voor zich niet te

(*) Men zie MOSHEIM *Nod. Opheld.* II. *Deel*, *Bladz.* 54. In onzen tijd heeft, onder anderen GIBBON, in zijne *Geschiedenis van den val des R. Rijks*, dit gevoelen van MIDDLETON voorgestaan en beweerd.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

te bezitten; IRENEUS spreekt van de gave van gezichten en voorzeggingen, als aan *vele* Broederen geschonken, daar wij echter lezen (*), dat, toen de *Montanisten* zich begonnen berucht te maken, door hunne verrukkingen, gezichten, en voorzeggingen, de Gemeenten, daar over, als over *eene nieuwigheid*, verbaasd stonden; eindelijk, wanneer IRENEUS gewaagt van de gave, om kranken te genezen, en dooden op te wekken, beroept men zich op eene plaats uit THEOFILUS *van Antiöchie* (†), van wien wij boven (*Bladz.* 174.) gewaagd hebben, in welke hij zijnen vriend AUTOLYCUS, die van hem eischte, dat hij hem eenen opgewekten doode vertoonen zou, eenvouwig daarmede afzet, dat hij onredelijk handele, dewijl hij eerst *zien*, en dan gelooven wilde enz. in plaats van hem, daadlijk, tot een voorbeeld van die natuur te wijzen, waar aan het hem niet ontbroken kon hebben, indien het gezegde van IRENEUS waarheid behelsde. Deze uitzonderingen kunnen nogthans iemand, die wel denkt, niet voldoende voorkomen. Men make slechts deze ééne aanmerking, dat de Ouden, en dus ook IRENEUS, te dezer plaatze, niet zeggen, dat de wondergaven algemeen, maar alleen, dat zij aan sommigen geschonken waren; ook zeggen zij niet, dat deze dezelve, naar welgevallen, konden oefenen, maar gelijk IRENEUS hier uitdruklijk opmerkt, alleen in geval van *noodzaaklijkheid*, tot *heil* en *nut* der menschen, en wanneer de

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 16.

(†) *Advers.* AUTOLYCUM *Libr.* I. §. 18.

de *gantsche* Gemeente ze met *vasten* en *vele gebeden* verlangde. Met deze aanmerking vervalt de tegenwerping; die daar uit genomen is, dat IRENEUS zelve de gave der talen niet bezeten heeft; nu heldert zich ook de bedenking op, omtrent de bevreemding der Gemeenten bij de verschijning der *Montanistische* Profeeten; en wat de plaats uit THEOFILUS betreft, men zal geheel niet kunnen verwachten, dat, op den ongerijmden eisch van eenen Heiden, terstond een wonderwerk zou gebeuren, bijzonder, daar hij dezen eisch eigenlijk deed met betrekking tot de leere van de opstanding der dooden, waaromtrent zoo vele bewijzen konden aangevoerd worden, dat men van hem, die daar door zich niet liet overreden, zeggen kon: Indien zij dezen geen geloof geven, zouden zij ook niet geloven, al ware het ook, dat iemand uit de dooden opstond. Wat nu de hoofdzaak zelve betreft, men geve toe, dat de oude Christen Schrijvers de voorbeelden der wonderwerken, na den dood der Apostelen, in getal eer vergroot dan verkleind hebben; dat men somtijds voor wonderwerken heeft gehouden, die het echter niet waren; dat men veelal ligtgelovig, en wanneer het op het wederleggen van Ketters aankwam, in de keuze der bewijzen, niet zeer kiesch is geweest; men voege 'er bij, dat, ten opzichte der profeetische gaven, IRENEUS misschien ook te groote gedachten van de *Montanisten* hebbe gemaakt: nogthans blijft dit altijd over, dat 'er, onder de bovengemelde bepalingen, geene reden is, om, tegen de algemeene overëenstemming der oude Schrijvers aan, volstrekt

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

te ontkennen, dat niet, in sommige gelegenheden, de blijken van bijzondere wondergaven zich nog hier en ginds onder de Christenen ten dezen tijde vertoond hebben; en op deze wijze heeft MIDDLETON zelve, in zijn laatste antwoord, na zijnen dood, uitgekomen, zich zelven verklaard (*).

Algemeene leere der Christenen, volgends IRENEUS.

Verders weten wij uit IRENEUS, welke de hoofdsomme der leere geächt werd te zijn, in welke alle echte Christenen overeenstemden, volgends het onderwijs van de Apostelen, en in welke geen Leeraar, hoe aanzienlijk ook, verändering vermogt te brengen, hoe zeer het vrijstond, over bijzondere onderwerpen naarvorschingen te doen, en zijn gevoelen te verklaren: „ De Kerk," zegt hij (†), „ zoo „ ver zij ook door de geheele wereld, en tot aan „ de einden der aarde verspreid is, heeft van de „ Apostelen en derzelver leerlingen het geloof in „ éénen God den Vader, den Albevatter, die den „ Hemel, de Aarde, de Zee, en al wat daar in is, „ geschapen heeft — en in den éénen CHRISTUS JE„ SUS, den Zoon van God, die, om onze Zaligheid „ mensch is geworden — en in den Heiligen Geest, „ die de Godlijke huishoudingen, en de toekomsten, „ dóor de Profeeten, heeft gepredikt, als ook de „ geboorte uit eene Maagd, en het lijden, en de „ opstanding uit de dooden, en de lichaamlijke op„ neming in de hemelen van onzen geliefden Heere „ JESUS CHRISTUS, eindelijk, zijne wederkomst van

„ den

(*) Zie MOSHEIM *l. c. Bladz.* 58.

(†) *Libr.* I. C. 10.

,, den hemel in de heerlijkheid des Vaders, om alles ,, weder tot één te verzamelen, en alle vleesch van ,, al het menschdom op te wekken, opdat zich voor ,, CHRISTUS JESUS onzen Heere, en God, en Zalig- ,, maker, en Koning, naar het welbehagen des on- ,, zichtbaren Vaders, alle knie buige der genen, die in ,, den hemel, op en onder de aarde zijn, en alle ton- ,, ge hem belijde, en opdat hij een rechtvaardig oor- ,, deel houde over allen, de geestelijke Boosheden, ,, en de Engelen, die gezondigd hebben, en afge- ,, vallen zijn, en de Godlozen en onrechtvaardigen, ,, ongerechtigen, en Godlasterende menschen, in het ,, eeuwig vuur werpe, maar aan de rechtvaardigen, ,, en heiligen, en die zijne geboden bewaard heb- ,, ben, zoo die van eersten af in zijne liefde geble- ,, ven zijn, als dien hij, op hunne bekeering, het ,, leven gegeven heeft, onverderflijkheid schenke, en ,, hen eeuwige heerlijkheid deelächtig make!" Men kan deze korte opgave der leere van de Christenen aanmerken, als één der eerste ontwerpen van die Algemeene Geloofsbelijdenis, die naderhand onder den naam van de *Apostolische* in de Kerk is aangenomen (*); voorts behelst zij wezenlijk volkomen dezelfde eenvouwige, kunsteloze, en verstaanbare leere van het Christendom, die wij ook in de Schriften van JUSTINUS den *Martelaar* ontmoet hebben (†), en

(*) Wij hebben van dezelve gehandeld, I. *Deel*, *Bladz.* 325.

(†) Zie boven in dit *Deel. Bladz.* 112.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

en die zoo veel verschilt van die duistere en dikwijls onbestaanbare spitsvinnigheden, die ons, over verscheiden leerpunten, bij Kerkelijke Leeräars reeds zijn voorgekomen.

Goochelarijën van MARCUS en de Marcosianen.

Wanneer IRENEUS, bij tegenöverstelling tegen de overëenstemming der Christenen, spreekt van de verdeeldheid in gevoelens onder de *Valentinianen*, onder welke VALENTINUS zelve en zijne voornaamste aanhangers, SECUNDUS, EPIFANES, PTOLEMEUS, COLARBASUS, en MARCUS, met zich zelven en onderling, in gevoelens verschilden, meldt hij ons (*) verscheiden bijzonderheden van dezen MARCUS, die zich door toverkunsten, liever zouden wij geloven, als een geestelijk goochelaar, door kunstenarijën, berucht maakte. Dus wendde hij voor, bij het vieren van het Heilig Avondmaal, waarbij hij zich van eene lange en omslachtige inzegening bediende, dat hij witten wijn in rooden veränderde, of dat zelfs op zijn gebed *bloed* in den kelk druppelde. IRENEUS beschuldigt verders de *Marcosianen* van geweldige verdraajingen der Heilige Schrift, hij spreekt van hunne gevoelens, omtrent het geen zij den naam van *verlossing* geven, en van het onderscheid, dat zij stelden tusschen den *dierlijken* Doop, tot vergeving der zonden, en den *geestelijken* tot *verlossing*; en bericht, dat zij het water in den Doop met *olie* mengden, en meer dergelijke zaken.

Boete bij

In dat zelfde laatst aangehaalde Hoofdstuk, maakt IRE-

(*) *Libr.* I. C. 13. *Sqq.*

IRENEUS, in het voorbijgaan gewag van de *Boete* of *Boetvaardigheid*, tot welke de leden der Christelijke Kerk verpligt waren, als ter voldoening, wanneer zij de Gemeente geërgerd of beledigd hadden. Hij noemt ze ἐξομολογησις (*Belijdenis*) omdat zij een' aanvang nam, met eene openbare belijdenis der gepleegde misdaad, terwijl zij zich in traanen, weeklagten, en vele andere tekenen van leedwezen en berouw, voor een' langer of korter tijd, openbaarde. Wij zien daar uit, hoe de Christenen, ten dezen tijde, de Kerkelijke tucht hebben in acht genomen, om alle ergernisſen en opſpraak van hunne Gemeente af te weeren (*).

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

de Christenen.

Iet over de vraag, of de Christenen van dezen tijd ook kinderen gedoopt hebben?

Bij de vraag, of de Christenen, van eerſten af, ook hunne kleine kinderen gedoopt hebben? is de volgende plaats uit dit Werk van IRENEUS (†) niet voorbijgegaan geworden: van JESUS CHRISTUS zegt hij daar, dat hij alle leeftijden, van kind, jongeling, man enz. beleefd heeft, „ dewijl hij gekomen was, om allen door zich zelven zalig te maken, allen, zeg ik, die door hem tot God *wedergeboren* worden, kinderen, kleinen, knaapen, jongelingen en ouden. Daaröm is hij, door alle leeftijden gekomen, en voor de kinderen een kind geworden, de kinderen *heiligende*, onder de kleinen een kleine, *heiligende* hen, die dezen leeftijd hebben, te gelijk ook voor dezen een voorbeeld geworden zijnde, van Ouderliefde (*pietatis*,) deugdzaamheid, en onderwerping." enz. Men meent, in de-

(*) Vergelijk I. *Deel*, *Bladz*. 349. 350.

(†) *Libr*. II. *Cap*. 22.

II BOEK V Hoofdst. na C. G Jaar 180. tot 193.

deze woorden een bewijs te vinden, van het gebruik van den Kinderdoop, waar van tot hier toe, bij de Kerkelijke Schrijvers, geen uitdruklijk gewag gemaakt wordt, omdat de woorden *wedergeboorte*, en *wedergeboren* worden, door onzen IRENEUS elders, gelijk ook door JUSTINUS den *Martelaar*, van den *Doop* gebruikt, en daar op toegepast worden, waaröm men het gezegde, *allen, die tot God wedergeboren worden*, verklaart, *allen, die in God gedoopt worden*. Hier komt bij, dat TERTULLIANUS, onmidlijk na dezen tijd, ons van het gebruik des *Kinderdoops* onder de Christenen bericht geeft. Het één en ander moge eenen fchijn hebben, echter kan men, met gefchiedkundige zekerheid, het gebruik van den Kinderdoop, uit deze plaats, niet bewijzen; alzoo men niet meer kan zeggen, dan dit: de fpreekwijze *wedergeboren worden tot God*, *kan van den Doop verftaan worden*, doch zij *kan* ook in eenen anderen zin worden opgevat; en deze onzekerheid blijft, alfchoon men in aanmerking neemt, dat zij hier, met de fpreekwijze, *heiligen*, verwisfeld wordt. Men moet derhalven erkennen, dat 'er, vóór TERTULLIANUS, geene duidelijke gefchiedkundige berichten zijn van het gebruik, om ook kinderen te doopen, onder de Christenen.

Gebruik der overleveringen.

Even vruchteloos beroepen zich zulken op IRENEUS, die aan de *mondelinge overleveringen*, van de Apostelen oorfpronglijk, doch niet in hunne Schriften opgetekend, geern een groot gezag toekennen. Het is waar, in het *Derde Boek* van zijn Werk, beroept hij zich, ten fterkften, op de *overlevering*, door wel-

welke, wegens de onäfgebrokene opvolging der Bisschoppen, tot op zijnen tijd, de leere der Apostelen bewaard is gebleven. Onder anderen verdienen de volgende woorden (*) bijzonder naauwkeurige opmerking. „ Maar, alzoo het te lang is, in dit „ Werk, de opvolgingen van alle Gemeenten op te „ tellen, beroepen wij ons alleenlijk op die *overle-* „ *vering* der grootste en oudste, en aan allen be- „ kende, door de twee alleruitmuntendste Apostelen „ PETRUS en PAULUS gegrondde en gestichtte Ge- „ meente, welke zij van de Apostelen heeft; en op „ het aan de menschen verkondigd, en door de op- „ volging der Bisschoppen tot ons gekomen Geloof, „ waardoor wij allen beschamen, welke, op eeniger- „ leië wijze, *anders*, *dan het behoort*, het zij uit „ eigenliefde, of uit ijdele eerzucht, of uit blind- „ heid, en verkeerde beginzelen, iet *verzamelen*. „ Want, tot deze Gemeente behoort, uit hoofde „ van hare bijzondere (of magtiger) voortreflijkheid „ (*propter potiorem*, of *potentiorem*, *principalitatem*,) „ de geheele Kerk, dat is, alle gelooven, van alle „ plaatzen, saam te komen, als in welke altijd die „ *overlevering*, welke van de Apostelen oorsprong- „ lijk is, van die genen bewaard is geworden, die „ van alömme zijn." Hoe sterk deze gezegden ook schijnen te spreken, het is 'er nogthans ver af, dat zij iet, ten voordeele van het gezag van mondelinge overleveringen, buiten de Heilige Schrift, beslissen zouden, mids wij dezelve, in hunnen rechten

(*) *Libr*. III. C. 3.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

ten zin, en naar de bedoeling van IRENEUS, op te maken uit het verband, waar in zij voorkomen, beschouwen. Het onderwerp is gewigtig genoeg, om ons daar over eenige aanmerkingen te veröorloven.

Vooreerst, merk ik aan, dat het woord παραδοσις, *traditio*, *overlevering*, in meer dan éène betekenis, bij de Oude Christen Schrijvers genomen wordt. Het betekent niet alleen *leeringen* of *voorschriften*, die van de Apostelen oorspronglijk zullen zijn, zonder dat zij in derzelver Schriften zijn opgetekend, zoo als men het woord *traditie* en *overlevering*, in laater tijden, doorgaands verstaan heeft, maar het betekent ook de leere der Apostelen, zoo als zij vervat is, in de Schriften der Apostelen, en komt dus zoo wel van eene *schriftelijke*, als *mondelijke*, overlevering bij de Ouden voor, met één woord, in de betekenis van *de leere* van JESUS en de Apostelen. En van deze laatste betekenis zijn zelfs verscheiden voorbeelden bij IRENEUS zelven (*).

Ten tweeden. Onder dezen naam begrepen de Christenen zeer dikwijls, het geen wij onder den naam van *Anecdoten* begrijpen. Men stelde 'er onder de Oude Christenen groot belang in, om zoodanige bijzonderheden van daaden en gezegden van JESUS en de Apostelen te weten, en wij hebben boven (†) reeds gezien, hoe PAPIAS 'er bijzonder werk van gemaakt heeft, om dezelve te verzamelen; ook nam men tot zoodanige berichten zijnen toevlucht, wan-

(*) Zie boven *Bladz.* 234. (†) *Bladz.* 33. 34.

wanneer 'er verschil viel over zekere gebruiken of plegtigheden, waarömtrent de Apostelen, in hunne Schriften niets bepaald, maar de schikkingen aan de vrijheid der Gemeenten gelaten hadden, gelijk in het verschil over het *Pascha* (*); eindelijk, wanneer zekere nieuwe inrichtingen waren opgekomen, wilde men dezelve geern van de Apostelen afgeleid hebben, waar aan de *Apostolische Vastſtellingen* en *Kerkregelen*, grootendeels haren oorſprong verschuldigd zijn (†). Doch, ons is reeds in PAPIAS en anderen gebleken, en zal ook in IRENEUS blijken, hoe ligtelijk, langs dezen weg, allerhande *Fabelen* en *Verdichtzelen* geloof hebben gevonden; ook leerde het verschil over het *Paaschfeest*, hoe onzeker en onëens men, dikwijls, omtrent zoodanige overleveringen was.

Eene derde aanmerking is: Uit de voorgaande Geschiedenis, is ons ten overvloede gebleken, dat de *Gnostieken*, naderhand de *Montanisten*, en anderen, en dus de Dwaalleeraars, de genen geweest zijn, die zich, omdat zij hunne gevoelens uit de Heilige Schrift niet konden goedmaken, op de *overlevering*, of op zekere leeringen beroepen hebben, die JESUS en zijne Apostelen aan volmaakter Christenen hadden toevertrouwd, terwijl de Christenen, met alle recht, zich daar tegen verzet hebben, dewijl zij, zoodanig grondbeginzel eenmaal toelatende, daaglijks voor het gevaar blootſtonden, dat men hun nieuw ver-

(*) Zie *Bladz.* 126.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 327 volgg.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

verzonnen en eigenwillige leeringen of gebruiken, als van God bevolen, zou opdringen. IRENEUS zelve, merkt dit aan (*), dat de Ketters daarom in zoo verschriklijke dwalingen vervallen zijn, omdat zij zich niet aan de Godlijke Schriften gehouden hebben. Hij legt hun de tegenwerping in den mond, dat „ de „ waarheid uit de schriften niet kan gekend worden, „ van die genen, wien de *overlevering* onbekend is; „ want, dat PAULUS gezegd heeft: *wij spreken de* „ *wijsheid onder de volmaakten.*" Maar, voegt hij 'er bij, „ elk van hun noemt deze wijsheid dat ge- „ ne, wat hij zelve uitgevonden, dat is, verdicht „ heeft, zoodat de waarheid dan bij VALENTINUS, „ dan bij MARCION te zoeken zou zijn (†)." IRENEUS leert, integendeel, wijdlopig tegen de *Gnostieken*, dat men zich aan den Bijbel moet houden, zonder, te nieuwsgierig en vermetel, onze vragen en onderzoekingen te verdubbelen, bijzonder omtrent onderwerpen, die het bereik van ons verstand te boven gaan (§), ook wederlegt hij de Ketters, in dit gantsche werk, uit de Bijbelboeken; waar uit

Mijne vierde aanmerking voortvloeit. IRENEUS verstaat hier, door *overlevering*, in het gemeen de *leere* der Apostelen, zoo als die in de Kerk bewaard is gebleven, doch niet eene andere, dan die in hunne Schriften vervat is, maar volmaakt dezelfde, en hij beroept zich op derzelver bewaring, door de opvolging.

(*) *Libr.* II. *C.* 11.
(†) *Libr.* III. *C.* 2.
(§) *Libr.* II. *Cap.* 27. 28.

ging, bij tegenſtelling tegen zulken, die door de overlevering wilden goedmaken, het geen zij geene kans zagen, uit de Heilige Schrift te bewijzen. Zij kunnen, zegt IRENEUS, geene zekerer overlevering hebben, dan die in de Christen Kerk, bijzonder bij de Gemeente te *Rome*, bewaard is gebleven; daar zou men toch van zulke geheimen, als van welke de *Gnostieken* zoo breed opgaven, iet hebben moeten weten, indien 'er zulke geweest waren. Maar deze Kerk weet daar niets van. IRENEUS zegt geheel niet, dat men de *overlevering* dezer Kerk, of in 't gemeen, de *overlevering*, als een' regel zou moeten volgen, vooräl wanneer het getuigenis der Heil. Schrift beſliſſend ſpreekt, of 'er mede ſtrijdt, zelfs zegt hij nergens, dat 'er een enkel leerſtuk is, het welk *alleen* door mondelijke overlevering zou voortgeplant en bewaard zijn gebleven. Dus luiden zijne eigene woorden: „ Geſteld ook, dat de Apos„telen zekere verborgene geheimen geweten had„den, die zij afzonderlijk en heimlijk aan de vol„maakten geleerd hadden, dan zouden zij die zeer „zeker hebben overgeleverd aan die genen, aan „welke zij de Gemeenten zelven toevertrouwden (*)."

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Men kan, derhalven, bij de vraag over het gezag der *overleveringen*, zich niet op IRENEUS beroepen, hoe zeer hij zich ſterk ten voordeele van dezelve ſchijnt uit te laten; maar misſchien zal de bovenaangehaalde plaats meer kracht hebben, om te bewij-

Aanzien en gezag der Kerk van *Rome*.

(*) *Libr.* III. *C.* 3.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

wijzen, dat men het aanzien en gezag der *Roomsche* Kerk, boven alle anderen, toen reeds erkend hebbe. Ook dit geloof ik niet. SEMLER heeft uit deze plaats een bewijs willen ontleenen, dat dit geheele Werk niet van IRENEUS, maar van laater oorsprong is, omdat 'er de Kerk van *Rome* zoo hoog in verheven wordt, het geen toch zoo vroeg niet heeft kunnen geschieden. Anderen hebben vermoed, dat deze plaats, door eene laater hand, hier, in het werk van IRENEUS zal ingelascht zijn! Noch het een noch het ander heeft genoegzamen grond voor zich; ook hebben wij zoo geweldige hulpmiddelen niet nodig. Men merke aan, dat het te veel gewaagd is, het aanzien en gezag der Kerk van *Rome* te willen vestigen, op eene plaats, die wij, niet in den oorspronglijken Tekst, maar slechts in eene barbaarsche en genoegzaam onverstaanbare vertaling hebben. Wat is toch *potior*, of gelijk andere lezen, *potentior*, *principalitas?* Waarschijnlijk heeft in het Grieksch gestaan: δι' ἱκανότεραν ἀρχαιοτάτην, *wegens genoegzame oudheid*, en de woorden van IRENEUS hebben dezen zin: „ De leere der Apostelen is bij „ alle de Gemeenten der Christenen, bij de opvol- „ ging van derzelver Opzieners, bewaard gebleven; „ dit van elke derzelven in het bijzonder aan te „ tonen, zou te omslachtig wezen, daaröm zal hij „ zich alleen bij de Gemeente van *Rome*, *die zeer* „ *groot en zeer oud*, *en van de Apostelen* PETRUS „ *en* PAULUS *gesticht is*, bepalen, en daarmede de „ genen, die verkeerde besluiten trekken, bescha-

„ men.

„ men. Trouwens, wegens deze *genoegzame oud-* „ *heid*, moet toch de *geheele Kerk*, dat is de gelovi- „ gen van alle gewesten, daarmede *overeenkomen* (*con-* „ *venire*,) in welke (*geheele* of *algemeene* Kerk,) „ altijd die *leere* (*traditio*), welke van de Apostelen „ oorspronglijk is, bewaard is gebleven." En hier op laat IRENEUS, onmidlijk, volgen: „Dus is het „ ook bij de Gemeenten te *Smyrna* en *Efeze*." In de laatste had hij zelve POLYKARPUS nog gekend. „ Men moet dus," vervolgt hij, „ de waarheid „ niet bij nieuwlings opgekomen Ketterijën zoeken, „ die men zoo gemaklijk bij de Kerk," (in 't gemeen, hij spreekt niet van de *Romeinsche* Kerk in 't bijzonder,) „ hebben kan." Uit dit alles blijkt duidelijk, dat IRENEUS, noch ten opzichte van gezag, noch zelfs van oudheid, de Kerk van *Rome* boven alle Gemeenten der Christenen verheft, maar dat hij zich op alle de Gemeenten, of op de algemeene Kerk, beroept, als de zuivere leere der Apostelen bewaard hebbende. Dat hij bijzonder de Kerken van *Rome*, *Smyrna* en *Efeze* noemt, daar van is de eenvouwige reden, omdat hij, met dezelve, bijzonder bekend was, en, het geen hier, met betrekking tot de *Roomsche* Kerk, verdient in het oog gehouden te worden, omdat, onder de *Westersche* Gemeenten, die van *Rome*, in oudheid en grootte, gewis uitmuntte, voornaamlijk, dewijl de Gemeente van *Lions*, bij welke IRENEUS Bisschop was, nog zeer jong was, gelijk wij boven gezien hebben. Hoe zou ook IRENEUS de Gemeente van *Rome*, als de oudste van alle Kerken in het gemeen, hebben kunnen roemen? Hij wist immers,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

mers, dat in het Oosten ouder Gemeenten waren, door de Apostelen gesticht, vóór dat PAULUS te *Rome* gekomen was? Ook zullen wij, in het vervolg, zien, dat IRENEUS geen zoodanig gezag aan de Gemeente van *Rome* heeft toegekend, of hij verzette zich ten ijverigsten tegen het gedrag van deszelfs Bisschop VICTOR, toen deze de paalen van Christelijke bescheidenheid en broederlijke verdraagzaamheid te buiten ging. Na deze waarnemingen, behoeven wij niet te zeggen, dat, in allen gevalle, IRENEUS hier slechts voor zich zelven zou spreken, en, dat, hoe groot ook het aanzien ware, het welk de Kerk van *Rome* mogt gehad hebben, onder de Westersche Kerken, ten tijde van IRENEUS, dit toch geen bewijs zou wezen voor eenig gezag of aanzien van die Gemeente in *laater* tijd, alzoo het toch altijd te bewijzen zou staan, dat derzelver tegenwoordige *overleveringen* en *leere* (*Traditio*), volkomen, en onveränderd, dezelfde zijn, als die van deze Kerk, ten tijde van IRENEUS.

Leere omtrent het Avondmaal.

Niet min heeft men zich, in den strijd, over de verändering van het brood en den wijn in het Avondmaal, en den wezenlijken aart van deze Godsdienstplegtigheid, op IRENEUS beroepen, waaröm het den Lezer niet onäangenaam kan wezen, 's mans eigene woorden hier te lezen, welke wij weder, met eenige korte aanmerkingen, zullen paaren, ten einde de lezer te beter in staat zij, om zelve te oordeelen. Dus schrijft hij, (*) daar hij tegen de *Gnostie-*

(*) *Libr.* IV. *C.* 17.

tieken, te recht, betoogt, dat de offeränden onder het Oude Testament, Gode niet onbetaamlijk waren, dewijl daarmede het waare offer tevens werd aangeduid, te weten, geloof, gehoorzaamheid, en deugd: „Ja de Heiland, toen hij zijnen leerlingen „aanwees, Gode de eerstelingen te *offeren* uit zijne „schepzelen, niet als of hij die behoefde, maar „opdat zij niet onvruchtbaar of ondankbaar zouden wezen, nam hij zulk brood, dat uit de „schepzelen is, en gedankt hebbende, sprak hij: dit „is mijn ligchaam. Insgelijks heeft hij den drinkbeker, die uit het schepzel is, hetwelk ook voor „ons is, zijn bloed genoemd, en daar door eene „nieuwe *offerände* des Nieuwen Testaments geleerd, „welke de Kerk, van de Apostelen ontvangen hebbende, door de geheele Wereld, aan God *opöffert*, hem, die ons ons voedzel schenkt, de eerstelingen zijner gaven in het Nieuwe Testament. „Hier van spreekt MALEACHI (I. 10, 11.) allerduidelijkst, daar door te kennen gevende, dat het „oude volk heeft opgehouden aan God te offeren; „maar dat nu aan alle plaatzen eene *offerände*, en „wel eene *reine*, aan God wordt opgeöfferd; en dat „zijn naam verheerlijkt wordt onder de Heidenen — (*) Derhalven wordt het *offer* der Kerk, „hetwelk de Heere geleerd heeft, in de geheele „Wereld te offeren, bij God voor een rein offer „gerekend, en is hem aangenaam. Men moet Gode derhalven de eerstelingen zijner schepzelen opöf-

„ fe-

II BOEK. V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

(*) *Cap.* 18.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ feren, gelijk ook MOSES zegt: *Gij zult niet ledig* „ *verschijnen*. Ook is het *geslacht* der offeränden, „ (de offeränden in 't gemeen,) niet afgekeurd; „ want daar waren offeränden, zij zijn ook hier; „ offeränden bij het Joodsche volk, offeränden in „ de Kerk. Maar het soort is alleenlijk veränderd, „ nademaal het nu niet meer van dienstknechten, „ maar van vrijēn, geöfferd wordt. De offeränden „ heiligen den mensch niet, maar het geweten des „ genen, die offert, heiligt de offerände, als het „ rein is, omdat derhalven de Kerk offert in op- „ rechtheid, wordt met recht hare gave voor een „ rein offer van God gerekend. Want wij behoo- „ ren aan God offerände te doen, en in alles dank- „ baar bevonden te worden aan God onzen maker, „ in een rein gevoelen. Maar de Jooden offeren nu niet „ meer, want hunne handen zijn vol bloed, en zij „ hebben het woord (den *Logos*) niet aangenomen, „ door wien aan God geöfferd wordt (*) — Ook „ kunnen de Ketters (de *Gnostieken*) niet offeren. „ Want hoe zal hun blijken, dat het brood, *waar* „ *over* men dank gezegd heeft, het ligchaam is van

„ hun-

(*) *Non enim receperunt verbum, per quod offertur Deo*. Deze is de waare lezing, die ook in de Handschriften gevonden wordt, en niet die, met weglating van het woordjen *per*, te weten: *quod Deo offertur*, als of *het Woord*, *de Logos*, dat is, *Gods Zoon*, hier de offerände was, hetwelk strijden zou met al het gene hier vooräfgaat. Ook heeft hij even te vooren gezegd: „De „ Kerk *offert* door JESUS CHRISTUS."

„ hunnen Heer, en de drinkbeker zijn bloed; indien „ zij hem niet den Zoon des Wereldfcheppers noemen, dat is, zijn Woord, door wien het hout „ vruchten draagt, de bronnen vlieten, en de aarde — het koorn in de aairen geeft? En hoe „ kunnen zij, wederöm, zeggen, dat het ligchaam „ tot verderf overgaat, dat met het *ligchaam* en „ *bloed des Heeren* gevoed wordt? Maar ons gevoelen komt overëen met het Dankmaal (*Eucharistia*,) en dit bevestigt ons gevoelen. Want „ wij offeren hem, het geen zijns is, en verkondigen, op eene behoorlijke wijze, de *gemeenfchap* „ en *verëeniging van Vleesch en Geest.* (*) Want, „ gelijkerwijs het brood, dat uit de aarde is, ontvangende de aanroeping van God, (gezegend „ zijnde,) nu niet meer *gemeen brood* is, maar eene „ *dankfpijs* (*Eucharistia*,) beftaande uit twee zaken, eene aardfche en eene hemelfche: zoo ook zijn „ onze ligchamen, *ontvangende* deze dankfpijs (*Eucharistia*,) nu niet meer verderflijk, maar hebben de hope der opftanding. Maar, het *Woord* „ zelve heeft aan het Joodfche volk het bevel gegeven, om offeränden te doen, alhoewel hij dezelve niet behoefde, maar, opdat zij zouden leeren, Gode te dienen: Dus heeft hij ook gewild, „ dat wij geduuriglijk, zonder onderlaten, onze *gave* „ zouden offeren bij den altaar. Derhalven is deze „ al-

(*) Deze fpreekwijze moet opgehelderd worden uit de volgende, zoodat *vleesch* betekent het *aardfche*, *geest* het *hemelfche*.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ altaar in den hemel. Want daar heen worden „ onze gebeden gericht, en naa den Tempel, gelijkerwijs JOÄNNES in de Openbaring zegt." Elders (*), de leere van de opſtanding der dooden beweerende tegen de Gnostieken, ſchrijft hij: „ Zij „ zijn ijdel, die de zaligheid des vleeſches, (des „ ligchaams,) ontkennen; zoo toch heeft de Heere „ ons met zijn bloed niet vrijgekocht, zoo is de „ beker in het *dankmaal* (*Eucharistia*,) geene ge„ meenſchap van zijn bloed, of het brood — van „ zijn ligchaam. Immers het bloed is uit de ade„ ren en het vleesch, en de overige zelfſtandigheid „ des menſchen, in welke het *Woord* Gods waarlijk „ geworden is, en ons met zijn bloed verlost heeft. „ Nademaal wij zijne leden zijn, en door die ſchep„ zelen gevoed worden, welke ſchepzelen hij zelve „ ons ſchenkt, doende zijne zon opgaan, en rege„ nende, gelijkerwijs hij wil; zoo heeft hij *den kelk* „ *uit het ſchepzel, zijn eigen bloed* genoemd, waar „ uit ons bloed vloeit, en het *brood der ſchepping*, „ *zijn eigen ligchaam*, waar uit onze ligchamen „ groejen. *Wanneer dan de gemengde drinkbeker* „ *en het geſchapen brood het woord Gods ontvangt*, „ *en de dankſpijs* (*Eucharistia*,) *het ligchaam* „ *van* CHRISTUS *wordt*, *en de zelfſtandigheid van* „ *ons ligchaam*, (ons vleesch,) *daar door groeit* „ *en beſtaat*, hoe zeggen zij dan, dat het vleesch, „ (het ligchaam) niet vatbaar zij voor de gave „ Gods, welke is het eeuwig leven, daar hetzelve „ door

(*) *Libr.* V. *C.* 2.

,, door het *ligchaam en bloed* des Heeren gevoed ,, wordt, en een *lid* van hetzelve is, gelijk de zalige ,, PAULUS ſpreekt: *Want wij zijn zijne leden* enz., ,, dit niet zeggende van zekeren geestelijken en on- ,, zichtbaren mensch, maar van de geheele geſteld- ,, heid des waaren mensch, die uit vleesch, en ze- ,, nuwen, en gebeente beſtaat? Ook, gelijkerwijs ,, het hout des Wijnſtoks in de aarde geplant, op ,, zijnen tijd, vruchten draagt, en het tarwengraan, ,, in de aarde gevallen, en ontbonden, zeer verme- ,, nigvuldigd wordt opgewekt, door den alles omvat- ,, tenden geest van God; en beide, vervolgends, ,, door Gods wijsheid tot gebruik der menſchen ko- ,, men, en *het Woord Gods* (den *Logos*,) ontvan- ,, gen hebbende, dankſpijze (*Eucharistia*) wordt, ,, hetwelk is *het ligchaam en bloed van* CHRISTUS, ,, dus ook zullen onze ligchamen — weder opſtaan, ,, als het *Woord* van God (*Logos*,) aan dezelve ,, de opſtanding genadig ſchenkt."

Wanneer men deze plaatzen met aandacht overweegt, zal het, hoe ingewikkeld IRENEUS ook ſpreekt, nogthans niet moeilijk zijn, te ontdekken, dat dezelve volſtrekt niets bewijzen, in de laater twisten over het Avondmaal. IRENEUS maakt wel van de handeling des Avondmaals eene offerände, maar hij verſtaat daar door een danköffer van wijn en brood, als de eerſtelingen van Gods ſchepzelen, die men, naar het voorbeeld des Ouden Testaments, aan God toebrengt, om onze dankbaarheid en erkentenis te bewijzen, dat God het is, die ze ons,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

door den invloed en kracht van zijn Woord (den *Logos*), laat toekomen. Dit brood en wijn, deze gave, wordt, volgends IRENEUS, door JESUS, zijn *vleesch* en *bloed* genoemd, omdat zij *zijne* schepzelen zijn, die hij ons *schenkt*, als de eigen Zoon des Wereldscheppers, die zijne zon doet schijnen, en regent, gelijkerwijs hij wil. Over deze Godlijke gaven van brood en wijn, geschiedt eene *aanroeping* tot God, met gebed en dankzegging; wanneer nu het brood en wijn deze *aanroeping* van God *ontvangt*, dat is, wanneer dit gebed verhoord wordt, ontvangende het brood, dienvolgends, *het Woord van God*, dat is, *den Logos*, (*) dan is het niet meer *gemeen brood*, (*brood* is en blijft het altijd, volgends IRENEUS, maar het is niet meer *gemeen brood*,) maar *Eucharistia* (*dankspijs*,) *het ligchaam* van CHRISTUS, bestaande uit twee zaken, eene *aardsche* en eene *hemelsche*, zoodat hier eene gemeenschap is van *vleesch* en *geest*. De kracht en invloed van den Geest of Godlijke natuur van den *Logos* veréénigt zich, op het gebed, met dit brood en wijn, daaröm wordt het zijn ligchaam en bloed genoemd. Met dit *ligchaam* en *bloed* van CHRISTUS wordt ons *vleesch*, ons *ligchaam*, gevoed, en ons *lig-*

(*) Dus geloof ik, moet men IRENEUS verstaan, volgends het verband en de bedoeling zijner redeneering, te dezer plaatze, schoon anders de bewoording *Woord van God* op zichzelve twijfelächtig zou kunnen schijnen.

ligchaam ontvangt daar door een beginzel van onverderflijkheid, en heeft de hoope der opstanding en des eeuwigen levens, dewijl wij *leden* van CHRISTUS zijn. Dat wij voorts niet behoeven te twijfelen, of deze is de waare zin van IRENEUS, daar in worden wij bevestigd, door de overëenstemming van JUSTINUS den *Martelaar*, in dezelfde leiding en beloop van denkbeelden, en gebruik van genoegzaam dezelfde bewoordingen. (*)

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Gevoelen van IRENEUS aangaande de Godheid van JESUS.

Omtrent den persoon van JESUS CHRISTUS, kan niemand twijfelen, of IRENEUS gevoelde, van hem, dat hij waarächtig God is. Eéne plaats voor allen zal genoeg wezen: „ Want hij is de Zoon zelve, die nedergedaald en opgevaren is, om de „ zaligheid der menschen. Door den Zoon derhalven, die in den Vader is, en den Vader in zich „ heeft, is hij aan hun, aan welke hij geöpenbaard „ is, geöpenbaard geworden, de Vader gaf aan den „ Zoon getuigenis, en de Zoon verkondigde den „ Vader," (†) een weinig te vooren schrijft hij: „ Noch de Heere, noch de Heilige Geest, noch „ de Apostelen, zouden hem, die geen God was, „ ooit bepaaldelijk en volstrekt God genoemd hebben, indien hij niet waarächtig God was." Deze Zoon van God en de Heilige Geest is met den Vader van eeuwigheid geweest. „ Bij hem, onzen „ God, is altijd het *Woord* (de Zoon) en de *Wijsheid* (de Heilige Geest,) door welke en in welke „ hij,

(*) Boven in dit *Deel Bladz.* 118.

(†) *Libr.* III. *C.* 6.

„ hij, naar zijn eigen vrij welbehagen, alles gemaakt, en tot welke hij ook die woorden gesproken heeft: *Laat ons menschen scheppen.*" (*) Maar deze Zoon van God is ook waarächtig mensch: „ Want, voor zoo ver het woord Gods mensch „ was, uit den wortel van ISAÏ en een Zoon van „ ABRAHAM, in zoo verre rustte de Geest van God „ op hem, en hij was gezalfd, om het Euängelie „ aan de menschen te verkondigen: maar voor zoo „ ver hij God was, oordeelde hij niet naar den „ schijn, noch richtte naar de woorden." (†)

Prijslijk handelt deze Kerkvader, wanneer hij tegen de *Valentinianen* aantoont, dat wij ons in geene diepzinnige en spitsvinnige onderzoekingen moeten inlaten, noch met nodeloze vragen ophouden, maar ons vergenoegen, met het geen de Heilige Schrift ons duidelijk leert (§); wij kunnen dus ook niet anders dan goedkeuren, dat hij ter zelfde plaatze schrijft: „ Indien derhalven iemand ons mogt vragen: hoe is dan de Zoon van den Vader voortgebracht? antwoorden wij hem: Deze voortbrenging, of geboorte (*generatio*,) of noeming (**) „ of openbaarmaking, of met welken naam men ze „ mo-

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 20.

(†) *Libr.* III. *C.* 9.

(§) *Libr.* II. *C.* 28.

(**) Deze bewoordingen zien op de benaming *Logos* of *Woord* Gods, en op het onderscheid tusschen den Logos ἐνδιάθετος en προφορικος, hetwelk IRENEUS, met andere oude Christenschrijvers, ook kent *Libr.* II. *C.* 13.

„ moge benoemen, zijnde eene onuitſpreeklijke ge- II BOEK V Hoofdſt.
„ boorte, kent niemand, dan alleen de Vader, die
„ voortgebracht heeft (*generavit*,) en de Zoon, die
„ geboren is." Ondertusſchen ſtelt hij zekere on- na C. G. Jaar 180. tot 193.
derſchikking van den Zoon en den Heiligen Geest,
niet alleen wanneer hij zegt (*), dat „wij van den
„ Heere, den eenigen waaren leeräar, leeren, dat *de*
„ *Vader boven alles is*, volgends zijn gezegde: *De*
„ *Vader is grooter dan ik;*" maar ook ſchrijft hij
elders: (†) „ De Vader had de Engelen niet no-
„ dig, toen hij de Wereld ſchiep, maar hij heeft
„ eene grooter en onuitſpreeklijke *bediening*, (*mi-*
„ *nisterium*, *dienaren*), te weten, zijn *kroost* (*proge-*
„ *nies*, *Zoon*,) en zijn *beeld*, (*figuratio ſua*, *de*
„ *Heilige Geest*,) het Woord en de Wijsheid, die
„ hem in alle dingen ten dienſte ſtaan; doch hun
„ dienen de Engelen, en zijn aan hun onderwor-
„ pen."

Van JESUS gelooft IRENEUS, dat hij ons met zijn bloed verlost, of vrijgekocht heeft (*redemit*,) en dus de oorzaak van ons geluk is. De volgende plaats is voornaamlijk merkwaardig (§). „ Wij „ hebben aangetoond, dat hij toen niet eerst begon- „ nen is, de Zoon van God te zijn, dewijl hij al- „ tijd bij den Vader was; maar in het vleesch ver- „ ſcheenen zijnde, heeft hij ons, in het geheel, de „ zaligheid verworven, opdat wij in CHRISTUS JE- Omtrent onze verlosſing door JESUS.

„ SUS

(*) *Libr.* II. *C.* 28..
(†) *Libr.* IV. *C.* 7.
(§) *Libr.* III. *C.* 18.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

,, sus weder zouden verkrijgen, het geen wij in ,, ADAM verloren hadden, dat is, dat wij waren ,, naar het beeld en de gelijkenis van God. Want, ,, dewijl het niet mooglijk was, den mensch, die ,, eens overwonnen en door zijne ongehoorzaamheid ,, uitgestoten was, te hervormen, en den prijs der ,, overwinning te verkrijgen, en het ook niet zijn ,, kon, dat hij, die onder de zonde gevallen was, ,, de zaligheid verkreeg, zoo heeft de Zoon, die ,, het Woord (de *Logos*,) van God is, beide be- ,, werkt, terwijl hij van den Vader gekomen, en ,, mensch geworden is, en zich tot den dood ver- ,, nederd, en dus te weeg gebracht heeft, dat ons ,, de zaligheid weder toegedeeld kon worden —— ,, Hij heeft dus den mensch met God vereënigd. ,, Want, indien niet *een mensch* den vijänd des ,, menschen overwonnen had, zou de vijänd niet ,, rechtmatig overwonnen zijn. En wederöm, in- ,, dien niet *God* de zaligheid geschonken had, zou- ,, den wij dezelve niet, op eene vaste wijze, hebben. ,, Indien de mensch niet met God vereënigd was ,, geworden, zou hij de onverderflijkheid niet deel- ,, ächtig hebben kunnen worden — Hoe zouden ,, wij de aanneming tot Gods kinderen hebben ,, kunnen verkrijgen, indien wij ze niet door ge- ,, meenschap met den Zoon, en het woord, dat ,, vleesch geworden is, verkregen hadden?"

Omtrent andere leerstukken.

Wij zouden al te wijdlopig worden, indien wij, op deze wijze, IRENEUS gezegden wilden aanhalen, omtrent alle de bijzondere leerstukken van den Christelijken Godsdienst, bijzonder dezulken, omtrent wel-

welken naderhand verfchillen gerezen zijn, welke tot nadere bepalingen van dezelve aanleiding gegeven hebben, vóór welken tijd de leeräars der Christenen, bij gelegenheid, van deze leerftukken fprekende, zich niet zoo ftipt en naauwkeurig plagten te drukken, dat men met volle zekerheid zou kunnen zeggen, welke eigenlijk hunne gevoelens omtrent zoodanig leerftuk waren. Dus fpreekt IRENEUS van den *vrijën wil* des menfchen, niet alleen in 'smenfchen oorfpronglijken ftaat, in welken, volgends hem, „alle men„ fchen van dezelfde natuur waren, heel wel vat„ baar, om het goede te behouden, en te werken; „ maar ook vatbaar, om het weder te verliezen en „ te niet te doen," maar ook nu, nadat de menfchen gezondigd hebben, zoo fterk, dat hij fchrijft. (*) „ En niet alleen in de werken, maar ook in het „ geloof, heeft de Heere voor de menfchen den „ vrijën wil bewaard, en het in hun eigen vermo„ gen gefteld, zeggende: uw gefchiede naar *uw* ge„ loof! Dus tonende, dat het des menfchen *eigen* „ geloof is, dewijl hij zijn *eigen* gevoelen heeft." Tevens echter, verklaart hij, dat de mensch, „wien „ het vermogen is ingeplant, om goed en kwaad „ te onderfcheiden, zoodat hij, met vrijë keuze en „ wil, *zonder uitwendigen dwang*, Gods wil doet „ volgends de Godlijke fchikking, zoo gemaakt en „ gevormd is naar het beeld en de gelijkenis des „ Ongefchapen Gods, dat hij, door het welbeha„ gen des Vaders, door den dienst en werking des „ Zoons,

II BOEK V Hoofdft. na C. G. Jaar 180. tot 193.

(*) *Libr.* IV. *C.* 37.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ Zoons, en door de aankweking en wasdom des „ Geestes, allengs vordert, en tot de volmaaktheid „ komt, dat hij *zeer nabij* den ongeschapen God „ *gebracht* wordt." Dus wil IRENEUS de vrijheid van den mensch behouden, en met de werking van God tot 's menschen geluk vereenigen, ter wederlegging van de gevoelens der *Gnostieken*, die van hunne onderstelde *dierlijke* menschen beweerden, dat zij *nooit* goed *konden* doen, noch *gelukkig* worden, en hier op grondt zich deze zijne vermaning: „ Nademaal gij dan het werk van God „ zijt, zoo verwacht de hand van uwen kunstenaar, die alles bekwaamlijk doet, bekwaamlijk, „ wat u betreft, die gewerkt hebt; geef hem uw „ hart, week en handelbaar, en bewaar de gedaante, met welke de groote kunstenaar en „ werkmeester, die het levenswater in zichzelven „ heeft, u heeft gebeeld, opdat gij niet, u verhardende, de indrukzelen zijner vingeren verliezen „ moogt. Indien gij hem zult geven, *het geen het* „ *uwe is*, dat is, *uw geloof en gehoorzaamheid*, zult „ gij zijne werking (*ejus artem*) ondervinden, en „ een volmaakt *werk van God* zijn." (*) Tot

(*) Men vergelijke *Libr.* V. *C.* I. „ Gelijkerwijs in het begin onzer formeering in ADAM, de inblazing des levens van God, vereenigd met het formeerzel (het ligchaam,) den mensch bezield, en tot „ een redelijk dier gemaakt heeft, zoo maakt, op het „ einde, het woord des Vaders en de Geest van God, „ vereenigd met het oude wezen van ADAMS formeering, den mensch levend en volmaakt, den volmaak-

Tot hier toe hebben wij dezen Kerkvader uit dit zijn werk leeren kennen, als eenen kundigen en achtingswaardigen leeräar der Christenen; doch, gelijk wij reeds in 't begin gezegd hebben, hij heeft, door zijne zucht tot leenſpreuken, en door zijne ligtgelovigheid omtrent overleveringen, ook zijne zwakke zijde. Uit mondelinge overleveringen der Oudſten wil hij weten, dat JESUS niet vóór zijn *veertigſte* jaar heeft begonnen te leeren, en uit een misverſtand omtrent de plaats JOÄNN. VIII. 56., dat hij niet ver van de 50 jaaren kan geweest zijn, toen hij leed en ſtierf. (*) —— Wij hebben *vier* Euängeliën, niet meer, noch min, omdat 'er vier hoofdgewesten der Wereld, en vier hoofdwinden zijn, hier mede vergelijkt hij de gedaante der *Cherubs*, van Leeuw, Kalf, Mensch, en Adelaar, uitduidende, hoe de Zoon van God zich vertoond heeft, als Heer, als Priester, als Mensch, in de werking des Geestes. enz. (†) —— De Geſchiedenis van de Overzetting der LXX verhaalt hij breedvoerig, volgends de fabelächtige overleveringen, en gelooft, met JUSTINUS den *Martelaar*, en andere Kerkleeraren, dat zij van God is ingegeven (§) —— Hij maakt eene tegenſtelling tusſchen EVA en MARIA, welke, door God geloof te geven, weder goed gemaakt

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Zonderlinge gevoelens van IRENEUS.

„ ten Vader vattende, opdat, gelijkerwijs wij in den
„ dierlijken allen geſtorven zijn, wij ook zoo in den
„ Geestelijken levend gemaakt worden."

(*) *Libr.* II. *C.* 26. (†) *Libr.* III. *C.* 11.
(§) *Libr.* III. *C.* 21.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

maakt heeft, het geen EVA kwaad gemaakt had, waarom hij MARIÄ de *troosteresse* van EVA noemt, (*advocata*, het welk zekerlijk voor *παρακλητος* zal gesteld zijn.) (*) — Aangaande het zoutbeeld, waar in LOTHS huisvrouw verkeerd zal zijn, heeft hij zich laten wijsmaken, dat hetzelve de maandelijksche zuiveringe nog ondergaat (†) — Van den *Antichrist* spreekt hij op die wijze, dat hij niet onduidlijk te kennen geeft, dat hij daar door het Heidensch Roomsche Rijk, en bijzonder éénen van deszelfs toekomende Keizers verstaat (§); omtrent het getal des beests in de *Openbaring* van JOÄNNES, geeft hij verscheiden gissingen op, aanmerkende, dat dit getal in verscheiden woorden gevonden kan worden, onder anderen in *Lateinos*, doch eindelijk dus besluitende: „ Het is derhalven zekerer, en zonder gevaar, „ de vervulling der voorzegging af te wachten, dan „ allerhande namen te gissen, nademaal men vele „ namen vinden kan, die het voorgemelde getal „ hebben. " (**) Deze vervulling verwacht hij spoedig, dewijl hij, uit de Schepping der Wereld in zes dagen, besluit, dat dezelve zesduizend jaaren zal blijven bestaan. (††) „ Daar zijn," zegt hij verders, (§§) „ die voor rechtzinnigen gehouden „ worden, die de orde der volmaking van de „ recht-

(*) *Libr.* V. *C.* 19. De betekenis van *voorspraak* of *voorbidster*, kan hier, met het verband, niet bestaan.

(†) *Libr.* IV. *C.* 31. (§) *Libr.* V. *C.* 25. 26.

(**) *Libr.* V. *C.* 29. 30. (††) *Libr.* V. *C.* 28.

(§§) *Libr.* V. *C.* 31.

,, rechtvaardigen voorbijzien, en Ketterſche gevoelens hebben, dewijl de Ketters denken, dat de overledenen terſtond in den Hemel komen," maar hij beſluit, omdat CHRISTUS eerst ten derden dage is opgeſtaan, ,, hebbende zoo lang vertoefd in het onderſte der aarde, waar de zielen der dooden waren, dat ook de zielen zijner leerlingen in zekere onzichtbare van God hun beſtemde plaats komen, waar zij tot de opſtanding zullen vertoeven, en dan volmaakt opſtaande zullen zij dus in het gezicht van God komen." — Dan, zal het Rijk van JESUS eenen aanvang nemen, als het tegenbeeld van den *zevenden dag*, den *Sabbath*, of dag der ruste, wanneer zij geen aardsch werk meer zullen doen, maar zullen aanzitten aan de tafel, door God bereid, die hen met alle ſpijzen zal vervullen. — Verders beſchrijft hij, met de woorden van den Zaligmaker, uit de overleveringen van PAPIÄS, dit heerlijk duizendjarig (*) rijk, zoo zinlijk, en zoo overdreven, dat men zich naauwlijks onthouden kan, van hem, wegens zulke aardſche denkbeelden, de achting te ontzeggen, die hij, door het overige van zijn werk, verkregen mogt hebben. Heel deftig beweert hij, bij voorbeeld, (†) dat

(*) Het is zoo, IRENEUS bepaalt de duuring van dit Rijk van JESUS op aarde niet. Maar, dewijl hij het zelve, als het tegenbeeld van den zevenden dag, beſchrijft, en hij elken dag der Schepping voor 1000 jaaren verklaart, is de rekening ligt op te maken.

(†) *Libr.* V. C. 33.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

dat alsdan, niet alleen alle vrucht van den Wijnstok, van den Stam tot de Druiftrosfen, en van het Graan, van den wortel tot de aairen, bij tienduizenden zal vermenigvuldigen, zoodat elke Druiftros tien duizend Druiven, en elke Koornäair tienduizend Korens zal bevatten, maar ook, dat elk Korentjen van het Graan tien pond zuiver fijne meelbloeme zal uitleveren, en elke Wijndruif vier oxhoofden Wijn: en dat, wanneer één der Heiligen ééne van deze trosfen zal willen plukken, eene andere hem zal toeroepen, ik ben eene betere tros, pluk mij, en zegen God door mij. Na het einde van dit heerlijk Rijk zal de gedaante dezer Wereld vernietigd worden, maar niet derzelver wezen of stoffe, dan zal het een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde wezen. Alle zaligen zullen dan God zien, doch tusfchen hunne woonplaatzen zal een groot onderfcheid zijn, fommigen zullen in den Hemel opgenomen worden, anderen zullen het Paradijs, en wederöm anderen de ftad Gods, (het Nieuw Jerufalem) bewonen, enz.

Het oogmerk, waaröm deze bijzondere gevoelens van IRENEUS uit 's mans werk hier onder het oog van den Lezer gebracht zijn, is niet, om hem in zijne zwakheden ten toon te ftellen, maar ten einde te doen opmerken, hoe wij in dezelve de eerfte zaaden ontdekken van gevoelens, die naderhand onder de Christenen meer algemeen geworden zijn, en op het gezag van dezen en fommige volgende Kerkvaders, als de overgeleverde leere der Kerk, aanzien bekomen hebben. Trouwens, in alle andere

op-

opzichten is IRENEUS onze achting waardig, inzonderheid, door zijne vredelievende pogingen, niet alleen in de zaak der *Montanisten*, maar ook in den twist over den tijd van het vieren van het Paaschfeest, welke thans op nieuw uitberstte.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Het verschil over het vieren van het Paaschfeest vernieuwd.

Zedert de broederlijke en vriendschappelijke onderhandelingen van POLYKARPUS, Bisschop van *Smirna*, en ANICETUS Bisschop van *Rome*, waren de onderscheiden Gemeenten der Christenen, elke bij hare gewoonte, gebleven, ten aanzien van den dag, waar op zij het *Pascha* vierden, zonder dat de rust der Kerk gestoord werd, (*) maar omtrent het jaar 196 schreef VICTOR, Bisschop van *Rome* eenen Brief aan POLYKRATES, die thans Bisschop van *Smirna* was, ten einde hij, met de overige Bisschoppen van *Asië*, die het *Pascha*, op denzelfden dag, met de Jooden, en op den derden dag daar aan volgende, de opstanding van JESUS vierden, zich met de overige Gemeenten vereenigen, en het feest der opstanding met dezelve altijd op eenen Zondag vieren zoude, onder bedreiging, van anders de Kerkelijke gemeenschap met hun te zullen afbreken. POLYKRATES riep hier op deze Bisschoppen zonder vertoef bij een, welke, ongeacht deze bedreigingen, eenparig besloten, bij hunne oude gewoonte te blijven. POLYKRATES maakte dit besluit, in eenen Brief, aan VICTOR, en de Gemeente te *Rome*, bekend, waar in hij, ter verdediging van hetzelve, zich op de overlevering, reeds van FI-

(*) Vergelijk boven in dit *Deel Bladz.* 128.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

FILIPPUS, en van den Apostel JOÄNNES af, als ook op de overëenstemming van verscheiden achtbare Christen - Leeräars, die de Marteldood voor het Christendom ondergaan hadden, beroept, en onder anderen deze merkwaardige woorden gebruikt: „Wat „ mij betreft, mijne Broeders! Ik, die 65 jaaren in „ den Heere bereikt, die met zoo vele Broederen, „ welke door de geheele Wereld verstrooid zijn, ge„ sproken, en de geheele Heilige Schrift doorlezen „ heb, laat mij niet zoo ligt door bedreigingen af„ schrikken. Grooter mannen dan ik, hebben ge„ zegd: men moet God meer gehoorzamen, dan „ den menschen!" —

De Roomsche Bisschop sluit de gemeenten van Asië uit de gemeenschap zijner Kerk.

De Roomsche Bisschop VICTOR, een wrevelig en overmoedig man, steunende op den bloei en het aanzien zijner Gemeente, die den roem had, van de door de Apostelen overgeleverde leere het zuiverste bewaard te hebben, gelijk wij hier voor uit IRENEUS hebben vernomen, volvoerde, op het ontvangen van dezen Brief, zijne bedreiging, en brak, met de daad, de Kerkelijke gemeenschap met de *Asiänen* af, hen, voor zoo veel hem en zijne Gemeente betrof, daar van uitsluitende. (*) Hier mede niet vergenoegd, *trachtte* hij, door zijne redenen en invloed, ook de an-

(*) VALESIUS *ad* EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 24. meent, dat VICTOR niet daadlijk de *Asiänen* uitgesloten, of in den ban gedaan, maar alleen dit gepoogd heeft te doen, doch het is blijkbaar, dat men, volgends het geen hier gezegd wordt, moet onderscheiden. VICTOR deed, het geen hij kon, en sloot hen *daadlijk*, uit de gemeenschap zij-

andere Gemeenten der Christenen, aan welke hij hier van bericht gaf, over te haalen, om zich met hem te vereënigen, en zijn besluit goed te keuren. Doch, dit mislukte hem. In verscheiden gewesten kwamen de Bisschoppen der Gemeenten bij één, en raadpleegden, in *Palaestina*, onder voorzitting van THEOFILUS Bisschop van *Cæsarea*, en NARCISSUS van *Jerusalem*; in *Pontus*, onder voorzitting van PALMAS, als den Oudsten; in *Osdroëne*, een landschap van *Mesopotamië*, en in *Gallië*, onder voorzitting van IRENEUS. Deze allen schreven Brieven, over dit onderwerp, welke ten tijde van EUSEBIUS nog voor handen waren; ook schreven BACCHYLLUS, Bisschop van *Korinthe*, en anderen, over dezelfde zaak. Allen gaven te kennen, dat zij het Feest der opstanding van JESUS, op Zondag, en de gedachtenis van zijnen dood, vrijdags te vooren, vierden, en het dus met VICTOR, ten dezen opzichte, eens waren, het welk ook de gemeenten van *Palæstina* berichtten, ten aanzien van die in *Alexandrië* en *Egypte*, grondende zij zich, niet min dan de *Asiänen*, op de overlevering, van der Apostelen tijden af, tot hun gekomen, zelfs lieten die van *Palæstina* zich vrij scherp uit, tegen hen, welke eene andere gewoonte volgden, verzoekende, dat afschriften van hunne Brieven aan alle Gemeenten gezonden

zijner Kerk, uit, terwijl hij dit ook trachtte te doen, met betrekking tot de overige Kerken, doch hetwelk geen' voortgang had. Vergel. VENEMA, *Hist. Eccles. T.* III. *pag.* 564, 565.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

den mogten worden, „opdat zij niet schuldig mog„ ten staan, met zulken, welke hunne zielen, al te „ ligt, doen afdwalen." Doch, tevens keurden zij allen het gedrag van VICTOR af, hem vermanende, dat hij den vrede, éénsgezindheid en liefde tot den naasten, beter zou behartigen, terwijl sommigen hem zelfs schamperlijk doorstreken. Onder anderen bewees IRENEUS zijnen vredelievenden aart en gezindheid, welke met zijnen naam, die, in het Grieksch, een beminnaar van vrede aanduidt, zoo wel instemde. In zijnen Brief, aan VICTOR geschreven, merkt hij aan, dat 'er niet alleen omtrent den tijd der viering van het *Pascha*, maar ook omtrent de wijze van het vasten, verschillende gewoonten onder de Christenen plaats hadden, waar omtrent men dus ver aan elk zijne vrijheid had gelaten; hij herinnert VICTOR, dat zijne voorzaten, welke hij, niet *Bisschoppen*, maar *Ouderlingen* of *Oudsten*, noemt, de gemeenschap onderhouden hebben, met hun, die in deze van hun verschilden, en verhaalt de vriendbroederlijke onderhandelingen van POLYKARPUS en ANICETUS, en op dezen grond, terwijl hij zelve het met hem in de verschilvraag betuigt eens te wezen, vermaant hij VICTOR, „ dat hij toch niet ge„ heele gemeenten van God, die eene gewoonte, „ volgends eene alöude overlevering, behielden, van „ de Kerkelijke gemeenschap zou afsnijden." Door dezen hevigen tegenstand van alle de Gemeenten, schijnt VICTOR, alhoewel EUSEBIUS dit niet uitdruklijk verhaalt, tot nadenken gebracht te zijn, en zijn besluit tegen de *Asiänen* ingetrokken te hebben; ten

min-

minsten 'er volgde geene scheuring, en de Gemeenten van *Asië*, zijn nog langer dan eene eeuw, bij hunne oude gewoonte gebleven. (*)

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Aanmerkingen over dezen twist en het gedrag van VICTOR.

Uit het beloop en den toedragt der zaken bij deze gebeurenis, zien wij, dat, welk aanzien ook de Kerk van *Rome*, ten dezen tijde, reeds moge gehad hebbe, men haar echter geen gezag toekende over andere Gemeenten; men durfde derzelver Bisschop, niet min dan andere, tegenspreken, vermanen, ja zelfs bestraffen; zelfs kan men, uit het gebeurde, niet besluiten, dat VICTOR zelve zich eenige heerschappij over andere Gemeenten daadlijk heeft aangematigd, of zich heeft willen verheffen tot een algemeen hoofd der algemeene Kerk. Het is zoo, de twist was wel enkel over eene Kerkplegtigheid, en niet over een leerstuk; de *Asiatische* Christenen hadden, om de eendracht te bevorderen, zich met de andere Christenen kunnen voegen; doch men beriep zich, van weêrskanten, op de overlevering der Apostelen, en VICTOR behandelde de zaak, als ware zij een noodzaaklijk geloofsstuk. Het was ook niet vreemd, dat eene Christelijke Gemeente zulke leden, die door leere of leven ergernis gaven, volgends de Kerkelijke tucht, van hare gemeenschap uitsloot, (gelijk men naderhand deze benaming daar van gebruikte, als ook *αφοϱισμος*, en *excommunicatio*,) dit had, op goede gronden en naar den aart der zaken plaats, gelijk wij reeds meermalen hebben opgemerkt, men gaf vervol-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 23, 24, 25. Vergeleken met SOCRATES *Hist. Eccles.* V. 22.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

volgends daar van kennis aan andere gemeenten, zonder welke kennisgeving, deze uitsluiting haar oogmerk niet zou bereikt hebben. Maar, dit was vreemd, en daar in kan VICTOR, op geenerleieë wijze, ontschuldigd worden, dat hij geheele Gemeenten, en wel om eene Kerkplegtigheid, uit zijne gemeenschap uitsloot; na haar, als met eene meerderheid van gezag, op eenen gebiedenden toon, bedreigd te hebben. Dit was eene blijk van dien geest van heerschzucht, en onverdraagzaamheid, welke, tot schande van het Christendom, in het vervolg zoo veel onheils heeft aangericht!

Kerkvergaderingen.

Deze gebeurenis van den twist over het vieren van het *Pascha* is daaröm ook merkwaardig, omdat zij ons een recht denkbeeld geeft, van de bijëenkomsten der onderscheiden Christelijke Gemeenten, in Kerkelijke vergaderingen, die zij, met een Grieksch woord, συνοδος, *Sijnode*, noemden, om over hare algemeene belangen te raadplegen, welke, ten dezen tijde, gehouden werden, en kort daar na zoo sterk vermenigvuldigden. Zoo lang de Christenen nog weinig in getal waren, hadden de bijzondere Gemeenten weinige, ten minsten geene geregelde gemeenschap, met malkanderen, doch in getal en aanzien toenemende, werd het noodzaaklijk, dat zij, daar zij toch dezelfde belangen hadden, en door hetzelfde geloof verëenigd waren, door afgevaardigden samen kwamen, en onderling beraadslaagden. Wij hebben, behalven de vergadering te *Jerusalem* ten tijde der Apostelen gehouden, 'er geene voorbeelden van ontmoet, dan één in het jaar 125 in

Si-

Sicilië, in de zaak van HERACLEON (*), en vervolgends anderen, bij gelegenheid van de ſcheuring der *Montanisten* (†), maar bij gelegenheid van den twist over het *Paſcha*, zien wij 'er verſcheiden, in verſcheiden gewesten, bijëenkomen. Voorbeelden van algemeene Kerkvergaderingen, (*Conciliën*,) heeft men niet, vóór dat de Keizers van het Romeinſche Rijk den Christelijken Godsdienst omhelsd hadden. Evenwel deze Gewestelijke Kerkvergaderingen deelden, gelijk wij zagen, door Brieven, aan malkanderen den uitſlag hunner raadplegingen mede. Men vaardigde naa dezelve de *Bisſchoppen* der bijzondere Gemeenten af, nu en dan echter ook eenen of anderen uit de Oudſten of Ouderlingen, doch wij vinden niet, dat andere leden der Gemeenten daar toe gebruikt werden. Deze bijzonderheid deed het aanzien der Bisſchoppen ſpoedig rijzen, welke, in deze vergaderingen, in naam van hunne Gemeenten ſpraken en handelden; en dewijl de Bisſchoppen uit één Gewest in de Hoofdſtad van dat Gewest, (*Metropolis*) bijëenkwamen, werd ſomtijds wel aan den Oudſten dezer Bisſchoppen, maar doorgaands aan den Bisſchop dier Hoofdſtad, de eere toegeſtaan, om in de vergadering voor te zitten, waar door ſoortgelijke *Bisſchoppen*, (*Metropolitanen*,) ſpoedig zekere ſoort van waardigheid boven de andere Bisſchoppen, die tot hier toe gelijk geſtaan hadden, bekwamen, of zich aanmatigden, die ook,

(*) Hier voor in dit *Deel Bladz.* 59.

(†) *Bladz.* 136.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

ook, in 't vervolg, door de benaming van *Aartsbisschop* is uitgedrukt. Op deze wijze vormde zich, allengs, in de Christelijke Kerk, een stelzel van *Hiërarchie*, of Geestelijke regeering, uit in het eerst nuttige en goede inrichtingen, doch bij welke men zich al te veel verliet op de Godsvrucht en kunde der Bisschoppen, welke zich echter spoedig door de menschlijke driften van hoogmoed, partijschap, en onverdraagzaamheid lieten vervoeren, terwijl zij zich aanmatigden, om de uitspraken van deze hunne vergaderingen en derzelver besluiten, die zij *Canones* (*regels* of voorschriften) noemden (*), aan de Christenen optedringen, als in den naam van God, en onder den invloed van den Heiligen Geest, genomen, en dus onfeilbaar en gewetenverbindend, en zulks niet alleen met betrekking tot zaken, betreffende den uitwendigen eeredienst, en het geen men in zijnen handel en wandel had waar te nemen, maar ook met betrekking tot de leere, wanneer daaromtrent twisten ontstonden, wat men te geloven had. Waar uit men besluiten mag, hoe gewigtig de Geschiedenis der Kerkvergaderingen van nu af, en door alle volgende eeuwen, geächt moet worden te zijn. (†) Daar

(*) Naderhand heeft men ook dit woord bepaaldelijk gebruikt, van voorschriften omtrent het geen de Christenen hadden waar te nemen; terwijl de besluiten, omtrent het geen als het *rechtzinnig geloof* bepaald werd, *dogmata* of *leerstukken* genoemd werden.

(†) Men heeft al vroeg eene verzameling gemaakt van zoodanige besluiten en *Canons* der Kerkvergaderin-

Daar wij onze Geschiedenis gebragt hebben tot aan het einde der tweede eeuw, zullen wij hier opgeven de lijst der *Bisschoppen* of Opzieners der voornaamste Gemeenten, te weten, van *Rome*, *Alexandrië*, *Jerusalem*, en *Antiöchië*, geduurende deze eeuw. Te *Rome* was de opvolger van ALEXANDER, die onder ADRIANUS overleden is (*), XYSTUS of SIXTUS, tot het jaar 112, na hem TELESPHORUS, geduurende elf jaaren, tot het jaar 122. HYGINUS vier jaaren, PIUS I. tot het jaar 142, ANICETUS tot het jaar 153, deze is het, die een bezoek ontvangen heeft van POLYKARPUS,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Opvolging der Bisschoppen. Te Rome.

gen, of liever van de vergaderingen der Bisschoppen. Daar uit schijnen de *Constitutiones* en *Canones Apostol.* haren oorsprong genomen te hebben. In laater tijden is, in 't jaar 1661, in twee Folio Banden, uitgegeven, *Bibliotheca Juris Canonici Veteris*, van H. JUSTEL, en W. VOËL, zijnde eene verzameling van zoodanige *Canons*. Eene andere dergelijke hebben wij te danken aan W. BEVERIDGE, (*Συνοδικον Sive Pandectae Canonum SS. Apostolorum et Conciliorum ab Ecclesia Græca receptorum Oxford* 1672. II. Deelen Fol.) en aan GEBH. THEOD. MEIËR, *Codex Canonum Ecclesiæ universæ a Justiniano Jmp. confirmatus Helmst.* 1663. 4to. Men heeft ook grooter verzamelingen van alle de Handelingen der Kerkvergaderingen, (*Acta Conciliorum*) van J. HARDUIN XII Deelen in Folio, *Parys* 1715. van NIC. COLATI, *Venetie* 1728. in 23. Deelen, en van J. DOM. MANSI, die in *Venetie* in 't jaar 1759 begonnen is. SCHRÖCK *Kirch. Gesch.* III. *Theil. S.* 249.

(*) I *Deel Bladz.* 276.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

PUS, Bisschop van *Smirna*, waar toe de twist over het *Pascha* aanleiding had gegeven, gelijk wij gezien hebben. Op hem volgde SOTER, tot het jaar 162, aan wien DIONYSIUS, Bisschop van *Korinthe*, een brief heeft geschreven, waar uit EUSEBIUS (*) ons eenige uittrekzels bewaard heeft. Zijn opvolger ELEUTHERUS, tot het jaar 177, begunstigde in het eerst de *Montanisten*, tot hij door PRAXEAS daar van werd afgetrokken (†). De laatste in deze eeuw was VICTOR I. wien wij, door zijne hevigheid tegen de *Asiänen*, in het verschil over het Paaschfeest, niet ten gunstigsten hebben leeren kennen. Van de meesten dezer Bisschoppen verhaalt de overlevering, tegen de waarheid der Geschiedenis, dat zij den Marteldood voor het Christendom ondergaan hebben, ook worden aan hun verscheiden Brieven en Besluiten, (*decretales*), ook instellingen en verördeningen, doch zonder eenigen grond van geloofwaardigheid, toegekend. Dus wordt, door EUSEBIUS (§), aan TELESPHORUS toegeschreven, het instellen der *groote vasten*, *Quadragesima* genoemd, schoon wij uit IRENEUS weten, dat de Christenen, in deze eeuw, ten opzichten van het *vasten*, nog geenen algemeenen regel volgden. Onder den naam van PIUS I. lezen wij twee Brieven, geschreven aan JUSTUS, Bisschop van *Viënne*, in welke de benaming van *Missa*, (*Misse*) voor het H. *Avondmaal* voorkomt; waar uit men, be-

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23. Vergel. boven *Bladz.* 202.

(†) Boven *Bladz.* 136. 217.

(§) *in Chronico.* Doch niet in alle afschriften.

behalven uit andere blijken, gerust mag befluiten, dat deze Brieven onëcht zijn, dewijl dit gebruik van het woord *Misfa* tot die hooge oudheid niet opklimt.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Te Alexandrië.

In *Alexandrië*, de Hoofdftad van *Egypte*, werd de Gemeente der Christenen, in deze eeuw, beftuurd, door CERDO (*), PRIMUS (†) onder TRAJANUS, JUSTUS onder HADRIANUS (§), EUMENES (**), MARCUS, CELADION (††), AGRIPPINUS (§§), JULIANUS (***), DEMETRIUS, die 23 jaaren lang, en dus tot diep in de derde eeuw, zijn ambt bekleed heeft (†††); ten zijnen tijde leefde ORIGENES, wien hij niet altijd even vriendelijk behandelde. (§§§)

Te Jerufalem.

Van elf Bisfchoppen van *Jerufalem*, die MARKUS, den eerften Bisfchop uit de bekeerde Heidenen, in die Gemeente, (****), geduurende deze eeuw zijn opgevolgd, geeft EUSEBIUS (††††) ons alleen de namen op. De laatfte van dezen, NARCISSUS, is, in meer dan één opzicht, merkwaardig. Onder hem werd de Kerkvergadering der Bisfchoppen van *Palæftina*, wegens het verfchil over het Paaschfeest, gehouden; de overlevering fchreef hem wonderwerken toe, waar van EUSEBIUS (§§§§) één en ander voorbeeld

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 21.
(†) *Libr.* IV. *C.* 1. (§) *Libr.* IV. *C.* 4.
(**) *Libr.* IV. *C.* 5. (††) *Libr.* IV. *C.* 11.
(§§) *Libr.* IV. *C.* 19. (***) *Libr.* V. *C.* 9.
(†††) *Libr.* V. *C.* 22. (§§§) *Libr.* VI. *C.* 26.
(****) Boven *Bladz.* 82. (††††) *Hist. Eccles.* V. 12.
(§§§§) *Hist. Eccles.* VI. 9.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

beeld bijbrengt, onder anderen, dat, als 'er olie ontbrak tot den Kerkdienst, op een Paaschfeest, op zijn Gebed water in olie veränderde, en het gebrek vervulde. De waardige Bisschop NARCISSUS echter, door lasteraren, welke, volgends de overlevering, op eene zichtbare wijze, door God gestraft zullen zijn, beschuldigd wordende, besloot zich in eenzaamheid, in de woestijn, en op het platte land, te verwijderen, waar op de nabuurige Bisschoppen zekeren DIUS, in zijne plaats, tot Bisschop, met oplegging der handen, aanstelden, die vervolgends door GERMANIO, en deze door GORDIUS, werd opgevolgd; thans kwam NARCISSUS weder onverziens te voorschijn, en werd van de Broederen verzocht, het bestuur der Gemeente weder op zich te nemen (*). In zijnen hoogen ouderdom, hebbende nu 116 jaaren bereikt, ontving NARCISSUS tot zijnen medehulper, ALEXANDER, die te vooren in *Cappadocië* Bisschop geweest was, en te *Jerusalem* gekomen, om die Gewesten te bezichtigen, aldaar, gelijk men zeide, volgends eene Godlijke aanwijzing in eenen droom, tot Bisschop door de leden der Gemeente werd aangesteld, waar in wij dus een voorbeeld hebben, van eenen Bisschop, die van de ééne Gemeente tot eene andere verplaatst is, en van eenen opvolger en medehelper, aan eenen Bisschop, bij zijn leven, gegeven. Deze ALEXANDER was een leerling van PANTÆNUS, en van CLEMENS van *Alexan-*

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 10.

andrië, gelijk hij zelve bij EUSEBIUS (*) verhaalt; geduurende de vervolging onder den Keizer SEVERUS, van welke wij zoo zullen spreken, werd hij in de gevangenis geworpen, doch daar uit bevrijd, is hij, onder de regering van DECIUS, andermaal gevangen zijnde, in de gevangenis overleden. (†) Hij had te *Jerusalem*, het welk thans den naam van *Ælia* voerde, eene boekerij aangelegd, uit welke EUSEBIUS erkent, veel ontleend te hebben, tot het opstellen van zijne Kerkelijke Geschiedenis. (§)

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Te Antiöchië.

Na IGNATIUS, Bisschop van *Antiöchië*, van wien wij boven gesproken hebben (**), noemt EUSEBIUS (††), HERON, CORNELIUS, EROS, vervolgends THEOFILUS (§§), MAXIMINUS, en SERAPION, die het één en ander heeft geschreven, doch hetwelk verloren gegaan is (***); bijzonder een werk over zeker Euängelie, het welk aan den Apostel PETRUS werd toegeschreven, en welks onëchtheid hij aantoonde. (†††)

Inwendige toestand der Christen-Kerk in

Wij besluiten de Geschiedenis der tweede eeuw, met een kort overzicht van den inwendigen toestand der Christenen, geduurende dezelve. De wezenlijke hoofdstukken hunner leere bleven onver-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 14.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39. en 47.
(§) *Hist. Eccles.* VI. 20. (**) *Bladz.* 18.
(††) *Hist. Eccles.* IV. 20.
(§§) *Hist. Eccles.* IV. 24. Vergel. boven *Bladz.* 174.
(***) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 19.
(†††) Dezelfde *L.* VI. C. 12.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

de tweede eeuw.

veränderlijk dezelfde, dewijl de Heilige Schriften den regel van hun geloof uitmaakten, hoe zeer vele Leeräars, door zucht voor de Wereldsche geleerdheid, en begeerte, om alles te verklaren, dikwerf de paalen te buiten gingen, en zoodanige gevoelens voordroegen, die, in 't vervolg, aanleiding tot verdere afwijkingen van de eenvouwige leere van JESUS gegeven hebben. Naar deze leere schikten de Christenen, over het algemeen, met veel ijver, hun gedrag en handel, hoewel velen hunner tot Dweeperij en Geestdrijverij overhelden, gelijk uit het voorbeeld der *Montanisten* blijkbaar is. Hunnen ijver betoonden zij, in het voortplanten van het Christendom, en in het moedig ondergaan van lijden en dood voor hetzelve, ook in het waarnemen van hunnen eeredienst, in welken de oude eenvouwige vorm, over het geheel, bewaard bleef, zoo echter, dat men allengs de plegtigheden daar bij begon te vermenigvuldigen, om ze meer staatlijkheids bij te zetten. Hun zedelijk gedrag wordt insgelijks geprezen, leggende zij zich toe, om zich den Christelijken naam, door alle deugden, waardig te gedragen. Allengs echter begon gezag en aanzien van persoonen, voor welke men hoogächting voedde, toe te nemen, voornaamlijk dat der Bisschoppen, en weldra zullen wij zien, hoe men thans reeds tusschen Geestelijken en leeken onderscheid begon te maken, welk onderscheid spoedig noodlottig is geworden voor den vrijen Geest, die den Christenen betaamt. Welke pogingen de Roomsche Bisschop VICTOR aangewend hebbe, om die vrijheid, in onverschillige

za-

zaken, hoedanig de tijd van het vieren van het Paaschfeest was, te bepalen, en aan den band te leggen, onder het voorwendzel van eenheid te bevorderen, hebben wij gezien. In het algemeen had men tot hier toe in de vergaderingen toegelaten, dat elk, wie bekwaamheid bezat, tot de vergadering ter stichting en vermaning sprak, maar thans werd het openbaar spreken alleen aan die genen veröorloofd, die het ambt van Bisschop of Ouderling bekleedden, ten einde de orde en welvoeglijkheid te bewaaren, gelijk blijkt uit het voorbeeld van ORIGENES, in het begin der volgende eeuw, welke als hij te *Cæsarea* in *Palæstina*, op verzoek der Bisschoppen zelve, openlijk voor de Gemeente geleeräard had, werd zulks door DEMETRIUS, Bisschop van *Alexandrië*, als zonder voorbeeld zijnde, zeer euvel opgenomen, en moest door ALEXANDER, Bisschop van *Jerusalem*, en THEOCTISTUS van *Cæsareë*, verdedigd worden (*). Zoo hebben de Kerkvergaderingen, tot welke, insgelijks, geene bijzondere leden der Gemeente werden toegelaten, en die zich echter spoedig aanmatigden, om, als de vertegenwoordigende Kerk, te handelen, en uitspraken te doen, niet minder toegebracht, tot uitbreiding van de magt der zoogenoemde Geestelijken. Te gelijk betoonde men ook den grootsten eerbied voor de zulken, die als Martelaars en belijders voor het Christendom vervolging verdroegen, die, ja wel, in vele gevallen, hunnen invloed ten besten gebruikten, maar ook, waar van

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

van ons de voorbeelden in de volgende eeuw zullen voorkomen, niet zelden misbruikten, en daar door aanleiding gaven tot twisten en verwarringen; al het welk allengskens ftrekte, om de zuivere eenvouwigheid en de waare kracht van het Christendom te ontluisteren, gelijk ons het vervolg dezer Gefchiedenis, waar mede wij weder voortgaan, leeren zal.

ZESDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder den Keizer Severus, *en zijne opvolgers, tot* Alexander.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

SEVERUS Keizer. Jaar 193.

Ondertusfchen had LUCIUS SEPTIMIUS SEVERUS, gelijk wij gezien hebben (*), bezit genomen van den Keizerlijken troon, welken hij 17 jaaren en 8 maanden bezeten heeft, tot het jaar 211. Deze Vorst was *ftreng*, gelijk zijn naam, een dapper en gelukkig krijgsman, die de verwarringen in het Rijk bedaarde, den euvelmoed der Hof-foldaten beteugelde, alle onlusten dempte, en aan het Rijk zijne vastigheid wedergaf. Zijne arbeidzaamheid, moed en geduld, waren onvermoeid, hebbende hij ten zinfpreuk, *laboremus: Laat ons arbeiden!* Ook was hij een voorftander van geleerdheid en geleerden, en zelfs begaafd met eenen onderzoeklievenden aart. Doch, alle deze goede hoedanigheden werden verduis-

(*) *Bladz.* 105.

duisterd, door wreedheid, trouwloosheid, en valschheid, welke hij, bijzonder jegens CLODIUS ALBINUS, die in *Gallië*, of het hedendaagsch *Frankryk*, mede naar het Rijk dong, betoonde, hem, door vleijerijën, misleidende, tot hij PESCENNIUS NIGER, eenen anderen mededinger, in het Oosten, overwonnen had, waar na hij ook ALBINUS beöorloogde, en dien bij *Lugdunum* of *Lions*, in eenen hevigen veldslag, versloeg, en doodde, behandelende deszelfs aanhangers en vrienden op de onbarmhartigste wijze. Men beschuldigt hem ook van snoode gierigheid en wantrouwen jegens allen, waar door hij zich bij zijne onderdanen gehaat maakte. Hij overleed te *Eboracum*, thands *York*, in *Brittannië*, latende het Rijk na aan zijne beide Zoonen, BASSIANUS, dien hij den naam van ANTONINUS gegeven had, en die ook CARACALLA genoemd werd, en GETA.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Eerst niet ongunstig jegens de Christenen, die echter door het volk hevig vervolgd worden.

In de eerste tien jaaren zijner regeering, was deze Vorst den Christenen niet ongenegen. Eén hunner PROCLUS genaamd, had hem, door het gebruik van olie, van eene ziekte genezen (*), en de Keizer schonk hem, uit dankbaarheid, een verblijf in zijn Paleis. SEVERUS nam zelfs verscheiden aanzienlijke Christenen onder zijne bescherming, tegen de woede des volks. Het volk, naamlijk, bleef nog, met den voorigen Godsdiensthaat, de Christenen vervolgen, wordende zelfs in sommige plaatzen en oorden

(*) Over het geen hier volgt, verdient TERTULLIANUS, een gelijktijdig Schrijver, nagelezen te worden. Dit geval verhaalt hij *ad Scapul. C.* 4.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

den, door de Overheid daar in onderfteund. Men overviel de Christenen, wanneer zij tot hunne Godsdienstviering vergaderd waren, en bracht hen, als openbare misdadigers, ter dood. Zij werden aan kruisfen en ftaaken gehecht, met ijzeren haaken van één gereten, onthoofd, verbrand, gedwongen met wilde beesten te kampen, of tot den arbeid in de mijnen en bergwerken verwezen, en op onbewoonde Eilanden gebannen. Dikwijls fteenigde hen het volk, en ftak den brand in hunne huizen, zonder dat de rechters 'er zich mede bemoeiden. (*) Hier tegen konden de Christenen geene befcherming der wetten inroepen, waar over zij zich reeds bij voorgaande Keizers beklaagd hadden. enz. Bij den Keizer konden zij ook geenen troost vinden, daar PLAUTIANUS, deszelfs gunfteling en eerfte ftaatsdienaar, die alles, met de uitgeftrektfte magt, beheerschte, en een woeste wreedäart was, hun vijänd fchijnt geweest te zijn. Dewijl 'er echter ook geene uitdruklijke wetten tegen hen lagen, kochten velen hunner, zelfs geheele Gemeenten, de gunst en befcherming van bijzondere richters of ftadhouders en bevelhebbers, voor jaarlijkfche geldfommen, of zij ftelden de foldaaten, die bevel hadden, hunne vergaderingen te ftooren, met geld te vrede, tegen welk één en ander TERTULLIANUS (†), door eenen verkeerden ijver gedreven, hevig uitvaart. Trouwens, hoe

(*) Dit alles verhaalt TERTULLIANUS, *Apologet. C.* 5, 7, 12, 35, 49. *ad Scapul. C.* 4.

(†) *De fuga in perfecut. C.* 12, 13.

hoe kon men zulks den Christenen ten kwade duiden? „ Zij hebben immers," zegt een ander Schrijver van dezen tijd (*), „ schade en geldverlies geleden, om, naar de ziel, geene schade te lijden, „ of die te verraaden." Anderen vonden ook heul bij bescheidene Heidenen, en menschlievende overheden. Dus verhaalt TERTULLIANUS (†), dat zeker landvoogd PUDENS de schriftelijke beschuldiging tegen eenen Christen aan stukken scheurde, omdat hij uit dezelve begreep, dat 'er eene afpersing en dwang bij dezelve had plaats gehad, en den man liet heenen gaan, weigerende iemand, zonder beschuldiger, te onderzoeken, CINCIUS SEVERUS gaf aan de Christenen, die voor zijne rechtbank gedaagd waren, zelfs een antwoord aan de hand, waar op zij vrijgesproken konden worden. VESPRONIUS CANDIDUS liet eenen Christen los, onder voorwendzel, dat men hem, zonder eenen oploop te duchten, niet ter straffe zou kunnen leiden. Anderen vergenoegden zich, wanneer de Christenen slechts eenige achting voor den openbaren Godsdienst verklaarden, zonder dat zij hen tot offeren dwongen, en betuigden aan hunne bijzitters hun misnoegen, dat zij over soortgelijke rechtsgedingen zitten moesten.

In het tiende jaar van SEVERUS regeering, na CHRISTUS 202, verzwaarde de vervolging, en kreeg eene *Naderhand verbiedt hij,*

(*) PETRUS ALEXANDRINUS, een Martelaar, *in Canonibus Can.* XII. bij GUEL. BEVERIDGE *Pandect. Canon. & Concil. Tom.* II. *p.* 20.

(†) *Ad Scapul. C.* 4.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

dat iemand tot den Godsdienst der Christenen zal overgaan.

eene gedaante van wettelijkheid, toen deze Keizer, onder bedreiging der zwaarste straffen, verbood, dat, in het vervolg, iemand tot den Christelijken Godsdienst overgaan, of dien aannemen zoude. (*) Het is waar, de Keizer gebood hier mede niet, dat men de Christenen, die zulks reeds waren, vervolgen zou, hij verbood zelfs hunnen Godsdienst hier mede niet uitdruklijk, maar wilde alleen verhoeden, dat deze gezindte zich verder uitbreiden of talrijker zou worden, gelijk hij, ten dien zelfden tijde, met dezelfde oogmerken, eene dergelijke wet omtrent de Jooden gaf; evenwel kregen de vijänden der Christenen uit dit Keizerlijk gebod aanleiding, om hunne geweldddadigheden te verdubbelen. Men kon toch uit hetzelve afleiden, dat hij, die de uitbreiding der Christenen wilde tegengaan, derzelver vermindering niet ongeern zou gedoogen; men kreeg een voorwendzel, om zulken, die uit het Heidendom tot het Christendom overgegaan waren, al was zulks reeds voor eenigen tijd geschied, als overtreders van de wet te beschuldigen; bijzonder kon dit verbod aanleiding geven, om de Christelijke Leeräaren te vervolgen, als lieden, die 'er opzetlijk hun werk van maakten, om de menschen over te haalen tot hunnen Godsdienst, en denzelven dus, tegen deze wet aan, meer en meer uitbreidden. Zeker is het ten minsten, dat, na het uitgeven van dit verbod, de vervolging, allerwegen door het Romeinsche Rijk, zoo

(*) SPARTIANUS *Vita* SEVERI *C. 17. Hist. Aug. SS. Tom. I. pag.* 618.

zoo hevig tegen de Christenen woedde, dat een Christen-Schrijver van dien tijd, JUDAS, die over de 70 weeken van DANIëL geschreven heeft, geloofde, dat de komst van den *Antichrist* nu niet ver af was. (*)

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Oorzaken dezer vervolging

Men heeft, op verschillende wijze, gegist, naar de oorzaken van deze vernieuwde hevigheid van den haat tegen de Christenen, die nu eenen geruimen tijd vrede en rust genoten hadden. Men kan, behalven de oude, nog steeds aanhoudende, redenen van den Godsdiensthaat tegen de Christenen, van welke wij reeds één en andermaal gesproken hebben, nog eenige andere hier bijëenvoegen, welke, om deze tijden, sterk op de Heidenen werken konden. Het aantal der Christenen nam van tijd tot tijd zichtbaar toe, en wies daaglijks meer aan. De Christenen namen geen aandeel, niet alleen aan de openbare feesten en vermaaklijkheden, maar ook niet aan die, welke ter eere des Keizers gevierd werden; zij weigerden aan den Keizer zelfs sommige eerbewijzingen, die zij voor onbestaanbaar hielden, met de eere van den waaren God. TERTULLIANUS verdedigt hen deswegens (†), en wij kunnen hen te minder veroordeelen, omdat wij niet recht alle bijzondere omstandigheden kennen, die hun geweten in dezen bezwaaren konden. Somtijds echter was hun gedrag al te buitensporig, en niet vrij te plijten van Dweep-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 7.

(†) *Apolog.* C. 35.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Dweepzucht. Wanneer dus eens aan de ſoldaaten een geſchenk van 's Keizers wegen werd uitgedeeld, waarbij, naar de gewoonte van een zegevierend leger, alle de ſoldaaten met laurierkransſen verſierd waren, verſcheen een Christen ſoldaat, die zich onder hen bevond, met dezen laurierkrans in de hand, in plaats van op het hoofd, en van zijnen bevelhebber naar de reden van deze zonderlingheid gevraagd, gaf hij ten antwoord, dat hij een Christen was, en zich met de overigen niet kon gelijk ſtellen; misſchien, omdat de Heidenen, bij hunne offeränden, zich met laurieren en bloemen verſierden; hij werd daar op gevat, en ter dood veröordeeld. Zoodanig gedrag, hoe zeer TERTULLIANUS het weder zoekt te rechtvaardigen (*), terwijl echter de meeste Christenen het als buitenſporig afkeurden, maakte de Heidenen gaande, en wekte hunnen geestdrift tegen de Christenen op. Hunne vijänden maakten ook van het één en ander gebruik, om den Keizer, die reeds wantrouwend van aart was, tegen de Christenen voor in te nemen, voornaamlijk, wanneer hij derzelver groot aantal in aanmerking nam; te meer, omdat de Christenen hunne krachten zelve begonnen te voelen, en die aan de Heidenen nu en dan van ter zijde onder het oog brachten (†). En zeker de argwaan en vrees des Kei-

(*) In eene verhandeling *de corona militis*, opzetlijk daar toe geſchreven.

(†) Hier toe kan men dit gezegde van TERTULLIAAN brengen: *Apolog. C.* 37. „ Indien wij ons, als openbare „ vijän-

gaf hij ten antwoord, dat hij een Christen was.
Bladz. 292.

Keizers, voor het groot aantal der Christenen, schijnt de naaste oorzaak tot dit zijn verbod gegeven te hebben, dewijl dit verbod, bij SPARTIANUS, gelijk staat, met dat tegen de Jooden, welk laatste zijne oorzaak daar in had, dat vóór vijf jaaren de Jooden nog weder eenen opstand hadden veröorzaakt, dien SEVERUS met moeite had bedwongen, en waar tegen hij, thans zich in *Palæstina* bevindende, voor het toekomende, voorzorgen wilde te werk stellen. (*)

De

„ vijänden, hadden willen gedragen, zou het ons dan „ aan getal en volk ontbroken hebben? Zouden dan „ de Mooren, en Marcomannen, en de Parthen zelve, „ volken van ééne plaats, en in hunne eigene grenzen „ besloten, talrijker zijn, dan die der geheele Wereld? „ (de Christenen, die door de geheele Wereld verstrooid „ zijn?) Wij zijn vreemdelingen, en wij hebben al het uwe „ vervuld; wij hebben steden, eilanden, kasteelen, vlekken, vergaderplaatzen, het leger zelve, de wijk- en volks- „ vergaderingen, het paleis, den raad, de markt, vervuld, en ulieden alleen de tempels overgelaten. Indien wij, eene zoo groote menigte menschen, ons, „ in eenigen afgelegen hoek der Wereld, van ulieden „ hadden afgescheurd, zeker een verlies van zoo vele „ burgers, van allerhanden rang, zou uwe heerschappij „ geschokt, en gij meer vijänden, dan burgers, overgehouden hebben.

(*) Anderen voegen bij deze redenen nog, dat de Christenen een aardsch Rijk van CHRISTUS verwachtten, het welk door den ondergang van het Roomsche Rijk zou voorâfgegaan worden, welken ondergang verscheiden *Montanisten* als kort aanstaande voorzegd hadden;

 en

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Hevigheid der vervolging, bijzonder te Alexandrië.

De vervolging dan tegen de Christenen, na dit verbod des Keizers, met dubbele woede ontstoken, breidde zich, door het geheele Romeinsche Rijk uit (*), en maakte, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt, *ontelbare* Martelaren, woedende tegen alle Gemeenten, in alle plaatzen; hevigst echter was zij te *Alexandrië*, alwaar het voornaamste school der Christenen was. Hier was onder de voornaamste Martelaren LEONIDES, de Vader van den zoo vermaarden ORIGENES. Deze was een Christen Wijsgeer en Redenaar, die zijnen Zoon ORIGENES, met grooten vlijt, had opgevoed. Hij werd onthoofd. Zijn Zoon ORIGENES, toen nog geen zeventien jaaren oud, brandde van begeerte, om zijnen Vader in dezen roemrijken dood te verzellen, en zou zulks, niettegenstaande de voorstellen zijner Moeder, volbragt hebben, indien deze niet zijne klederen verborgen, en hem dus genoodzaakt had, in huis te blijven; evenwel kon hij zich niet onthouden, om, met eenen Brief, zijnen Vader te bemoedigen en tot standvastigheid aan te manen, zich onder andere van deze uitdrukking bedienende: „ Laat u, om onzen wil," (bedoelende zijne vijf jonger broederen,) „ niet van uwe gezind- „ heid aftrekken!" Vervolgends lessen gevende in de spraak-

en MOSHEIM *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 33. meent, dat verscheiden overheden de arme en behoeftige Christenen daarom te meer zullen gedrukt hebben, opdat de rijken meer geld ter vrijwaring zouden opbrengen, doch van dit laatste hebben wij geen geschiedkundig bewijs.

(*) EUSEB. *Libr.* VI. *Cap.* 1.

ſpraakkunde, onderhield hij daar mede zijne Moeder met het huisgezin. Kort daar op benoemd wordende tot Leeräar in de School te *Alexandrië*, prentte hij de overtuiging van de waarheid van het Christendom zoo diep in de harten zijner leerlingen, dat eenigen derzelven gewillig hun leven voor hetzelve lieten, onder anderen zekere PLUTARCHUS, wien ORIGENES tot den dood toe verzelde, waar door hij zelve in het uiterſte gevaar geraakte. (*)

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Bijzonderheden van POTAMIÆNA en BASILIDES.

Onder de Martelaren te *Alexandrië* bevonden zich vele nieuwbekeerde Christenen en *Katechumenen* of onderwijzelingen, op welke men het verbod des Keizers het naast kon toepasſen, van beiderlei kunne; onder anderen zekere POTAMIÆNA, eene jonge juffer van uitmuntende ſchoonheid, welke, met hare Moeder, na het doorſtaan van de wreedſte mishandelingen, eindelijk verbrand werd, en wel zoo, dat zij, met brandend pek, van lid tot lid, van de voeten tot het hoofd, begoten, en dus gedood werd. Bij alle deze martelingen bleef zij niet alleen hare ſtandvastigheid behouden, maar zij beloofde aan éénen der gerechtsdienaren, BASILIDES genoemd, die haar menschlievender, dan de andere, behandelde, en tegen de dolheid van het gemeen beſchermde, dat zij van God voor hem de zaligheid bidden, en hem binnen kort zijne weldaaden vergelden wilde. Kort daar na, als van BASILIDES, bij zekere gelegenheid, een eed gevergd werd, gaf hij te kennen, dat het hem niet geöorloofd was te zweren, alzoo hij zich open-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 1-4.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

openlijk beleed, een Christen te zijn, waar op hij gevangen genomen werd. En nu *zegt men*, zoo drukt EUSEBIUS zich (*), omtrent deze bijzonderheid, uit, dat hij aan sommige Christenen, tot reden van zijnen overgang tot het Christendom, hebbe opgegeven, dat POTAMIÆNA, drie dagen na haren marteldood, hem des nachts verscheenen zijnde, eene kroon op het hoofd gezet, en gezegd had, dat zij, op hare gebeden, zijne zaligheid van God had verworven, en dat hij eerstdaags zou opgenomen worden. Hier op gedoopt zijnde, werd hij des anderen daags onthoofd. Zoo verhaalt men ook, dat dezelfde POTAMIÆNA aan nog meer andere burgers te *Alexandrië* verschenen zijn, en die tot het aannemen van het Christendom overgehaald zal hebben. Daar EUSEBIUS zelve voor de echtheid dezer verschijningen niet instaat, zullen wij weinig reden hebben, om ze te geloven, maar wij zien, uit dergelijke berichten, hoe gereed vele Christenen thans reeds waren, om wonderbare verhaalen aan te nemen, en hoe geneigd, om aan de voorbede der Martelaren, na hunnen dood, eene bijzondere kracht toe te schrijven.

PERPETUA en FELICITAS.

In *Afrika*, misschien wel te *Karthago*, ondergingen, bij gelegenheid dezer vervolging, met meer Christenen, twee vrouwen PERPETUA en FELICITAS den dood voor het Christendom, wordende met het zwaard onthoofd. Vergeefs zocht de Vader van PERPETUA zijne dochter door gebeden en traanen te bewegen, dat zij haar leven zou behouden, door haar

(*) *Hist. Eccles.* VI. 5.

haar geloof te verzaken. FELICITAS, die zwanger was, beviel in de gevangenis van een dochtertjen; als zij zwaare weeën leed, werd haar gevraagd: Hoe zij het, nu zoo van pijn kermende, maken zou, wanneer zij ter dood gebracht zou worden? Waar zij op antwoordde: „ Nu lijde ik, het geen ik lijde, „ maar dan zal hij in mij lijden, die voor mij ge„ leden heeft." Men vindt nog meer bijzonderheden van deze Martelaresſen opgetekend, als, verſcheiden gezichten, verſchijningen en voorzeggingen, waar uit ſommigen een beſluit hebben afgeleid, dat zij *Montanisten* geweest zijn, die gewoon waren, zich op gezichten en voorzeggingen te beroemen. Alhoewel wij nu niet willen ontkennen, dat onder de Martelaren van deze tijden vele dweepzuchtige Christenen en *Montanisten* geweest zijn, evenwel, gelijk SCHRÖCK te recht aanmerkt, weet men, dat ook andere Christenen, ten dezen tijde, gezegd worden, gezichten en ingevingen gehad te hebben; ook heeft AUGUSTINUS, ter eere van deze Martelaresſen, *Sermoenen* of redenvoeringen gehouden, die het eerst te Parijs in 1654 zijn uitgegeven. Bij deze voorbeelden van Christenen, die, om het geloof, bij deze vervolging, gedood zijn, kan men nog voegen de Geſchiedenis der Martelaren te *Scillita* in *Afrika*, die eenige leerzame omſtandigheden bevat. (*) Deze vervolging hield aan, met min of meer hevigheid, tot den dood van den Keizer SEVERUS, in het jaar 211.

Ve-

(*) Men zie RUINART *Acta Martyr. Sincera p.* 86. en 90. volgg.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Vele Christenen ontweken deze vervolging, door de vlucht; dus begaf zich CLEMENS, de opvolger van PANTENUS, in het Leeräarämbt op de School te *Alexandrië*, van daar in het jaar 202 naa *Jerusalem*, of *Ælia Capitolina*. Van hem en zijne schriften moeten wij hier een kort verslag geven.

CLEMENS van Alexandrië. Bijzonderheden van hem.

TITUS FLAVIUS CLEMENS (*) ALEXANDRINUS, of van *Alexandrië*, genoemd, ten einde hem van CLEMENS ROMANUS, of van *Rome*, te onderscheiden, wegens zijne geleerdheid *de verwonderlijke* geheeten, had zijne letteröefeningen te *Atheenen*, hetwelk sommigen als zijne geboorteplaats opgeven, begonnen, in *Asië* vervolgd, en te *Alexandrië* voltooid, alwaar hij eerst een leerling, en naderhand de opvolger, van PANTENUS geworden is, in het jaar 191. Hij was te gelijk Ouderling in de Gemeente te *Alexandrië*, tot hem de vervolging onder SEVERUS noodzaakte naa *Jerusalem* te wijken, alwaar hij, geduurende zijn verblijf, veel tot bemoediging en nut der Gemeente toebragt, volgends het getuigenis van derzelver Bisschop ALEXANDER. (†) Na den dood van SEVERUS naa *Alexandrië* wedergekeerd, is hij niet lang daar na, onder de regeering van CARACALLA, aldaar overleden tusschen de jaaren 217, en 220.

Zijne geleerdheid.

CLEMENS heeft bij ouden en nieuwen eenen grooten roem van geleerdheid, waar in hij alle voorgaande Leeräars der Christenen, wier schriften onzen tijd be-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 13.

(†) Bij EUSEBIUS *Hist Eccles.* VI. 11.

bereikt hebben, ver overtrof. Hij had eene groote belezenheid in de werken der Heidensche Schrijvers, en niet min ervarenheid in de leerstellingen der Heidensche Wijsgeeren. Met de schriften der Christenen, echte en onëchte, was hij, insgelijks, gemeenzaam. Alle deze kundigheden spreidt hij, in zijne Werken, rijklijk ten toon; en volgde dus het voorbeeld van zijnen Leermeester PANTENUS, om de Heidensche Geleerdheid met de leere van het Christendom te paaren. (*) Bijzonder zocht hij de Wijsgeerte der Grieken en den Christelijken Godsdienst tot *één* samenstel te brengen, waar in hij zich, als een *Eclecticus*, gedraagt, kiezende uit alle de bijzondere aanhangen, het geen hem best aanstond, en het nuttigst voorkwam, in het leerstellige, meest de *Platonisten*, in het zedekundige, de strengheid der *Stoïcynen* volgende. Met dit alles mist men orde en geregeldheid, in het geen hij schrijft, en dikwijls is hij, door zijnen bloemrijken en leenspreukigen stijl, volstrekt onverstaanbaar. Om de gezochte overëenstemming tusschen het Christendom en de Wijsgeerte te vinden, geeft hij dikwijls de allervreemdste verklaringen van de gezegden en leere des Bijbels; met één woord, wanneer men zijne Schriften leest, zal men zich meer over zijne belezenheid, dan wel over zijn oordeel en wijsheid, verwonderen.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

CLEMENS heeft verscheiden werken geschreven. Drie derzelven hebben onzen tijd bereikt; het eerste noemt

Zijne Schriften.

(*) Boven *Bladz.* 229.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

noemt hij προτρεπτικος λογος, *Vermanings-reden* aan de Heidenen, in welke hij de ongerijmdheid van het Heidensch Bijgeloof bestrijdt, en de Heidenen aanmaant, om het Christendom aan te nemen. Het tweede werk, hetwelk in drie Boeken is afgedeeld, en dat hij den naam van παιδαγωγος, de *Onderwijzer*, of *Zedenbestuurer*, noemt, behelst in zich een onderwijs van leven en gedrag, waar door zich de Christenen van de Heidenen behooren te onderscheiden, en de pligten, die zij te volbrengen hebben. Men heeft dit tweede Werk doorgaands voor een samenstel van zedekunde aangezien; indien het daar voor zou moeten gelden, zou de zedekunde van CLEMENS zeer gebreklijk zijn; doch zijne bedoeling is enkel, de Christenen af te manen, van deel te nemen in de Heidensche zeden, gebruiken, vermaken, en feesten, waar door ook zijne lessen dikwerf vrij streng zijn, waar toe zijne liefde voor de *Stoïcynsche* Wijsgeerte, het land, waar hij leefde, en deszelfs luchtsgesteldheid, als ook het karakter der inwoneren, veel toebrachten. Dit Werk schreef hij meer bepaald voor gemeene Christenen, schoon hij niet kan nalaten, ook daar in zijne geleerdheid te pas te brengen.

Zijn derde Werk, welks volledige titel is, των κατα την αληθη φιλοσοφιαν γνωστικων ὑπομνηματων στρωματεις. *Tapijtwerk van herinneringen*, (of *aanmerkingen*,) *van verhevene kennis naar de waare Wijsgeerte*, is bestemd voor meer verlichte Christenen; hij noemde het *tapijtwerk* of *tapisserijën*, omdat het eene *dooreengeweefde verzameling* in zich vervat, van Chris-

Christelijke kundigheden en Wijsgeerige geleerdheid; de benaming van *verhevene kennis*, of *Gnostische herïnneringen*, doelde op de *kennis*, (*Gnosis*,) waar op de *Gnostieken* gewoon waren te roemen, en waar tegen CLEMENS wilde aantonen, dat de waare leere der Christenen de echte verhevene kennis en wijsheid behelst; eindelijk de *waare Wijsgeerte* is bij CLEMENS de Christelijke Godsdienst-leere, die men, reeds vóór hem, als de waare *Wijsgeerte*, tegen over de Heidensche Wijsgeerte had beginnen te stellen, om haar bij de Heidenen te meer achtbaarheids te geven. In dit Werk, brengt CLEMENS allerhande aanmerkingen, uit Christelijke en Heidensche Schriften, bij een, opdat de Christenen leeren zouden, hoe ook geleerdheid hun voege, en zij die, ter bevordering van het Christendom, konden en behoorden te gebruiken. In de daad, een loflijk en prijswaardig oogmerk, doch, waar omtrent CLEMENS zich zelven dikwils al te zeer, aan eenen valschen schijn van geleerdheid, heeft vergaapt, vele ongerijmde gevoelens en stellingen, en zeldzame verdraajingen der Heilige Schrift waagende, en losse onbewezen verhalen en onëchte geschriften te ligtgelovig aannemende, en tot zijn oogmerk gebruikende; behalven dat de stijl over het geheel zeer duister en ingewikkeld is, waar door zijne waare mening niet dan moeilijk, en vaak geheel niet, te vatten is. Trouwens, hij zelve schrijft (*): „ Deze Boeken zullen de waarheid, „ vermengd met de leere der Wijsbegeerte, of lie-„ ver,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(*) *Strom. Libr.* I. *p.* 326. *ed.* POTTERI.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

,, ver, door dezelve bedekt en verborgen, bevatten; ,, gelijkerwijs de schaal de kern der vruchten be- ,, dekt — Veel, het geen niets tot het hoofddoel ,, toebrengt, strekt toch den kunstenaar tot sieraad. ,, Voorts bezorgt ook eene menigvuldige geleerdheid ,, hem, die de hoofdleere voordraagt, meer goed- ,, keuring bij de toehoorers, boezemt den leerlingen ,, verwondering in, en leidt hen tot de waarheid"— enz. En op het einde van dit Werk (*), wil hij, dat men zich over de verwarring en wanörde niet verwondere, die in dit zijn Werk heerscht, alzoo hij het opzetlijk dus heeft ingericht, opdat men genoodzaakt zij, het met meer opmerkzaamheid te lezen, en het goede met zorgvuldigheid uit te kippen.

Dit Werk bestaat, zoo als wij het thans hebben, uit zeven Boeken: of het, te vooren, uit agt bestaan hebbe, en dus één derzelven verloren zij geraakt, is niet zeker. Ten minsten, het geen als het *agtste* Boek wordt opgegeven, is een Werk van een geheel onderscheiden inhoud, als behelzende onderwijs in de redeneerkunde, (*ars dialectica*,) en dus schijnende een Boek te wezen, het welk behoort tot zijn verloren Werk, ὑποτυπώσεις, genaamd.

Andere Schriften van CLEMENS.

Behalven de gemelde drie Hoofdwerken van CLEMENS, hebben wij, onder zijnen naam, nog eenige andere geschriften van minder aanbelang. Eene verhandeling: *Welk rijke wordt zalig?* ter verklaring van de uitspraak van JESUS, (MARK. X. 17. volgg.) is niet geheel de aandacht onwaardig. Min belangrijk

(*) *Libr.* VII. *p.* 901, 902.

rijk is een ander geschrift, dat onder zijnen naam gaat, doch misschien van een' ander Schrijver is, en ten opschrift heeft: *Uittrekzel uit de Schriften van* THEODOTUS, *en der zoogenaamde Oostersche leere, omstreeks de tijden van* VALENTINUS. Even weinig beduidend zijn *de uittrekzels uit de Schriften der Profeeten*, welke insgelijks als een Brokstuk van CLEMENS opgegeven worden. Alle deze Schriften zijn het volledigst te *Oxford*, in het jaar 1715, in twee Deelen in Folio, in het licht gegeven, door JOHN POTTER, Aardsbisschop van *Canterbury*, met aanmerkingen en opheldering en.

Verloren Schriften.

Onder die Werken van CLEMENS, welken de tijd ons ontroofd heeft, was het merkwaardigste zijne ὑποτυπώσεις, of *Onderwijzingen*, of *Verklaringen*, waar uit EUSEBIUS ons verscheiden stukken bewaard heeft. (*) FOTIUS (†), heeft 'er het volgend algemeen denkbeeld van gegeven: „ Het is over „ plaatzen des O. en N. Testaments opgesteld, „ die hij kortlijk verklaart. Men vindt 'er wel vele „ goede leeringen in; maar ook vele godloze gevoelens. Want, hij leert, dat de Stoffe eeuwig „ is; dat God zekere denkbeelden door zijnen wil „ heeft voortgebracht; en dat de Zoon van God „ een Schepzel is. Hij gelooft, dat de Zielen van „ het éene ligchaam in het andere verhuizen, en „ dat 'er reeds vele Werelden vóór ADAM bestaan „ heb-

(*) *Libr.* I. *C.* 12. II. *C.* 1, 2, 9, 14, 15. VI. *C.* 14.

(†) *Biblioth. Cod.* 109.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ hebben. Hij laat EVA, op eene ſchandelijke wij„ ze, uit ADAM ontſtaan. Naar zijn voorgeven heb„ ben de Engelen bij vrouwen kinderen verwekt. „ Het Woord zal niet waarlijk, maar alleen in „ ſchijn, mensch zijn geworden: en 'er zal een „ dubbel Godlijk Woord zijn, waar van alleen het „ geringſte aan de menſchen verſchenen is, hetwelk „ hij eene kracht Gods noemt, die uit het Woord „ is voortgevloeid, en de harten der menſchen door„ drongen heeft. Dit alles zoekt hij uit de Heil. „ Schrift te bewijzen. Hij brengt nog vele andere „ ſlechte ſtellingen bij; het zij, dat hij, (CLEMENS,) „ zelve dit gedaan; of dat een ander onder zijn' „ naam die uitgeſtrooid heeft. Het oogmerk van „ dit geheele Boek is eene uitlegging te geven, van „ de twee eerſte Boeken van MOSES, de Pſalmen, „ de Brieven van PAULUS, en den Prediker van „ SALOMO."

Oordeel over hem.

Men ziet, uit dit verſlag van FOTIUS, hoe hij getracht hebbe, de eere van CLEMENS te redden, door de echtheid van gemelde Werk in twijfel te trekken; jammer is het, dat wij hetzelve niet meer hebben, alzoo wij nu niet in ſtaat zijn, alles behoorlijk te beöordeelen, en ondertusſchen komen verſcheiden van de door FOTIUS gemelde gevoelens in zijne nog overgebleven Werken voor. EUSEBIUS en HIËRONYMUS ſpreken van hem altijd, met den grootſten lof, van welken echter niet weinig moet afgetrokken worden, indien wij onpartijdig willen wezen. Wie toch kan eene zoo geheimzinnige en duistere wijze van ſchrijven goedkeuren, als hij volgt,

of

of het verbergen van waarheid, onder voorwendzel, dat zij zou kunnen misbruikt worden? of het draajen en wringen der Heil. Schrift, om haar met de Griekſche Wijsgeerte te doen overëenſtemmen? Deze zucht, om zekere, ik weet niet welke? meer verheven wetenſchap te bejaagen, en geheimen te zoeken, door de eenvouwige letter der Heilige Schriften in leenſpreuken te veränderen, openbaart zich in meer oude Kerkleeräaren, doch in niemand ſterker dan in CLEMENS *van Alexandrië*, en juist deze zucht is oorzaak geweest, dat men, hun gezag, in vervolg van tijd, zonder behoorlijk onderzoek, volgende, de Christelijke leere, verbasterd en misvormd heeft, door vele met haar onbeſtaanbare bijvoegzelen.

Voorbeelden van zijne gevoelens. Over de overlevering eener geheime leere.

Het zou den Lezer eer verveelen, dan vermaaken, indien ik hier uittrekzels, uit zijne Werken, plaatſte, waaröm ik mij zal vergenoegen, met eenige voorbeelden van ſommigen zijner bijzondere gevoelens bij te brengen, welke naderhand onder de Christenen verder zijn voortgeplant en uitgebreid. Eéne zijner voornaamſte onderſtellingen, die grooten invloed op alles heeft, is, dat JESUS eene hooger Kennis of Wetenſchap, aan de Apostelen PETRUS, JAKOBUS, JOÄNNES en PAULUS, heeft medegedeeld, die, van Vader tot Zoon, is overgeleverd en bewaard, welke CLEMENS, in zijn Werk, zoo ver zijn geheugen toelaat, en hij het oorbaar vindt, wil voordragen. (*) Door zulke onderſtellingen moest het ge-

(*) Dit ſchrijft hij, in het begin van zijn *Tapijtwerk*,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

gezag der *overleveringen*, van tijd tot tijd, toenemen; in het eerst bepaalde men dezelve voornaamlijk tot gebruiken in den eeredienst, en tot zekere bijzondere gezegden of verrichtingen van JESUS en de Apostelen, gelijk wij gezien hebben, CLEMENS ging reeds verder, en hoe zeer hij, onder zijne *geheime* overgeleverde leere, niet zoodanige leerstukken begreep, die tot het wezenlijke van het Christendom behoorden, maar daar door verstond, verhevener Wijsgeerige verklaringen van de leere van dien Godsdienst, ook wel geheimzinnige uitlegging van de Heilige Schrift, wier letterlijke zin alleen voor gemeene lezers of hoorers ondersteld werd, evenwel was deze mening des te gevaarlijker, omdat zij zoodanige overleveringen tot CHRISTUS zelven terug bracht, en te gelijk den weg voor stoute geesten opende, om verder te gaan, en geheel nieuwe gevoelens, en van het Christendom vreemde stellingen, op denzelfden grond te vestigen en te verspreiden. Men kan, ondertusschen, van deze zucht, voor geheime leere, en leensprenkige verklaringen der Heil. Schrift, welke CLEMENS en andere oude Kerkleeräars zoo sterk openbaren, gemaklijk reden geven; zij wilden, door blijken van geleerdheid, de opmerkzaamheid en achting der Heidenen voor het Christendom opwekken, en te gelijk, aan de *Gnostieken*, die op hunne *kennis* roemden, toonen, dat zij, door de echte over-

in het I. *Boek*, zoo als het naamlijk thans voorhanden is. Men vergelijke eene plaats, uit één zijner verloren Werken, aangehaald bij EUSEBIUS *Hist. Eccl.* II. 1.

overlevering, die kennis bezaten, welke de *Gnostieken* valschlijk voorwendden; te *Alexandrië* had FILO, de Jood, zich door zijne leenspreukige uitleggingen der Heilige Schrift, in het bijzonder, eenen naam verworven, en was bij CLEMENS, en andere Leeräars der Christenen aldaar in hooge achting, waar door zij te eer genoopt werden, zijn spoor te betreden.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Over de waarde der Heidensche Wijsgeerte.

Daar CLEMENS, in navolging van zijnen leermeester PANTENUS, zoo veel werks maakte van de Grieksche Wijsgeerte en geleerdheid, en die met het Christendom wilde gepaard hebben, gelijk dit openlijk zijne pogingen in zijne werken bedoelen, kan het ons niet bevreemden, dat hij ten voordeele van die Wijsgeerte zoo sterk spreekt, dat hij schrijft: „ Voor 's Heeren komst was de Wijsgeerte voor de „ Grieken nodig tot rechtvaardigheid. Thans is zij „ in zoo verre nuttig tot Godzaligheid, dat zij eene „ voorbereiding is voor die genen, welke vervol„ gends, door overtuiging, tot het geloof komen. (*) Elders zegt hij: „ Dat God aan den Heiden, op„ dat hij tot zijne volmaaktheid mogt komen, de „ Wijsgeerte geschonken heeft, gelijk aan de Jooden „ de Wet. Hij heeft hem, Zon, Maan, en Starren „ gegeven, ter vereering, (DEUT: IV. 19.) opdat „ niet de Heidenen, geheel zonder God en Gods„ dienst zijnde, geheel zouden omkomen." (†)

Van

(*) *Stromat. Libr.* I.

(†) *Stromat. Libr.* VII.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Over de Godheid van JESUS, en God den Vader, Zoon en Heiligen Geest.

Van de Godheid van JESUS, het Woord van God, spreekt hij dikwijls zeer nadruklijk, op zeer vele plaatzen. Onder anderen zegt hij (*): „ De *Logos* des Vaders van allen, is geen Woord, dat „ uitgesproken wordt (†), maar Gods Wijsheid en „ blijkbare goedheid, zijne almagtige en waarlijk „ Godlijke kracht, zijn almagtige wil." Het derde Boek van zijnen *Onderwijzer*, (*Pædagogus*,) eindigt met eene *Doxologie*, of Godsverheerlijking, waar in wij, „ onzen lof en dank toebrengen aan den „ eenigen Vader en Zoon, den Zoon en Vader on- „ zen *Onderwijzer* en Leeräar, te gelijk ook met den „ Heiligen Geest. Alles (behoort) aan den éénen, „ in wien alles is, door wien alles één is, door „ wien de eeuwigheid is, wiens leden allen zijn, „ wiens de heerlijkheid en eeuwen zijn, wien heer- „ lijkheid zij, en nu en in eeuwigheid. Amen." Ondertusschen, blijft het, wegens zijnen duisteren en ingewikkelden stijl steeds moeilijk, om zijne gevoelens omtrent de Godheid van JESUS, en omtrent de leere van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te bepalen. De volgende plaats (§) zal echter dit zijn gevoelen wel het duidelijkst opgeven. „ De natuur „ des Zoons is de volmaaktste en heiligste — en „ die het allernaast komt aan den eenigen Almagtigen „ of Albeheerscher." Deze benaming geeft CLE-

MENS

(*) *Stromat. Libr.* V.

(†) προφορικος.

(§) *Stromat. Libr.* VII.

MENS in zijne Werken altijd aan God den Vader alleen, gelijk ook dien van *God van allen.* Nu vervolgt hij: „ De Zoon beſchikt alles naar den wil „ des Vaders, en vergist zich zelven nooit in zijn „ beſtuur. Hij is niet gedeeld, niet afgeſcheiden, „ gaat niet van de éénc plaats tot de andere over, „ maar is overäl ten allen tijde, en door niets be- „ perkt. Hij is geheel Vaderlijk verſtand en licht, „ geheel oog, alles ziende, alles hoorende, alles „ wetende. Aan hem is het gantſche heir van En- „ gelen en Goden ontworpen."

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Van JESUS menschlijke natuur.

Boven hebben wij gezien, uit FOTIUS, dat CLEMENS geloofd hebbe, dat JESUS, alleen *in ſchijn*, mensch geweest zal zijn, wat daar ook van zij, de volgende plaats (*), geeft ten minſten te kennen, dat hij, aan het ligchaam van CHRISTUS, andere hoedanigheden, dan aan de gewoone menschlijke ligchamen, toeſchreef." Het zou belaglijk zijn te geloven, dat „ het ligchaam des Heilands onderhoud en andere „ dienſten nodig zou gehad hebben; hij at, bij voor- „ beeld, wel, doch niet om zijns ligchaams wil, „ dat door Godlijke kracht onderhouden werd, maar „ om der genen wil, die bij hem waren, opdat nie- „ mand hunner vermoeden mogt, dat hij geen mensch „ ware."

Van JESUS verdiensten.

Ten opzichte van JESUS verdienſten tot heil der menſchen, zullen wij alleen deze plaats uit zijnen *Onderwijzer* aanhalen: „ De Zon der gerechtigheid „ breidt zich over het menschdom algemeen uit, „ even

(*) *Stromat. Libr.* VI.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ even gelijk de ligchaamlijke Zon alles befchijnt.
„ Hij heeft den dood ten leven gekruist, den mensch
„ van het verderf gered, en hem in de bovenlucht
„ opgehangen, en daar hij verderflijk was, in een
„ onverderflijk leven verplant. Volken heeft hij tot
„ het goede gewezen, en een waar leven indachtig
„ gemaakt, en ons een waarlijk groot erfdeel ge-
„ fchonken, den mensch, door zijne hemelfche lee-
„ re, vergodende," (naar het beeld Gods vernieu-
wende.) — „ Zoo groote en zoodanige werkingen
„ en gaven maakt hij u deelächtig voor een weinig
„ geloof — maar de zonde is de eeuwige dood."
Een weinig vroeger had hij gezegd. „ Den mensch,
„ die door de *lust* of *begeerte* (*) verleid en van
„ het verderf gebonden was, heeft hij vrij gemaakt,
„ en toont zulks door zijne (aan het kruis) uitge-
„ fpannen armen. — De Heer is gevallen, maar de
„ mensch weder opgeftaan: en die uit het Paradijs
„ verjaagd was, ontvangt, tot eenen grooten loon
„ van *gehoorzaamheid*, den Hemel."

Van den vrijën wil.

Uit deze plaats blijkt ons tevens, wat CLEMENS aan des menfchen *vrijën wil* oordeelde te moeten toekennen. Dit krijgt meer opheldering uit het geen hij tegen de *Gnostieken* beweert, om te bewijzen, dat geboorte en leven op zich zelven niet kwaad zijn: „ Laat hen ons zeggen, of een pas geboren „ kind gehoereerd heeft? of hoe iemand, die nog „ niets

(*) Dus verklaart hij leenfpreukig de *flang*, die EVA verleidde, zonder echter, naar het fchijnt, den letterlijken zin te willen verwerpen.

„ niets verricht heeft, onder den vloek van ADAM „ gevallen zij? Hun blijft dan niets overig, dan dat „ zij, bij gevolgtrekking, zeggen, dat de geboorte „ niet alleen van het ligchaam, maar ook van de „ ziel, door, en om welke, het ligchaam bestaat, „ zondig is. En wanneer DAVID zegt: *Ik ben in* „ *zonden ontvangen*, enz., zoo noemt hij wel, als „ Profeet, EVA zijne *Moeder*; maar EVA was de „ Moeder der levenden: en alhoewel hij in zonde „ ontvangen is, echter was hij niet zelve in zonde, „ noch zelve zonde." enz. Meermalen spreekt hij duidelijk en sterk van des menschen vrijën wil en werking, schoon hij die tevens paart en samenvoegt met de Godlijke genade en werking. (*) „ In den „ mensch, als een vrij wezen, is eene vrijë wils- „ verkiezing, maar in God het geven, als Heer en „ Bestuurer. Hij geeft aan die *willen*, en met allen „ vlijt *streven*, en *bidden*: want God dwingt niet, „ alzoo geweld strijdig is met Gods natuur, maar „ hij schenkt aan de genen, die hem zoeken, enz."

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Omtrent eenen tusschenstaat na den dood.

Omtrent den staat na de dood, heeft CLEMENS, inzonderheid, vreemde gevoelens geüit. Zijn volmaakte Christen, de waare *Gnostiek*, is een waar *Ouderling* en *Diakon* der Kerk, dat is, een Dienaar van den Godlijken wil, en zal eens, zegt hij, „ indien hij niet hier reeds met den *Bisschoppelijken* „ zetel verëerd is, gelijk JOÄNNES in de Openbaring „ zegt, op de 24 troonen zitten, om het volk te „ rich-

(*) In zijne Verhandeling: *Welke rijke zalig wordt?* C. 10.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ richten. Want de ambten der *Bisschoppen*, *Oudsten*, en *Kerkendienaaren*, zijn, gelijk ik geloof, „ nabootzingen van de heerlijkheid der Engelen, en „ van de inrichting, welke, volgends de Heilige „ Schrift, voor die genen bestemd is, die naar het „ voorbeeld der Apostelen geleefd hebben, van de„ ze schrijft de Apostel, dat zij in de wolken zul„ len opgenomen worden, en eerst *Dienaren*, (*Di„ akonen*,) vervolgends door eenen hooger trap van „ heerlijkheid, onder de *Ouderlingen* aangenomen, „ worden, tot dat zij zullen opwassen tot eenen „ volkomenen man." — Verders, behalven de volmaakte Christenen, welke aan de Engelen gelijk zullen wezen, laat hij niet alleen zulken, die aan de driften en onmatigheid onderworpen zijn, van hunne zonden, door zekere straffen, reinigen, vóór dat zij tot hunne woonstede in den hemel komen; maar ook die genen, welke hij *Gelovigen* noemt, zullen, wegens hunne zonden, een gelijk lot na den dood ondergaan, en zelfs alsdan zich niet tot de hoogste zaligheid der volmaakten verheffen. De wijze dezer zuivering door straffen beschrijft hij niet nader, maar zegt, dat de gelovige zich daar over bekommert, dat hij nog niet zoo ver gekomen is, als anderen; ook wordt hij door schaamte wegens zijne begane overtredingen getroffen, en dit zullen voor hem de hardste straffen zijn. Men ziet, uit het één en ander, hoe veel deze Kerkleeräar van de *Platonische* en *Pijthagorische* Wijsgeerte heeft overgenomen, en veel zelfs heeft, dat naar stellingen der *Gnostieken* smaakt. Tevens kan men opmerken,

ken, uit welken oorſprong, in vervolg van tijd, een reinigings- of zoogenaamd *vagevuur*, ontſtaan is, waar van in de Heilige Schriften geene ſpoor te ontdekken is.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Over het Heilig Avondmaal.

Ten opzichte van het Heilig Avondmaal, vinden wij, bij CLEMENS, in gevolge zijne zucht voor leenſpreuken, de aanmerking, dat MELCHIZEDEK, *brood en wijn geheiligd, ten voedzel gegeven heeft, tot een voorbeeld van de Eucharistie*, of het *dankmaal.*(*) Elders (†) de Christenen tegen dronkenſchap waarſchuwende, voegt hij 'er bij: „ Christenen hebben „ eenen edeler drank, het *bloed* van CHRISTUS. „ Het bloed nu des Heeren is van eene dubbele na- „ tuur. Een ander naamlijk, is zijn ligchaamlijk „ bloed, waar door wij van het verderf verlost zijn. „ Een ander zijn geestelijk, dat is, waar mede wij „ gezalfd worden. En dit is het bloed van JESUS „ drinken, dat wij des Heeren onverderflijkheid deel- „ ächtig worden." Voorts verklaart hij zich daar genoegzaam op dezelfde wijze, omtrent de vereëniging van het *Woord*, den *Logos*, met het brood en den wijn, als wij te vooren van IRENEUS gezien hebben. (§)

Zijne aanmerking

Wij ſluiten ons verſlag van CLEMENS met zijne merkwaardige aanmerking over den Marteldood (**): „ Som-

(*) *Stromat. Libr.* IV.

(†) *Pædag. Libr.* II. *C.* 2.

(§) Zie boven *Bladz.* 160. en vergelijk VENEMA, *Tom.* III. *Hist. Eccles. pag.* 480, 481.

(**) *Stromat. Libr.* IV.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

over den Martel-dood.

„ Sommige Ketters beweeren, dat het waare Marte-
„ laarschap bestaat in de kennis van den waaren
„ God. Dit geven wij toe. Doch het is valsch,
„ en godloos, wanneer zij 'er bijvoegen, dat die
„ gene een zelfmoorder is, die God door zijnen
„ dood belijdt; hoewel het eenigermate gezegd kan
„ worden, van zulken, die den dood moedwillig
„ zoeken, en zoodanigen zijn 'er, die met den naam
„ tot ons behooren, die zich zeer beijveren, om
„ zich zelven over te leveren, en die uit haat tegen
„ den Schepper, op eene ellendige wijze, naar den
„ dood streeven, zulke kunnen gezegd worden, zich
„ zelven uit het leven te helpen, zonder eigenlijk
„ Martelaars te zijn, alhoewel zij openbare lijfstraf-
„ fen duldden." Uit deze plaats zien wij, dat CLEMENS door eenen *Martelaar* verstaat, iemand, die niet alleen den waaren God kent, maar die ook om zijn geloof lijden ondergaat, doch tevens blijkt ons, uit dezelve, het geen wij reeds gelegenheid hebben gehad, om op te merken, dat vele Christenen, het zij uit dweep- of ijdele eerzucht, zich zelve meermalen moedwillig aan vervolgingen hebben blootgegeven.

Dit zij genoeg, om ons CLEMENS te doen kennen, als eenen Kerkleeräar, wiens geleerdheid of belezenheid onbetwistbaar is, maar die echter dien uitbondigen roem niet verdient, welken velen der ouden hem gegeven hebben, en wien zijne niet behoorlijk bestuurde zucht, om de Wijsgeerte der Heidenen dienstbaar te maken aan, en te doen overëenstemmen met, de leere van het Christendom, aanleiding gegeven

ven heeft, tot verscheiden meningen, onbestaanbaar met de eenvouwigheid van de leere van JESUS, en de Apostelen, gelijk reeds bij sommige vroeger Kerkleerāaren, dergelijke zucht dezelfde gevolgen gehad had, welke zich, ongelukkig, van tijd tot tijd, verder onder de Christenen hebben uitgebreid. (*)

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235

AMMONIUS SACCAS sticht de Eclectische of nieuw-Platonische gezindte.

Terwijl vele Christen-Leerāars, in de Wijsgeerte der Heidenen niet onërvaren, van JUSTINUS den *Martelaar* reeds af, hun werk maakten, om aan te toonen, dat bij de voortreflijkste Heidensche Wijsgeeren velen van de voornaamste waarheden des Christendoms te vinden waren, het zij dan, dat zij, volgends hen, de kennis derzelven hadden, door eene algemeene verlichting des verstands, waar mede het eeuwig Woord van God, de *Logos*, hen ook zou verlicht hebben, of door omgang en verkeering met de Jooden en derzelver Schriften; en terwijl deze Christelijke Leerāaren daar van gebruik maakten, tegen de Heidenen, om hen de Christelijke leere te doen eerbiedigen, als de volmaakte Wijsgeerte, welke, terwijl de Heidensche Wijsgeeren onderling twistten en streden, de waarheid eenstemmig en duidelijk behelsde en voordroeg, kwam 'er, bijzonder te *Alexandrië*, in *Egypte*, eene nieuwe gezindte van Wijsgeeren op, welke de strijdende aanhangen der Wijsgee-

(*) Men zie verders over hem het oordeel der laater geleerden, CLERICUS, BRUCKER, MOSHEIM, SEMLER, RÖSSLER, aangehaald door SCHRÖCK, *Kirch-Gesch.* III. *Th.* S. 289.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

geeren poogde te vereenigen, door geenen derzelve geheel aan te nemen, maar uit de gevoelens en samenstellen van allen uit te kiezen, het geen men voor waarheid moest houden, en dit behoorlijk te verbinden. Zij gaven zich den naam van *Eclectici*, *uitkiezers*, en POTAMO, een Wijsgeer te *Alexandrië*, was één der ijverigsten, om de voornaamste gezindheden der Wijsgeeren, die toen nog bloeiden, op deze wijze overëen te brengen; na hem vormde AMMONIUS SACCAS, het eerst, een volledig samenstel, het welk alle andere samenstellen vereenigen, en als 't ware, in één smelten zou.

Zijne geschiedenis.

Deze AMMONIUS, een geleerd man, was uit Christen ouders geboren; hij draagt den bijnaam SACCAS, omdat hij in zijne jeugd zijn bestaan had, met koornzakken te dragen, bij het laaden en lossen van vaartuigen, doch zich aan de beöefeningen der wetenschappen overgevende, en daar in, spoedig, zeer groote voortgangen makende, besloot hij, op het voetspoor van POTAMO, het geen deze aangevangen had, te voltoojen, en, om van alle twisten en verdeeldheden onder de Wijsgeeren, ja zelf tusschen hen en de Christenen, een einde te maken, een nieuw leergebouw te vormen, in het welk alle leerstellingen een punt van vereeniging konden vinden. Dit gelukte hem in zoo verre, dat hij het hoofd van eenen nieuwen, onder de Heidenen den laatsten, aanhang of gezindte, geworden is, die men, behalven de *Eclectische*, ook omdat zij veel uit de Wijsgeerte van PLATO overnam, de *Platonische*, en

ter

ter onderscheiding, de *nieuwe Platonische* genoemd heeft, doch die men beter eene *Sijncretistische*, of *Samensmeltende*, of ook wel, naar *Alexandrië*, de *Alexandrynsche* noemt. AMMONIUS, ingenomen met zijn ontwerp, en een bewonderäar der Heidensche Wijsgeerte, zal, volgends een bericht van PORPHYRIUS, bij EUSEBIUS (*) aangehaald, het Christendom verlaten hebben, en tot het Heidendom overgegaan zijn. EUSEBIUS wederspreekt dit, en verzekert, dat hij niet alleen een Christen gebleven is, maar ook Boeken ten voordeele van het Christendom geschreven heeft, waar mede ook HIËRONYMUS overëenstemt (†). Dit strijdig bericht heeft de geleerden van laater tijd verdeeld, van welken sommigen aan PORFYRIUS geloof geven, meenende, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, door twee lieden van denzelfden naam, AMMONIUS den Wijsgeer, en AMMONIUS eenen Christen-Schrijver, voor denzelfden te houden, onder dezen zijn de voornaamsten, FABRICIUS en LARDNER. Anderen, integendeel, verwerpen het getuigenis van PORPHYRIUS, en volgen het gezag van EUSEBIUS, tot welke MOSHEIM behoort, die te vooren het eerste gevoelen omhelsd, maar naderhand hetzelve veränderd heeft; (§) terwijl

(*) *Hist. Eccles.* VI. 19.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 55.

(§) Men zie de aantekening op MOSHEIMS *Kerkgeschied.* I *Deel*, *Bladz.* 233. en de redenen, waaröm hij meende, van gevoelen te moeten veränderen, in de *Nodige Ophelderingen* II *Deel*, *Bladz.* 110. *volgg.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wijl anderen meenen, de beide getuigenisſen te kunnen vereënigen, door te denken, dat AMMONIUS wel een *Christen* gebleven is, doch, die de leerſtukken der *Heidenſche* Wijsgeerte zoo behendig met de Christelijke leere vereënigde, dat hij, bij de Christenen, voor een' *Christen*, maar bij de Heidenen, voor een' *Heiden* doorging, en gehouden werd; en zeker, men vindt, in volgende tijden, eenige beroemde geleerden, die dus in het midden ſtonden, tusſchen de belijdenis van het Heidendom en het Christendom, dat men over hen getwist heeft, tot welk van beiden zij behoord hebben. Het is des te moeilijker, tusſchen de ſtrijdige berichten van PORPHYRIUS en EUSEBIUS eene keuze te doen, omdat PORPHYRIUS, ter zelfde plaatze, een' openlijken misſlag begaat, dewijl hij van ORIGENES ſchrijft, dat hij, van *Heidenſche* ouders geboren, een Christen geworden is, daar wij echter zeker weten, dat LEONIDES, de Vader van ORIGENES, niet alleen een Christen, maar zelfs een Martelaar geweest is. Kon niet PORPHYRIUS een' dergelijken misſlag begaan, omtrent AMMONIUS? En zelfs des te gereeder, daar hij deszelfs ſamenſtel bewonderde, en 'er dus prijs op ſtelde, om dien grooten Wijsgeer als een' Heiden te begroeten. Aan den anderen kant, ſchrijft EUSEBIUS aan AMMONIUS Boeken toe, terwijl 'er zekere berichten zijn, dat hij geene ſchriften heeft nagelaten. Doch, misſchien, zijn deze laatstgemelde berichten te verſtaan van ſchriften, die zijn nieuw Wijsgeerig ſamenſtel betreffen, zonder dat daar door beweerd wordt, dat hij volſtrekt niets geſchreven heb-

hebbe. Hoe het zij, AMMONIUS vond eene menigte toehoorers en aanhangers, onder Christenen, onder welke men meent, dat ook ORIGENES geweest is, (*) maar voornaamlijk onder Heidenen, onder welke PLOTINUS, en naderhand PORPHYRIUS, JAMBLICHUS, en PROCLUS, zijn ſamenſtel, met hunne ſchriften, hebben voortgeplant. Hij is, in eenen hoogen ouderdom, tusſchen de jaaren 230 en 250 overleden.

Zijn ſamenſtel.

Dewijl AMMONIUS zelve zijn ſamenſtel niet in geſchrift nagelaten heeft, hebbende hij zelfs zijnen leerlingen verboden, zijne gevoelens onder de menigte te verſpreiden, doch welk verbod zij niet hebben in acht genomen, kunnen wij hetzelve alleen kennen uit de ſchriften zijner bovengemelde leerlingen en aanhangers, die 'er ons ook breedvoerig verſlag van gedaan hebben, hoewel zij hetzelve door bijvoegzelen, gevolgtrekkingen, en opſieringen, aannemelijker hebben willen maken. De hoofd-onderſtelling van AMMONIUS was, niet alleen, dat men, bij alle Wijsgeerige en Godsdienſtige gezindten waarheden aantreft, die men behoort uittekiezen en aantenemen, het geen, waarlijk, *Eclectisch* zou geweest zijn, maar, dat zij allen dezelfde waarheid behelzen, wat de groote grondbeginſels der waarheid betreft, dat zij

(*) Men beſluit dit, uit eenen Brief van ORIGENES, aangehaald bij EUSEBIUS, *Hist. Eccles.* VI. 1. Doch in welken echter ORIGENES zijnen leermeester niet met name noemt, zoodat het eene bloote gisſing blijft, of hij AMMONIUS bedoeld heeft.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zij alleen verſchillen, in de wijze van zich uit te drukken, en in eenige denkbeelden van weinig aanbelang, en dat men ze ſlechts behoorlijk behoeft te verklaren, om ze tot de eerſte zuivere waarheid terug te brengen, en ze dus met malkander te vereënigen. Verders, onderſtelde hij, dat deze zuivere waarheid in het Oosten bekend geweest, en van ZOROASTER, den ſtichter der Caldeeuwſche Wijsgeerte, geleerd was, van wien de vermaarde Egyptiſche HERMES ze had overgenomen, en dat zij van dien weder tot de Grieken was gekomen, alwaar zij, door menigvuldig twisten, en haairkloven verduisterd, maar door PLATO, den besten uitlegger van HERMES, het zuiverst van allen bewaard was. Met deze oude Wijsheid hadden alle Godsdienſten oorſpronglijk overëengeſtemd, maar, doordien zij, het geen de oude Wijzen onder verbloemde uitdrukkingen en in beelden hadden voorgedragen, eigenlijk en letterlijk verſtonden, heeft het Bijgeloof de overhand genomen, en den Godsdienst misvormd, welke tot die oude Wijsheid moet terug gebracht worden, hetwelk ook het doel van JESUS geweest is.

Op deze onderſtelling, moest nu de oude Wijsheid der Oosterlingen en Egyptenaren, de leerſtelſels van PYTHAGORAS, PLATO, ARISTOTELES, en der *Stoïcijnen*, ja zelfs de leere der Christenen, vereënigd worden, en wel tot het volgend ſamenſtel. Alles, het gantsch Heel-al, heeft zijnen grond in God, vloeit uit God voort, en maakt, met God, één groot geheel uit. God heeft de Wereld van Eeuwigheid uit zich zelven geſchapen, die dus eeniger-

ma-

mate hem gelijk, en eeuwig is. Op dezelfde wijze, zijn ook alle zielen, en eene ontallijke menigte Goden, Engelen, Demons, en Geesten, uit God voortgevloeid. De zielen gaan door verschillende ligchachamen, tot zij, eindelijk, in God terug keeren. De hooger Geesten zijn door God tot bestuurers en opzieners der volken, en der algemeene Natuur, gesteld. Zij, die over Zon, Maan, en Starren gebieden, zijn onder hen de eerwaardigste en magtigste. Maar, onder de overige, meer aardsche, geesten, zijn vele wellustige en schadelijke: deze verlangen slachtöffers van beesten; terwijl de anderen zich met onbloedige geschenken vergenoegen. Deze dienaars van den hoogsten God zijn zekere veréering waardig; zij hebben ook van God het vermogen, om ons ligchaamlijke weldaaden deelächtig te maken; maar de ziels-goederen moet men alleen van God verwachten. De geschiedenis der Goden heeft eenen verheevener zin, en moet, of uit de zedenleere, of uit de natuurkunde, verklaard worden. Alles komt aan op den dienst van den eenigen God. Dezen volbrengen de gemeene lieden, volgends de voorschriften van hun land. Maar de wijze man, die zijne ziel reeds in deze Wereld tot de beschouwing en de naauwste gemeenschap met God kan opheffen, moet zich van alle hartstochten en bekooringen tot zonde, van alles, wat zijn ligchaam overvloedig voedt en versterkt, onthouden, maar daar tegen zich van het zinlijke tot hooger werkzaamheden wenden, en in de strengste deugd oefenen: dus wordt hij eindelijk het Godlijk wezen deelächtig. Zoo ver ech-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ter kan alleen zijne redelijke ziel geraken; maar niet de gevoelige natuurlijke. Deze laatste, die uit de stoffe ontstaan is, heeft dit eigen, dat zij door zekere zuivering bekwaam wordt, om de Ondergoden en Demons te zien, daar mede te verkeeren, ze op te roepen, en met hunne hulp wonderbare daaden te verrichten, eene Godlijke kunst, bij hen *Theurgia* genoemd, naar welke niet eens alle Wijzen behoeven te streeven. Zoodanig iemand was JESUS, een van God bezield man, Leeräar van den zuiversten Godsdienst, en zeer ervaren in de *Theurgische* kunsten. Daaröm ontleenden de aanhangers van deze Wijsgeerte veel uit den Christelijken Godsdienst, doch zoo, dat zij alles naar hunne denkbeelden en gevoelens verdraaiden. Zij spraken van den éénen hoogsten God, van drie Grondwezens in God, van de teeling of geboorte van het Godlijk verstand, en van de Schepping der wereld. Hunne zedenleere was voorts zeer streng, terwijl zij de pligten, die zij voorschreven, dikwijls met uitdrukkingen der Heilige Schriften van de Christenen voorstelden, waar door ongeöefenden ligtelijk, over de gelijkvormigheid derzelve met de Christelijke zedenleere, verwonderd moesten staan.

Beöordeeling van dit nieuwe samenstel.

Welk schijnbaar voorkomen deze Wijsgeerte ook in den eersten opslag mogt hebben, waar door velen overreed werden, om ze te omhelzen, niets is echter blijkbarer, dan dat zij, in de daad, nadeelig was, niet alleen voor het Christendom, maar zelfs voor de waare Wijsgeerte. Dewijl het onmooglijk was, alle de zoo strijdige gevoelens der Wijsgeeren,

ren, onderling, en met het waare Christendom, te verëenigen, moest men dezelve, door allerhande verdichtzelen, en door de ééne zoo wel als de andere te verwringen, op eene geweldige wijze, doen schijnen overëenteftemmen. Men verloor den waaren zin van de leerstelsels der ouden, en men opende een onäfmeetbaar veld tot nieuwe twisten en spitsvinnigheden. Den Heidenschen Godsdienst kon dit nieuwe stelzel, door vergezochte uitleggingen, niet baten, dewijl dezelve meestäl te gedrongen en onwaarschijnlijk waren, ook kon men, in de daad, indien men, door middel van hetzelve, het Christendom wilde bestrijden, dat doel niet bereiken, daar het terstond in het oog moest vallen, dat men het Christendom, naar zijne onderstellingen, geplooid, en in een valsch licht geplaatst had. Integendeel, moest elk opmerkzaame tot de voortreflijkheid van het Christendom besluiten, ziende, hoe Wijsgeeren, die de wereld met een nieuw licht wilden beschenken, zich, in verscheiden opzichten, kunstig naar het Christendom schikten, en deszelfs stichter JESUS moesten verëeren, als een' groot man, wiens wonderdaaden zij niet ontkennen konden, wezenlijk gebeurd te zijn, welke zij te vergeefs aan zekere geheime kunsten trachtten toe te schrijven, of met de goochelstukken van anderen te vergelijken, die 'er al te ongelijk aan waren.

Men kan echter niet ontkennen, dat dit zelfde samenstel een zeer groot nadeel aan het Christendom heeft veröorzaakt. Men kan wel niet bewij-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zen, dat door hetzelve één enkel Christen bewoegd is geworden tot afval van zijnen Godsdienst; want het voorbeeld van AMMONIUS zelven, is onzeker, en de afval van den Keizer JULIÄAN, welken men, insgelijks, aan den invloed van dit famenftel toefchrijft, had zijne aanleiding in andere omftandigheden, alhoewel dit famenftel daar bij tot een voorwendzel kon dienen. Maar, dit zal wel zeker zijn, dat vele Heidenen, door dit famenftel begoocheld, terug zijn gehouden, om daadlijk het Christendom te omhelzen, dewijl dit famenftel leerde, hoe men het Christendom en deszelfs Stichter kon hoogächten, zonder dat daar uit volgde, dat men hetzelve noodzaaklijk behoefde te omhelzen, omdat men dezelfde waarheden ook bij de Wijsgeeren meende te kunnen vinden.

Doch het grootfte nadeel werd door dit famenftel veröorzaakt, doordien vele Christen-Leeräars, die boven de gemeene Christenen wilden uitmuntten, zich aan hetzelve vergaapten, in de verbeelding, dat zij daar mede aan het Christendom voordeel konden doen. De genegenheid voor de Wijsgeerte van PLATO had reeds te vooren, gelijk wij gezien hebben, bij zulken, die, vóór dat zij Christenen werden, de Heidenfche Wijsgeerte hadden beöefend, te veel invloeds gehad, om, alhoewel zij de Wijsgeerte met het Christendom verwisfeld hadden, echter van verfcheiden Wijsgeerige denkbeelden, bijzonder in de leere der Heilige Schriften, aangaande God den Vader, Zoon en Heiligen Geest, gebruik te maaken, ten ein-

einde die leere te verklaren, en ze een Wijsgeerig voorkomen te geven. Thans lieten zij zich verleiden, om dit nieuw ſamenſtel te verëenigen met de leere des Christendoms, waar door verſcheiden, met het waare Christendom naauwlijks beſtaanbare, begrippen van God, van de ziel des menſchen, van derzelver toeſtand na den dood, van de aanroeping van overleden Heiligen, ook verſcheiden gebruiken in den eeredienst, ſtrenge en afgezonderde levenswijze, ter bevordering, gelijk men meende, van Godzaligheid, maar ook het gebruik van zoogenaamde *vrome bedriegerijën*, gedeeltelijk reeds uit de Platoniſche Wijsgeerte overgenomen, meer bevestigd, gedeeltelijk met nieuwe vermeerderd werden. (*) —— Het

(*) Men heeft, over het nadeel, het Christendom, door het *Platonisme* der Kerkvaderen, bijzonder door dit *Nieuwe Platonisme*, toegebragt, verſchillend geöordeeld: De verhandeling van MOSHEIM, *de turbata per recentiores Platonicos Eccleſia, in Diſſ. ad Hist. Eccles. pertin. vol.* I. *pag.* 90. is bekend; men vergelijke ook BRUCKER, *Hist. Crit. Philoſ. T.* II. *p.* 189-462. *Tom.* VI. *p.* 360. Sommigen, bijzonder in onzen tijd, hebben dit nadeel al te zeer vergroot, en gemeend, dat verſcheiden leerſtukken, die de Christenen altijd voor belangrijk en gewigtig gehouden hebben, hier aan hunnen oorſprong verſchuldigd, en tot verderf van het Christendom ingevoerd zijn. Het tegendeel hier van is ons echter uit het beloop der Geſchiedenis ten duidelijkſten gebleken. Doch, aan den anderen kant, heeft men vergeefsch getracht, de Kerkvaders geheel van het *Platonisme*, en eene ver-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Het was 'er echter verre af, dat de onderstellingen van het nut, welk de Wijsgeerte het Christendom kon toebrengen, bij de Christenen algemeen zouden geweest zijn; velen integendeel verklaarden 'er zich openlijk tegen, gelijk zelfs uit CLEMENS *van Alexandrië* blijkt, welke nodig oordeelde, tegen zulken zijne pen te scherpen, en hen te wederleggen. Dan ook onder dezen gingen velen weder aan den anderen kant te ver, en wilden alle Wijsgeerte, alle Geleerdheid, uit de Kerk verbannen hebben, waar uit, gelijk het vervolg dezer Geschiedenis zal aanwijzen, niet alleen vele twisten, maar ook groote nadeelen voor het Christendom, geboren zijn.

Men moet zich, ondertusschen, niet verbeelden, dat de nieuwe Wijsgeerige aanhangers van AMMONIUS gunstiger omtrent de Christenen dachten, of min geneigd waren, dan ooit, om hen te haaten en te vervolgen. Integendeel, alle oude redenen van Godsdiensthaat bleven niet alleen in volle kracht, maar dewijl zij de Christenen beschouwden, als lieden, die zelfs de bedoelingen van hunnen Stichter JESUS bedorven hadden, en tegenwerkten, en wier waare gevoelens hunne bedoelde vereëniging van alle

verkeerde of ongelukkige toepassing van hetzelve op het Christendom, vrij te plijten. Het laatste geschrift over dit onderwerp, zoo veel mij bekend is, van KEIL, Prof. te *Leipzich*, vijf Verhandelingen: *De Doctoribus Veteris Ecclesiae culpa corruptae per Platonicas sententias Theologiæ liberandis Lipsiæ* 1793-1797. verdient gelezen te worden.

le gevoelens het meest in den weg ſtonden, ſtelden deze nieuwe Wijsgeeren, vervolgends, alle pogingen te werk, om het Christendom tegen te ſpreken, en als een gevaarlijk ſoort van Bijgeloof en Dweeperij, haatlijk te maaken, waar door de Geest van vervolging nieuwe aanmoediging verkreeg.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

TERTULLIANUS ſchrijft eene verdediging van het Christendom.

De vervolging, die, onder SEVERUS, de Christenen trof, wekte, opdat wij den draad der Geſchiedenis weder aanhechten, onder anderen TERTULLIANUS op, om de goede zaak van het Christendom, in meer dan één geſchrift, te verdedigen, en hun ten voorſpraak te dienen. Deze man heeft zich, één der eerſten in de Westerſche Kerk, eenen zoo grooten naam, door zijnen ijver, arbeidzaamheid, en geleerdheid, verworven, en wij kunnen, ten opzichte van de gebruiken, gewoonten, en toeſtand der Christenen van dien tijd, uit zijne ſchriften zoo veel leeren, dat wij van hem aan onze Lezers een eenigzins breeder verſlag verſchuldigd zijn.

Zijne geſchiedenis.

QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS is, nog vóór het midden der tweede eeuw, te *Karthago*, in *Afrika*, geboren, alwaar zijn Vader, een Heiden, in den krijgsdienst eenen geringen post bekleedde; in zijne jeugd, en vóór zijne bekeering tot het Christendom, leidde hij, naar zijne eigene bekentenis, een vrij ongebonden en liederlijk leven. (*) Hij oefende echter zijne natuurlijke geestvermogens in allerleië wetenſchappen, bijzonder in de rechtsgeleerdheid;

(*) *Apologet. C. 29. de Reſurrect. Carnis Cap. 59.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

heid; zoodat EUSEBIUS (*) hem prijst als zeer ervaren in de Romeinsche Wetten. Evenwel is hij onderscheiden van dien rechtsgeleerden, van wien het één en ander in de *Pandecten*, of het Romeinsche Wetboek, gevonden wordt, doch welke onder HADRIÄAN geleefd heeft, en die eigenlijk TERTYLLIANUS heet. Men weet niets van zijne verrichtingen of lotgevallen, vóór zijne bekeering tot het Christendom, en even min, wanneer of op welke wijze, en om welke redenen, hij het Christendom omhelsd en aangenomen heeft. Zoodra hij een Christen was geworden, veränderden zijne zeden en gedrag, en werden streng, ten uiterste naauwgezet, en gemoedelijk, waar toe hij, uit hoofde van zijne zwaarmoedige geäartheid, natuurlijk overhelde. Dat hij getrouwd geweest is, blijkt uit zijne Boeken aan zijne huisvrouw. Hij geraakte spoedig, door zijne kundigheden, en deugdzaam leven, bij de Christenen in achting, en werd, onzeker te *Rome*, of te *Karthago*, tot Ouderling verkozen, terwijl hij zich, door zijne schriften, bij de Christen-Kerk begon verdienstelijk te maken. Te midden echter van zijnen roemrijken loop en jaaren, ging hij, omtrent het jaar 200, tot de partij der *Montanisten* over, zijnde, volgends HIËRONYMUS (†), daar toe gebracht, door den afgunst en beschimpingen, die hij van de Romeinsche Geestelijkheid ondervond, welke zijne strenge deugd en

(*) *Hist. Eccles.* II. 2.
(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 53.

en zeden, naar het schijnt, niet konden verdragen; doch, ook zonder zoodanige aanleiding, kan zijne geäartheid, die somber en tevens scherp en hevig was, gelijk uit zijnen stijl, ook in die schriften, welke hij, vóór dezen overgang tot de *Montanisten*, geschreven heeft, blijkt, ons dezen overgang genoeg begrijpelijk maken; en zijne geleerdheid kon hem, bij deze zwaarmoedige gesteldheid en eene verwilderde verbeeldingskracht, niet voor Dweepzucht bewaaren. TERTULLIANUS betoonde zich een' groot ijveraar voor den aanhang, tot welken hij zich vervoegd had, hij schreef niet alleen *zeven Boeken*, ter verdediging van de *Montanisten*, die verloren zijn (*), maar voer, in zijne meeste Werken, na dezen tijd geschreven, tegen de overige Christenen hevig uit, in welken hij hun verval der Godzaligheid met alle vuur bestrafte, terwijl hij hen doorgaands met den naam van *Psijchici*, *natuurlijke* of *zinlijke* menschen, benoemde, maar aan zijnen aanhang den naam van *Spirituales* (*geestelijken*) geeft, welke de volmaaktheid des Christendoms bereiken, en de gaven en werkingen des Heiligen Geests kennen (†). Ondertusschen behoort men in het oog te houden, dat de *Montanisten* en TERTULLIANUS altijd beweerd hebben, dat zij bij de eenheid des geloofs wilden blijven, dat hunne strengheid omtrent de zeden, en hunne Dweepzucht omtrent onmidlijke openbaringen en ingevingen, geenen of weinig invloed hadden, op het geen zij

(*) Boven *Bladz.* 139.

(†) *De Monogamia c.* 1.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zij van de leerstellingen des Christendoms geloofden, waar omtrent zij met de overige Christenen bleven overeenstemmen, waar uit men besluiten kan, dat, niettegenstaande zijne *Montanisterij*, de schriften van TERTULLIANUS voor ons zeer bruikbaar zijn, gelijk dan ook zijne achting bij de Westersche Kerk, altijd zeer groot is geweest, zoo zelfs, dat zeer vele van zijne bewoordingen en spreekwijzen uit zijnen stijl, in de Latijnsche taal dier Kerk, zijn overgenomen en in gebruik gebracht. TERTULLIANUS bleef, tot zijnen dood toe, volharden bij zijne *Montanistische* gevoelens, en bracht zijn leven tot eenen hoogen ouderdom, tot hij hetzelve, omtrent het jaar 220, of wat vroeger, eindigde.

Zijne schriften.

Menigvuldige schriften heeft deze ijverige en werkzame man opgesteld, en in het licht gegeven, van welke wij 'er nog velen overig hebben, welke verscheiden malen, zoo afzonderlijk, als bij malkander, zijn uitgegeven. SEMLER heeft de laatste uitgave in Duitschland bezorgd, in 5 Deelen in Octavo 1769 tot 1773. Waar bij SCHUTZ een zesde Deel 1776 gevoegd heeft, hetwelk een *glossarium* of woordenboek, en een' nuttigen Bladwijzer of Register, bevat. Alle zijne schriften zijn in eene Latijnsche taal en stijl, aan TERTULLIANUS bijzonder eigen, door hem vervaardigd. Hij maakt gebruik van verouderde, maar ook dikwijls van nieuwgevormde woorden, harde woordvoegingen, vreemde toespelingen, ongelijkheid in den geheelen loop zijner reden, saamgedrongen kortheid, gespitste spreuken, en al te vernuftige tegenstellingen. Over het ge-

geheel is zijn ftijl zoo duister, als zijn gantfche geftel fomber en zwaarmoedig blijkt geweest te zijn. Tevens echter vergoedt hij zijnen Lezer de moeite, en het onäangename van dezen duisteren ftijl rijklijk, door den gewigtigen en leerzamen inhoud, en de menigvuldige wetenswaardige zaken, zoo betreffende de leere en zeden der Christenen, als hunne lotgevallen, welke in deze zijne fchriften voorkomen.

Gefchreven voor en na zijn overgang tot de Montanisten. Eerfte Clasfe derzelven.

Verfcheiden Geleerden hebben onderzoek gedaan, naar den tijd, in welken TERTULLIANUS zijne bijzondere fchriften heeft opgefteld, voornaamlijk, ten einde het onderfcheid aan te wijzen, van zulken, die hij vóór, en anderen, die hij na zijnen overgang tot de *Montanisten* gefchreven heeft; alhoewel J. W. HOFMAN (*) beweerd heeft, dat zij alle na dien overgang gefchreven zijn, en dit is zeker, dat zijne fombere geäardheid, en ftroeve ftijl, in allen kan opgemerkt worden. Onder anderen, heeft D. NOËSSELT (†) dit onderfcheid, met zoo vele naauwkeurigheid, nagefpoord, dat wij den uitflag zijner nafporingen den Lezer zullen mededeelen. Hij verdeelt dan de fchriften van TERTULLIANUS in verfcheiden klasfen. In de eerfte, plaatst hij die fchriften, over welker fchrijftijd en rechtzinnigheid, als zijnde, vóór den gemelden overgang, door TERTULLIANUS gefchreven, men vrij zeker kan zijn. Deze zijn zijn Boek *ad Martijres*, (aan

(*) *Disf. omnia Tertulliani in Montanismo fcripta videri. Wittenberg* 1738.

(†) *De vera ætate fcriptorum, quae fuperfunt Sept. Florent. Tertulliani cet.* III. *Disfert.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(aan de Martelaren,) in het jaar 197. Dit is eene vermaning aan Christenen, die om hun geloof gevangen waren, tot eendragt, moed, en standvastigheid — *de spectaculis*, (over de schouwspelen,) in het jaar 198, behelzende vermaningen aan de *Catechumenen*, of onderwijzelingen, om de Heidensche schouwspelen niet bij te wonen — *de Idololatria* (over de Afgoderij,) in hetzelfde jaar. In dit Werk verklaart hij, wat men al voor Afgoderij te houden hebbe, te weten, niet alleen de waarneming van Afgodische plegtigheden, maar in het gemeen lopen alle zonden op Afgoderij uit; in het bijzonder, behoort daar toe het maken van Afgodsbeelden, de Starrenwichelarij, het onderwijs in Heidensche Wetenschappen, het verkopen van waaren, die tot den Afgodsdienst nodig waren en gebruikt werden; hij keurt tevens af, het deel nemen in de feestvieringen en openbare vrolijkheden der Heidenen; het verlichten der huizen, en het versieren derzelven, ter eere van den Vorst, maar Huwlijksfeesten en Bruiloften acht hij voor geoorloofd. Waardigheden en Ambten kan een Christen bekleeden, indien zij hem slechts niet verpligten, om Opziener te wezen over de Tempels der Heidenen, of over het bezorgen der schouwspelen, of tot het doen van eenen eed, of tot doodvonnissen te vellen. Purper en goud mag geen Christen dragen; ook is hem de krijgsdienst verboden. Men kan zich ook, door woorden, aan Afgoderij schuldig maken, als men aan Heidensche Afgoden den naam van Goden geeft, of zich in het gemeene leven van zekere vloeken of eeden bij de Goden bedient enz. —

Ver-

Verders zijn *Apologeticus*, (of verdedigings-geschrift,) in het jaar 199. Zeker het fraaiste en aangenaamste van alle zijne schriften, gericht aan de Stadhouders der Provintiën, waar in hij de onschuld der Christenen, tegen de beschuldigingen en lasteringen der Heidenen, op eene voortreflijke wijze, handhaaft. Deze zijne veräntwoording is in het Grieksch vertaald, en in laater tijd ook in verscheidene Europische taalen overgezet. Men heeft 'er eene zeer goede uitgave van, door SIGEB. HAVERCAMP, Leyden 1718. 8vo. In hetzelfde jaar 199 beschaafde en vermeerderde, TERTULLIANUS deze veräntwoording, ten gebruik van andere Lezers, waar uit zijne twee Boeken *ad Nationes*, (aan de Heidensche volken,) ontstonden; ook kwam in dat jaar zijn Boek *de Testimonio animae*, (over het getuigenis der ziel,) in het licht. Hij merkte daar in op, hoe vele blijken van de kennis van God, en van het leven na dit leven, in de gemeene wijzen van spreken voorkomen, waar uit hij besluit, dat deze kennis in de natuur der menschlijke ziel diep is ingeprent, en zij dus daar aan getuigenis geeft. Bij alle deze Boeken vindt geen vermoeden, ten minsten geen zeker vermoeden, van *Montanisterij* plaats.

Tot de tweede klasse der schriften van TERTULLIANUS, rekent NOËSSELT zulke, wier ouderdom men kan aanwijzen, en waar in men tevens de gevoelens van *Montanisterij* kan opmerken. Deze zijn *de corona militis*, (over de kroon van den soldaat,) in het jaar 201, waar in TERTULLIANUS, opzetlijk, het

II Klasse Schriften na zijnen overgang tot de Montanisten.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193 tot 235.

het gedrag van dien ſoldaat verdedigt, waar van wij hier voor geſproken hebben. (*) Twee Boeken, *de cultu feminarum*, (over den opſchik der vrouwen,) in het jaar 201, of 202, waar van anders het eerſte den titel voert, *de habitu muliebri*, (van de vrouwelijke kleding.) In deze Boeken laat hij zich vrij ſtreng uit tegen allen ſieraad en opſchik der vrouwen: „ Geene prachtige klederdragten," zoo ſpreekt hij de Christen vrouwen van zijnen tijd aan, „maar „ treurgewaaden voegen u, wegens de zonde, die, „ door uw geſlacht, in de Wereld gekomen is. „ De afgevallen Engelen zijn de uitvinders van al„ len vrouwlijken opſchik en ſieraad; en hunne ver„ menging met vrouwen geeft daar aanleiding toe." enz. Verſcheiden Boeken ſchreef TERTULLIANUS, om dezen tijd, opzetlijk tegen de rechtzinnige Christenen, en zekere gevoelens en begrippen der groote Kerk; hier toe behoort zijn Boek, *de fuga in perſecutione*, (over de vlucht, in tijden van vervolging,) in het jaar 202. In dit Werk keurt hij het ontwijken der vervolgingen, door eene tijdige vlucht, ten hoogſten af, en vaart hevig uit tegen die leeraaren en dienaaren der Kerk, welke hunne gemeenten zoo vreesächtig verlieten. Ook waarſchuwt hij de Christenen, dat zij zich geene vrijwaring van vervolging voor geld koopen zullen. — *Scorpiace* of *Scorpiacum, adverſus Gnosticos de bono martyrii.* (Tegengift tegen Scorpioenen, ter wederlegging der *Gnostieken*, over het goed des Martelaarſchaps,) in

(*) *Bladz.* 292.

in het jaar 204. Sommige Gnostieken naamlijk, beweerden, geduurende de thans plaatshebbende vervolging van SEVERUS, dat het niet nodig, noch zelfs nuttig ware, dat de Christenen zich, om hunnen Godsdienst, ter dood lieten brengen. Tegen dezen verzet zich TERTULLIANUS, en toont de verpligting der Christenen daar toe aan, volgends den wil van God, en de nuttigheid van het Martelaarſchap, als eenen kamp, dien God heeft voorgeſteld, waar door de verſchillende menigvuldigheid der *verdienſten* van de Christenen, en van derzelver heerlijkheid, kon erkend worden, enz. Ondertusſchen ſchijnt het, dat deze *Gnostieken* tevens zulken buitenſporigen ijver der Christenen berispten, waar door ſommigen moedwillig den Marteldood in den mond liepen, of dien al te zeer verhieven (*) — Vijf Boeken *adverſus Marcionem*, (tegen MARCION,) in het jaar 207, of 208, wat het eerſte Boek betreft: de overige zijn onzeker. (†) — *De pallio*, (over den mantel,) in het jaar 208, zijnde eene verdediging van deze klederdragt. Te weten, TERTULLIANUS had de *Toga*, of Tabberd, gelijk de Romeinen droegen, afgelegd, en met het *pallium*, den mantel der Grieken, verwisſeld. Dit deeden de Christenen, ten dezen tijde, meer, om zekere eenvouwigheid in hunne kleding te vertonen, waaröm de Heidenſche Romeinen hun den ſcheldnaam *Græcus impostor*, (Griekſche bedrieger,) toeduwden.

TER-

(*) Men vergelijke boven *Bladz.* 313. en 314.

(†) Zie boven *Bladz.* 89.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

TERTULLIANUS nam, even als JUSTINUS en andere Leeraärs reeds te vooren gedaan hadden, den eigenlijken Wijsgeerigen Mantel aan, als een Christelijk Wijsgeer. Hij werd daar over te *Karthago* bespot, maar handhaaft, in dit Boek, de eere van zijnen mantel, met zoo vele duistere geleerdheid, dat 'er een' CL. SALMASIUS nodig was, om dit Boek op te helderen en te verklaren, die het, met zijne aantekeningen, te Parys 1622, en te Leyden 1656 in 8to. heeft uitgegeven. — Eindelijk zijn Boek *ad Scapulam*, (aan SCAPULA,) in het jaar 211. Deze SCAPULA was Stadhouder van *Afrika*, die zeer wreed en bloeddorstig met de Christenen handelde, waarom TERTULLIANUS dit geschrift, ter verdediging der Christenen, aan hem schreef, waar uit wij, met betrekking tot het gene de Christenen, ten dezen tijde, hebben ondergaan, veel leeren kunnen.

III Klasse van onzekeren tijd, echter vóór zijnen overgang tot de Montanisten.

Hier op volgt eene derde klasse van Boeken, waar van men het jaargetal niet kan bepalen, maar die toch geschreven moeten zijn, vóórdat TERTULLIANUS zich bij de *Montanisten* voegde. Zijn Boek *de Oratione*, (over het gebed,) wordt gemeenlijk voor het oudste van zijne schriften gehouden, en bevat eene letterlijke en leenspreukige verklaring van het gebed des Heeren, en bij deze gelegenheid ook verscheiden aanmerkingen, zoo over den pligt van bidden, als over bijzondere omstandigheden, tijd, en wijze van bidden, waar uit wij aanmerklijke berichten, met betrekking tot de gewoonten der Christenen, bij hun bidden, kunnen opzamelen — Zijn Boek *de Baptismo*, (over den doop,) is voor ons van zeer

veel

veel aanbelang, hij schreef het tegen zekere QUINTILLA, eene vrouw, den Gnostischen aanhang der *Kajanen* of *Kaïniten* toegedaan, welke den doop geheel verwierpen. Wij zullen van dit Werk, zoo aanstonds, nog meer gebruik moeten maken. —— Twee Boeken *ad Uxorem*, (aan zijne huisvrouw.) Hij was, derhalven, getrouwd, doch, of zijne vrouw thans van hem afgezonderd leefde, kunnen wij uit dit Werk niet besluiten. Hij vermaant haar, indien hij vóór haar mogt sterven, niet weder te trouwen, terwijl hij tegen het tweede huwlijk verscheiden redenen aanvoert; evenwel verzàcht hij, in het tweede Boek, zijnen eisch merklijk, zijne vrouw, indien zij, na zijne dood, volstrekt geene weduwe kon blijven, vermanende, om ten minsten geen' Heiden te trouwen, gelijk reeds van meer Christenvrouwen geschied was. —

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235. ——

Nog zijn 'er eenige van zijne Boeken, waar in men zijne *Montanistische* gevoelens ontdekt, zonder echter den juisten tijd te kunnen bepalen, waar in zij zijn opgesteld. Daar toe rekent men zijn Boek *de Patientia*, (over de lijdzaamheid.) Eene vrij wel geschreven vermaning tot deze deugd, welke hij met de belijdenis aanvangt, dat hij ten minsten van deze deugd wil handelen, hoe min hij ook in staat ware, om ze zelve uit te oefenen — *de virginibus velandis*, (dat de jonge dochters zich met eenen sluijër behooren te bedekken.) In deze verhandeling staat hij de bijzondere begrippen der Montanisten, met die warmte en ijver, voor, dat men, met waarschijnlijkheid, besluit, dat dit één zijner eerste schriften zij, die

IV Klasse van onzekeren tijd, doch na zijnen overgang tot de Montanisten.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

hij onder deze partij opstelde. De Christen jonge dochters te *Karthago* kwamen, met ontbloote aangezichten, tot den Godsdienst, waar tegen hij ten nadruklijksten aandringt, dat zij verplicht waren, het aangezicht dan met eenen sluiër te bedekken; in zijnen ijver noemt hij zulken, die zich dekten, aan God gewijde maagden, terwijl hij de anderen, als jonge dochters voor de menschen tekent, zonder dat daar uit echter volgt, dat hij aan naderhand zoo genoemde *Nonnen* gedacht heeft. Hij gewaagt, in deze verhandeling, van de Openbaring van eenen Engel, aan eene zuster of Christinne, door welke zijn gevoelen zal bevestigd zijn — *de Exhortatione castitatis* en *de Monogamia*, (vermaning tot kuischheid, en over het ééne huwlijk.) In deze beide schriften ijvert hij tegen het tweede huwlijk, zijnde het eerste geschikt tot onderwijs van eenen bijzonderen Christen, maar het tweede, tegen de Rechtzinnigen in het gemeen, met vrij wat hevigheid en drift, gericht. — *de Jejuniis adversus Psijchicos*, (over het vasten, tegen de natuurlijke menschen,) in hetwelk hij opzetlijk de begrippen der Montanisten, omtrent het vasten, verdedigt — *de Pudicitia*, (van de kuischheid of eerbaarheid.) Deze verhandeling is insgelijks tegen de rechtzinnigen, en bijzonder tegen den Bisschop van *Rome*, ZEPHYRINUS gericht, aan welken hij de titels geeft van *Apostolicus*, (Apostolisch Leeräar,) en *benedictus Papa*, (gezegende Vader.) „De Hoogenpriester," schrijft hij, „de Bisschop der Bisschoppen heeft een besluit van den volgenden inhoud laten uitgaan: „ Ik vergeve den

„ ge-

„ genen, welke Kerkelijke boete gedaan hebben, de „ zonden van echtbreuk en hoererij." Dit geeft TERTULLIANUS aanleiding, om, met drift, en niet zonder hoonenden ſchimp, het begrip van zijnen aanhang, in dit Boek, te beweeren, te weten, dat Christenen, welke, na den doop, groote zonden, inzonderheid echtbreuk en hoererij, begaan hebben, nooit weder, door de Kerkelijke boete, toegang tot de Gemeente behoorden te vinden. Opmerklijk is, in deze verhandeling, de volgende verklaring van het gezegde van CHRISTUS, MATTH. XVI. „ JESUS zegt daar tot PETRUS, niet tot de Gemeente: *Op u zal ik mijne Gemeente bouwen, u zal ik de ſleutelen geven*, en werklijk is ook de Christelijke Kerk op hem, dat is, door hem, gebouwd geworden, nademaal hij het eerst, na JESUS Hemelvaart, Jooden bekeerd, door den doop den Hemel ontſloten, aan ANANIAS de zonden gehouden, en den kreupelen man van zijne banden bevrijd heeft" — *adverſus Praxeam*, (*tegen* PRAXEAS,) (*) — *adverſus Hermogenem*, (tegen HERMOGENES,) (†) — *de Anima*, (over de ziel,) geſchreven tegen de Heidenſche Wijsgeeren, welke hij de *Patriärchen der Ketters* noemt, die niets zekers van de ziel zullen geweten hebben. Hij leert, in deze verhandeling, verſcheiden vreemde begrippen, nopens het wezen der ziel, en haren toeſtand na den dood. Hij verklaart zich, omtrent de droo-

(*) Zie boven *Bladz.* 216-221.

(†) *Bladz.* 222. volgg.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

droomen, en ontdekt vele ligtgelovigheid; onder anderen verhaalt hij van eene *Montanistische* vrouw, die, in tegenwoordigheid van hem en anderen, onder den Godsdienst, in verrukking viel, Godlijke openbaringen ontving, met de Engelen, en somtijds ook met CHRISTUS zelven omgang had, verborgen dingen hoorde en zag, veler harten doorgrondde, wonderbare genezingen ondernam, en zelfs ééns de ziel, in eene geheel menschlijke gedaante, met eene fijne, glinsterende en luchtige kleur gezien zal hebben — *adversus Valentinianos*, (*tegen de Valentiniänen.*) Van dit Werk is reeds in het voorgaande (*) gesproken — *de Praescriptionibus adversus haereticos*, (over de verjaaring, of van de hoofdbedenklijkheden, of algemeene grondstellingen, tegen de Ketters.) (†) — Hij beweert, in dit Werk, dat

(*) *Bladz.* 56.

(†) *Praescriptio* is één van die woorden van TERTULLIANUS, die duister zijn, omdat zij meer dan één denkbeeld uitdrukken kunnen. Als Rechtsgeleerde, kan hij 'er *het recht van verjaring* door verstaan hebben, en in de daad, uit dat recht redenkavelt hij, voor een groot gedeelte, in dit Werk tegen de Ketters; maar ook kan hij 'er den zin van *Bezwaaren*, (*Prejugès*,) tegen de Ketters, aan gehecht hebben; doch, dewijl hij *C.* 21. *Praescriptio* en *Praescribere* gebruikt voor iet *vaststellen*, *beweeren*, *ten grondslag leggen*, en van eenen *algemeenen grondregel*, kan men het ook, in den titel van zijn Werk, in die betekenis nemen.

dat de Christenen zich behooren te vrede te houden, met het geloof, en zich niet in te laten in nieuwsgierige en ijdele onderzoekingen en twistvragen, waar aan velen, die een *Platonisch* en redenkunftig (*dialectisch*) Christendom invoerden, zich vergaapten; men kon den twist tegen de Ketters tot dit hoofdpunt bepalen, dat de echte Christenen de waare leere van hand tot hand behouden hebben, van de Apostelen af, en dus een recht van verjaaring bezitten, terwijl de Ketters enkel nieuwigheden voortbrachten en opdischten. Zijn befluit neemt hij op dezen voet: Wie van het oorfpronglijk oudfte Christendom is afgeweken, zoo als de eerfte Gemeenten het uit den mond der Apostelen en derzelver leerlingen zelve ontvangen hebben, en zoo als het, van eersten af, overëenftemmend met de fchriftelijk opgeftelde leere der Apostelen, en ook mondeling, onder de Christenen is bewaard gebleven, maakt eene ongegronde aanfpraak op den naam van Christen. En, in de daad, wanneer men vraagt, wat Christelijke leere is? komt alles neder op het onderzoek: wat hebben de Apostelen geleerd? op deze wijze, hebben wij boven gezien (*), dat ook IRENEUS redenkavelde; op dezen grond fpreekt TERTULLIANUS, in dit Werk, (†) de Ketters met zoo veel vuur aan: „ Wie zijt gij? Wanneer en van „ waar zijt gij gekomen? Wat doet gij in het mij„ ne, daar gij de mijne niet zijt? Met wat recht „ houwt

(*) *Bladz.* 246.
(†) *Cap.* 37.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ houwt gij, ô MARCION, mijn woud om? — Het „ is mijne bezitting; ik bezit het van ouds, ik be- „ zit het het eerst, ik heb de zekere oorsprong- „ lijke bescheiden, van de stichters zelve, wier goed „ het was. Ik ben de erfgenaam der Apostelen." Zijn hoofdbewijs berust dus niet op de oudheid der leere, enkel en in het afgetrokkene, maar op derzelver overëenstemming met de leere der Apostelen — *de carne Christi*, (over het ligchaam van CHRISTUS;) waar in hij die dwaalleeräars, die ontkenden, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, wederlegt; bij voorbeeld MARCION, die beweerde, dat CHRISTUS niet geboren was; APELLES, die wel toestond, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, maar uit den Hemel medegebracht; en de *Dokeeten*, die alleen een *schijnbaar* lighaam aan hem toekenden —— Eindelijk *de resurrectione carnis*, (over de opstanding des vleeschs of des ligchaams.) In deze verhandeling, die met de voorgaande in betrekking staat, betoogt hij de waarheid der opstanding uit de dooden, en handelt over de gesteldheid onzer ligchaamen bij en na dezelve.

V. Klasse Schriften van wier tijdsbepaling wij geheel geene zekerheid hebben.

Eindelijk, in de vijfde klasse worden gebracht twee geschriften van TERTULLIANUS, van welke men geheel geene zekerheid kan opspooren, of zij vóór of na zijnen overgang tot de *Montanisten* zijn opgesteld; deze zijn zijn Boek *de Poenitentia*, (over de Boete,) en *adversus Judaeos*, (tegen de Jooden.) In het eerste Boek handelt hij in het gemeen over de *Boete*, of het berouw over de zonde, waar door hij de droefheid verstaat, die men over de begane zon-

zonde, uit vrees voor God, tot zaligheid ondervindt en gevoelt, vervolgends ſpreekt hij van de tweede Boete, na het ontvangen van den doop, welke openlijk voor de gemeente moet betoond worden, in de belijdenis der zonden (*) —Tot het laatstgemelde Werk *tegen de Jooden*, gaf een vuurig geſprek van eenen Christen met eenen Jood aanleiding, waar in ook anderen van weêrskanten deel namen; en TERTULLIANUS ontvouwt hier, naauwkeurig en geleidelijk, het geen in dit geſprek, door de drift, meer verward was voorgedragen. Zijne bewijzen, ter overtuiging der Jooden aangevoerd, zijn breedvoerig uit één gezet, bekend, en meestäl vrij dienſtig, om aan het oogmerk te beäntwoorden.

Verloren ſchriften.

Behalven deze menigte van geſchriften, die wij van TERTULLIANUS overig hebben, heeft de tijd ons nog andere van zijne Werken ontroofd, als behalven de reedsgemelde zeven Boeken, *voor de Montanisten*, of *van de geestverrukking*, en *tegen* APOLLONIUS, een Boek *over de hoop der Gelovigen*, een ander over *het Paradijs*, als ook *van de kleederen van* AÄRON, en meer andere. Nog heeft men hem ſommige verhandelingen toegeſchreven, welke doorgaans bij de uitgaven van alle zijne werken gevoegd worden, doch wier onëchtheid reeds voor lang bewezen is.

Bijzonderheden uit de

Uit deze ſchriften van TERTULLIANUS zijn ons zeer vele bijzonderheden, nopens de Christenen van zij-

(*) Men vergelijke het geen boven uit IRENÆUS aangehaald is. *Bladz.* 245.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zijnen tijd, derzelver toeſtand met betrekking tot de Heidenen, hunne Godsdienſtige leere, gebruiken, en zeden, bekend, waar van wij ſommigen hier moeten bijbrengen, te meer, omdat, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, uit den ſtijl en taal van TERTULLIANUS, vele woorden en ſpreekwijzen in het ſpraakgebruik der Westerſche Kerk zijn overgenomen.

ſchriften van TERTULLIANUS. Lasteringen der Heidenen tegen de Christenen.

Behalven de bijzonderheden, die wij, boven, uit hem hebben medegedeeld, met betrekking tot de vervolging der Christenen, onder den Keizer SEVERUS, meldt hij ons, in zijn Verweerſchrift, hoe ver de haat der Heidenen, in het gemeene leven, tegen de Christenen ging; zoo ver, dat de naam, van een Christen te zijn, genoeg was, om den deugdzaamſten man haatlijk te maken, al wist men niets anders tegen hem in te brengen. (*) Men lasterde de Christenen, dat zij kinderen ſlachtten en aten, dat zij, in hunne vergaderingen, een' hond aan den kandelaar bonden, en hem dus het licht lieten uitbluſſchen, om, in de duisternis, alle ontucht te plegen. (†) Verders, dat zij een' ezelskop aanbaden, eene lastering, die, gelijk wij weten, door TACITUS reeds aan de Jooden is te last gelegd, misſchien ontleend van de gedaante der Cherubs, in den Tempel. Iemand bracht zelfs eene ſpotſchilderij te voorſchijn, vertoonende een beeld met ezelsöoren, den éénen voet met klaauwen, houdende een Boek in

(*) *Apologet. Cap.* 2.
(†) *Cap.* 7.

in de hand, en met een' langen rok bekleed, hebbende dit opschrift: *Deus Christianorum Ononychites.* (*) (De God der Christenen met Ezelsklaauwen.) — Andere Heidenen meenden, dat de Zon door de Christenen werd aangebeden, omdat de Christenen gewoon waren, zich, als zij baden, na het Oosten te keeren, ook omdat zij den Zondag vierden. Anderen, dat zij een kruis aanbaden, (†) omdat, naamlijk, de Christenen met de hand het teken van een kruis aan hunne voorhoofden maakten, als een teken van onderscheiding en herïnnering, wanneer zij eenige bezigheid, of verrichting, ondernamen, evenwel zonder daaröm „een kruis te verëeren, zoo min als het kruis te wenschen," gelijk MINUCIUS FELIX (§) zich uitdrukt. Men gebruikte bijzonder dit teken van het kruis bij den doop. (**)

Wonderwerken door de Christenen verricht.

Aanmerkenswaardig is de plaats van TERTULLIANUS (††), in welke hij de Heidenen uitdaagt, dat zij eenen bezetenen, die van eenen *Demon* of Geest bezeten is, voor het gericht zullen brengen, en, zegt

(*) *Cap.* 16. en *Libr.* II. *ad Natt.* zegt hij, dat de maker van deze spotprent een Jood geweest zij. Men vergelijke verders eene verhandeling van THEOD. HASE, over dit onderwerp, in de *Biblioth. Bremensis.*

(†) *Cap.* 16. en *de corona militis. C.* 3.

(§) *In Octavio.*

(**) TERTULLIAN. *de resurrect. Carnis. C.* 8. CLEMENS *Alexandr.* noemt daaröm het kruis, *het teken des Heeren.*

(††) *Apolog. Cap.* 23.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zegt hij, „indien deze geesten niet bekennen, dat „ zij *Demons*, (of Duivelen) zijn, dewijl zij tegen „ eenen Christen niet durven liegen, zoo vergiet „ daar onmidlijk het bloed van zoodanigen Chris„ ten" — Ook zegt hij ſtellig: (*) „ Wij Chris„ tenen, drijven de booze geesten uit." Doch, aan den anderen kant, is het ook waar, dat ons, uit verſcheiden voorbeelden, uit zijne ſchriften blijkt, dat TERTULLIANUS, zoo wel vóór, als bijzonder na zijn' overgang tot de *Montanisten*, overhelde, om het wonderbare, gezichten, verſchijningen, wondergebeurenisſen, vrij ligt te geloven, en op het verhaal van anderen aan te nemen. (†) Bijzonder is zijn Boek *de anima*, (over de ziel,) vervuld, met zoodanige voorbeelden, die van 's mans ligtgelovigheid, in dit opzicht, getuigen. (§)

Toeſtand der Christen-Kerk.

Van den toeſtand der Christen-Kerk, ten zijnen tijde, geeft TERTULLIANUS (**) de volgende gunſtige beſchrijving: „ Wij zijn één ligchaam, in de „ ge-

(*) *Apolog. C.* 42.

(†) In zijne verhandeling *de ſpectaculis*, verhaalt hij, dat de Duivel ſomtijds in die genen voer, welke de ſchouwſpelen bezochten, ja, dat hij eens, uit eene Christinne gedreven wordende, door de bezweering, en gevraagd, hoe hij zich had verſtout, in eene gelovige te vaaren, geäntwoord hebbe: „ Ik deed zulks met „ alle recht, want ik vond haar op mijn gebied."

(§) Wij hebben 'er boven *Bladz.* 340. een voorbeeld van aangehaald.

(**) In zijn' *Apolog. C.* 39.

„ gemeene kennis van den Godsdienst, de eenheid
„ der Kerkelijke tucht en zeden, en in de gemeen-
„ ſchap der hoop. Wij komen bij één in onze
„ vergaderingen, om, met onze gebeden, God, als
„ gemeenzamer hand, te omſingelen; zoodanig ge-
„ weld is Gode aangenaam. Wij bidden ook voor
„ de Keizers, voor hunne Staatsdienaren, en de
„ wereldſche magten, voor de rust van den Staat,
„ en voor het uitſtel van het einde (der wereld) (*).
„ Wij komen bij één tot het overdenken der God-
„ lijke ſchriften, naarmate de geſteldheid der tegen-
„ woordige tijden ons opwekt, tot vermanen, of
„ om de vervulling der ſchriften naar te gaan. Wij
„ voeden ons geloof met heilige gezangen, wekken
„ onze hoop op, gronden ons vertrouwen, en be-
„ vestigen de Kerkentucht, (en goede zeden), niet
„ min door het inboezemen van voorſchriften en
„ lesſen. Daar zijn vermaningen, beſtraffingen, en
„ God-

(*) *Pro mora finis.* Vóór het einde der wereld, moest, volgends de Christenen, de ondergang van het Romeinſche Rijk vooräfgaan. TERTULLIANUS wil dus den Heidenen te kennen geven, dat de Christenen, om het uitſtel van het einde der wereld biddende, tevens baden, om de duurzaamheid van het Romeinſche Rijk. In zijne verhandeling *de oratione* echter, rekent hij, tot het gebed, om de *komst van Gods Koningrijk*, ook het gebed *om het einde der wereld*, den wensch der Christenen, de beſchaming der volken, de vreugde der Engelen enz.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ Godlijke tucht-oefening. (*censura.*) Daar oordeelt men met groote gemoedelijkheid, als bij zulken, die zeker zijn van de tegenwoordigheid van God. Het is bij ons een zeer groot voorteken van het toekomend oordeel, wanneer iemand zoo zeer gezondigd heeft, dat hij, van de gemeenschap in het gebed, van de bijëenkomst, en alle heilige en Christelijke verkeering, uitgesloten wordt. Ouderlingen van beproefde deugd hebben de voorzitting, die deze eere, niet om geld, maar door een goed getuigenis, verkregen hebben: want geene Godlijke dingen zijn voor geld veil. Alhoewel 'er bij ons eene soort van algemeene kasse is, evenwel wordt die niet uit eene gewoone belasting, als of men den Godsdienst kopen moest, verzameld. Elk brengt, maandelijks, of wanneer hij wil, en zoo hij wil en kan, eene matige almoesse bij, waar toe niemand genoodzaakt wordt, maar die hij vrijwillig toebrengt. Dit is als een geheiligd pand der Godsvrucht; waar van niets besteed wordt, tot maaltijden, maar om de behoeftigen te onderhouden en te begraven, als ook, om behoeftige ouderloze wezen, en huiszittende oude lieden, ook zulken, die schipbreuk geleden hebben, of die zich, om den wil van God en Godsdienst, in de mijnen, op eilanden, of in gevangenissen, bevinden, te ondersteunen. (*) Doch zelfs zoodanige „ lief-

(*) Zoodanige vrijwillige verzameling van penningen, tot

„ liefdevolle ſchikking wordt door ſommigen ons ten „ kwade geduid, en beſpot. *Zie eens*, zeggen zij, „ *hoe lief zij malkanderen hebben.*" De Christenen noemden malkander *broeders*; dit werd ook van de Heidenen beſpot, maar hoe zeer ten onrechte, als men deze edeläartige verklaring van TERTULLIANUS aan de Heidenen in aanmerking neemt! „ *Wij zijn ook* „ *uwe broeders*; en nog meer zijn wij zulks onder- „ ling, dewijl wij allen éénen God hebben, en ook „ door dezelfde waarheid verlicht zijn."

Over de gebeden der Christenen.

Uit TERTULLIANUS verhandeling over het gebed des Heeren, gemeenlijk het *Onze Vader*, kunnen verſcheiden merkwaardigheden opgezameld worden, aangaande de begrippen over, en de wijze van bidden, hetwelk de Christenen ſteeds, als een' der eerſte pligten van hunnen Godsdienst geächt hebben. Zij bedienden zich van dit gebed van JESUS woordelijk, en niet alleen als een voorſchrift, om daar hunne gebeden naar in te richten; hoewel zij 'er, naar de omſtandigheden hunner behoeften, andere gebeden bijvoegden. (*) Zij oordeelden, dat men behoore te bidden, met een hart, vrij van toorn, en alle ver-

war-

tot onderſteuning van behoeftigen en ellendigen, is reeds van de tijden der Apostelen af, bij de Christenen in gebruik geweest. Dit noemde de oude Christen - Kerk προσφοραι, *oblationes*, offeränden. Men noemde dus ook de bijdrage van brood en wijn, tot viering van het Avondmaal; ook ſchijnt men uit deze kasſe verſcheiden Leeräären der Christenen onderhouden te hebben.

(*) C. 9.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

warring des harten, en met een zuiver gemoed. (*) Sommigen wiesfchen, ten zinbeeld van deze zuiverheid, de handen, vóór dat zij hun gebed deeden, ja zelfs wel, niet zonder bijgelovigheid, baadden zij hun geheele ligchaam, (†) zoo hadden ook eenigen de gewoonte, om, vóór het gebed, hunnen mantel af te leggen, en na hetzelve neder te zitten, en meer andere omftandigheden, welke TERTULLIANUS, dewijl 'er de Heere, noch zijne Apostelen, geen gebod van gegeven hebben, voor Bijgeloof verklaart. Men bad, met uitgebreide armen, waar door men het teken des kruis uitdrukken, en dus te kennen wilde geven, dat men een Christen zij; dit behoeft men echter niet altijd te doen, even min als een luid geroep tot het gebed behoort. Ons gebed moet ftil, nederig, eerbiedig wezen. (§) Na het algemeen gebed gaf men malkanderen den broederkus, als eene verzegeling des gebeds, uitgezonderd op den Paaschdag, wanneer men een algemeen vasten hield, terwijl onze Kerkvader het afkeurt, dat fommigen, wanneer zij, in 't bijzonder, gevast hadden, dien broederkus nalieten, gelijk hij ook de gewoonte van velen afkeurt, welke, op de weeklijkfche bedeftonden en vastendagen, die hij, met een woord uit den krijgsdienst ontleend, *ftationes*, (wachten of posten,) noemt, de *offergebeden*, gelijk hij zich uitdrukt, dat is, het gebed en gebruik des Avondmaals, niet bijwoonden, in den waan, dat hun vasten, door het ontvangen van des Heeren ligchaam, zou

(*) *C.* 10. (†) *C.* 11. (§) *C.* 12, 13.

zou afgebroken worden. Ten opzichte der vrouwen, was men niet eenparig, omtrent de vraag, of de ongehuwde vrijsters, bij het gebed, zich al dan niet met eenen fluiër behoorden te dekken? TERTULLIANUS (*) ijvert voor het laatste, hetwelk hij, gelijk wij gezien hebben, ook in eene afzonderlijke verhandeling, met opzet, aandringt. Men bad op de vasten- en bededagen, (*jejuniis et stationibus*,) knielend, alleen eenige weinigen onthielden zich daar van op den *Sabbath*, welke TERTULLIANUS hoopt, dat toegeven, of dat de anderen zich niet aan hen ergeren zullen. Alleen op den dag van JESUS Opstanding, en geduurende de Pinksterdagen, moet men zich, volgends hem, van het knielen, gelijk van alle tekens en pligten van angst, onthouden, en ook zijne dagelijksche bezigheden uitstellen, om den Duivel geene plaats te geven (†). Men kan aan alle plaatzen het gebed doen, waar het voegzaam is, of de nood het vereischt. Maar ook is het goed, eene vaste bepaling van biduuren te maken, en daar toe het derde, zesde, en negende uur, naar de toenmalige uurtelling, af te zonderen, als schuldenaars aan den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, evenwel, behalven het morgen- en avondgebed. Ook betaamt het den geloovigen, geene spijze te gebruiken, of in het bad te gaan, vóór hij zijn gebed verricht heeft. Ook zal men eenen vreemden Christen, die ons bezoekt, niet gaan laten, zonder met hem gebeden te hebben. Eindelijk, die naarstig waren

(*) C. 21. (†) C. 24.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

De doop der Christenen.

ren in het gebed, besloten hetzelve met *Allelujah*, en zulk soort van *Psalmen*, met welker slot de overige aanwezenden konden antwoorden (*).

Uit de verhandeling van TERTULLIANUS over den Doop, kunnen wij de inrichting van denzelven onder de Christenen, ten dezen tijde, vrij duidelijk leeren kennen. Hij noemt den Doop „ het zalig *Sa-* „ *crament* van ons water, omdat wij van de zonden onzer voorige blindheid afgewasschen, en tot „ het eeuwig leven verlost worden." Hij beschouwt hem, als eene zeer eenvouwige plegtigheid; men ziet, zegt hij, een mensch zich in het water nederlaten, (†) en met weinige woorden gedoopt worden,

(*) *C.* 25, 26, 27.

(†) TERTULLIANUS schijnt alleen den doop door indompeling, niet door besprenging, te kennen. Zoo zegt hij ook (*de orat. C.* 11.) *manus cum toto corpore in Christo semel lavimus.* „ Wij hebben de handen, met „ het *geheele* ligchaam, eenmaal (bij den doop,) in „ CHRISTUS gewasschen." Hier uit volgt niet, dat ook niet de doop door besprenging kan bediend zijn. Trouwens, ten opzichte der uiterlijke plegtigheden, gebruikten de Christenen, in onderscheiden plaatzen, hunne vrijheid. Iet, het geen te weinig in acht genomen wordt, door hen, die ons de Christelijke oudheden beschrijven. Uit zijn Boek *de corona militis*, zien wij nog, dat de indompeling *drie malen* geschiedde, als ook, dat deze gedoopten *melk* en *honig* werd gegeven, en dat zij zich eene gantsche Week daar na van alle wasschen en baden des ligchaams onthielden.

den, die niets of niet veel zuiverer daar uit weder opkomt; aan deze eenvouwigheid ergerden zich de ongelovigen, niet kunnende begrijpen, hoe men daar door de eeuwigheid deelächtig wordt. Doch hij merkt aan, dat de Heilige Geest, reeds bij de eerfte Schepping over de Wateren zwevende, die geheiligd heeft, zoodat het water thans eene heiligende kracht hebbe. Deze kracht ontvangt bijzonder het water in den doop, door het aanroepen van God, alzoo de Heilige Geest terftond van den Hemel over hetzelve komt en het heiligt. (*) Dit verklaart hij nader: (†) niet als of wij den Heiligen Geest in het water ontvingen, maar in het water gezuiverd zijnde onder den Engel, worden wij voor den Heiligen Geest toebereid — Deze Engel, opziener des Doops, (§) bereidt den weg voor den Heiligen Geest, door de afwasfching der zonden, welke het geloof verkrijgt, wordende door den Vader, en Zoon, en Heiligen Geest, verzegeld. Uit het waterbad opkomende, ontvangen de gedoopten, naar het oud gebruik, de zalving, gelijk wel eer de Priesters plegen gezalfd te worden (**), vervol-

(*) C. 1-5. (†) C. 6.

(§) Dus fchijnt hij eenen bijzonderen Engel over den Doop te ftellen, gelijk eenen Engel over het Gebed, volgends de lezing van fommigen, *de oratione* C. 12. doch volgends eene andere lezing, verftaat hij te dier plaatze den goeden Befcherm-Engel, welken ook andere oude Christenfchrijvers aan elk mensch toekennen.

(**) C. 7.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

volgends werden hun de handen opgelegd, en de zegen over hen uitgefproken, daar door den Heiligen Geest inroepende en uitnodigende, die op deze gezuiverde en gezegende ligchamen van den Vader geern nederdaalt, en op het water des doops, als zijne oude rustplaats herkennende, rust. — Van eene bezweering des boozen Geests, (*Exorcismus*,) bij den Doop, weet TERTULLIANUS niet, hoewel wij 'er fpoedig gewag van zullen vinden; alleen fchrijft hij elders, (*) dat de Christenen bij den Doop belijden, dat zij den Duivel en zijnen ftoet, (*pompa*,) en zijne Engelen, hebben vaarwel gezegd. Voorts leerde men, volgends TERTULLIANUS, dat niemand zalig wordt zonder den doop, waarömtrent hij verfcheiden bedenkingen maakt en oplost, (†) en welke noodzaaklijkheid hij uit het bevel van CHRISTUS om te doopen afleidt, en daar toe bepaalt. Wij hebben maar éénen doop, de Ketters hebben geene gemeenfchap met onze Kerkentucht, zij hebben dan geen doop, omdat zij geen' waaren doop hebben. (§) „ Wij ontvangen den doop maar éénS: éénS worden de zonden afgewasfchen, die niet weder herhaald behoorden te worden. Zalig water, hetwelk éénS voorál zoo zuiver wascht, dat de zondaren 'er den fpot niet mede kunnen drijven!" (**) Alleen

(*) *Libr. de fpectaculis.* Het zelfde zegt hij ook *in Libr. de corona militis.* (†) *C.* 12-13.

(§) Juist de aanleidende ftelling tot den twist over den *Ketterdoop*, die niet lang daar na zoo zwaar gevoerd is. (**) *C.* 15.

leen hebben wij nog eenen Doop, den *Bloeddoop*. Met deze benaming betekende men het Martelaarschap, hetwelk zij ook hoog verhieven, gelijk hier TERTULLIANUS (*) insgelijks doet, daar hij zegt: „ Deze doop vergöedt den waterdoop, als men dien „ niet ontvangen, en herstelt hem, als men dien „ verloren heeft." Zoo ver dreef men deze hoogächting, dat men 'er eene verdienste in begon te stellen, ja men kwam vervolgends zoo ver, dat men dezen bloeddoop boven den waterdoop, door CHRISTUS ingesteld, verhief, omdat men na denzelven niet meer blootgesteld was voor het gevaar, om op nieuw te zondigen. Ondertusschen diende deze eerbied tevens, om de Christenen aan te moedigen, en zelfs begeerig te maken, naar zoodanigen uitgang uit de wereld, welke drift, gelijk wij reeds gezien hebben, bij sommigen tot dweepzuchtige spoorloosheid ontäarde — Het recht, om den doop te bedienen, kent TERTULLIANUS, (†) aan den Opperpriester, (§) dat is, den Bisschop, toe. Vervolgends hebben ook de Ouderlingen en Diaconen dit recht, evenwel niet zon-

(*) C. 16. (†) C. 17.

(§) Deze Schrijver houdt veel van zulke benamingen, uit de Joodsche Kerk ontleend, op den Christen-Godsdienst toe te passen. Zoo noemt hij de gebeden *offeränden*, (*sacrificium*, *hostia*) enz. Hij echter verklaarde deze beelden in eenen Christelijken zin. Doch anderen, die hem volgden, namen ze meer eigenlijk, waar uit vele rechten voor de Bisschoppen, Ouderlingen,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zonder verlof van den Bisschop, *wegens de eere der Kerk*; dit zal zeker betekenen, om de goede orde en geregeldheid in de Kerk te onderhouden, dewijl hij 'er terstond op laat volgen: „ Welke bewaard „ wordende, blijft de vrede bewaard." Echter hebben zulke dubbelzinnige gezegden al vroeg aanleiding gegeven, om de *eere der Kerk*, en de *rechten* der Bisschoppen, saam te paaren, en de ééne voor de anderen te nemen. „ Anders," vervolgt hij, „ hebben ook de *Leeken* dit recht; want het geen op „ gelijke wijze ontvangen is, kan op gelijke wijze „ gegeven worden." Doch deze behooren alleen dit recht te oefenen, in gevalle van noodzaaklijkheid, als de omstandigheid van plaats, of tijd, of persoon, daar toe dringt. Aan de vrouwen ontzegt hij het recht, om te doopen. (*)

Ver-

gen, en Kerkendienaren, den oorsprong ontleend hebben, omdat men deze met den *Hoogenpriester*, *Priesters*, en *Leviten*, vergeleek. Het woord *offer* heeft eindelijk een eigenlijk voortduurend *offer* in den Godsdienst der Christenen ingevoerd. enz.

(*) C. 17. Onzeker is het echter, of hij ook aan deze zulks niet toelaat, in gevalle van nood. Zijne woorden zijn: „De uitsporigheid der vrouwen, die zich „ aanmatigt te leren, zal haar echter geen recht geven, „ om ook te doopen." Bij deze gelegenheid meldt hij ons, dat deze vrouwen zich beriepen op zeker geschrift: *de handelingen van* PAULUS *en* THECLA. Welk geschrift in *Asië* door zekeren Ouderling was verdicht, welke

daar

Vervolgends vermaant TERTULLIANUS (*) ten sterksten, dat men den doop niet ligtvaardig en onbedachtzaam zal bedienen. Ja, zegt hij, „naar de „omstandigheid en gesteldheid, ook naar den ou„derdom der persoonen, is het uitstellen van den „doop nuttiger: voornaamlijk echter omtrent *kleine* „*kinderen*. Want, wat is het nodig, zo het ook „nodig zij, dat men ook *dooppeeten*, of doopge„tuigen, mede in het gevaar inwikkele, die niet „alleen zelve, door hunnen dood, kunnen belet wor„den, hunne beloften te vervullen, maar ook bij „de uitkomst door den slechten imborst des kinds „bedrogen worden? De Heere zegt wel: *Verhin*„*dert ze niet*, *om tot mij te komen*. Laat hen „dan komen, terwijl zij opgroejen, terwijl zij lee„ren, terwijl zij onderwezen worden, tot wien zij „komen: Laat hen Christenen worden, als zij „CHRISTUS kunnen kennen. Wat haast zich deze „*onschuldige* leeftijd tot de vergeving der zonden? „Laat hen weten om de zaligheid te bidden, op-

„dat

daar van overtuigd zijnde, schoon hij voorwendde, zulks uit liefde tot PAULUS gedaan te hebben, echter daarōm van zijn ambt is afgezet geworden. Dit is eene zeer merkwaardige bijzonderheid, voor zoo ver wij 'er uit vernemen, dat, ja wel, ook rechtzinnigen al vroeg gepoogd hebben, geschriften onder den naam der Apostelen te verdichten, maar te gelijk, dat de Christenen daar tegen gewaakt, en toen ten minsten zulke *vroome bedriegerijën* niet ongestraft gelaten hebben.

(*) C. 18.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ dat gij schijnen moogt die op het gebed te ge-„ ven." enz. In 't gemeen raadt hij het uitstel des doops aan de ongehuwden aan, en besluit met deze woorden: „ Wie het gewigt van den doop „ verstaat, zal meer schroomen, dien te ontvangen, „ dan dien uit te stellen: een oprecht geloof is van „ de zaligheid verzekerd."

Uitstellen van den doop.

Het moet ons in deze woorden bevreemden, dat een Leeräar, die de noodzaaklijkheid des Doops leert, tevens het uitstellen van denzelven aanraadt. De redenen echter van dezen raad zijn niet ver te zoeken, en door TERTULLIANUS zelven aangevoerd, zij zijn gelegen, in die mening, dat de vergeving der zonde door den Doop maar éénmaal geschiedt, welke vergeving door grove zonden, in welke men na den doop vervalt, krachteloos gemaakt wordt. Wat de noodzaaklijkheid van den doop betreft, deze bleef in haar geheel, indien men slechts vóór zijn' dood gedoopt wordt, en 'er in geval van eenig gevaar mede spoedde.

Eerste uitdruklijk gewag van den Kinderdoop.

Ten tweeden, wij hebben hier het eerste uitdruklijk gewag van den Kinderdoop onder de Christenen in gebruik, en wel, waar op te letten staat, als een gebruik, hetwelk reeds vroeger plaats had, maar hetwelk door onzen Kerkleeräar wordt afgekeurd, zonder dat hij, echter, onder zijne bewijzen, één voegt, ontleend van den *nieuwen* oorsprong van dit gebruik, hetwelk hij, die zoo veel werks van de *overlevering* omtrent gebruiken maakte, niet nagelaten zou hebben aan te voeren, indien hetzelve eerst onlangs was opgekomen. Wij leeren hier ook de redenen kennen,

nen, die vóór en tegen dit gebruik toenmaals werden bijgebracht, onder welke deze van TERTULLIANUS, dat de *onschuldige* leeftijd der kinderen zich niet behoeft te haasten tot de vergeving der zonden, zeer bedenklijk is, en te kennen schijnt te geven, dat TERTULLIANUS geene kennis gehad hebbe, aan die zedenlijke verdorvenheid des menschdoms, die men naderhand met den naam van *Erfzonde* benoemd heeft.

Doopgetuigen.

Eindelijk, in deze plaats komen *Dooppeeten* of *Doopgetuigen*, (*Sponsores*,) voor, die men naderhand ook *Doopheffers*, (*Susceptores*,) noemde. Hier komen zij alleen voor, met betrekking tot kinderen, doch men schijnt ze ook bij bejaarden tot *getuigen* of *borgen* gehad te hebben; schoon men niet weet, wanneer, of bij welke soort van doopelingen, zij het eerst in gebruik zijn gekomen. De Jooden hadden zulke getuigen bij den doop van *Proselijten*, of Joodengenooten, die uit het Heidendom tot hen overkwamen, dus gist men, dat de Christenen hen daar van ontleend hebben. Zij dienden bij de bejaarden, om in te staan, voor derzelver oprechtheid, in het begeeren van den doop, om getuigenis te geven van derzelver gedrag, en borg te blijven voor hunne toekomstige levenswijze, als Christenen. Dit was eene voorzorg van behoedzaamheid tegen bedriegers of verspieders, of andere geveinsden, die met een snood oogmerk den schijn konden maken van het Christendom te omhelzen, ten einde den Christenen eenige schade bij de Heidenen te berokke-

 ke-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

kenen. Bij de kinderen werden zij noodzaaklijk geoordeeld, ten einde over derzelver opvoeding mede het oog te houden, en voornaamlijk de plaats der ouderen te vervangen, wanneer die, het geen bij de geweldige vervolgingen om den Godsdienst te ligter kon gebeuren, aan de kinderen te vroeg door den dood ontrukt werden.

Tijd, om den doop te bedienen.

Wat, eindelijk, den tijd betreft; volgends TERTULLIANUS (*), is het Pafcha daar toe de plegtigfte, vervolgends het Pinkfterfeest; „voords," zegt hij, „is elke dag des Heeren, elk uur, elke tijd, „gefchikt voor den doop: is 'er al eenig onder„fcheid in meer of min ftaatlijkheid, 'er is geen „onderfcheid in de genade." In de daad, waren ook de nacht voor het Feest van JESUS opftanding, en de daar op volgende week, als ook de nacht voor het Pinkfterfeest, de voorname tijden, die voor den doop bepaald waren, en op welken dezelve ftaatlijkst bediend werd — Bejaarden, die den doop ftonden te ontvangen, bereidden zich daar toe met naarftig bidden, vasten, knielen, en in het gebed waken; terwijl zij belijdenis deeden van hunne te vooren begane zonden. (†)

Het Heilig Avondmaal.

Omtrent de plegtigheid van het Heilig Avondmaal heeft TERTULLIANUS niets opzetlijk gefchreven, wij kunnen dus alleen eenige hier en daar verftrooide bijzonderheden uit zijne fchriften opzamelen. Hier toe behoort, dat hij het brood en wijn in het Avond-

(*) C. 19. (†) C. 20.

Avondmaal van JESUS, *een beeld* (*figura*,) noemt, van zijn ligchaam en bloed (*), elders noemt hij (†) het *vleesch* van CHRISTUS *een geestelijk brood*, hetwelk hij van JESUS *levendmakenden Geest* verklaart. In zijne verhandeling over het gebed des Heeren, (§) neemt hij de bede om ons *daaglijksch brood*, ook in eenen geestelijken zin: „ Omdat ook „ JESUS ligchaam in het brood gerekend wordt, „ (*censetur:*) *dit is mijn ligchaam.* Derhalven, „ als wij om daaglijksch brood bidden, bidden wij „ om de aanhoudende vereeniging met CHRISTUS." „ Het vleesch," zegt hij (**), „ eet het ligchaam „ en bloed van CHRISTUS, opdat ook de ziel van „ God gevoed worde." Het is moeilijk, uit zulke losse gezegden, 's mans eigenlijk gevoelen, over dit onderwerp, te verstaan, het waarschijnlijkst echter is,

(*) *Contra Marcion. Libr.* IV. *C.* 40. Op die zelfde plaats lezen wij: „ CHRISTUS heeft het brood genomen, „ en aan zijne leerlingen rondgedeeld, en tot zijn lig- „ chaam gemaakt, door te zeggen: *dit is mijn ligchaam!* Doch, tevens moeten wij aanmerken, dat, in den stijl van TERTULLIANUS, *facere*, *maken*, dikwijls hetzelfde is, als *verklaren.* Te weten, de *heiliging* van brood en wijn, in het Heilig Avondmaal, geschiedde bij de oude Christenen, door gebeden en zegenspreking. JESUS verklaarde, door deze woorden, *dit is mijn ligchaam!* het brood voor zijn ligchaam, of, gelijk TERTULLIANUS zegt, voor een *beeld* (*figura*) van zijn ligchaam.

(†) *De resurrect. carnis C.* 37. (§) *C.* 6.

(**) *De resurrect. carn. C.* 8.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

is, dat hetzelve na genoeg overëenkomt met dat van IRENEUS, waar van wij op zijne plaats gesproken hebben.

Het brood, hetwelk de Christenen in het Avondmaal gebruikten, werd door hen als een *offer* toegebracht, en schijnt dus niet *ongezuurd* of *ongedeesfemd*, maar gewoon gedeesfemd brood geweest te zijn; ten minsten het tegendeel kan uit TERTULLIANUS niet bewezen worden. (*) Dit brood werd gebroken, en de Christenen ontvingen het *staande* (†). De wijn was geschonken in glazen bekers, en wel geschilderde, die ligtelijk breken konden, zij hadden het beeld van eenen herder, die een schaap op de schouders draagt, met toespeling op de gelijkenis van het verloren en wedergevonden schaap. LUK. XV. (§) Zorgvuldig waren de Christenen, bij het gebruiken van brood en wijn, dat niets daar van op den grond stortte (**); somtijds, na-

(*) *Ad uxorem Libr.* II. *C.* 5. alwaar hij haar, bij een tweede huwelijk, ten sterksten waarschuwt, hetzelve niet met eenen Heiden aan te gaan, en onder anderen zegt: „ Zou uw man niet weten, wat gij, in het geheim, „ vóór dat gij eenige andere spijs gebruikt, eet? En „ als hij wist, dat het brood was, zal hij niet geloven, „ dat het zulk brood is, als gezegd wordt?" Niet, gelijk men besluiten wil, *ongezuurd*, maar, *gedoopt in het bloed van een gedood kind*, gelijk de Heidenen lasterden.

(†) *De orat. C.* 14.

(§) *De Pudicit. C.* 7. en 10.

(**) *De corona. milit. C.* 3.

namen zij een gedeelte van het brood met zich na huis, hetwelk zij gebruikten, vóórdat zij gewoone spijze aten. (*) De bediening van het Avondmaal geschiedde door de *Voorzitters.* (†) Evenwel kent TERTULLIANUS het recht aan de Leken toe, ,,waar ,, geene vergadering van de Kerkelijke orde bestaat," zegt hij, (§) ,,offert en doopt gij, en zijt Priester ,, voor u zelven alleen." *Offeren* doelt hier ongetwijfeld op het Avondmaal, gelijk blijkt uit de samenvoeging met Doopen. In 't gemeen weten wij, reeds uit den bekenden Brief van PLINIUS, dat het Avondmaal op de Zondagen gevierd werd, en wel in de vergaderingen, des morgens vroeg, vóór den dag, uit TERTULLIANUS vernemen wij, dat dit ook in de Avondvergaderingen geschiedde. (**)

Liefdemalen.

Reeds van de tijden der Apostelen af, hielden de Christenen met malkanderen *Liefdemaaltijden*, die als aanhangzels van het Heilige Nachtmaal beschouwd werden, en wanneer dit des avonds gevierd werd, daar op volgden, zijnde ingesteld, om de onderlinge liefde, eensgezindheid, en broederlijke verkeering onder de Christenen te onderhouden, en de waare Christelijke gelijkheid daar mede te betoonen, waar door rijken en armen, maar ook Jooden en Hei-

(*) *Libr.* II. *ad uxor. C.* 5. boven aangehaald.

(†) *Præsidentes.* Men denke aan de Bisschoppen, door den dienst der *Diakonen*, *de coron. milit. C.* 3.

(§) *Exhort. castit. C.* 7.

(**) *De coron. milit. C.* 3.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Heidenen, als broeders in CHRISTUS, onderling vereenigd, zijn aan te merken. Dewijl deze, als slempmalen, en aanleidingen tot den schandelijksten wellust, gelasterd werden, verdedigt TERTULLIANUS dezelve, en geeft 'er de volgende beschrijving van (*). Na aangemerkt te hebben, dat de naam zelve hare liefderijke bedoeling aanduidt, en dat de kosten daar aan besteed, eene uitgave van Godsdienstigheid zijn, tot verkwikking van behoeftigen, en dat 'er niets laags, noch zedenloos, in wordt gepleegd, vervolgt hij: „Men gaat niet eer aanzitten, dan voordat men „ het gebed tot God gesmaakt heeft. Men eet, „ zoo veel de honger verëischt. Men drinkt, zoo „ veel nuttig is voor matige lieden. De gasten verzadigen zich zoo, als die gedenken, dat God ook „ des nachts moet aangebeden worden; hunne gesprekken zijn zoodanige, als die weten, dat de „ Heere hen hoort. Als het water om de handen „ te wasschen, en het licht, binnengebracht is, „ wordt elk, naar mate hij uit de Heilige Schriften, of uit zijn verstand, in staat is, verzocht, „ een lied overluid ter eere van God te zingen; „ waar uit blijkt, in welke mate hij gedronken hebbe. Op gelijke wijze maakt het gebed een einde „ van de maaltijd, en men scheidt, — om bij de „ overige zedigheid en matigheid te volharden; „ want men heeft niet zoo zeer eene maaltijd, als „ wel zedentucht, genoten."

Wij

(*) *Apologet. C.* 39.

Wij hebben hier voor (*) reeds een en andermaal gezien, dat de Christenen de Kerkentucht zeer ftipt en ftreng oefenden. De leden der Kerk, die tot eenige zwaare zonde vervielen, waren niet alleen tot inwendig berouw en leedwezen voor God verpligt, maar ook tot eene openbare belijdenis van en veröotmoediging over hunne zonden, eer de Kerk hen weder in hare gemeenfchap aannam. Hoe ftreng deze boete ware, befchrijft ons TERTULLIANUS (†). „ Deze Boete, (*Exomologefis*,) is de zedentucht „ voor den mensch, om zich neder te werpen, „ en te vernederen, hem den regel van zijne le„ venswijze en barmhartigheid voorfchrijvende. Zij „ fchrijft de wijze van kleding en de fpijze voor, „ in zak en asfche te liggen, het ligchaam haveloos „ te houden, den geest te veröotmoedigen door „ droevenisfen, en door deze treurige vernedering, „ het geen men misdaan heeft, te veränderen. Voorts „ enkel water en brood te gebruiken, te weten, „ niet om des buiks, maar om der ziele wil: maar „ integendeel, door vasten het gebed onderhouden, „ zuchten, weenen, en klaaglijk fchreeuwen tot den „ Heere zijnen God, voor de Ouderlingen neder „ te vallen, en te knielen voor de geliefden van „ God, en alle broeders om hunne voorfpraak aan „ te fpreken." enz.

II BOEK VI Hoofdft. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Kerkenboete.

Hoe zeer TERTULLIANUS, gelijk wij gezien hebben, de rechten der Christenen, in 't gemeen, erkent;

Onderfcheid tusfchen

(*) *Bladz.* 245. enz.
(†) *De poenitent. C.* 9.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Geeste-lijken en Leeken.

kent, en hun den eernaam van *Priesters* geeft, evenwel is hij de eerste der Kerkelijke Schrijvers, die de Bisschoppen en Opzieners der Kerk zoo hooge eere toekent, dat hij de Christenen in twee deelen verdeelt, noemende hij, met woorden, uit de Romeinsche staatsgesteldheid ontleend, de Leeräars en Opzieners der Kerk *Ordo*, (de Orde,) met welk woord de Romeinen den stand der aanzienlijken, en der magthebbende, bij voorbeeld, den Raad en de Ridderschap, betekenden, en de overige Christenen *plebs* of het *volk*. Die Leeräars, trouwens, welke te vooren, wegens hunne kunde, godsdienstigheid, werkzaamheid, en het ambt, hetwelk zij bekleedden, met één woord, uit hoofde van hunne begaafdheden en verdienstelijkheid bij de Kerk of Gemeente der Christenen, eere, hoogächting, en liefde genoten, begonnen zich van tijd tot tijd recht op dezen eerbied, ja op gehoorzaamheid, aan te matigen, en 'er vestigde zich, door verscheiden omstandigheden, eene soort van magt, in de Kerk, door welke een gedeelte der Christenen zich boven hunne medebroederen verhief. De eere der Kerk, en de betaamlijkheid eener geregelde orde en ondergeschiktheid, prijslijke redenen op zich zelve, werden tot voorwendzels misbruikt, om dit onderscheid te versterken, de Kerkelijke besluiten gaven 'er aanzien aan, en de eerzucht liet niet na, zich meer en meer aan te matigen, terwijl gewoone Leeräars zich de voorrechten en eere der buitengewone allengs lieten aanleunen. Eene andere benaming van onderscheid, bij TERTULLIANUS het eerst voorkomende, en

waar-

waarschijnlijk in zijnen tijd eerst opgekomen, heeft, in 't vervolg, nog grooter misbruiken voortgebracht, te weten, de benaming van *Clerus*, of *Clerici*, om de Leeräaren, Opzieners, en Bedienaren der Gemeente, die men ook de *Geestelijkheid* of *Geestelijken* genoemd heeft, en *Laici*, om de overige Christenen, naderhand ook *Wereldlijken*, te betekenen. *Clerus* betekent in het Grieksch *een erfdeel*, *erfbezitting*, eene benaming, met welke in het Oude Testament, in de vertaling der LXX, dikwijls het Israëlitische volk, als een eigendomlijk volk van God, werd aangeduid, in welken zin PETRUS de Apostel ze op de Christenen toepast, (I. PETR. V. 3.); bijzonder werden de Priesters en Leviten, als aan God gewijd, Gods erfdeel, gelijk God hun erfdeel of bezitting, genoemd. En in dezen zin is de Christelijke Geestelijkheid, misschien wel, op hunn' eigen voorgang, *Clerus* en *Clerici* (*) genoemd. Tegen hun worden dan de overige Christenen onder den naam van *Laici*, het *volk*, naderhand *Leeken*, overgesteld, welk woord *Leeken*, vervolgends, eene zeer vernederende en verächtelijke betekenis verkregen heeft. Uit zoodanige beginselen is de magt en het gezag der Geestelijkheid allengs opgewassen, en de waare natuur van het Christendom meer en meer verbasterd

(*) Dat van dit woord ons woord *Klerken* afstamt, is bekend; doch in eene geheel andere betekenis, welke haren oorsprong vindt in die tijden, in welke alle wetenschap, zelfs de schrijfkunst, genoegzaam alleen bij de Geestelijken gevonden werd.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

terd geworden. Deze Geestelijkheid matigde zich spoedig aan, alleen de Kerk te verbeelden, en zich alle de eere, die men aan de Kerk toekende, toe te eigenen; welke *eere der Kerk* niet weinig vergrootte, nadat men haar onder het denkbeeld eener *Moeder* voorstelde, die tevens maagd, hare kinderen, met de Heilige melk, dat is, het *kinderlijk woord*, voedt (*), maar ook de Kerk nevens den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, noemde, gelijk onze TERTULLIANUS (†), bij gelegenheid zijner verklaring van de aanspraak in het gebed des Heeren, *Onze Vader*, enz. „ Insgelijks wordt hier in den Vader „ de Zoon aangeroepen. Zoo zegt hij: Ik en de „ Vader zijn één. Zelfs wordt de Moeder, de „ Kerk, niet voorbijgegaan, nademaal de Moeder, „ in den Vader en Zoon, herkend wordt, over wel- „ ke ook de naam des Vaders en des Zoons be- „ staat." (§) Is het wel te verwonderen, dat zulke dustere en verwarde begrippen en taal, in vervolg van tijd, zoo vele verwarring in het leerstuk, aangaande de *Kerk*, gebracht hebben?

Leere van TERTULLIANUS, omtrent de H. Schrift,

Omtrent de voornaamste hoofdstukken der Christelijke leere, heeft TERTULLIANUS, in zijne menigvuldige schriften, zijne meningen, dan meer dan min duidelijk, ontvouwd en opengelegd. Hij erkent en vereërt de Heilige Schriften, die hij genoegzaam al-

(*) CLEMENS *Alexandr. Paedag. Libr.* I. *C.* 6.

(†) *De Orat. C.* 2.

(§) *De qua constat et patris et filii nomen.* Ik beken, geenen zin aan deze woorden te kunnen hechten.

allen, onderscheidenlijk, opnoemt. Het is waar, in zijn Werk tegen de Ketters (*), zegt hij, dat men tegen de Ketters niet uit de Heilige Schrift moet redentwisten; doch niet, omdat hij het gezag der Heilige Schrift niet zou erkennen, maar omdat de Ketters, die hij bedoelde, de echtheid van verscheiden gedeelten der Heil. Schrift niet erkenden, en anderen vervalschten, waar uit volgen moest, dat men, na lang twisten met hun, niets gevorderd zou zijn, gelijk dit veeläl de uitslag is van twisten over den Godsdienst, bij welke ieder zijne onderstellingen medebrengt en vasthoudt. Men moet, voor alle dingen, overëenkomen, omtrent de *echtheid* der Heilige Boeken, wanneer men uit dezelve besluiten zal. Daar op dringt dan TERTULLIANUS aan, dat deze echte Boeken, in de Gemeenten, door de Apostelen zelve gesticht, van hand tot hand, zijn overgeleverd en bewaard gebleven, en dus bij de rechtzinnige Kerk alleen te vinden zijn. „ Wel aan," zegt hij, (†) „ gij, die uw onderzoeklust beter wilt oefenen, in „ de zaak uwer zaligheid, ga de *Apostolische* Ker„ ken," (de Gemeenten, die door de Apostelen zelve gesticht zijn,) „ door, alwaar nog de leer„ stoelen der Apostelen, in hunne plaatze, door de „ voorzitters bezeten, bij welke hunne *echte schrif*„ *ten* (§) gelezen worden, waar men, als 't wa„ re,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

en het gezag der overleveringen.

(*) *Præscript. contra hæret. C.* 15.

(†) *Præscript. advers. hæret. C.* 35.

(§) *Authenticae literæ*, zijn niet de *oorspronglijke* handschriften, noch de *Kanonieke* Boeken, in de *oorsprong-*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ re, hunne ſtem nog hoort, hun aangezicht nog „ ziet. Is *Achaië* u het naast, daar hebt gij *Korinthe*, zijt gij niet ver van *Macedonië*, gij hebt „ *Filippi*, gij hebt die van *Thesſalonica*, kunt gij „ naa *Aſië* reizen, gij hebt *Efeze*. Doch, grenst „ gij aan *Italië*, daar hebt gij *Rome*, van waar ook „ *wij*," (de *Afrikaanſche* Gemeenten,) „ gezag „ bij de hand hebben. Eene in toeſtand gelukkige „ Kerk, aan welke de Apostelen hunne geheele leere, te gelijk met hun bloed, uitgeſtort hebben; „ waar PETRUS een lijden, gelijk aan des Heeren „ lijden, heeft ondergaan, PAULUS met den dood van „ JOÄNNES (den Dooper) gekroond is, en de Apostel „ JOÄNNES, in kookenden olie geworpen zijnde, zonder eenig letzel geleden te hebben, is gebannen geworden. Laat ons zien, wat zij gezegd, geleerd, en „ ook aan de Afrikaanſche Kerken medegedeeld heeft."

Het aanzien der Kerk van Rome.

Ik heb deze geheele plaats uitgeſchreven, dewijl daar uit, duidelijk, blijkt, hoedanige begrippen men van het gezag der Kerk van *Rome*, in dien tijd, maakte. Dit gezag ſtaat hier gelijk, met dat van alle overige Apostoliſche Kerken, maar onder de Westerſche Kerken of Gemeenten, was die van *Rome* de eenigſte, die door de Apostelen geſticht was, en van daar de eerbied der Westerſche Gemeenten voor deze Kerk. (*) Voor het overige, bepaalt

TER-

ſpronglijke taal, maar *echte*, dat is, niet verdichte, niet ondergeſchoven, niet vervalschte of verminkte, *ſchriften*.

(*) Vergelijk het geen boven *Bladz.* 250. enz., uit de ſchriften van IRENEUS is aangebracht.

TERTULLIANUS, (*) het gezag der *Overlevering*, vrij duidlijk, tot gebruiken en gewoonten, terwijl de leerſtellingen met de Heilige Schrift moeten overëenkomen, en daar in gevonden worden.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Hij rekent het Boek van HENOCH onder de Godlijke Schriften, maar niet de Herder van HERMAS.

In zijn Werk *Over den vrouwlijken opſchik*, haalt TERTULLIANUS *het Boek van* HENOCH, een verdicht opſtel, aan, alhoewel het de Jooden, zegt hij, niet tot hunne Heilige Schriften rekenen, maar het kan van NOÄCH, na den Zondvloed, even goed hernieuwd zijn, als ESRA met de Schriften des Ouden Testaments gedaan heeft. De Jooden verwierpen toch meer van de Schriften, omdat zij op CHRISTUS wezen. Men zal dezen misſlag geern inſchikken, als men in aanmerking neemt, dat TERTULLIANUS, gelijk de overige oude Kerkvaderen, door gebrek aan Taal- en Oordeelkunde, geen bevoegd richter was, om de echtheid der Boeken des Ouden Testaments juist te beöordeelen. Maar, dat TERTULLIANUS ook *de Herder van* HERMAS tot de Heilige Boeken des Nieuwen Testaments zou gerekend hebben, gelijk ſommigen hebben gedacht, blijkt niet uit zijne aanhaling van hetzelve, in zijne verhandeling, *Over het gebed* (†), alwaar hij het wel *Scriptura*, (de Schrift,) noemt, maar dit woord dan in eenen algemeenen zin neemt, en niet in den hoogen zin, voor de *Heilige Schrift*. Gelijk wij dan ook weten, dat de oude Kerkvaders meermalen dergelijke Schriften aangehaald, en

(*) *De corona militis* C. 3.

(†) C. 12.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Hij schrijft aan God een ligchaam toe.

en gebruikt hebben, zonder die daaröm voor *Kanonieke*, of Heilige Boeken, te erkennen. (*)

In TERTULLIANUS schriften, komt eene plaats voor (†), in welke hij aan God een *ligchaam* toeschrijft. Van het *Woord Gods*, den *Logos*, aangemerkt hebbende, dat „het geen van God, zoo groot „ een bestaand wezen, (*Substantia*,) voorkomt, „ ook een wezenlijk bestaand wezen zijn moet," vervolgt hij: „Deze is het woord Gods, die in de „ gedaante (*Effigies*,) van God zijnde, het geenen „ roof geächt heeft, Gode even gelijk te zijn. In „ welke gedaante van God? Zekerlijk, in eene an„ dere, evenwel in eenige. Want, wie zal ontken„ nen, dat God een *ligchaam* is, alhoewel God „ een Geest is, want een geest is toch ook een „ *ligchaam*, van zijn soort, in zijne gedaante." Men heeft, om deze reden, den Kerkvader beschuldigd van het *Anthropomorphismus*, en *Materialismus*, waar van echter anderen hem hebben zoeken vrij te plijten; ten dien einde aanmerkende, dat *Substantia*, een bestaand wezen, en *Corpus*, bij hem het zelfde zij, gelijk hij zich verklaart, (§) „ Al„ les, wat is of bestaat, is een ligchaam, van zij„ ne soort: niets is onligchaamlijk, dan het geen „ niet

(*) IRENEUS *Libr.* IV. *C.* 37. CLEMENS *Alexandr.* bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 13. enz.

(†) *Contra Praxeam C.* 7.

(§) *De carne Christi C.* 11. vergelijk *advers. Hermogen. C.* 35.

„ niet bestaat." Doch deze verschoning is niet geheel voldoende, alzoo nog steeds het vermoeden overblijft, dat zij, die dus spreken, onder welken ook de *Stoïcynen* waren, onder alle bestaande wezens, aan iet *ligchaamlijks* en *stoflijks* dachten, en de bijvoeging der woorden, *hoewel hij een Geest is*, schijnt dit vermoeden te bevestigen, en niet min, het geen volgt: „ Alle onzichtbare „ dingen hebben bij God haar ligchaam en hare ge- „ daante, waar door zij voor God alleen zichtbaar „ zij." Hier komt bij, dat het geheele somber en dweepächtig gestel van TERTULLIANUS hem tot het *zinlijke* en tastbare deed overhellen, dus besteedt hij een gedeelte van zijn Werk *over de ziel* (*), om tegen de aanhangers van PLATO en ARISTOTELES te bewijzen, dat de ziel eene soort van ligchaam heeft, „ hetwelk een heller luchtbeeld is, en dat ziel en „ adem hetzelfde is;" en hij geeft (†) deze bepaling van de ziel: „ Wij bepalen de ziel, door „ Gods wenk geboren, onsterflijk, ligchaamlijk, „ gebeeld, eenvouwig van wezen, (*Substantia*,) „ wijs uit het hare, op verschillende wijze voort- „ komende, vrij van wil, (*Arbitrium*,) aan toe- „ valligheden onderhevig, naarmate van den imborst „ veränderlijk, redelijk, heerschend, voorgevoelend, „ (*Divinatrix*,) uit ééne voortvloejende." Dus verbeeldt hij zich de *ziel*, en zoo ook de *geesten*, ligchaamlijk, en kan derhalven van ruwe denkbeel-

(*) *De anima C.* 6. sqq.
(†) *De anima C.* 22.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

beelden en gezegden niet geheel vrijgesproken worden. (*)

Zijne leere van God, Vader, Zoon, en Heilige Geest.

In de leere van God, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, heeft TERTULLIANUS het eerst gebruik gemaakt, van de woorden *Substantia*, en *Persona*. Door het eerste verstond hij het *Wezen* of de *Godheid*, en door *Persona*, eene wezenlijke bestaanlijkheid. Ook heeft hij de woorden *unitas Substantiæ*, (eenheid des Wezens,) en *Trinitas*, (drieheid van personen) ingevoerd, en noemt deze leere *dispensatio*, (schikking,) of ook *oeconomia*, (huishouding). „ Deze verborgenheid (†) der *huishouding* schikt „ de *eenheid* in eene *drieheid*, dewijl zij drie stelt, „ den Vader, Zoon, en Heiligen Geest. Drie niet „ in staat, (*Status*,) maar trap; (*Gradus*;) niet „ in wezen, (*Substantia*,) maar in de vorm of „ wijze; (*Forma*;) niet in magt, (*Potestas*,) maar „ in *soort*; (*Species*;) echter van één wezen, één' „ staat, éénе magt." Hier door wordt echter de *éénheid* van God (*Monarchia Dei*,) niet weggenomen, „ want het blijft maar één God, uit wien „ die trappen, en vormen, en soorten, onder den „ naam van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, worden afgedeeld." Dus heeft hier geene *verdeeling* plaats,

(*) Hij is ook niet alleen onder de ouden, die aan God iet ligchaamlijks toeschrijft. Men zie ORIGEN. *Voorred.* voor zijn Werk περι αρχων, ook vinden verscheiden van hun het beeld van God, in het ligchaam van den mensch, en deszelfs gedaante.

(†) *Advers. Praxeam. C. 2.*

plaats, maar alleen eene *onderſcheiding*. Hij heldert dit op met dit voorbeeld: (*) „ De wortel „ en tak zijn twee zaken, maar ſaamgevoegd, de „ bron en de rivier twee ſoorten, maar onverdeeld, „ de Zon en eene Zonneſtraal twee vormen, maar „ ſamenhangende." Verders: (†) „ De Vader is „ het geheele Wezen, maar de Zoon eene afleiding „ van het geheel, en een deel, gelijk hij zelve belijdt: de Vader is meer dan ik." Hij wil, wanneer de Vader en Zoon te gelijk moeten genoemd worden, dat men den Vader *God*, en den Zoon, JESUS CHRISTUS, *onzen Heere*, zal noemen. (§) Deze Zoon van God is van den Vader *uitgegaan*, (*Procesſit*,) en 'er is *een tijd geweest*, *toen de Zoon niet was*, (**) hoewel hij aan den Zoon echter elders duidelijk de eeuwigheid toeſchrijft. Hoe dit te veréffenen, is moeilijk, ten zij hij het dus begrepen hebbe, omtrent gelijk TATIANUS (††), dat de Zoon in den Vader was, van eeuwigheid, als de *Rede* en *Wijsheid* des Vaders, maar bij de voortbrenging of *Generatie*, als des Vaders *Woord*, van den Vader uitging, waar mede ſchijnt in te ſtemmen, dat hij den Zoon en den Heiligen Geest noemt, *de poging van Gods gemoed*, (*Animi Dei niſus*,) (§§) en dat hij elders (***) zegt: „Vóór alle „ din-

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(*) *C.* 8. (†) *C.* 9. (§) *C.* 13.
(**) *Contra Hermogen. C.* 3.
(††) Boven *Bladz.* 197.
(§§) *Advers. Hermog. C.* 43.
(***) *Advers. Prax. C.* 5.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193 tot 235.

„ dingen was *God alleen*. Hij was voor zich we-„ reld, en plaats, en alles. Alleen omdat hij niets „ anders buiten zich had. Evenwel ook toen niet „ alleen, want hij had met zich zijne *Rede*, die „ hij in zich had." (*) Eindelijk zegt hij (†): „ God blijft zoo in zijnen *ſtaat*, alhoewel men eene „ Drieheid onderſtelt, dat die aan den Vader van „ den Zoon ook weder gegeven moet worden, na-„ demaal de Apostel van het laatſte einde zegt: als „ hij het Koningrijk aan God en den Vader zal „ wedergeven." Na dit alles mogen wij veilig met SCHRÖCK (§) beſluiten: „ Over het geheel leert wel „ TERTULLIANUS hetzelfde geloof met het later „ heerſchend ſamenſtel der Christenen, echter ſcheelt „ het veel, dat hij doorgaands zulke ophelderingen, „ bewijzen, en bepaalingen, als zij, gebruikt zou „ hebben."

Van de verdienſten van JESUS.

Van de verdienſten van JESUS, vinden wij, onder anderen, dit gezegde bij TERTULLIANUS: (**) „Wie „ heeft de dood van anderen betaald, dan alleen „ de Zoon van God? trouwens, hij heeft, in zijn „ lijden zelve, den moordenaar verlost, want daar „ toe was hij gekomen, opdat hij, zuiver van zon-„ de, en heilig in alles, voor zondaren ſterven „ zou-

(*) TERTULLIANUS maakt dus, van den Zoon ſprekende, onderſcheid tusſchen *ratio*, de rede, in en met God, en *ſermo*, het Woord, uit God voortgaande.

(†) *Advers. Prax. C.* 4.

(§) *Kirch-Geſch.* III. *Th. S.* 402.

(**) *De pudicit. C.* 22.

„ zoude." Elders (*) noemt hij hem, „een offer „ voor alle volken."

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Van de zonde en vrijën wil.

De zedelijke verdorvenheid des menschen, of de zonde, leidt hij van ADAM af, op die wijze, dat de ziel, door hare vereeniging met het zondig ligchaam, ook zondig wordt (†), en gelijk hij aan den éénen kant de genade van God noodzaaklijk en krachtig erkent te zijn, tot des menschen herstelling en verbetering, zoo staat hij aan den anderen kant sterk voor de vrijheid van den wil, (*libertas arbitrii*, of *liberum arbitrium*.) „De kracht," zegt hij, (§) „ der Godlijke genade, is alszins magtiger dan de „ natuur, hebbende in ons aan zich onderworpen „ het vrijë vermogen van den wil, hetwelk αὐτεξούσιον „ genoemd wordt." Elders echter plijt hij, nadruklijk, tegen de *Gnostieken*, voor des menschen vrijën wil, zelfs na den zondenval. (**)

Van den staat der zielen na de dood.

Zijn gevoelen omtrent den staat der zielen, na de dood, is, dat die der Godvruchtigen overgebracht worden in ABRAHAMS *schoot*, maar die der *Martelaren* alleen in het *Paradijs*. Nademaal CHRISTUS, vóór hij ten hemel voer, in onderäardsche gewesten (*in inferiora terrarum*, of *apud inferos*,) is nedergedaald, om zich aldaar aan de Aartsvaderen en Profeeten mede te deelen, zoo heeft men niet te twij-

(*) *Advers. Jud. C.* 13.

(†) *Per Traducem Libr.* I. *advers. Marc. De anima* op verscheiden plaatzen.

(§) *De anima C.* 21.

(**) *Advers. Marc. Libr.* II. *C.* 8. *sqq.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

twijfelen, dat de zielen der geloovigen, tot de opſtanding toe, zich in eene onderäardſche plaats bevinden, alwaar zij reeds zekere vreugde genieten, gelijk de zielen der Godlozen aldaar het begin hunner ſtraffen dulden. (*) Doch in een ander werk (†), beweert hij juist het tegendeel, te weten, dat de *Schoot* van ABRAHAM eene boven de aarde verheven plaats zij, in welke de zielen der rechtvaardigen, tot aan de opſtanding, verkwikking deelächtig zijn.

Gebeden voor de dooden.

Met zoodanige begrippen, over den ſtaat der zielen, na den dood, kan men ligtelijk overëenbrengen, dat de Christenen, ten dezen tijde, reeds voor de dooden baden, waar van de eerſte melding bij TERTULLIANUS voorkomt (§), zeggende: „ Dat „ eene weduwe voor de ziel van haren overleden „ man bidt, en verkoeling of verkwikking voor hem „ ſmeekt, en gemeenſchap met hem in de eerſte opſtanding, als ook dat zij jaarlijks op den dag van „ zijn ontſlapen *offert*." Dit laatſte, het *offeren*, of *offeränden* brengen voor de dooden, waar van hij elders ſpreekt (**), ziet daar op, dat men, in naam der overledenen, aan den Bisſchop gaven bracht ten dienſte van het Heilig Avondmaal, ten einde daar door te kennen te geven, dat zij de overledenen, die in het geloof geſtorven waren, als le-

(*) In zijn Boek, *de Anima.*

(†) *Advers. Marc. Libr.* IV. *C.* 34.

(§) *De Monogamia C.* 10.

(**) *Exhort. Cast. C.* 11.

leden der Kerk erkenden, met welke zij gemeenſchap, als met levenden, bleven houden.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Eindelijk, betoont zich TERTULLIANUS (*) een' ijverigen voorſtander van een duizendjaarig Rijk van CHRISTUS op aarde, hetwelk, na de algemeene opſtanding, te *Jeruſalem* opgericht worden, en de gelovigen voor hun verlies van wereldſche goederen, door geestelijke voorrechten, ſchadeloos zal ſtellen, volgende hij daar in PAPIAS, JUSTINUS, IRENEUS, enz. Hier toe behoorde ook zijn Boek *Van de hoop der geloovigen*, hetwelk verloren is geraakt. Ja, in het aangehaalde Werk tegen MARCION, verhaalt hij, zonder voor de ſpotternij der Ketters te vreezen, dat, geduurende eenen veldtogt van SEVERUS, in *Judeë*, zelfs van Heidenen, eene Stad, veertig dagen lang, van den Hemel nederhangende, gezien is, als een voorbeeld van dit nieuw *Jeruſalem*.

Het duizendjarig Rijk.

Ten beſluite kan ik niet afzijn, een zeer merkwaardig gezegde van dezen Kerkvader hier bij te voegen, hetwelk te wenſchen ware, dat de Christenen, en alle menſchen, ten allen tijde, hadden opgevolgd, omtrent de vrijheid van Godsdienst-oefening. „Ziet toe,” dus ſpreekt hij de Heidenen aan, (†) „dat dit veel meer den naam van On„godsdienſtigheid verdient, als men de vrijheid van „Godsdienst ontneemt, en de keuze van eene „Godheid verbiedt, zoodat het mij niet geöorloofd „zij,

Vrijheid van Godsdienstöefening.

(*) *Libr.* III. *adv. Marc.*

(†) *Apologet.* C. 24.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ zij, te dienen, wien ik wil, maar ik gedwongen „ worde, te dienen, wien ik niet wil. Niemand, „ zelfs geen mensch, zou van eenen onwilligen be- „ geeren gediend te worden." Eene waarheid, die van alle onderdrukte gezindten, in alle eeuwen, gepredikt, maar, wanneer zij de overhand verkregen, veeläl, te weinig onthouden en betracht is!

Woorden en spreekwijzen van TERTULLIANUS bij de Westersche Kerk in gebruik gebracht.

Zoo groot is het aanzien van TERTULLIANUS, bij de Westersche Kerk, in welke hij de eerste Latijnsche Schrijver geweest is, niettegenstaande zijnen overgang tot de *Montanisten*, steeds gebleven, dat dezelve vele woorden en spreekwijzen, door hem gebruikt, overgenomen en behouden heeft. Wij hebben daar van de voorbeelden gezien, in de woorden *trinitas*, hetwelk men *Drievuldigheid* heeft vertaald, *unitas*, eenheid, *substantia*, wezen, *persona*, persoon. Velen ontleende hij uit het Oude Testament, en den Godsdienst der *Israëliten*, gelijk wij gezien hebben, in de woorden, *Clerus*, *Laicus*, *oblatio*, *hostia*, (offerände,) enz., maar voornaamlijk verschaft de krijgsstaat hem gelegenheid, tot het uitvinden van vele woorden en spreekwijzen, bijzonder in zijn Werk *De corona militis*, dewijl hij den *geloovigen*, die den soldatenstand in de wereld niet volgt, echter als een' geestelijk krijgsknecht van CHRISTUS beschouwt, die onder de banier van JESUS strijdt. Van hier, dat hij de gebeden en vasten-uuren der Christenen, *Stationes*, (wachten, posten,) noemt; hunne geloofsbelijdenis met de leuze en het wachtwoord, *Sijmbolum*, vergelijkt, en de gewigtigste plegtigheden

den van den Godsdienst met den krijgsëed der soldaaten, *Sacramentum*, welk woord TERTULLIANUS wel bijzonder toepast, op den Doop en het Heilig Avondmaal, als bij welke zich de Christenen, allerplegtigtst, aan hunnen eenigen Heer en Leidsman verbonden, om tegen alle vijänden van zijn geloof te strijden; maar welk woord hij ook anders in eenen meer algemeenen zin neemt, van alle leerstukken des Christendoms, inzonderheid van de Verborgenheden, van de Heilige Schrift, van Kerkplegtigheden, en in 't gemeen, van allerleië soort van Kerkelijke inrichtingen; doch hier in was hem de oude Latijnsche Overzetting des Bijbels reeds voorgegaan. Zoodanige nieuwe en leenspreukige woorden en benamingen, wier zin en bedoeling niet zelden vrij duister en onbepaald is, konden niet missen, gelijk ook, in de daad, bij de uitkomst bevestigd is geworden, veelvuldige aanleiding, of tot twisten en haairklooverijën, of tot misvormingen van meer dan ééne natuur, te geven.

Zedekunde der Kerkvaderen.

Alhoewel TERTULLIANUS, zoo min als iemand der vorige Kerkvaderen, de Christelijke Zedeleere opzetlijk in derzelver geheelen omvang en samenhang behandeld heeft, nogthans hebben verscheiden onderwerpen in zijne schriften regelrecht betrekking tot voorname gedeelten der zedeleere; de voorschriften van pligten, welke hij, bij die gelegenheden, aan de Christenen geeft, zijn, overëenkomstig zijne geäartheid, en zijne begrippen, vooräl na zijnen overgang tot de *Montanisten*, streng, overdreven, en dikwijls onbestaanbaar met 's menschen natuurlijke,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ke, maatschappelijke, en burgerlijke betrekkingen. Dus verwerpt hij een tweede huwelijk, de krijgsmansstand, den eed, de lijfstraffen, alle vermaken en uitspanningen, enz. In het gemeen kan men hetzelfde bijkans van de zedeleere der oude Kerkvaderen zeggen, verscheiden van welke een afgezonderd, moeilijk, en treurig leven, als een middel ter aankweeking van Godzaligheid, en nadere verkeering met God, aanprezen; uit zoodanige begrippen had de levenswijze der *Askeeten* haren oorsprong genomen (*), en zij werden de bronnen van vele buitensporige gevoelens, omtrent de zedelijke pligten van den Godsdienst, in volgende tijden, van het Munniken- en Kluizenaars leven. enz. Om deze voorschriften aan te dringen, gebruikten de oude Kerkvaders, gelijk ook TERTULLIANUS, dikwijls gronden en redenen, die ver gezocht en leenspreukig waren, vaak in woorden en klanken bestonden, en wel eenigen schijn, maar geene wezenlijkheid, hadden, welke den toets kon doorstaan.

Niettegenstaande deze gebreken, is 'er echter geene reden, om op deze anders waardige mannen, in dit opzicht, al te laag te vallen. Zij hebben toch, in hunne schriften, zeer veel goeds, tot opwekking van Godsdienst en deugd, zij leggen het gezag der zedeleere van JESUS en de Apostelen altijd ten grond, daar aan willen zij hunne voorschriften getoetst hebben, dewijl zij ze daar uit, op hunne wijze, zoeken te betogen. Men moet ook behoedzaam zijn, dat men hun-

(*) Zie boven *Bladz.* 171. volgg.

hunne begrippen niet houde voor de begrippen van alle Christenen; men hield zich over het algemeen eenvouwig aan de voorschriften des Bijbels, ten opzichte der zedelijke pligten, en met betrekking tot uitwendige plegtigheden van den Godsdienst, maakte elke Gemeente gebruik van hare vrijheid.

Verders moet men, ten aanzien van de gebreken dezer Kerkvaderen, in het zedekundige, vele veröntschuldigingen, ontleend uit hunne omstandigheden, toelaten. Dus moet men veel aan de zwaarmoedige geäartheid van TERTULLIANUS en aan zijne daar uit gevolgde overhelling tot de *Montanisterij* inschikken; men moet acht geven, dat de Kerkvaders geen geleidelijk samenstel van zedeleere hebben vervaardigd; maar dat wij van hun alleenlijk vermaningen, verweerschriften, en wederleggingen hebben; in den ijver, om de Christenen tot de najaaging der volmaaktheid, en het vermijden van alle gemeenschap met de Heidensche Afgoderijën en Bijgelovigheden, op te spooren, in de drift van het verdedigen van de goede zaak van het Christendom, en derzelver voortreflijkheid boven het Heidendom, en bijzonder in het vuur van den twist tegen de ongerijmdheden der dwaalleeräaren, bijzonder der Gnostieken, is het niet te verwonderen, dat hun vele dingen zijn ontvallen, die zij, buiten deze en dergelijke omstandigheden, bij eene bedaarde en opzetlijke overweging van de zedeleere van JESUS en de Apostelen, zouden vermijd hebben.

Deze aanmerkingen behooren onze beöordeeling over de zedeleere dezer Kerkvaderen te leiden, en wij

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wij zullen hen zoo min geheel verächtelijk rekenen, als wij hunne zedeleere tot een voorbeeld en model van eene goede en volkomene Christelijke zedeleere zullen aannemen. (*)

MINUCIUS FELIX.

Omtrent dezen zelfden tijd, verdedigde ook MINUCIUS FELIX het Christendom schriftelijk tegen het Heidendom, in een Gesprek, aan hetwelk hij den naam *Octavius* geeft. De volle naam van dezen Christen-Schrijver was MARCUS MINUCIUS, men houdt hem insgelijks voor eenen *Afrikaan*, om zijnen schrijfstijl, als ook, omdat hij FRONTO van *Cirta*, eene Stad van *Numidië*, den *zijnen*, of zijnen landgenoot, noemt; sommigen maken hem ouder dan TERTULLIANUS, en stellen zijnen leeftijd onder de regering der ANTONINUSSEN, gelijktijdig met ATHENAGORAS, terwijl anderen gelooven, dat hij eenigzins jonger dan TERTULLIANUS zij, en dat hij deszelfs *veräntwoordingsgeschrift* gelezen, en zich ten voorbeeld van navolging gesteld hebbe, plaatzende hem omtrent het jaar 220. Indien FRONTO, van wien hij melding maakt, gehouden moet worden voor dien redenaar, welke de onderwijzer geweest is van Keizer ANTONINUS *den Wijsgeer* (†), zal het

(*) Het verwaarlozen dezer aanmerkingen heeft te veel invloed gehad, op hen, die de zedeleere der Kerkvaderen alleen van hare zwakke zijde hebben beschouwd, gelijk JOH. BARBEYRAC, maar ook op hen, die alles, wat zij daar omtrent geschreven hebben, gezocht hebben te verdedigen of te ontschuldigen.

(†) Boven. *Bladz.* 143.

het zeker genoeg zijn, dat hij op het einde van de tweede, en in het begin der derde eeuw, geleefd hebbe, zonder dat wij echter met zekerheid het bovengemelde verſchil kunnen bepaalen. Hoe het zij, uit LACTANTIUS en HIËRONYMUS weten wij, dat hij, in zijnen vroegeren leeftijd, een Heiden zijnde, te *Rome*, de Rechtsgeleerdheid heeft geöefend, en het beroep van *Advokaat* heeft waargenomen, hetwelk hij, Christen geworden zijnde, nog eenigen tijd ſchijnt aangehouden te hebben. Volgends HIËRONYMUS ging 'er, onder zijnen naam, nog een Boek, *de Fato*, *vel contra Mathematicos*, (over het noodlot, of tegen de ſtarrenwichelaars,) doch hetwelk hem ten onrechte ſcheen toegeſchreven te worden.

In het bovengemelde geſprek, hetwelk hij onderſtelt, te *Ostia*, niet ver van *Rome*, gehouden te zijn, verdedigt OCTAVIUS JANUARIUS, een vriend van MINUCIUS, te vooren een ſtreng richter tegen de Christenen, thans zelve een Christen, hunne zaak en Godsdienst, tegen den Heiden CAECILIUS NATALIS, in tegenwoordigheid van MINUCIUS, met die kracht en dat gevolg, dat CÆCILIUS zich, bij ſlot, overwonnen belijdt, maar zich zelven te gelijk geluk wenscht, dat hij de dwaling overwonnen heeft. De geheele Samenſpraak is, in eenen vrij zuiveren en vloejenden ſtijl, met veel levendigheid en vuur geſchreven, en heeft zoo veel overëenkomst met het verweerſchrift van TERTULLIANUS, wat de orde en ſchikking des inhouds betreft, dat velen daar uit beſloten hebben, dat MINUCIUS dezen laatſten daar in zich ten voorbeeld van navolging gehad hebbe. Uit hoofde van deze over-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

eenstemming, zal het min nodig zijn, eenige bijzondere plaatzen uit dit gesprek aan te halen, dan alleen deze weinige: Behalven de lasteringen der Heidenen, die wij ook bij TERTULLIANUS ontmoet hebben, worden de Christenen door CÆCILIUS bezwaard, met een vermoeden, als of zij de schaamdeelen van hunnen Bisschop en Priester veréérden, (*) hetwelk geen' anderen grond had, dan, omdat de Heidenen zagen, dat de Boetelingen zich aan de voeten van de Opzieners der Kerk nederwierpen, en hunne knieën omhelsden, om vergeving van hunne zonden te verwerven.

Omtrent de leere der Christenen, verdient de volgende plaats opgemerkt te worden. (†) CÆCILIUS de Heiden zegt daar: „ Door deze dwaling," (de opstanding des ligchaams uit de dooden,) „ bedrogen, beloven zij zich zelven, als rechtvaardigen, „ ook een eeuwig leven na de dood; maar voorspellen aan alle anderen, als onrechtvaardigen, „ eene *eeuwige* straffe. — Alhoewel ik al toestond, „ dat zij rechtvaardigen waren, echter schrijft het „ gevoelen der meesten, hetwelk ook gijlieden toestemt, de schuld of onschuld aan het *noodlot* toe. „ Want, gelijk anderen, alles wat wij doen, aan „ het *noodlot*, zoo schrijft gijlieden alles aan *God* „ toe. Dus begeert gij voor uwe gezindte geene „ *vrijwillige*, maar *uitverkozen* menschen; en verdicht u eenen onbillijken Richter, die in de men-„ schen

(*) *Pag.* 94.

(†) *Cap.* XI. *pag.* 112. enz.

„ ſchen hun *noodlot*, maar niet hunnen *wil*, ſtraft." Uit deze woorden mogen wij beſluiten, dat niet, gelijk velen meenen, AUGUSTINUS de eerſte onder de Christenen geweest is, die, gelijk men zich uitdrukt, een misverſtand van de woorden, *verkiezen*, *uitverkozenen*, enz., in de Heilige Schrift voorkomende, ingevoerd, of daar toe aanleiding gegeven hebbe. De Christenen geloofden echter geen *blind noodlot*, zij erkenden de *vrijheid* van den mensch, doch tevens zijne afhanglijkheid van God. Tot de verëffening van deze twee zaken, beſteedden de Leeräars der Kerk hunnen vlijt, en dit niet op ééne en dezelfde wijze, terwijl zij echter het één zoo wel als het ander beweerden. Zie hier, hoe OCTAVIUS de Christen, bij onzen MINUCIUS, de zwarigheid tracht weg te nemen: (*) „ Niemand moet ook uit het „ noodlot troost ontleenen, of daar mede de uit„ komst ontſchuldigen; 'er zij een *lot* van het for„ tuin, evenwel de ziel is *vrij*: dus worden de „ daaden des menſchen, maar niet zijne waardig„ heid beöordeeld. Want wat is het *noodlot* (*fatum*) „ anders, dan het geen God van elk onzer *geſpro*„ *ken heeft?* (*fatus est?*) welke, daar hij de ſtoffe „ te vooren kan weten, ook de *lotgevallen* naar elks „ *verdienſten* en *hoedanigheden* bepaalt. Dus wordt „ in ons niet onze geboorteſtond (*genitura*,) maar „ de natuur van onzen aart en imborst, geſtraft."

Langen tijd, was dit geſchrift van MINUCIUS voor het achtſte Boek van het Werk van ARNOBIUS tegen de

(*) *Cap.* 36. *pag.* 365.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

de Heidenen gehouden, en als zoodanig bij hetzelve gevoegd, tot dat FR. BALDUINUS den waaren Schrijver ontdekte, waarna het meermalen afzonderlijk gedrukt en uitgegeven is geworden. ——

CAJUS, of GAJUS, ouderling te Rome, verzet zich tegen het gevoelen van het duizendjarig Rijk.

Ten tijde van TERTULLIANUS, onder ZEPHYRINUS, Bisschop van *Rome*, (*) bloeide ook CAJUS, of GAJUS, Ouderling der Gemeente te *Rome*, een geleerd man, doch van wiens schriften wij niets over hebben, behalven eenige uittrekzels bij EUSEBIUS, HIËRONYMUS (†), en FOTIUS (§). EUSEBIUS gewaagt van één zijner Werken, zijnde een gesprek met PROCLUS of PROCULUS, éénen voornamen *Montanist*, meermalen. FOTIUS noemt, inzonderheid, zijn Werk *tegen* PLATO, of *over de geheele Schepping*, benevens een ander *tegen de Artemoniten*, en nog één *het kleine Doolhof* genoemd. Deze CAJUS verzette zich ten sterksten tegen de verwachting, welke zeer vele Christenen zich maakten, van een duizendjarig Rijk van CHRISTUS op deze aarde, zoo sterk zelfs, dat men meent, dat hij de Openbaring van JOÄNNES, als dit gevoelen te zeer begunstigende, niet aan dezen Apostel, maar aan den Ketter CERINTHUS, hebbe toegeschreven. (**) — Zekerer is het, dat hij den Brief aan de *Hebreën*, niet voor

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 25.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 59.

(§) *Biblioth. Cod.* 48.

(**) Men besluit dit uit EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 28. doch men leze, het geen daar omtrent gezegd is in het I. *Deel*, *Bladz.* 311.

voor eenen Brief van den Apostel PAULUS erkende (*), in welk gevoelen nog vele Christenen, ten tijde van EUSEBIUS, ſtonden, en de geheele Gemeente van *Rome*, ten tijde van HIËRONYMUS, volgends deszelfs bericht.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Men heeft nog een Latijnsch Brokſtuk over den Canon der H. Schrift, (*Fragmentum de Canone Sacrarum Scripturarum*,) door MURATORI (†) het eerst uitgegeven, en door D. STOSCH (§) herhaald, aan CAJUS toegeſchreven, welk brokſtuk ten minſten tot de derde eeuw behoort. In hetzelve worden de Brief aan de *Hebreën*, de Brieven van PETRUS, JAKOBUS, en de derde van JOÄNNES, niet onder de Apostoliſche Schriften geteld, maar daar tegen het *Boek der Wijsheid*, en eene *Openbaring van* PETRUS, onder de Heil. Schriften aangenomen. Waar uit men beſluiten mag, het geen wij reeds meermalen hebben aangemerkt, dat de Christenen alle vrijheid oefenden in hun oordeel over de Heil. Schriften, waar door de echtheid van zulken, omtrent welken zij algemeen overëenſtemden, te meer boven allen twijfel verheven is.

Dood van SEVERUS. zijn Zoon CARACALLA, volgthem op, en

Ondertusſchen hield de vervolging tegen de Christen weder, voor eenigen tijd, op, met de dood van den Keizer SEVERUS. Deze Vorst, in het jaar 211 overleden zijnde, had zijne beide Zoonen CARACALLA en GETA, bij JULIA DOMNA, tot zijne op-

(*) EUSEB. VI. 20.

(†) *Antiquitt. Ital. medii ævi Tom.* III. *p.* 84. *ſq.*

(§) *De Canone N. T. p.* 181. *ſqq.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

vermoort zijnen Broeder.

opvolgers. Doch, de ongelijke imborst dezer jongelingen, van welken GETA zeer zachtmoedig en goedäartig, maar CARACALLA onbeschoft en wreed was, kon niet dulden, dat zij langen tijd samen regeerden. Het volgende jaar reeds vermoordde de laatstgemelde zijnen Broeder GETA, op den schoot hunner Moeder, tot wie hij den toevlucht genomen had; voorts liet hij alle de vrienden en bedienden van zijnen Broeder van kant helpen, en zelfs den vermaarden Rechtsgeleerden PAPINIANUS ter dood brengen, omdat deze deugdzame man den Broedermoord niet kon of wilde goedkeuren. Hij regeerde, vervolgends, als een volslagen dwingeland, 6 jaaren, tot hij in het jaar 217, door eenige saamgezworenen, aan wier hoofd OPILIUS MACRINUS, bevelhebber der lijfwacht, zich bevond, vermoord werd. Deze wreedäart had, in zijne kindsheid, eene Christinne tot voedster gehad, en was, gelijk TERTULLIANUS (*) zich uitdrukt, *met Christelijke melk opgevoed;* hoe weinig invloed dit ook op zijne zeden en geäartheid mogt hebben, evenwel liet hij de Christenen ongestoord bij hunnen Godsdienst, en deed niet alleen de vervolging tegen hen ophouden, maar ook werden de gebannenen terug geroepen. ——

MACRINUS Keizer.

MACRINUS, zijn moordenaar, die na hem den troon beklom, werd, reeds in het volgende jaar, door een oproer der soldaten omgebracht, terwijl hij zich in het Oosten bevond, waar hij eenen schandelijken vrede met de *Persen* gesloten had. Dit op-

(*) *Ad Scapul. C.* 4.

oproer was berokkend, door de listen van MESA, de Zuster der oude Keizerin, JULIA DOMNA, SEVERUS Gemaalin.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Deze Vorstin had twee Kleinzoonen, uit hare twee Dochters, AURELIUS ANTONINUS HELIOGABALUS, of liever ELAGABAL, VARIUS, en MARCUS AURELIUS ALEXANDER. De eerste voerde den naam naar den Afgod ELAGABAL, onder welken naam de Zon door de *Syriërs* werd aangebeden, en in wiens Tempel hij het Priesterschap bekleedde. Zijne Grootmoeder wist het zoodanig te besteeken, dat MACRINUS door de soldaten vermoord, en deze haar Kleinzoon tot Keizer uitgeroepen werd. Hij was niet meer dan veertien jaaren oud, en bezat den troon niet langer dan drie jaaren en negen maanden, maar heeft zich, in dien tijd, als den snoodsten van alle dwingelanden, niet alleen door wellust, liederlijk gedrag, en verkwisting, maar ook door dwaasheid en wreedheid, berucht gemaakt. De Christenen hadden echter, onder zijne regeering, rust. Alleen lezen wij bij LAMPRIDIUS (*), dat hij, geen' anderen God, dan dien, wiens Priester hij geweest was, te *Rome* gediend willende hebben, ook bedacht zal geweest zijn, om den Godsdienst der Jooden, Samaritanen en Christenen daar mede te vereenigen, opdat de Priesters van zijnen God ELAGABAL de geheimen van alle eerediensten bezitten zouden. Doch, de nadeelige gevolgen, welke dit ontwerp voor de Christenen zou kun-

ANTONINUS HELIOGABALUS.

(*) *In vita C.* 3. *Hist. Aug. SS. Tom.* I. *pag.* 796.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

kunnen gehad hebben, werden gelukkig voorgekomen, door zijnen dood, in het jaar 222, wordende hij, te gelijk met zijne Moeder, omgebracht, zijn lijk in het openbaar riöol geworpen, en van daar met een' haak naa den Tijber gesleept, hebbende dus een einde, zoodanig leven waardig.

ALEXANDER SEVERUS begunstigt de Christenen.

Zijn Moeders Zusters Zoon, of zijn Neef, ALEXANDER SEVERUS, insgelijks een jongeling van veertien jaaren, maar van eenen zachtäardigen en deugdzamen imborst, dien HELIOGABALUS, reeds in het voorgaande jaar, CÆSAR, of vermoedelijken opvolger in het rijk, verklaard had, volgde hem op, onder de voogdijë zijner Moeder, JULIA MAMMEA, wel eene eerzuchtige en gierige, maar tevens schrandere, en over het geheel vrij deugdgezinde vorstin, die de jeugd van haren Zoon naauwkeurig gadesloeg, en hem voor vleijërs en verleiders bewaarde. EUSEBIUS (*) noemt haar eene zeer Godvruchtige en deugdzame matrone, waar mede ook HIËRONYMUS instemt (†); ook verhaalt EUSEBIUS daar, dat zij, zich te *Antiöchië* bevindende, den Kerkleeräar ORIGENES, die toen den algemeenen roem had van geleerdheid in Godlijke zaken en wetenschappen, bij zich ontboden, en met hem over den Godsdienst der Christenen gesproken heeft. Laater Schrijvers, en onder deze OROSIUS (§), noemen haar zelfs eene Chris-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 21.
(†) *De viris Illustr. C.* 54.
(§) *Hist. Libr.* VII. *C.* 19.

Christinne, hetwelk nogthans niet blijkt, ſchoon EUSEBIUS (*) verzekert, dat *zeer velen* van het Keizerlijk Huis of de Hofbedienden van ALEXANDER SEVERUS *gelovigen*, dat is, Christenen, geweest zijn. (†) Hoe het zij, ALEXANDER, de goede raadgevingen zijner Moeder opvolgende, en door de kundigheden van bekwame en in het recht ervaren mannen, ULPIANUS, POMPONIUS, CELSUS, MODESTINUS, PAULLUS, PROCULUS, en VENULEUS, onderſteund, heeft den lof van eenen goeden Vorst verworven. Lieftalig en minzaam, was hij de vriend zijner onderdanen, en een ſtreng handhaver van het recht, ook, als het nodig was, een wakker oorlogsman. Als ARTAXERXES, in zijnen tijd, het rijk der *Parthen* vernietigd, en dat der *Perſen* weder herſteld hebbende, hetzelve tot de oude grenzen van het eerſte *Perſiſche* Rijk, dat is, tot den *Archipel*, meende uit te breiden, voerde hij tegen denzelven den oorlog zoo gelukkig, dat hij hem, gelijk de meeste Schrijvers berichten, in eenen beſlisſenden veldſlag overwon, ten minſten noodzaakte, van zijne oogmerken af te zien. Hij was de eerſte Keizer, die openlijk hoogächting voor JESUS CHRISTUS, en genegenheid jegens de *Christenen*, betoonde. Volgends het verhaal van LAMPRIDIUS (§), had hij in zijn

(*) *Hist. Eccles.* VI. 28.

(†) Vergelijk MOSHEIM, *Nodige Ophelderingen*, III. *Deel*, *Bladz.* 1. enz.

(§) *Vit. Alex. C.* 29. *pag.* 930. *Tom.* II. *Hist. Aug. SS.*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zijn *Lararium*, (Hofkapelle), waar hij, elken morgen, zijnen Godsdienst verrichtte, onder de vergode Vorsten, de beste uitverkozenen, en heilige zielen, ook APOLLONIUS, en gelijk een Schrijver van dien tijd zeide, CHRISTUS, ABRAHAM, en ORFEUS, en dergelijke Goden, benevens de beeldenisfen zijner voorouderen: Elders verhaalt (*) die zelfde Schrijver, dat hij, „eenen Tempel ter eere van CHRISTUS „heeft willen ftichten, en hem onder de Goden „plaatzen, gelijk ADRIANUS insgelijks voornemens „was geweest." (†) Men kan hier uit echter niet meer bewijzen, dan dat hij CHRISTUS voor een' groot achtbaar man gehouden, en nevens andere groote mannen verëerd hebbe. Zoodanige hoogächting voor CHRISTUS was beftaanbaar met de nieuwe Platonifche Wijsgeerte, gelijk wij hier voor gezien hebben, zoo als misfchien het ontbieden van ORIGENES, door 's Keizers Moeder, boven gemeld, ook meer betrekking had tot de Wijsgeerte, dan wel bepaaldelijk tot den Christelijken Godsdienst. De geleerde PAULUS ERNESTUS JABLONSKI heeft in eene opzetlijke verhandeling (§) beweerd, dat ALEXANDER een Christen geweest, en zelfs gedoopt is, doch in het geheim, en door eenen Leeräar uit den aanhang der *Gnostieken*. Doch, zijn eenigfte fchijnbaar

(*) *In Vit. Sev. C.* 43. *Tom.* I. *H. A. SS. p.* 993.

(†) Zie boven *Bladz.* 71.

(§) *Comment. de Alexandro Severo Christianorum Sacris per Gnosticos initiato* in de *Mifcell. Lips. nov. Tom.* IV. *P.* I. *p.* 56-94.

baar bewijs voor deze mening ligt in een oud edelgesteente, op hetwelk het naamsteken van CHRISTUS gezien wordt, met dit bijschrift. *Sal. don. Alex. fil. Ma. luce*, welke letters hij dus leest: *Salus donata Alexandro filio Mammeæ, luce*, en vertaalt: *Het heil, aan Alexander, den Zoon van Mammea, geschonken, door het licht.* Indedaad, een zwak bewijs! Immers, wie twijfelt, of men kan deze afgebroken woorden, op meer dan éêne wijze, invullen? Ook zou men, indien de Keizer ALEXANDER gemeend was, eenige blijk hier van, door het Woord *Imp.* of *Imperator*, enz. verwacht hebben. Zelfs toont het gedrag van ALEXANDER, omtrent de Christenen, wel zijne zachtzinnigheid, en genegenheid jegens hen, en zijnen eerbied voor hunnen Godsdienst en zedenleere, maar tevens vrij duidelijk, dat hij geen Christen geweest is. Hier toe behoort het volgende. „Hij heeft de *Jooden* bij hunne voorrechten behouden: en de *Christenen* geduld." (*) Hij begunstigde, derhalven, den *Jooden* meer dan den *Christenen*, aan welke hij geene voorrechten toekende. „Wanneer hij ten oogmerk had, land-
„ voogden aan de wingewesten te geven, of bestuu-
„ rers aan te stellen, deed hij derzelver namen aan-
„ plakken, het volk vermanende, dat, zo iemand
„ eenige beschuldiging tegen hen had, hij die te
„ voorschijn brengen en bewijzen zou — zeggen-
„ de, dat, daar de *Christenen* en *Jooden* dit dee-
„ den,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(*) LAMPRID. *Vit. Sev. C.* 22. *p.* 914.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ den, ten opzichte van de zoodanigen, die Pries„ ters zouden worden, dit niet min behoorde te ge„ schieden, omtrent de bestuurers der Landschappen, „ aan welke de goederen en het leven der menschen „ werden toebetrouwd." (*) Hier mede keurde hij wel deze gewoonte der *Jooden* en *Christenen* goed, en navolgenswaardig, maar gaf tevens geene blijk, dat hij den Godsdienst van de ééne of anderen was toegedaan. „ Hij vond zoo veel smaaks in de Spreuk, die hij „ van sommige Jooden of Christenen gehoord had: „ *Het geen gij niet wilt, dat u geschiede, doet* „ *dat niet aan een' ander*," dat hij ze door den openbaren uitroeper liet roepen, als hij iemand bestraffen wilde, en ze tot een opschrift in zijn Paleis, en op andere openbare gebouwen, plaatste. (†) Doch zelfs vijänden der *Christenen* hebben de voortreflijkheid van de zedenleere van het *Euängelie* erkend en bewonderd. Eindelijk, het volgende was eene blijk van zijne achting voor den Godsdienst in het gemeen, en niet zoo zeer voor dien der Christenen in 't bijzonder, dat hij, „ toen de Christenen zekere plaats, „ die eene gemeene plaats geweest was, ten gebruik „ genomen hadden, en de kroeghouders, die gaar„ keukens hielden, daar tegen inbrachten, dat die „ plaats hun toebehoorde, daar op antwoordde, dat „ het beter ware, dat *God* daar, op welke wijze dan „ ook, gediend, dan dat dezelve aan de kroeghou„ ders

(*) LAMPRID. *C.* 41. *p.* 997.
(†) LAMPRID. *C.* 51. *p.* 1007.

„ ders overgelaten werd." (*) Hoe het zij, de Christenen genoten stille rust, geduurende de regeering van dezen goedäartigen Vorst. Ook is het geheel niet waarschijnlijk, dat die DOMITIUS, de rechtsgeleerde, van wien LACTANTIUS (†) verhaalt, dat hij, in zijne Boeken over de pligten van eenen *Proconsul*, zeven harde bevelen van onderscheiden Vorsten tegen de Christenen verzameld hebbe, om te toonen, welke straffen men de genen behoorde aan te doen, die zich beleden, veréerers van God te zijn, dezelfde zou zijn, met den uitmuntenden Rechtsgeleerden DOMITIUS ULPIANUS, die onder ALEXANDER gebloeid heeft, en één zijner geheimraden geweest is, ten minsten, men verneemt niet, dat deze poging, om de Christenen te benadeelen, zo zij al tot dezen tijd behoorde, eenig gevolg gehad hebbe. Even min blijkt het met zekerheid, dat de gemelde ULPIANUS de Christenen bedoelt, wanneer hij schrijft, (§) dat een geneesheer geen recht heeft, om gerechtelijk beloning te vorderen, *indien hij met betovering, met vervloeking, of, om het gemeene woord der bedriegers te gebruiken, met bezweeringen heeft omgegaan, (si exorcizavit.)* Dewijl toch de Christenen, in hunne *bezwering* of *duivelbanning*, geen geldvoordeel zochten, maar zulks voor *bedriegers* overlieten.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Der-

(*) Men vergelijke MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 5. volgg. (†) *Div. instit. L.* V. *C.* 11.

(§) *Leg.* I. §. 3. *Dig. de extraord. cognit. Libr. L. Tit.* 13.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ALEXANDER wordt vermoord.

Dertien jaaren en tien dagen had ALEXANDER SEVERUS, deze begunstiger der Christenen, geregeerd, toen hij, zich op eenen krijgstogt tegen de *Germanen* bevindende, met zijne Moeder, door de soldaten, die zijne strenge krijgstucht niet verdragen konden, en opgestookt waren door MAXIMINUS, in het jaar 235, is vermoord geworden, wordende MAXIMINUS door de soldaten in zijne plaats tot Keizer uitgeroepen.

Kerken derChristenen.

In het hier bovengemeld bericht, dat de Christenen eene gemeene plaats in gebruik genomen hadden, moet men, volgends de omstandigheden, denken, aan een gebouw, ter verrichting van hunnen Godsdienst, hetwelk de Christenen op de gemelde plaats hebben opgericht. De Christenen hadden, van eersten af, geene openbare gebouwen, ter viering van hunnen Godsdienst, zij kwamen bijëen in bijzondere huizen, en schikten zich naar de tijdsömstandigheden, omtrent de plaats hunner samenkomst, geleerd zijnde, dat men God, op alle plaatzen, kan en mag aanbidden. In tijden van vervolgingen, dienden bosschen en velden, zelfs holen en spelonken, graven, openbare begraafplaatzen, gelijk de *Catacomben* te *Rome*, hun dikwijls, om daar, voor hunne vijänden verborgen, vóór het aanbreken van den dag, of bij nacht, bijëen te komen. Toen het getal der Christenen meer en meer aanwies, bracht de aart der zaak mede, wanneer slechts de tijden zulks toelieten, dat men ruimer gebouwen verkoos, welke tot een bestendig gebruik dienen konden. Deze noemde men *Vergaderplaatzen*, (Εκκλησιαι.) hetwelk

welk bij de Grieken de Volksvergadering betekende, en dus ook bij de Christenen voor de *Gemeente* zelve, maar ook voor de plaats, waar zij vergaderde, gebruikt werd. Deze waren zeer eenvouwige gebouwen, die men ook *Bedehuizen*, (Εκκλησια, προσευκτηρια,) en *Huizen des Heeren*, (*Dominica*, Κυριακα, van waar ons woord *Kerk*,) noemde, zonder eenigen sieraad, zoodat de Christenen van de Heidenen beschuldigd werden, dat zij geene *Tempels* noch *Altaaren* hadden. De houten tafel, op welke het brood en wijn stond, dat de Christenen, ten dienste van het Avondmaal, brachten, of *offerden*, heette nog niet, *Altaar*, maar de *Heilige tafel*. Meer kan men van deze Kerken niet zeggen, dan dat zoodanige gebouwen, aan welke de Christenen geene bijzondere heiligheid toeschreven, bij gunstige tijden, naar het aantal der Christenen, steeds vermenigvuldigden, wanneer zij zich nieuwe aanschaften, waar van wij hier een voorbeeld hebben, terwijl wij ook lezen, hoe, bij de vervolging, die MAXIMINUS aanrichtte, deze hunne Kerken verwoest of gesloten werden. De geleerde MICHAËLIS meent wel (*), in het jaar 202, eene spoor ontdekt te hebben, dat de Christenen in *Syrië* toen reeds prachtiger gebouwen tot hunne Godsdienstverrichting zouden gehad hebben, gebouwd op de wijze van Tempels, verdeeld, gelijk nog in *Syrië* gewoonlijk is, in *Beit*, (het ligchaam der Kerk,) *Chorus*, (het Koor,) en *Haikal*, (het Heiligdom of het Altaar,) welk laatste wat

(*) *Sijr. Chretsomath. p.* 49.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wat hooger was, dan de andere deelen, en in het welk de *Altaar* was geplaatst; omdat in eene *Kroniek van Edessa* (*) verhaald wordt, dat bij eene overstroming, in het jaar der *Seleuciden* 513, dat is, in het jaar 202, het water tot in het *Heiligdom der Kerk* gekomen zij; doch, behalven dat de onbekende Schrijver dezer *Kroniek* eerst in het midden der zesde eeuw geleefd heeft, zoo kan men zijne woorden vertalen, dat het water in het *Heiligdom*, dat is, het Kerkgebouw der *Gemeente* gekomen is, hetwelk, derhalven, even eenvouwig zal geweest zijn, als die gebouwen, waar van wij, bij de Westersche Gemeenten, in dezen tijd, gemeld vinden. (†)

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen van de vervolging door Maximinus, *tot de vervolging door* Decius *en deszelfs dood.*

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Staat des

Na den dood van den goeden Keizer ALEXANDER SEVERUS, begon het Romeinsche Keizerrijk op zijnen grondslag te waggelen. Tot hier toe aan de Romeinen bijna onbekende volken van het Noorden begonnen hetzelve, van alle kanten, te bestooken, en een voorspel te geven van die groote om-

(*) Door ASSEMANI uitgegeven, *Biblioth. Orient. T.* I. *p.* 338. sq.

(†) SCHRÖCK. *Kirch-Gesch.* IV. *Th. S.* 18.

omwentelingen, welke eene eeuw laater, door de verhuizingen dezer volken, in *Europa* werden te weggebracht. Inwendig werd de Staat geschokt door verdeeldheid en burgertwist, van Keizers en Tegen-keizers, de meesten van welken slechts korten tijd regeerden, en genoegzaam allen door moord en geweld omkwamen. De Christenen, die omtrent twintig jaaren rust hadden mogen genieten, ondergingen thans weder op nieuw vervolging, hoewel dezelve van korten duur en niet algemeen was, zich meest bepaalende tot de geestelijken van sommige Gemeenten, (*) en tot het sloopen en verbranden van hunne Kerkgebouwen op sommige plaatzen (†).

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Romeinschen Rijks na ALEXANDERS dood.

MAXIMINUS, op wiens aanstoken ALEXANDER, door de soldaaten, vermoord was, werd, terstond daar op, door hen, tot Keizer uitgeroepen, in het jaar 235. Hij was een man van eene bijkans reusächtige grootte en geëvenredigde sterkte, maar even woest en wreed van imborst, van geboorte een *Thraciër*, had hij een' *Goth*, tot Vader, eene *Alaansche*, tot Moeder. Terwijl hij in persoon den Oorlog tegen de *Germaanen*, of Duitschers, voortzette, liet hij, allerwegen, maar bijzonder te *Rome*, door zijne bewindslieden, de vrienden, bedienden, en begunstigers van den voorgaanden Keizer en deszelfs huis, op de geweldigste wijze, vervolgen en ombrengen; dewijl zich nu, gelijk wij, in het voorige Hoofdstuk, gezien hebben, vele Christenen onder het huisgezin van ALEXANDER bevonden, en de

MAXIMINUS vervolgt de Christenen.

(*) SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 32.

(†) ORIGENES *in Matth. Tractat.* XXVIII.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

de Christenen dezen Vorst, in 't gemeen, wegens zijne zachtheid jegens hen, waren toegedaan, ſtrekte zich zijn haat ook tegen hen uit, doch alleen tegen zulken van hunne Opzieners en Beſtuurers, de Bisſchoppen en Ouderlingen, die uitſtekende blijken van hunne gehechtheid aan de regeering van den voorgaanden Keizer gegeven hadden. (*) Men kan dit derhalven naauwlijks eene vervolging, om den Godsdienst, noemen, ook was zij niet algemeen, door het geheele Rijk, maar bepaalde zich tot *ſommige Gemeenten*; ook ontmoeten wij ſlechts weinige voorbeelden van Christen-Leeräaren, welke deze vervolging getroffen heeft. EUSEBIUS (†) maakt enkel gewag van AMBROSIUS en PROTOKTETUS, Ouderling van *Cæſarea*, welke door deze vervolging in geen gering gevaar gekomen zijn, en aan welke, als getrouwe belijders van JESUS, ORIGENES eene verhandeling *over het Martelaarſchap*, bij gelegenheid dezer vervolging opgeſteld, heeft opgedragen. Onder de Martelaren, wordt, onder anderen, de Bisſchop van *Rome*, PONTIANUS, geſteld, doch EUSEBIUS zegt, uitdruklijk, dat deze, onder de regeering van GORDIANUS, overleden is, zonder een woord van zijnen Martelaarsdood te ſpreken (§). Trouwens niets is meer met verdichtzelen overladen, dan de Geſchiedenis der Martelaren, waar van wij, bij deze gelegenheid, een ſprekend voorbeeld kunnen bijbrengen. Te weten, men verhaalt, dat, omtrent het jaar 236 of 237, zekere URSULA, eene Prinſes uit *Brittannië*, ver-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 28.
(†) *L. C.* (§) *Libr.* VI. *C.* 29.

verzeld door elfduizend maagden, en vele Bisschoppen en andere voorname Heeren, eene bedevaart na *Rome* gedaan hebbende, op hare terugreize, bij *Keulen*, door de Heidenen zal omgebracht zijn. Dit verhaal is eerst in het midden der XIIde eeuw opgekomen, toen men de lijken dezer heilige jongvrouwen ontdekt zal hebben, blijkens de daar bij gevonden opschriften, welke lijken te *Keulen* bewaard, en door wonderwerken vermaard zijn geworden, ook ontving de Heilige ELISABETH, eene abtdisse in het *Triersche*, tot bevestiging van de waarheid der Geschiedenis, hemelsche verschijningen en openbaringen. Niets kan ongerijmder wezen, dan dit verhaal, het zij men op het getal der omgebrachte personen, het zij men op het stilzwijgen der waare Geschiedenis, en op verscheiden tijdrekenkundige strijdigheden, acht geeft. Maar ook heeft de vlijt van verlichte mannen ons den oorsprong van deze geheele *Legende* ontdekt. Een ontdekt graf bevatte dit opschrift: S. URSULA *et* XI. *M. V.* dit las men: S. URSULA *et* XI. *Mille Virgines*, (S. URSULA *en* XI *duizend maagden*,) daar men had moeten lezen: S. URSULA *et* XI *Martyres Virgines*, (S. URSULA *en* XI *martelaresſen*, *maagden*;) of liever zal, volgends anderen, het opschrift geweest zijn. S. URSULA *et* UNDECIMILLA VIRGINES, (S. URSULA *en* UNDECIMILLA, *maagden*,) zijnde UNDECIMILLA een eigen naam, waar voor de bijziende onkunde gelezen heeft, UNDECIM MILLIA, (*elfduizend*). (*) Met

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) SAL. DEYLING *Observ. Sacr. Libr.* I. *pag.* 144. die meer Schrijvers aanhaalt.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251

Met de vervolging van MAXIMINUS moet niet verward worden eene bijzondere plaatslijke vervolging, welke, ten dezen tijde, de Christenen in *Pontus* en *Kappadocië* trof; (*) deze ontstond, gelijk dit voorheen meermalen had plaats gehad, bij gelegenheid eener aardbeving, welke in *Kappadocië* geheele Steden verwoestte, en die het gemeen aan den toorn der Goden tegen de Christenen toeschreef; ook woedde deze vervolging niet alleen tegen de Geestelijken, maar tegen allen, die van dezen Godsdienst belijdenis deeden, en de Stadhouder van *Kappadocië*, SERENIANUS, ondersteunde 's volks woedde, met alle gestrengheid.

Veränderingen in het Romeinsche Rijk. De vervolging houdt op.

De vervolging, door MAXIMINUS aangericht, was echter van korten duur. De ingezetenen des Rijks, zijne wreedheid twee jaaren geduld hebbende, begonnen overäl tegen hem op te staan. Te *Karthago*, in *Afrika*, werd de Stadhouder van dit gewest, GORDIANUS, met zijnen Zoon, tot Keizer uitgeroepen, in het jaar 237, doch de Zoon korten tijd daar na door de bevelhebbers van MAXIMINUS overwonnen en verslagen zijnde, benam de oude GORDIANUS zich zelven, uit vertwijfeling, het leven. Te *Rome* verklaarde de Raad, ten zelfden tijd, MAXIMINUS, den troon onwaardig, en was zelfs bedacht, om de oude gemeenebestregeering te herstellen,

(*) Van dezelve gewaagt ORIGENES *in Matth. Tract.* XXVIII. *p.* 857. *T.* III. *Opp. Ed.* DE LA RUE *Paris.* 1740. *fol.* en TERTULLIANUS in eenen Brief aan CYPRIANUS, (*in Epist. Cyprian. n.* 75.)

len, waar toe hij aan twintig van zijne leden het bewind overgaf, doch het volk en de soldaten de vrijheid niet kunnende verdragen, verkoos de Raad twee waardige mannen, om te samen het Rijk te regeeren, BALBINUS en MAXIMUS PUPIENUS, voegende, op begeerte des volks, bij hun nog, in dezelfde waardigheid, den jongen GORDIANUS, Kleinzoon van den bovengemelden Landvoogd van *Afrika*. MAXIMINUS, met zijn leger na *Italië* opgetrokken, om zich met geweld te handhaven, werd, te gelijk met zijnen Zoon van denzelfden naam, dien hij tot zijn' Medekeizer had aangenomen, terwijl hij *Aquileia* belegerde, in het jaar 238, door zijne eigene soldaten vermoord; welk lot echter, nog in hetzelfde jaar, ook den beiden waardigen mannen, BALBINUS en PUPIENUS, van de Hofsoldaten te *Rome*, omdat zij van den Raad en niet door hen verkozen, en omdat de soldaten aan de krijgstucht ontwend waren, te beurt viel. Dus bleef de jonge GORDIANUS alleen op den troon, een kind van dertien jaaren, die, door den raad van MISITHEUS, wiens dochter hij trouwde, bestuurd, goede hoop van zich en zijne regeering beloofde, maar, wanneer hij, met denzelven naa het Oosten vertrokken, den oorlog voorspoedig tegen de *Persen* voerde, overleed MISITHEUS, het zij aan eene ziekte, of door de kunstenarijën van FILIPPUS, door de soldaten vermoord, waar op deze tot bevelhebber der lijfwacht aangesteld, GORDIANUS zelven, door dergelijke listen, in haat bij de soldaten bracht, door welke deze Vorst insgelijks van het leven beroofd werd, schoon FILIPPUS,

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

den Raad te *Rome*, door zijne brieven, wilde doen geloven, dat hij aan eene ziekte gestorven was. Dit gebeurde in het jaar 244, het zesde jaar der regeering van den jongen GORDIANUS.

FILIPPUS Keizer. Of hij eenChristen geweest is?

De moordenaar FILIPPUS, de *Arabiër* bijgenaamd, besteeg, na GORDIANUS, den Keizerlijken troon. Hij bekleedde denzelven, hoe zeer hij dien langs eenen onbillijken weg bestegen had, echter geduurende vijf jaaren, niet zonder roem. In het vierde jaar zijner regeering, vierde hij de eeuwspelen te *Rome*, omdat die Stad nu 1000 jaaren, zedert hare stichting gestaan had, met alle pracht, in het jaar 248.

Deze FILIPPUS is, door een aantal Schrijvers, voor den eersten Keizer gehouden, die het Heidendom verlaten, en den Christelijken Godsdienst omhelsd zal hebben. (*) Terwijl echter anderen zulks ontkennen. MOSHEIM durfde dezen twist niet beslissen (†), ook spreekt VENEMA twijfelächtig, over denzelven (§). Zie hier, wat 'er van de zaak is. EUSEBIUS geeft ons (**) het volgende verhaal: „ Het gerucht zegt, dat deze Keizer (FILIPPUS), „ een *Christen* zijnde, ten tijde van de laatste ge- „ heele nachtwake van Paasschen, (††) met de „ gant-

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij JO. ALB. FABRICIUS, *Lux. Salut. Euang. toti orbi exor. p.* 235.

(†) *Nod. Opheld.* III. *Deel*, *Bladz.* 18. *volgg.*

(§) *Hist. Eccles. Tom.* III. *p.* 760.

(**) *Hist. Eccles. Libr.* VI. *C.* 34.

(††) Men noemde deze Godsdienst-oefening, waar mede men den nacht vóór een' groot Feest met bidden en

„ gantſche menigte aan de gebeden wilde deelnemen; „ maar dat de Opziener, of Bisſchop, te dier plaat- „ ze, hem niet wilde toelaten binnen te komen, „ vóórdat hij zijne zonden beleden, en zich ge- „ plaatst had onder die genen, die, in misdaaden „ vervallen, op de plaatze der boetdoening ſtaan. „ Dat de Bisſchop, indien hij dit niet gedaan had, „ hem nimmermeer zou toegelaten hebben, ter oor- „ zake van zijne veelvuldige misdaaden; en dat de „ Keizer bereidwillig gehoorzaamde, zijne rechtäarte „ en godvruchtige geſteltenis, ten opzichte der vre- „ ze Gods, door zijne werken toonende." Op dit getuigenis van EUSEBIUS, komt hier eigenlijk alles aan, want, de volgende Schrijvers hebben het gezag van EUSEBIUS, of hetzelfde gerucht, waar van hij ſpreekt, gevolgd, en het, gelijk het gaat, in een ſtellig bericht veränderd, ja met bijvoegzelen vermeerderd, zoo zelfs, dat OROSIUS, en anderen na hem, dezen Keizer voor eenen Martelaar hebben te boek geſteld, omdat hij door DECIUS van het leven is beroofd. Ondertusſen ziet elk, hoe onzeker EUSEBIUS ſpreekt (*): *Het gerucht zegt!* ook noemt hij noch de plaats, waar dit geval zou gebeurd zijn, noch

en zingen, in de Kerken, doorbracht, *Vigiliæ* of *Pervigilia*.

(*) In zijne *Kroniek* op het jaar 246. ſchijnt hij ſtellig te ſpreken. Doch in den Griekſchen Text, die van hem is, zegt hij 'er niets van, maar alleen in de Latijnſche Overzetting, die HIËRONYMUS vervaardigd, en in dezelve veel veränderd en ingevoegd heeft.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

noch den Bisschop, die den Keizer dus streng zou behandeld hebben (*). Ook noemt EUSEBIUS (†) KONSTANTYN *den Grooten* stellig den *eersten Keizer*, die den Christelijken Godsdienst *openlijk* beleden heeft. Het is zoo, FILIPPUS vergunde aan de Christenen groote vrijheid van Godsdienst, ook lezen wij, dat de vermaarde ORIGENES brieven aan dezen Keizer, en zijne gemalin SEVERA, geschreven heeft (§), doch daar uit volgt geenszins, dat deze Vorsten Christenen geweest zijn. Men kan ook niet zeggen, dat FILIPPUS, *in het geheim*, dezen Godsdienst hebbe aangekleefd, hier mede toch is de boven verhaalde gebeurenis onbestaanbaar, alzoo de Keizer de Godsdienst-oefening met de gantsche Gemeente wilde bijwonen. Wanneer men daartegen overweegt, dat niet alleen bij geen' Heidenschen Schrijver, zelfs niet bij den Keizer JULIAAN, eenige spoor voorkomt van het Christendom van FILIPPUS, maar dat men, in zijne Geschiedenis, en op penningen, die van hem overig zijn, verscheiden onloochenbare kenmerken ontmoet van het Heidendom, hoe kunnen wij dan in twijfel staan, om alles, wat van zijn Christendom verhaald wordt, te ontkennen? Wat de gebeurenis te *Antiöchië* betreft, waar EUSEBIUS en anderen van spreken, iet dergelijks schijnt met eenen anderen FILIPPUS, eenen Keizerlijken Bevelhebber of Land-

(*) Laater Schrijvers noemen hem BABYLAS, Bisschop van *Antiöchië*.

(†) *De Vita Constantini Libr.* IV. *C.* 74.

(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 36.

Landvoogd, voorgevallen te zijn, welken het *gerucht*, of de overlevering, met den Keizer FILIPPUS verward zal hebben (*).

Voorspoed der Christenen, vermeerdering der Kerkelijke bedieningen.

Geduurende deze tijden van rust en vrede, nam niet alleen het getal der Christenen aanmerklijk toe, maar het geheele uiterlijk aanzien der Godsdienstoefeningen verkreeg niet slechts zekere geregelde schikking, maar ook aanzien en luister. Daar zij thans, waar van wij het voorbeeld gezien hebben, openbare en aanzienlijke gebouwen hadden, tot Kerken, om daar te vergaderen, en de Gemeenten aangroeiden in getal, konden de Bestuurers der Kerk, hare Bisschoppen (†), Ouderlingen, Diakonen, en Diakonessen, niet voldoen, tot het vervullen van alle bedieningen, behalven dat deze, in grooter Gemeenten, het ook beneden hunne waardigheid zullen gerekend hebben, om, gelijk voorheen, laager diensten te volbrengen; het één en ander gaf dus aanleiding, tot het aanstellen van mindere Kerkelijke bedienden, waar omtrent men, in de zoogenaamde *Apostolische* Kerkregelen, voorschriften vindt, die hunne bijzondere diensten bepalen, gelijk ook vervolgends verscheiden Kerkvergaderingen besluiten en wetten aangaande dezelve maakten. Dat zij, ten dezen tijde, reeds eenen aanvang hadden genomen, weten wij, uit eene

(*) Men zie CASAUBON. *Not. ad Hist. Aug. SS. Tom.* II. *pag.* 168.

(†) Men kende thans ook reeds *Landbisschoppen*, (Χωρεπισκοποι,) in de Gemeenten, ten platten Lande.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

eene aanmerklijke plaats, bij EUSEBIUS (*), alwaar hij eenen Brief aanhaalt van CORNELIUS, Bisschop van *Rome*, die in het jaar 252 overleed, aan FABIUS, Bisschop van *Antiöchië*, in welken hij een vrij uitvoerig verslag geeft, van den toestand der Gemeente te *Rome*, waar uit tevens, eenigermate, eene berekening kan opgemaakt worden, omtrent de talrijkheid der leden van deze Gemeente. Deze Bisschop van *Rome* meldt dan, dat zich in zijne Gemeente bevonden, zesënveertig *Ouderlingen*; zeven *Diakonen*; en zeven *Onderdiakonen*; (†) tweeënveertig *Oppassers* of *Bedienden*; *Bezweerers*, (Duivelbanners,) *Voorlezers*, en *Deurwachters*, samen tweeënvijftig; voorts meer dan 1500 *Weduwen* en *Behoeftigen*, welke door de genade en goedertierenheid des Heeren onderhouden werden. Vervolgends gewaagt hij van een aantal vermogende lieden, en een zeer groot ontelbaar volk. Uit deze opgave meent GIBBON (§) het getal der Christenen te *Rome* op omtrent 50,000 te mogen stellen, rekenende voor elken Ouderling eene Gemeente van omtrent duizend leden; schoon men voor de juistheid dezer re-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 43.

(†) Het schijnt, dat men zwaarigheid gemaakt hebbe, om van het zevental, met betrekking tot de *Diakonen*, af te wijken, omdat 'er, in de Apostolische Gemeente te *Jerusalem*, juist zeven *Diakonen* verkozen waren.

(§) *Over den Val des Romeinschen Rijks*, *Cap.* 15.

rekening niet kan instaan, even min als men uit het getal der *Ouderlingen*, met zekerheid, kan besluiten, dat de Christenen thans reeds meer dan *veertig* Kerken in *Rome* gehad hebben. De Bisschop CORNELIUS spreekt wel van een *ontelbaar* volk, doch, het is duidelijk, dat men zijne uitdrukking niet al te letterlijk moet aandringen. Zekerer leren wij, uit deze plaats, welke bedienden de Christenen, in hun genootschap, thans in gebruik hadden, te meer, dewijl CYPRIANUS, een tijdgenoot van dezen Bisschop, dezelve, in zijne Werken, ook allen meldt, behalven de *Deurwachters*. De beschrijving van deze Bedienden der Kerken behoort eigenlijk tot de *Christelijke Oudheden*, zij verdienen echter, in de Kerkelijke Geschiedenis, tot derzelver beter verstand, kortlijk verklaard te worden.

Onderdiakonen.

De *Onderdiakonen* werden aan de *Diakonen* toegevoegd, ten einde hun in hunne verscheiden diensten de hand te bieden, ook zorgden zij voor de Heilige Kerkvaten, schotels, bekers, ten gebruike van het Avondmaal enz., zij brachten de brieven van de ééne Gemeente aan de andere over, en stonden, terwijl de Godsdienst verricht werd, aan de deuren der vergaderplaats.

Oppassers of Bedienden.

De *Oppassers* of *Bedienden*, (*Acoluthi* genaamd, van *volgen*, *navolgen*,) schijnen eene soort van *Bedienden* van den Bisschop, Onderlingen, en andere Kerkendienaren te zijn geweest, die hen volgden, en hunne boodschappen overbrachten. In de volgende eeuw, staken zij ook het licht aan, in de Kerken, en bezorgden ook de heilige vaten of gereedschappen tot den Godsdienst.

De

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Bezweerers.

De *Bezweerers* of *Duivelbanners*, (*Exorcisten*,) komen hier, gelijk ook bij CYPRIANUS, voor, als eene bijzondere soort van Kerkelijke Bedienden. Wij hebben hier voor (*) gezien, dat de Doopelingen, bij hunnen doop, plegtig den Satan en zijnen stoet den dienst opzegden. In het midden dezer eeuw, vinden wij, bij CYPRIANUS (†), reeds melding van de Bezweering, of Duivelbanning, welke bij de *Catechumenen*, vóórdat zij gedoopt werden, verricht werd, eene gewoonte, die zich grondde, op het gevoelen van de magt des Duivels over de ongelovigen, waar bij de leere der *Platonisten*, omtrent de geesten, zeer veel invloed had. Deze Bezweering geschiedde echter niet door deze *Bezweerers*, maar gemeenlijk, door den *Catecheta* of *Catechista*, den Onderwijzer der Doopelingen, hetwelk, gelijk wij boven (§) zagen, geen ambt was, aan eenig bijzonder soort van personen bepaald, gelijk ook deze hun Onderwijs niet in de Kerk, maar aan de bijzondere huizen, gaven. De *Bezweerers* (*Exorcisten*,) hadden betrekking tot die genen, welke de ouden, niet alleen de Christenen, maar ook de Jooden en Heidenen, voor *bezetenen* van eenen boozen Geest, (*ενεργουμενοι*, *daemoniaci*,) hielden, waar toe zij ook, naar het schijnt, alle zwartgalligen, mildzuchtigen, krankzinnigen, en ongestelden van zenuwgestel, rekenden, over dezen schijnen deze *Bezweerers*

(*) *Bladz.* 354.
(†) *Opp. pag.* 355-359. *Paris* 1648. *fol.*
(§) *Bladz.* 225.

rers het toezicht gehad, en voor hun onderhoud gezorgd te hebben, terwijl ons tevens uit verschei-den besluiten van Kerkvergaderingen der vierde eeuw blijkt, dat zij hun ook daaglijks de handen opleg-den, en met zekere voorgeschreven gebeden bezwo-ren, blijvende nogthans het denkbeeld der buitengewo-ne magt over de geesten, met welke sommige Chris-tenen tot hier toe geächt waren begaafd geweest te zijn, nog steeds overig, waar toe de volgende vast-stelling behoort: (*) „ Een *Exorcist*, (Bezwee-„ rer,) wordt niet ingewijd, of *geördend*, want „ deze strijd berust op den gunstrijk vrijën wil en „ genade van God door CHRISTUS, onder de komst „ des Heiligen Geestes."

Voorlezers.

De gewoone Bezweering vóór den Doop geschied-de somtijds ook door de *Voorlezers*, (Αναγνωςαι, *lectores*,) welke het Voorlezen der Heilige Schrift voor de Gemeente waarnamen, en van welke TER-TULLIANUS reeds melding maakt (†). In de eerste tijden der Kerk lazen de *Bisschoppen* en *Ouderlin-gen*, misschien ook somtijds de *Diakonen* in hunne plaats, een gedeelte der Heilige Schriften aan de Gemeente voor, doch, thans werd daar toe eene bijzondere soort van laager Kerkbedienden, onder dezen naam van *Lezers* of *Voorlezers*, aangesteld, zonder dat wij berichten hebben van de redenen, waaröm de Opzieners der Kerk dit eerwaardig ge-deelte van hunne bediening aan deze *Voorlezers* heb-ben

(*) *Constit. Apost. L.* VIII. *C.* 26.
(†) *De præscript. hæret. C.* 41.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ben afgeftaan. Waarfchijnlijk kan men vermoeden, dat, daar zij, door eene verhandeling, vermaning, of leerreden, (ὁμιλια, en *fermo*, *een gemeenzaam gefprek* of *verhandeling* genoemd,) de Gemeente gewoon waren te ftichten (*), zij dezelve, van tijd tot tijd, in meer beärbeide en uitgewerkte leerredenen veränderden, waaröm zij het vooräfgaand lezen der Schrift voor zich te moeilijk vonden. De post van Voorlezer werd ras aangemerkt als één der eerfte trappen, langs welken men tot het eigenlijk Leeräar-ambt opklom. Desniettegenftaande leest men nog, in de zoogenaamde *Apostolifche Inftellingen* (†), deze verördening: „ Een *Diakon*, of *Ouderling*, „ behoort de *Euängeliën* voor te lezen." En zelfs nog in de vijfde eeuw, was dit ambt van *Voorlezer* niet algemeen bij alle de Gemeenten ingevoerd. In fommigen lazen deze Kerkdienaars alleen, in andere de Ouderlingen, en zelfs op groote Feestdagen de Bisfchoppen, de Heilige Schriften den volke voor (§).

Deurwachters.

De laatfte foort van laager Kerkbedienden waren de *Deurwachters*, (πυλωροι, *ostiarii*, *janitores*,) die de deuren der vergaderplaatzen openden en floten, zorgden tegen alle wanörde bij het aan- of uit-

(*) Deze redenvoeringen werden, bijzonder door den Bisfchop of Opziener, gehouden, welke dit echter ook dikwijls aan de Ouderlingen, als hunne medehulpen, opdroegen, hetwelk in grooter Gemeenten, waar de Christenen vele Kerken hadden, noodzaaklijk was.

(†) *Const. Apost. L.* II. *C.* 57.

(§) SOZOMENUS *Hist. Eccles. L.* VII. *C.* 19.

uitgaan der vergaderingen, en misschien het uur en tijd van den Godsdienst aan de Christenen meldden. —— II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Voorzangers.

Behalven deze, door den Bisschop CORNELIUS gemelde, laager Kerkenbedienden, kan men, naar alle waarschijnlijkheid, ook nog tot dezelve, in dezen tijd, de *Voorzangers*, (ψαλται, ὑποβολεις, *Cantores*,) rekenen; door welken de Psalmen en andere geestelijke liederen werden aangeheven, waar na de Gemeente volgde, en met hun zong (*). Men vindt, in de vierde eeuw, eene Kerkelijke Wet (†), volgends welke, in zekere Gemeenten, niemand mogt voorzingen, behalven den daar toe aangestelden Voorzanger.

Deze laagere Kerkelijke Bedieningen, (van welke de vijf eerste *ordines minores* genoemd werden,) waren niet alleen in de Gemeente van *Rome*, maar ook in andere groote Gemeenten, van *Karthago*, *Alexandrië*, en andere, ingevoerd; door dezelve rees het aanzien der Bisschoppen ten sterksten, dewijl deze lieden spoedig, meer als dienaars der Bisschoppen, dan der Gemeente, werden aangezien, te meer, omdat zij, niet met oplegging der handen, maar alleen met eene aanspraak van den Bisschop, die hun daar bij eenige tekenen van hun ambt overgaf, werden ingehuldigd (§).

Ge-

(*) *Can. Apost.* 43. 69. *Const. Apost. Libr.* III. *C.* 11.

(†) *Concil. Laodic. Can.* 15.

(§) In de *Constit. Apost. L.* VIII. *C.* 21. beveelt wel de Apostel THOMAS, dat deze laager Kerkendienaren,

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verval der zeden onder de Christenen.

Gelijk de rust en voorspoed der Christenen strekte, om aan hun genootschap meer geregeldheid en luister te geven, zoo strekte zij ook niet weinig, om hunne zeden en Godzaligheid te bederven, ten minsten zeer veel te doen verslaauwen; gelijk het den menschlijken geest eigen is, dat hij door tegenspoeden verstaald, maar door aanhoudenden welvaart, en rust, verslapt wordt. Hunne Bisschoppen, Oudsten, en Kerkendienaars, werden trotsch, hoogmoedig, en heerschzuchtig, en naar evenredigheid dom en onkundig (*), waar van een algemeen verval van deugd en goede zeden onder de Christenen het natuurlijk gevolg was (†). CYPRIANUS beschrijft dit groot verval van zeden, op eene roerende wijze, in verscheiden van zijne Schriften (§), onder anderen zegt hij (**): ,, Elk was ,, 'er slechts op uit, om zijne bezittingen te vergrooten: niet gedachtig, aan het geen de gelovigen, ten tijde der Apostelen, gedaan hadden, ,, of steeds schuldig zijn te doen, trachtten zij, ,, met eene onverzaadlijke begeerte, naar aanzienlijke ,, goe-

ren, door oplegging der handen en gebeden, zullen ingewijd worden; maar een zoo verdacht getuigenis kan niet in aanmerking komen, waar men van het tegengestelde echte bewijzen heeft.

(*) ORIGENES in *Matth. T.* I. *Opp. pag.* 420. 441. *Ed. Huet.*

(†) Dezelfde *Hom.* X. *in Gen. Opp. T.* II. *p.* 86. sq.

(§) *Epist.* 68. *ad Hispan. Ep.* 7. *ad Clerum.* enz.

(**) *De Lapsis. p* 123. *aliis* 182.

„ goederen. In het waarnemen van het Leeräar-
„ ambt, had geene waare Godzaligheid; in de Ker-
„ kelijke bedieningen, geene onvervalschte trouw;
„ geen medelijden in de werken, geen tucht in de
„ zeden, plaats. Mannen ſchooren den baard af,
„ en vrouwen vervalschten haar gelaad door blan-
„ ketzel. Op gelijke wijze, misvormde men de
„ door Gods hand gevormde oogen, en gaf aan
„ het haair eene bedrieglijke kleur. Eenvouwige ge-
„ moeden werden door ſlimme kunstgreepen bedro-
„ gen, en de broeders door listige voorgevens mis-
„ leid. Men knoopte den huwlijksband met onge-
„ lovigen, en liet de leden van CHRISTUS door
„ Heidenen ſchenden. 'Er werd niet alleen ligt-
„ vaardig, maar ook valsch gezworen. De Opzie-
„ ners der Gemeenten werden met trotſchen euvel-
„ moed verächt; men lasterde malkanderen met een'
„ vergiftigen mond, en bleef door hardnekkige vij-
„ ändſchappen onderling van één geſcheurd. Vele
„ Bisſchoppen, welke voor anderen zoo wel tot ver-
„ maning als ten voorbeeld hadden behooren te ſtrek-
„ ken, werden, met verächting van hun geestelijk
„ ambt, waarnemers van wereldlijke zaken, en ver-
„ lieten hunnen leerſtoel, om in vreemde landſchap-
„ pen rond te zwerven, en inhalig voordeelige kost-
„ winning te drijven. Aan de hongerige broederen
„ in de Gemeente bewees men geenen bijſtand; men
„ wilde ſlechts veel geld hebben, men haalde met
„ bedrieglijke hebzucht liggende gronden tot zich,
„ en woekerde met ſteeds klimmenden woeker. Wat
„ verdienden wij niet voor zulke zonden te lijden?"

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Decius wordt Keizer. Zwaare vervolging der Christenen onder hem.

Cyprianus ziet, met deze laatste woorden, op de vervolging, welke de Christenen kort daar na trof. Te weten, de Keizer filippus, met zijnen Zoon, van denzelfden naam, in het jaar 249, in een oproer der soldaten, hetwelk door decius was aangestookt, in het zesde jaar van zijne regeering, omgebracht zijnde, beklom decius den troon van het Roomsche Rijk, zijnde, als Vorst, niet ontbloot van deugden, en uitmuntende in krijgsdapperheid, welke hij, bijzonder, in den oorlog tegen de *Gothen*, betoonde, maar tegen de Christenen de geweldigste vervolger en vijänd, dien zij tot hier toe gehad hadden, waaröm lactantius (*) hem een *verderflijk monster* noemt. Zoodra hij de regeering aanvaard had, gaf hij, in het jaar 249, een openbaar en algemeen bevelschrift of plakaat, uit, aan alle Stadhouders en Overigheden, om de Christenen, door de verschriklijkste bedreigingen, en alle soorten van pijnigingen, te noodzaken, hunnen Godsdienst te verloochenen, en tot den Heidenschen over te gaan; onder de zwaarste straffen tegen de genen, die halstarrig mogten blijven. Dit gebod was zoo gestreng, dat het alle Christenen met eenen algemeenen schrik vervulde, en, gelijk dionysius van *Alexändrië* zich bij eusebius (†) uitdrukt, zelfs de uitverkozenen, indien zulks mooglijk ware, daar door tot afval zouden gebracht zijn.

Reden en Verscheiden oorzaken liepen samen, om decius tot

(*) *De Mortib. Persecut. Cap.* 4.

(†) *Hist. Eccles.* VI. 41.

tot deze vervolging der Christenen te brengen. De genegenheid, die de voorige Keizer FILIPPUS den Christenen betoond, en de bescherming, die hij hun verleend had, had ook hen aan dezen Vorst ten sterksten verbonden. DECIUS kon hen derhalven verdacht houden, dat zij hem, bij gelegenheid, iet euvels mogten brouwen, ten einde den moord van dien Vorst te wreeken (*). De rampen, welke thans, door invallen van barbaarsche volken, pesttijden enz., het Romeinsche gebied troffen, en welke de Heidenen aan den toorn der Goden, wegens de ongodsdienstigheid, die zij aan de Christenen te last legden, toeschreven, kunnen den voorigen Godsdiensthaat weder opgewakkerd hebben; te meer, omdat de menigte der Christenen overäl zoo zichtbaar en aanmerklijk aanwies: „ Nadat alle inwo„ ners der Steden," zegt GREGORIUS *van Nyssa* (†), doch als Redenaar, „ en der nabuurige „ Dorpen tot het waare geloof gebracht, de Altaa„ ren, Tempels en Afgodsbeelden in dezelven om„ geworpen, de onreine smook der offeränden weg„ genomen, en van allen, op alle plaatzen, ijverig „ Tempels gesticht werden, om in dezelve in CHRIS„ TUS naam te bidden, zoo werd de toenmalige „ Vorst van het Romeinsche Rijk deswegens door „ woe-

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

oorzaken van deze vervolging.

(*) Deze reden geeft EUSEBIUS insgelijks op, *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGOR. NYSSEN. *Orat. in* GREGOR. THAUMATURGUM.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ woede en nijd aangegrepen, dat zijn Vaderlijke „ Godsdienst verönächtzaamd wierd; maar de Christelijke integendeel zoodanig toenam enz." Eindelijk, gelijk wij van CYPRIANUS gezien hebben, vele Christen-Leeräars merkten deze vervolging aan, als eene rechtvaardige kastijding der Christenen, door de Godlijke Voorzienigheid, wegens het zwaar verval van hun geloof, godzaligheid, en deugd.

Zwaarte en algemeenheid dezer vervolging.

Hoe het zij, de vervolging onder DECIUS had plaats door openbaar gezag, en ftrekte zich uit over het geheele Romeinfche gebied. Zoodra des Keizers bevelfchrift in de bijzondere wingewesten des Rijks was aangekomen, waren de beftuurers en overheden in dezelve werkzaam, om hetzelve ten uitvoer te brengen, en de Christenen, door geweld, tot afval van hunnen Godsdienst te brengen, alhoewel zij allen niet met gelijke wreedheid te werk gingen naar het onderfcheid van hunne geäartheid, of omdat fommigen den Christenen niet ongezind waren. Algemeen nogthans overtrof deze vervolging alle voorgaanden in wreedheid, en bijzonder daar in, dat men niet te vrede fcheen, met den dood der Christenen, maar men wilde hen tot het verzaken van hunnen Godsdienst noodzaken. Het werd den Christenen, zegt CYPRIANUS (*), niet vergund, ter dood gebracht te worden, alfchoon zij bereid waren te fterven. Zij werden door langduurige pijnigingen gemarteld, waar bij hunne vijänden opzetlijk zoch-

ten

(*) *Epist.* 54. HIËRONYM. *in vita Pauli Eremitæ.*

ten voor te komen, dat zij, onder dit aanhoudend lijden, ſtierven, ten einde dus over hunne ſtandvastigheid te zegepraalen, zoodat de listige vijänd, gelijk HIËRONYMUS zich uitdrukt, het 'er meer op toelegde, om de ziel, dan om het ligchaam, te dooden. De wreedheid betoonde zich vernuftig, in het uitvinden van pijnigingen; zwaarden, brandſtapels, wilde beesten, ijzeren gloeiënd gemaakte ſtoelen, haaken en nagels, werktuigen, om de ledenmaten uit malkander te rekken, en ſamen te persſen, waren eenige van de gewone martelingen, met welke de Christenen mishandeld werden. (*) Hoe vruchtbaar de Heidenen waren, in het uitdenken van middelen, om der Christenen geloof en deugd te overwinnen, daar van levert ons HIËRONYMUS de twee volgende voorbeelden: Een Christen, die onder alle martelingen ſtandvastig bleef, werd, op bevel van eenen Heidenſchen Richter, naakt uitgekleed, en over het geheele ligchaam met honig beſmeerd, en dus, met de handen op den rug gebonden, aan de brandende zonneſtraalen blootgeſteld, opdat de vliegen en muggen, die met geheele zwermen op hem vielen, door hun ſteeken, zijn geduld zouden overmeesteren. Een ander, die even ſtandvastig was gebleven, werd, op last van den Richter, in eenen zeer aangenamen tuin gebracht, en daar op een zacht bed vastgemaakt, waar na een ſchoon Heidensch vrouwsperſoon hem, op de onbeſchaamdſte wijze, tot ontucht moest lokken. De Christen, geene uitkomst ziende, dewijl hij

(*) CYPRIAN. *Epist. ad Demetrian. p.* 190.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

hij noch vlieden noch zich verweeren kon, beet zich zelven de tong af, die hij der verleidster in het aanzicht spoog, en door hevige pijn tevens alle bekoring tot wellust overwon. (*)

De vervolging trof voornaamlijk de Bisschoppen, Bestuurers, en Leeräars der Gemeenten, niet, omdat zij tegen hen alleen gericht was, maar omdat natuurlijk de haat en woede het eerst op hen moest vallen: trouwens, dat men het op alle Christenen, zonder onderscheid, gemunt had, blijkt uit het eenparig getuigenis der gelijktijdige Christen-Schrijvers, DIONYSIUS *van Alexandrië*, CYPRIANUS enz., gelijk 'er ook alöm, door het gantsche Rijk, een groot aantal Christenen de slachtöffers dezer wreedheid geworden zijn. Doch laat ons eenige bijzonderheden van bijzondere Gemeenten, in de onderscheiden gedeelten des Romeinschen Rijks, die ons de Geschiedenis meldt, verhaalen.

Te Rome

Te *Rome* werd de Bisschop FABIANUS ter dood ge-

(*) GIBBON in zijne *Geschiedenis van den Val des R. Rijks*, rekent het voor eene zachtheid en genade in de vervolgers, dat zij de Christenen niet ter dood brachten, en schijnt de Christenen van eene halsstarrigheid te beschuldigen, welke eindelijk de Overheid noodzaakte tot het uiterste, dat is, tot de doodstraffe, te komen. Doch, indien men niet geheel alle geschiedkundig geloof wil verloochenen, kan men niet anders oordeelen, of hij stelt de zaak in een verkeerd gezichtpunt voor. De verloochening van zijnen Godsdienst zal toch den deugdzamen Christen zwaarer vallen dan de dood.

gebracht, (*) een man, die geen' geringen lof van ijver voor den Godsdienst heeft nagelaten, en die door CYPRIANUS hooglijk geroemd wordt. (†) Van dezen FABIANUS verhaalt EUSEBIUS (§), dat hij tot den Bisschoppelijken stoel te *Rome*, als door eene Godlijke aanwijzing, verheven was. Te weten, als de Gemeente in het jaar 236 in de Kerk vergaderd was, om eenen nieuwen Bisschop te verkiezen, en niemand aan FABIANUS dacht, die zoo even van buiten in de Stad en in de Kerk was gekomen, daalde eene duive op zijn hoofd neder, men hield dezelve voor een zinbeeld des Heiligen Geestes, en verkoos op staande voet FABIANUS, met eenparige stemmen, tot Bisschop. EUSEBIUS echter staat niet in voor de waarheid der gebeurenis, maar verhaalt ze, als een *men zegt*. Maar, al ware ook iet dergelijks met eene duive gebeurd, zou zulks niet meer bewijzen, dan de genegenheid der menschen tot het wonderbare, bijzonder bij gelegenheden, die met den Godsdienst in verband staan. Welke Christenen te *Rome* behalven FABIANUS zijn omgekomen, kunnen wij, uit zekere berichten, niet zeggen; de Martelaarsboeken gewagen van verscheidenen, maar derzelver berichten zijn veeläl, op zijn best genomen, onzeker. 'Er worden nog genoemd, MOSES, MAXIMUS, en CELERINUS, voorname geestelijken, welke in de gevangenis geworpen en zwaar gepijnigd zijn.

wordt de Bisschop FABIANUS ter dood gebracht.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39.
(†) CYPRIAN. *Ep.* 9. *Ed. Brem. Ep.* 4. *Ed. Pamel.*
(§) *Hist. Eccles.* VI. 29.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

zijn. Men kon of durfde ook te *Rome*, een jaar lang, geenen opvolger voor FABIANUS verkiezen, alzoo de dwingeland, DECIUS, gelijk CYPRIANUS schrijft (*), liever zou gehoord hebben, dat 'er een Tegenkeizer tegen hem ware opgestaan, dan dat te *Rome* een Priester van God verkozen ware. In het volgende jaar echter werd CORNELIUS, wiens bericht van den toestand der Roomsche Gemeente wij boven (†) hebben aangehaald, tot deze waardigheid verheven.

Te Alexandrië.

Te *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar DIONYSIUS thans Bisschop was, had reeds een jaar te vooren eene bijzondere vervolging gewoed, zijnde het gemeen aldaar tegen de Christenen opgeruid, door zekeren Waarzegger of Dichter, waar door verscheiden Christenen ellendig mishandeld en van het leven beroofd werden. Onder anderen noemt DIONYSIUS, de Bisschop (§), MATRAS, een' oud man, en eene vrouw QUINTA, welke beide met stokken geslagen, langs de straaten gesleept, en eindelijk buiten de stad door het volk dood gesteenigd werden. APOLLONIA eene bejaarde vrijster, die het graauw, haar buiten de stad gesleept hebbende, daar dreigde te verbranden, indien zij haar geloof niet verzaakte, sprong zelve in het aangestoken vuur, en liet zich verbranden. Ook viel het gemeen op de huizen van vele Christenen aan, die geplunderd werden; zekere SERAPION in zijn eigen huis

(*) *Epist.* 52. *aliis* 55. (†) *Bladz.* 410.

(§) In eenen Brief aan FABIUS, Bisschop van *Antiochië*, bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 41.

huis gegrepen, werd deerlijk geslagen, getrapt, en eindelijk, uit zijn vertrek op het platte dak, van boven neder geworpen. Deze woede des volks duurde een' geruimen tijd, tot een daar op gevolgd oproer en burgerkrijg, onder die rampzaligen ontstaan, de wreedheid, die tegen de Christenen gewoed had, tegen hen zelve keerde. Dit alles gebeurde nog bij het leven van den Keizer FILIPPUS, die den Christenen gunstig was. Doch, te gelijk met de tijding van zijne dood, en de verheffing van DECIUS tot Keizer, kwam ook het gebod van dezen tegen de Christenen aan, welke, door deszelfs strengheid, met den uitersten schrik getroffen werden. Velen verzaakten toen hun Christendom; eene menigte vlood naa het gebergte en de woestijnen; anderen, die standvastig bij hun geloof bleven, werden, naar het Keizerlijk bevel, op onderscheidene wijzen, ter dood gebracht, waar van DIONYSIUS eenige voorbeelden van tien of elf mannen, en vier of vijf vrouwen bijbrengt. (*) Zekere JULIANUS, een oud man, die door het voet-euvel staan noch gaan kon, werd met nog een' ander, op kameelen zittende, de geheele Stad rond gevoerd en gegeesseld, en ten laatsten ver-

(*) Men kan daar uit echter, met GIBBON, niet besluiten, dat 'er geen meer Christenen in *Alexandrië* bij deze gelegenheid gedood, en dus dat het getal der Martelaren slechts gering en bijna niet noemenswaardig geweest zij; alzoo het blijkbaar is, dat DIONYSIUS, in zijnen Brief, alleen eenige voorbeelden van standvastig lijden wil aanhalen.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

verbrand. Een soldaat, die, bij deze gelegenheid, het volk, dat deze lijders beschimpte, had afgekeerd, werd, op deszelfs geschreeuw, voor den Richter gebracht, en, toen hij beleed, een Christen te zijn, met de bijl onthoofd. Nog een MACAR werd levend verbrand; twee anderen, benevens vier vrouwen, na alle ijslijkheden van den kerker, ijzeren haaken, geesseling en duizend andere smarten, standvastig te hebben doorgestaan, verloren in ongebluschte kalk hun leven. Nog twee vrouwen, ééne van welke, DIONYSIA, moeder was van verscheiden kinderen, werden met het zwaard gedood. Te midden van zoo vele voorbeelden van onmenschlijkheid, gewaagt DIONYSIUS ook één enkel, waar bij de menschlijkheid hare rechten handhaafde. DIOSCORUS, een knaap van vijftien jaaren, standvastig zijn Christendom voor den Richter belijdende, en tevens alle hem gedaane voorstellen en vragen met eene wijsheid, die zijne jaaren te boven ging, beäntwoordende, roerde het hart van den Richter, die hem ontsloeg, zeggende, hem tijd te willen geven, om zich te verbeteren. Wij kunnen ondertusschen niet ontveinzen, dat de Christenen zich niet altijd lijdzaam gedroegen; de hevigheid der vervolging maakte hunne drift wel eens gaande. Een Christen, te recht gesteld zijnde, begon te wankelen, en scheen te neigen, om CHRISTUS te verloochenen, wanneer eene kleine bende soldaten, daar bij staande, dit gewaar werd, begonnen zij op de tanden te knerssen, het hoofd te schudden, de handen op te steeken, en met hunne gebaarden en bewegingen hun on-

ongenoegen te kennen te geven, waar door zij de oogen van alle omſtanders tot zich trokken. Onverziens vliegen zij naa den Richterſtoel, en roepen, dat ook zij Christenen waren. Nu vatten de beſchuldigden moed, de bevelhebbers en richters werden bevreesd, en de gevangenen verlieten als in zegepraal de rechtbank, zich verblijdende, dat zij hun getuigenis voor de waarheid hadden afgelegd. Dit geval, door DIONYSIUS verhaald, kan, in de daad, niet wel tot lof verſtrekken, hoe zeer het, door het menschlijke, kan verontſchuldigd worden. Nog is een ander voorbeeld bij dezen Bisſchop bedenklijk. Zekere NEMESION, een *Egyptenaar*, werd beſchuldigd, als een deelgenoot en makker van ſtruikrovers; deze beſchuldiging bij den Bevelhebber van zich afgeweerd hebbende, wordt hij beſchuldigd, een Christen te zijn, en daar op door den onbillijken Bevelhebber, eens zoo zwaar, als de overige ſtruikrovers, gepijnigd en gegeesſeld, en eindelijk met de ſtruikrovers verbrand. Ondertusſchen kwamen 'er ook door geheel *Egypte* vele Christenen, door deze vervolging, om het leven. Velen, die in de Woestijnen gevlucht waren, ſtierven van honger, dorst, koude, en ongemakken, als ook door roovers en wilde beesten. Sommigen, die in 't gebergte hadden zoeken te ontkomen, werden van de *Saraceenen* en omzwervende *Arabieren* gevangen, en tot ſlaaven gemaakt, zonder ooit hunne vrijheid weder te bekomen (*).

Te

(*) DIONYSIUS bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 42.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Te Karthago.

Te *Karthago* in *Afrika*, gaf de Overigheid, op het ontvangen van 's Keizers bevel, aan de Christenen eenen bepaalden tijd, om zich te verklaren, of zij Christenen waren, dan niet; die na deszelfs verloop zwegen, werden als Christenen aangezien. Toen namen ook de geweldenarijën eenen aanvang; vele Christenen werden in ballingschap verdreven; zij, die zich van het uitstel bediend en de vlucht genomen hadden, werden gestraft met het verbeurdverklaren van hunne goederen; vele werden gevangen, op verscheidene wijzen gemarteld, en ter dood gebracht. CYPRIANUS noemt, in verscheiden van zijne Brieven, aan zijne tijdgenoten (*), velen van dezen, onder welke ook Leeräars waren, en in eenen Brief, dien hij, uit zijne schuilplaats, waar heen hij geweken was, aan deze Martelaren en Belijders schreef (†), wenscht hij hun geluk, wegens hunnen moed en standvastigheid, met deze zwellende bewoordingen: „ Ik „ hoor, dat eenigen van ulieden reeds met den „ Marteldood gekroond zijn geworden, terwijl anderen zich nabij deze overwinning bevinden; maar dat „ allen, wier roemwaardige menigte in den Kerker „ is opgesloten, van even vuurige dapperheid, om „ den strijd te volbrengen, bezield zijn — De aanschouwers zagen dezen hemelschen strijd, den strijd „ van CHRISTUS; zij zagen zijne knechten, met God- „ lij-

(*) *Epist.* 38, 39, 40. *aliis* 33, 34, 35. *Cf. Ep.* 22. *Luciani ad Celerinum.*

(†) *Epist.* 10. *ad Mart. et Confess. aliis Ep.* 9.

„ lijke kracht ſtaan, wel zonder eenige wereldlijke „ wapenen, maar gelovig gewapend met het wapen „ des geloofs — Daar ſtonden de gemartelden — De „ lange woedende en herhaalde vervolging kon het „ onverwinlijk geloof niet bedwingen."

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

In het Oosten.

In het Oosten werden insgelijks, door deze vervolging van DECIUS, vele aanzienlijke Leeräaren der Christenen weggerukt, onder dezen was ALEXANDER, Bisſchop van *Jeruſalem*, die in het jaar 251, in de gevangenis overleed. (*) Ook heeft de vermaarde ORIGENES, van wien wij, in het vervolg, bijzonder zullen ſpreken, te *Cæſarea* in *Palæſtina*, veel uitgeſtaan. Voornaamlijk is de dood van BABYLAS, die zedert het jaar 237 Bisſchop van *Antiöchië* was, en aan wien het geval met den Keizer FILIPPUS wordt toegeſchreven, daar wij hier voor van geſproken hebben (†), vermaard, door de welſprekendheid van CHRYSOSTOMUS, met welke hij de grootheid van Geest, door BABYLAS in zijn leven betoond, en de krachtige werking zijner heiligheid, zelfs na zijnen dood, geroemd heeft (§). Volgends dezen zijnen Lofredenaar bracht BABYLAS, door zijn gebed bij God, te weeg, dat de Tempel van APOLLO te *Dafne*, bij *Antiöchië*, door het blikſemvuur verbrandde, en na zijnen dood, verhinderde zijn gebeen-

(*) Zie boven *Bladz.* 283.

(†) *Bladz.* 406. tot 408. Vergel. CHRYSOSTOM. *Libr. Contra Gentes Opp. Tom.* I. *p.* 657.

(§) *Homilia de S. Hieromartyre Babijla Tom.* I. *Opp. pag.* 639.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

beente, hetwelk aldaar begraven werd, den Duivel, om geene Godfpraken meer, onder den naam van APOLLO, te geven. Het verbranden van den Tempel door den blikfem, en het ophouden der Godfpraken van APOLLO, behoeft niet in twijfel getrokken te worden, al twijfelt men ook, met reden, dat het één en ander aan deze oorzaak zou toe te fchrijven zijn. Hoe het zij, BABYLAS leed den Marteldood, om CHRISTUS wil, in het jaar 250 (*), bevelende, in zijn uiterfte, volgends CHRYSOSTOMUS, dat men de ketenen, met welke hij beladen was, als een eereteken, met zijn ligchaam begraven zou.

In Pontus.

In het Landfchap *Pontus*, waren de Overheden zoo gereed, om het bevel van DECIUS tegen de Christenen ten uitvoer te brengen, dat zij, hier voor, alle andere landsbezigheden ter zijde ftelden, en menigvuldige werktuigen van wreedheid tegen hen met allen ijver gebruikten. Hier zag men Ouders en Kinderen, Broeders en Zusters, Vrienden en Nabuuren, malkander verraaden, terwijl velen zich van het voorwendzel van den Godsdienst bedienden, om zich van de bezittingen der Christenen meester te maken, door welken Kinderen, Vrouwen, en Grijsäarts, zoo min als Maagden, verfchoond werden; zoodat *Nieuwcæfarea*, in welke Stad GREGORIUS, bijgenaamd *de Wonderdoener*, (*Thaumaturgus*,) thans Bisfchop was, bijna eene veröverde en verwoeste Stad geleek (†) — In

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGORIUS NYSSEN. *Orat. in Gregor. Thaumat.*

In andere Gewesten des Rijks woedde de vervolging met meer of min hevigheid, doch hier van heeft de Geschiedenis ons geene bijzonderheden nagelaten, alleen weten wij van twee Bisschoppen in *Spanje*, BASILIDES en MARTIALIS, die, bij gelegenheid derzelve, van het geloof zijn afgevallen, van welke wij, in het vervolg, nog gelegenheid zullen hebben, te spreken.

Getal der Martelaren.

Volgends deze Geschiedenis der vervolging onder DECIUS, kan men niet ontkennen, dat het getal der Christenen, die daar bij het leven verloren hebben, door het gantsche Romeinsche Rijk, vrij aanzienlijk is geweest. Het is zoo, dat ORIGENES (*) schrijft: „ Dat slechts weinige Christenen, op onderscheiden „ tijden, en die zeer gemaklijk te tellen zijn, voor „ den Godsdienst der Christenen gestorven zijn," doch het geen hij 'er op laat volgen, leert ons, hoe hij wil verstaan zijn, in vergelijking naamlijk van het geheel getal der Christenen. Hij zegt: „ God „ verhinderde, dat hun geheel geslacht niet werd „ uitgeroeid." Evenwel is het getal der Martelaren, gelijk wij reeds boven zeiden, in de Roomsche en Grieksche Martelaarsboeken, te zeer vergroot, gelijk dan ook de Geschiedenis der Martelaren, over het geheel, met vele fabelen en verdichtzelen, in vervolg van tijd, is opgesierd, van welke men ook somtijds, schoon niet altijd, de toevallige, of ook wel opzetlijke, aanleiding en oorzaak kan naarspooren, gelijk wij in de Geschiedenis van de H. URSULA gezien hebben.

Thans

(*) *Contra. Cels. Libr.* III. *p.* 116. *Edit. Spenc.*

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verhaal van de H. Zeven Slaapers.

Thans willen wij nog een voorbeeld, uit dezen tijd, hier plaatzen, te weten, de *Geschiedenis der Heilige Zeven Slaapers*, waar van GREGORIUS *van Tours* (*), een Schrijver, die op het einde der zesde eeuw leefde, het eerste gewaagt, en wier gedachtenis nog blijft niet alleen bij de Christenen, maar ook bij de *Mohammedanen*. Zeven aanzienlijke Christenen van *Efeze*, zoo luidt hoofdzaaklijk het verhaal, alhoewel hetzelve bij anderen in omstandigheden verschilt, hun geloof voor den Keizer DECIUS zelven beleden hebbende, verborgen zich vervolgends in een hol of spelonk buiten de Stad, waar van de Heidenen den ingang toemetzelden. Hier vielen zij in slaap, of stierven, volgends het verhaal van laater Griekfche Schrijvers. Na eenen slaap van ongeveer tweehonderd jaaren, ontwaakten zij, of werden weder opgewekt ten leven, in het jaar 446 of 447, als Keizer THEODOSIUS *de Jongere* regeerde, en het Christendom reeds lang de Godsdienst van den Staat was. Zij, geloovende slechts éénen nacht geslapen te hebben, zonden éénen uit hun gezelschap naar de Stad, om spijze te kopen, waar door hun wondergeval dra bekend werd. De Bisschop der Stad, en eene menigte Christenen, ja de Keizer zelve, daar toe van *Konstantinopolen* overgekomen, gingen hen zien en begroeten. Maar kort daar op zegen deze Zeven Martelaars, in tegenwoordigheid der aanschouwers, neder, en gaven te gelijk den geest — Men vertoont nog den Reizigers, in de nabuurschap der

(*) *De gloria martyrum C.* 95.

der Stad *Efeze*, het hol, welk hun ter fchuilplaats gediend hebbe (*). 'Er is niet veel opmerking nodig, om te geloven, dat een wondergeval, zoo geheel zonder bedoeling (†), en volftrekt ontbloot van alle gezag van gelijktijdige getuigen, een verdichtzel zij, ook is het niet moeilijk, den oorfprong van een dergelijk verdichtzel te ontdekken. De Christenen noemden, op voorgang van hunne Heil. Schriften, de *dood* eenen *flaap*, en het graf de *flaapplaats* der overledenen, (κοιμητηριον,) waarfchijnlijk zijn de overblijfzelen van zeven Christenen, ten tijde van DECIUS overleden, en in eene fpelonk begraven, na twee honderd jaaren ontdekt geworden. Dit noemde men hun *ontwaken*. En deze oneigenlijke uitdrukking is, gelijk in zeer vele andere gevallen, door onkunde, of bijgelovige zucht, om wonderwerken te vermenigvuldigen, naderhand in eenen eigenlijken zin opgevat, en van hier het verhaal van de *Heilige Zeven Slaapers*. (§) — Onder de regeering van den Keizer DECIUS zal ook de Heilige Reus, CHRISTO-

II BOEK VII Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

(*) Wat de *Mohammedanen* en *Arabiërs*, van de *Zeven Slapers* verhalen, kan men uit SHAW en NIEBUHR lezen in mijne *Aardrijkskunde des Bijbels* IV. *Deel Bladz.* 190.

(†) Men heeft wel naderhand gezegd, (PHOTIUS *Biblioth. Cod.* 253.) dat door dit wondergeval een Christen Bisfchop, die de opftanding der dooden ontkend had, tot overtuiging dezer waarheid is gebracht. Doch, ook daar toe was zoodanig wonder noch nodig, noch voor de Godlijke Wijsheid gefchikt.

(§) Vergel. SCHRÖCK *Kirch-Gefch. Th.* IV. *S* 211.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

TOPHORUS, of de *H. Christoffel*, geleefd, en zich, door vele wonderbare gevallen, onder anderen het dragen van het kind JESUS door de Roode Zee, vermaard gemaakt hebben. Een verdichtzel, uit de zevende eeuw, niet waardig, om 'er langer bij ſtil te ſtaan.

Vele Christenen ontkomen de vervolging door de vlucht.

Wij hebben, in het verhaal dezer vervolging onder DECIUS gezien, dat vele Christenen zich voor dezelve in veiligheid zochten te ſtellen, door eene ſpoedige vlucht. Onder dezen behooren DIONYSIUS *van Alexandrië*, CYPRIANUS, en GREGORIUS THAUMATURGUS, of de *Wonderdoener*. De bijzonderheden, welke daar bij plaats hadden, zullen wij mededeelen, waar wij van deze Kerkleeräars breder zullen ſpreken (*), hier zij het genoeg aan te merken, dat DIONYSIUS en CYPRIANUS zich tot deze vlucht, door Godlijke openbaring en bevel, gerechtigd hielden, hoewel anders CYPRIANUS, inzonderheid, 'er ſterk op ſtaat, dat Leeräars en Kerkendienaars niet dan om allergewigtigſte redenen hunne Gemeenten behoorden te verlaten, en veeleer verpligt zijn, aan dezelve een voorbeeld van moed en ſtandvastigheid te geven, gelijk hij dan ook, in éénen zijner Brieven (†), belast, dat men eenige Kerkendienaren, welke gevlucht, maar naderhand terug gekomen waren, met inhouding van hunne maandelijkſche uitdeeling, ſtraffen zou, tot hij met andere Leeräaren en

(*) DIONYSIUS eigen verhaal vindt men bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 40.

(†) *Epist.* 34. *aliis* 28.

en de Gemeente daarömtrent eene nadere vastſtelling zou gemaakt hebben. Maar GREGORIUS vermaande, integendeel, zijne Gemeente, liever in tijds de vervolging te ontwijken, opdat de menschlijke zwakheid niet onder zoo hevigen aanval mogt bezwijken. En, in de daad, ſchoon voorheen de Christenen den Marteldood, dikwijls met te grooten ijver, te gemoet gingen, thans was deze raad voorzichtig te keuren, dewijl de Heidenen het voornaamlijk toelegden, om de Christenen tot afval van hunnen Godsdienst te brengen; om niet te zeggen, dat JESUS zelve de vlucht, in gevalle van vervolging, aan zijne leerlingen voorgeſchreven, en roekeloze vermetelheid afgekeurd heeft.

Gevluchte Christenen breiden hetChristendom inGallië uit.

Het is zeer waarſchijnlijk, dat die Leeräars, welke, ten dezen tijde, in *Gallië*, (*Frankryk*,) in welk landſchap de Christen-Godsdienst nog weinige voortgangen gemaakt had, den grond gelegd hebben voor zeven naderhand aanzienlijke Gemeenten, DIONYSIUS te *Lutetia*, (Parijs,) GRATIANUS te *Turonum*, (Tours,) TROFIMUS te *Arelate*, (Arles,) PAULUS te *Narbonna*, (Narbonne,) SATURNINUS te *Toloſa*, (Toulouſe,) MARTIALIS te *Lemovicum*, (Limoges,) en STREMONIUS te *Claramontium in Arvernis*, (Clermont in Auvergne,) Leeraars of Bedienaars der Kerk te *Rome* geweest zijn, die, om de vervolging te ontgaan, naa *Gallië* geweken zijn. Dit is ten minſten veel waarſchijnlijker, dan het geen men naderhand gezegd heeft, dat zij door den Bisſchop van *Rome*, FABIANUS, als zendelingen, derwaards waren gezonden. Van

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Paulus van Thebe, eerste Kluizenaar.

deze zending weet ook GREGORIUS TURONENSIS, die het eerst van deze Leeraären spreekt, niets (*).

Onder de genen, die deze vervolging door de vlucht ontkwamen, heeft zich boven anderen een' naam gemaakt PAULUS *van Thebe*, eene Egyptische Stad, Hoofdstad van het Landschap *Thebais*, dien men voor den Stichter van het eenzaam Kluizenaarsleven onder de Christenen houdt. HIËRONYMUS heeft zijn leven beschreven, doch meer als een ligtgelovig Lofredenaar, dewijl men den man, als eenen *Heiligen*, verëerde, dan naar de strikte regelen eener oordeelkundige en genoegzaam gestaafde waarheid zich gedragende levensbeschrijver. Deze PAULUS was van rijke ouders geboren, die hij reeds vroeg, in den ouderdom van 15 jaaren, verloor, geöefend in Griekſche en Egyptische geleerdheid, zachtmoedig van imborst, en godvruchtig. Bij het begin der vervolging in zijn vaderland, zocht hij zich op eene afgelegene plaats ten platten lande te verbergen. Doch ontwaar wordende, dat zijn Zusters Man hem, ten einde zijne bezittingen meester te worden, aan de Heidenen zocht te verraden, begaf hij zich diep in het gebergte, waar hij in een groot hol, hetwelk door eenen ouden Palmboom overschaduwd was, waar bij eene heldere bron uit den grond ontsprong, zijn verblijf nam. Hier bracht hij, daar de Palmboom hem kleding en spijze, en de bron zijn' drank verschafte, onder gebeden, en heilige aandachts-oefeningen, onbekend aan, en afgezonderd van de wereld, zijnen leef-

(*) GREGOR. TURON. *Hist. Francor. Libr.* I. C. 31.

leeftijd door, dien hij tot 113 jaaren rekte, of tot omtrent het jaar 340 na CHRISTUS geboorte. Toen werd hij door ANTONIUS ontdekt, die insgelijks in deze Woestijnen van *Egypte*, doch op eene andere plaats, reeds zedert vele jaaren, dezelfde levenswijze gehouden had, en thans, gelijk HIËRONYMUS fchrijft, alleen tot PAULUS geleid fcheen te zijn, om hem, die kort daar na overleed, te kunnen begraven. Deze PAULUS was echter niet, in den volftrektften zin, de eerfte Woestijnier of Kluizenaar. Onder de Jooden en Heidenen had men reeds dergelijke lieden, voor eeuwen, gevonden, de *Pythagoreërs* en *Esfenen*, van welke laatften de *Therapeuten* eene foort fchijnen geweest te zijn (*). Bij de Christenen hadden de *Askeeten* zich insgelijks, door eene afzondering van de wereld, de achting van hooger wijsheid en verhevener deugd zoeken te verkrijgen (†). Ook hebben wij, in onze Gefchiedenis (§), het voorbeeld gehad, van NARCISSUS, Bisfchop van *Jerufalem*, die eenige jaaren in de eenzaamheid op het land vertoefde, maar daar na tot zijn ambt wederkeerde. Doch, wanneer men zoo hoog wil opklimmen, ten einde aan deze afzondering gezag bij te zetten, dat men den Profeet ELIÄ, en JOÄNNES *den Dooper*, voor zoodanige Kluizenaars wil houden, mist men voor zoodanig begrip allen grond. PAULUS kan, echter, in zeker opzichte, de eerfte grondlegger van het Klui-

(*) Vergelijk boven I. *Deel*, *Bladz.* 15.

(†) Boven *Bladz.* 172.

(§) *Bladz.* 282.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Kluizenaarsleven genoemd worden, voor zoo veel hij geheel eenzaam en onbekend leefde, ANTONIUS door zijn voorbeeld deze levenswijze aanprees, en zijn leerling PACHOMIUS deze oefeningen van Godzaligheid nog volkomener zocht te maken, door zijne schikkingen omtrent een eigenlijk *Monniken* leven, die hunnen naam, (Μοναχος,) van de eenzaamheid hebben.

Niets was natuurlijker, dan dat lieden, die zich geheel aan de samenleeving onttrokken, om zich enkel aan Godzalige bespiegelingen en de verkeering met God toe te wijden, voor heiligen werden aangezien, en dat men dra van zulke heilige lieden ook wonderdaadige en buitengewone vermogens en krachten verwachtte. Men behoeft zich ook niet te verwonderen, dat deze voorbeelden zoo vele navolgers kregen, zoodat zelfs weldra het getal dezer Woestijnbewoners, bijzonder in *Egypte*, gelijk wij, in 't vervolg, zien zullen, aanmerklijk werd. De heete luchtstreek van dat Land, zoo ligt de verbeelding verhittende, eene natuurlijke neiging tot eenzaamheid in sommigen, een zwaarmoedig gestel, of verdikt bloed, in anderen; bij dezen tegenspoed of wederwaardigheden in dit leven, bij genen een gevoel van te vooren begaane zwaare zonden, ook de zucht, om voor iet groots geächt te worden; deze en dergelijke oorzaken konden velen ten drijfveer verstrekken, om de pligten, die een Christen aan de samenleving verschuldigd is, te verzaken, en in Woestijnen het leven van eenen Christelijken wilden te leiden, waar van bij sommigen het gevolg was, eene

ge-

geheele verbijstering des verstands, en vroome dweepende geestdrijverij, zoodat zij zich verbeeldden, met hemelsche gezichten en openbaringen verwaardigd te worden, terwijl verwaande trotsheid het hart van anderen vervulde, zich eenen hoogeren trap van Godzaligheid en verdiensten toeschrijvende, en aanspraak makende op den eerbied, het geloof, en de gehoorzaamheid van andere Christenen. Van het één en ander zal ons de Geschiedenis, in het vervolg, voorbeelden opleveren.

Vele Christenen vallen van hun geloof af.

Terwijl, bij deze vervolging, zoo vele Christenen liever alle kwellingen, ja de dood zelve ondergingen, dan dat zij aan het Christendom ontrouw worden, en dat verloochenen zouden, en anderen zich in woestijnen een kommerlijk en ellendig leven getroostten, waren anderen, en wel in een groot aantal, van het Christendom afgevallen. Niet gelijk voorheen wel een enkele, door de felheid der pijnen vermeesterd, maar thans, bij geheele schaaren, terstond bij het eerste ontstaan der vervolging en op het eerste dreigen. Dus verhaalt ons DIONYSIUS (*), dat, zoodra het bevel van DECIUS te *Alexandrië* aankwam, en eene algemeene ontsteltenis verwekte, velen van de aanzienlijkste en vermogendste Christenen terstond, door vrees gedreven, opkwamen, om aan dit bevel te gehoorzamen; anderen verscheenen, door zekere posten of bedieningen, die zij bekleedden, genoodzaakt; anderen, door hunne bekenden gedaagd, en bij naame opgeroepen, namen deel aan de on-

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 41.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

onreine en onheilige offeränden. Eenigen deeden dit, bleek en ontsteld, als of zij zelve tot slachtöffers voor de Afgoden verstrekken zouden, waaröm zij ook door de omstanders werden beschimpt, als lieden, die noch tot sterven, noch tot offeren, moeds genoeg bezaten. Maar anderen snelden gewillig naa de Altaaren, stoutmoedig verzekerende, dat zij nooit Christenen geweest waren. Van de genen, die in de gevangenis waren geworpen, zwoeren sommigen hun geloof af, eer zij nog voor 't gericht werden voorgesteld, anderen bezweeken, nadat zij reeds eenige pijniging hadden doorgestaan, uit vrees voor zwaarer.

Te *Karthago* was de afval niet minder, en dreigde den geheelen ondergang dezer bloejende Gemeente. Nadruklijk beklaagt zich CYPRIANUS hier over (*), „ dat een groote menigte der Broederen terstond, op „ het eerste dreigen des vijänds, hun geloof verraad„ de: zij werden niet nedergeworpen door de hevig„ heid der vervolging, maar wierpen zich zelven, „ door eenen vrijwilligen val, neder. — Zij verloo„ chenden hun geloof, eer men hen nog gegrepen, „ of ondervraagd had; zonder eens den schijn van „ dwang aan te nemen. Het scheen, als of zij zich „ enkel van eene gewenschte gelegenheid bedienden: „ en zij zelfs, die, wegens het invallen van den „ avond, door de Overheid tot den volgenden dag „ werden uitgesteld, verzochten, terstond voortge„ holpen te worden. — Voor velen was hun eigen „ verderf niet genoeg; men wekte malkanderen op, „ tot

(*) *De Lapsis p. 122. ed. Bremens.*

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ tot den afval. En om de misdaad te voltoojen, „ werden kinderen, door de handen hunner ouderen, „ genoodzaakt, daar aan deel te nemen: Dus verlo- „ ren zij, het geen zij, bij den aanvang van hun „ leven, (door den Doop) verkregen hadden."

Deze afval der Christenen ſtrekte zich tot meer andere gewesten uit. Immers, dat 'er ook te *Rome* en in *Sicilië* zulke afvalligen geweest zijn, ziet men, uit eenen Brief der Romeinſche Leeräaren aan CYPRIANUS (*). Onder deze afvalligen waren zelfs vele Leeräars en Opzieners der Gemeente aan het Christendom ontrouw geworden; te *Karthago* (†), in het overige van *Afrika* (§), insgelijks in *Spanje* (**), en waarſchijnlijk ook elders.

Oorzaken van zoodanigen afval.

Wanneer men de groote verändering in het gedrag der Christenen in aanmerking neemt, waar door velen thans zoo gemaklijk en ligtvaardig hun geloof verzaakten, waar voor de Christenen, bij vroeger vervolgingen, met dien ijver, zich bezield toonden, dat zij zich zelven, dikwijls niet zonder dweeperij, ter dood aanboden, en die, als 't ware, zochten, zal men genegen zijn, de oorzaken van deze verändering op te ſpooren. Dezelve zijn ligtelijk te vinden, deels, in het verval van het Christendom, waar van wij geſproken hebben, welk zijne oorzaak had, in het verflaauwen van den eerſten geestdrift der Chris-

(*) Onder de Brieven van CYPRIAN. *Ep.* 30. *aliis* 31.

(†) CYPRIAN. *Ep.* 14. *et* 40. *aliis* 6. *et* 35.

(§) *Ep.* 59. *et* 65. *aliis* 55. *et* 64.

(**) *Ep.* 67. *aliis* 68.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Christenen, door den toenemenden uiterlijken voorspoed der Christelijke Gemeenten; deels ook, in den aart der tegenwoordige vervolging, die de Christenen niet terstond ter dood bracht, maar door herhaalde en langduurige kwellingen, moedeloos zocht te maken; terwijl zij, die zich met de vlucht wilden bergen, hun vaderland en goederen moesten verlaten, welk één en ander zij behielden, indien zij het Christendom verlieten, en deel namen aan de Heidensche plegtigheden, voor welke verzoekingen velen bezweken.

Sacrificati, Thurificati, en Libellatici.

Deze *afvalligen* of *gevallenen*, (*Lapsi*,) maakten zich niet, op dezelfde wijze, schuldig, aan het verzaken van hun geloof. Eenigen beleden openlijk het Heidendom, en offerden daadlijk aan de Afgoden, en aten van het Afgoden-offer; anderen rookten alleenlijk ter eere der Afgoden wierook; men onderscheidde hen, door bijzondere namen, de eerste werden *Sacrificati*, de laatstgemelden *Thurificati*, genoemd, zulken, die *geöfferd*, en zulken, die *gewierookt* hadden. Doch, gelijk bij de vervolging, onder den Keizer SEVERUS (*), de Christenen, voor geld, de gunst van bijzondere Overheden wisten te bekomen, waar door zij van de vervolging bevrijd bleven, zoo bezorgden zich, ten dezen tijde, velen *getuigschriften* van de Overheid of aanzienlijke lieden, behelzende, dat zij, als verëerers van de Goden, aan 's Keizers bevel voldaan hadden, en dus

(*) Boven *Bladz.* 288. Dit werd wel door de *Montanisten*, en ook door TERTULLIANUS, afgekeurd, maar door de Christenen in het gemeen geduld.

dus geene Christenen waren, zonder dat zij, met de daad, zich aan Heidensche Bijgelovigheden schuldig maakten. Men noemde dezen, naar deze *getuigschriften*, (*Libelli*,) *Libellatici* of *schriftelijke afvalligen* (*). Deze werden, alhoewel zij als *afvalligen* van hun geloof door de Christenen werden beschouwd, evenwel niet in gelijken trap gesteld met die genen, die daadlijk aan de Afgoden geöfferd en gewierookt hadden, gelijk de Geschiedenis ons, in het vervolg, leeren zal.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Godlijke oordeelen over deze afvalligen.

Hard moest zoodanige ligtvaardigheid en neiging tot afval de ijverigste Christenen treffen, geen wonder dan, dat zij ligtelijk geloofden, dat God sommigen derzelven, op eene buitengewoone wijze, gestraft hebbe. CYPRIANUS (†) heeft hier eenige voorbeelden van bijgebracht. Eén der genen, die zijn geloof vrijwillig verzaakt had, verloor terstond daar op het vermogen der spraak. Eene vrouw, zich aan af-

(*) De opgegeven verklaring van het gedrag dezer *Libellatici*, gelijk zij met de natuur der zaak overëenstemt, dus is zij duidelijk uit de Brieven van CYPRIANUS, die ze (*Epist.* 66. *aliis* 68.) *gruwlijke getuigschriften van Afgoderij* noemt, en ze breedvoerig en klaar beschrijft, in eenen Brief aan ANTONIANUS *Epist.* 55. *aliis* 52. waar uit andere min duidelijke gezegden van denzelfden Schrijver kunnen verklaard worden. Men leze MOSHEIM *Nod. Ophelder.* III. *Deel*, *Bladz.* 62. volgg. SCHRÖCK *Kirch-Gesch. Th.* IV. *S.* 216.

(†) *De Lapsis p.* 131. *sqq. ed. Brem.*

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

afval schuldig gemaakt hebbende, werd van den Duivel bezeten, en zoo geplaagd, dat zij zichzelve de tong afbeet, waar mede zij gezondigd had, gevende vervolgends, onder hevige smarten, den geest. Een ander Christen, die, niettegenstaande zijnen afval, het Heilig Avondmaal had gebruikt, stierf op den eigen stond; nog één', die, naar de gewoonte dezer tijden, wat van het Heilig Brood naa huis had medegenomen, de kast openende, waar hij het in gezet had, sloeg eene vlam tegen het gezicht; een ander, die deze heilige spijze in de hand nam, vond 'er assche in. Eindelijk, verscheiden van deze afvalligen werden door eenen boozen Geest bezeten, of vervielen in razernij.

Aanmerking daar over.

Indien CYPRIANUS alle deze voorbeelden, als ooggetuigen, verhaalde, zouden wij verlegen zijn, met de geloofwaardigheid van dezen eerwaardigen Kerkleeräar, maar dewijl hij de meesten alleen van hooren zeggen vermeldt, en het niet onmooglijk is, dat de één of ander eene schielijke dood stierf, of dat deze of gene afvallige, door den angst of knaging zijns gewetens over zijnen afval, tot eene soort van vertwijfeling en krankzinnigheid vervallen zij, zoo is het alleen ligtgelovigheid, of een te overhaast besluit omtrent de uitwerkzelen, dat men hem kan toeschrijven. Het is waar, hij verhaalt het volgende geval, van een kind, als in zijne tegenwoordigheid gebeurd. De voedster, of minne, van een klein kind, een meisjen, welks ouders gevlucht waren, had hetzelve bij de Overigheid gebracht, op wiens bevel een stukjen brood

brood, in den wijn van een offermaal gedoopt, aan hetzelve gegeven was. Naderhand bracht de Moeder, hier van niets wetende, het Kind in de Godsdienstige vergadering der Christenen. Onder het gebed, gaf het Kind, dat nog niet spreken kon, door huilen en benaauwde bewegingen, zijne zonde te kennen. Maar, als de Kerkendienaar het, bij het vieren van het Avondmaal, gelijk den overigen aanwezenden, den gezegenden wijn toereikte, wilde het 'er volstrekt niet van proeven; en daar toe genoodzaakt, kon het dien niet lang bij zich houden, dewijl hij, gelijk CYPRIANUS schrijft, niet in een bevlekt ligchaam blijven kon. Doch, wie ziet niet, hoe gemaklijk dit geval, op eene zeer natuurlijke wijze, te verklaren is? De geloofwaardigheid van CYPRIANUS moge dus gehandhaafd kunnen worden, met reden nogthans zal men zich verwonderen, over 's mans vooringenomen ligtgelovigheid, en zwak oordeel.

Het Avondmaal bediend aan kleine Kinderen.

Wij hebben dit laatste voorbeeld, met dat bijzonder oogmerk, hier geplaatst, omdat men daar in het oudste spoor aantreft, dat de Christenen de gewoonte gehad hebben, om de kleinste kinderen zelve het Avondmaal van JESUS te laten gebruiken. Wanneer ook de *Kinderdoop* bij de Christenen in gebruik moge gekomen zijn, schijnt nogthans de tegenspraak van TERTULLIANUS en anderen tegen denzelven te hebben uitgewerkt, dat men te sterker op denzelven hebbe aangedrongen, te meer, omdat deze zelfs de noodzaaklijkheid van den Doop tot za-

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

zaligheid erkenden; en dewijl volwasſen onderwijzelingen, die tot den Doop werden toegelaten, ook terſtond daar op het Avondmaal ontvingen, dreef men de veröeniging dezer beide plegtigheden zoo ver, dat men begreep, dat men den kleinen Kinderen, die gedoopt waren, ook het Heilig Avondmaal behoorde toe te dienen, waar toe men ook gebruik maakte van de woorden van JESUS, waar bij hij verklaarde, dat *men geen leven hebbe, in zichzelven, ten zij men het vleesch des Zoons des menſchen ete, en zijn bloed drinke*, (JOÄNN. VI. 54.) dus deze woorden, die de Zaligmaker in eenen geestelijken zin verſtaan wilde hebben, en die niet tot het Heilig Avondmaal bijzonder behooren, al te letterlijk opvattende en verklarende. Hoe het zij, AUGUSTINUS (*) noemt deze gewoonte, in zijnen tijd, het algemeen geloof der Christenen; en in de zoogenaamde *Apostoliſche Vastſtellingen*, of *Kerkverördeningen*, (†) wordt bevolen, dat, onder de leden der Gemeente, ook aan Kinderen het Avondmaal behoort uitgedeeld te worden. Waar uit blijkt, dat, ten dezen tijde, deze gewoonte niet alleen in de Westerſche Gemeenten, en die van *Afrika*, maar ook in de Gemeenten van het Oosten, reeds plaats had gevonden. Naderhand heeft de Westerſche Kerk hier in verändering gemaakt, en na de twaalfde eeuw is deze gewoonte allengs geheel afge-

(*) *Epist.* 106.

(†) *Conſtitut. Apost. L.* VIII. *C.* 13.

gefchaft. Maar in de Griekfche Kerk is zij fteeds aangehouden, en zelfs tot onzen tijd toe in gebruik gebleven. (*)

II BOEK VII Hoofdft. na C. G. Jaar 235. tot 251.

De vervolging houdt op met de dood van DECIUS.

De tot hier toe befchreven vervolging was, ten geluk van het Christendom, van geen langen duur, hare woede begon, zelfs nog bij het leven van DECIUS, te verminderen, gelijk blijkt, uit de verkiezing van CORNELIUS, tot Bisfchop van *Rome*, en uit de Briefwisfeling, welke, blijkens de Brieven van CYPRIANUS, kon plaats hebben, tusfchen de Gemeenten van *Afrika* en *Rome*, en zij kan gezegd worden geëindigd te zijn met de dood van DECIUS, die, na eene regeering van twee jaaren en eenige maanden, gelijk ook zijn Zoon, in den oorlog met de *Gothen*, fneuvelde, zijnde met zijn paard in een moeras blijven fteken; zonder de eere der begravenisfe te mogen genieten, zegt LACTANTIUS (†), bleef hij daar naakt en uitgefchud, gelijk een vijänd van God waardig was, tot een aas voor het wild gedierte en roofgevogelte, liggen.

Befluit van het tweede Deel.

Thans zou ons de orde des verhaals roepen, om den inwendigen toeftand der Christelijke Kerk, en de verfchillen over de natuur der Godheid, en den perfoon van JESUS CHRISTUS, die haar, geduurende

(*) Men zie breeder MATTH. LARROGUE, *Hist. de l'Eucharistie p.* 235. en 239. Amfterd. 1671. 8vo. en PETR. ZORNIUS, *Historia Eucharistiæ Infantum Berol.* 1736. 8vo.

(†) *De mort. Perfecut. C.* 4.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

de het laatst beschreven tijdsbestek, geschokt hebben, te beschouwen; als ook bericht te geven van die Kerkleeräars, en uitmuntende mannen, ORIGENES, DIONYSIUS *van Alexandrië*, en anderen, die in de gebeurenissen dezer jaaren zoo veel deel gehad, en zich bij de Christenen, op meer dan ééne wijze, merkwaardig en verdienstelijk gemaakt hebben; doch, opdat de dikte der Boekdeelen van onze Geschiedenis geëvenredigd blijve, make dit verhaal van het einde der vervolging onder den Keizer DECIUS, ook een

Einde van het Tweede Deel.

